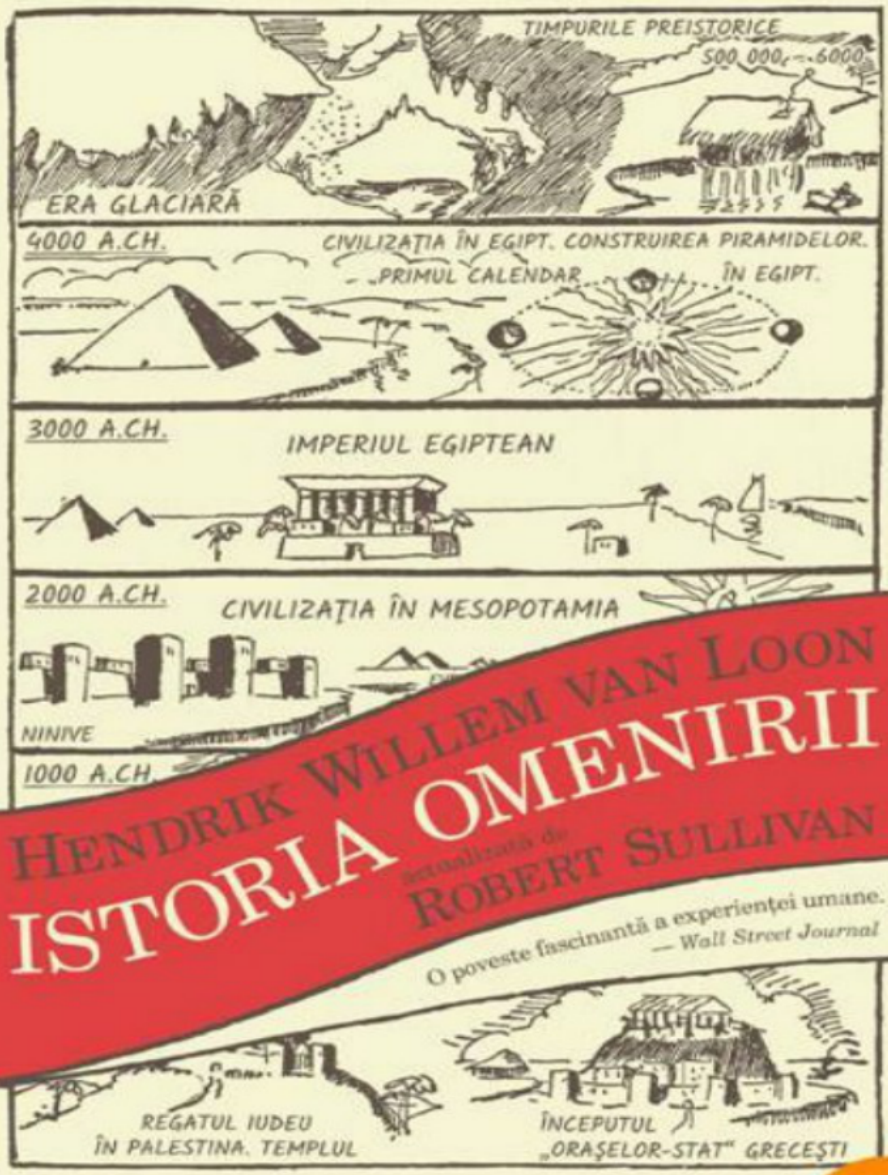

HENDRIK WILLEM VAN LOON

ISTORIA OMENIRII

ilustrată de

ROBERT SULLIVAN

O poveste fascinantă a experienței umane.
— *Wall Street Journal*

ebook HUMANITAS

Hendrik Willem van Loon (1882–1944) s-a născut la Rotterdam. În anul 1902 pleacă în Statele Unite pentru a studia la Cornell University. Îşi obţine doctoratul la Universitatea din München, în 1911, cu o teză intitulată *The Fall of the Dutch Republic* (*Căderea Republicii Olandeze*), care va deveni, în 1913, prima sa carte publicată. Este corespondent al agenţiei Associated Press în Rusia, în timpul revoluţiei din 1905, iar apoi în Belgia în anul 1914, la începutul Primului Război Mondial. Se întoarce în Statele Unite; conferenţiază la Cornell University, iar în 1919 devine cetăţean american. În 1940 îl sprijină pe Franklin D. Roosevelt în campania electorală şi îi îndeamnă pe americani să se împotrivească totalitarismului după ce, cu doi ani înainte, denunţase nazismul într-un volum care a avut ecou în epocă.

Este unul dintre cei mai importanţi autori de istorie pentru copii şi adolescenţi; a publicat zeci de volume, pe care le-a şi ilustrat. Cea mai cunoscută carte a sa este, fără îndoială, *Istoria omenirii*, apărută pentru prima dată în 1921 şi actualizată ulterior de autor, apoi de fiul său şi de alţi istorici. A fost, în 1922, prima operă distinsă cu Newbery Medal, prestigios premiu nord-american destinat literaturii pentru copii.

HENDRIK WILLEM VAN LOON
ISTORIA OMENIRII
Ediţie actualizată şi introducere de ROBERT SULLIVAN
Traducere din engleză de CORNELIA DUMITRU
HUMANITAS
BUCUREŞTI

CUPRINS

NOTA EDITORULUI LA EDIŢIA ADUSĂ LA ZI

INTRODUCERE NOUĂ

CUVÂNT ÎNAINTE

ISTORIA OMENIRII

1 PREGĂTIREA SCENEI

2 PRIMII NOŞTRI STRĂMOŞI

3 OMUL PREISTORIC

4 HIEROGLIFELE

5 VALEA NILULUI

6 ISTORIA EGIPTULUI

7 MESOPOTAMIA

8 SUMERIENII

9 MOISE

10 FENICIENII

11 INDO-EUROPENII

12 MAREA EGEE

13 GRECII

14 ORAŞELE GRECEŞTI

15 AUTOGUVERNAREA GREACĂ

16 STILUL DE VIAŢĂ GRECESC

17 TEATRUL GREC

18 RĂZBOAIELE PERSANE

19 ATENA CONTRA SPARTEI

20 ALEXANDRU CEL MARE

21 UN REZUMAT

22 ROMA ŞI CARTAGINA

23 ASCENSIUNEA ROMEI

24 IMPERIUL ROMAN

25 IOSUA DIN NAZARET

26 CĂDEREA ROMEI

27 ASCENSIUNEA BISERICII

28 MAHOMED

29 CAROL CEL MARE

30 NORMANZII

31 FEUDALISMUL

32 CAVALERISMUL

33 PAPĂ CONTRA ÎMPĂRAT

34 CRUCIADELE

35 ORAŞUL MEDIEVAL

36 AUTOGUVERNAREA MEDIEVALĂ

37 LUMEA MEDIEVALĂ

38 COMERŢUL MEDIEVAL

39 RENAŞTEREA

40 EPOCA EXPRIMĂRII

41 MARILE DESCOPERIRI

42 BUDDHA ŞI CONFUCIUS

43 REFORMA

44 RĂZBOAIELE RELIGIOASE

45 REVOLUŢIA ENGLEZĂ

46 ECHILIBRUL PUTERILOR

47 ASCENSIUNEA RUSIEI

48 RUSIA CONTRA SUEDIEI

49 ASCENSIUNEA PRUSIEI

50 SISTEMUL MERCANTIL

51 REVOLUŢIA AMERICANĂ

52 REVOLUŢIA FRANCEZĂ

53 NAPOLEON

54 SFÂNTA ALIANŢĂ

55 MAREA REACŢIUNE

56 INDEPENDENŢA NAŢIONALĂ

57 EPOCA MOTORULUI

58 REVOLUŢIA SOCIALĂ

59 EMANCIPAREA

60 EPOCA ŞTIINŢEI

61 ARTA

62 EXPANSIUNEA COLONIALĂ ŞI RĂZBOIUL

63 O LUME NOUĂ

64 AŞA CUM VA FI TOTDEAUNA

65 DUPĂ ŞAPTE ANI

66 STATELE UNITE SE MATURIZEAZĂ

67 PARTENERII „AXEI”

68 IZOLAŢIONISM ŞI ÎMPĂCIUITORISM

69 CARTA ATLANTICULUI

70 RĂZBOIUL GLOBAL

71 NAŢIUNILE UNITE

72 O PACE AGITATĂ

73 PRĂBUŞIREA VECHII ORÂNDUIRI

74 NAVA SPAŢIALĂ PĂMÂNT

75 PĂMÂNTUL CA SAT GLOBAL

76 ÎNCEPUTURILE EPOCII HIGH-TECH

77 UN MILENIU NOU

78 O LINIE

79 PE MUCHIE DE CUŢIT

80 O ZI TRISTĂ

81 RIPOSTA

82 O MONEDĂ NOUĂ

83 RĂZBOI ÎN ORIENTUL MIJLOCIU, DIN NOU

84 O NOUĂ PRIVIRE ASUPRA MARILOR ORAŞE

85 UN OM DE CULOARE AJUNGE PREŞEDINTELE AMERICII

86 CERERI DE IERTARE

87 DECLIN ECONOMIC

88 CHINA SE ÎNTOARCE

89 PRIMĂVARĂ

90 PRIETENI

O CRONOLOGIE ILUSTRATĂ

NOTA EDITORULUI LA EDIŢIA ADUSĂ LA ZI

În 1972, editorii au actualizat volumul cu ajutorul dr. Edward Prehn, al profesorului Paul Sears de la Universitatea Yale şi al profesorului Edwin C. Broome de la Universitatea din New York. În 1984 şi 1999 profesorul John Merriman de la Universitatea Yale a adus textul la zi, iar Adam Simon a adăugat ilustraţii. Pentru prezenta ediţie, Robert Sullivan a adăugat capitole noi şi o introducere.

INTRODUCERE NOUĂ

HENDRIK WILLEM VAN LOON ERA UN OM MARE CU UN CÂINE mic şi cu ideea că istoria lumii e mult prea vastă ca să poată fi tratată de câteva persoane. Când îi citiţi cărţile, vă lasă impresia că le-a scris considerându-se un fel de inginer de trenuri vechi. După el, poveştile şi faptele din trecut trebuie sădite în mintea oamenilor pentru ca motorul progresului să poată prinde viteză. Singura noastră cale de a înainta a fost conştiinţa acută a pulsului constant al istoriei, sau cel puţin aşa pare să creadă. Presupun că sentimentele lui în această privinţă au avut o legătură cu faptul că s-a născut în anul 1882, o perioadă când lumea a început să se specializeze.

Bineînţeles, un gen sau altul de specializare a existat dintotdeauna. Dacă trăiai în Danemarca în epoca fierului şi te pricepeai la topirea metalului şi forjarea lui în unelte sau arme, probabil nu te îngrijeai la fel de mult de animale. Însă în deceniul 1880 o nouă ştiinţă, numită „management”, a dat năvală în fabricile din toată lumea. După ce managementul a preluat controlul, munca nu a mai fost doar muncă; a

devenit ceva ce se poate descompune în categorii şi părţi, ca speciile de păsări sau tipurile de afecţiuni. În această perioadă s-a născut linia de montaj, spre exasperarea muncitorilor, după care specializarea s-a strecurat în toate domeniile vieţii, inclusiv în cele academice şi (cel mai important aspect din perspectiva cărţii pe care o ţineţi în mâini) în istorie. Opera lui van Loon se opunea întru totul acestei specializări. Van Loon se războia cu ceea ce el considera îngustime a minţii experţilor care nu puteau vedea dincolo de cartotecile lor. Uneori a fost numit „popularizator". Istoricul Arthur Schlesinger Jr. L-a lăudat pe van Loon pentru chiar activitatea de popularizare, scriind că „într-o epocă în care cunoştinţele se specializează din ce în ce mai mult, capacitatea de a scrie pe teme serioase într-un mod lucid şi captivant devine o necesitate a societăţii civilizate". Tot Schlesinger a adăugat că van Loon era un bărbat „plin de entuziasm".

Nu că van Loon nu ar fi participat la procesul de specializare. La urma urmelor, a studiat istoria, nu chimia sau geologia Antarcticii. Şi-a obţinut doctoratul la Universitatea din München şi a predat istorie europeană la Universitatea Cornwell şi la Antioch College. Pe lângă *Istoria omenirii*, a scris zeci de alte cărţi, inclusiv *The Rise of the Dutch Kingdom*, *R. V. R.: The Live and Times of Rembrandt van Rijn* şi, în 1939 (în colaborare cu Grace Castagnetta), *The Last of the Troubadours: The Life and Music of Carl Michael Bellman 1740–1795*. După cum notează Cornelis A. Van Minnen în biografia lui van Loon publicată în 2005, *Istoria omenirii* a fost scrisă aproape dintr-o fantezie, când editorul Horace Liveright a hotărât să încerce o versiune pentru copii a unui gen popular la adulţi, aşa-numitul „sinopsis". Câteva volume apăruseră deja: Charles şi Mary Beard, *Rise of American Civilization* (1927), Lewis Mumford, *Story of Utopias* (1922) şi Will Durant, *Story of Philosophy* (1926). Aceste cărţi fuseseră compuse, în mod vădit, cu ideea că nespecialistul e capabil să înţeleagă opera experţilor şi specialiştilor dacă aceasta cuprinde propoziţii scrise pentru oameni obişnuiţi, nu doar pentru iniţiaţi. Will Durant a fost cel mai popular autor de istorii rezumate pentru adulţi, iar Durant a observat că volumul lui van Loon va fi la fel de satisfăcător pentru părinţi ca şi pentru copiii cărora le va fi cumpărat. „Lumea devenea scandalos de informată cu privire la istorie", a spus Durant.

Cum citim *Istoria omenirii* astăzi, într-o epocă în care suntem, deopotrivă, şi mai specializaţi, şi mai generalişti, când faptele despre orice subiect se află la distanţă de câteva clicuri? (Chiar dacă în momentul de faţă aproximativ o treime din populaţia lumii nu are acces la internet, un fapt pe care multe persoane conectate — în ciuda conexiunilor — probabil nu îl cunosc.) Capodopera lui van Loon are greşelile şi confuziile ei, precum şi goluri, nu încape îndoială. Dacă privim la viaţa lui van Loon, nu ne va fi greu să constatăm că suferea

de unele prejudecăţi comune în Statele Unite pe vremea lui, de exemplu aversiunea faţă de anumite grupuri de imigranţi. În ansamblu cartea adoptă totuşi un spirit de autoperfecţionare — cu speranţă pentru autor, cititor şi viitorul umanităţii. Acesta pare să fi fost sentimentul lui van Loon despre lume în anii ’40, când a vorbit despre „o conştiinţă comună a «apartenenţei laolaltă»” şi a descris New Deal-ul preşedintelui Franklin Roosevelt nu atât ca pe o mulţime de legi şi reglementări, cât o „atitudine nouă în gândire”. Într-un program radiofonic din New York şi ulterior la NBC chiar aşa a spus, „în folosul omenirii”. Credea cu adevărat că ne aflăm într-o fază de ascensiune, chiar şi atunci când naziştii i-au atacat patria europeană — van Loon s-a născut în Rotterdam. Omenirea putea depăşi acest moment. Considera acest lucru drept cea mai demnă de apreciat calitate a lumii.

A murit în 1944, cu un an înainte de sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, însă Hitler era pe cale să cadă şi majoritatea oamenilor putea întrezări încheierea conflictului. Van Loon părea să creadă că Statele Unite vor conduce lumea spre un viitor mai bun, ceea ce nu a fost întotdeauna adevărat. Ca de obicei, povestea omenirii a fost un amalgam.

Pe de altă parte, *Istoria omenirii* s-a bucurat în continuare de succes. Mai mulţi autori au adus-o la zi, dar nimeni nu a încercat, bineînţeles, să aducă la zi spiritul lui van Loon, care nu pare să fi pălit. Cartea se înfăţişează acum ca un caiet de însemnări transmis de la o generaţie la alta, cu ceva pânze de păianjen şi cu coperta uzată pe alocuri, dar şi cu podoabe adăugate pe măsură ce trece dintr-o mână în alta. Necesită străduanie din partea cititorului, deşi nu mai multă decât ar fi fost necesară în 1920, 1820 sau în zorii istoriei umane. La urma urmelor, trecutul prinde viaţă atunci când e analizat sau, încă și mai bine, reanalizat. Căutaţi adevăruri. Studiaţi-le. Studiaţi-le în profunzime. Observaţi-le din diverse perspective. Nu consideraţi nimic ca fiind indiscutabil, căci foarte puţine lucruri sunt astfel, şi nu vă temeți să priviţi îndeaproape lucrurile care nu au fost cercetate înainte. Henry David Thoreau preda la o şcoală din Massachusetts în 1837. Îi plăcea să spună că întunecatul Ev Mediu e întunecat pentru că noi suntem în întuneric în privinţa lui.

DACĂ L-AŢI FI VIZITAT PE VAN LOON PE CÂND SCRIA *ISTORIA omenirii*, v-aţi fi găsit pe Barrow Street din cartierul Greenwich Village în Manhattan, în 1920, şi ar fi trebuit să urcaţi pe scări patru etaje pentru a-l vedea dactilografiind manuscrisele şi desenând toate ilustraţiile, probabil cu o anumită încântare copilărească. Cu expresia „încântare copilărească” vreau să spun că le desena fără să ascundă cât de fericit era în clipa aceea. Mie mi se pare că adulţii tind să

creadă că sunt mai maturi decât copiii când, în realitate, au doar mai multă experienţă în a ascunde cât de fericiţi sau nefericiţi sunt.

Van Loon era bine-cunoscut fiindcă îşi ilustra fericirea. La moartea lui, un necrolog l-a numit „filosoful care râdea", şi dacă ar fi să ştiţi un singur lucru despre varianta cinematografică a *Istoriei omenirii* acesta ar trebui să fie următorul: lunga listă a starurilor de cinema apărute în varianta Warner Bros. Din 1957 — Vincent Prince, Ronald Colman, Hedy Lamarr, Dennis Hopper, Agnes Moorehead şi Virginia Mazo — îi includea şi pe Groucho, Harpo şi Chico Marx, adică fraţii Marx. Groucho Marx s-a născut în 1890 la New York şi, ca van Loon, era un filosof care râdea — filmul lui *Supă de raţă* din 1933 e o pledoarie contra războiului. Groucho este cel care a spus: „În afară de câine, cartea e cel mai bun prieten al omului. Într-un câine e prea întuneric ca să poţi citi."

Iar dacă v-aţi fi aflat în apartamentul lui van Loon în 1920, aţi fi observat că uneori câinele lui stătea pe birou, poate pentru a monitoriza progresul realizat în istoria lumii. Când a terminat *Istoria omenirii* — scrisă în numai două luni de zile — l-aţi fi văzut pe autor expediind fericit cartea şi mutându-se în Ohio să predea o vreme la Antioch College, până a decis să renunţe la slujba respectivă. În ziua aceea a lăsat în sala de clasă un bilet pe care studenţii l-au citit la sosire. „Nu cred în saluturile lungi la despărţirea prietenilor buni", scrisese van Loon. „Am învăţat, sper eu, multe lucruri unii de la alţii în timpul petrecut împreună. Iar acum a venit vremea să îmi iau rămas-bun."

ROBERT SULLIVAN
Brooklyn, New York
2013

CUVÂNT ÎNAINTE

Pentru Hansje şi Willem

Pe când aveam vreo doisprezece, treisprezece ani, un unchi care mi-a dăruit dragostea pentru cărţi şi imagini mi-a promis să mă ducă într-o expediţie memorabilă. Urma să urcăm în vârful clopotniţei bisericii Sf. Laurenţiu Vechi din Rotterdam.

Aşa se face că într-o bună zi un paracliser cu o cheie mare cât cea a Sfântului Petru a deschis o uşă misterioasă. „Sună clopoţelul", a spus el, „când vă întoarceţi şi vreţi să ieşiţi". Apoi, cu un scârţâit răsunător de balamale ruginite ne-a rupt de zgomotul străzii aglomerate şi ne-a închis într-o lume plină de experienţe noi şi ciudate.

Acolo m-am confruntat pentru prima oară în viaţă cu fenomenul tăcerii audibile. După ce am urcat primul şir de trepte, la cunoştinţele mele limitate despre fenomenele naturale s-a adăugat încă o

descoperire — cea a întunericului tangibil. Un chibrit ne-a arătat unde continua drumul în sus. Am suit la următorul etaj, apoi încă unul şi încă unul până am pierdut şirul, după care am avut deodată lumină din belşug. Acest etaj se găsea la aceeaşi înălţime cu acoperişul bisericii şi era folosit ca magazie. Sub multe degete de praf zăceau abandonate simbolurile unei credinţe venerabile respinse de locuitorii oraşului cu mulţi ani în urmă. Lucruri care însemnaseră viaţă sau moarte pentru strămoşii noştri ajunseseră vechituri şi gunoi. Şoarecele harnic îşi făcuse cuib printre imaginile cioplite şi păianjenul veşnic la pândă îşi deschisese prăvălie între braţele întinse ale unui sfânt binevoitor.

Următorul etaj ne-a dezvăluit sursa luminii. Ferestre enorme deschise, cu bare groase de fier, transformaseră încăperea înaltă şi goală în adăpostul a sute de porumbei. Vântul bătea printre gratiile de fier şi o muzică stranie şi plăcută umplea aerul. Era vacarmul oraşului de dedesubt, însă un vacarm purificat şi limpezit datorită distanţei. Huruitul carelor grele şi ropotul copiatelor de cai, răsucirile macaralelor şi scripeţilor, hâşâitul aburului răbdător pus să muncească în mii de chipuri în locul omului — toate se îmbinaseră într-un murmur foşnitor ce oferea un fundal minunat uguitului tremurător al porumbeilor.

Aici se sfârşeau rampele de trepte şi începeau scările mobile. Iar după prima scară (o chestie veche şi alunecoasă pe care îţi dibuiai drumul cu băgare de seamă) urma o minunăţie nouă şi mai mare, ceasul oraşului. Am văzut inima timpului. Puteam auzi bătăile grele ale secundelor repezi — una — două — trei — până la şaizeci. Apoi un zgomot trepidant subit, când toate roţile păreau să se oprească — un alt minut tăiat din eternitate. Şi o lua de la capăt fără pauză — una — două — trei — până când, după un ţăcănit de avertizare şi hârşâitul multor roţi, un glas tunător, mult deasupra noastră, a spus lumii că sosise ceasul amiezii.

La următorul etaj se găseau clopotele. Clopoţele drăguţe şi surorile lor teribile. În centru, clopotul cel mare, care mă făcea să încremenesc de frică atunci când suna noaptea vestind sânge sau foc. Într-o măreţie solitară, părea să cugete la cei şase sute de ani în care împărtăşise bucuriile şi durerile bunilor târgoveţi din Rotterdam. Împrejurul lui, rânduite cu grijă ca borcanele albastre într-o farmacie de modă veche, atârnau clopotele mai mici, care de două ori pe săptămână cântau o melodie veselă pentru ţăranii veniţi la piaţă să cumpere, să vândă şi să audă ce se mai întâmplase în lumea mare. Însă într-un colţ — singur singurel, ocolit de celelalte, tăcut şi sumbru — clopotul morţii.

Apoi iarăşi întunericul, alte scări, mai abrupte şi mai primejdioase decât cele urcate înainte, şi deodată aerul proaspăt al întinderii cerului. Ajunseserăm la galeria cea mai de sus. Dea-supra noastră se

găsea cerul. Dedesubt, oraşul — un orăşel de jucărie unde furnici hărnicuţe mişunau grabnic încoace şi încolo, fiecare la treaba ei, şi dincolo de învălmăşeala de pietre, întinderea verde a câmpului.

A fost prima oară când am zărit lumea mare.

De atunci încolo, ori de câte ori am avut prilejul, am urcat în vârful turnului şi m-am delectat. Nu era uşor, însă efortul fizic al urcării câtorva scări era răsplătit pe deplin.

În plus, ştiam ce recompensă mă aştepta. Aveam să văd pământul şi cerul şi să ascult poveştile bunului meu prieten ceasornicarul, care trăia într-o bojdeucă dintr-un ungher ferit al galeriei. El se îngrijea de ceas, era ca un tată pentru clopote şi dădea alarma de incendiu, însă avea multe ore libere în care îşi fuma pipa şi se lăsa-n voia gândurilor lui tihnite. Trecuseră aproape cincizeci de ani de când mersese la şcoală şi arareori citise o carte, însă trăise în vârful turnului atât de mulţi ani, încât absorbise înţelepciunea lumii largi care îl împresura din toate părţile.

Cunoştea istoria bine, căci pentru el era ceva viu. „Uite acolo, băiete”, zicea arătând spre o cotitură a râului, „acolo, vezi copacii ăia? Acolo prinţul de Orania a spart digurile ca să inunde zona şi să salveze oraşul Leiden”. Ori îmi spunea povestea vechiului Meuse, urmărind firul apei de când fluviul cel lat se preschimba dintr-un port accesibil într-un drum splendid străbătut de corăbiile lui de Ruyter şi Tromp în vestita ultimă călătorie când şi-au dat viaţa pentru ca marea să fie liberă pentru toată lumea.

Mai erau şi sătucurile grupate în jurul bisericii ocrotitoare care odinioară, cu mulţi ani în urmă, fusese casa sfântului lor patron. În depărtare puteam vedea turnul înclinat din Delft. Sub arcadele lui înalte a fost asasinat Wilhelm cel Tăcut şi acolo a învăţat Grotius să alcătuiască primele propoziţii în latină. Şi mai departe, corpul lung şi jos al bisericii din Gouda, casa dintâi a unui băiat sărac a cărui isteţime s-a dovedit mai puternică decât armatele multor împăraţi. Lumea îl cunoaşte cu numele de Erasmus.

În sfârşit, linia argintie a mării nemărginite şi, în contrast, chiar sub noi, talmeş-balmeşul de acoperişuri, hornuri, case, grădini, spitale, şcoli şi străzi căruia îi spuneam cămin. Însă turnul ne arăta vechiul cămin într-o lumină nouă. Zarva nedesluşită a străzilor şi pieţei, a fabricilor şi atelierelor devenea expresia bine rânduită a energiei şi scopurilor umane. Mai presus de toate, priveliştea trecutului glorios din jurul nostru ne insufla un curaj proaspăt pentru a înfrunta problemele viitorului atunci când reveneam la îndatoririle vieţii de zi cu zi.

Istoria este impunătorul turn al experienţei pe care timpul l-a clădit în nesfârşitele câmpuri ale unor vremuri apuse. Nu e uşor să ajungem în vârful acestui edificiu străvechi şi să ne bucurăm de avantajul

întregii panorame. Nu există ascensor, însă picioarele tinere sunt puternice şi pot să urce.

Aici vă dau cheia care va deschide uşa.

Când vă veţi întoarce, veţi înţelege motivul entuziasmului meu.

HENDRIK WILLEM VAN LOON

ISTORIA OMENIRII

LUI JIMMIE

Ce rost o fi având o carte fără ilustraţii? A zis Alice.

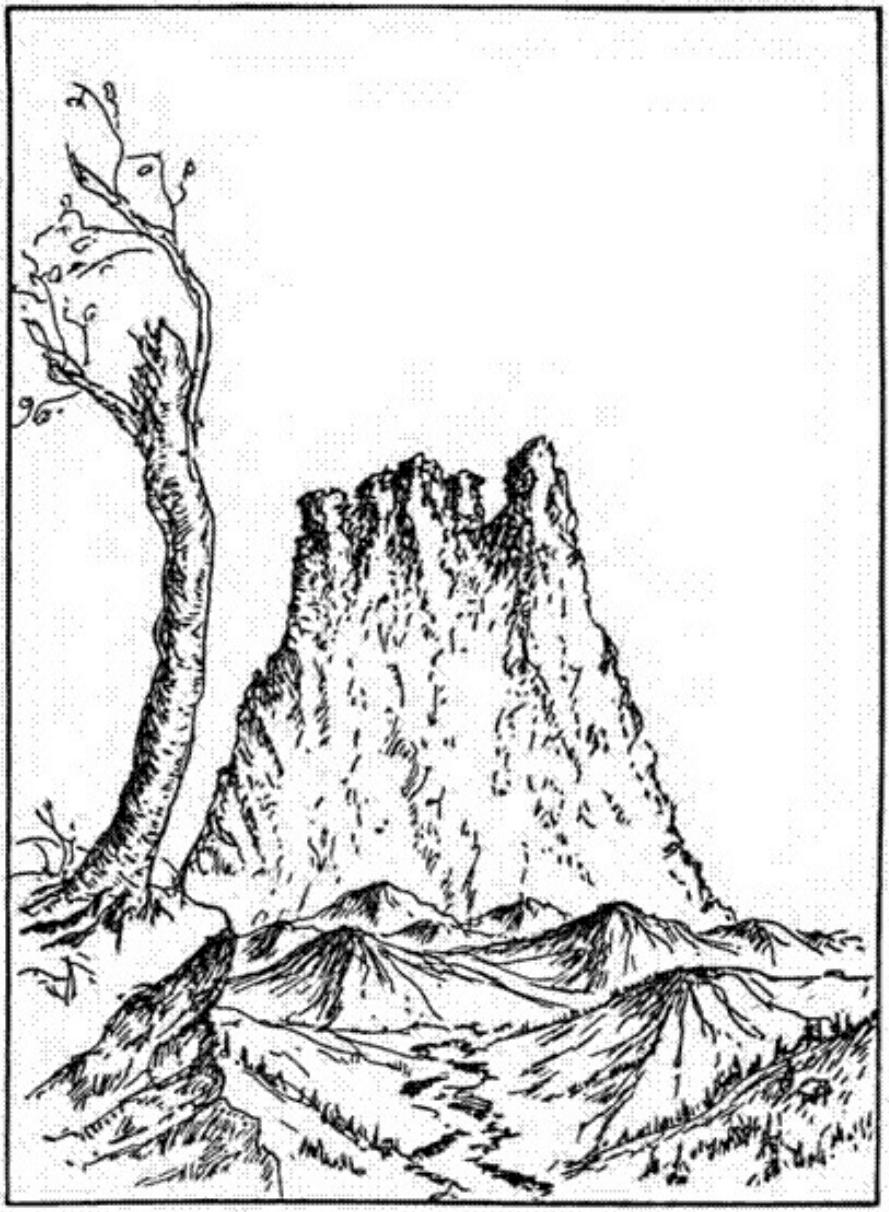

Hăt-departe în nord, în ţinutul Svithjod, se găseşte o stâncă. Măsoară o mie de kilometri înălţime şi tot atât în lăţime. O dată la o mie de ani o păsărică vine pe această stâncă să-şi ascută ciocul.

Când stânca se va fi tocit astfel de tot, atunci va fi trecut o singură zi din eternitate.

1 PREGĂTIREA SCENEI

TRĂIM ÎN UMBRA UNUI SEMN DE ÎNTREBARE GIGANTIC.

Cine suntem?

De unde venim?

Încotro ne îndreptăm?

Încet, dar cu un curaj neclintit, am împins acest semn de întrebare spre linia îndepărtată, de dincolo de orizont, unde sperăm să aflăm răspunsul.

Nu am înaintat prea mult.

Ştim încă foarte puţine, însă am ajuns într-un punct în care putem presupune (cu un grad acceptabil de acurateţe) multe lucruri.

În capitolul de faţă vă voi spune (potrivit celei mai credibile presupuneri) cum a fost pregătită scena pentru apariţia omului.

Dacă reprezentăm perioada de-a lungul căreia pe planeta noastră au existat condiţii prielnice vieţii animale printr-o linie de următoarea lungime, atunci liniuța de dedesubt indică intervalul de timp în care a trăit pe pământ omul (sau o creatură mai mult sau mai puțin asemănătoare cu omul).

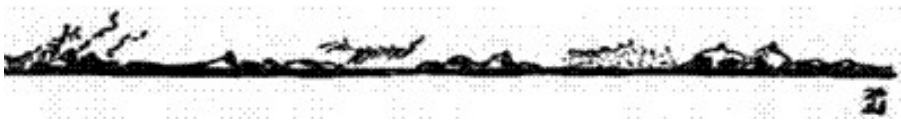

Omul a fost ultimul sosit, dar cel dintâi care şi-a folosit creierul cu scopul de a supune forţele naturii. Iată motivul pentru care vom studia omul, și nu pisicile, câinii, caii sau orice ploua necontenit alt animal, deşi fiecare în felul său are în spate o evoluţie istorică foarte interesantă.

La începuturi, planeta pe care trăim a fost (din câte ştim în prezent) o minge mare de materie incandescentă, un norişor de fum în oceanul nemărginit al spaţiului. Treptat, pe parcursul a milioane de ani, suprafaţa a ars complet şi s-a acoperit cu un strat subţire de rocă. Pe aceste pietre neînsufleţite au căzut puhoaie nesfârşite de ploaie, tocind granitul dur şi ducând praful în văile ascunse printre stâncile înalte ale pământului fumegând.

În cele din urmă a venit şi ceasul când soarele a străpuns norii şi a văzut această planetă mică acoperită de câteva bălţi ce aveau să evolueze în maiestuoasele oceane din emisferele estică şi vestică.

PLOUA NECONTENIT

Apoi, într-o bună zi, s-a întâmplat marea minune. Materia moartă a dat naştere vieţii.

Pe apele mării a plutit prima celulă vie.

Milioane şi milioane de ani a rătăcit în voia curenţilor. Însă în tot acest timp şi-a dezvoltat anumite deprinderi ca să poată supravieţui mai uşor pe pământul neprimitor. Unele celule se simţeau mai bine în adâncimile întunecoase ale lacurilor şi bălţilor. Au prins rădăcini în sedimentele aluvionare aduse de pe vârful dealurilor şi au devenit plante. Altele au preferat să se mişte, le-au crescut membre articulate ciudate, ca ale scorpionilor, şi au început să mişune pe fundul mării printre plante şi apariţii verzui asemănătoare cu meduzele. Altele (acoperite cu solzi) se bazau pe mişcări de înot pentru a se deplasa dintr-un loc în altul în căutarea hranei şi, încetul cu încetul, au populat oceanul cu miriade de peşti.

Între timp, plantele se înmulţiseră şi au fost nevoite să-şi caute alte sălaşuri. Nu mai încăpeau pe fundul mării. Au ieşit şovăitor din apă şi şi-au găsit un nou cămin în mlaştinile şi aluviunile noroioase de la poalele munţilor. De două ori pe zi mareele oceanice le acopereau cu apa lor sărată. În restul timpului plantele s-au adaptat la situaţia inconfortabilă şi au încercat să supravieţuiască în aerul rarefiat care înconjura suprafaţa planetei. După secole de exerciţiu, au învăţat să trăiască la fel de confortabil în aer cum o făcuseră în apă. Au crescut, devenind tufişuri şi copaci, iar în cele din urmă au reuşit să facă flori fermecătoare ce au atras atenţia bondarilor harnici şi a păsărilor care le-au dus seminţele în lung şi-n lat, până când întreg pământul s-a acoperit cu păşuni verzi ori a fost umbrit de coroana arborilor.

Însă şi unii peşti începuseră să iasă din mare şi învăţaseră să respire şi cu plămânii, şi cu branhiile. Asemenea făpturi se numesc amfibii,

ceea ce înseamnă că pot trăi cu aceeaşi uşurinţă şi pe uscat, şi în apă. Prima broască care vă iese-n drum vă poate spune totul despre plăcerile dublei existenţe amfibiene.

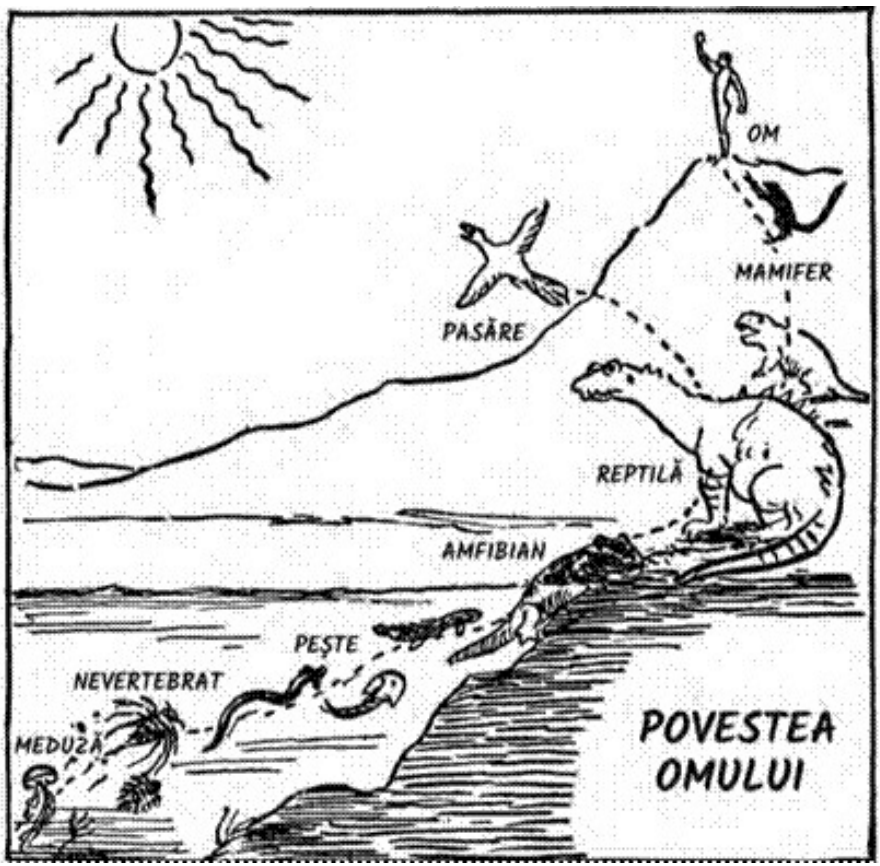

APARIŢIA OMULUI

Odată ieşite din apă, treptat aceste animale s-au adaptat tot mai bine la viaţa pe uscat. Unele au devenit reptile (creaturi care se târăsc, ca şopârlele) şi au împărţit tăcerea pădurilor cu insectele. Ca să se poată mişca mai repede pe solul moale, şi-au perfecţionat picioarele şi au crescut în dimensiuni până când lumea a fost populată de forme gigantice (pe care manualele de biologie le enumeră cu numele de ihtiozauri, megalozauri şi brontozauri) ce măsurau între zece şi doisprezece metri lungime şi care s-ar fi putut juca cu elefanţii aşa cum se joacă o pisică adultă cu pisoii ei.

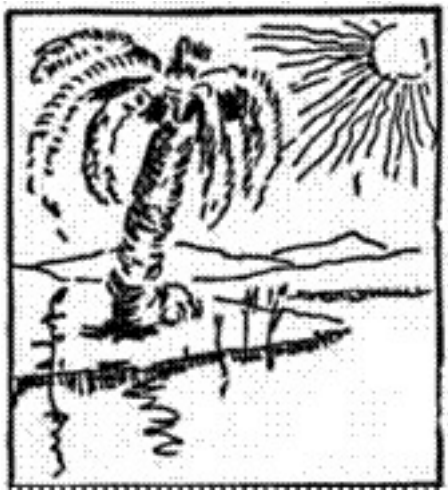

PLANTELE IES DIN MARE

Unii membri ai familiei reptiliene au început să trăiască în vârful copacilor, care pe atunci depăşeau adesea o sută cincizeci de metri înălţime. Nu mai aveau nevoie de picioare pentru a merge, însă trebuiau să se mişte cu repeziciune de pe o creangă pe alta. De aceea şi-au transformat o parte din piele într-un soi de paraşută care se întindea între laturile corpului şi degetele mici ale membrelor anterioare. Treptat şi-au acoperit cu pene această paraşută din piele, şi-au preschimbat cozile în cârmă şi au zburat din copac în copac, devenind păsări veritabile.

Apoi s-a întâmplat ceva ciudat. Toate reptilele uriaşe au murit într-un interval scurt de timp. Nu cunoaştem motivul. Poate din cauza unei schimbări bruşte a climei. Poate crescuseră atât de mari, că nu mai puteau nici să înoate, nici să umble, nici să se târască şi au murit de foame, uitându-se la ferigile mari şi la copaci, dar neputând ajunge la ele. Indiferent de cauză, stăpânirea de un milion de ani a reptilelor mari se sfârşise.

Lumea a început să fie populată de fiinţe foarte diferite. Descindeau din reptile, dar se deosebeau mult de ele, deoarece îşi hrăneau puii din „mamele", adică la sânul mamei. De aceea în ştiinţa modernă aceste animale se numesc „mamifere". Lepădaseră solzii peştilor. Nu adoptaseră penele păsărilor, ci îşi acoperiseră corpul cu blană. În orice caz, mamiferele şi-au format caracteristici diferite ce au conferit speciei lor un avantaj semnificativ asupra celorlalte animale. Femelele speciei îşi purtau ouăle în corp până la dezvoltarea embrionului şi, spre deosebire de toate celelalte făpturi vii de până atunci, care îşi lăsaseră vlăstarele expuse primejdiilor frigului, arşiţei şi atacurilor animalelor sălbatice, mamiferele îşi ţineau puii alături o perioadă mai îndelungată şi îi ocroteau câtă vreme erau prea slabi pentru a se lupta

cu inamicii. În felul acesta puii mamiferelor aveau şanse mult mai mari de supravieţuire, întrucât învăţau multe lucruri de la mamă, după cum ştiţi probabil dacă aţi văzut vreo pisică învăţându-şi pisoii să îşi poarte de grijă, să îşi spele faţa şi să prindă şoareci.

Dar nu trebuie să vă spun prea multe despre aceste mamifere, fiindcă le ştiţi prea bine. Sunteţi înconjuraţi de ele. Sunt tovarăşii voştri de zi cu zi pe străzi şi acasă, iar pe verii mai puţin familiari îi puteţi vedea în spatele gratiilor de la grădina zoologică.

Şi aşa ajungem la răscruce, când omul se desprinde deodată din şirul interminabil al făpturilor care trăiesc şi mor lipsite de grai şi începe să-şi folosească raţiunea pentru a făuri destinul propriei rase.

Un mamifer în mod deosebit părea să le întreacă pe toate celelalte prin capacitatea de a-şi găsi adăpost şi hrană. Învăţase să-şi folosească membrele anterioare pentru a ţine prada şi, prin exerciţiu, şi-a dezvoltat o labă care semăna cu mâna. După nenumărate încercări, învăţase să-şi echilibreze corpul pe picioarele din spate. (E un proces dificil pe care fiecare copil trebuie să-l înveţe de la zero, deşi omenirea face asta de peste un milion de ani.)

Această făptură, pe jumătate primat, pe jumătate maimuţă, dar superioară ambelor categorii, a devenit cel mai priceput vânător şi reuşea să-şi asigure traiul în orice tip de climă. Pentru mai multă siguranţă, de obicei se deplasa în grupuri. A învăţat să scoată mârâituri ciudate pentru a-şi avertiza puii de apropierea primejdiei şi, după sute de mii de ani, a început să întrebuinţeze aceste sunete guturale în scopul comunicării.

Chiar dacă nu prea vă vine a crede, creatura asta a fost primul vostru strămoş „antropoid”.

2 PRIMII NOŞTRI STRĂMOŞI

ŞTIM FOARTE PUŢINE DESPRE CEI DINTÂI OAMENI „ADEVĂRAŢI”. Nu le-am văzut portretele. Câteodată găsim fragmente din oasele lor în cel mai adânc strat argilos al vreunui sol străvechi. Sunt îngropate printre scheletele fărâmate ale altor animale dispărute demult de pe faţa pământului. Antropologii (savanţi eruditi care îşi dedică viaţa studierii omului ca membru al regnului animal) au luat aceste oase şi au reuşit să reconstituie corpul primilor noştri strămoşi cu un grad apreciabil de acurateţe.

Stră-străbunicul oamenilor era un mamifer foarte urât şi neatrăgător. Era destul de scund, mult mai scund decât oamenii de azi. Arşiţa soarelui şi vântul tăios al iernilor reci îi înnegriseră pielea, făcând-o de un cafeniu închis. Un păr lung, aspru, îi acoperea capul şi cea mai mare parte a corpului, inclusiv braţele şi picioarele. Avea degete foarte subţiri, dar puternice, din cauza cărora mâinile lui arătau precum cele de maimuţă. Avea fruntea joasă, iar maxilarul lui aducea cu falca unui animal sălbatic care-şi foloseşte dinţii drept cuţit

şi furculiţă. Nu purta haine. Nu văzuse alt foc în afară de văpăile vulcanilor tunători ce umpleau pământul cu fumul şi lava lor.

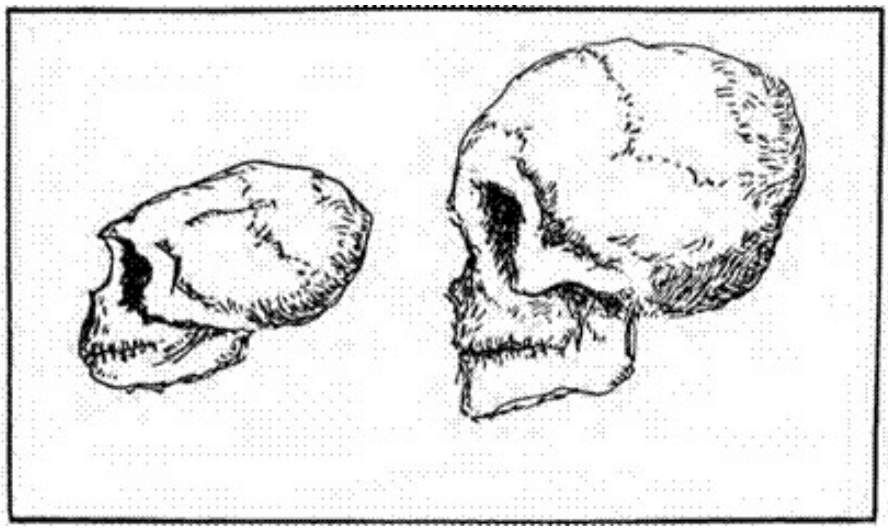

DEZVOLTAREA CRANIULUI UMAN

Trăia în întunecimea jilavă a pădurilor întinse, cum fac pigmeii din Africa până în ziua de astăzi. Când simţea împunsăturile foamei, mânca frunze crude şi rădăcini de plante, sau fura ouăle vreunei păsări furioase, hrănindu-şi cu ele propriii pui. Din când în când, după o vânătoare lungă şi perseverentă, prindea câte o vrabie sau un câine sălbatic mic, poate un iepure. Le consuma crude, căci nu descoperise că mâncarea gătită e mai gustoasă.

În timpul zilei, acest om primitiv colinda în căutarea hranei. La coborârea nopţii, îşi ascundea nevasta şi copiii într-un copac scorburos sau îndărătul unor bolovani mari, căci era înconjurat din toate părţile de animale feroce, iar la aşternerea întunericului aceste animale porneau la vânătoare, căutând mâncare pentru perechile şi puii lor, iar gustul cărnii de om le plăcea. În acea lume fie mâncai, fie erai mâncat, iar viaţa era tare nefericită, căci era presărată cu frică şi nenorociri la tot pasul.

Vara, omul era bătut de razele dogoritoare ale soarelui, iar iarna copiii îi mureau de frig în braţe. Când o astfel de făptură se rănea (iar animalele de pradă îşi rup mereu câte un os sau îşi scrântesc gleznele), nu avea cine să-i poarte de grijă şi îl aştepta o moarte îngrozitoare.

Ca multor animale din pricina cărora grădina zoologică vuieşte de zgomote bizare, omului de la începuturi îi făcea plăcere să mormăie. Asta înseamnă că repeta la nesfârşit aceeaşi bolboroseală de neînţeles doar fiindcă îi făcea plăcere să audă sunetul propriei voci. Cu timpul şi-a dat seama că putea folosi aceste sunete guturale pentru a-şi

avertiza semenii când îi pândea vreun pericol, scoţând anumite chiote care au ajuns să însemne „un tigru!” sau „vin cinci elefanţi!”. Ceilalţi îi mârâiau ceva ca răspuns, iar mormăitul lor însemna: „îi văd” sau „hai să fugim şi să ne ascundem”. Aceasta a fost probabil originea limbajului.

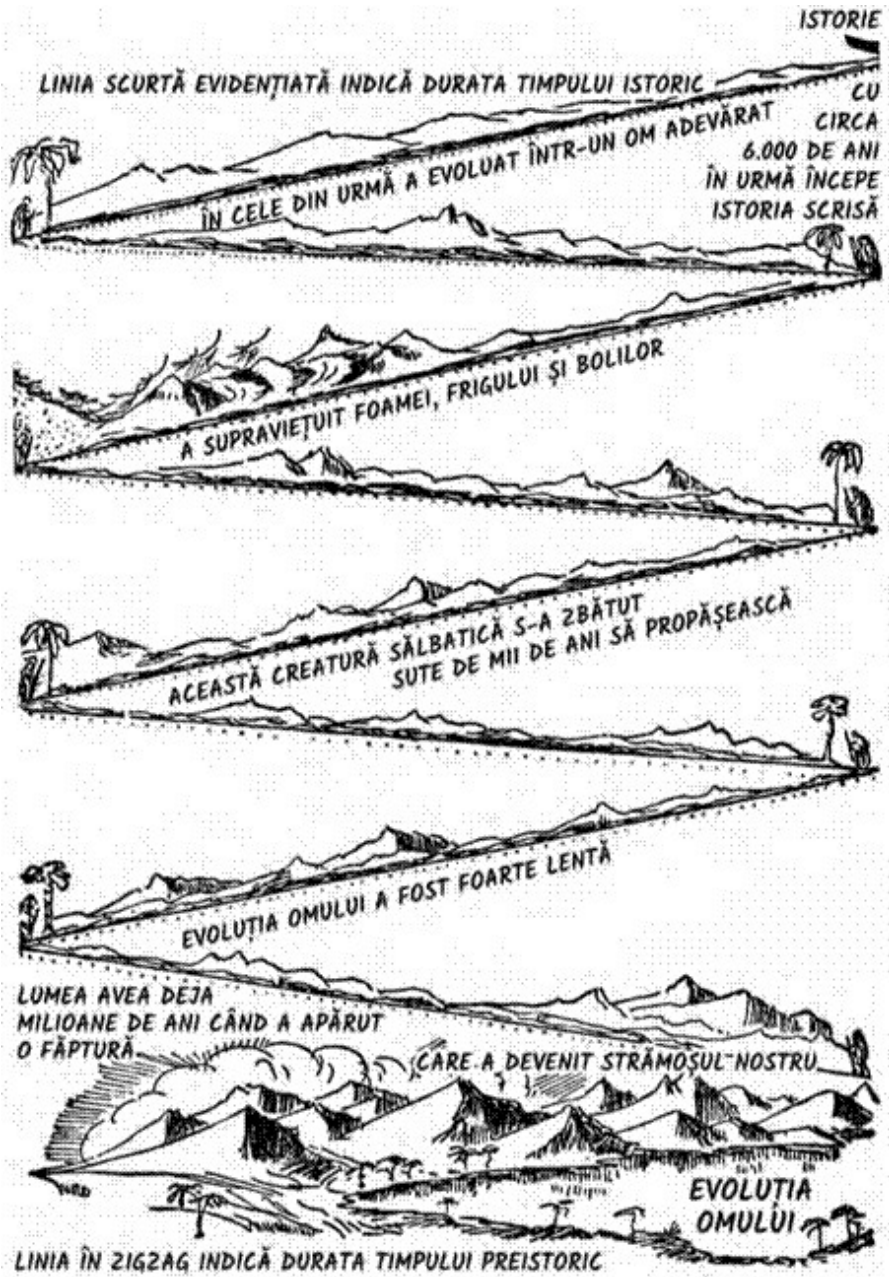
ISTORIE
LINIA SCURTĂ EVIDENȚIATĂ INDICĂ DURATA TIMPULUI ISTORIC
ÎN CELE DIN URMĂ A EVOLUAT ÎNTR-UN OM ADEVĂRAT
CU CIRCA 6.000 DE ANI ÎN URMĂ ÎNCEPE ISTORIA SCRISĂ
A SUPRAVIEȚUIT FOAMEI, FRIGULUI ȘI BOLILOR
ACEASTĂ CREATURĂ SĂLBATICĂ S-A ZBĂTUT SUTE DE MII DE ANI SĂ PROPĂȘEASCĂ
EVOLUȚIA OMULUI A FOST FOARTE LENTĂ
LUMEA AVEA DEJA MILIOANE DE ANI CÂND A APĂRUT O FĂPTURĂ
CARE A DEVENIT STRĂMOȘUL NOSTRU
EVOLUȚIA OMULUI
LINIA ÎN ZIGZAG INDICĂ DURATA TIMPULUI PREISTORIC
PREISTORIA ŞI ISTORIA

Totuşi, după cum am spus deja, despre aceste începuturi ştim foarte puţine. Omul timpuriu nu avea unelte şi nu îşi construia case. Trăia şi murea fără să lase altă urmă a existenţei sale afară de câteva clavicule şi fragmente de craniu. Ele ne spun că în urmă cu multe mii de ani lumea era locuită de nişte mamifere foarte deosebite de toate celelalte animale — evoluate probabil dintr-un alt animal necunoscut, asemănător cu primatele, care învăţase să meargă pe membrele posterioare şi să-şi folosească labele din faţă ca mâini —, şi că foarte probabil acestea au avut o legătură cu strămoşii noştri direcţi de mai târziu.

Ştim destul de puţine, iar restul e învăluit în întuneric.

3 OMUL PREISTORIC

OMUL PREISTORIC ÎNCEPE SĂ-ŞI FĂUREASCĂ OBIECTE

OMUL DE LA ÎNCEPUTURI NU ŞTIA CE ÎNSEAMNĂ TIMPUL. NU ţinea socoteala zilelor de naştere, a aniversărilor căsătoriei sau a clipei morţii. Nu avea noţiunea zilelor, săptămânilor şi nici măcar a anilor. La modul general era totuşi conştient de ciclul anotimpurilor, deoarece observase că după iarna friguroasă urma totdeauna primăvara blândă — că primăvara se preschimba apoi în vara călduroasă, când fructele se coceau, iar ştiuleţii de porumb sălbatic erau buni de mâncat, şi că vara se sfârşea când rafale neaşteptate de vânt măturau frunzele din copaci şi unele animale se pregăteau pentru lungul somn hibernal.

Acum se petrecuse însă ceva neobişnuit şi cumva înfricoşător. Se întâmplase ceva cu vremea. Zilele calde de vară sosiseră foarte târziu. Fructele nu se copseseră. Culmile munţilor care odinioară se acopereau cu iarbă se ascundeau acum sub un strat gros de zăpadă.

Apoi, într-o dimineaţă, o ceată de oameni sălbatici, diferiţi de celelalte făpturi care trăiau în vecinătăţi, au coborât rătăcind din regiunea piscurilor înalte. Arătau sfrijiţi şi păreau flămânzi. Scoteau sunete pe care nimeni nu le putea pricepe. Păreau să spună că le e foame. Mâncarea nu ajungea şi pentru vechii locuitori, şi pentru nou-veniţi. Când au vrut să rămână mai mult de câteva zile, s-a iscat o luptă aprigă cu mâini care zgâriau ca ghearele şi cu picioarele; familii întregi au fost ucise. Ceilalţi au fugit înapoi spre pantele munţilor şi au pierit la primul viscol.

Însă cei din pădure se speriaseră de-a binelea. Zilele se scurtau fără încetare, iar nopţile se răceau mai mult decât ar fi trebuit.

În cele din urmă, într-o ravenă dintre două dealuri înalte s-a ivit o pată de gheaţă verzuie. S-a întins cu repeziciune. Un gheţar gigantic aluneca pe povârniş. Rostogolea la vale pietrele uriaşe din cale. Vuind cât zece vijelii, torentele de gheaţă, noroi şi blocuri de granit s-au prăvălit năprasnic peste oamenii din pădure, omorându-i în somn.

Copaci centenari au fost striviţi şi prefăcuţi în vreascuri. Apoi a început să ningă.

A nins luni în șir. Toate plantele au murit şi animalele au fugit în căutarea soarelui din miazăzi. Omul şi-a luat copilul în cârcă şi le-a urmat. Însă nu putea merge la fel de iute ca vietăţile mai sălbatice, fiind obligat să aleagă între gândirea neîntârziată sau moartea pe dată. Pare-se că a preferat-o pe cea dintâi, căci a izbutit să supravieţuiască îngrozitoarelor perioade glaciare care în patru rânduri au ameninţat să răpună toată suflarea omenească de pe faţa pământului.

Înainte de toate, omul trebuia să se îmbrace, ca să nu îngheţe. A învăţat să sape gropi şi să le acopere cu ramuri şi frunze: în aceste capcane prindea urşi şi hiene pe care le ucidea apoi cu pietroaie, folosindu-le pieile ca veşminte pentru sine şi familia lui.

Apoi venea problema adăpostului. Aceasta era simplă. Multe vietăţi obişnuiau să doarmă în peşteri întunecoase. Urmându-le exemplul, omul a alungat animalele din culcuşurile lor calde şi s-a înstăpânit pe ele.

Chiar şi aşa, clima era prea aspră pentru majoritatea oamenilor, iar bătrânii şi tinerii mureau pe capete. Apoi un geniu şi-a dat seama cum să folosească focul. Odată, la vânătoare, îl prinsese un incendiu în pădure. Şi-a amintit că flăcările fuse-seră cât pe ce să-l ardă de viu. Până atunci focul fusese un duşman. Acum a devenit un prieten. Oamenii au târât în peşteră un copac uscat şi l-au aprins cu ajutorul câtorva ramuri ce ardeau mocnit, luate dintr-un lemn în flăcări. Focul a preschimbat peştera într-o încăpere confortabilă.

Într-o bună seară, în foc a picat o pasăre moartă. N-au scos-o decât după ce se fripsese zdravăn. Omul a descoperit că, friptă, carnea era mai gustoasă şi s-a lepădat pe loc de unul dintre vechile obiceiuri comune cu celelalte animale, începând să-şi gătească mâncarea.

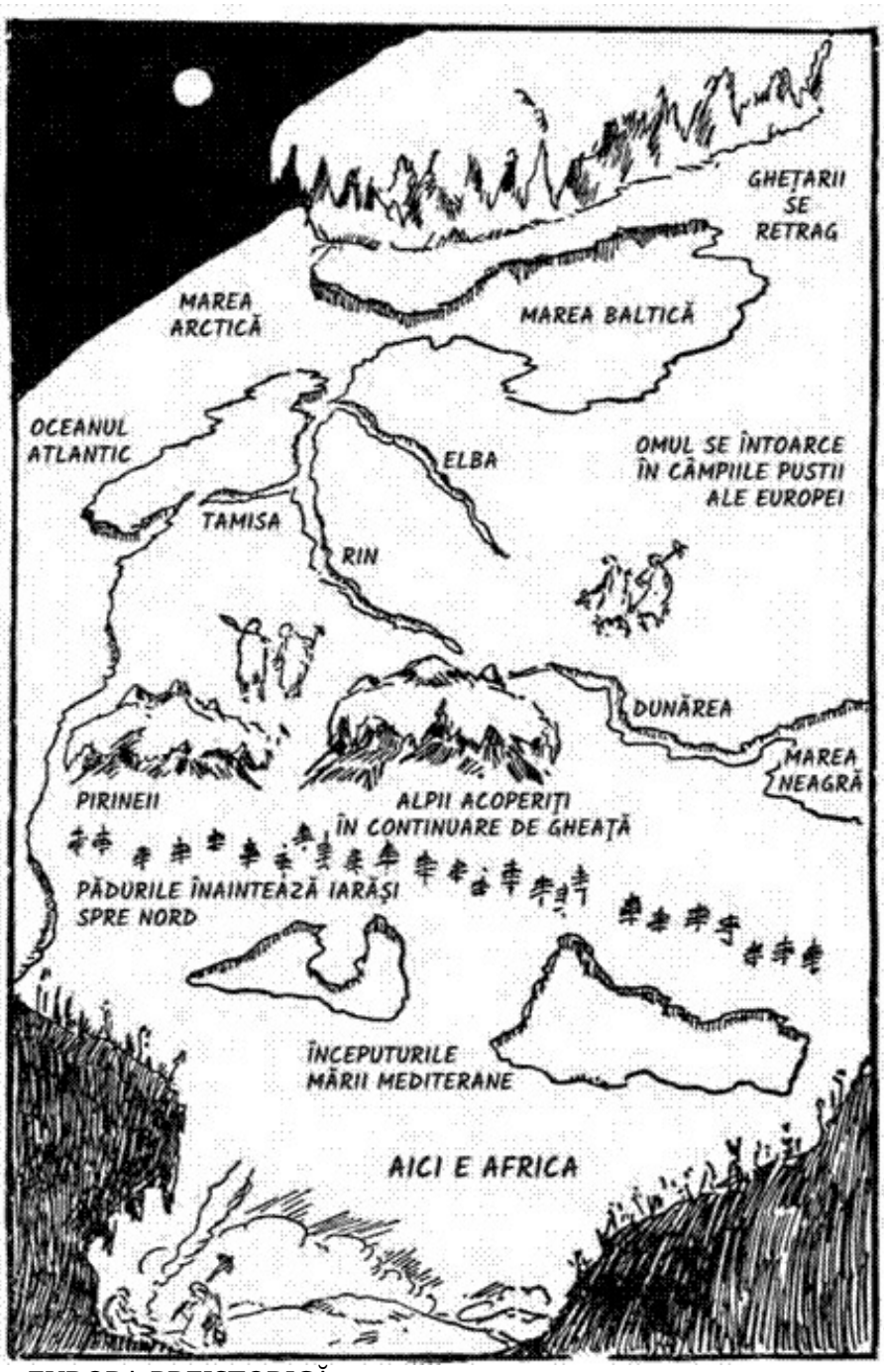

EUROPA PREISTORICĂ

Aşa au trecut mii de ani. Doar cei cu mintea ageră au supravieţuit. Trebuiau să lupte zi şi noapte cu frigul şi foamea. Au fost siliţi să inventeze unelte. Au învăţat să ascută pietre pentru a le transforma în

topoare şi să facă ciocane. Au fost obligaţi să adune provizii mari de mâncare pentru nesfârşitele zile de iarnă şi au descoperit că lutul poate fi modelat în castroane şi urcioare întărite apoi sub razele soarelui. Aşa se face că era glaciară, care ameninţase să nimicească omenirea, s-a transformat în cel mai mare învăţător al ei, fiindcă l-a forţat pe om să-şi pună creierul la treabă.

4 HIEROGLIFELE

EGIPTENII INVENTEAZĂ ARTA SCRISULUI ŞI AŞA ÎNCEPE CONSEMNAREA ISTORIEI

ACEŞTI PRIMI STRĂMOŞI AI NOŞTRI CARE TRĂIAU ÎN ÎNTINDEREA sălbatică a Europei învăţau cu repeziciune multe lucruri noi. Putem spune fără să ne hazardăm că la un moment dat ar fi abandonat modul de viaţă primitiv şi ar fi creat o civilizaţie proprie. Însă izolarea lor s-a sfârşit brusc. Au fost descoperiţi.

Un călător dintr-un ţinut sudic necunoscut care cutezase să traverseze marea şi trecătorile din înaltul munţilor îşi croise drum până la populaţia sălbatică de pe continentul european. Venise din Africa. Casa lui era în Egipt.

În Valea Nilului se dezvoltase un nivel înalt de civilizaţie cu mii de ani înainte ca oamenii din Vest să fi visat la posibilitatea unei furculiţe, roţi sau case. De aceea îi vom lăsa pe stră-străbunicii noştri în peşterile lor şi vom vizita ţărmurile sudice şi estice ale Mediteranei, unde se afla prima şcoală a neamului omenesc.

Egiptenii ne-au învăţat multe lucruri. Erau agricultori admirabili. Ştiau totul despre irigaţii. Au construit temple imitate mai apoi de greci şi care au slujit drept modele timpurii pentru bisericile în care ne închinăm astăzi. Au inventat un calendar care s-a dovedit un instrument atât de util pentru măsurarea timpului, încât a supravieţuit, uşor modificat, până în ziua de azi. Însă mai presus de toate, egiptenii învăţaseră cum să păstreze spusele spre folosul generaţiilor următoare. Inventaseră arta scrisului.

Suntem aşa de obişnuiţi cu ziarele, cărţile şi revistele, încât avem impresia că lumea a ştiut dintotdeauna să scrie şi să citească. În realitate scrierea, cea mai importantă dintre toate invenţiile, e destul de recentă. Fără documente scrise am fi asemenea pisicilor şi câinilor, care nu îşi pot învăţa pisoii şi căţeluşii decât două, trei lucruri simple şi care, neputând să scrie, nu au posibilitatea de a folosi experienţa generaţiilor pisiceşti şi canine anterioare.

În primul secol înaintea erei noastre, când romanii au ajuns în Egipt, au găsit valea plină de mici imagini ciudate ce păreau să aibă de-a face cu istoria ţării. Însă pe romani nu îi interesa „niciun lucru străin” şi nu au cercetat originea acestor desene bizare care acopereau pereţii templelor, zidurile palatelor şi nenumăratele vrafuri de foi

făcute din trestie de papirus. Ultimul preot egiptean care cunoscuse arta sacră a realizării acestor imagini murise cu câţiva ani înainte. Lipsit de independenţă, Egiptul devenise o magazie plină cu documente istorice importante pe care nimeni nu le putea descifra şi care nu foloseau nimănui.

Şaptesprezece veacuri au trecut şi Egiptul a rămas tot un ţinut misterios. Însă în anul 1798 întâmplarea a făcut ca un general francez pe nume Bonaparte să viziteze estul Africii pentru a pregăti un atac împotriva coloniilor britanice din India. N-a putut trece Nilul şi campania lui a fost un eşec. Dar, absolut accidental, faimoasa expediţie franceză a rezolvat problema pictogramelor egiptene antice.

Într-o bună zi, un tânăr ofiţer francez, foarte plictisit de viaţa anostă din mica fortăreaţă de pe râul Rosetta (o gură a fluviului Nil), a hotărât să petreacă câteva ceasuri libere scormonind prin ruinele din Delta Nilului. Şi, ce să vezi, a găsit o piatră care l-a nedumerit nespus. Ca mai toate în Egipt, era acoperită cu mici figuri. Însă această lespede de bazalt negru se deosebea de orice altă descoperire de până atunci. Purta trei inscripţii. Una dintre ele era în greacă. Limba greacă era cunoscută. „Tot ce trebuie", a chibzuit ofiţerul, „e să comparăm textul grec cu simbolurile egiptene şi acestea îşi vor dezvălui pe dată secretele".

Planul suna destul de simplu, dar rezolvarea enigmei a luat peste douăzeci de ani. În 1802, un profesor francez pe nume

Champollion a început să compare textele grec şi egiptean de pe faimoasa piatră de la Rosetta. În 1823 a anunţat că descoperise înţelesul a paisprezece pictograme. Nu peste mult timp a murit istovit de muncă, însă principiile fundamentale ale scrierii egiptene erau cunoscute. În ziua de astăzi ştim povestea Văii Nilului mai bine decât pe cea a fluviului Mississippi. Dispunem de documente scrise ce acoperă patru mii de ani de cronică istorică.

Având în vedere că hieroglifele (cuvântul înseamnă „scriere sacră") egiptene antice au jucat un rol atât de însemnat în istorie (câteva dintre ele, într-o formă modificată, au pătruns şi în alfabetul nostru), se cuvine să ştiţi câte ceva despre ingeniosul sistem întrebuinţat cu cincizeci de veacuri în urmă pentru a păstra cuvântul rostit spre folosul generaţiilor viitoare.

Ştiţi, bineînţeles, ce este un limbaj al semnelor. Orice poveste cu amerindieni din câmpiile vestice consacră un capitol ciudatelor mesaje scrise sub forma unor mici imagini care spun câţi bizoni au fost omorâţi şi câţi vânători au fost la o anumită vânătoare. De regulă nu e greu să înţelegem sensul unor asemenea mesaje.

Egipteana antică nu era însă un limbaj al semnelor. Inteligenţii locuitori din Valea Nilului trecuseră de mult de acest stadiu. Imaginile lor semnificau mult mai mult decât obiectul reprezentat, după cum voi

încerca să vă explic acum.

Imaginați-vă că sunteți Champollion şi cercetaţi un morman de foi din papirus acoperite cu hieroglife. Deodată daţi peste imaginea unui bărbat cu un fierăstrău. „Foarte bine”, veţi zice, „asta înseamnă, fireşte, că un ţăran s-a dus să taie un copac”. Apoi luaţi alt papirus. Spune povestea unei regine care a murit la vârsta de optzeci şi doi de ani. În mijlocul unei propoziţii apare imaginea bărbatului cu fierăstrăul. Reginele de optzeci şi doi de ani nu umblă cu fierăstraie. Prin urmare imaginea trebuie să însemne altceva.

Aceasta este enigma pe care a dezlegat-o în cele din urmă francezul. A descoperit că egiptenii au folosit cei dintâi ceea ce noi numim acum „scriere fonetică” — un sistem de caractere care reproduce „sunetul” (sau „fonul”) cuvântului rostit şi care ne permite să ne transpunem toate cuvintele într-o formă scrisă, cu ajutorul unui număr mic de puncte, linioare şi cârlige.

Să revenim o clipă la omuleţul cu fierăstrăul. Cuvântul „fierăstrău” înseamnă fie o unealtă din atelierul unui tâmplar, fie trecutul verbului „a vedea”[1].

Aşa s-a transformat cuvântul de-a lungul secolelor. La început însemnase doar unealta pe care o reprezenta. Apoi acest sens s-a pierdut şi a devenit timpul trecut al unui verb. După câteva sute de

ani, egiptenii au pierdut din vedere ambele sensuri şi imaginea a ajuns să reprezinte o singură literă, litera „s”. O scurtă propoziţie vă va arăta ce vreau să spun. Iată o propoziţie în engleza modernă aşa cum s-ar fi scris cu hieroglife.

desemnează fie unul din cele două globuleţe din cap cu ajutorul cărora vedeţi, fie înseamnă „eu”, persoana care vorbeşte.

O e fie o insectă care adună miere, fie reprezintă verbul „a fi”, care înseamnă „a exista”. Pe de altă parte, ar putea reprezenta prima parte a unui verb ca a „deveni” sau „a se purta”.

În acest caz particular, e urmat de o

, care înseamnă „frunză” sau „pleacă” (sunetul ambelor cuvinte e identic).

Despre ochi ştiţi deja tot ce trebuie.

La sfârşit aveţi imaginea unei . E o girafă. Face parte din vechiul limbaj al semnelor din care au evoluat hieroglifele.

Acum puteţi citi propoziţia fără prea multă greutate.

„Cred că am văzut o girafă”[2].

După inventarea acestui sistem, egiptenii l-au dezvoltat pe parcursul mai multor mii de ani, până au reuşit să scrie orice doreau şi foloseau aceste „cuvinte la conservă” pentru a trimite mesaje prietenilor, a ţine evidenţa comercială şi a consemna istoria ţării, astfel încât generaţiile viitoare să poată învăţa din greşelile trecutului.

5 VALEA NILULUI

ÎNCEPUTURILE CIVILIZAŢIEI DIN VALEA NILULUI

ISTORIA OMULUI ESTE CRONICA UNEI FĂPTURI FLĂMÂNDE ÎN căutarea hranei. Oriunde se găsea mâncare din belşug, într-acolo mergea şi omul să-şi facă sălaş.

Faima Văii Nilului trebuie să se fi răspândit foarte devreme. Oameni din inima Africii, din deşertul arab şi din vestul Asiei s-au pogorât în Egipt, ca să-şi revendice partea din pământurile bogate. Împreună, aceşti invadatori au format o rasă nouă care îşi spunea „Remi” sau „Oamenii”, exact la fel cum şi noi numim uneori America „ţara lui Dumnezeu”. Aveau de ce să fie recunoscători destinului care îi adusese în acea fâşie îngustă de pământ. În fiecare vară Nilul transforma valea într-un lac de mică adâncime, iar la retragerea apelor toate câmpurile cultivabile şi păşunile rămâneau acoperite de câţiva centimetri din cel mai fertil sol.

În Egipt, un fluviu binefăcător îndeplinea munca a milioane de persoane, permiţând hrănirea populaţiei abundente a primelor oraşe mari de care avem ştiinţă. E adevărat că nu tot pământul arabil se găsea în vale. Însă un sistem complicat de canale şi fântâni transporta apa de la nivelul fluviului pe coama celor mai înalte dâmburi, iar un sistem şi mai complex de şanţuri de irigaţie o răspândeau în teritoriu.

În timp ce omul din epoca preistorică era obligat să petreacă 16 ore din 24 strângând mâncare pentru sine şi membrii tribului, ţăranul sau orăşeanul egiptean se bucura de un oarecare răgaz. Şi-a folosit timpul liber pentru a meşteri multe lucruri pur ornamentale şi câtuşi de puţin utile.

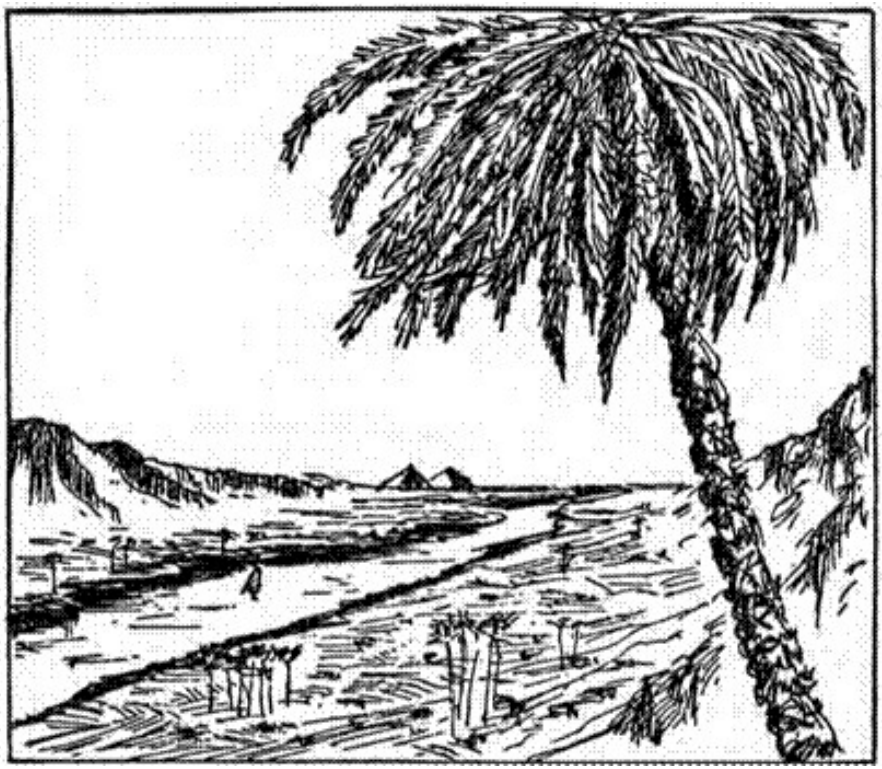

VALEA EGIPTULUI

Ba mai mult. Într-o bună zi şi-a dat seama că mintea lui era capabilă să gândească fel şi fel de lucruri care nu aveau nicio legătură cu grijile hranei, somnului şi găsirii unui cămin pentru copii. Egipteanul a început să mediteze la multe probleme curioase care îl frământau. De unde veneau stelele? Cine făcuse bubuitul tunetului care îl speria aşa tare? Cine făcuse fluviul Nil să se umfle cu o asemenea regularitate încât calendarul se putea baza pe apariţia şi dispariţia revărsărilor anuale? Cine era el însuşi, el, o mică făptură ciudată înconjurată din toate părţile de moarte şi boală, dar totuşi fericită şi plină de veselie?

Şi-a pus multe asemenea întrebări şi anumite persoane s-au oferit serviabil să răspundă cât de bine le stătea în putinţă. Egiptenii i-au numit „preoţi” şi aceştia au devenit gardienii gândurilor lor, dobândind mult respect în comunitate. Erau bărbaţi foarte învăţaţi cărora li se încredinţase misiunea sacră de a păstra cronicile scrise. Ei şi-au dat seama că nu era bine ca omul să se gândească doar la câştigul imediat din această lume şi i-au atras atenţia asupra zilelor viitoare, când sufletul lui avea să sălăşluiască dincolo de munţii din apus şi avea să dea socoteală pentru faptele sale în faţa lui Osiris, puternicul zeu care îi stăpânea pe vii şi pe morţi şi judeca faptele oamenilor după meritele fiecăruia. Preoţii au acordat atâta însemnătate viitorului în tărâmul lui Isis şi Osiris, încât egiptenii au

început să vadă viaţa ca pe o scurtă pregătire pentru lumea cealaltă şi au transformat fertila Vale a Nilului într-un ţinut consacrat morţilor.

În mod ciudat, egiptenii au ajuns să creadă că niciun suflet nu putea intra în tărâmul lui Osiris fără corpul care îi servise drept sălaş pe lumea aceasta. În consecinţă, imediat după moartea cuiva, rudele luau cadavrul şi puneau să fie îmbălsămat. Câteva săptămâni era impregnat într-o soluţie de natron, după care era umplut cu răşină. Cuvântul persan pentru „răşină" era *mumiai*, iar corpul îmbălsămat s-a numit „mumie". Mumia era înfăşurată în metri peste metri de pânză pregătită special şi apoi aşezată într-un coşciug, gata să fie dus în locuinţa ultimă. Însă mormântul unui egiptean era o adevărată casă unde corpul era înconjurat de mobilier, instrumente muzicale (ca să petreacă mai plăcut ceasurile terne de aşteptare) şi statuete reprezentând bucătari, brutari şi bărbieri (pentru ca ocupantul întunecosului cămin să aibă mâncare cum se cuvine şi să nu umble nebărbierit).

CONSTRUIREA PIRAMIDELOR

Iniţial aceste morminte au fost săpate în stâncile munţilor din vest, însă pe măsură ce egiptenii au înaintat spre nord, au fost nevoiţi să-şi construiască cimitirele în deşert. Însă deşertul e plin de animale sălbatice şi tâlhari la fel de sălbatici care intrau în morminte şi tulburau mumia sau furau bijuteriile îngropate alături de mort. Pentru

a preveni asemenea pângăriri nelegiuite, egiptenii ridicau deasupra mormintelor nişte dâmburi din pietre. Treptat dâmburile s-au mărit, deoarece bogaţii construiau movile mai înalte decât săracii şi exista o rivalitate considerabilă pentru a vedea cine va construi cel mai înalt tumul de pietre. Recordul a fost stabilit de regele Khufu, căruia grecii îi ziceau Kheops şi care a trăit cu aproximativ trei mii de ani înaintea erei noastre. Movila lui, pe care grecii au numit-o piramidă (deoarece cuvântul egiptean pentru „înalt" era *piremus*), măsoară peste 150 de metri înălţime.

Acoperă mai bine de cinci hectare de deşert, adică o suprafaţă de trei ori mai mare decât a bazilicii Sfântul Petru, cel mai mare edificiu din lumea creştină.

Peste o sută de mii de oameni au trudit douăzeci şi ceva de ani aducând pietrele necesare de pe celălalt mal al fluviului — trecându-le peste Nil (cum au reuşit să o facă nu pricepem), de multe ori tractându-le pe distanţe mari în deşert înainte de a le ridica în sfârşit în poziţia corectă. Însă atât de bine şi-au făcut treaba arhitecţii şi inginerii regelui, încât strâmtul coridor care duce la mormântul regal din inima monstrului de piatră nu s-a deformat până acum sub greutatea miilor de tone de piatră care îl presează din toate părţile.

6 ISTORIA EGIPTULUI

ASCENSIUNEA ŞI PRĂBUŞIREA EGIPTULUI

FLUVIUL NIL ERA UN PRIETEN ÎNŢELEGĂTOR, DAR UNEORI SE dovedea un adevărat tiran. I-a învăţat pe locuitorii de pe malurile sale nobila artă a „muncii în echipă". Se bazau unii pe alţii pentru construirea şanţurilor de irigaţie şi întreţinerea digurilor. În felul acesta au învăţat să trăiască în bună înţelegere cu vecinii şi asocierea lor reciproc avantajoasă a evoluat cu uşurinţă într-un stat organizat.

Apoi un bărbat a ajuns mai influent decât vecinii, transformându-se în liderul comunităţii şi în comandant suprem atunci când vecinii pizmaşi din vestul Asiei invadau prospera vale. În timp a devenit rege, domnind peste întreg ţinutul de la Mediterana la munţii din apus.

Însă aventurile politice ale faraonilor (cuvântul însemna „cel care trăieşte în casa mare") îl interesau arareori pe ţăranul răbdător care trudea pe ogor. Cu condiţia să nu fi fost obligat să plătească regelui mai multe taxe decât i se părea corect, accepta domnia faraonului aşa cum o accepta pe cea a măreţului Osiris.

Altfel stăteau totuşi lucrurile când un invadator străin venea şi îi jefuia agoniseala. După douăzeci de secole de existenţă independentă, un trib arab de păstori primitivi, numiţi hicsoşi, au atacat Egiptul şi au stăpânit Valea Nilului timp de cinci sute de ani. Erau foarte nepopulari. Egiptenii nutreau o ură adâncă şi pentru evreii sosiţi în ţinutul Goşen în căutarea unui adăpost după îndelungata lor pribegie

prin deşert şi care îl ajutau pe uzurpatorul străin îndeplinind funcţiile de perceptori de taxe şi funcţionari de stat.

Însă puţin după anul 1700 a.Ch. Populaţia din Teba a declanşat o revoluţie. După o luptă îndelungată, hicsoşii au fost alungaţi din ţară şi Egiptul a redevenit liber.

O mie de ani mai târziu, când Asiria a cucerit tot vestul Asiei, Egiptul a fost înglobat în imperiul lui Sardanapal[3]. În secolul al VII-lea a.Ch. A devenit din nou stat independent guvernat de un rege stabilit în oraşul Sais din Delta Nilului. Însă în 525 a.Ch. Cambise, regele persanilor, a luat în stăpânire Egiptul, iar în secolul al IV-lea a.Ch., când Persia a fost cucerită de Alexandru cel Mare, Egiptul a devenit şi el provincie macedoneană. Și-a recăpătat o independenţă aparentă când unul dintre generalii lui Alexandru s-a întronat ca rege al unui stat egiptean nou şi a întemeiat dinastia ptolemeică, instalată în oraşul recent construit Alexandria.

În cele din urmă, în anul 39 a.Ch. Au venit romanii. Ultima regină egipteană, Cleopatra, s-a străduit din răsputeri să salveze ţara. Frumuseţea şi farmecul ei erau mai periculoase pentru generalii romani decât şase corpuri de armată egiptene. A atacat cu succes inima a doi cuceritori romani. Însă în anul 30 a.Ch. În Alexandria a debarcat Augustus, nepotul şi moştenitorul lui Cezar. El nu împărtăşea admiraţia unchiului răposat pentru încântătoarea prinţesă. I-a nimicit armatele, dar i-a cruţat viaţa pentru a o pune să defileze, spre triumful său, printre celelalte prăzi de război. Când a auzit de acest plan, Cleopatra s-a sinucis otrăvindu-se. Iar Egiptul a devenit provincie romană.

7 MESOPOTAMIA
AL DOILEA CENTRU DE CIVILIZAŢIE ORIENTALĂ

ACUM VĂ VOI DUCE ÎN VÂRFUL CELEI MAI ÎNALTE PIRAMIDE şi vă voi cere să vă închipuiţi că aveţi ochi de şoim. Hăt departe în zare, mult dincolo de nisipurile aurii ale deşertului, veţi vedea licărind ceva verde. E o vale întinsă între două fluvii. E Paradisul din Vechiul Testament. E ţinutul misterios şi minunat pe care grecii îl numeau Mesopotamia — „ţara dintre râuri”.

Numele celor două fluvii sunt Eufrat (căruia babilonienii îi spuneau Purattu) şi Tigru (odinioară numit Diklat). Apele lor izvorăsc din zăpezile care acoperă munţii Armeniei, pe care s-a aşezat arca lui Noe, şi curg domol prin câmpia din sud până ajung la ţărmurile nămoloase ale Golful Persic. Fac un serviciu inestimabil. Preschimbă regiunile aride ale vestului Asiei într-o grădină mănoasă.

Valea Nilului atrăsese populaţii fiindcă le oferise hrană în condiţii relativ uşoare. „Ţinutul dintre râuri” era popular din acelaşi motiv. Era o ţară plină de făgăduinţe şi atât locuitorii din munţii nordici, cât

şi triburile care cutreierau deşerturile din sud au încercat să revendice stăpânirea exclusivă asupra acestui teritoriu. Rivalitatea constantă dintre munteni şi nomazii din deşert a dus la războaie interminabile. Doar cei mai puternici şi mai curajoşi puteau spera să supravieţuiască, iar asta explică motivul pentru care Mesopotamia a devenit patria unei rase foarte puternice, capabilă să creeze o civilizaţie la fel de importantă, în toate privinţele, ca aceea a Egiptului.

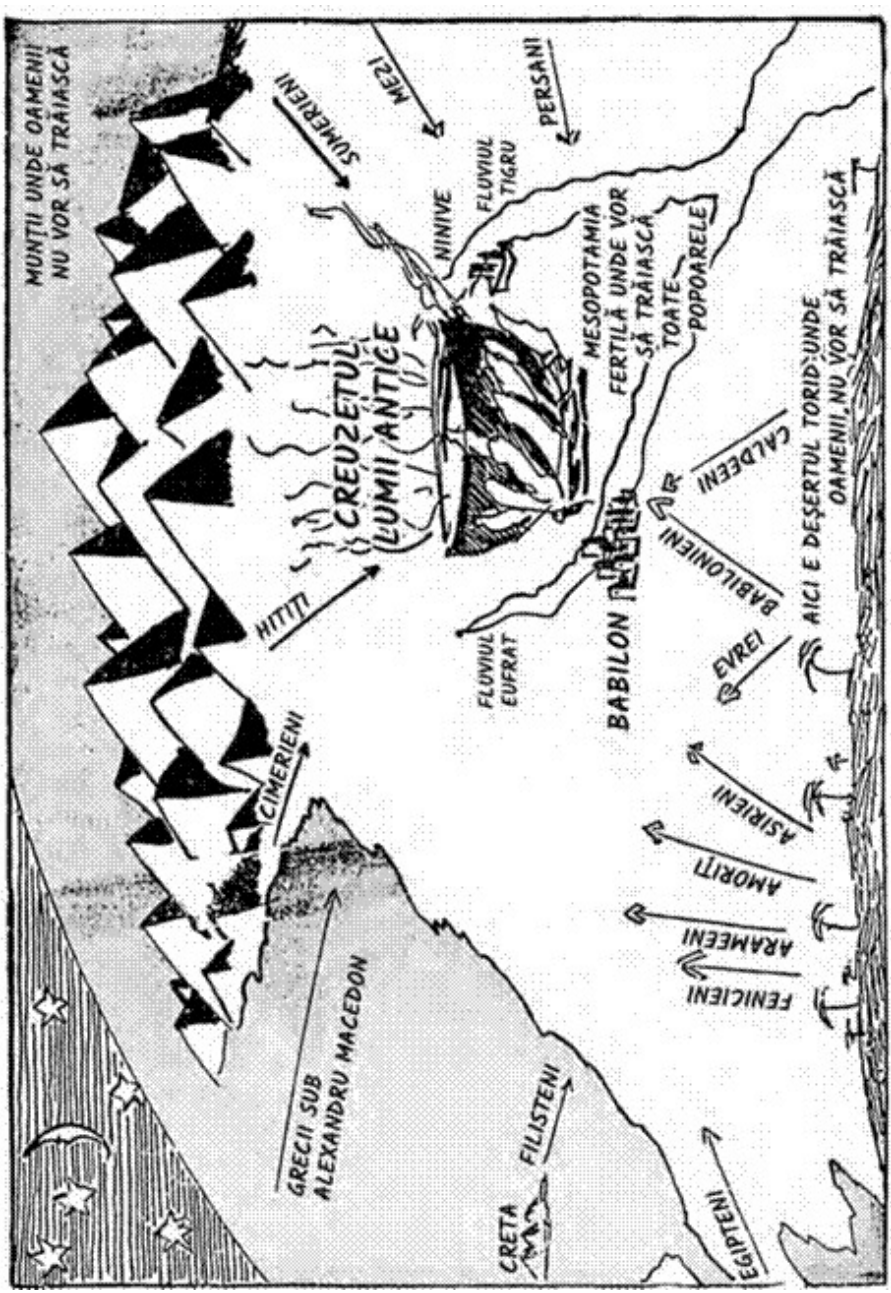

8 SUMERIENII

SCRIBII SUMERIENI ALE CĂROR TĂBLIŢE DE ARGILĂ POVESTESC ÎN CUNEIFORME ISTORIA ASIRIEI ŞI BABILONIEI, MARELE CREUZET SEMITIC

SECOLUL AL XV-LEA A FOST O EPOCĂ A MARILOR DESCOPERIRI. Columb a încercat să găsească un drum spre Insula Catai[4] şi a dat peste un continent nou a cărui existenţă nici nu era bănuită. Un episcop austriac a echipat o expediţie care urma să călătorească în est şi să găsească patria cneazului Moscovei: călătoria s-a soldat cu un eşec total, căci occidentalii nu au vizitat Moscova decât o generaţie mai târziu. Între timp, un veneţian pe nume Barbero explorase ruinele din vestul Asiei şi adusese veşti despre o limbă extrem de curioasă pe care o găsise dăltuită în pietrele templelor din Shiraz şi gravată pe nenumărate bucăţi de argilă arsă.

Însă europenii erau preocupaţi de multe altele, aşa că primele „inscripţii cuneiforme" (numite astfel deoarece literele aveau formă de cui, iar cuiul se cheamă *cuneus* în latină) nu au fost aduse în Europa decât la sfârşitul secolului al XVIII-lea, de un cartograf danez pe nume Niebuhr. Apoi a fost nevoie de treizeci de ani până ce un profesor german meticulos, Grotefend, a reuşit să descifreze primele patru litere, D, A, R şi Ş, numele regelui persan Darius. Şi alţi douăzeci de ani au trebuit să treacă până când un ofiţer britanic, Henry Rawlinson, care a găsit faimoasa inscripţie de la Behistun, ne-a oferit o cheie practică a scrierii cuneiforme din Asia de Vest.

În comparaţie cu problema descifrării scrierii cuneiforme, sarcina lui Champollion fusese floare la ureche. Egiptenii foloseau imagini. Sumerienii însă, primii locuitori ai Mesopotamiei cărora le venise ideea de a-şi scrijeli cuvintele pe tăbliţe de argilă, se debarasaseră cu totul de pictograme şi elaboraseră un sistem format din simboluri în formă de V fără mare legătură cu imaginile din care evoluaseră. Câteva exemple vă vor arăta despre ce este vorba. La început, o stea desenată cu un cui pe o cărămidă arăta aşa . Acest semn era totuşi prea greoi şi după o vreme, când la sensul de „stea" s-a adăugat şi înţelesul de „cer", imaginea a fost simplificată aşa: 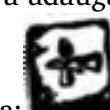 , devenind şi mai enigmatică. La fel, „bou" s-a schimbat din în

iar „peşte” s-a schimbat din în . Iniţial soarele era un cerc simplu şi a devenit. Dacă am folosi scrierea sumeriană astăzi, am face o să arate ca. Acest sistem de a aşterne ideile în scris pare foarte complicat, dar sumerienii, babilonienii, asirienii, persanii şi toate seminţiile care au cotropit valea cea fertilă l-au folosit mai bine de 3.000 de ani.

Povestea Mesopotamiei e plină de războaie necontenite şi cuceriri. Mai întâi au venit sumerienii din nord. Erau o populaţie de rasă albă, care trăise în munţi. Se deprinseseră să îşi venereze zeii pe culmile dealurilor. Când au ajuns în câmpie au ridicat mici coline artificiale în vârful cărora și-au construit altarele. Nu ştiau să construiască scări şi de aceea îşi înconjurau turnurile cu rampe în pantă. Inginerii noştri au împrumutat această idee, după cum se vede în gările mari, unde galerii ascendente fac legătura între etaje. Poate am împrumutat şi alte idei de la sumerieni, dar nu ştim. Sumerienii au fost asimilaţi complet de rasele care au descins ulterior în valea fertilă. Turnurile lor se înalţă însă şi acum printre ruinele din Mesopotamia. Evreii le-au văzut când au plecat în exil în ţinutul Babilonului şi le-au numit turnurile Babilli, adică turnurile lui Babel.

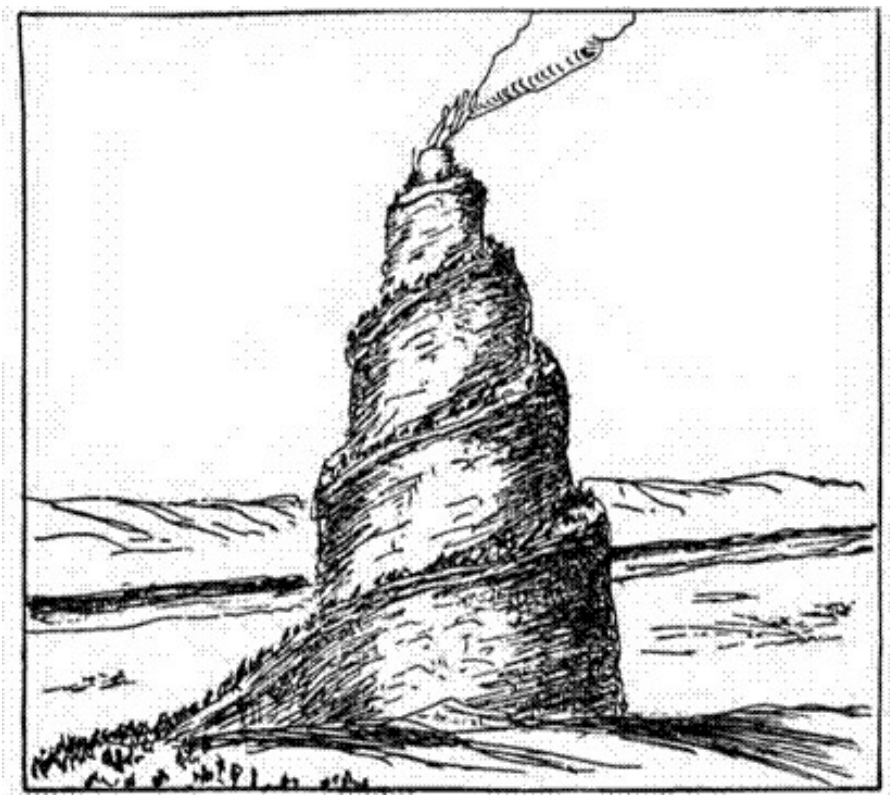

UN TURN BABEL

Sumerienii ajunseseră în Mesopotamia în mileniul al IV-lea înaintea erei noastre. Curând după aceea au fost biruiţi de akkadieni, unul dintre numeroasele triburi din deşertul Arabiei care vorbesc un dialect comun şi sunt cunoscute cu denumirea de „semite”, deoarece în vechime se credea că descindeau direct din Sem, unul dintre cei trei fii ai lui Noe. O mie de ani mai târziu, akkadienii au fost siliţi să se supună amoriţilor, un alt trib semit din deşert al cărui mare rege, Hammurabi, şi-a construit un palat magnific în oraşul sacru Babilon şi a dat poporului său un set de legi care a transformat statul babilonian în cel mai bine administrat imperiu din lumea antică. După aceea hitiţii, pe care îi veţi întâlni de asemenea în Vechiul Testament, au invadat valea fertilă şi au distrus tot ce nu au putut lua cu ei. La rândul lor au fost înfrânţi de credincioşii marelui zeu al deşertului Ashur, care îşi spuneau asirieni şi au făcut din oraşul Ninive centrul unui imperiu vast şi temut care a cucerit tot vestul Asiei şi Egiptul şi a luat bir de la nenumărate popoare supuse până la sfârşitul secolului al VII-lea înaintea naşterii lui Hristos, când caldeenii, un alt trib semit, au reîntemeiat Babilonul şi l-au făcut cea mai importantă capitală a vremii respective. Nabucodonosor, cel mai vestit dintre regii lor, a încurajat studiul ştiinţific, iar cunoştinţele noastre moderne de astronomie şi matematică se bazează pe anumite principii fundamentale descoperite de caldeeni. În anul 538 a.Ch., un trib primitiv de păstori persani a invadat acest teritoriu antic şi a răsturnat imperiul caldeenilor. Două sute de ani mai târziu au fost înfrânţi, la rândul lor, de Alexandru cel Mare, care a transformat valea cea fertilă, vechiul creuzet al atâtor rase semite, în provincie greacă. Mai târziu au urmat romanii, iar după romani turcii, şi Mesopotamia, cel de-al doilea centru al civilizaţiei lumii, a ajuns o pustietate întinsă unde movile uriaşe de pământ spuneau povestea unei glorii apuse.

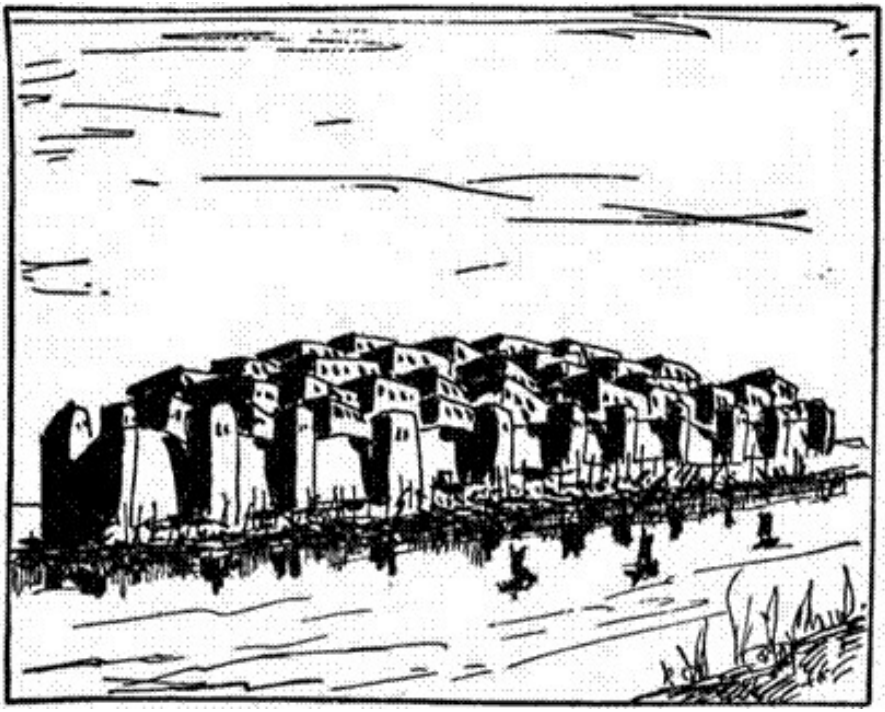

NINIVE

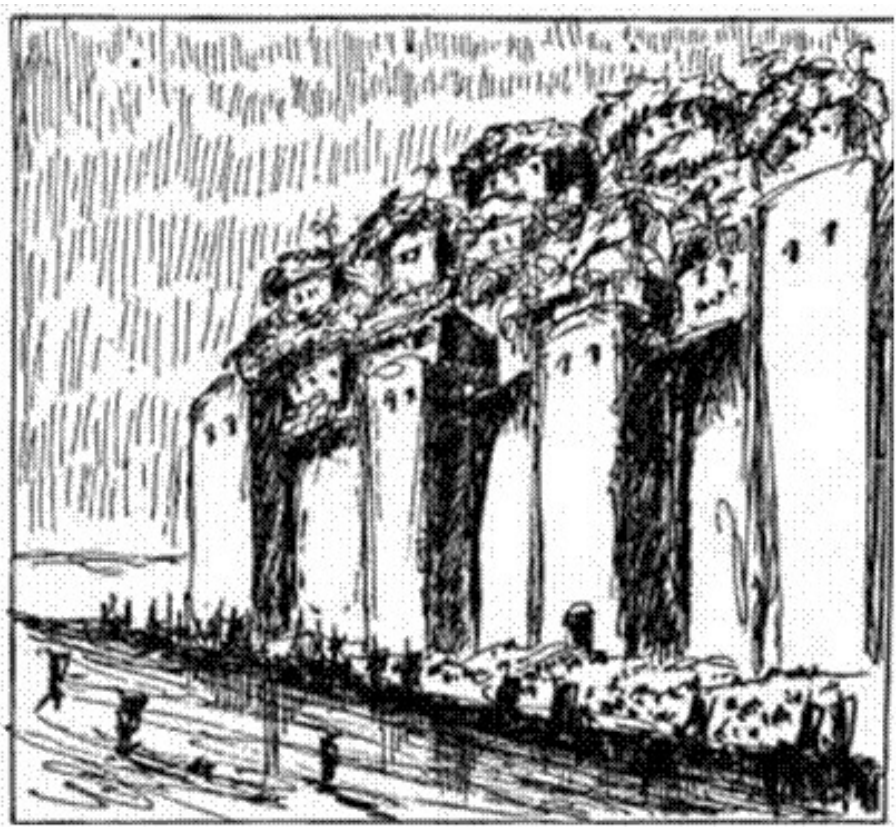

ORAŞUL SACRU BABILON

9 MOISE

POVESTEA LUI MOISE, CONDUCĂTORUL POPORULUI EVREU

UNDEVA PE PARCURSUL SECOLULUI XX ÎNAINTEA EREI NOASTRE, un trib mic şi neînsemnat de păstori semiţi şi-a părăsit vechea patrie din ţinutul Ur, la gura Eufratului, încercând să găsească păşuni noi pe domeniile regilor Babiloniei. Alungaţi de soldaţii regelui, s-au deplasat spre vest, căutând un petic de pământ liber pe care să-şi ridice corturile.

Cei din acest trib de păstori se numeau iudei sau, cum le spunem noi, evrei. Rătăciseră pretutindeni şi după mulţi ani de peregrinări mohorâte primiseră adăpost în Egipt. Mai bine de cinci secole au locuit printre egipteni, iar când ţara lor adoptivă a fost ocupată de spoliatorii hicsoşi (cum v-am spus în povestea Egiptului), au reuşit să se facă utili invadatorilor străini şi au fost lăsaţi să-şi stăpânească netulburaţi pajiştile. Însă după un lung război de independenţă egiptenii i-au alungat pe hicsoşi din Valea Nilului şi pentru evrei au venit vremuri grele, căci au decăzut la statutul de sclavi de rând, fiind obligaţi să muncească la drumurile regale şi la piramide. Şi cum

frontierele erau păzite de soldaţi egipteni, evreilor le fusese imposibil să fugă.

După mulţi ani de suferinţă au fost salvaţi, scăpând de această soartă oropsită graţie unui tânăr evreu pe nume Moise, care vieţuise multă vreme în deşert şi învăţase să preţuiască virtuţile simple ale strămoşilor săi, care se ţinuseră departe de cetăţi şi viaţa orăşenească şi nu se lăsaseră corupţi de huzurul şi luxul unei civilizaţii străine.

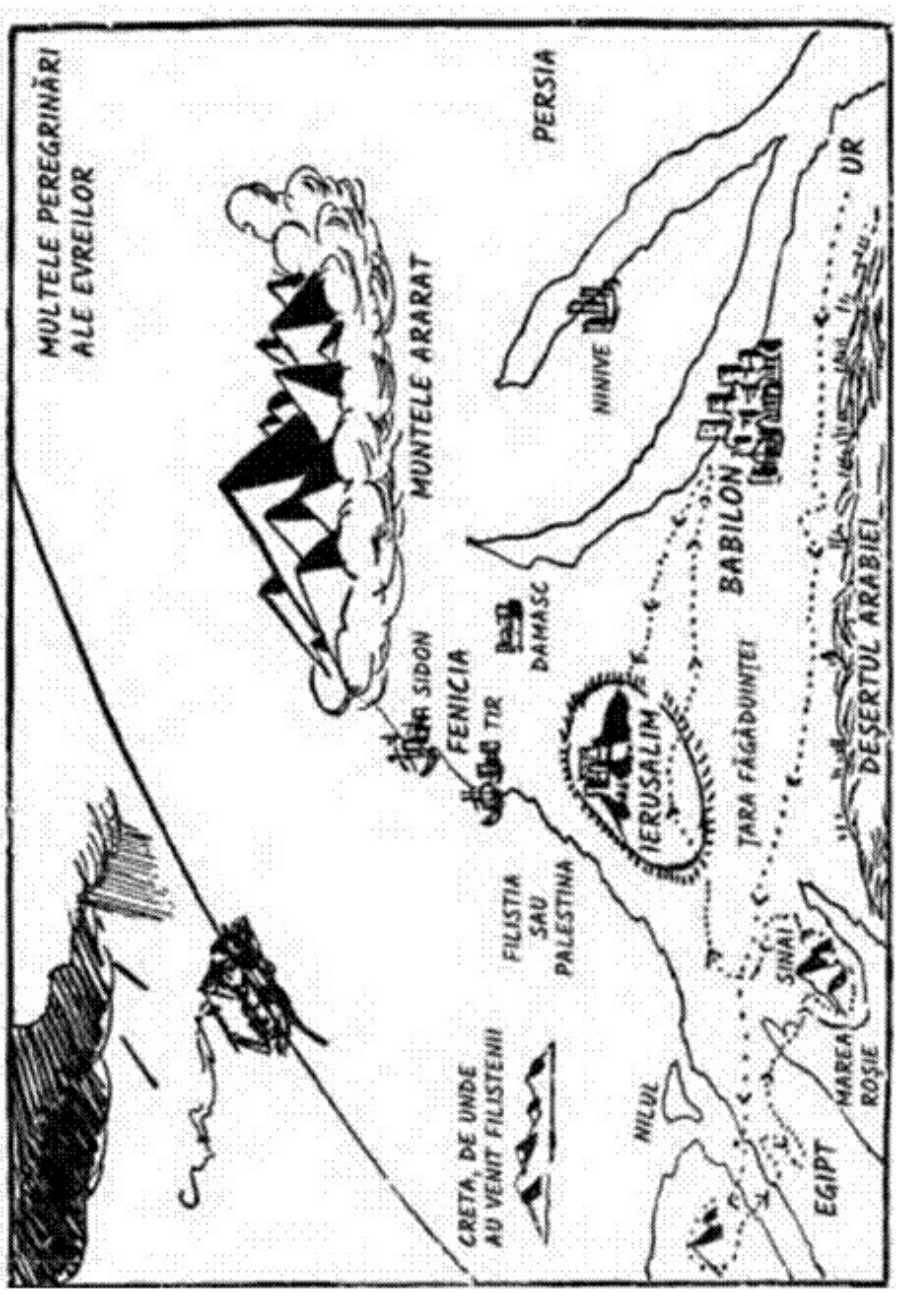

PEREGRINĂRILE EVREILOR

Moise a hotărât să reinsufle poporului dragostea pentru căile patriarhilor. A reuşit să scape de soldaţii egipteni trimişi pe urmele lui şi a călăuzit triburile celor de-un neam cu el în câmpia de la poalele Muntelui Sinai. În timpul îndelungatului şi singuraticului trai în pustiu învăţase să venereze puterea marelui zeu al tunetului şi furtunii ce domnea peste înaltul cerurilor şi de care depindeau viaţa, lumina şi aerul păstorilor. Acest zeu, una dintre numeroasele divinităţi adorate pretutindeni în vestul Asiei, se numea Iahve şi prin învăţăturile lui Moise a devenit singurul domn al neamului evreiesc.

Într-o zi Moise a dispărut din tabăra evreilor. Se şoptea că plecase cu două table de piatră cioplite grosolan. În după-amiaza aceea vârful muntelui s-a ascuns privirii. Întunericul unei furtuni grozave îl făcea nevăzut. Însă la întoarcerea lui Moise pe tablele de piatră erau gravate cuvintele rostite de Iahve pentru poporul lui Israel din mijlocul tunetelor şi fulgerelor sale orbitoare. Din clipa aceea toţi evreii l-au recunoscut pe Iahve drept stăpânul ultim al destinului lor, singurul Dumnezeu adevărat, care îi învăţase să trăiască în sfinţenie când le ceruse să urmeze lecţiile înţelepte ale celor Zece Porunci.

Evreii l-au urmat pe Moise când le-a poruncit să-şi continue călătoria prin deşert. I s-au supus când le-a spus ce să mănânce şi să bea şi de care lucruri să se ferească pentru a rezista în clima toridă. În sfârşit, după mulţi ani de rătăciri, au ajuns într-un ţinut ce părea primitor şi prosper. Se numea Palestina, cuvânt care înseamnă ţara oamenilor „pilistu”, filistenii, un mic trib de cretani stabiliţi de-a lungul ţărmului după ce fuseseră alungaţi din insula lor. Din nefericire, teritoriul din interior, Palestina, era locuit deja de un alt grup semitic numit canaaniţi. Evreii au pătruns totuşi în văi, şi-au construit cetăţi şi au înălţat un templu falnic într-un oraş pe care l-au numit Ierusalim, „casa păcii”.

Cât despre Moise, nu mai era conducătorul poporului său. I se îngăduise să vadă de departe culmile muntoase ale Palestinei. Apoi a închis pentru totdeauna ochii săi osteniţi. Trudise cu zel şi credinţă pentru a fi pe placul lui Iahve. Nu numai că îşi scosese fraţii din robia străină şi îi călăuzise spre o existenţă liberă şi independentă într-o patrie nouă, dar îi făcuse pe evrei și cel dintâi popor care adora un singur Dumnezeu.

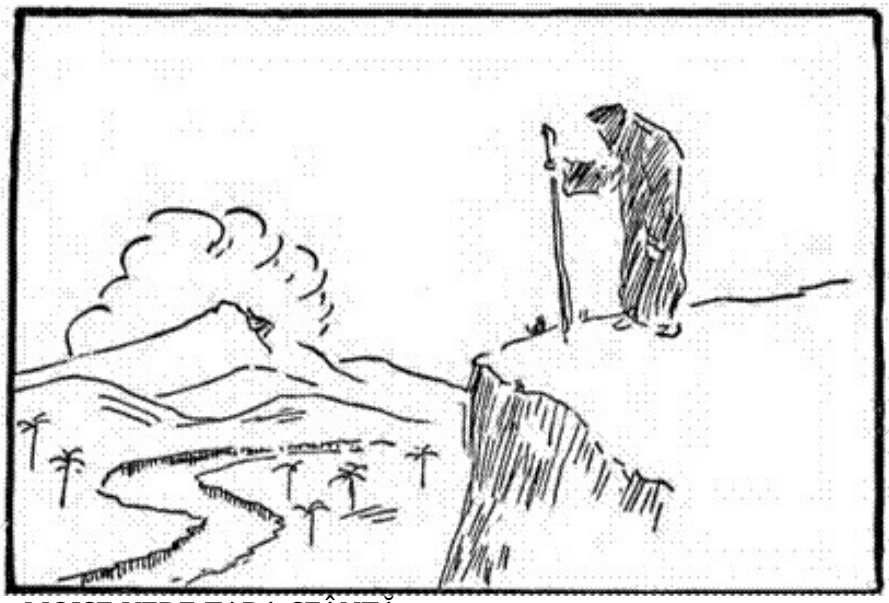

MOISE VEDE ŢARA SFÂNTĂ

10 FENICIENII

FENICIENII, CARE NE-AU DAT ALFABETUL

FENICIENII, VECINII EVREILOR, ERAU UN TRIB SEMITIC STABILIT de foarte timpuriu de-a lungul ţărmurilor Mediteranei. Îşi construiseră două oraşe bine fortificate, Tir şi Sidon, şi în scurtă vreme acaparaseră monopolul asupra comerţului pe mare la apus. Corăbiile lor mergeau cu regularitate în Grecia, Italia şi Spania, aventurându-se chiar şi dincolo de Strâmtoarea Gibraltar pentru a vizita Insulele Scilly[5], de unde puteau cumpăra cositor. Oriunde mergeau, îşi construiau mici baze comerciale pe care le numeau colonii. Multe dintre acestea se află la originea unor oraşe moderne, ca Marsilia şi Cadiz.

Cumpărau şi vindeau orice lucru promitea să le aducă un profit bun. Nu aveau tulburări de conştiinţă. Dacă e să dăm crezare vecinilor lor, fenicienii nu cunoşteau înţelesul cuvintelor „cinste” şi „integritate”. Pentru ei, un sipet ticsit de comori era idealul suprem al oricărui bun cetăţean. Erau într-adevăr oameni antipatici şi nu aveau niciun prieten. Cu toate acestea, au făcut tuturor generaţiilor viitoare un serviciu nepreţuit. Ne-au dat alfabetul.

Fenicienii erau familiarizaţi cu arta scrisului inventată de sumerieni. Însă greoaiele cârlige sumeriene li se păreau o pierdere de vreme. Ei erau negustori pragmatici şi nu puteau sta câteva ore doar pentru a scrijeli două-trei litere. Au purces la treabă şi au inventat un sistem de scriere nou, cu mult superior celui vechi. Au împrumutat câteva pictograme de la egipteni şi au simplificat mai multe simboluri

cuneiforme sumeriene. Au sacrificat aspectul frumos al vechiului sistem în avantajul vitezei şi au redus miile de imagini la un alfabet concis şi comod alcătuit din douăzeci şi două de litere.

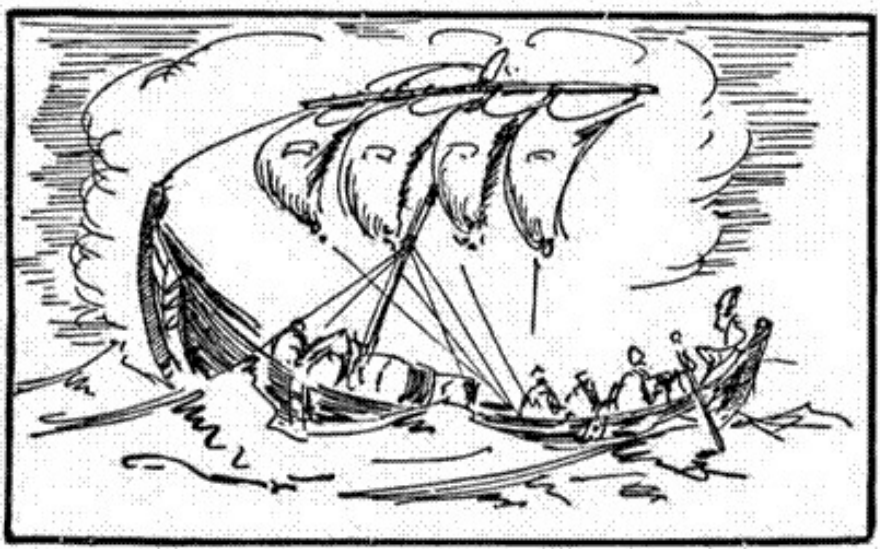

NEGUSTORUL FENICIAN

Cu timpul, acest alfabet a traversat Marea Egee şi a pătruns în Grecia. Grecii au adăugat câteva litere proprii şi au dus sistemul îmbunătăţit în Italia. Romanii au modificat întru câtva semnele şi, la rândul lor, i-au învăţat să scrie şi pe barbarii sălbatici din Europa Occidentală. Aceşti barbari sălbatici sunt strămoşii noştri şi de aceea cartea de faţă e scrisă cu litere de origine feniciană, nu cu hieroglife egiptenilor sau cuneiformele sumerienilor.

11 INDO-EUROPENII

PERSANII INDO-EUROPENI CUCERESC LUMEA SEMITĂ ŞI PE CEA EGIPTEANĂ

LUMEA EGIPTULUI, BABILONULUI, ASIRIEI ŞI FENICIEI AVEAU aproape trei milenii de existenţă şi venerabilele popoare din valea fertilă îmbătrâniseră şi le slăbiseră puterile. Soarta le-a fost pecetluită când la orizont s-a ivit o rasă tânără şi mai energică. Numim această rasă indo-europeană, deoarece nu a cucerit doar Europa, ci a devenit, de asemenea, clasa conducătoare în ţara pe care noi o cunoaştem acum ca India Britanică[6].

Aceşti indo-europeni erau albi, la fel ca semiţii, însă vorbeau o limbă diferită, considerată strămoşul comun al tuturor limbilor europene, cu excepţia maghiarei, finlandezei şi dialectelor basce din nordul Spaniei.

Când auzim prima oară despre ei, trăiau de veacuri pe tărâmurile

Mării Caspice. Într-o bună zi şi-au strâns corturile şi au pornit mai departe în căutarea unui nou cămin. Unii s-au mutat în munţii din Asia Centrală şi au trăit secole pe culmile muntoase ce înconjoară Podişul Iranului, motiv pentru care îi numim „arieni”. Alţii au mers spre soare-apune şi au pus stăpânire pe câmpiile europene, după cum vă voi arăta când voi relata povestea Greciei şi Romei.

Pentru moment trebuie să îi urmărim pe arieni. Sub conducerea lui Zarathustra (sau Zoroastru), marele lor învăţător, mulţi şi-au lăsat casele din munţi coborând de-a lungul apelor repezi ale fluviului Indus în drumul său spre mare.

Alţii au preferat să rămână în zona deluroasă din vestul Asiei, unde au întemeiat comunităţile semi independente ale mezilor şi persanilor, două popoare ale căror nume le-am copiat din cărţile greceşti antice de istorie. În secolul al VII-lea înainte de naşterea lui Hristos, mezii întemeiaseră un regat numit Media care a dispărut când Cirus, căpetenia clanului Anshan, s-a încoronat rege al tuturor triburilor persane şi a iniţiat o carieră de cuceriri care în curând i-a făcut pe el şi copiii lui stăpânii necontestaţi ai întregii Asii de Vest şi Egiptului. Aceşti persani indo-europeni şi-au susţinut campaniile triumfătoare spre vest atât de energic încât nu peste multă vreme au întâmpinat dificultăţi serioase cu alte triburi indo-europene migrate cu secole înainte în Europa, unde puseseră stăpânire pe peninsula greacă şi insulele din Marea Egee.

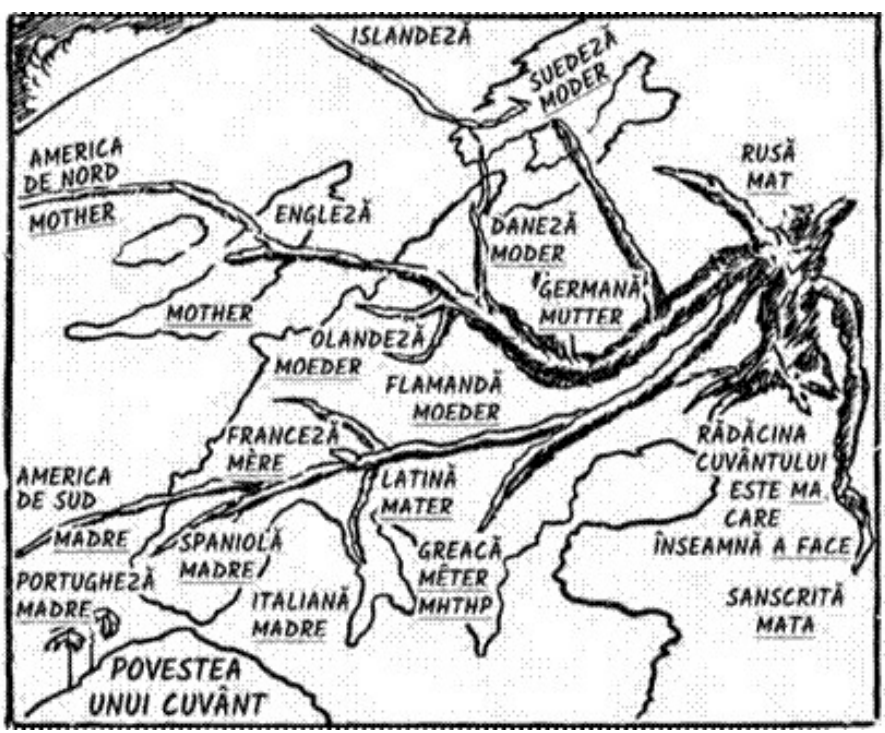

Aceste dificultăţi au dus la trei războaie faimoase între Grecia şi Persia pe parcursul cărora regele Darius şi regele Xerxes al Persiei au invadat nordul peninsulei. Au pustiit pământurile grecilor şi au încercat din răsputeri să obţină un avanpost pe continentul european.

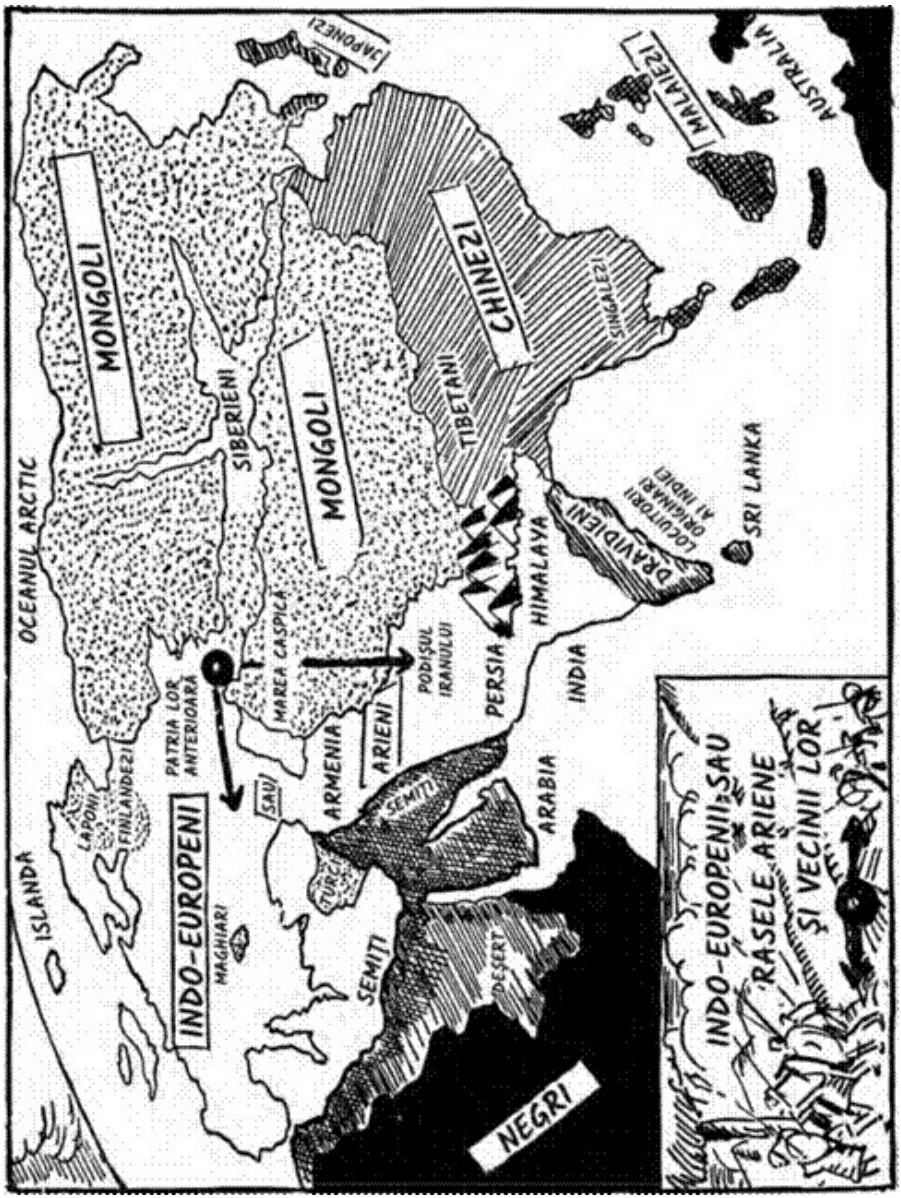

INDO-EUROPENII ŞI VECINII LOR

Nu au reuşit. Flota atenianăs-a dovedit invincibilă. Tăind liniile de

aprovizionare ale armatelor persane, marinarii greci i-au obligat pe comandanţii asiatici să revină la baza lor.

A fost prima înfruntare între Asia, vechea învăţătoare, şi Europa, tânăra şi zeloasa ei discipolă. Multe capitole din cartea de faţă vă vor arăta că lupta dintre Răsărit şi Apus a continuat până în ziua de astăzi.

12 MAREA EGEE

POPOARELE DIN MAREA EGEE AU ADUS CIVILIZAŢIA VECHII ASII ÎN SĂLBĂTICIA EUROPEI

PE VREMEA CÂND HEINRICH SCHLIEMANN ERA UN BĂIEŢAŞ, a auzit povestea Troiei de la tatăl său. Acea poveste i-a plăcut mai mult decât oricare alta şi a hotărât că imediat ce avea să fie destul de mare cât să plece de acasă va merge în Grecia să „găsească Troia". Faptul că era fiul unui pastor sărac dintr-un sat din regiunea Mecklenburg nu l-a îngrijorat. Ştia că va avea nevoie de bani, însă a decis ca mai întâi să adune o avere şi să sape după aceea. Chiar a izbutit să adune o avere măricică într-un răstimp foarte scurt şi de îndată ce a avut destui bani pentru a pregăti o expediţie s-a dus în nord-vestul Asiei Mici, unde presupunea că se aflase Troia.

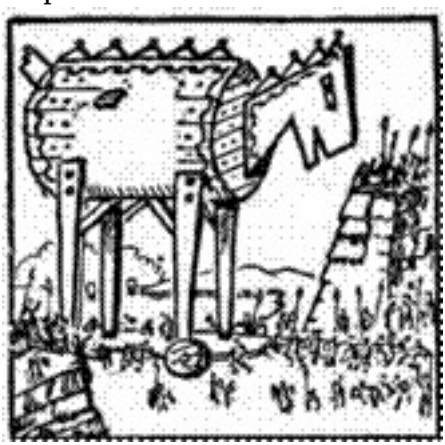

CALUL TROIAN

Într-un ungher al Asiei Mici se găsea o colină înaltă acoperită de lanuri de grâu. Potrivit tradiţiei, acolo fusese casa lui Priam, regele Troiei. Schliemann, al cărui entuziasm îi întrecea întru câtva cunoştinţele, n-a pierdut vremea cu explorări preliminare. A început să sape imediat. Şi a săpat aşa repede şi cu râvnă, că şanţul lui a trecut drept prin centrul cetăţii pe care o căuta şi l-a condus la ruinele altui oraş îngropat, cu cel puţin o mie de ani mai vechi decât Troia descrisă de Homer. Apoi s-a petrecut ceva foarte interesant. Dacă Schliemann ar fi găsit nişte ciocane de piatră şlefuită şi câteva cioburi de ceramică nearsă, nu s-ar fi mirat nimeni. Însă în loc de asemenea obiecte asociate în general cu omul preistoric care trăise în aceste regiuni

înainte de venirea grecilor, Schliemann a găsit statuete splendide, bijuterii foarte scumpe şi vase ornamentate cu un model necunoscut grecilor. S-a încumetat să sugereze că, zece secole înaintea marelui război troian, coasta Mării Egee fusese populată de o rasă misterioasă superioară în multe privinţe triburilor greceşti primitive care le invadaseră ţara şi le distruseseră ori absorbiseră civilizaţia până îşi pierduse orice urmă de originalitate. Şi s-a dovedit că aşa şi fusese. Spre sfârşitul deceniului 1870, Schliemann a vizitat ruinele din Micene, atât de antice că până şi ghidurile de călătorie romane se minunau de vechimea lor. Acolo, sub lespezile de piatră ale unei mici incinte circulare, Schliemann a dat iar peste o comoară minunată lăsată de misterioşii oameni care umpluseră ţărmurile Greciei cu cetăţi şi care construiseră ziduri atât de mari, trainice şi robuste, încât grecii le credeau opera titanilor, giganţii pe potriva zeilor care în timpurile de demult se jucau cu vârfurile munţilor.

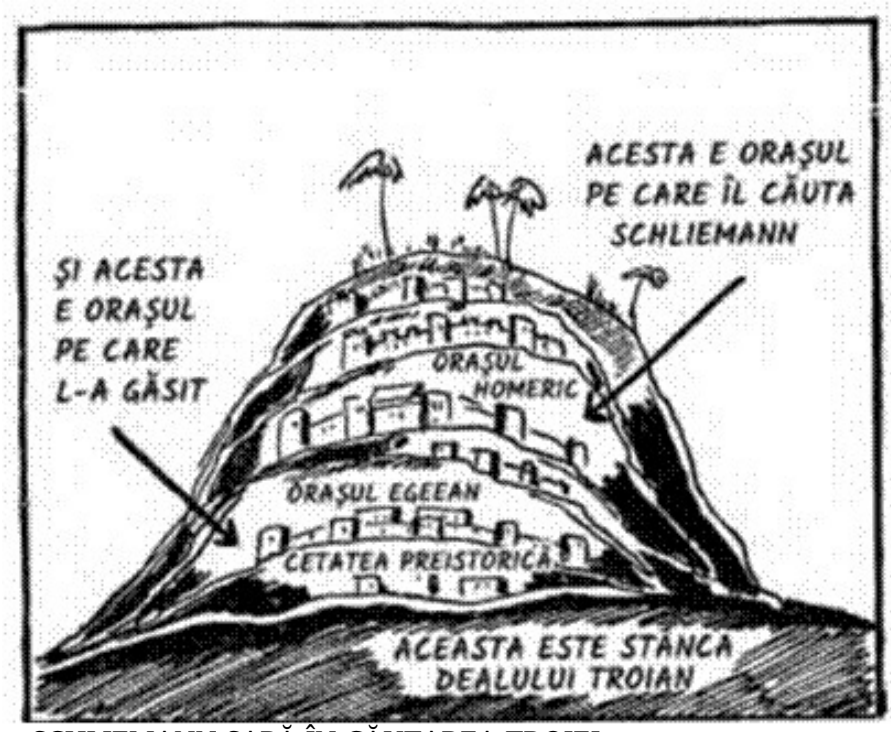
ACESTA E ORAŞUL PE CARE ÎL CĂUTA SCHLIEMANN
ŞI ACESTA E ORAŞUL PE CARE L-A GĂSIT
ORAŞUL HOMERIC
ORAŞUL EGEEAN
CETATEA PREISTORICĂ
ACEASTA ESTE STÂNCA DEALULUI TROIAN
SCHLIEMANN SAPĂ ÎN CĂUTAREA TROIEI

MICENE, ÎN ARGOLIDA

Un studiu foarte atent al multelor vestigii a demontat anumite elemente romantice ale mitului. Creatorii acestor opere timpurii de artă şi constructorii puternicelor fortăreţe nu au fost nişte vrăjitori, ci simpli marinari şi negustori. Trăiseră în Creta şi în numeroasele insule din Marea Egee. Erau navigatori îndrăzneţi şi au transformat Marea Egee într-un centru de comerţ pentru schimbul de bunuri între estul civilizat şi societatea primitivă care evolua lent pe continentul european.

Mai bine de o mie de ani au menţinut un imperiu insular care a elaborat o formă foarte elevată de artă. Ba chiar putem spune că orașul lor cel mai important, Cnossos, pe coasta nordică a Cretei, era absolut modern prin accentul pus pe igienă şi confort. Palatul avea un sistem de canalizare adecvat, casele erau dotate cu sobe, iar locuitorii din Cnossos au fost cei dintâi care au utilizat zilnic cada de baie, obiect necunoscut până atunci. Palatul regelui era vestit pentru scările în spirală şi pentru sala mare destinată ospeţelor. Pivniţele de sub palat, unde se păstrau vinul, grânele şi uleiul de măsline, erau atât de mari şi îi impresionaseră atât de puternic pe oaspeţii greci, încât au

dat naştere legendei „labirintului”, numele pe care îl dăm unei structuri cu atât de multe coridoare încâlcite, încât e aproape imposibil să găsim ieşirea după ce uşa de la intrare s-a închis, lăsându-ne speriaţi înăuntru.

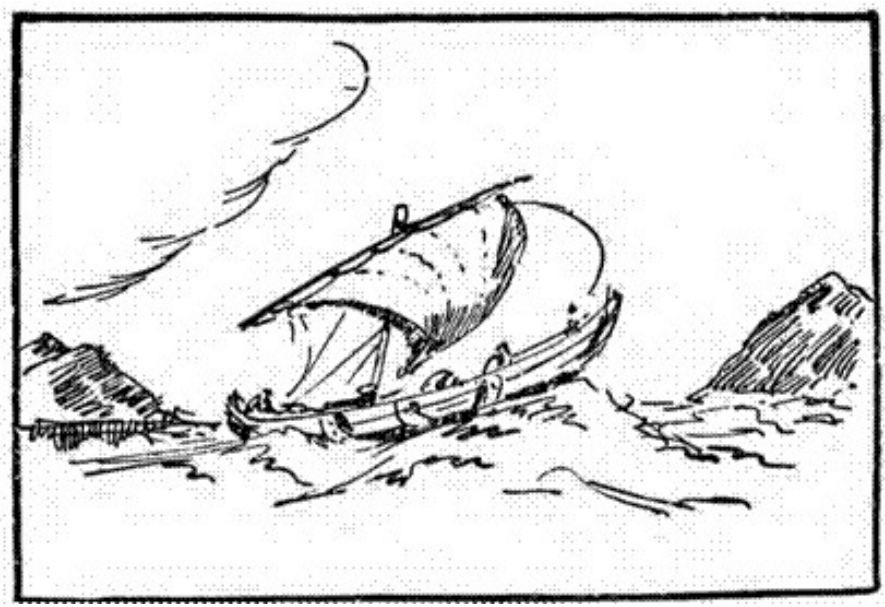

MAREA EGEE

Ce s-a ales în cele din urmă de acest mare imperiu egeean şi ce i-a pricinuit prăbuşirea bruscă, asta nu ştiu să vă spun.

Cretanii erau deprinşi cu arta scrierii, dar nimeni nu a reuşit deocamdată să le descifreze inscripţiile. De aceea istoria lor ne este necunoscută. Trebuie să le reconstituim peripeţiile pornind de la ruinele lăsate de egeeni. Din aceste vestigii rezultă limpede că lumea egeeană a fost cucerită subit de o rasă mai puţin civilizată, sosită recent de pe câmpiile din nordul Europei. Dacă nu greşim prea mult, barbarii responsabili pentru nimicirea civilizaţiei cretane şi egeene erau nişte triburi de păstori nomazi care tocmai ocupaseră pietroasa peninsulă dintre mările Adriatică şi Egee şi pe care îi cunoaştem cu numele de greci.

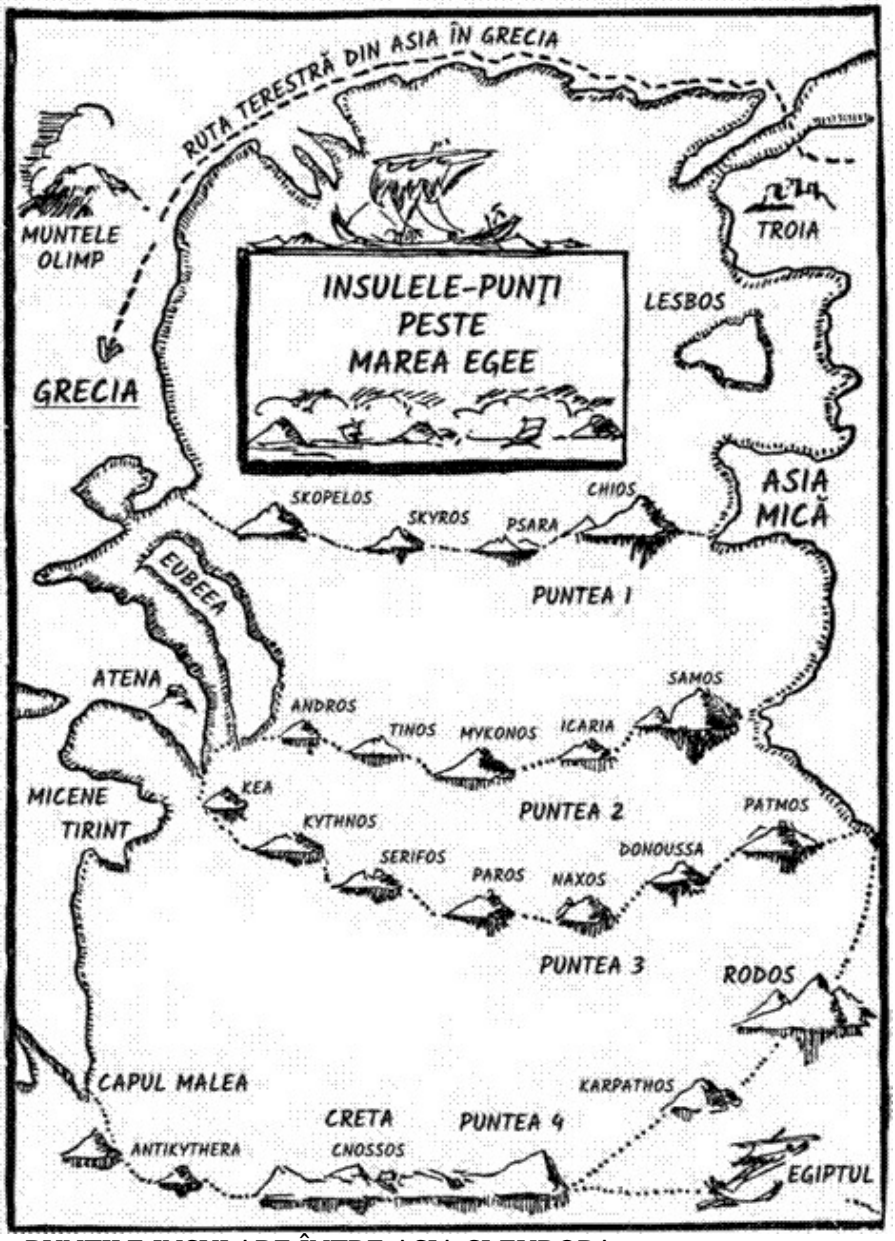

PUNŢILE INSULARE ÎNTRE ASIA ŞI EUROPA

13 GRECII

ÎNTRE TIMP, TRIBUL INDO-EUROPEAN AL ELENILOR A OCUPAT GRECIA

PIRAMIDELE AVEAU O MIE DE ANI ŞI ÎNCEPEAU SĂ DEA PRIMELE semne de părăginire, iar Hammurabi, înţeleptul rege al Babilonului, era mort şi îngropat de câteva secole când păstorii unui

trib neînsemnat şi-au părăsit casele de pe malurile Dunării şi au pornit spre miazăzi în căutare de păşuni noi. Îşi spuneau „eleni”, după Helen, fiul lui Deucalion şi al Pyrei. Conform mituirilor străvechi, cei doi fuseseră singurii care scăpaseră după marele potop care odinioară îi nimicise pe toţi oamenii de pe faţa pământului, fiindcă se ticăloşiseră atât de mult încât îl scârbiseră pe Zeus, măreţul zeu ce sălăşluia pe Muntele Olimp.

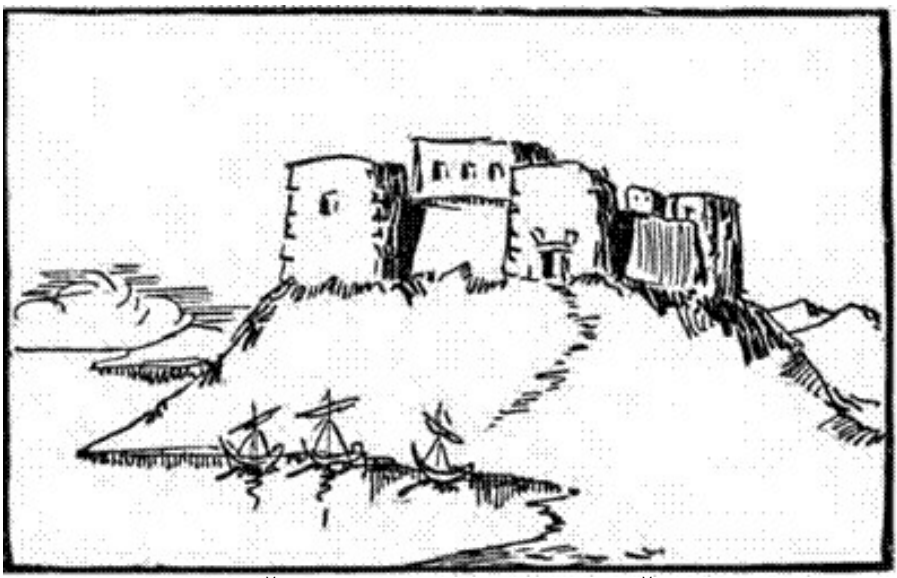

CETATE EGEEANĂ DIN ZONA CONTINENTALĂ A GRECIEI

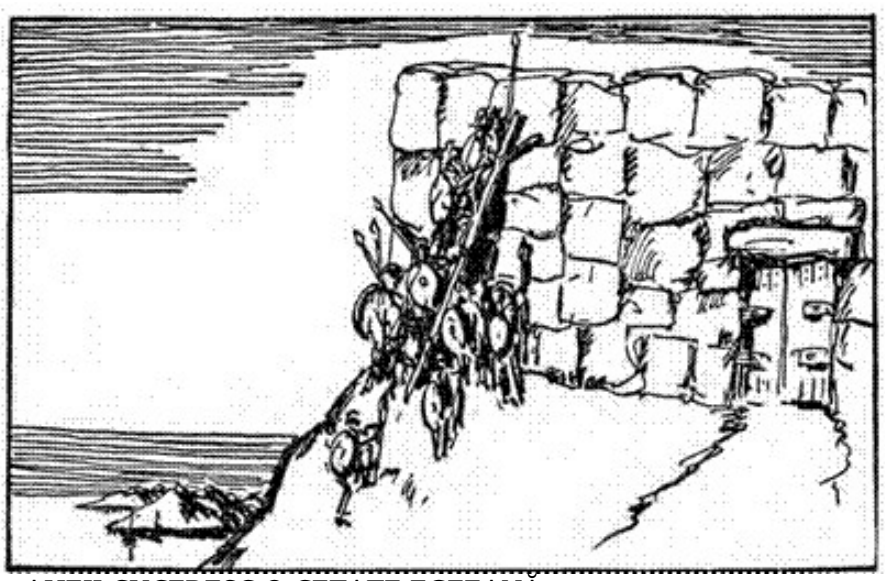

AHEII CUCERESC O CETATE EGEEANĂ

Despre aceşti eleni din vechime nu ştim nimic. Când îşi descrie cei dintâi strămoşi, Tucidide, cronicarul căderii Atenei, spune că „nu valorau mare lucru”, şi probabil e adevărat. Erau foarte grosolani. Trăiau ca porcii şi azvârleau trupurile duşmanilor la câinii sălbatici care le păzeau oile. Nu se prea sinchiseau de drepturile altora: i-au ucis pe locuitorii autohtoni ai peninsulei greceşti (care se numeau pelasgi), le-au furat gospodăriile, le-au luat vitele, le-au înrobit pe nevestele şi fiicele lor şi au scris cânturi ample proslăvind curajul clanului aheilor, care condusese avangarda elenilor în munţii din Tesalia şi Peloponez.

Ici şi colo, pe vârful stâncilor înalte, vedeau castelele egeenilor, dar nu le atacau, căci se temeau de săbiile şi suliţele de metal ale soldaţilor egeeni şi ştiau că nu aveau speranţă de izbândă cu topoarele lor rudimentare.

Veacuri la rând au rătăcit dintr-o vale în alta şi de la un munte la altul. Apoi ţinutul a fost ocupat în întregime şi migraţia a luat sfârşit.

Acel moment a reprezentat începutul civilizaţiei greceşti. Ţăranul grec vedea zi de zi coloniile egeene şi în cele din urmă curiozitatea l-a îmboldit să-şi viziteze semeţii vecini. A descoperit că putea învăţa multe lucruri utile de la cei care locuiau îndărătul zidurilor înalte de piatră din Micene şi Tirint.

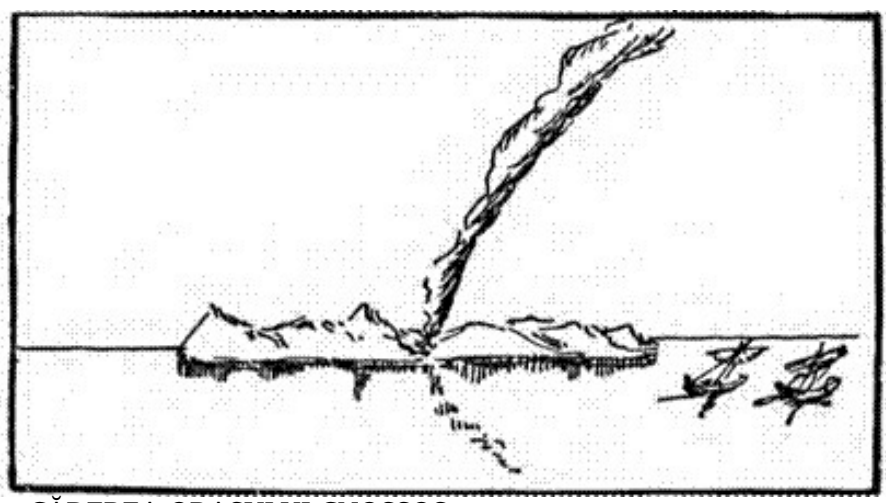

CĂDEREA ORAŞULUI CNOSSOS

Grecii au fost discipoli isteţi. În scurtă vreme au deprins arta mânuirii ciudatelor arme de fier aduse de egeeni din Babilon şi Teba. Au priceput misterele navigaţiei. Au început să-şi construiască mici corăbii.

Iar când şi-au însuşit tot ce puteau învăţa de la egeeni, s-au întors

împotriva învăţătorilor şi i-au izgonit înapoi în insule. Curând după aceea s-au aventurat pe mare şi au cucerit toate cetăţile egeenilor. În sfârşit, în secolul al XV-lea înaintea erei noastre au prădat şi devastat oraşul Cnossos. La zece secole după ce îşi făcuseră apariţia pe scenă, elenii ajunseseră stăpânii necontestaţi ai Greciei, ai Mării Egee şi ai regiunilor litorale din Asia Mică. Troia, ultimul mare bastion comercial al civilizaţiei vechi, a fost distrusă în secolul al XI-lea a.Ch. Istoria europeană urma să înceapă în toată puterea cuvântului.

14 ORAŞELE GRECEŞTI

ORAŞELE GRECEŞTI CARE ERAU, DE FAPT, STATE

NOUĂ, MODERNILOR, NE PLACE CUM SUNĂ CUVÂNTUL „MARE”. Ne mândrim că trăim în „cea mai mare” ţară din lume, că deţinem „cea mai mare” flotă, că producem „cele mai mari” portocale şi „cei mai mari” cartofi şi ne place să trăim în oraşe cu „milioane” de locuitori, iar când murim suntem îngropaţi în „cel mai mare cimitir din regiune”.

Dacă ne-ar fi auzit vorbind, un cetăţean din Grecia antică n-ar fi priceput ce vrem să spunem. „Moderaţia în orice lucru” era idealul vieţii sale, iar cantitatea nu îl impresiona câtuşi de puţin. Această dragoste pentru moderaţie nu era doar o frază goală întrebuinţată la ocazii speciale: ea influenţa viaţa grecilor din ziua naşterii până în ceasul morţii. Făcea parte din literatura lor şi i-a determinat să construiască temple mici, dar perfecte. Îşi găsea expresia în veşmintele purtate de bărbaţi şi în cerceii şi brăţările soţiilor. Urma mulţimile la teatru şi le făcea să-l huiduiască pe dramaturgul care îndrăznea să păcătuiască împotriva legii de fier a bunului-gust sau a bunului-simţ.

Grecii pretindeau această calitate inclusiv de la politicieni şi de la cei mai populari atleţi. Odată, când un alergător robust s-a dus în Sparta fălindu-se că putea să stea într-un picior mai mult decât orice alt bărbat din Grecia, poporul l-a dat afară din cetate fiindcă se mândrea cu o realizare pe care o putea întrece orice gâscă.

„Toate bune şi frumoase”, veţi spune, „şi nu încape îndoială că e o mare virtute să îţi pese atât de mult de moderaţie şi desăvârşire, dar să fi fost oare grecii singurul popor care a cultivat această calitate în vechime?” Pentru a vă răspunde, vă voi arăta cum trăiau grecii.

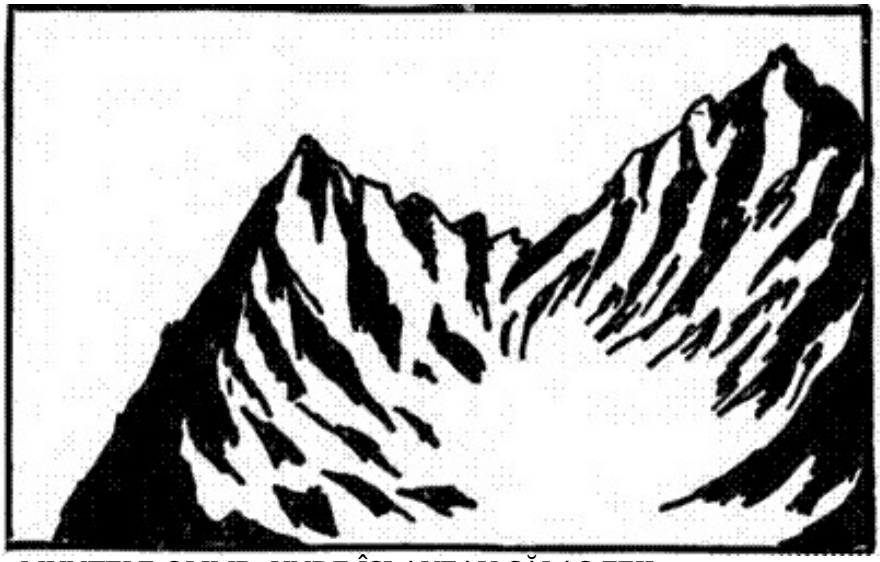

MUNTELE OLIMP, UNDE ÎȘI AVEAU SĂLAȘ ZEII

Locuitorii Egiptului şi Mesopotamiei fuseseră „supuşii” unui conducător suprem misterios care trăia la mulți kilometri depărtare într-un palat întunecos şi se arăta arareori oamenilor de rând. Grecii însă erau „cetăţeni liberi” a o sută de „orașe” mici independente, cel mai mare numărând mai puţini locuitori decât un sat modern măricel. Când un ţăran din Ur se prezenta ca babilonian, voia să spună că era unul dintre milioanele de indivizi ce plăteau tribut regelui care se întâmpla să fie stăpânul vestului Asiei în momentul respectiv. Însă când un grec își spunea mândru atenian ori teban, vorbea despre un orăşel care îi era şi cămin, şi ţară şi care nu recunoştea alt stăpân decât voinţa oamenilor din piaţa publică.

Pentru grec, patria era locul unde se născuse; unde își petrecuse cei dintâi ani jucându-se de-a v-aţi ascunselea printre stâncile interzise ale Acropolei; unde se maturizase împreună cu alţi o mie de băieţi şi fete ale căror porecle îi erau la fel de cunoscute cum vă sunt vouă cele ale colegilor de şcoală. Patria lui era pământul sfânt în care îi erau îngropaţi tatăl şi mama. Era căsuţa dintre zidurile înalte ale cetăţii unde soţia şi copiii lui trăiau în siguranţă. Era o lume completă ce nu acoperea mai mult de 16–20 km pătraţi de pământ pietros. Vă închipuiți ce influenţă trebuie să fi avut acest mediu asupra a tot ce făcea, spunea şi gândea o persoană? Locuitorii din Babilon, Asiria şi Egipt făcuseră parte dintr-o gloată enormă. Se pierduseră în mulţime. Grecul însă nu pierduse niciodată contactul cu împrejurimile imediate. Nu înceta nicicând să fie parte a unui orăşel unde toată lumea se cunoştea cu toată lumea. Simţea că vecinii săi inteligenţi îl privesc. Orice ar fi făcut, fie că scria piese de teatru, sculpta statui de marmură sau compunea cântece, nu uita că strădaniile lui urmau să fie judecate

de toţi cetăţenii născuţi liberi în oraşul lui natal, care se pricepeau la asemenea lucruri. Această conştiinţă îl obliga să tindă spre perfecţiune, iar perfecţiunea, aşa cum învăţase din copilărie, nu era posibilă fără moderaţie.

La această şcoală severă grecii au învăţat să exceleze în multe domenii. Au creat noi forme de guvernământ, noi forme de literatură şi noi idealuri în artă, pe care noi nu am reuşit vreodată să le întrecem. Au realizat aceste miracole în sătucuri care ocupau suprafeţe mai mici decât patru sau cinci cvartale moderne.

Şi iată ce s-a întâmplat în cele din urmă!

În secolul al IV-lea înaintea erei noastre, Alexandru al Macedoniei a cucerit lumea. De îndată ce a terminat cu războaiele, Alexandru a hotărât că trebuie să dăruiască întregii omeniri binefacerile geniului grecesc autentic. L-a scos din cetăţi şi sate şi a încercat să-l facă să înflorească şi să rodească în vastele reşedinţe regale ale imperiului său proaspăt cucerit. Însă grecii, duşi de lângă templele cu care erau obişnuiţi, duşi de lângă sunetele şi mirosurile bine-cunoscute ale străduţelor întortocheate de acasă, şi-au pierdut repede voia bună şi minunatul simţ al moderaţiei care le inspirase munca mâinilor şi minţii pe vremea când trudeau pentru gloria vechilor lor oraşe-stat. Au devenit meşteri fără valoare, mulţumiţi cu opere de mâna a doua. În ziua în care micile oraşe-stat ale vechii Elade şi-au pierdut independenţa şi au fost înglobate forţat într-o ţară mare, vechiul spirit grec a murit. Şi mort a rămas de atunci încoace.

15 AUTOGUVERNAREA GREACĂ

GRECII AU FOST PRIMUL POPOR CARE A ÎNCERCAT DIFICILUL EXPERIMENT AL AUTOGUVERNĂRII

LA ÎNCEPUT TOŢI GRECII FUSESERĂ LA FEL DE BOGAŢI ŞI LA fel de săraci. Fiecare individ deţinea un anumit număr de vaci şi oi. Coliba de chirpici era castelul lui. Fusese liber să vină şi să plece după pofta inimii. Ori de câte ori trebuiau discutate chestiuni de importanţă obştească toţi cetăţenii se adunau în piaţa publică. Unul dintre bătrânii satului era ales preşedintele adunării, având datoria de a le da tuturor şansa să-şi exprime opiniile. În caz de război, un sătean deosebit de energic şi încrezător în sine era ales comandant, însă aceiaşi oameni care îi acordaseră de bunăvoie bărbatului respectiv dreptul de a le fi conducător îşi revendicau un drept egal de a-l îndepărta din funcţie după înlăturarea primejdiei.

Treptat însă satul s-a transformat în oraş. Unii munciseră din greu şi alţii leneviseră. Câţiva fuseseră ghinionişti, iar alţii fuseseră pur şi simplu necinstiţi în raporturile cu vecinii şi strânseseră o avere. În consecinţă, cetatea nu mai era alcătuită din oameni la fel de înstăriţi. Dimpotrivă, era locuită de o clasă mică de indivizi foarte bogaţi şi o

clasă numeroasă de oameni foarte săraci.

Se mai petrecuse şi o altă schimbare. Vechiul comandant recunoscut de bunăvoie drept „căpetenie” sau „rege” fiindcă ştia cum să-şi conducă oamenii la victorie dispăruse din scenă. Locul lui fusese luat de nobili — o clasă de oameni avuți care de-a lungul timpului îşi însuşiseră o parte necuvenit de mare din gospodării şi proprietăţi.

Aceşti nobili se bucurau de multe avantaje în comparaţie cu mulţimea de rând a oamenilor liberi. Îşi puteau cumpăra cele mai bune arme care se găseau pe pieţele din estul Mediteranei. Aveau mult timp liber în care puteau exersa arta războiului. Trăiau în case trainice şi puteau angaja soldaţi să lupte pentru ei. Se certau mereu între ei pentru a decide cine să conducă oraşul. După care nobilul victorios îşi asuma un fel de statut regal asupra tuturor vecinilor şi guverna oraşul până era asasinat sau alungat de alt nobil ambiţios.

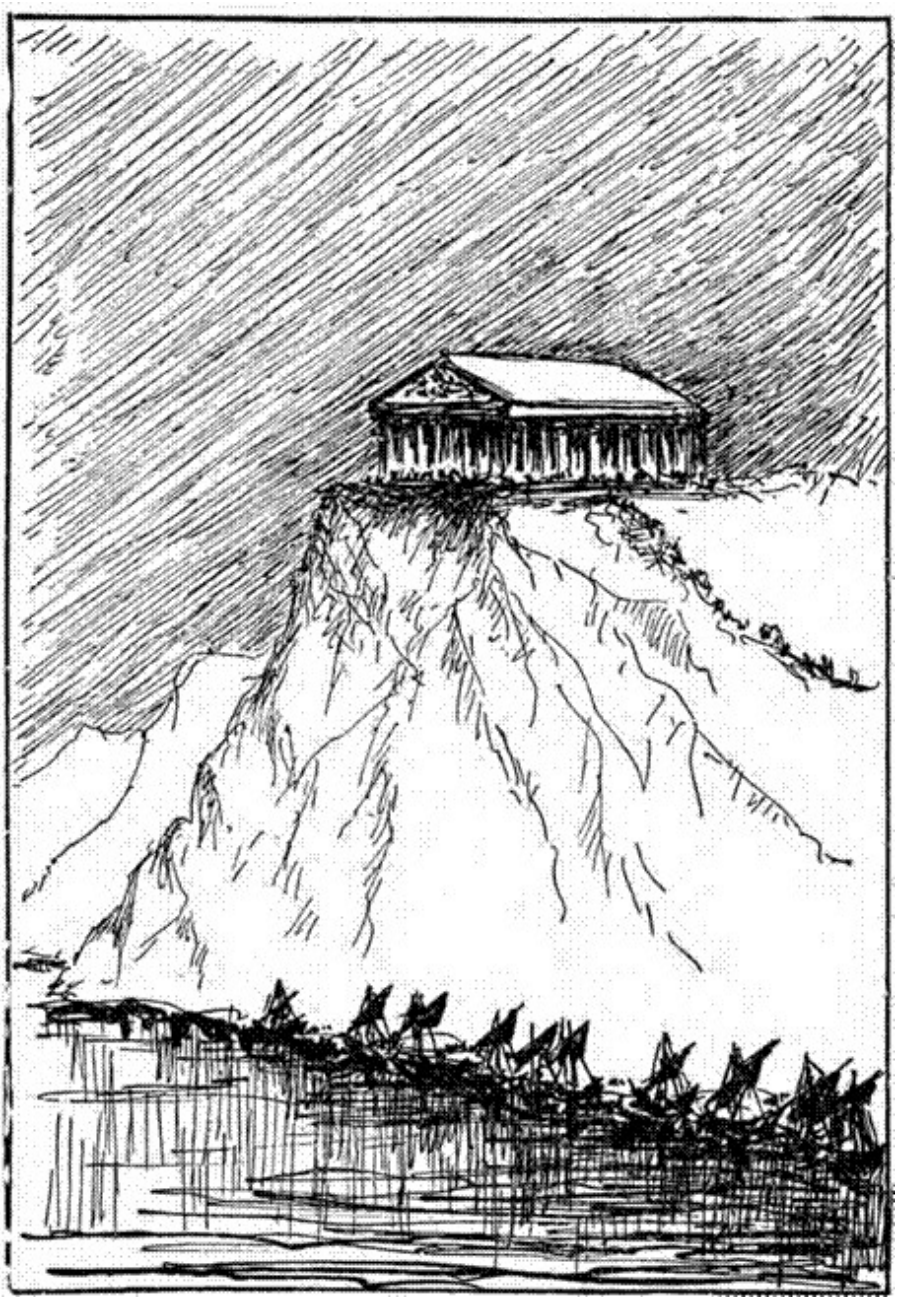

TEMPLUL

Un asemenea rege, grație soldaţilor săi, era numit „tiran”, iar pe parcursul secolelor al VII-lea şi al VI-lea înaintea erei noastre fiecare cetate grecească a fost condusă o vreme de asemenea tirani, dintre care mulţi, în treacăt spus, s-au dovedit oameni extraordinar de capabili. Pe termen lung această stare de lucruri a devenit totuşi

inacceptabilă. Astfel că s-au făcut încercări de reformare, iar din aceste reforme s-a născut prima guvernare democratică din lume.

Pe la începutul secolului al VII-lea locuitorii din Atena au hotărât să facă puțină ordine şi să redea un glas în guvernare mulţimii oamenilor liberi, aşa cum se presupunea că avuseseră pe vremea străbunilor ahei. I-au cerut unui bărbat pe nume Dracon să le dea un set de legi care să-i ocrotească pe săraci de agresiunile celor bogaţi. Dracon a purces la treabă. Din nefericire, acest Dracon era avocat profesionist şi nu prea era la curent cu viaţa obişnuită. În ochii lui, o infracţiune era infracţiune, iar când a terminat codul atenienii au descoperit că legile draconice erau atât de aspre încât nu puteau fi aplicate. Nu ar fi existat destulă frânghie pentru a-i spânzura pe toţi infractorii enumeraţi de noul lor sistem juridic, în care pentru furtul unui măr era prevăzută pedeapsa capitală.

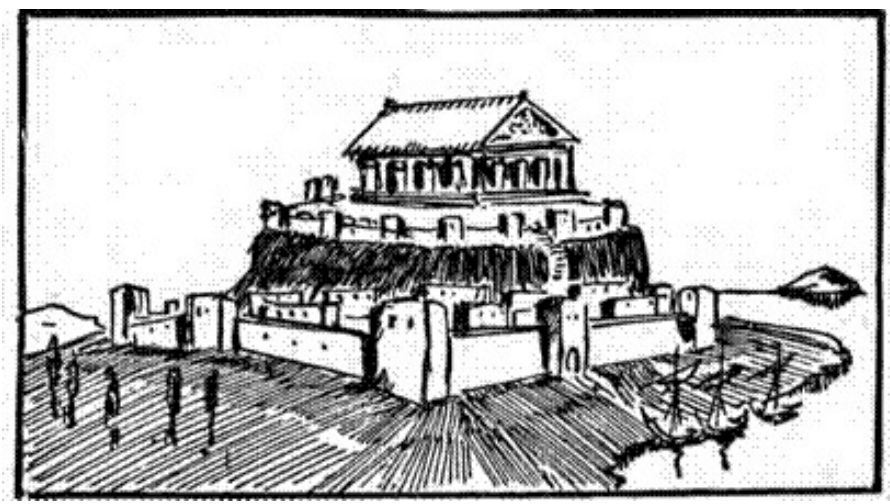

UN ORAŞ-STAT GREC

Atenienii au căutat un reformator ceva mai omenos. În cele din urmă au găsit persoana cea mai potrivită. Se numea Solon. Se trăgea dintr-o familie nobilă, călătorise în toată lumea şi studiase formele de guvernământ din multe ţări. După ce a cercetat atent problema, Solon a dat Atenei un set de legi care ilustra minunatul principiu al moderaţiei specific caracterului grec. El a încercat să îmbunătăţească situaţia ţăranilor fără a distruge totuşi prosperitatea nobililor care erau (sau mai degrabă ar fi putut fi) de mare folos statului ca soldaţi. Pentru a ocroti clasele mai sărace de abuzurile judecătorilor (aleşi întotdeauna din clasa aristocrată, deoarece nu primeau un salariu), Solon a dat o lege prin care un cetăţean care depunea o plângere avea dreptul de a-şi expune cauza în faţa unui juriu format din treizeci de concetăţeni atenieni.

Faptul cel mai important a fost că Solon l-a obligat pe cetăţeanul obişnuit să se intereseze direct şi personal de treburile cetăţii. Atenianul nu mai putea rămâne în casă zicând: „vai, azi sunt prea ocupat” sau „plouă şi mai bine rămân acasă”. Se aştepta de la el să-şi îndeplinească partea de datorie; să participe la întrunirea sfatului orăşenesc; şi să îşi asume o parte din responsabilitatea pentru siguranţa şi prosperitatea statului.

Adeseori această guvernare de către „demos”, popor, s-a dovedit departe de a fi reuşită. Se pălăvrăgea peste măsură. Între cei care rivalizau pentru demnitățile oficiale au existat prea multe scene de vrajbă și dispreţ. Dar sistemul i-a învăţat pe greci să fie independenţi şi să se bizuie pe ei înşişi pentru a se salva, iar acesta a fost un lucru foarte bun.

16 STILUL DE VIAŢĂ GRECESC

CUM TRĂIAU GRECII

DAR, VEŢI ÎNTREBA, CÂND AVEAU GRECII ANTICI TIMP SĂ-ŞI vadă de familie şi de treburi dacă una-două dădeau fuga în piaţa publică pentru a discuta probleme de stat? Vă voi spune în acest capitol.

În toate aspectele privitoare la guvernare, democraţia greacă recunoştea o singură clasă de cetăţeni — oamenii liberi. Fiecare cetate greacă era alcătuită dintr-un număr mic de cetăţeni născuţi liberi, dintr-un număr mare de sclavi şi câţiva străini.

Din când în când (de obicei pe timp de război, când era nevoie de bărbaţi pentru armată), grecii se arătau dispuşi să confere drepturi de cetăţenie şi „barbarilor”, cum le spuneau străinilor. Însă aceasta era o excepţie. Cetăţenia ținea de naştere. Erai atenian fiindcă, înaintea ta, tatăl şi bunicul tău fuseseră atenieni. Oricât de mari ţi-ar fi fost meritele ca negustor sau soldat, dacă te născuseşi din părinţi ne-atenieni rămâneai „străin” pe veci.

Prin urmare, când nu era condus de un rege sau un tiran, oraşul grec era guvernat de oameni liberi, iar acest lucru nu ar fi fost posibil fără o armată mare de sclavi care întreceau numărul cetăţenilor liberi în proporţie de cinci sau şase la unu. Sclavii îndeplineau acele sarcini cărora noi, modernii, trebuie să le dedicăm majoritatea timpului şi energiilor dacă vrem să ne întreţinem familia şi să plătim chiria apartamentului.

Sclavii găteau, coceau pâinea şi făceau sfeşnice pentru toată cetatea. Ei erau croitorii, tâmplarii, bijutierii, învăţătorii, contabilii şi ei vedeau de prăvălie sau atelier când stăpânul mergea la întrunirile publice să discute probleme de război și pace, se ducea la teatru să vadă ultima piesă a lui Eschil ori să asculte o discuţie despre ideile revoluţionare ale lui Euripide, care cutezase să exprime anumite

îndoieli în legătură cu atotputernicia măreţului zeu Zeus.

De fapt, Atena antică semăna cu un club modern. Toţi cetăţenii născuţi liberi erau membri ereditari şi toţi sclavii erau servitori ereditari care se îngrijeau de necesităţile stăpânilor, şi era foarte plăcut să fii membru al organizaţiei.

Totuşi, când spunem sclavi nu ne referim la genul de oameni despre care aţi citit în *Coliba unchiului Tom*. E adevărat că situaţia sclavilor care arau pe câmp era foarte dezagreabilă, însă şi omul liber obişnuit care scăpătase şi fusese obligat să se angajeze ca ajutor în gospodărie ducea o viaţă la fel de nenorocită. Ba chiar mulţi sclavi de la oraş erau mai prosperi decât oamenii liberi din clasele mai sărace. Căci grecilor, care iubeau moderaţia în toate, nu le plăcea să-şi trateze sclavii în felul care a devenit atât de obişnuit mai târziu la Roma, unde un sclav avea tot atâtea drepturi ca un motor dintr-o fabrică modernă şi cu cel mai mărunt pretext putea fi dat ca hrană animalelor sălbatice.

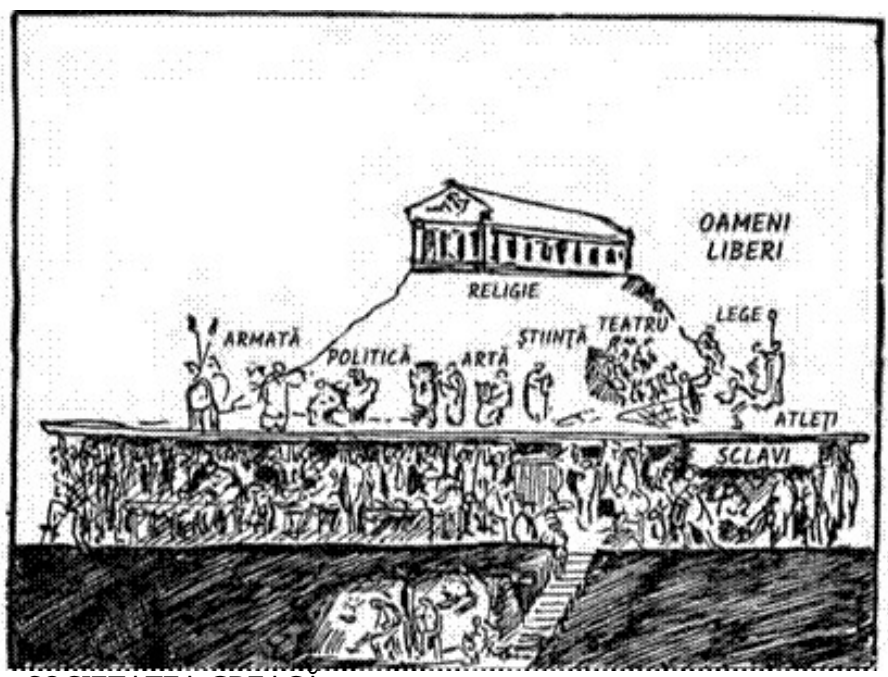

SOCIETATEA GREACĂ

Grecii acceptau sclavia ca pe o instituţie necesară fără de care nicio cetate nu ar fi putut deveni vatra unui popor cu adevărat civilizat.

De asemenea, sclavii se ocupau şi de sarcinile care astăzi le revin oamenilor de afaceri şi profesioniştilor. Cât despre îndatoririle gospodăreşti care îi mănâncă atât de mult timp mamei tale şi care îl frământă pe tatăl tău când se întoarce de la birou, grecii, care înţelegeau valoarea timpului liber, le reduseseră la minimum, trăind

într-un mediu extrem de simplu.

În primul rând, locuinţele lor erau foarte simple. Chiar şi nobilii bogaţi trăiau într-un fel de hambar din chirpici lipsit de comodităţile pe care un muncitor modern le consideră un drept natural. O casă grecească se compunea din patru pereţi şi un acoperiş. Avea o uşă care dădea în stradă, dar nu existau ferestre. Bucătăria, camerele de zi şi dormitoarele erau construite în jurul unei curţi deschise unde se găsea o mică fântână sau o statuie şi câteva plante care să îi dea strălucire. În această curte interioară se desfăşura viaţa familiei când nu ploua sau nu era foarte frig. Într-un colţ al curţii bucătarul (un sclav) pregătea mâncarea, în alt colţ pedagogul (sclav şi el) îi învăţa pe copii alfabetul şi tabla înmulţirii, iar în alt colţ stăpâna casei, care arareori îşi părăsea domeniul (deoarece nu se socotea cuviincios ca o femeie căsătorită să fie văzută prea des pe stradă), cârpea hainele soţului alături de cusătorese (sclave) şi într-un mic birou, chiar lângă uşă, stăpânul inspecta socotelile pe care tocmai ce le adusese intendentul gospodăriei (tot un sclav).

Când cina era gata familia se întrunea, dar masa era foarte simplă şi nu lua prea mult timp. S-ar părea că grecii socoteau mâncatul ca pe un rău inevitabil, nu un agrement care omoară multe ceasuri plicticoase şi în cele din urmă omoară mulţi oameni plicticoşi. Trăiau cu pâine şi vin, un pic de carne şi nişte verdeţuri. Nu beau apă decât atunci când nu aveau altceva la îndemână, fiindcă nu o considerau prea sănătoasă. Le plăcea să se invite unii pe alţii la cină, însă ideea unei mese festive, unde toată lumea mănâncă mult mai mult decât îi face bine, i-ar fi dezgustat. Se strângeau în jurul mesei pentru a se bucura de o conversaţie plăcută şi un pahar de vin bun combinat cu apă, dar, fiind oameni cumpătaţi, îi dispreţuiau pe cei care beau prea mult.

Simplitatea care domnea în sala de masă domina şi în alegerile vestimentare. Le plăcea să fie curaţi şi dichisiţi, să aibă barba tăiată îngrijit, să îşi simtă corpul întărit de exerciţiul fizic şi înotul practicate la gimnaziu[7], însă nu au adoptat niciodată moda asiatică care pretindea culori ţipătoare şi modele bizare. Purtau o tunică lungă albă şi reuşeau să arate la fel de eleganţi ca un ofiţer italian modern în pelerina lui albastră.

Le plăcea să-şi vadă soţiile purtând podoabe, dar li se părea foarte vulgar să-şi afişeze bogăţia (sau nevestele) în public, aşa că atunci când ieşeau din casă femeile erau cât mai discrete cu putinţă.

Pe scurt, istoria vieţii grecilor nu e doar povestea moderaţiei, ci şi a simplităţii. „Lucrurile”, scaunele, mesele, cărţile, casele şi trăsurile pot să îi ocupe mult timp proprietarului. În cele din urmă îl fac inevitabil sclavul lor şi stăpânul petrece ore în şir îngrijindu-le, menţinându-le lustruite, periate şi vopsite. Grecii doreau mai presus de orice să fie „liberi”, atât cu mintea, cât şi cu trupul. Ca să îşi poată păstra

libertatea şi să aibă spiritul într-adevăr liber, îşi reduseseră necesităţile de zi cu zi la cel mai de jos nivel posibil.

17 TEATRUL GREC

ORIGINILE TEATRULUI, PRIMA FORMĂ DE DIVERTISMENT PUBLIC

GRECII ÎNCEPUSERĂ, DE TIMPURIU, SĂ ADUNE POEMELE SCRISE în cinstea strămoşilor viteji care-i alungaseră pe pelasgi din Grecia şi nimiciseră puterea Troiei. Aceste poeme erau recitate public şi oricine putea veni să le asculte. Însă teatrul, o formă de distracţie care a devenit o parte aproape necesară a vieţilor noastre, nu a evoluat din aceste istorisiri eroice recitate. Originea lui e atât de bizară, încât trebuie să vă vorbesc despre ea într-un capitol aparte.

Grecii au îndrăgit mereu defilările. An de an ţineau procesiuni solemne în cinstea lui Dionysos, zeul vinului. Cum toată lumea în Grecia bea vin (grecii credeau că apa e bună doar pentru înot şi navigaţie), această divinitate era la fel de populară cum ar fi la noi zeul automatelor de răcoritoare.

Şi fiindcă se presupunea că zeul vinului trăia în podgorii, în mijlocul unei cete vesele de satiri (creaturi ciudate pe jumătate om, pe jumătate ţapi), mulţimea care participa la procesiune purta piei de capră şi behăia precum ţapii adevăraţi. Cuvântul grec pentru ţap este *tragos*, iar pentru cântăreţ, *oidos*. Din acest motiv, cântăreţul care behăia ca un ţap se numea *tra-gos-oidos* sau „cântăreţ-ţap”, iar acest nume straniu a evoluat în cuvântul modern „tragedie”, care în lumea teatrului desemnează o piesă cu final nefericit, după cum „comedie” (care înseamnă concret a cânta ceva *comos* sau vesel) este numele dat unei piese care se termină cu bine.

Dar în ce fel, veţi întreba, a putut un cor gălăgios de oameni deghizaţi care ţopăiau ca nişte capre sălbatice să evolueze în nobilele tragedii ce au umplut teatrele lumii aproape două mii de ani?

Legătura dintre cântăreţul-ţap şi Hamlet e, de fapt, extrem de simplă, după cum vă voi arăta într-o clipă.

La început corul cântăreţilor era foarte amuzant şi atrăgea mulţimi de spectatori care stăteau pe marginea drumului şi râdeau. Însă în curând povestea asta cu behăitul a devenit obositoare, iar grecii considerau plictiseala un rău comparabil doar cu urâţenia sau boala. Voiau ceva mai distractiv. Atunci unui poet tânăr şi inventiv din satul Icaria, în Attica, i-a venit o idee care s-a dovedit un succes enorm. L-a pus pe unul dintre membrii corului ţapilor să meargă în faţă şi să poarte o conversaţie cu şeful muzicienilor care defilau în fruntea paradei cântând la nai. Acestui individ i s-a îngăduit să iasă din rând. Îşi flutura mâinile şi gesticula în timp ce vorbea (adică „interpreta”, pe când ceilalţi doar stăteau alături şi cântau) şi punea o mulţime de

întrebări la care dirijorul răspundea conform sulului de papirus pe care poetul scrisese răspunsurile înainte de începerea spectacolului.

Această conversaţie expeditivă — dialogul — care depăna povestea lui Dionysos sau a altui zeu a devenit imediat populară în rândul mulţimii. Prin urmare, în fiecare procesiune dionisiacă s-a inserat o „scenă interpretată" şi în curând „interpretarea" a fost considerată mai importantă decât procesiunea şi mehăitul.

Eschil, cel mai de succes „autor de tragedii", care a scris nu mai puţin de optzeci de piese pe parcursul lungii sale vieţi (526–455 a.Ch.), a făcut un pas curajos când a introdus doi „actori" în loc de unul. O generaţie mai târziu, Sofocle a mărit numărul actorilor la trei. Pe la jumătatea secolului al V-lea a.Ch., când a început să-şi scrie zguduitoarele tragedii, Euripide avea voie să folosească oricâţi actori dorea. Pe vremea când îşi scria Aristofan faimoasele comedii în care ridiculiza pe oricine şi orice, inclusiv zeii de pe Muntele Olimp, rolul coriştilor se redusese la cel de simpli martori aliniaţi în spatele interpreţilor principali şi de a cânta „lumea e crâncenă" în timp ce eroul din prim-plan săvârşea o crimă împotriva voinţei zeilor.

Această formă nouă de reprezentaţie dramatică necesita un cadru adecvat şi în scurt timp fiecare cetate greacă avea un teatru săpat în stânca unui deal din apropiere. Spectatorii stăteau pe bănci de lemn cu faţa la un cerc larg (stalul nostru de astăzi unde plătim trei dolari şi treizeci de cenţi pentru un loc). În acest semicerc, care constituia scena, se postau actorii şi corul. În spatele lor se găsea un cort unde se deghizau cu măşti mari de argilă care le ascundeau feţele şi arătau spectatorilor dacă actorii întruchipau un personaj fericit şi zâmbitor sau nefericit şi plângând. Cuvântul grec pentru cort este *skene* şi de aceea în ziua de astăzi vorbim despre culisele „scenei".

Odată ce tragedia a devenit parte din viaţa grecilor, oamenii o luau foarte în serios şi nu mergeau la teatru ca să se destindă. O piesă nouă a ajuns să constituie un eveniment la fel de important ca un scrutin, iar un dramaturg de succes era primit cu onoruri mai mari decât cele acordate unui general întors după o victorie răsunătoare.

18 RĂZBOAIELE PERSANE

CUM AU APĂRAT GRECII EUROPA DE O INVAZIE ASIATICĂ ŞI I-AU RESPINS PE PERSANI ÎNAPOI PESTE MAREA EGEE

GRECII ÎNVĂŢASERĂ MEŞTEŞUGUL NEGUSTORIEI DE LA EGEENI, care, la rândul lor, fuseseră discipolii fenicienilor. Întemeiaseră colonii după modelul fenician. Ba chiar perfecţionaseră metodele feniciene printr-o utilizare mai generală a banilor în tranzacţiile cu clienţii străini. În secolul al VI-lea înaintea erei noastre grecii se instalaseră ferm pe coastele Asiei Mici şi preluau cu repeziciune activităţile comerciale ale fenicienilor. Bineînţeles, fenicienilor nu le plăcea asta,

însă nu erau suficient de puternici pentru a risca un război cu rivalii greci. Au stat şi au aşteptat, iar aşteptarea nu le-a fost în zadar.

Într-un capitol anterior v-am spus despre un trib modest de păstori persani care o apucase deodată pe calea războiului şi cucerise mare parte din vestul Asiei. Persanii erau prea civilizaţi pentru a-şi jefui noii supuşi. S-au mulţumit cu un tribut anual. Când au ajuns pe coasta Asiei Mici, au stăruit ca toate coloniile greceşti din Lidia să recunoască suveranitatea regilor persani şi să plătească taxa stabilită. Coloniile greceşti au obiectat. Persanii au insistat. Apoi coloniile greceşti au apelat la patria-mamă şi astfel s-a pregătit scena unui conflict.

Căci, la drept vorbind, regii persani priveau oraşele-stat greceşti ca pe nişte instituţii politice foarte periculoase şi exemple rele pentru toate celelalte popoare care ar fi trebuit să fie sclavele răbdătoare ale măreţilor regi persani.

Desigur, grecii se bucurau de un anumit grad de siguranţă, deoarece ţara lor se găsea dincolo de apele adânci ale Mării Egee. Însă vechii lor inamici, fenicienii, au intervenit și le-au oferit persanilor ajutor şi sfaturi. Dacă regele persan ar fi furnizat soldaţii, fenicienii se angajau să le pună la dispoziție corăbiile necesare pentru a-i transporta în Europa. Era în anul 492 înaintea naşterii lui Hristos, iar Asia se pregătea să năruie puterea în ascensiune a Europei.

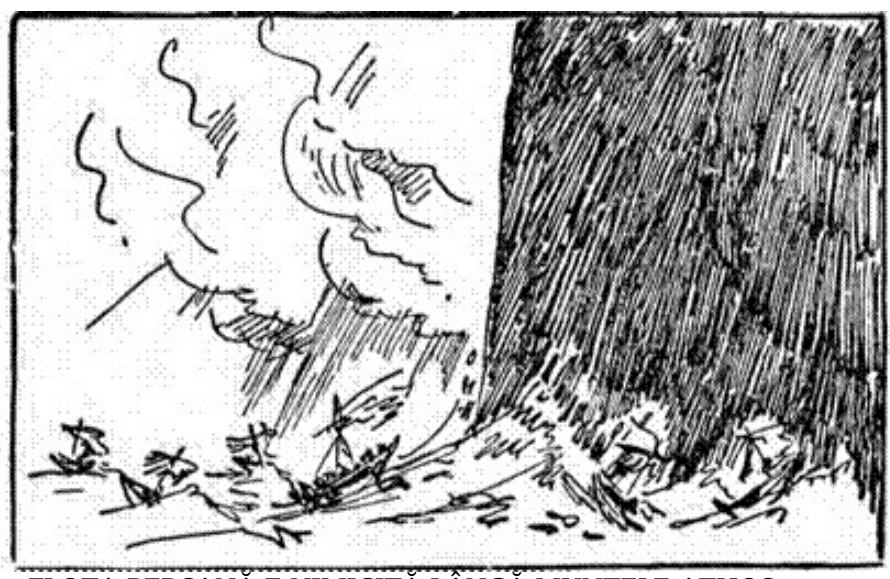

FLOTA PERSANĂ E NIMICITĂ LÂNGĂ MUNTELE ATHOS

Ca ultim avertisment, regele Persiei le-a trimis grecilor mesageri care au cerut „pământ şi apă”, simbol al supunerii. Grecii i-au azvârlit grabnic pe soli în cel mai apropiat puţ, unde aveau să găsească din belşug „şi pământ, şi apă”. După acest gest pacea a devenit,

bineînțeles, imposibilă.

Însă zeii din vârful Olimpului îşi păzeau copiii. Când flota feniciană cu soldaţii persani a ajuns lângă Muntele Athos, zeul furtunii şi-a umflat obrajii şi a suflat mai-mai să-i plesnească venele din tâmple, astfel încât flota a fost nimicită de un uragan nemaipomenit şi toţi persanii s-au înecat.

Doi ani mai târziu au sosit alţi persani. De această dată au navigat pe Marea Egee şi au debarcat în vecinătatea satului Maraton. De îndată ce au auzit vestea, atenienii şi-au trimis armata de zece mii de oameni să păzească dealurile din jurul câmpiei Maratonului. Au mai trimis şi un alergător iute de picior la Sparta, pentru a cere ajutor. Dar Sparta pizmuia faima Atenei şi a refuzat să-i vină în ajutor. Celelalte cetăţi greceşti i-au urmat exemplul, cu excepţia micuţei Plateea, care a trimis o mie de oameni. La 12 septembrie 490, Miltiade, comandantul atenian, şi-a năpustit mica oaste împotriva hoardelor persane. Grecii au răzbit prin barajul săgeţilor persane, iar lăncile lor au făcut prăpăd printre soldaţii asiatici dezorganizaţi care nu mai ţinuseră piept unui asemenea inamic.

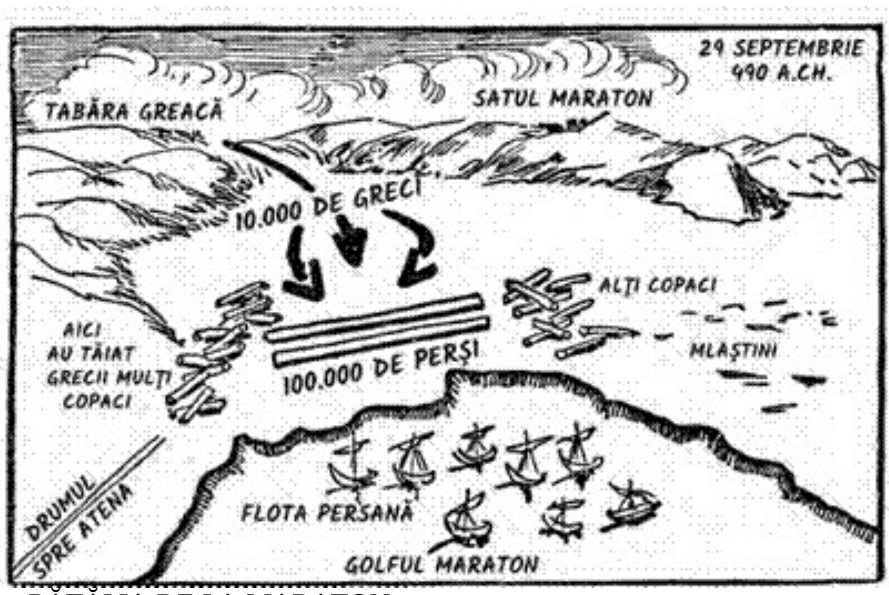

BĂTĂLIA DE LA MARATON

În acea noapte locuitorii Atenei au privit cerul înroşit de flăcările corăbiilor incendiate. Au aşteptat cu înfrigurare veşti.

În cele din urmă, pe drumul care ducea spre nord s-a ivit un norişor de praf. Era Fidipide, alergătorul. Se împleticea şi gâfâia, căci i se apropia sfârşitul. Cu doar câteva zile înainte se întorsese din solia la Sparta. Se grăbise să i se alăture lui Miltiade. În dimineaţa aceea participase la atac şi mai târziu se oferise voluntar să ducă vestea

victoriei în oraşul iubit. Oamenii l-au văzut căzând şi s-au grăbit să-l ajute. „Am învins”, a şoptit el, iar apoi a murit, o moarte glorioasă ce a stârnit invidia tuturor bărbaţilor.

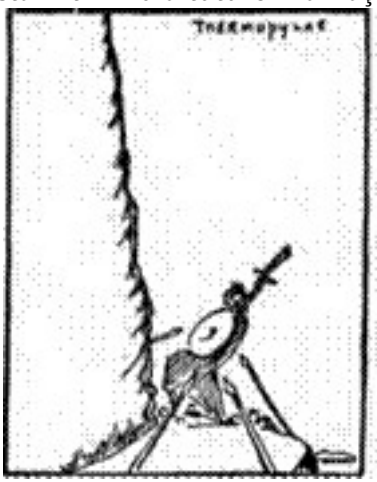

TERMOPILE

Cât despre persani, după această înfrângere au încercat să debarce lângă Atena, însă au găsit ţărmul păzit şi s-au făcut nevăzuţi. Pământul grec se bucura iarăşi de pace.

Au aşteptat opt ani, dar în acest răstimp grecii n-au stat degeaba. Ştiau că urma un atac final, dar nu se înţelegeau în privinţa celei mai bune modalităţi de a preveni pericolul. Unii voiau să extindă armata. Alţii spuneau că pentru izbândă era nevoie de o flotă puternică. Cele două partide conduse de Aristide (pentru armată) şi Temistocle (liderul celor care cereau o flotă mai mare) se înfruntau virulent şi lucrurile nu s-au mişcat până când Aristide nu a fost exilat. A fost şansa lui Temistocle, care a construit cât de multe corăbii a putut şi a transformat portul Pireu într-o bază navală puternică.

În anul 481 a.Ch., o armată persană enormă şi-a făcut apariţia în Tesalia, provincie din nordul Greciei. În ceasul primejdiei, Sparta, marele oraş militar al Greciei, a fost aleasă în funcţia de comandant suprem. Dar spartanii nu se sinchiseau prea mult de soarta nordului Greciei câtă vreme nu le era invadat propriul ţinut. În consecinţă, au neglijat fortificarea trecătorilor prin care se intra în Grecia.

CORPUL PRINCIPAL AL ARMATEI PERSANE
MĂRŞĂLUIEŞTE SPRE ATENA
TRECĂTOAREA TERMOPILE, APĂRATĂ DE O MICĂ FORŢĂ GREACĂ
EUBEEA
O ARMATĂ PERSANĂ CĂLĂUZITĂ DE UN TRĂDĂTOR MĂRŞĂLUIEŞTE PRIN MUNŢI
BĂTĂLIA DE LA TERMOPILE

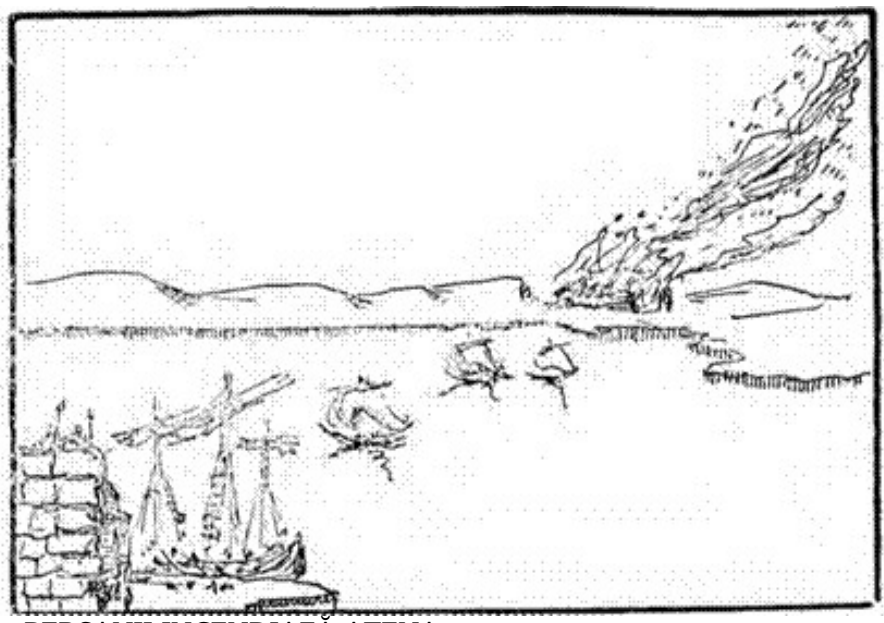
PERSANII INCENDIAZĂ ATENA

Un mic detaşament spartan comandat de Leonidas a fost pus să păzească drumul îngust dintre munţii înalţi şi mare, care lega Tesalia de provinciile sudice. Leonidas s-a supus ordinelor. A luptat şi a apărat trecătoarea cu o vitejie fără seamăn. Însă un trădător pe nume Ephialtes, care cunoştea puţinele drumuri lăturalnice din ţinutul malienilor[8], a călăuzit printre dealuri un regiment de persani, care au putut astfel să-l atace pe Leonidas din spate. În apropierea „Porţilor

fierbinţi” — Termopile — s-a dat o bătălie teribilă. La căderea nopţii, Leonidas şi soldaţii lui loiali zăceau morţi sub cadavrele inamicilor.

Însă trecătoarea fusese pierdută şi cea mai mare parte a Greciei a căzut în mâinile persanilor. Aceştia au înaintat spre Atena, au azvârlit garnizoana de pe stâncile Acropolei şi au incendiat oraşul. Locuitorii au fugit în Insula Salamina. Totul părea pierdut. Însă pe 20 septembrie 480, Temistocle a obligat flota persană să lupte în îngusta strâmtoare ce separă Insula Salamina de continent şi în câteva ore a distrus trei pătrimi din corăbiile persane.

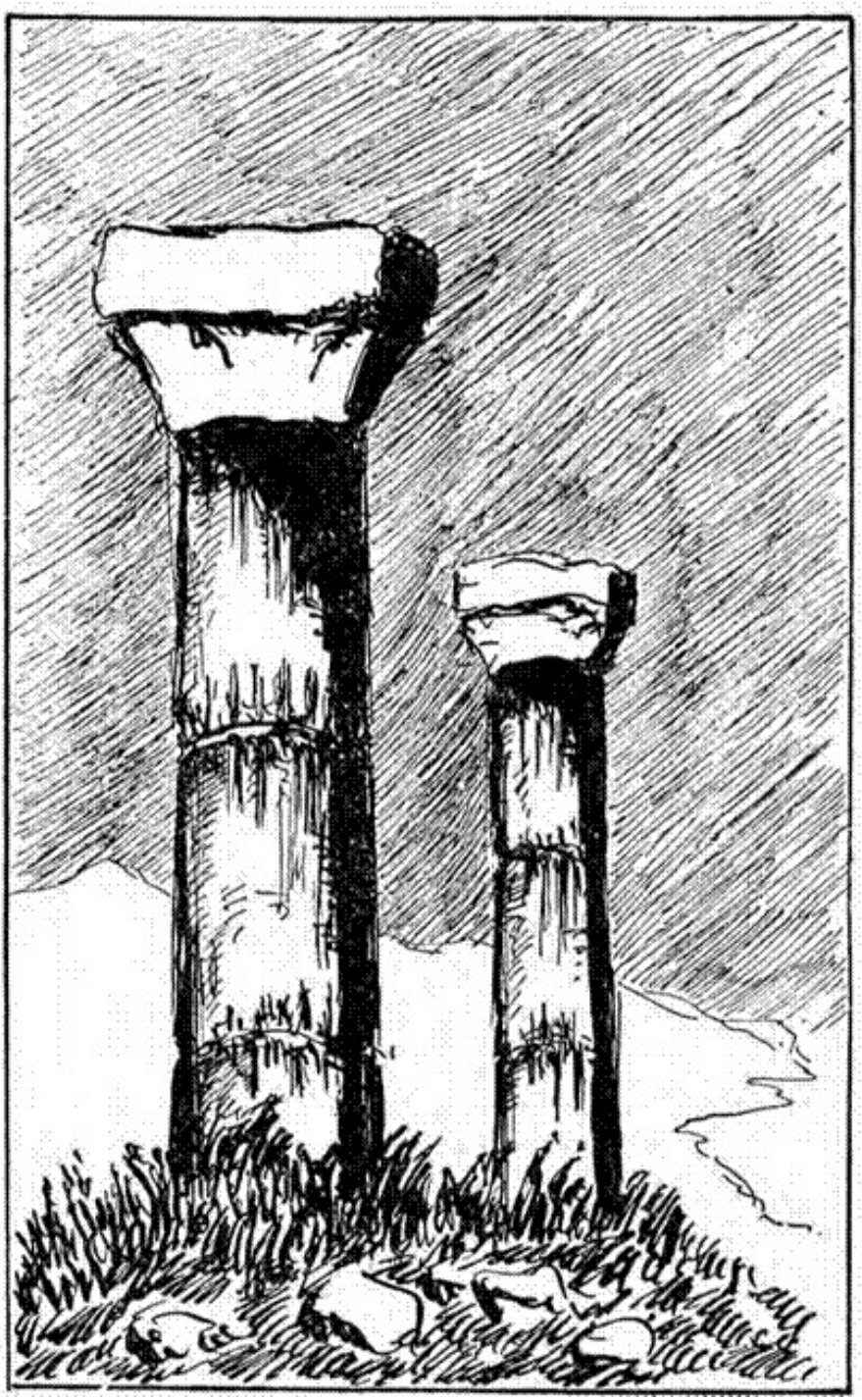

GRECIA

Astfel, victoria de la Termopile a devenit zadarnică. Xerxes a fost forţat să se retragă. Anul următor avea să aducă hotărârea finală, a

stabilit el. Şi-a dus trupele în Tesalia, unde a aşteptat venirea primăverii.

Însă de această dată spartanii au înţeles gravitatea momentului. Au ieşit din adăpostul sigur oferit de zidul pe care îl construiseră peste Istmul Corintului şi, comandaţi de Pausanias, au mărşăluit împotriva lui Mardonius, generalul perşilor. Grecii uniţi (cam o sută de mii de oameni din vreo douăsprezece oraşe) i-au atacat pe cei trei sute de mii de oameni ai inamicului lângă cetatea Plateea. Infanteria grea a grecilor a străpuns încă o dată barajul de săgeţi al persanilor. Persanii au fost înfrânţi, ca la Maraton, iar de această dată au plecat definitiv. Printr-o coincidenţă bizară, în ziua când armatele grecilor au învins la Plateea, corăbiile ateniene au distrus flota inamică în apropiere de Capul Mycale, în Asia Mică.

Aşa s-a sfârşit prima ciocnire dintre Asia şi Europa. Atena se acoperise de glorie, iar Sparta luptase curajos şi bine. Dacă cele două oraşe ar fi reuşit să ajungă la o înţelegere, dacă ar fi fost dispuse să dea uitării micile invidii, ar fi putut deveni conducătoarele unei Grecii puternice şi unite.

Din păcate însă au lăsat ceasul victoriei şi entuziasmului să treacă pe lângă ele, iar o asemenea oportunitate nu s-a mai ivit niciodată.

19 ATENA CONTRA SPARTEI

ATENA ŞI SPARTA ŞI-AU DISPUTAT SUPREMAŢIA ASUPRA GRECIEI ÎNTR-UN RĂZBOI LUNG ŞI DEZASTRUOS

ŞI ATENA, ŞI SPARTA ERAU CETĂŢI GRECEŞTI, IAR LOCUITORII lor vorbeau o limbă comună. În toate celelalte privinţe se deosebeau simțitor. Atena se înălţa în câmpie. Era o cetate mângâiată de brizele răcoroase dinspre mare, înclinată să vadă lumea cu ochii unui copil fericit. Sparta, la rândul ei, era clădită în fundul unei văi adânci şi folosea munţii din jur ca pe o barieră împotriva ideilor străine. Atena era o cetate a comerţului intens. Sparta era o tabără armată ai cărei locuitori erau soldaţi de dragul soldăţiei. Atenienilor le plăcea să stea la soare şi să discute despre poezie ori să asculte cuvintele înţelepte ale unui filosof. În ceea ce-i privește, spartanii n-au scris niciun rând care să poată fi considerat literatură, însă ştiau cum să lupte, le plăcea s-o facă şi jertfeau orice emoţie umană pentru idealul pregătirii militare.

Nu e de mirare că aceşti spartani ursuzi priveau cu ură şi invidie la succesul Atenei. Energia generată în Atena de apărarea patriei comune era canalizată acum spre scopuri mai paşnice. Acropola a fost reconstruită şi transformată într-un sanctuar de marmură în cinstea zeiţei Atena. Pericle, liderul democraţiei ateniene, a căutat pretutindeni sculptori, pictori şi savanţi vestiţi care să facă oraşul mai frumos şi pe tinerii atenieni mai demni de casa lor. Totodată, urmărea

vigilent mişcările Spartei şi a construit ziduri înalte ce legau Atena de mare, transformând-o în cea mai puternică fortăreaţă a vremii.

O altercaţie neînsemnată între cele două oraşele greceşti a dus la conflictul final. Războiul între Atena şi Sparta a durat treizeci de ani. S-a sfârşit cu un dezastru teribil pentru Atena.

În al treilea an de război, în oraş începuse să bântuie ciuma. Peste jumătate dintre locuitori, printre care şi Pericle, marele conducător, au fost răpuşi. Epidemia de ciumă a fost urmată de o perioadă marcată de conducători nepricepuţi sau nevrednici de încredere. Un tânăr strălucit pe nume Alcibiade câştigase favoarea adunării populare. El a propus o incursiune în colonia spartană Siracuza, în Sicilia. Au echipat o expediţie şi totul era pregătit. Însă Alcibiade a fost implicat într-o încăierare pe stradă şi a trebuit să fugă. I-a urmat un general incapabil. Mai întâi a pierdut corăbiile, apoi oamenii, iar cei câţiva atenieni supravieţuitori au fost aruncaţi în carierele de piatră din Siracuza, unde au pierit de foame şi sete.

Expediţia ucisese toţi tinerii din Atena. Cetatea era condamnată. După un lung asediu, oraşul s-a predat în aprilie 404. Zidurile înalte au fost dărâmate. Flota a fost luată de spartani. Atena a încetat să mai existe drept centru al marelui imperiu colonial pe care îl cucerise în perioada de înflorire. Însă acea dorinţă minunată de a învăţa, şti şi cerceta care îi distinsese pe cetăţenii ei liberi în zilele măreţiei şi prosperităţii nu a pierit odată cu zidurile şi corăbiile. A continuat să trăiască. Ba chiar a strălucit şi mai mult.

Atena nu mai făurea destinele pământului elen. Acum însă, ca patrie a primei universităţi mari, oraşul a început să influenţeze minţile oamenilor inteligenţi cu mult dincolo de îngustele graniţe ale Greciei.

20 ALEXANDRU CEL MARE

ALEXANDRU MACEDON ÎNTEMEIAZĂ UN IMPERIU GREC UNIVERSAL — CE S-A ALES DE ACEASTĂ NĂZUINŢĂ GRANDIOASĂ

AHEII CARE, ÎN CĂUTARE DE PĂŞUNI NOI, ÎŞI PĂRĂSISERĂ casele de pe malurile Dunării petrecuseră o vreme şi în munţii Macedoniei. De atunci încolo, grecii menţinuseră relaţii mai mult sau mai puţin formale cu populaţia acestei ţări aflate la nord. La rândul lor, macedonenii se interesau în permanenţă de situaţia din Grecia.

Întâmplarea a făcut ca, exact când Sparta şi Atena au încheiat dezastruosul război pentru supremaţie în Grecia, Macedonia să fie condusă de un bărbat extraordinar de inteligent pe nume Filip. Admira spiritul grec în sfera literelor şi artei, însă dispreţuia lipsa de autocontrol a grecilor în chestiunile politice. Îl irita să vadă cum un popor absolut capabil își irosește oamenii şi banii pe conflicte sterile. Aşa că a rezolvat problema făcându-se stăpân pe toată Grecia, după care le-a cerut noilor supuşi să-l însoţească într-o călătorie pe care o

plănuia în Persia pentru a întoarce vizita făcută de Xerxes grecilor cu 150 de ani în urmă.

Din nefericire, Filip a fost asasinat înainte de a porni în această expediţie pregătită temeinic. Misiunea de a răzbuna distrugerea Atenei i-a revenit fiului lui Filip, Alexandru, elevul îndrăgit al lui Aristotel, cel mai înţelept dintre toţi învăţătorii greci.

Alexandru şi-a luat rămas-bun de la Europa în primăvara anului 334 a.Ch. Şapte ani mai târziu ajunsese în India. Între timp nimicise Fenicia, vechea rivală a negustorilor greci. Cucerise Egiptul şi locuitorii din Valea Nilului îl adoraseră ca fiu şi moştenitor al faraonilor. Îl învinsese pe ultimul rege pers –

desfiinţase Imperiul Persan —, poruncise reconstruirea Babilonului — îşi condusese trupele în inima Munţilor Himalaya şi transformase lumea întreagă în provincie şi colonie macedoneană. Apoi s-a oprit, anunţând planuri şi mai ambiţioase.

Imperiul recent format trebuia adus sub influenţa gândirii greceşti. Popoarele trebuiau să înveţe limba greacă; să trăiască în oraşe construite după modelul grecesc. Soldaţii lui Alexandru se transformaseră acum în învăţători. Taberele militare de mai ieri au devenit centre paşnice ale civilizaţiei greceşti proaspăt importate. Torentul manierelor şi obiceiurilor greceşti creştea tot mai impetuos când Alexandru s-a molipsit brusc de friguri şi a murit în vechiul palat al regelui Hammurabi din Babilon în anul 323.

După care apele s-au retras. Totuşi, au lăsat în urmă pământul fertil al unei civilizaţii superioare, iar Alexandru, în ciuda ambiţiilor copilăreşti şi a vanităţilor lui absurde, făcuse lumii un serviciu foarte preţios. Imperiul nu i-a supravieţuit multă vreme. Câţiva dintre generalii lui ambiţioşi au împărţit teritoriul între ei. Au rămas însă fideli visului unei mari frăţii universale a ideilor şi cunoştinţelor greceşti şi asiatice.

Şi-au menţinut independenţa până când romanii au anexat la teritoriile lor vestul Asiei şi Egiptul. Bizara moştenire a acestei civilizaţii elenistice (în parte greacă, în parte persană, în parte egipteană şi babiloniană) le-a revenit cuceritorilor romani. Pe parcursul secolelor următoare s-a înrădăcinat atât de trainic în lumea romană, încât îi simţim influenţa în viaţa noastră până în ziua de astăzi.

21 UN REZUMAT

UN SCURT REZUMAT AL CAPITOLELOR 1–20

PÂNĂ ACUM, DIN VÂRFUL TURNULUI NOSTRU AM PRIVIT SPRE est. Însă de acum înainte istoria Egiptului şi Mesopotamiei îşi va pierde din interes şi va trebui să vă îndrum spre studiul peisajului occidental.

Înainte de a o face, să ne oprim o clipă şi să ne dumirim ce am văzut.

Mai întâi v-am arătat un om preistoric — o creatură cu deprinderi foarte simple şi purtări respingătoare. V-am spus că era cel mai lipsit de apărare dintre numeroasele animale ce cutreierau la începuturi codrii şi câmpiile celor cinci continente, dar, fiind înzestrat cu un creier mai mare şi mai bun, a reuşit să reziste.

Apoi au venit gheţarii şi multe secole de frig, iar viaţa pe planetă a devenit atât de grea încât omul a fost obligat să gândească de trei ori mai mult ca înainte dacă dorea să supravieţuiască. Dat fiind însă că această „dorinţă de a supravieţui" a fost (şi este) resortul care determină orice fiinţă vie să înainteze cât o ţin picioarele, până la ultima suflare, creierul omului din epoca glaciară s-a pus în funcţiune cu toată râvna. Nu numai că aceşti oameni robuşti au reuşit să trăiască în lungile perioade reci care au ucis multe animale feroce, însă când pământul a redevenit cald şi primitor omul preistoric învăţase nişte lucruri care i-au conferit avantaje atât de mari asupra vecinilor săi mai puţin inteligenţi, încât pericolul extincţiei (foarte serios în primul milion de ani de existenţă umană pe această planetă) a devenit foarte îndepărtat.

V-am povestit că aceşti primi strămoşi ai noştri înaintau anevoios, când pe neaşteptate (şi din motive care nu ne sunt limpezi) locuitorii din Valea Nilului au progresat spectaculos şi au creat aproape peste noapte primul centru de civilizaţie.

Apoi v-am arătat Mesopotamia, „ţara dintre râuri", care a fost a doua şcoală importantă a omenirii. Şi v-am desenat o hartă cu punţile formate de insuliţele din Marea Egee, care au dus cunoştinţele şi ştiinţa Răsăritului bătrân în Apusul tânăr, unde trăiau grecii.

Apoi v-am povestit despre tribul indo-european al elenilor, care cu mii de ani în urmă plecaseră din inima Asiei şi care în secolul al XI-lea înaintea erei noastre şi-au croit drum în peninsula pietroasă a Greciei şi pe care de atunci încoace îi numim greci. Şi v-am depănat povestea micilor oraşe greceşti care erau de fapt state şi unde civilizaţia vechiului Egipt şi a Asiei a fost transfigurată (e un cuvânt mare, dar puteţi „ghici" ce înseamnă) în ceva nou, ceva mult mai nobil şi mai rafinat decât orice existase înainte.

Dacă vă uitaţi pe hartă, veţi vedea că până acum civilizaţia a parcurs un semicerc. Începe în Egipt şi, trecând prin Mesopotamia şi insulele egeene, înaintează spre vest până ajunge pe continentul european. În primii patru mii de ani, egiptenii, babilonienii, fenicienii şi un număr mare de triburi semite (ţineţi minte, vă rog, că evreii nu reprezentau decât unul dintre numeroasele popoare semite) au purtat făclia ce avea să lumineze lumea. Acum o înmânează grecilor indo-europeni, care devin învăţătorii altui trib indo-european, romanii. Însă

între timp semiţii înaintaseră spre vest de-a lungul coastei nordice a Africii, punând stăpânire pe jumătatea vestică a Mediteranei exact în perioada când jumătatea estică devenise posesiune greacă (sau indo-europeană).

După cum veţi vedea imediat, acest fapt se va solda cu un conflict formidabil între cele două rase rivale, iar din lupta lor va ieşi victorios Imperiul Roman, care va duce civilizaţia egipteano-mesopotamiano-greacă în cele mai îndepărtate colţuri ale continentului european, unde va constitui fundaţia pe care se bazează societatea noastră modernă.

Ştiu că toate acestea sună foarte complicat, însă dacă înţelegeţi aceste câteva principii, restul istoriei noastre va deveni mult mai simplu. Hărţile vor clarifica ceea ce nu izbutesc să spună cuvintele. Iar după această scurtă pauză ne întoarcem la povestea noastră şi vă voi descrie faimosul război dintre Cartagina şi Roma.

22 ROMA ŞI CARTAGINA

CARTAGINA, COLONIE SEMITĂ PE COASTA NORDICĂ A AFRICII, ŞI CETATEA INDO-EUROPEANĂ A ROMEI, DE PE ŢĂRMUL VESTIC AL ITALIEI, S-AU ÎNFRUNTAT PENTRU STĂPÂNIREA VESTULUI MEDITERANEI ŞI CARTAGINA A FOST DISTRUSĂ

MICUL PUNCT COMERCIAL FENICIAN KART-HADSHAT[9] SE GĂSEA pe o colină joasă ce dădea spre marea africană, o strâmtoare de 145 de kilometri care separă Africa de Europa. Era locul ideal pentru un centru de comerţ. Aproape prea ideal. S-a dezvoltat prea repede şi s-a îmbogăţit prea mult. În secolul al VI-lea înaintea erei noastre, când Nabucodonosor al Babilonului a distrus cetatea Tir, Cartagina a rupt complet legăturile cu patria-mamă şi a devenit un stat independent — marele avanpost occidental al raselor semite.

Din nefericire, oraşul moştenise multe din trăsăturile care îi caracterizaseră o mie de ani pe fenicieni. Era o mare casă de negoţ protejată de o flotă puternică, indiferentă la majoritatea aspectelor mai rafinate ale vieţii. Oraşul, satele din împrejurimi şi coloniile îndepărtate erau conduse de un grup mic, dar extrem de puternic de indivizi bogaţi. Cuvântul grec pentru „bogat” este *ploutos*, de aceea grecii numeau „plutocraţie” guvernarea exercitată de către „bogaţi”. Cartagina era o plutocraţie şi puterea reală a statului se găsea în mâinile unei duzini de proprietari de corăbii sau mine şi de negustori care se întâlneau în spatele unor uşi închise şi îşi tratau patria comună ca pe o afacere ce trebuia să le aducă un profit consistent. Totuşi, erau oameni cu o minte limpede, plini de energie şi foarte muncitori.

De-a lungul anilor, influenţa Cartaginei asupra vecinilor s-a extins până când mare parte din coasta africană, Spania şi unele regiuni din Franţa au ajuns posesiuni cartagineze care plăteau tribut, impozite şi

dividende puternicului oraş de la marea africană.

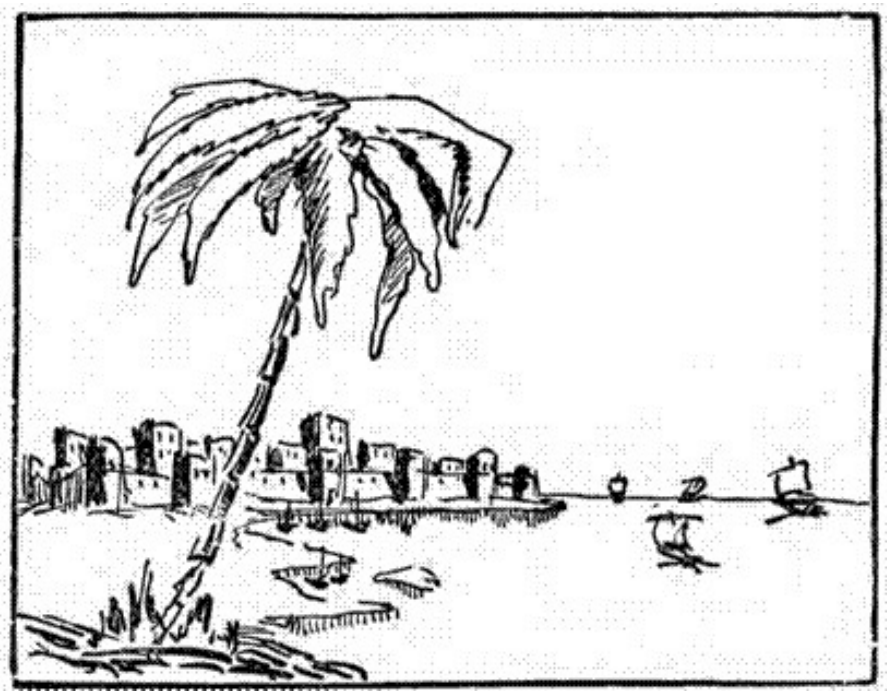

CARTAGINA

Bineînţeles, o astfel de „plutocraţie” se afla mereu la cheremul mulţimii. Câtă vreme exista muncă din belşug şi salariile erau mari, majoritatea cetăţenilor era foarte mulţumită, îi lăsa „pe cei mai buni” să conducă şi nu punea întrebări stânjenitoare. Însă dacă din port nu plecau corăbii, dacă la cuptoarele topitoriilor nu sosea minereu, dacă docherii şi hamalii rămâneau fără muncă, oamenii începeau să murmure nemulţumiţi şi revendicau convocarea adunării populare, ca odinioară, când Cartagina fusese republică autonomă.

Pentru a preveni asemenea incidente, plutocraţia era obligată să mențină activitatea economică a oraşului la cote maxime. Reuşiseră să facă asta foarte bine timp de aproape cinci sute de ani, când au fost tulburaţi nespus de unele zvonuri sosite de pe litoralul vestic al Italiei. Se spunea că un sătuc de pe malurile Tibrului dobândise deodată multă putere, afirmându-se ca lider recunoscut al tuturor triburilor latine care populau centrul Italiei. Se mai spunea şi că satul cu pricina — care se numea Roma — plănuia să construiască nave şi să acapareze comerţul din Sicilia şi de pe coasta sudică a Franţei.

Cartagina nu putea tolera sub nicio formă o asemenea competiţie. Tânăra rivală trebuia nimicită, ca nu cumva conducătorii cartaginezi să-şi piardă prestigiul de stăpâni absoluţi ai vestului Mediteranei. Zvonurile au fost cercetate corespunzător şi iată cum arătau, în linii

generale, faptele ieşite la lumină.

Coasta vestică a Italiei fusese neglijată mult timp de civilizaţie. Pe când în Grecia toate porturile bune erau orientate spre est şi se bucurau de panorama insulelor pline de viaţă din Marea Egee, de pe ţărmul occidental al Italiei cel mai palpitant lucru de admirat erau valurile solitare ale Mediteranei. Ţara era săracă. De aceea negustorii străini o vizitau arareori, iar băştinaşilor li se îngăduia să trăiască stăpânindu-şi netulburaţi dealurile şi câmpiile mlăştinoase.

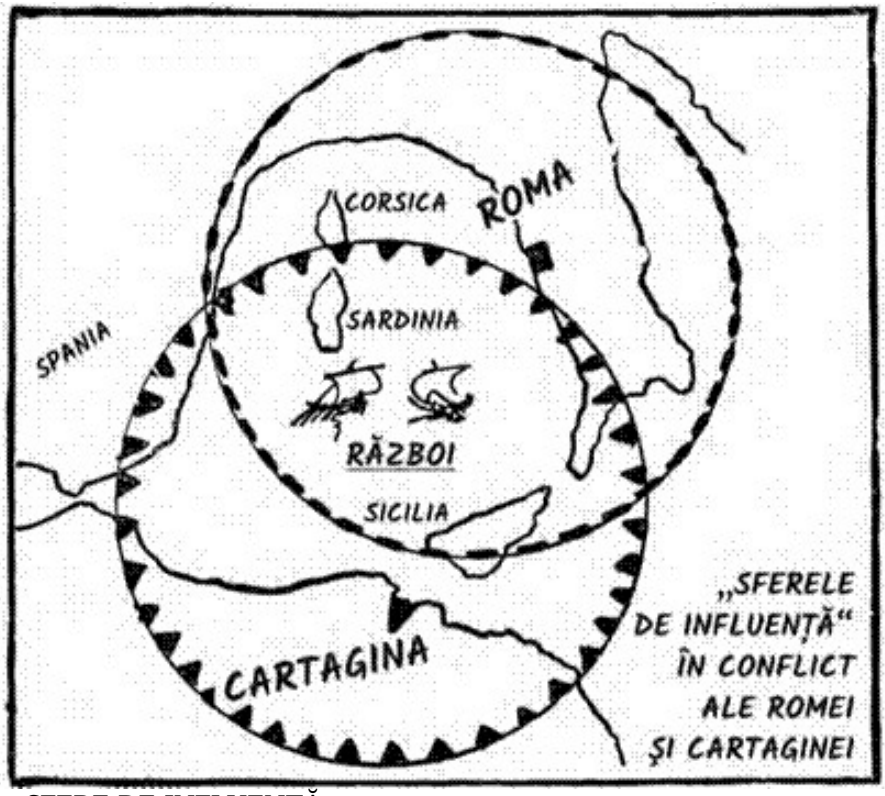

SFERE DE INFLUENŢĂ

Prima invazie serioasă a acestui ţinut a venit din nord. La o dată necunoscută, câteva triburi indo-europene reuşiseră să străbată trecătorile Alpilor şi înaintaseră spre sud până umpluseră cu satele şi turmele lor călcâiul şi vârful faimoasei cizme italiene. Despre aceşti cuceritori timpurii nu ştim nimic. Niciun Homer nu le-a cântat gloria. Relatările lor despre întemeierea Romei (scrise opt sute de ani mai târziu, când mica cetate devenise centrul unui imperiu) sunt basme cu zâne şi nu îşi au locul într-o istorie. Povestea cu Romulus şi Remus care săreau unul peste zidurile celuilalt (uit mereu cine sărea peste zidul cui) e o lectură agreabilă, însă întemeierea cetăţii Romei s-a petrecut mult mai prozaic. Roma a început aşa cum au început mii de

oraşe americane, fiind un loc potrivit pentru troc şi negoţul cu cai. Se găsea în inima câmpiilor din Italia centrală. Tibrul oferea acces direct la mare. Drumul de căruţe de la nord la sud a găsit aici un vad convenabil ce putea fi folosit pe tot parcursul anului. Şapte coline de-a lungul malurilor le-au oferit locuitorilor un adăpost sigur împotriva inamicilor din munţi şi a celor de dincolo de linia orizontului mării învecinate.

Muntenii se numeau sabini — o adunătură aprigă mânată de pofta nelegiuită de prăzi uşoare. Însă erau foarte înapoiaţi. Foloseau topoare de piatră şi scuturi de lemn şi nu se puteau pune cu săbiile de oţel ale romanilor. Cei de pe mare erau însă inamici periculoşi. Se numeau etrusci. Au fost (şi sunt în continuare) unul dintre cele mai mari mistere din istorie. Nimeni nu ştia (şi nici nu ştie) de unde au venit; cine au fost; ce îi împinsese să plece din locurile lor de baştină. Am găsit vestigiile oraşelor, cimitirelor şi canalizărilor pe toată lungimea coastei italiene. Le cunoaştem inscripţiile. Dar, cum nimeni nu a putut descifra alfabetul etrusc, pentru moment aceste mesaje scrise nu fac decât să intrige, nefiind de ajutor.

Presupunerea cea mai fundamentată e că etruscii au venit iniţial din Asia Mică şi că un război mare sau o molimă i-a silit să plece din ţara lor şi să-şi caute un cămin nou altundeva. Oricare le-a fost motivul migrării, etruscii au jucat un rol important în istorie. Au adus cu ei polenul civilizaţiei antice din est în vest şi i-au învăţat pe romani — care, după cum ştim, au venit din nord — primele noţiuni de arhitectură, construcţia drumurilor, luptă, artă, gastronomie, medicină şi astronomie.

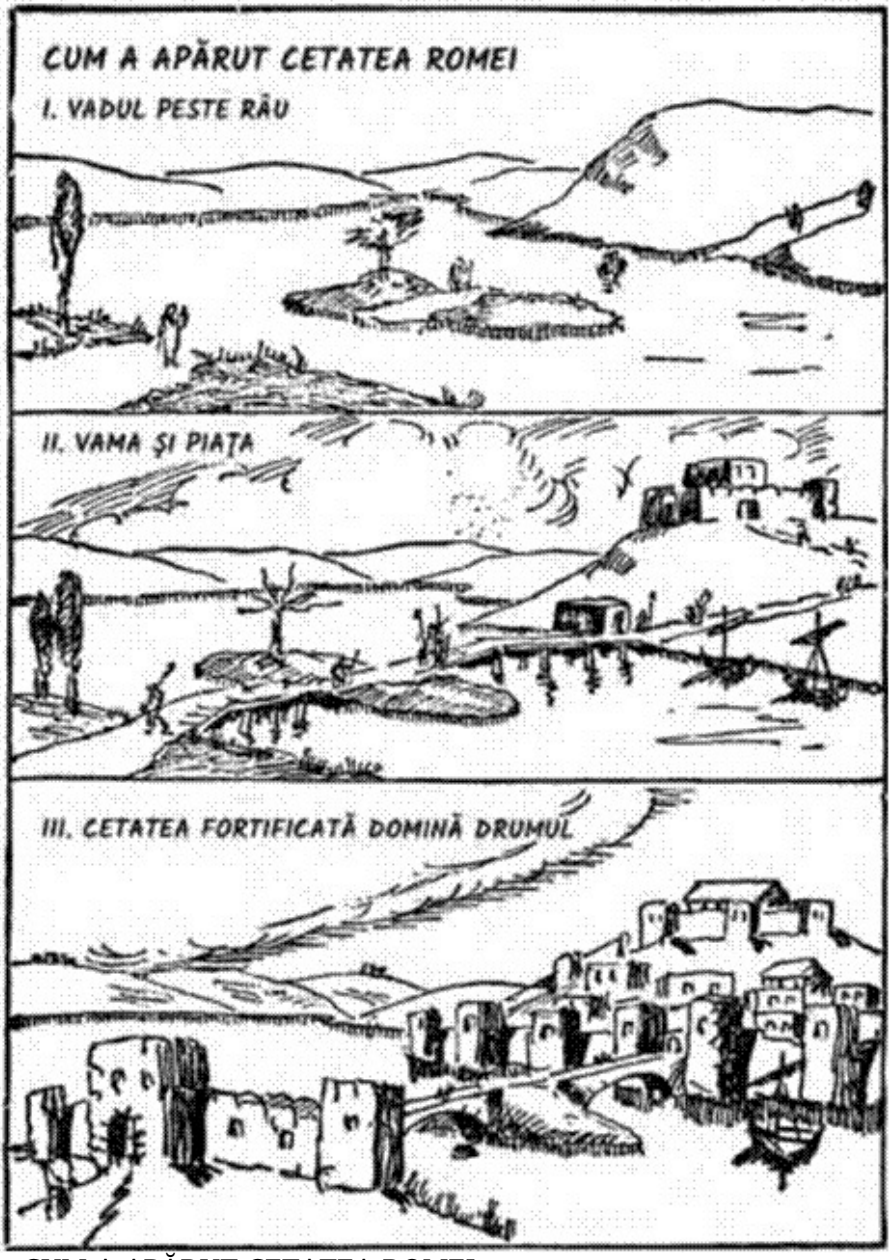

CUM A APĂRUT CETATEA ROMEI

Dar, la fel cum grecii nu-şi iubiseră învăţătorii egeeni, şi romanii i-au detestat pe maeştrii etrusci. S-au debarasat de ei cât de repede au putut, iar prilejul s-a ivit atunci când negustorii greci au descoperit posibilităţile comerciale ale Italiei şi cele dintâi nave greceşti au ajuns la Roma. Grecii au venit să facă negoţ, dar au rămas pentru a-i instrui pe localnici. Au văzut că triburile care populau zona rurală romană (şi

care se numeau latini) erau foarte dispuse să înveţe lucruri practice. Acestea au înţeles imediat marele avantaj adus de un alfabet scris şi l-au imitat pe cel al grecilor. Au înţeles, de asemenea, avantajele comerciale ale unui sistem bine reglementat de monede, măsuri şi greutăţi. În cele din urmă romanii au înghiţit cârligul civilizaţiei greceşti cu tot cu firul şi plumbul undiţei.

Ba chiar i-au primit pe zeii grecilor în ţara lor. Zeus a fost dus la Roma, unde s-a numit Jupiter, iar celelalte divinităţi l-au urmat. Totuşi, zeii romani nu au fost niciodată aidoma verişorilor veseli care-i însoţiseră pe greci pe drumul vieţii şi al istoriei. Zeii romani erau nişte funcţionari de stat. Fiecare îşi administra departamentul cu multă prudenţă şi un simţ profund al dreptăţii, pretinzând riguros, în schimb, supunerea adoratorilor. O supunere pe care romanii o ofereau cu o grijă scrupuloasă. Însă nu au stabilit niciodată relaţiile personale cordiale şi acea prietenie încântătoare ce existase între vechii eleni şi puternicii locatari ai înaltei culmi olimpiene.

Romanii nu au imitat forma de guvernământ greacă, însă, întrucât proveneau din acelaşi trunchi indo-european cu elenii, istoria timpurie a Romei seamănă cu aceea a Atenei şi a altor cetăţi greceşti. S-au debarasat cu uşurinţă de regi, descendenţii căpeteniilor tribale din vechime. Totuşi, după înlăturarea regilor din cetate, romanii s-au văzut obligaţi să pună frâu puterii nobililor şi multe secole au trecut până când au reuşit să impună un sistem care dădea fiecărui cetăţean liber din Roma posibilitatea de a se preocupa personal de treburile propriului oraş.

După aceea, romanii s-au bucurat de un mare avantaj asupra grecilor. Administrau treburile ţării fără prea multe discursuri. Erau mai puţin inventivi decât grecii şi preferau un dram de acţiune unui noian de cuvinte. Înţelegeau mult prea bine tendinţele mulţimii (*plebs*, cum se numea masa cetăţenilor liberi) pentru a pierde timp preţios cu vorbăria goală. În consecinţă, au plasat conducerea efectivă a oraşului în mâinile a doi „consuli” ajutaţi de un sfat al bătrânilor numit Senat (de la cuvântul latin *senex* care înseamnă „bătrân”). În virtutea tradiţiei şi a avantajului practic, senatorii erau aleşi din rândul nobilimii. Însă puterea lor fusese precis delimitată.

La un moment dat, Roma a cunoscut şi ea ciocnirea între săraci şi bogaţi care obligase Atena să adopte legile lui Dracon şi Solon. La Roma, acest conflict s-a petrecut în secolul al V-lea a.Ch. Drept consecinţă, locuitorii liberi obţinuseră un cod de legi scrise care îi ocrotea de despotismul judecătorilor aristocraţi prin instituţia „tribunului”. Tribunii erau magistraţi aleşi de oamenii liberi. Aveau dreptul de a apăra orice cetăţean împotriva acţiunilor funcţionarilor de stat considerate nedrepte. Un consul avea dreptul de a condamna la moarte o persoană, dar în absenţa dovezii incontestabile de vinovăţie

tribunul putea interveni să-i salveze nefericitului viaţa.

Însă atunci când spun „Roma” s-ar zice că mă refer la un orăşel de câteva mii de locuitori, în timp ce adevărata forţă a Romei rezida în zonele rurale din afara zidurilor. Iar Roma şi-a arătat de timpuriu admirabilul talent de putere colonizatoare tocmai în administrarea acestor provincii periferice.

În epoca străveche Roma fusese singura cetate fortificată din centrul Italiei, dar oferise întotdeauna un refugiu ospitalier altor triburi latine ameninţate de atacuri. Vecinii latini înţeleseseră avantajele unei asocieri strânse cu un prieten atât de puternic şi încercaseră să găsească o bază pentru un tip sau altul de alianţă defensivă şi ofensivă. Alte naţiuni, egiptenii, babilonienii, fenicienii sau chiar grecii, ar fi insistat asupra unui tratat de supunere din partea „barbarilor”. Romanii nu au făcut aşa ceva. Le dădeau „străinilor” şansa de a deveni parteneri într-o *res publica* — adică o republică sau federaţie — comună.

„Vreţi să vă alăturați nouă”, ziceau. „Foarte bine, alăturați-vă. Vă vom trata ca pe nişte cetăţeni romani cu drepturi depline. În schimbul acestui privilegiu, vă cerem să luptaţi pentru cetatea noastră, mama tuturor, oricând va fi necesar.”

„Străinul” aprecia această generozitate şi îşi arăta recunoştinţa printr-o loialitate neclintită.

Când o cetate greacă era atacată, locuitorii străini plecau cât de repede puteau. De ce ar fi apărat un oraş care pentru ei nu însemna decât o locuinţă temporară unde erau toleraţi câtă vreme îşi plăteau facturile? Însă dacă inamicul se găsea la porţile Romei, toţi latinii se grăbeau în apărarea ei. Însăşi mama lor se afla în primejdie. Roma era adevărata lor „patrie” chiar dacă trăiau la sute de kilometri distanţă şi nu văzuseră niciodată zidurile colinelor sacre.

Nicio înfrângere şi nicio nenorocire nu ar fi putut schimba acest sentiment. La începutul secolului al IV-lea a.Ch., galii fioroşi au năvălit în Italia. Zdrobiseră armata romană lângă râul Allia şi mărşăluiseră spre oraş. Cuceriseră Roma şi se aşteptau ca oamenii să vină şi să implore pacea. Au tot aşteptat, dar nu s-a întâmplat nimic. Nu peste mult timp, galii s-au trezit înconjuraţi de o populaţie ostilă care îi împiedica să facă rost de provizii. După şapte luni, foamea i-a silit să se retragă. Politica Romei de a-l trata pe „străin” pe picior de egalitate s-a dovedit un mare succes, iar Roma era mai puternică decât oricând.

Această scurtă relatare din istoria timpurie a Romei vă arată diferenţa enormă dintre idealul roman de stat sănătos şi cel al lumii antice, întruchipat de oraşul Cartagina. Romanii se bizuiau pe cooperarea voluntară şi prietenească între „cetăţeni egali”. Cartaginezii, urmând exemplul Egiptului şi Asiei Occidentale,

pretindeau supunerea iraţională (şi, prin urmare, silnică) a „supuşilor”, iar când aceştia eşuau angajau soldaţi profesionişti care luptau în locul lor.

Înţelegeţi acum de ce se temea Cartagina de un inamic atât de abil şi puternic şi de ce plutocraţia cartagineză căuta cu lumânarea motiv de ceartă ca să-şi poată nimici periculosul rival înainte de a fi prea târziu.

Însă cartaginezii, negustori pricepuţi, ştiau că graba strică treaba. Le-au propus romanilor ca oraşele lor să traseze pe hartă două cercuri şi ca fiecare oraş să revendice unul din cercuri ca propria „sferă de influenţă”, promiţând că nu se va amesteca în cercul partenerului. Înţelegerea s-a încheiat prompt şi a fost încălcată la fel de prompt când ambele părţi au socotit înţelept să trimită armate în Sicilia, unde pământul fertil şi administraţia nepricepută invitau interferenţa străinilor.

Războiul care a urmat (numit Primul Război Punic) a durat douăzeci şi patru de ani. S-a purtat în largul mării şi la început s-ar fi zis că experimentata forţă navală cartagineză va bate flota romană creată recent. Aplicând vechile tactici, corăbiile cartagineze fie asaltau cu pintenul etravei navele inamice, fie le rupeau vâslele printr-un atac lateral îndrăzneţ, după care îi ucideau cu săgeţi şi proiectile aprinse pe marinarii de pe corabia neajutorată. Însă inginerii romani au inventat o ambarcaţiune prevăzută cu o punte de abordaj pe care infanteriştii romani o traversau pentru a ataca vasul inamic. Din acel moment, victoriile cartaginezilor au încetat brusc. Flota lor a suferit o înfrângere grea în bătălia de la Milae. Cartagina a fost obligată să ceară pace, iar Sicilia a devenit teritoriu roman.

Douăzeci şi trei de ani mai târziu s-au ivit alte necazuri. Roma (în căutare de cupru) luase Insula Sardinia. Drept răspuns, Cartagina (în căutare de argint) a ocupat tot sudul Spaniei. Cartagina a devenit astfel vecina directă a romanilor. Celor din urmă nu le-a plăcut deloc această mişcare şi au ordonat trupelor să treacă Pirineii şi să supravegheze armata de ocupaţie.

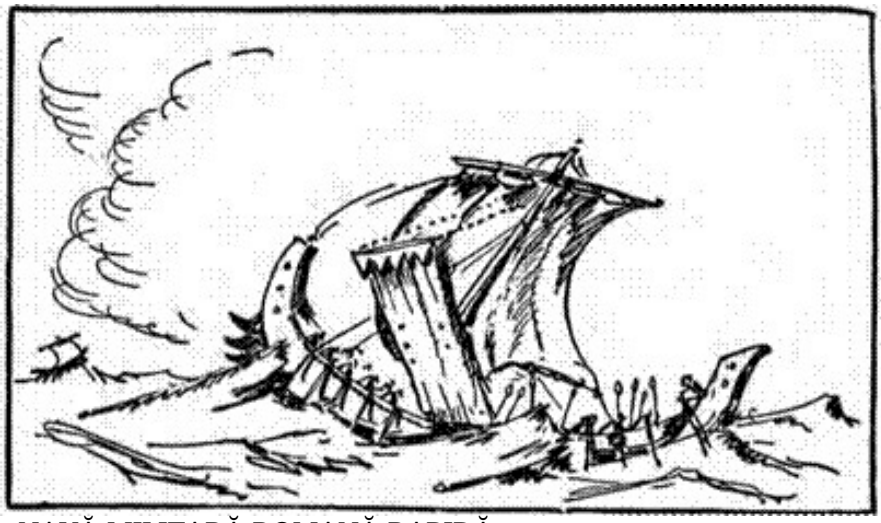

NAVĂ MILITARĂ ROMANĂ RAPIDĂ

Scena era pregătită pentru a doua ciocnire deschisă între cele două rivale. Pretextul războiului a fost tot o colonie grecească. Cartaginezii asediau oraşul Saguntum, situat pe coasta estică a Spaniei. Locuitorii din Saguntum au apelat la Roma şi, ca de obicei, Roma a fost dispusă să îi ajute. Senatul a promis ajutorul armatelor latine, însă pregătirea expediţiei a durat o vreme, între timp Saguntum fiind cucerit şi distrus. Aceasta a fost o sfidare făţişă a voinţei Romei. Senatul a hotărât declanşarea războiului. O armată romană urma să traverseze marea africană şi să debarce pe teritoriul cartaginez. O a doua divizie urma să ţină armatele cartagineze ocupate în Spania pentru a le împiedica să meargă în ajutorul oraşului de acasă. Era un plan excelent şi toată lumea aştepta o mare victorie. Însă zeii hotărâseră altfel.

Era în toamna anului 218 înaintea naşterii lui Hristos şi armata romană care trebuia să-i atace pe cartaginezii din Spania plecase din Italia. Lumea aştepta cu nerăbdare veşti despre o victorie uşoară şi totală când un zvon îngrozitor a început să se răspândească în câmpia fluviului Pad. Munteni din sălbăticie, cu buzele tremurând de frică, vorbeau despre sute de mii de bărbaţi cu pielea cafenie însoţiţi de fiare ciudate, „mari cât casa”, iviţi pe neaşteptate din norii de zăpadă ce învăluiau vechea trecătoare din Alpii Graiani prin care Hercule, cu mii de ani înainte, mânase boii lui Geryon din Spania spre Grecia. Curând, în faţa porţilor Romei s-a ivit un val nesfârşit de refugiaţi uzi până la piele, aducând amănunte mai edificatoare. Hannibal, fiul lui Hamilcar, cu cincizeci de mii de soldaţi, nouă mii de călăreţi şi treizeci şi şapte elefanţi de luptă, traversase Pirineii. Înfrânsese armata romană a lui Scipio pe malurile Ronului şi îşi călăuzise în siguranţă armata peste trecătorile din Munţii Alpi, deşi era octombrie şi

drumurile se acoperiseră cu straturi groase de zăpadă şi gheaţă. Apoi îşi unise forţele cu galii şi împreună bătuseră o a doua armată romană chiar înainte de a traversa râul Trebia şi a asedia Placentia, la capătul nordic al drumului care lega Roma de provincia zonelor alpine.

Senatul, surprins, dar calm şi energic ca de obicei, a muşama lizat ştirea numeroaselor înfrângeri şi a trimis alte două armate pentru a-l opri pe invadator. Hannibal a reuşit să ia prin surprindere aceste trupe pe un drum îngust de-a lungul lacului Trasimene, unde i-a măcelărit pe toţi ofiţerii romani şi majoritatea soldaţilor. De această dată populaţia romană a intrat în panică, dar Senatul şi-a păstrat sângele rece. S-a organizat o a treia armată, iar comanda i-a fost dată lui Quintus Fabius Maximus, cu putere deplină de a acţiona „aşa cum o cere salvarea statului".

Fabius ştia că trebuia să fie foarte precaut, altminteri totul ar fi fost pierdut. Oamenii lui tineri şi neexperimentaţi, ultimii soldaţi disponibili, nu erau de calibrul veteranilor lui Hannibal. A refuzat să accepte bătălia deschisă, dar l-a urmărit fără încetare pe Hannibal, a distrus tot ce era comestibil, a stricat drumurile, a atacat mici detaşamente şi în general a slăbit moralul trupelor cartagineze printr-un război de gherilă extrem de agasant și destabilizator.

Aceste metode nu mulţumeau totuşi gloatele înspăimântate care se adăpostiseră între zidurile Romei. Ele voiau „acţiune". Ceva trebuia făcut şi trebuia făcut repede. Un erou popular pe nume Varro, genul de om care cutreiera prin oraş spunându-le tuturor cât de bine s-ar fi descurcat el în locul bătrânului şi mocăitului de Fabius poreclit „Cunctator", „tărăgănătorul", a fost desemnat comandant suprem de glasul poporului. La Cannae (216) a suferit cea mai teribilă înfrângere din istoria romană. Peste 70.000 de oameni au fost uciși. Hannibal era stăpânul întregii Italii.

A mărşăluit de la un capăt la altul al peninsulei, proclamându-se „izbăvitorul de jugul Romei" şi cerându-le provinciilor să
i se alăture în războiul împotriva cetăţii-mamă. Atunci înţelepciunea Romei a dat din nou roade nobile. Cu excepţia oraşelor Capua şi Siracuza, toate cetăţile romane au rămas loiale. Hannibal „izbăvitorul" a avut de înfruntat opoziţia populaţiei al cărei prieten se pretindea. Era departe de casă şi situaţia nu îi plăcea. A trimis mesageri la Cartagina să ceară provizii proaspete şi oameni. Dar vai, nici Cartagina nu îi putea trimite nimic.

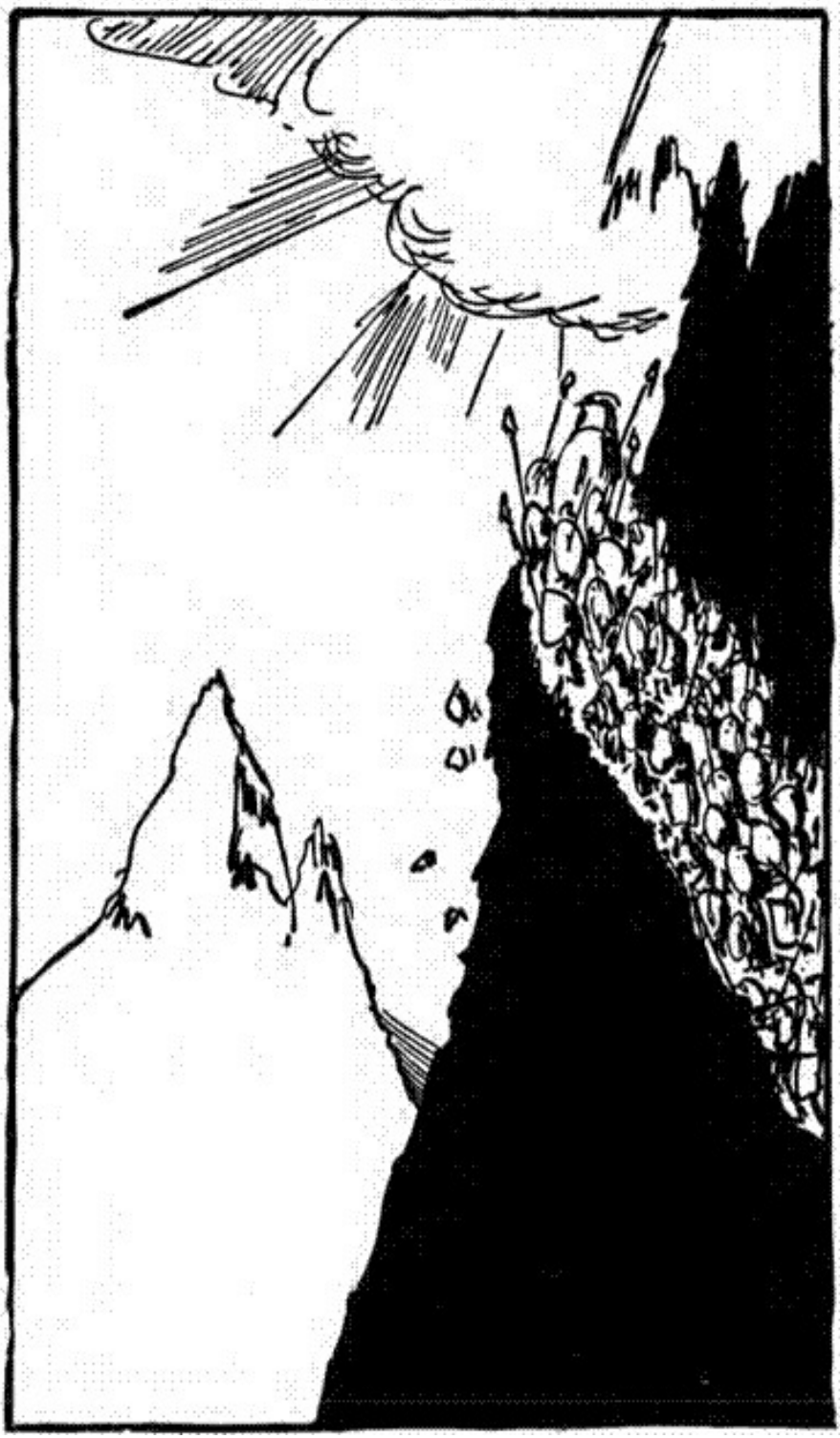

HANNIBAL TRECE ALPII

Romanii, cu punţile lor de abordaj, erau stăpânii mării. Hannibal trebuia să se descurce singur, după puteri. A continuat să bată armatele romane trimise împotriva lui, însă numărul propriilor soldaţi scădea cu repeziciune şi ţăranii italieni se ţineau la distanţă de „izbăvitorul" autoproclamat.

După mulţi ani de victorii necurmate, Hannibal s-a trezit asediat în ţara pe care tocmai o cucerise. Pentru o clipă roata norocului a părut să se întoarcă. Hasdrubal, fratele lui, învinsese armatele romane din Spania. Traversase Alpii ca să meargă în ajutorul lui Hannibal. A trimis mesageri în sud pentru a-şi anunţa sosirea şi a cere celeilalte armate să îl aştepte în câmpia Tibrului. Din nefericire, mesagerii au căzut în mâinile romanilor şi Hannibal a aşteptat în zadar alte veşti până când capul fratelui său, împachetat cu grijă într-un coş, a ajuns rostogolindu-se în tabăra sa şi i-a dat de știre despre soarta ultimilor soldaţi cartaginezi.

După înlăturarea lui Hasdrubal, tânărul Publius Scipio a recucerit cu uşurinţă Spania, iar patru ani mai târziu romanii erau pregătiţi pentru un atac decisiv contra Cartaginei. Hannibal a fost chemat înapoi. A trecut marea africană şi a încercat să organizeze defensiva oraşului natal. Cartaginezii au fost înfrânţi în anul 202 în bătălia de la Zama. Hannibal a fugit la Tyr. De acolo s-a dus în Asia Mică pentru a-i asmuţi pe sirieni şi macedoneni împotriva Romei. Nu a reuşit mare lucru, însă acţiunile lui pe teritoriul acestor puteri asiatice le-au oferit romanilor un pretext pentru a porni la război în zonele orientale şi a anexa mare parte din lumea egeeană.

Hărţuit dintr-o cetate în alta, fugar fără casă, în cele din urmă Hannibal şi-a dat seama că visul lui ambiţios se sfârşise. Iubita sa cetate Cartagina fusese ruinată de război. Fusese obligată să semneze o pace în condiții cumplite. Flota îi fusese scufundată. I se interzisese să poarte război fără permisiunea romanilor. Fusese osândită să plătească romanilor despăgubiri de milioane pentru un număr nesfârșit de ani. Viaţa nu oferea speranţa unui viitor mai bun. În anul 190 a.Ch. Hannibal s-a sinucis cu otravă.

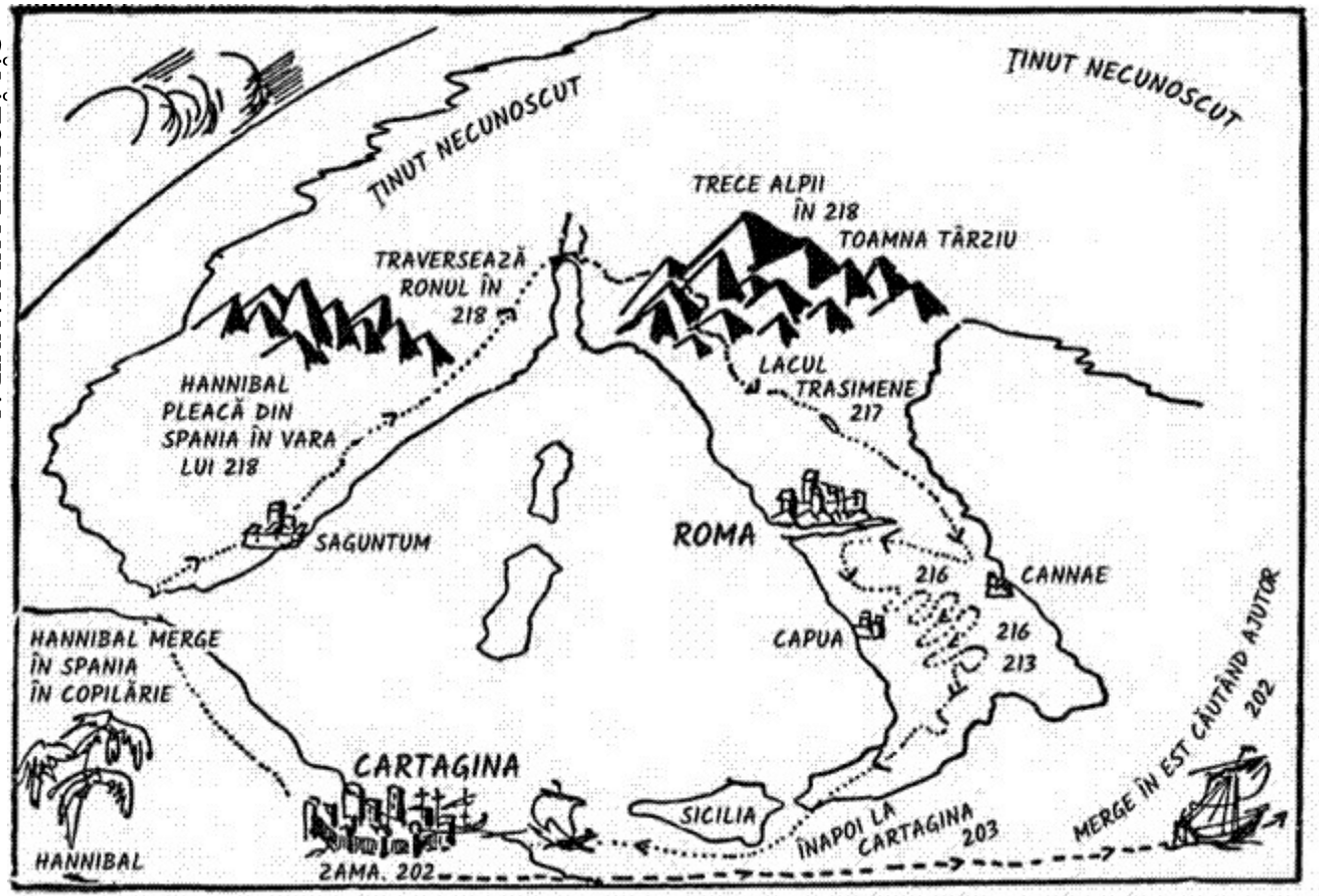
ȚINUT NECUNOSCUT
ȚINUT NECUNOSCUT
TRECE ALPII
ÎN 218
TOAMNA TÂRZIU
TRAVERSEAZĂ
RONUL ÎN
218
LACUL
TRASIMENE
217
HANNIBAL
PLEACĂ DIN
SPANIA ÎN VARA
LUI 218
SAGUNTUM
ROMA
216
CANNAE
CAPUA
216
213
HANNIBAL MERGE
ÎN SPANIA
ÎN COPILĂRIE
CARTAGINA
SICILIA
ÎNAPOI LA
CARTAGINA
203
MERGE ÎN EST CĂUTÂND AJUTOR
202
HANNIBAL
ZAMA. 202

MOARTEA LUI HANNIBAL

Patruzeci de ani mai târziu, romanii au pornit ultimul război împotriva Cartaginei. Locuitorii vechii colonii feniciene au rezistat preţ de trei ani lungi în faţa tinerei republici. Foamea i-a silit să se predea. Puţinii bărbaţi şi femei care au supravieţuit asediu lui au fost vânduţi ca sclavi. Oraşul a fost incendiat. Două săptămâni întregi au ars hambarele, pala tele şi marele arsenal. Apoi peste ruinele înnegrite a fost rostit un blestem înfricoşător şi legiunile romane s-au întors în Italia pentru a-şi savura victoria.

În următorii o mie de ani Mediterana a rămas o mare europeană. Însă de îndată ce Imperiul Roman a fost zdrobit Asia a făcut o nouă încercare de a domina această întinsă mare interioară, după cum veţi vedea atunci când vă voi vorbi despre Mahomed.

23 ASCENSIUNEA ROMEI

CUM „S-A ÎNTÂMPLAT” ROMA

IMPERIUL ROMAN A FOST O ÎNTÂMPLARE. NIMENI NU L-A plănuit. S-a „întâmplat”. Niciun general faimos, niciun politician sau casap nu s-a ridicat vreodată să zică: „Prieteni, romani, cetăţeni, trebuie să întemeiem un imperiu. Urmaţi-mă şi împreună vom cuceri tot pământul de la Porţile lui Hercule până la Munţii Taurus”.

Roma a dat generali vestiţi şi la fel de celebri politicieni şi casapi, iar armatele romane au luptat peste tot în lume. Însă crearea Imperiului Roman s-a realizat fără un plan conceput dinainte. Romanul simplu era un cetăţean foarte practic. Îi displăceau teoriile despre guvernare. Când începea cineva să declame: „în est direcţia Imperiului Roman bla-bla”, pleca grabnic din forum. A acaparat tot mai mult pământ deoarece circumstanţele l-au forţat să facă asta. Nu era împins de ambiţie sau lăcomie. Din fire şi înclinaţie era agricultor

şi voia să stea acasă. Însă dacă era atacat, era obligat să se apere, iar dacă se întâmpla ca inamicul să treacă marea şi să ceară ajutor într-o ţară îndepărtată, atunci romanul tenace străbătea distanţe nesfârşite ca să-l înfrângă pe duşmanul primejdios, iar după ce făcea asta rămânea să administreze provinciile cucerite, pentru ca acestea să nu cadă în mâinile barbarilor nomazi şi să devină o ameninţare la adresa siguranţei romane. Sună oarecum complicat, dar pentru contemporani era foarte simplu, după cum veţi vedea într-o clipă.

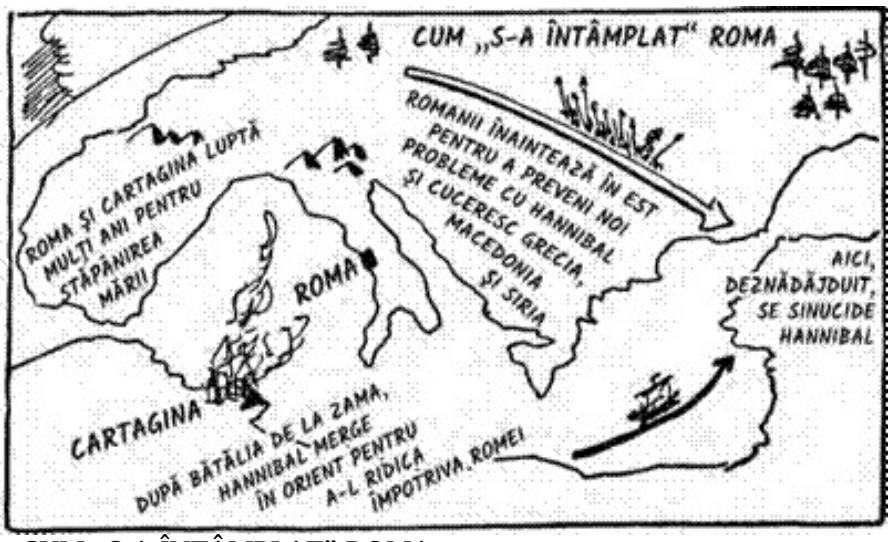
CUM „S-A ÎNTÂMPLAT" ROMA
ROMANII ÎNAINTEAZĂ ÎN EST PENTRU A PREVENI NOI PROBLEME CU HANNIBAL ŞI CUCERESC GRECIA, MACEDONIA ŞI SIRIA
ROMA ŞI CARTAGINA LUPTĂ MULŢI ANI PENTRU STĂPÂNIREA MĂRII
ROMA
CARTAGINA
AICI, DEZNĂDĂJDUIT, SE SINUCIDE HANNIBAL
DUPĂ BĂTĂLIA DE LA ZAMA, HANNIBAL MERGE ÎN ORIENT PENTRU A-L RIDICA ÎMPOTRIVA ROMEI
CUM „S-A ÎNTÂMPLAT" ROMA

În anul 203 a.Ch. Scipio traversase marea africană şi dusese războiul în Africa. Cartagina îl chemase pe Hannibal înapoi. Susţinut slab de mercenarii lui, Hannibal fusese învins în apropiere de Zama. Romanii ceruseră să fie predat, dar Hannibal fugise să obţină ajutor de la regii Macedoniei şi Siriei, după cum v-am spus în capitolul anterior.

Conducătorii celor două ţări (rămăşiţe ale imperiului lui Alexandru cel Mare) tocmai plănuiau o expediţie împotriva Egiptului. Sperau să împartă între ei bogata Vale a Nilului. Regele Egiptului auzise de plan şi a cerut sprijinul Romei. Scena era pregătită pentru o serie de intrigi şi contra intrigi extrem de interesante. Însă romanii, cu lipsa lor de imaginaţie, au coborât cortina înainte ca piesa să fi început cu adevărat. Legiunile au zdrobit complet falanga greacă grea pe care macedonenii o foloseau în continuare ca formaţiune de luptă. Asta s-a întâmplat în anul 197 a.Ch. În bătălia din câmpia Kynoskephalai, sau „Capetele de câini", în centrul Tesaliei.

Romanii au înaintat apoi în sud spre Attica şi i-au înştiinţat pe greci că veniseră să-i „izbăvească pe eleni de jugul macedonean". Grecii, care nu învăţaseră nimic în anii lor de semi sclavie, şi-au folosit

libertatea redobândită în cel mai nefericit mod. Micuţele oraşe-stat au început iar să se sfădească între ele, ca în vremurile bune de demult. Romanii, care aveau puţină înţelegere şi încă şi mai puţină dragoste pentru gâlcevile unei rase pe care mai degrabă o dispreţuiau, au dat totuşi dovadă de o mare îngăduinţă. Însă obosiţi de zâzaniile neîncetate, şi-au pierdut răbdarea, au invadat Grecia, au ars Corintul (ca „să-i încurajeze pe ceilalţi greci") şi au trimis la Atena un guvernator roman pentru a administra această provincie turbulentă. Macedonia şi Grecia au devenit astfel state-tampon care apărau frontiera estică a Romei.

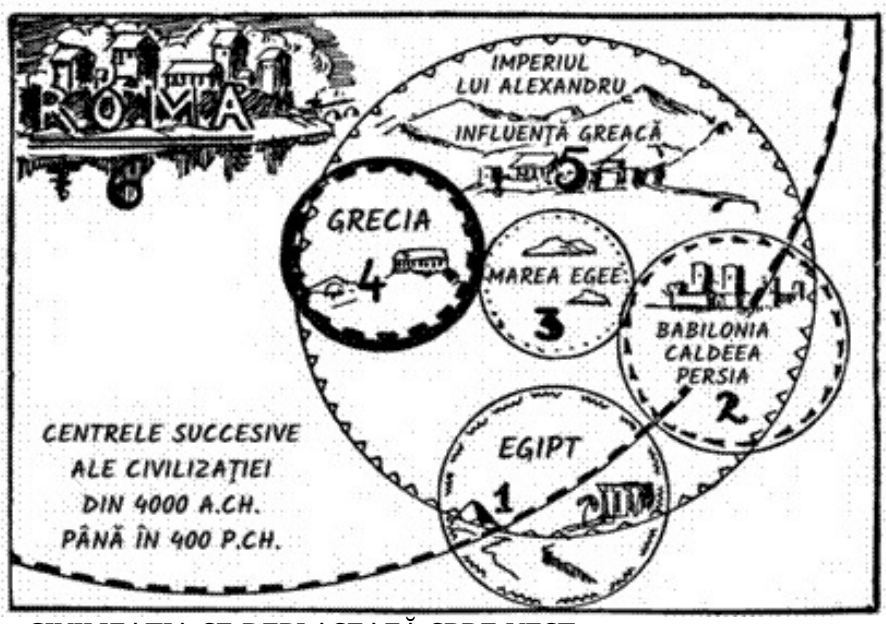

CIVILIZAŢIA SE DEPLASEAZĂ SPRE VEST

Între timp, chiar dincolo de Hellespont[10] se găsea regatul Siriei, iar Antioh III, care domnea peste acest ţinut întins, se arătase cât se poate de entuziasmat atunci când distinsul său oaspete, generalul Hannibal, îi explicase ce uşor ar fi fost să invadeze Italia şi să jefuiască cetatea Romei.

Lucius Scipio, frate cu Scipio, luptătorul african care îi învinsese pe Hannibal şi pe cartaginezii săi la Zama, a fost trimis în Asia Mică. A nimicit oştile regelui sirian în apropiere de Magnesia (în anul 190 a.Ch.). La scurtă vreme după înfrângere Antioh a fost linşat de propriul său popor. Asia Mică a devenit protectorat roman şi, astfel, mica cetate-republică a Romei a ajuns stăpâna celor mai multe ţinuturi cu ieşire la Mediterană.

24 IMPERIUL ROMAN

DUPĂ SECOLE DE TULBURĂRI ŞI REVOLUŢII, REPUBLICA ROMEI

LA ÎNTOARCEREA DIN NUMEROASELE CAMPANII BIRUITOARE, armatele romane se bucurau de o primire triumfătoare. Dar vai, această glorie neaşteptată nu a făcut ţara mai fericită. Dimpotrivă. Interminabilele campanii militare îi ruinaseră pe agricultori, obligaţi să ducă greul creării imperiului. Plasase prea multă putere în mâinile generalilor biruitori (şi a prietenilor lor apropiaţi) care se folosiseră de prilejul războiului pentru a jefui ca în codru.

Vechea republică romană se mândrise cu simplitatea care caracterizase vieţile bărbaţilor ei vestiţi. Noua republică se simţea ruşinată de veştmintele ponosite şi principiile înalte la modă în zilele bunicilor ei. Devenise un ţinut de bogătaşi condus de bogătaşi în avantajul bogătaşilor. Ca atare, era sortită unei prăbuşiri dezastruoase, după cum vă voi povesti în continuare.

În mai puţin de un secol şi jumătate, Roma se înstăpânise practic pe tot teritoriul din jurul Mediteranei. În acele zile timpurii ale istoriei, un prizonier de război îşi pierdea libertatea şi devenea sclav. Romanii socoteau războiul o ocupaţie foarte serioasă şi nu arătau nicio milă duşmanului cucerit. După căderea Cartaginei, femeile şi copiii localnici fuseseră vânduţi ca robi laolaltă cu sclavii lor. Şi o soartă asemănătoare îi aştepta pe locuitorii încăpăţânaţi din Grecia, Macedonia, Spania şi Siria dacă îndrăzneau să se revolte împotriva puterii romane.

Cu două mii de ani în urmă, un sclav nu era decât o piesă dintr-o maşinărie. În zilele noastre un om bogat îşi investeşte banii în fabrici. Bogaţii Romei (senatori, generali şi profitorii de pe urma războaielor) investeau în pământ şi sclavi. Pământul îl cumpărau sau luau în provinciile dobândite recent. Pe sclavi îi cumpărau la piaţă, oriunde erau mai ieftini. În cea mai mare parte a secolelor al III-lea şi al II-lea înainte de Hristos exista un stoc abundent şi, drept urmare, moşierii îşi puneau sclavii la muncă până cădeau morţi, după care cumpărau alţii noi de la cel mai apropiat târg cu prizonieri corinteni sau cartaginezi la un preţ convenabil.

Dar să vedem acum soarta agricultorului născut liber!

Îşi făcuse datoria faţă de Roma şi luptase fără crâcnire în războaiele ei. Însă la întoarcerea acasă după zece, cincisprezece sau douăzeci de ani, îşi găsea pământurile năpădite de buruieni şi familia în sapă de lemn. Era însă un bărbat puternic, dispus să ia viaţa de la capăt. Semăna, planta şi aştepta secerişul. Îşi ducea grâul, vitele şi păsările la piaţă, unde constata că marii proprietari de pământ, care îşi lucrau moşiile cu sclavi, ofereau un preţ mai mic la toate produsele. Timp de câţiva ani a încercat să rămână pe poziţii. Apoi a renunţat deznădăjduit. A plecat din sat şi s-a dus în cel mai apropiat oraş. La

oraş răbda de foame cum răbdase şi la ţară. Însă îşi împărtăşea nenorocirea cu mii de alte fiinţe dezmoştenite. Se înghesuiau laolaltă în magher — niţele murdare din suburbiile marilor oraşe. Erau expuşi la boli şi moarte din cauza unor epidemii îngrozitoare. Toţi erau profund nemulţumiţi. Luptaseră pentru ţara lor şi asta le era răsplata. Erau întotdeauna gata să-i asculte pe oratorii convingători care se roteau în jurul doleanţelor publice asemenea unor vulturi hămesiţi, şi care în curând au devenit o ameninţare serioasă pentru siguranţa statului.

Însă clasa noilor îmbogăţiţi ridica din umeri. „Avem armata şi poliţia”, argumentau ei, „vor ţine gloata în ordine”. Şi se ascundeau între zidurile înalte ale vilelor încântătoare, îşi cultivau grădinile şi citeau poemele unui anumit Homer pe care un sclav grec tocmai le tradusese în hexametri latini plini de farmec.

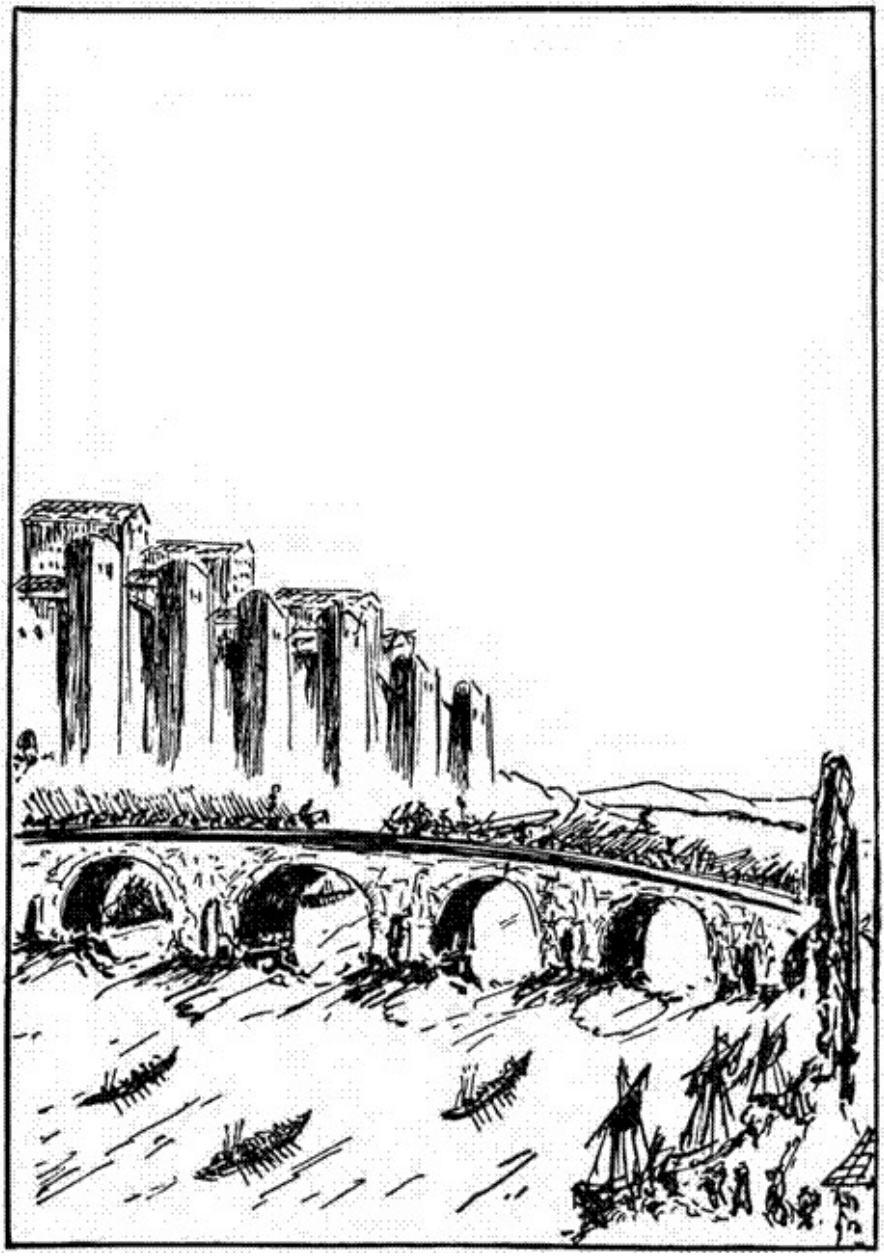

ROMA

Vechea tradiţie a slujirii altruiste a binelui comun s-a perpetuat totuşi în câteva familii. Cornelia, fiica lui Scipio Africanul, se căsătorise cu un roman pe nume Gracchus. A avut doi fii, Tiberius şi Gaius. Când au crescut, băieţii au intrat în politică şi au încercat să realizeze unele reforme foarte necesare. Un recensământ arătase că două mii de familii nobile deţineau majoritatea pământurilor din

Peninsula Italică. Ales în funcţia de tribun, Tiberius Gracchus a încercat să-i ajute pe cetăţenii liberi. A repus în vigoare două legi antice care restricţionau numărul de acri pe care îl putea deţine un proprietar. În felul acesta spera să reînvie valoroasa clasă veche a micilor proprietari independenţi. Noii îmbogăţiţi l-au catalogat drept tâlhar şi inamic al statului. Au izbucnit dezordini de stradă. O bandă de bătăuşi a fost angajată să-l asasineze pe tribunul popular. Tiberius Gracchus a fost atacat în momentul când intra în adunare şi a fost ucis în bătaie. Zece ani mai târziu, fratele său, Gaius, a încercat experimentul reformării unei naţiuni împotriva dorinţelor explicite ale puternicei clase privilegiate. A adoptat o „lege a săracilor" menită să-i ajute pe agricultorii nevoiaşi. În cele din urmă legea i-a transformat pe majoritatea cetăţenilor romani în cerşetori de meserie.

A întemeiat colonii pentru cei nevoiaşi în zone îndepărtate ale imperiului, însă aceste aşezări nu au atras persoanele potrivite. Gaius Gracchus a fost asasinat şi el înainte de a face mai mult rău. Partizanii lui au sfârşit fie ucişi, fie exilaţi. Primii doi reformatori fuseseră aristocraţi. Următorii doi au fost de cu totul altă teapă. Erau soldaţi profesionişti. Unul se numea Marius. Numele celuilalt era Sulla. Ambii aveau un cerc larg de susţinători personali.

Sulla era liderul latifundiarilor. Marius, învingătorul unei mari bătălii la poalele Alpilor în care anihilase triburile teutonilor şi cimbrilor, era eroul popular al oamenilor liberi dezmoşteniţi.

S-a întâmplat ca în anul 88 a.Ch. Senatul Romei să fie foarte tulburat de unele zvonuri sosite din Asia. Mitridate, regele unei ţări de pe ţărmul Mării Negre, grec dinspre mamă, întrezărise posibilitatea de a crea un al doilea imperiu alexandrin. Şi-a început campania pentru dominaţia asupra lumii omorându-i pe toţi cetăţenii romani care se nimeriseră în Asia Mică, bărbaţi, femei şi copii. Un asemenea act însemna, bineînţeles, război.

Senatul a echipat o armată care să meargă împotriva regelui din Pont şi să-l pedepsească pentru crima lui. Dar cine ar fi trebuit să fie comandantul suprem? „Sulla", a spus Senatul, „fiindcă el este consul". „Marius", a spus mulţimea, „fiindcă a fost consul de cinci ori şi fiindcă e apărătorul drepturilor noastre".

Posesia face 90% din lege. Întâmplarea a făcut ca Sulla să deţină comanda nemijlocită a armatei. A plecat în est să-l învingă pe Mitridate, iar Marius a fugit în Africa. A aşteptat acolo până a auzit că Sulla ajunsese în Asia. Atunci s-a întors în Italia, a adunat o ceată pestriţă de nemulţumiţi, a pornit spre Roma şi a intrat în oraş cu bandiţii lui de profesie, a petrecut cinci zile şi cinci nopţi măcelărindu-şi inamicii din partidul senatorial, a fost ales consul şi a murit imediat după aceea din cauza zbuciumului prin care trecuse în ultimele două săptămâni.

Au urmat patru ani de dezordini. Apoi Sulla, care îl înfrânsese pe Mitridate, a anunţat că era pregătit să se întoarcă la Roma şi să regleze nişte conturi mai vechi. S-a ținut de cuvânt. Săptămâni la rând soldaţii lui s-au ocupat de executarea concetăţenilor suspectaţi de simpatii democrate. Într-o zi au pus mâna pe un tânăr care fusese văzut adesea în compania lui Marius. Erau pe cale să-l spânzure când cineva a intervenit. „Băiatul e prea tânăr", a zis omul, iar ei i-au dat drumul. Numele băiatului era Iuliu Cezar. Îl veţi întâlni din nou pe pagina următoare.

Cât despre Sulla, el a devenit „dictator", cu alte cuvinte conducătorul unic şi suprem al tuturor posesiunilor romane. A condus Roma timp de patru ani şi a murit liniştit în patul lui, după ce îşi petrecuse ultimul an de viaţă îngrijindu-şi cu gingăşie verzele din grădină, cum aveau obiceiul mulţi romani care-și petrecuseră viața măcelărindu-și semenii.

Însă condiţiile nu s-au îmbunătăţit. Dimpotrivă, s-au înrăutăţit. Un alt general, Gnaeus Pompeius, sau Pompei, prieten bun cu Sulla, a plecat în Răsărit să reia războiul împotriva mereu supărătorului Mitridate. L-a împins pe energicul monarh în munţi, unde Mitridate s-a otrăvit, ştiind prea bine ce soartă l-ar fi aşteptat ca prizonier al romanilor. După aceea, Pompei a restabilit autoritatea Romei în Siria, a distrus Ierusalimul, a cutreierat vestul Asiei încercând să reînvie mitul lui Alexandru cel Mare, iar în cele din urmă (în anul 62 a.Ch.) s-a întors la Roma cu o duzină de corăbii ticsite cu regi, prinţi şi generali învinşi: toţi au fost siliţi să mărşăluiască în procesiunea triumfală a acestui roman extraordinar de popular care a dăruit oraşului său suma de patruzeci de milioane de dolari ca pradă de război.

Era necesar ca guvernarea Romei să fie încredinţată unui bărbat puternic. Cu doar câteva luni înainte oraşul fusese cât pe ce să cadă în mâinile unui tânăr aristocrat pe nume Catilina, o puşlama care-şi risipise banii la jocuri de noroc şi spera să-şi acopere pierderile prin niscaiva jafuri. Cicero, un avocat preocupat de binele obştesc, descoperise conspiraţia, avertizase Senatul şi îl obligase pe Catilina să fugă. Existau însă şi alţi tineri cu ambiţii asemănătoare şi nu era vreme pentru vorbe de clacă.

Pompei a organizat un triumvirat care şi-a asumat răspunderea treburilor publice. El a devenit liderul acestui comitet al vigilenţei. Gaius Iuliu Cezar, care îşi clădise o reputaţie ca guvernator al Spaniei, era secundul. Al treilea, pe nume Crassus, era genul de persoană fără un profil aparte. Fusese ales fiindcă adunase o bogăţie incredibilă furnizând provizii de război. Nu peste mult timp a pornit într-o expediţie contra parţilor și a fost ucis.

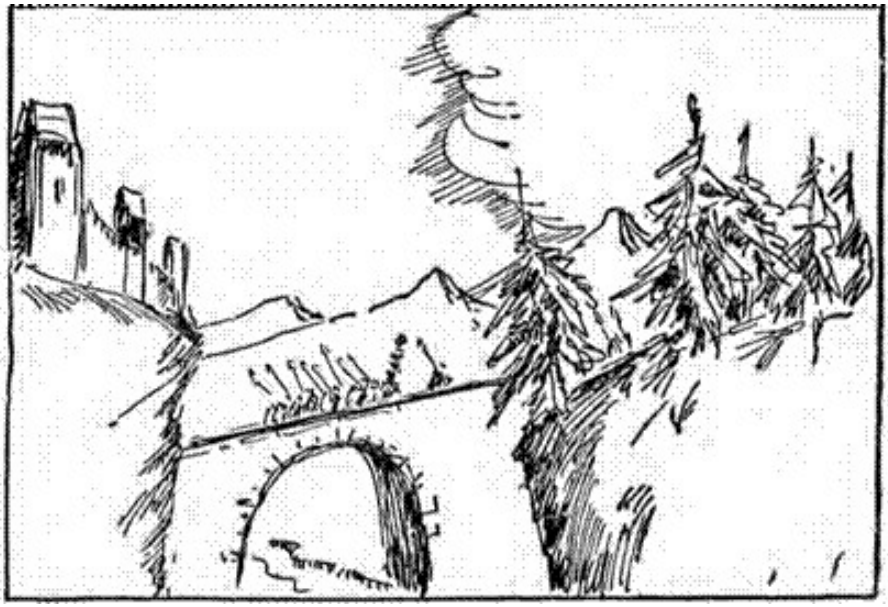

CEZAR MERGE SPRE APUS

Cât despre Cezar, de departe cel mai capabil dintre cei trei, a decis că trebuia să câştige mai multă glorie militară pentru a deveni un erou popular. A traversat Alpii şi a cucerit acea parte a lumii numită acum Franţa. Apoi a clădit un pod zdravăn de lemn peste Rin şi a invadat ţinutul teutonilor barbari. În cele din urmă s-a îmbarcat şi a vizitat Anglia. Dumnezeu ştie pe unde ar fi ajuns dacă nu ar fi fost obligat să se întoarcă în Italia. I se adusese la cunoştinţă că Pompei fusese numit dictator pe viaţă. Asta însemna, desigur, că Cezar urma să fie pus pe lista „ofiţerilor în retragere" şi ideea nu îl încânta. Şi-a amintit că îşi începuse cariera ca susţinător al lui Marius. A hotărât să le dea senatorilor şi „dictatorului" lor încă o lecţie. A traversat râul Rubicon, care despărţea provincia Gallia Cisalpină de Italia. Pretutindeni a fost primit ca „prietenul poporului". Cezar a intrat fără dificultate în Roma, iar Pompei a fugit în Grecia. Cezar l-a urmărit şi i-a învins pe susţinătorii lui în apropiere de Pharsalus. Pompei a traversat Mediterana refugiindu-se în Egipt. Când a debarcat, a fost asasinat din porunca tânărului rege Ptolemeu. După câteva zile a sosit şi Cezar. S-a trezit într-o capcană. Atât egiptenii, cât şi garnizoana romană, rămasă loială lui Pompei, i-au atacat tabăra.

Norocul a fost de partea lui Cezar. A reuşit să incendieze flota egipteană. Incidental, scânteile corăbiilor în flăcări au căzut pe acoperişul vestitei biblioteci din Alexandria (care se găsea chiar lângă apă) şi au mistuit-o. Apoi a atacat oastea egipteană, i-a împins pe soldaţi în Nil, l-a înecat pe Ptolemeu şi a format un nou guvern sub Cleopatra, sora regelui răposat. Chiar atunci a prins de veste că

Farnace, fiul şi moştenitorul lui Mitridate, se pregătea de război. Cezar a mers în nord, l-a bătut pe Pharnaces într-un război care a durat cinci zile, a trimis ştirea victoriei la Roma prin faimoasa frază *veni, vidi, vici*, care în latină înseamnă „am venit, am văzut, am învins”, şi a revenit în Egipt unde s-a îndrăgostit la nebunie de Cleopatra, care l-a însoţit la Roma în anul 46 când s-a întors pentru a prelua frâiele guvernării. A defilat în fruntea a nu mai puţin de patru parade triumfale, căci fusese victorios în patru campanii militare.

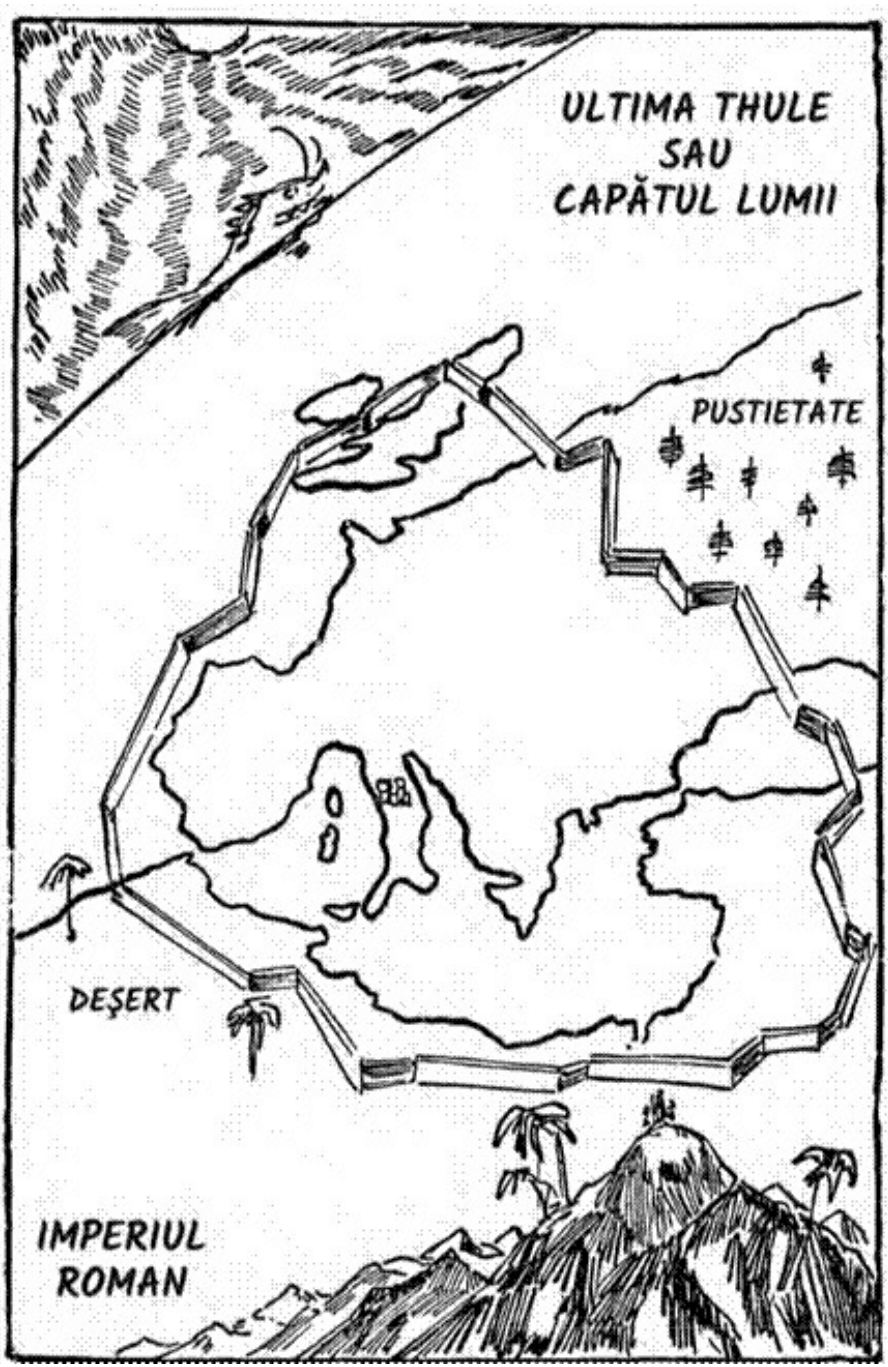

MARELE IMPERIU ROMAN

Cezar s-a înfăţişat apoi în Senat ca să îşi prezinte aventurile, iar Senatul recunoscător l-a numit „dictator” pe zece ani. A fost un pas fatal.

Noul dictator a făcut tentative serioase de reformare a statului

roman. A dat cetăţenilor liberi posibilitatea de a deveni membri ai Senatului. A acordat dreptul de cetăţenie unor comunităţi îndepărtate, ca în zorii istoriei romane. A îngăduit „străinilor" să exercite o influenţă asupra guvernului. A reformat administraţia provinciilor de departe, pe care unele familii aristocrate ajunseseră să le considere proprietăţile lor private. Pe scurt, a făcut multe lucruri pentru binele majorităţii poporului, dar care i-au atras antipatia profundă a celor mai puternici oameni din stat. Cincizeci de aristocraţi tineri au urzit o conspiraţie „pentru salvarea republicii". La Idele lui Marte (15 martie potrivit noului calendar adus chiar de Cezar din Egipt) Cezar a fost asasinat pe când intra în Senat. Roma rămăsese iarăşi fără stăpân.

Doi bărbaţi au încercat să perpetueze tradiţia gloriei lui Cezar. Unul a fost Antoniu, fostul lui secretar. Celălalt a fost Octavian, strănepot de soră al lui Cezar şi moştenitorul averii acestuia. Octavian a rămas la Roma, dar Antoniu s-a dus în Egipt, lângă Cleopatra, de care se îndrăgostise şi el, după cum pare să fi fost obiceiul generalilor romani.

Între cei doi a izbucnit un război. Octavian l-a înfrânt pe Antoniu în bătălia de la Actium. Antoniu s-a sinucis şi Cleopatra a rămas singură în faţa inamicului. A încercat din răsputeri să facă din Octavian a treia ei cucerire romană. Când a văzut că nu îl putea impresiona pe acest aristocrat mândru, s-a sinucis, iar Egiptul a devenit provincie romană.

Cât despre Octavian, era un tânăr foarte înţelept şi nu a repetat greşelile faimosului său unchi. Ştia că oamenii se sperie de cuvinte. De aceea a emis pretenţii foarte modeste când a revenit la Roma. Nu a voit să fie „dictator". Titlul de „Onorabil"

l-a mulţumit pe deplin. Totuşi, câţiva ani mai târziu, atunci când Senatul i s-a adresat cu termenul de Augustus — „ilustrul" — nu a obiectat, iar peste alţi câţiva ani omul de pe stradă îi spunea Caesar, „cezar", în timp ce soldaţii, obişnuiţi să vadă în Octavian comandantul suprem, îi ziceau căpetenie, imperator sau împărat. Republica se transformase în imperiu, dar romanul de rând abia dacă îşi dăduse seama de acest fapt.

În 14 p.Ch., poziţia sa de conducător absolut al poporului roman se consolidase atât de bine încât Octavian a devenit obiectul venerării divine rezervate până atunci zeilor. Iar succesorii lui au fost adevăraţi „împăraţi" — conducători absoluţi ai celui mai întins imperiu văzut vreodată pe lume.

La drept vorbind, cetăţeanul de rând era sătul cât cuprinde de anarhie şi dezordine. Nu îi păsa cine îl cârmuia câtă vreme noul stăpân îi dădea şansa de a trăi liniştit, fără tărăboiul veşnicelor răzmeriţe în stradă. Octavian le-a asigurat supuşilor patruzeci de ani de pace. Nu dorea să extindă frontierele teritoriilor romane. În anul 9 p.Ch. Plănuise invadarea ţinutului sălbatic din nord-vest, locuit de teutoni. Însă generalul Varus şi toţi oamenii lui au fost ucişi în

Pădurea Teutoburgică, după care romanii nu au făcut alte încercări de a civiliza acele populaţii barbare.

Şi-au concentrat eforturile asupra uriaşei probleme a reformei interne. Însă era prea târziu pentru a schimba mare lucru în bine. Două secole de revoluţie şi războaie externe răpuseseră floarea generaţiilor mai tinere. Ruinaseră clasa agricultorilor liberi. Introduseseră mâna de lucru sclavagistă cu care cetăţeanul liber nu putea spera să concureze. Transformaseră oraşele în stupi locuiţi de mulţimi de ţărani fugari sărăciţi şi suferinzi. Creaseră o birocraţie considerabilă — funcţionari meschini plătiţi prost şi obligaţi să ia mită pentru a cumpăra pâine şi haine familiilor. Şi, mai rău decât orice, îi obişnuiseră pe oameni cu violenţa, cu vărsarea de sânge, cu o plăcere barbară provocată de durerea şi suferinţa altora.

La suprafaţă, pe parcursul primului secol al erei noastre statul roman era o structură politică magnifică, atât de mare încât imperiul lui Alexandru devenise una din provinciile lui minore. Sub această glorie trăiau milioane şi milioane de oameni săraci şi istoviţi, trudind ca nişte furnici care îşi fac muşuroi sub un bolovan. Munceau în folosul altcuiva. Îşi împărţeau mâncarea cu animalele câmpului. Trăiau în grajduri. Mureau fără speranţă.

Era anul 753 de la întemeierea Romei. Gaius Iuliu Cezar Octavian Augustus trăia în palatul de pe Colina Palatină, absorbit de sarcina cârmuirii imperiului.

Într-un sătuc din îndepărtata Sirie, Maria, soţia lui Iosif tâmplarul, îşi îngrijea băieţelul, născut într-un grajd din Betleem.

E o lume ciudată.

În scurtă vreme palatul şi grajdul aveau să se înfrunte în luptă deschisă.

Iar grajdul avea să iasă biruitor.

25 IOSUA DIN NAZARET

POVESTEA LUI IOSUA DIN NAZARET, CĂRUIA GRECII I-AU SPUS IISUS

ÎN TOAMNA ANULUI 815 DE LA FONDAREA CETĂŢII (CEEA CE ar însemna 62 p.Ch. În modul nostru de a socoti timpul), Aesculapius Cultellus, un medic roman, i-a scris următoarele nepotului său aflat cu armata în Siria[11]:

Dragul meu nepot,

Acum câteva zile am fost chemat să dau o reţetă unui bolnav pe nume Pavel. Se vedea că e un cetăţean roman de obârşie evreiască, bine educat şi cu purtări plăcute. Mi s-a spus că se găsea aici în legătură cu un proces, un apel de la unul din tribunalele noastre provinciale, Cezareea sau alt loc din estul Mediteranei. Mi-a fost descris ca un ins „aprig şi iute la mânie” care a ţinut numeroase

discursuri împotriva poporului şi împotriva legii. Mie mi s-a părut tare inteligent şi foarte sincer.

Un prieten care a fost cu armata în Asia Mică îmi spune că a auzit ceva de el în Efes, unde ţinea predici despre un zeu nou şi straniu. Mi-am întrebat pacientul dacă era adevărat şi dacă le spusese oamenilor să se răzvrătească împotriva voinţei iubitului nostru împărat. Pavel mi-a răspuns că împărăţia despre care vorbise el nu este din lumea aceasta şi a adăugat multe afirmaţii bizare pe care nu le-am priceput, dar care se datorau probabil febrei.

Personalitatea lui m-a impresionat puternic şi mi-a părut rău să aud că a fost executat pe Via Ostia acum câteva zile. De aceea îţi trimit această scrisoare. Data viitoare când ajungi la Ierusalim te rog să afli câte ceva despre prietenul meu Pavel şi ciudatul profet evreu ce pare că i-a fost învăţător. Sclavii noştri sunt foarte entuziasmaţi de acest aşa-zis Mesia, iar câţiva dintre ei, care au vorbit făţiş despre noua împărăţie (orice ar însemna asta), au fost răstigniţi. Aş vrea să ştiu adevărul despre toate aceste zvonuri şi rămân

Unchiul tău credincios,

AESCULAPIUS CULTELLUS

Peste şase săptămâni, Gladius Ensa, nepotul, căpitan în Legiunea VII Gallica, i-a răspuns următoarele:

Dragul meu unchi,

Am primit scrisoarea ta şi te-am ascultat.

Cu două săptămâni în urmă detaşamentul nostru a fost trimis la Ierusalim. În ultimul secol au existat mai multe revoluţii şi n-a rămas mare lucru din vechiul oraş. Am stat aici o lună, iar mâine ne vom continua marşul spre Petra, unde s-au iscat necazuri cu nişte triburi arabe. Voi întrebuinţa această seară pentru a răspunde la întrebările tale, dar, te rog, nu te aştepta la o relatare amănunţită.

Am vorbit cu majoritatea bătrânilor din oraş, dar puţini mi-au putut da informaţii precise. Un vânzător ambulant a venit în tabără acum câteva zile. Am cumpărat nişte măsline de la el şi l-am întrebat dacă auzise vreodată de vestitul Mesia ce fusese ucis în tinereţea lui. A zis că îşi amintea foarte limpede, deoarece tatăl său îl dusese pe Golgota (un deal chiar în afara oraşului) ca să vadă execuţia şi să-i arate ce se alegea de dușmanii legilor poporului din Iudeea. El m-a îndrumat spre un anume Iosif, care fusese prieten personal al lui Mesia, şi mi-a spus că dacă doream să aflu mai multe ar fi mai bine să merg să-l văd pe acela.

Azi-dimineaţă m-am dus să-l vizitez pe Iosif. E un bărbat bătrân tare. Fusese pescar pe unul dintre lacurile cu apă dulce. Avea memoria limpede şi de la el am aflat, în sfârşit, o poveste desluşită a celor întâmplate în timpul frământatelor zile de dinainte să mă fi născut eu.

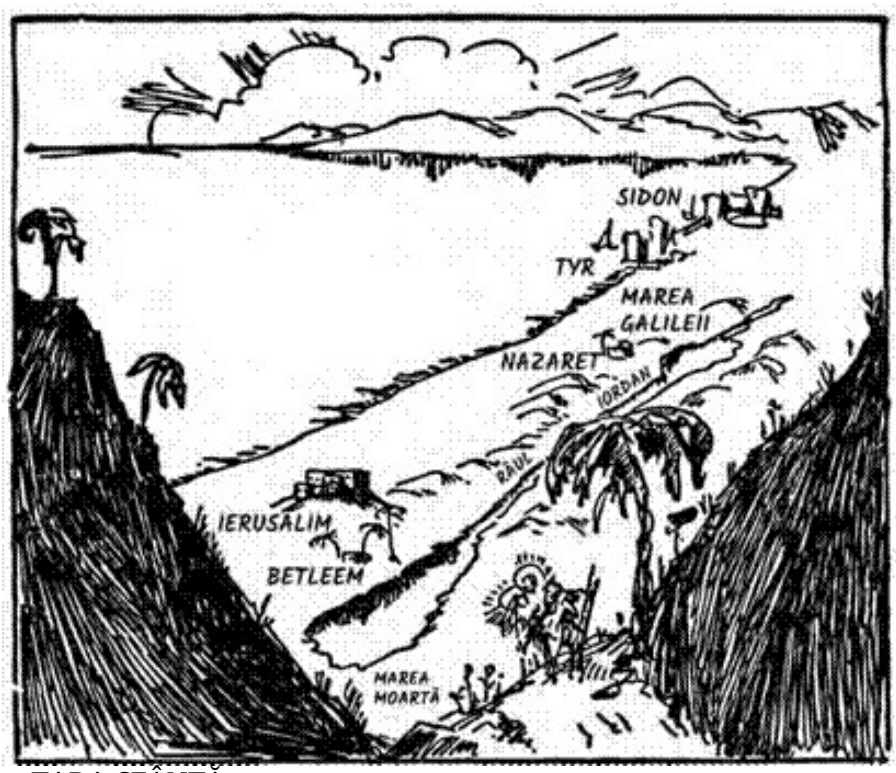

ŢARA SFÂNTĂ

Pe tron se afla Tiberius, marele şi slăvitul nostru împărat, iar un ofiţer numit Ponţiu Pilat era guvernator al Iudeei şi Samariei. Iosif ştia puţine lucruri despre acest Pilat. Pare să fi fost un funcţionar destul de cinstit care a lăsat o reputaţie respectabilă ca procurator al provinciei. În anul 783 sau 784 (Iosif uitase când anume) Pilat a fost chemat la Ierusalim din pricina unei răscoale. Se spunea că un tânăr (fiul unui

tâmplar din Nazaret) punea la cale o revoluţie împotriva cârmuirii romane. Fapt destul de ciudat, pare-se că agenţii noştri secreţi, de obicei bine informaţi, nu auziseră nimic despre asta, iar când au anchetat chestiunea au raportat că tâmplarul era un cetăţean exemplar şi că nu existau motive pentru a fi judecat. Însă, după spusele lui Iosif, căpeteniile de modă veche ale credinţei iudaice erau foarte supărate. Nu le plăcea deloc popularitatea tânărului în rândul evreilor mai săraci. „Nazarineanul" (i-au spus ei lui Pilat) pretinsese public că un grec, roman sau chiar un filistean care duce o viaţă decentă şi onorabilă e la fel de bun ca un evreu care îşi petrece zilele studiind legile străvechi date de Moise. Pilat nu pare să fi fost impresionat de acest argument, însă când mulţimile din jurul templului au ameninţat că-l vor linşa pe Iisus şi îi vor ucide adepţii, a hotărât să-l ia pe tâmplar în arest ca să-i salveze viaţa.

Nu pare să fi înţeles adevărata natură a discordiei. Ori de câte ori le cerea preoţilor evrei să îi explice nemulţumirile lor, ei strigau „erezie" şi „trădare" şi deveneau agitați peste poate. În cele din urmă, aşa mi-a zis Iosif, Pilat a trimis după Iosua (acesta era numele nazarineanului, dar grecii care trăiesc în partea asta a lumii îi spun totdeauna Iisus) ca să îl cerceteze între patru ochi. A vorbit cu el câteva ceasuri. L-a întrebat despre „învăţăturile primejdioase" pe care se spunea că le propovăduise pe ţărmurile Mării Galileii. Însă Iisus a răspuns că nu vorbise niciodată despre politică. Nu era interesat atât de corpul oamenilor, cât de sufletul lor. Voia ca toţi să-şi privească vecinii ca pe nişte fraţi şi să iubească un singur zeu, tatăl tuturor făpturilor vii.

Pilat, care din câte se pare era versat în doctrinele stoicilor şi ale altor filosofi greci, nu a descoperit nimic instigator în vorbele lui Iisus. Potrivit informatorului meu, a mai făcut o încercare de a salva viaţa bunului profet. A tot amânat execuţia. Între timp, poporul evreu, întărâtat de preoţi, a turbat de furie. Înainte de asta în Ierusalim izbucniseră multe răscoale şi nu existau decât puţini soldaţi romani care să poată fi chemaţi la nevoie. S-au trimis rapoarte către autorităţile romane din Cezareea cum că Pilat „căzuse victimă învăţăturilor nazarineanului". Prin oraş circulau petiţii care cereau rechemarea lui Pilat sub motiv că ar fi inamic al împăratului. Ştii că guvernatorii noştri au instrucţiuni stricte în ce priveşte evitarea unui conflict deschis cu supuşii străini. Ca să scape ţara de un război civil, în cele din urmă Pilat l-a sacrificat pe prizonierul lui, Iosua, care s-a purtat cu multă demnitate şi i-a iertat pe toţi cei care îl urau. A fost răstignit în strigătele şi râsetele mulţimii din Ierusalim.

Asta mi-a spus Iosif, cu lacrimile curgându-i pe obrajii bătrâni. La plecare i-am întins un ban de aur, dar el l-a refuzat şi mi-a cerut să îl dau cuiva mai sărac decât el. I-am pus şi câteva întrebări despre prietenul tău Pavel. Îl cunoscuse în treacăt. Se pare că a fost un

meşteşugar de corturi care a renunţat la meseria lui ca să poată propovăduiască cuvintele unui zeu iubitor şi iertător, foarte diferit de Iehova despre care ne vorbesc întruna preoţii evrei. Mai apoi se pare că Pavel a călătorit mult prin Asia Mică şi Grecia, spunându-le sclavilor că sunt copiii unui singur tată iubitor şi că fericirea îi aşteaptă pe toţi cei care, bogaţi sau săraci, se străduiesc să ducă o viaţă cinstită şi fac bine celor suferinzi şi necăjiţi.

Nădăjduiesc să fi răspuns mulţumitor la întrebările tale. Întreaga poveste mi se pare absolut inofensivă în ce priveşte siguranţa statului. Dar pe de altă parte noi, romanii, nu i-am putut înţelege niciodată pe cei din această provincie. Îmi pare rău că l-au omorât pe prietenul tău Pavel. Mi-aş dori să fiu iar acasă şi sunt, ca întotdeauna,

Nepotul tău respectuos,
GLADIUS ENSA

26 CĂDEREA ROMEI

AMURGUL ROMEI

MANUALELE DE ISTORIE ANTICĂ DAU ANUL 476 CA DATA CĂDERII Romei, deoarece în acest an a fost înlăturat de pe tron ultimul împărat roman. Însă Roma, care n-a fost construită într-o singură zi, a avut nevoie de mult timp pentru a cădea. Procesul a fost atât de lent şi treptat, încât majoritatea romanilor nu şi-au dat seama că vechea lor lume se sfârşea. Se plângeau de vremurile tulburi — bombăneau din cauza preţurilor mari la alimente şi a salariilor mici ale muncitorilor —, îi blestemau pe speculanţii care aveau monopolul cerealelor, lânii şi monedelor de aur. Din când în când se răzvrăteau împotriva vreunui guvernator neobişnuit de hrăpăreţ. Însă în primele patru secole ale erei noastre majoritatea oamenilor mâncau şi beau (orice le permitea buzunarul), urau şi iubeau (potrivit firii fiecăruia), se duceau la teatru (ori de câte ori se dădea un spectacol gratuit cu lupte de gladiatori) sau flămânzeau în mahalalele marilor oraşe, ignorând complet faptul că imperiul îşi pierduse raţiunea de a fi şi era sortit pieirii.

Cum şi-ar fi putut da seama de pericolul care îi ameninţa? Roma făcea mare paradă de gloria sa. Drumuri bine pavate conectau diversele provincii, poliţia imperială era activă şi nu se arăta tocmai blândă cu tâlharii la drumul mare. Frontiera era bine păzită în faţa triburilor barbare ce păreau să ocupe întinsele ţinuturi din nordul Europei. Întreaga lume plătea tribut grandioasei cetăţi a Romei şi o mână de bărbaţi capabili lucrau zi şi noapte pentru a repara greşelile trecutului şi a readuce condiţiile mai fericite de la începuturile republicii.

Însă cauzele subiacente declinului statului, despre care v-am vorbit într-un capitol anterior, nu fuseseră înlăturate şi, drept urmare,

reformarea era imposibilă.

Roma a fost, la început, la sfârşit şi întotdeauna, un oraş-stat la fel ca oraşele-stat Atena şi Corint în Grecia antică. Fusese capabilă să domine Peninsula Italică. Însă în rolul de cârmuitoare a întregii lumi civilizate Roma constituia o imposibilitate politică şi nu putea dăinui. Tinerii ei piereau în războaiele nenumărate. Agricultorii erau ruinaţi de serviciul militar îndelungat şi de taxe. Aceştia fie au devenit cerşetori de profesie, fie s-au angajat la proprietarii bogaţi care le ofereau masă şi casă în schimbul serviciilor prestate şi îi făceau „şerbi", adică acele nefericite fiinţe umane care nu sunt nici sclavi, nici oameni liberi, dar care au devenit parte din pământul pe care îl lucrează, asemenea vacilor şi copacilor.

Imperiul, statul devenise totul. Cetăţeanul obişnuit nu mai însemna absolut nimic. Cât despre sclavi, ei auziseră cuvintele rostite de Pavel. Acceptaseră mesajul umilului tâmplar din Nazaret. Nu se răzvrăteau împotriva stăpânilor. Dimpotrivă, fuseseră învăţaţi să fie blânzi şi se supuneau superiorilor. Însă îşi pierduseră orice interes pentru treburile acestei lumi, care se dovedise un sălaş atât de mizer. Doreau să poarte lupta cea bună ca să poată intra în Împărăţia Cerurilor. Însă nu doreau să plece la război spre beneficiul unui împărat ambiţios care aspira la glorie prin intermediul unei campanii străine în teritoriul parţilor, numidienilor ori scoţienilor.

Astfel, cu trecerea veacurilor condiţiile s-au înrăutăţit. Primii împăraţi perpetuaseră tradiţia „autorităţii" care conferise căpeteniilor tribale din vechime atâta putere asupra supuşilor. Însă împăraţii din secolele al II-lea şi al III-lea erau împăraţi de cazarmă, soldaţi profesionişti, care existau graţie propriilor gărzi de corp, aşa-numiţii pretorieni. Se perindau cu o viteză ameţitoare, deschizându-şi drumul spre palat prin asasinate şi fiind asasinaţi la rândul lor de îndată ce succesorii lor se îmbogăţeau suficient de mult pentru a mitui gărzile să se răzvrătească din nou.

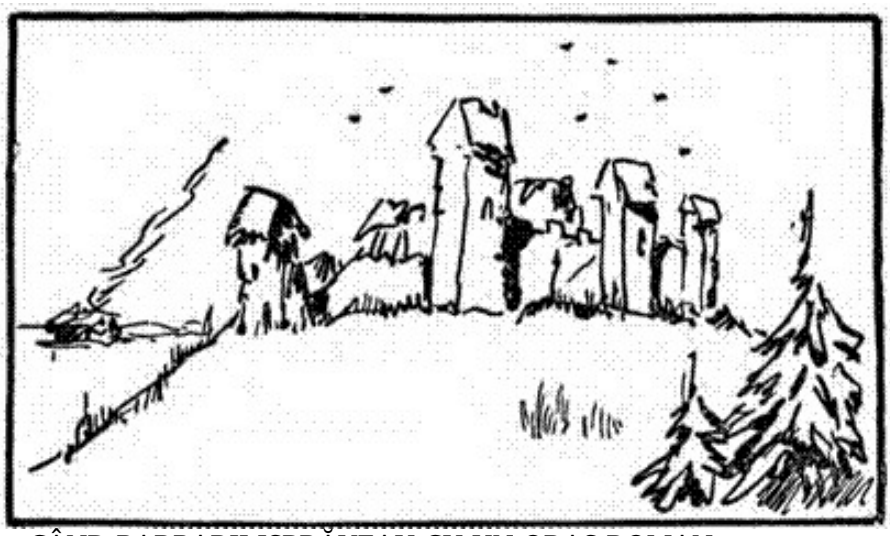

CÂND BARBARII ISPRĂVEAU CU UN ORAŞ ROMAN

Între timp, barbarii loveau în porţile frontierei nordice. Deoarece armate romane indigene care să le oprească înaintarea nu mai existau, a fost necesară angajarea mercenarilor străini pentru a ţine piept invadatorului. Dar cum soldatul străin era uneori de-un sânge cu presupusul inamic, se putea dovedi destul de indolent în luptă. În cele din urmă, cu titlu de experiment, câtorva triburi li s-a permis să se stabilească între graniţele imperiului. Au urmat altele. În curând aceste triburi se plângeau amarnic de lăcomia perceptorilor romani, care le luau şi ultimul bănuţ. Când nu obţineau o reparaţie, se duceau la Roma şi cereau zgomotos să fie ascultaţi.

Din acest motiv Roma a devenit foarte incomodă ca reşedinţă imperială. Constantin (care a domnit din 323 până în 337) a căutat o nouă capitală. A ales Bizanţul, poarta comerţului între Europa şi Asia. Oraşul a fost redenumit Constantinopol şi curtea imperială s-a mutat în Răsărit. La moartea lui Constantin, în scopul administrării mai eficiente, cei doi fii ai săi şi-au împărţit imperiul. Cel mai mare trăia la Roma şi domnea în Apus. Mezinul a rămas în Constantinopol şi era stăpânul Răsăritului.

Secolul al IV-lea a adus apoi cumplita migraţie a hunilor, misterioşii călăreţi asiatici care au rămas mai bine de două secole în nordul Europei şi şi-au continuat înaintarea scăldată în sânge până în anul 451, când au fost înfrânţi lângă Chalons-sur-Marne[12] în Franţa. În momentul când au ajuns la Dunăre, hunii au început să exercite o presiune masivă asupra goţilor. Pentru a se salva, goţii au fost obligaţi să invadeze Roma. Împăratul Valens a încercat să-i oprească, dar a fost ucis lângă Adrianopol în anul 378. Douăzeci şi doi de ani mai târziu, sub regele Alaric, aceiaşi goţi apuseni[13] au înaintat spre vest şi au

atacat Roma. Nu au jefuit oraşul, distrugând doar câteva palate. După ei au venit vandalii, care au arătat mai puţin respect pentru venerabilele tradiţii ale cetăţii. Apoi burgunzii. Apoi goţii răsăriteni. Apoi alamanii. Apoi francii. Invaziile nu se mai sfârşeau. În final, Roma ajunsese la mila oricărui tâlhar ambiţios ce putea strânge în jur câţiva susţinători.

În anul 402 împăratul a fugit la Ravenna, care era un port maritim bine fortificat. Aici, în anul 475, Odoacru, comandantul unui regiment de mercenari germanici care voiau să-şi împartă între ei fermele din Italia, l-a detronat paşnic, dar eficace, de pe tron pe Romulus Augustulus, ultimul dintre împăraţii părţii apusene, şi s-a proclamat „patrician" sau guvernator al Romei. Împăratul răsăritean, foarte ocupat cu propriile treburi, l-a recunoscut pe Odoacru, care a domnit zece ani peste ce mai rămăsese din provinciile occidentale.

Câţiva ani mai târziu, Teodoric, regele goţilor răsăriteni, a invadat patriciatul recent format, a ocupat Ravenna, l-a ucis pe Odoacru aflat la masă şi a înfiinţat un regat got pe ruinele părţii occidentale a imperiului. Acest stat patrician nu a rezistat mult. În secolul al VI-lea, o mulţime pestriţă de longobarzi, saxoni, slavi şi avari a invadat Italia, a distrus regatul gotic şi a creat un stat nou a cărui capitală s-a stabilit la Pavia.

În cele din urmă, oraşul imperial s-a cufundat într-o stare de delăsare şi disperare totală. Vechile palate fuseseră jefuite în nenumărate rânduri. Şcolile arseseră din temelii. Profesorii muriseră de foame. Bogaţii fuseseră scoşi din vilele lor, ocupate acum de barbari urât mirositori şi păroşi. Drumurile se stricaseră. Vechile poduri dispăruseră şi comerţul stagnase. Civilizaţia, produsul a mii de ani de trudă răbdătoare din partea egiptenilor, babilonienilor, grecilor şi romanilor, care îl înălţase pe om cu mult deasupra celor mai îndrăzneţe visuri ale primilor strămoşi, risca să dispară de pe continentul vestic.

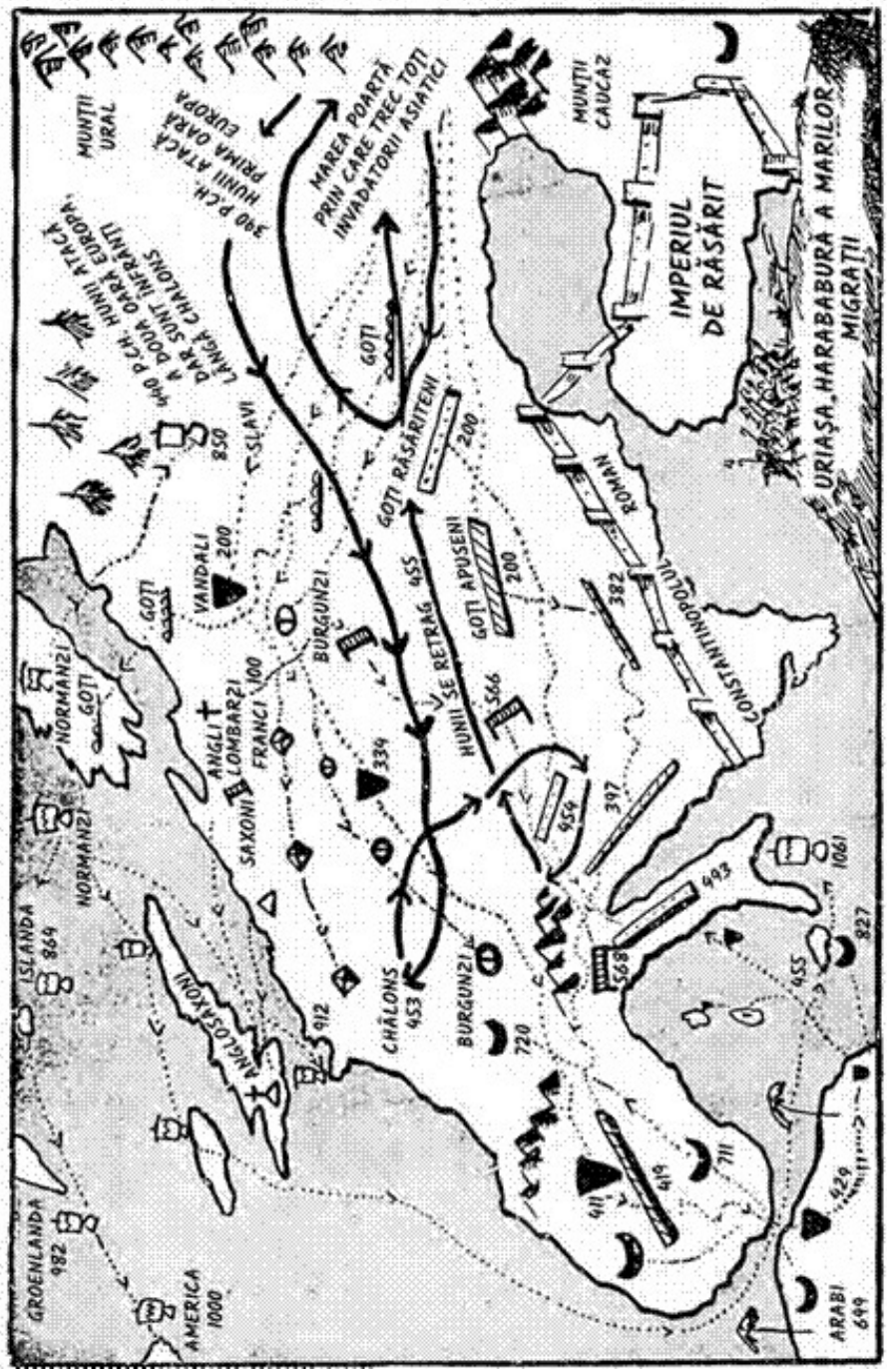

INVAZIILE BARBARE

E adevărat că, în est, Constantinopolul a dăinuit încă o mie de ani drept centru al unui imperiu. Însă cu greu putea fi considerat parte a continentului european. Interesele sale se concentrau în Răsărit.

Începea să-şi uite originile apusene. Treptat latina a fost abandonată în favoarea limbii greceşti. S-a renunţat la alfabetul latin, iar dreptul roman a fost scris în caractere greceşti şi explicat de judecători greci. Împăratul s-a transformat într-un despot asiatic, adorat la fel ca regii-zei din Teba în Valea Nilului cu trei milenii înainte. În căutare de noi câmpuri de acțiune, misionarii Bisericii bizantine s-au îndreptat spre est şi au dus civilizaţia Bizanţului în vasta întindere barbară a Rusiei.

Cât despre Occident, a fost lăsat în voia barbarilor. Douăsprezece generaţii la rând crimele, războiul, incendiile şi jaful au fost la ordinea zilei. Un lucru — şi numai unul — a salvat Europa de la distrugerea completă, de la întoarcerea la zilele peşterilor şi hienelor.

Acest lucru a fost biserica — turma smerită a bărbaţilor şi femeilor care se mărturisiseră veacuri la rând ai lui Iisus, tâmplarul din Nazaret executat pentru ca puternicul Imperiu Roman să fie scutit de necazul unei revolte de stradă într-un orăşel aflat undeva pe frontiera siriană.

27 ASCENSIUNEA BISERICII

CUM A DEVENIT ROMA CENTRUL LUMII CREŞTINE

PE VREMEA IMPERIULUI, ROMANUL CU INTELIGENŢĂ MEDIE se interesase prea puţin de zeii părinţilor săi. De câteva ori pe an mergea la templu, dar era o simplă chestiune de datină. Privea cu răbdare când se celebra o sărbătoare religioasă printr-o procesiune solemnă. Însă considera cultul închinat lui Jupiter, Minerva sau Neptun ca pe ceva mai degrabă copilăresc, o rămăşiţă perpetuată din zilele primitive de la începuturile republicii, nu un subiect de studiu adecvat pentru un om care cunoştea bine operele stoicilor, epicureilor şi ale altor mari filosofi atenieni.

Datorită acestei atitudini, romanul era un om foarte tolerant. Guvernul insista ca toată lumea, romani, străini, greci, babilonieni, evrei, să arate un oarecare respect exterior faţă de imaginea împăratului, care ar fi trebuit să se găsească în orice templu, aşa cum atârnă fotografia preşedintelui Statelor Unite ale Americii într-un oficiu poştal american. Însă era o formalitate fără niciun înţeles mai profund. În general, oricine putea cinsti, slăvi şi adora orice zeităţi dorea şi, în consecinţă, Roma se umpluse de tot soiul de temple ciudate şi sinagogi, consacrate cultului divinităţilor egiptene, africane şi asiatice.

Atunci când la Roma au ajuns primii ucenici ai lui Iisus şi au început să propovăduiască învăţătura nouă a unei frăţii universale între oameni, nimeni nu a obiectat. Omul de pe stradă se oprea şi asculta. Roma, capitala lumii, era mereu plină de predicatori ambulanţi, fiecare proclamându-şi „misterul”. Majoritatea acestor preoţi autoproclamaţi ispiteau simţurile — făgăduiau răsplăţi în aur şi plăceri nemărginite adepţilor zeului lor. În curând mulţimea de pe

stradă a observat că aşa-numiţii creştini (adepţii lui Hristos, care înseamnă „Cel Uns”) vorbeau o cu totul altă limbă. Nu păreau impresionaţi de averi sau de rangurile nobiliare. Ei proslăveau frumuseţile sărăciei, umilinţei şi blândeţii. Nu erau tocmai virtuţile care făcuseră din Roma stăpâna lumii. Era destul de interesant să asculţi despre un „mister” care le spunea unor oameni pe culmea gloriei că succesul lor lumesc nu le putea aduce fericirea statornică.

Pe deasupra, propovăduitorii misterului creştin spuneau poveşti înfricoşătoare despre soarta care-i aştepta pe cei ce refuzau să asculte cuvintele Dumnezeului adevărat. Nu era înţelept să rişti. Bineînţeles, vechii zei romani existau în continuare, dar erau oare suficient de puternici pentru a-şi ocroti prietenii de forţele acestei noi zeităţi aduse în Europa din îndepărtata Asie? În mintea oamenilor s-au ivit îndoielile. S-au întors pentru a asculta şi alte explicaţii despre noul crez. După o vreme au început să-i întâlnească pe bărbaţii şi femeile care propovăduiau cuvintele lui Iisus. Li s-au părut foarte diferiţi de preoţii romani obişnuiţi. Toţi erau săraci lipiţi pământului. Se purtau frumos cu sclavii şi animalele. Nu căutau să câştige bogăţii, ci dădeau altora tot ce aveau. Exemplul vieţilor lor altruiste i-a împins pe mulţi romani să se lepede de vechea religie. S-au alăturat micilor comunităţi creştine care se întruneau în camere dosnice din casele private sau undeva într-un câmp deschis, iar templele s-au golit.

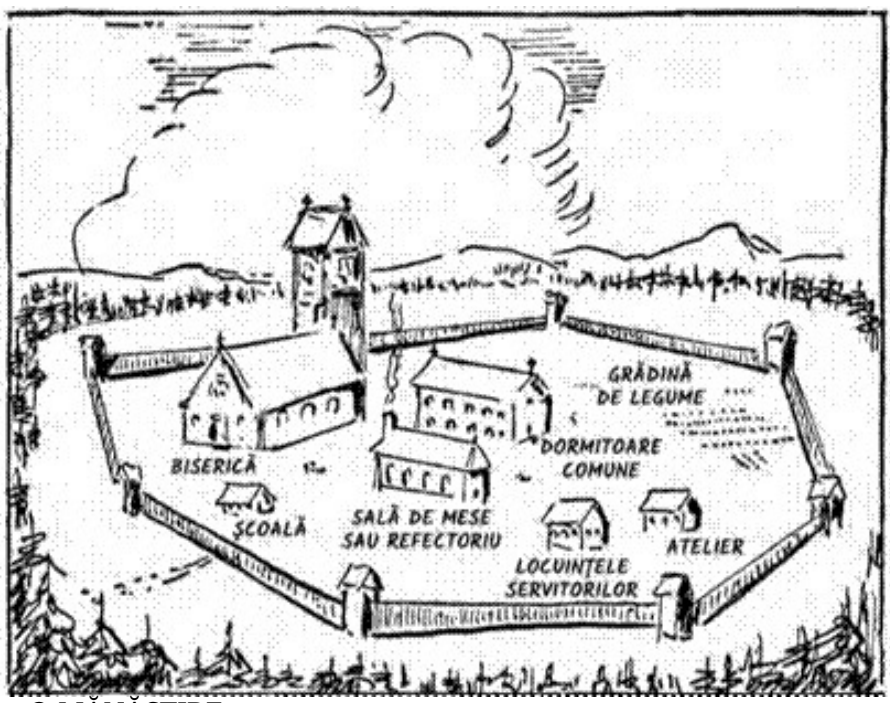

O MĂNĂSTIRE

Aceasta s-a întâmplat an după an şi numărul creştinilor a crescut neîncetat. Prezbiteri sau preoţi (cuvântul grec originar înseamnă „bătrân”) erau aleşi să apere interesele micilor biserici. În fruntea tuturor comunităţilor dintr-o provincie a fost pus un episcop. Petru, care îl urmase pe Pavel la Roma, a fost primul episcop al Romei. Cu vremea, succesorii lui (cărora li se spunea „Tată” sau „Papa”) s-au numit papi.

Biserica a devenit o instituţie puternică în imperiu. Învăţăturile creştine îi ademeneau pe cei care îşi pierduseră speranţa în această lume. Mai atrăgeau şi mulţi bărbaţi puternici cărora le era imposibil să-şi clădească o carieră sub guvernarea imperială, dar care îşi puteau exercita talentele administrative printre adepţii umili ai învăţătorului nazarinean. În cele din urmă statul a fost obligat să acorde atenţie fenomenului. Imperiul Roman (am spus şi înainte) era tolerant datorită indiferenţei. Le permitea tuturor să îşi caute mântuirea în felul lor. Însă insista ca sectele să menţină pacea între ele şi să respecte înţeleapta regulă „trăieşte şi lasă-i pe alţii să trăiască”.

Comunităţile creştine respingeau însă orice formă de toleranţă. Declarau public că Dumnezeul lor, şi numai Dumnezeul lor, era adevăratul stăpân al cerului şi pământului şi că toţi ceilalţi zei erau nişte impostori. Această atitudine părea incorectă faţă de celelalte secte, iar poliţia descuraja asemenea afirmaţii. Creştinii au stăruit.

În curând au apărut şi alte dificultăţi. Creştinii nu acceptau să îndeplinească formalităţile prin care se aducea omagiu împăratului. Refuzau să se prezinte la apelul de înrolare în armată. Magistraţii romani i-au ameninţat cu pedepse. Creştinii au răspuns că lumea mizerabilă de aici nu e decât anticamera unui paradis foarte plăcut şi că erau mai mult decât dornici să îndure moartea pentru principiile lor. Descumpăniţi de o asemenea purtare, romanii îi executau uneori pe contravenienţi, însă de cele mai multe ori nu o făceau. În primii ani de viaţă ai Bisericii s-a înregistrat un anumit număr de linşaje, însă ele au fost opera acelei părţi a gloatei care îi acuza pe blânzii vecini creştini de orice crimă imaginabilă (de pildă că sacrificau şi mâncau prunci, că provocau boli şi molimă, că trădau ţara la vreme de primejdie), întrucât era un sport nevinovat şi nepericulos, având în vedere că creştinii refuzau să riposteze.

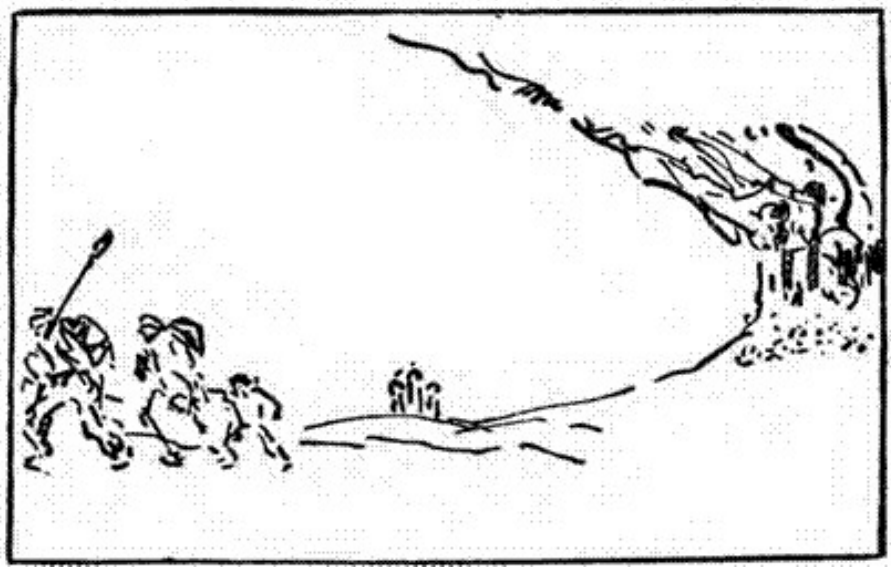

VIN GOŢII!

Între timp Roma continua să fie invadată de barbari, iar atunci când armatele au eşuat misionarii creştini s-au dus şi au propovăduit teutonilor necivilizaţi evanghelia păcii. Erau bărbaţi puternici, fără teamă de moarte. Se exprimau în cuvinte care nu lăsau nicio îndoială în legătură cu viitorul păcătoşilor nepocăiţi. Teutonii au fost impresionaţi profund. Simţeau încă un respect adânc pentru înţelepciunea anticei cetăţi a Romei. Bărbaţii care propovăduiau erau romani. Probabil spuneau adevărul. Curând misionarii creştini au devenit o putere în regiunile sălbatice ale teutonilor şi francilor. Şase misionari făceau cât un regiment întreg de soldaţi. Împăraţii au început să înţeleagă că creştinii le puteau fi de mare folos. În unele provincii li s-au acordat drepturi egale cu cei rămaşi fideli vechilor zei. Marea schimbare nu a survenit totuşi decât în a doua jumătate a secolului al IV-lea.

Împărat era Constantin, numit uneori şi Constantin cel Mare (Dumnezeu ştie de ce). Era un casap de zile mari, însă persoanele cu însuşiri blajine aveau slabe speranţe să supravieţuiască într-o vreme a încleştărilor crâncene. Pe parcursul unei lungi și sinuoase cariere, Constantin cunoscuse multe urcuşuri şi coborâşuri. Odată, cât pe ce să fie bătut de inamici, s-a gândit să încerce puterea noii zeităţi asiatice de care vorbea toată lumea. A promis că se va creştina dacă avea să iasă învingător în următoarea bătălie. A fost victorios şi s-a convins de puterea Dumnezeului creştin, lăsându-se botezat.

Începând din acel moment, biserica creştină a fost recunoscută oficial, iar acest fapt a întărit mult poziţia noii credinţe.

Însă creştinii continuau să reprezinte o minoritate foarte redusă a

populaţiei (nu mai mult de 5–6%), iar pentru a câştiga au fost obligaţi să refuze orice compromis. Vechii zei trebuiau nimiciţi. Pentru scurtă vreme, împăratul Iulian, iubitor al înţelepciunii greceşti, a izbutit să-i salveze pe zeii păgâni de alte distrugeri. Însă Iulian a murit în urma rănilor într-o campanie în Persia, iar succesorul său, Iovian, a repus biserica în deplinătatea drepturilor ei dinainte. Porţile templelor antice s-au închis una după alta. Apoi a venit pe tron împăratul Iustinian (care a construit bazilica Sfânta Sofia din Constantinopol) şi a desfiinţat şcoala de filosofie fondată de Platon în Atena.

Acesta a fost sfârşitul vechii lumi greceşti, în care omului îi fusese îngăduit să îşi gândească propriile gânduri şi să viseze propriile visuri, după placul inimii. Regulile întru câtva vagi de conduită ale filosofilor s-au dovedit o busolă slabă pentru cârmuirea corăbiei vieţii după ce un potop de primitivism şi ignoranţă spulberase ordinea stabilită a lucrurilor. Se simţea nevoia unui sistem mai pozitiv şi mai exact. Asta a oferit biserica.

Într-o epocă în care nimic nu era sigur, biserica a rămas neclintită ca o stâncă şi nu s-a îndepărtat de principiile pe care le socotea adevărate şi sacre. Acest curaj statornic a câştigat admiraţia mulţimilor şi a purtat Biserica Romei nevătămată prin vicisitudinile care au năruit statul roman.

La succesul definitiv al credinţei creştine a contribuit totuşi şi un dram de noroc. După dispariţia regatului romano-gotic al lui Teodoric în secolul al V-lea, Italia a fost relativ scutită de invazii. Lombarzii, saxonii şi slavii veniţi după goţi erau triburi slabe şi înapoiate. În aceste circumstanţe, episcopii Romei au putut să menţină independenţa oraşului. În scurtă vreme, supravieţuitorii imperiului, risipiţi în toată peninsula, i-au recunoscut pe ducii (sau episcopii) Romei ca lideri politici şi spirituali.

Scena era pregătită pentru apariţia unui om cu mână de fier. A sosit în anul 590 şi se numea Grigore. Provenea din clasele conducătoare ale Romei antice şi fusese „prefect” sau primar al oraşului. Apoi devenise călugăr, episcop şi în cele din urmă, împotriva voinţei lui (căci el dorea să fie misionar şi să propovăduiască religia creştină păgânilor din Anglia), fusese târât în bazilica Sfântul Petru şi făcut papă. A domnit doar paisprezece ani, însă la moartea lui lumea creştină a Europei de Vest îi recunoscuse oficial pe episcopii Romei, adică pe papi, drept capi ai întregii biserici.

Puterea lor nu se extindea însă şi în Răsărit. La Constantinopol împăraţii au perpetuat vechiul obicei care le recunoştea succesorilor lui Augustus şi Tiberiu atât calitatea de conducători ai guvernului, cât şi pe cea de mari-preoţi ai religiei oficiale. În anul 1453 Imperiul Roman de Răsărit a fost cucerit de turci. Constantinopolul a fost ocupat, iar Constantin Paleologul, ultimul împărat roman, a fost ucis

pe treptele bisericii Sfânta Sofia.

Cu câţiva ani înainte, Zoe, fiica lui Tomas, fratele împăratului, se căsătorise cu Ivan III al Rusiei. În felul acesta marii duci ai Moscovei au moştenit tradiţiile din Constantinopol. Vulturul bicefal al vechiului Bizanţ (amintire a zilelor în care Roma fusese divizată într-o parte răsăriteană şi una apuseană) a devenit stema Rusiei moderne. Ţarul, care înainte nu fusese decât primul dintre nobilii ruşi, şi-a atribuit superioritatea şi demnitatea unui împărat roman dinaintea căruia toţi supuşii, de viţă nobilă sau din popor, erau doar nişte sclavi neînsemnaţi.

Curtea a fost restructurată după modelul oriental importat de împăraţii răsăriteni din Asia şi Egipt, care (aşa se măguleau singuri) se asemăna curţii lui Alexandru cel Mare. Această bizară moştenire lăsată în ceasul morţii de Imperiul Bizantin unei lumi nebănuitoare a trăit plină de vitalitate alte şase veacuri pe întinsele câmpii ale Rusiei. Ultimul bărbat care a purtat coroana cu vulturul bicefal al Constantinopolului, ţarul Nicolae, a fost asasinat mai alaltăieri, ca să zicem aşa. Corpul i-a fost aruncat într-un puţ. Fiul şi fiicele lui au fost omorâţi cu toţii. Toate drepturile şi prerogativele lui străvechi au fost abolite, iar biserica a fost limitată la poziţia pe care o avea în Roma înainte de Constantin.

Biserica apuseană a avut însă o traiectorie foarte diferită, după cum vom vedea în capitolul următor, când crezul rival al unui conducător de cămile arab va ameninţa cu distrugerea întreaga lume creştină.

28 MAHOMED

AHMED, CĂMILARUL CARE A DEVENIT PROFETUL DEŞERTULUI ARAB ŞI AI CĂRUI ADEPŢI AU CUCERIT APROAPE TOATĂ LUMEA CUNOSCUTĂ PENTRU MAI MAREA SLAVĂ A LUI ALLAH, SINGURUL DUMNEZEU ADEVĂRAT

DIN ZILELE CARTAGINEI ŞI ALE LUI HANNIBAL N-AM MAI VORBIT despre popoarele semite. Vă amintiţi că ele umpluseră capitolele consacrate istoriei lumii antice. Babilonienii, asirienii, fenicienii, evreii, arameenii, caldeenii, toţi de origine semită, au stăpânit vestul Asiei timp de trei sau patru mii de ani. Au fost cuceriţi de persanii indo-europeni veniţi din orient şi de grecii indo-europeni veniţi din occident. La o sută de ani după moartea lui Alexandru cel Mare, Cartagina, o colonie a fenicienilor semiţi, se războise cu romanii indo-europeni pentru dominaţia asupra Mediteranei. Cartagina a fost învinsă şi distrusă, iar romanii au fost stăpânii lumii timp de opt sute de ani. În secolul al VII-lea pe scena lumii şi-a făcut apariţia un alt trib semitic care a sfidat puterea Vestului. Este vorba despre arabi, păstori paşnici care cutreierau deşertul din timpuri imemoriale fără să dea niciun semn că ar nutri ambiţii imperiale.

Apoi l-au ascultat pe Mahomed, au încălecat pe cai şi în mai puţin de un secol războtuseră până în inima Europei şi proclamau în faţa ţăranilor speriaţi din Franţa slava lui Allah, „singurul Dumnezeu”, şi a lui Mahomed, „profetul singurului Dumnezeu”.

Povestea lui Ahmed (cunoscut de obicei ca Mahomed sau „cel demn de laudă”), fiul lui Abdallah şi al soţiei acestuia, Aminah, se citeşte ca un capitol din *O mie şi una de nopţi*. Era un conducător cămile născut la Mecca. Se pare că era epileptic şi suferea de perioade de inconştienţă în care avea vise ciudate şi auzea vocea arhanghelului Gabriel, ale cărui cuvinte erau apoi fuga lui mahomed notate într-o carte intitulată *Coran*. Ocupaţia lui de conducător de caravane îl purta în toată Arabia, unde întâlnea mereu negustori evrei şi comercianţi creştini, ajungând astfel la concluzia că adorarea unui singur zeu era ceva cât se poate de bun. Poporul lui, arabii, venera încă pietre bizare şi trunchiuri de copaci, aşa cum făcuseră şi strămoşii lor cu zeci de mii de ani înainte. În Mecca, oraşul lor sfânt, se găsea un mic edificiu rectangular, Kaaba, plin de idoli şi tot felul de ciudățenii pentru ritualuri vrăjitoreşti.

Mahomed a hotărât să fie un Moise al arabilor. Nu putea fi şi profet de succes, şi cămilar în acelaşi timp. Aşa că şi-a asigurat traiul căsătorindu-se cu angajatoarea lui, bogata văduvă Khadija. Apoi le-a spus vecinilor din Mecca că el era îndelung aşteptatul profet trimis de Allah să mântuiască lumea. Vecinii au râs din toată inima, dar Mahomed i-a tot sâcâit cu dicursurile lui şi au hotărât să-l omoare. Îl socoteau un smintit şi o pacoste obştească ce nu merita milă. Auzind de uneltire, Mahomed a fugit în inima nopţii la Medina, împreună cu Abu Bakr, discipolul lui de încredere. Aceasta s-a întâmplat în anul 622. E cea mai importantă dată în istoria mahomedană şi se numeşte Hegira — anul marii fugi.

Lui Mahomed i-a venit mai uşor să se proclame profet în Medina, unde era un străin, decât în oraşul natal, unde toată lumea îl ştia de simplu cămilar. În scurtă vreme s-a înconjurat de un număr tot mai mare de adepţi, sau musulmani, care acceptaseră islamul, „supunerea faţă de voinţa lui Dumnezeu” pe care Mahomed o lăuda ca pe cea mai înaltă dintre virtuţi. Şapte ani a propovăduit locuitorilor din Medina. Apoi s-a simţit suficient de puternic pentru a porni o campanie contra foştilor vecini care îndrăzniseră să-şi râdă de el şi de misiunea lui pe vremea când era conducător de cămile. A traversat deşertul în fruntea unei oşti de medinezi.

FUGA LUI MAHOMED

Discipolii săi au cucerit Mecca fără mare greutate, convingându-i uşor pe ceilalţi că Mahomed era într-adevăr un mare profet.

Din acel moment şi până în anul morţii sale, Mahomed a avut noroc în tot ce a întreprins.

Două sunt motivele succesului islamului. În primul rând, Mahomed i-a învăţat pe adepţii săi un crez foarte simplu. Discipolilor li se spunea că trebuie să-l iubească pe Allah, Stăpânul Lumii, Cel Milostiv şi Îndurător. Că trebuie să-şi cinstească părinţii şi să asculte de ei. Erau avertizaţi împotriva relei-credinţe în relaţiile cu cei din jur şi îndemnaţi să fie smeriţi şi mărinimoşi faţă de săraci şi bolnavi. În sfârşit, li se poruncea să se abţină de la băuturile tari şi să mănânce cumpătat. Asta era tot. Nu existau preoţi care să îndeplinească rolul de păstori ai turmelor şi să pretindă să fie întreţinuţi pe cheltuiala comunităţii. Bisericile mahomedane — numite moschei — erau simple săli mari din piatră, fără bănci sau imagini, unde credincioşii se puteau aduna (dacă simţeau nevoia) pentru a citi şi discuta capitole din Coran, Cartea Sfântă. Însă mahomedanul de rând îşi purta religia în suflet şi nu se simţea îngrădit de restricţiile şi regulamentele unei biserici instituţionale. De cinci ori pe zi se întorcea cu faţa spre Mecca, Oraşul Sfânt, şi rostea o rugăciune simplă. În restul timpului îl lăsa pe Allah să cârmuiască lumea aşa cum găsea de cuviinţă şi accepta cu resemnare răbdătoare orice îi aducea soarta.

Această atitudine faţă de viaţă îi dădea fiecărui mahomedan, într-o anumită măsură, un sentiment de mulţumire. Îl poftea să fie în pace cu sine şi cu lumea în care trăia, iar acesta era un lucru foarte bun.

Al doilea motiv care explică succesul musulmanilor în războiul contra creştinilor priveşte purtarea soldaţilor mahomedani, care porniseră la luptă pentru credinţa adevărată. Profetul le făgăduise celor care aveau să cadă înfruntând duşmanul că vor merge direct în

Paradis. De aceea o moarte fulgerătoare pe câmpul de luptă era preferabilă unei existenţe lungi, dar nefericite pe acest pământ. Acest lucru le-a conferit mahomedanilor un avantaj enorm asupra cruciaţilor, care trăiau cu spaima constantă a unei vieţi de apoi întunecate şi de aceea se agăţau de bunătăţile acestei lumi cât de mult timp puteau. În treacăt spus, asta explică şi de ce, chiar şi în zilele noastre, soldaţii musulmani atacă sfidând focul mitralierelor europene, absolut indiferenţi la soarta care îi aşteaptă, şi de ce sunt inamici atât de periculoşi şi îndârjiţi.

După ce a rânduit aspectele religioase, Mahomed a început să se bucure de puterea lui ca lider necontestat al numeroaselor triburi arabe. Însă succesul a presupus şi coruperea multora dintre bărbaţii care îşi arătaseră măreţia în zilele prigoanei. Profetul a încercat să câştige bunăvoinţa bogaţilor prin anumite reguli care îi ademeneau pe cei cu dare de mână. Le-a permis credincioşilor să aibă patru soţii. Cum o nevastă însemna o investiţie costisitoare pe vremea aceea, când miresele erau cumpărate direct de la părinţi, patru soţii însemnau un adevărat lux — nu și pentru cei care deţineau cămile, dromaderi şi livezi de curmale mai presus de orice vis de înavuţire. O religie adresată iniţial vânătorilor robuşti din deşert s-a modificat treptat pentru a se adapta nevoilor negustorilor care trăiau în bazarurile orăşeneşti. A fost o deviere regretabilă de la programul originar şi a dăunat cauzei mahomedanismului. Cât despre profet, el a continuat să propovăduiască adevărul lui Allah şi să statornicească noi reguli de comportament până când a murit, subit, din cauza unei febre, la 7 iunie în anul 632.

Succesorul său în funcţia de calif (sau conducător) al musulmanilor a fost socrul său, Abu Bakr, care împărtăşise cu profetul primejdiile din tinereţe. Abu Bakr a murit peste doi ani, fiind urmat de Umar ibn Al-Hattab. În mai puţin de zece ani acesta a cucerit Egiptul, Persia, Fenicia, Siria şi Palestina şi a făcut din Damasc capitala primului imperiu mahomedan.

Lui Umar i-a urmat Ali, soţul fiicei lui Mahomed, Fatima, însă în jurul unui punct din doctrina musulmană a izbucnit un conflict şi Ali a fost asasinat. După moartea sa, califatul a devenit ereditar, iar căpeteniile credincioşilor, care îşi începuseră cariera ca lideri ai unei secte spirituale, au devenit stăpânii unui vast imperiu. Au construit un oraş nou pe malurile Eufratului, nu departe de ruinele Babilonului, numindu-l Bagdad, iar după ce i-au organizat pe călăreţii arabi în regimente de cavalerie au plecat să le ducă fericirea credinţei musulmane tuturor necredincioşilor. În anul 700 p.Ch., un general mahomedan pe nume Tarik a traversat vechile Porţi ale lui Hercule şi a ajuns la stânca înaltă de pe partea europeană, pe care a numit-o Djebel al-Tarik, „muntele Tarik”, sau Gibraltar, cum îi spunem noi

astăzi.

Unsprezece ani mai târziu, în bătălia dată la Jerez de la Frontera, l-a învins pe regele vizigoţilor, după care oastea musulmană a înaintat spre nord şi, urmând ruta lui Hannibal, a traversat trecătorile din Pirinei. L-a înfrânt pe ducele de Aquitania care încercase să-l oprească în apropiere de Bordeaux şi a mărşăluit spre Paris. Însă în anul 732 (la o sută de ani după moartea profetului) arabii au fost bătuţi într-o bătălie purtată între Tours şi Poitier. În ziua aceea Carol Martel (Carol Ciocanul), căpetenia francilor, a salvat Europa de o cucerire mahomedană. I-a scos pe musulmani din Franţa, dar aceştia au rămas în Spania, unde Abder-Rahman a întemeiat emiratul de Cordoba, devenit apoi cel mai mare centru de ştiinţă şi artă în Europa medievală.

LUPTA DINTRE CRUCE ŞI SEMILUNĂ

Acest regat maur, numit aşa deoarece populaţia venise din Mauritania, a dăinuit şapte veacuri. Columb nu a primit subvenţia regală care i-a permis să plece într-o călătorie de explorare decât după cucerirea Granadei, ultima fortăreaţă musulmană, în anul 1492. În curând, mahomedanii şi-au recăpătat forţa, făcând noi cuceriri în Asia şi Africa, iar astăzi adepţii lui Mahomed sunt la fel de numeroşi precum cei ai lui Hristos.

29 CAROL CEL MARE

CUM A AJUNS CAROL CEL MARE, REGELE FRANCILOR, SĂ POARTE TITLUL DE ÎMPĂRAT ŞI CUM A ÎNCERCAT SĂ REÎNVIE VECHIUL IDEAL AL IMPERIULUI UNIVERSAL

BĂTĂLIA DE LA POITIERS SALVASE EUROPA DE MAHOMEDANI. Însă inamicul din interior — dezordinea fără speranţă apărută după dispariţia slujbaşilor romani — a rămas. E adevărat că noii convertiţi la credinţa creştină din nordul Europei nutreau un respect profund faţă de măreţul episcop al Romei. În ce îl privea, însă, bietul episcop nu se simţea deloc în siguranţă când privea spre munţii din zare. Dumnezeu ştie ce alte hoarde barbare erau pe cale să traverseze Alpii şi să pornească un nou atac asupra Romei. Era necesar — foarte necesar — ca şeful spiritual al lumii să găsească un aliat cu o sabie zdravănă şi un pumn tare dispus să îl apere pe Sanctitatea Sa în caz de primejdie.

Şi aşa se face că papii, care nu erau doar foarte sfinţi, ci şi foarte practici, au căutat un prieten şi, cât se poate de repede, au făcut propuneri celui mai promiţător dintre triburile germanice care ocupaseră nord-vestul Europei după căderea Romei. Se numeau franci. Unul din primii lor regi, Merovech[14], îi ajutase pe romani în bătălia de pe Câmpiile Catalaunice[15] în anul 451, când i-au învins pe huni. Descendenţii lui, Merovingienii, au acaparat treptat mici regiuni din teritoriul imperial până în anul 486, când regele Clovis (forma veche a numelui „Ludovic”) s-a simţit suficient de puternic pentru a-i bate pe romani în luptă deschisă. Însă urmaşii lui au fost bărbaţi slabi, care au lăsat treburile statului în seama prim-ministrului, *maior domus* sau intendentul palatului.

Pepin cel Scurt, fiul vestitului Carol Martel, care i-a urmat tatălui său în funcţia de intendent al palatului, nu ştia prea bine cum să gestioneze situaţia. Stăpânul său regal era un teolog evlavios, fără pic de interes pentru politică. Pepin a cerut sfatul papei. Papa, care era o persoană practică, i-a răspuns că „puterea în stat aparţine celui care o deţine efectiv”. Pepin

a priceput aluzia. L-a convins pe ultimul rege merovingian, Childeric, să se călugărească, după care s-a încoronat rege cu încuviinţarea celorlalte căpetenii germanice. Însă asta nu l-a mulţumit pe vicleanul Pepin. El râvnea să fie mai mult decât o căpetenie barbară. A organizat o ceremonie elaborată în cadrul căreia Bonifaciu, marele misionar al nord-vestului Europei, l-a uns şi l-a făcut „rege prin harul lui Dumnezeu”. Aceste cuvinte, *Dei gratia*, au fost uşor de strecurat în slujba de încoronare. A fost nevoie de aproape o mie cinci sute de ani pentru a le elimina din ea.

Pepin a fost sincer recunoscător pentru amabilitatea dovedită de Biserică. A organizat două expediţii în Italia pentru a-l apăra pe papă

de inamicii lui. A luat Ravenna şi alte câteva oraşe de la longobarzi şi le-a oferit Sanctităţii Sale, care a înglobat noile domenii în aşa-numitul stat pontifical, rămas o ţară independentă până acum o jumătate de secol.

După moartea lui Pepin, relaţiile dintre Roma şi Aix-la-Chapelle sau Nijmegen ori Ingelheim (regii franci nu aveau o singură reşedinţă oficială, ci se deplasau dintr-un loc în altul împreună cu toţi miniştrii şi funcţionarii curţii) au devenit din ce în ce mai cordiale. În cele din urmă papa şi regele au făcut un pas care a influenţat extrem de profund istoria Europei.

Carol, numit de obicei Carolus Magnus sau Carol cel Mare, i-a succedat pe tron lui Pepin în anul 768. Cucerise ţinutul saxonilor din estul Germaniei şi construise oraşe şi mănăstiri în mai toată Europa de Nord. La solicitarea unor inamici ai lui Abd er-Rahman invadase Spania pentru a lupta cu maurii. Însă bascii neîmblânziţi îl atacaseră în Pirinei şi îl obligaseră să se retragă. Cu acest prilej, Roland, marele margraf al Bretaniei, dându-şi viaţa alături de camarazii de nădejde pentru a asigura retragerea armatei regale, a arătat ce însemna în acele zile timpurii o căpetenie francă după ce jurase credinţă regelui său.

Totuşi, în ultimul deceniu al secolului al VIII-lea Carol a fost obligat să se consacre exclusiv problemelor din sud. Papa Leon III fusese atacat de o bandă de zurbagii romani şi lăsat în drum pe jumătate mort. Nişte oameni amabili îi bandajaseră rănile şi îl ajutaseră să fugă în tabăra lui Carol, unde a cerut ajutor. O armată francă a restaurat repede ordinea, readucându-l pe Leon în Palatul Lateran, care fusese reşedinţă pontificală încă din zilele lui Constantin. Acestea s-au întâmplat în luna decembrie din anul 799. În ziua de Crăciun a anului următor, Carol cel Mare, care stătea la Roma, a participat la slujba religioasă oficiată în vechea bazilică Sfântul Petru. Când s-a ridicat după rugăciune, papa i-a aşezat o coroană pe cap, l-a numit împăratul romanilor şi l-a salutat cu titlul de „Augustus”, care nu se mai auzise de sute de ani.

Nordul Europei făcea parte iarăşi dintr-un Imperiu Roman, însă titlul suprem era deţinut de o căpetenie germanică care citea cu greutate şi nu învăţase niciodată să scrie. Ştia însă să lupte, şi pentru scurtă vreme a existat ordine. Ba chiar şi împăratul rival din Constantinopol a trimis o scrisoare de recunoaştere „dragului său frate”.

Din nefericire, acest bătrân admirabil a murit în 814. Fiii şi nepoţii lui au început imediat să se certe pentru partea mai mare a moştenirii imperiale. Teritoriile carolingiene au fost împărţite de două ori prin tratatele de la Verdun în anul 843 şi de la Meerssen din anul 870. Cel de-al doilea tratat diviza întregul regat franc în două părţi. Carol cel

Pleşuv a primit jumătatea apuseană. Cuprindea vechea provincie romană numită Galia, unde limba populaţiei se romanizase profund. Francii au învăţat repede să vorbească această limbă şi aşa se explică faptul că un teritoriu pur germanic ca Franţa vorbeşte o limbă latină.

Celălalt nepot a luat partea răsăriteană, teritoriul pe care romanii îl numeau Germania. Aceste regiuni neospitaliere nu aparţinuseră niciodată vechiului imperiu. Augustus încercase să cucerească acest „est îndepărtat", însă legiunile lui fuseseră nimicite în Pădurea Teutoburgică în anul 9, iar populaţia de aici nu fusese influenţată deloc de civilizaţia romană superioară. Vorbeau o limbă germanică populară. Cuvântul teuton pentru „popor" era „thiot". De aceea misionarii creştini au numit limba germană „lingua theotisca" sau „lingua teutisca", „dialectul popular", iar cuvântul „teutisca" s-a transformat în „Deutsch", care explică denumirea „Deutschland".

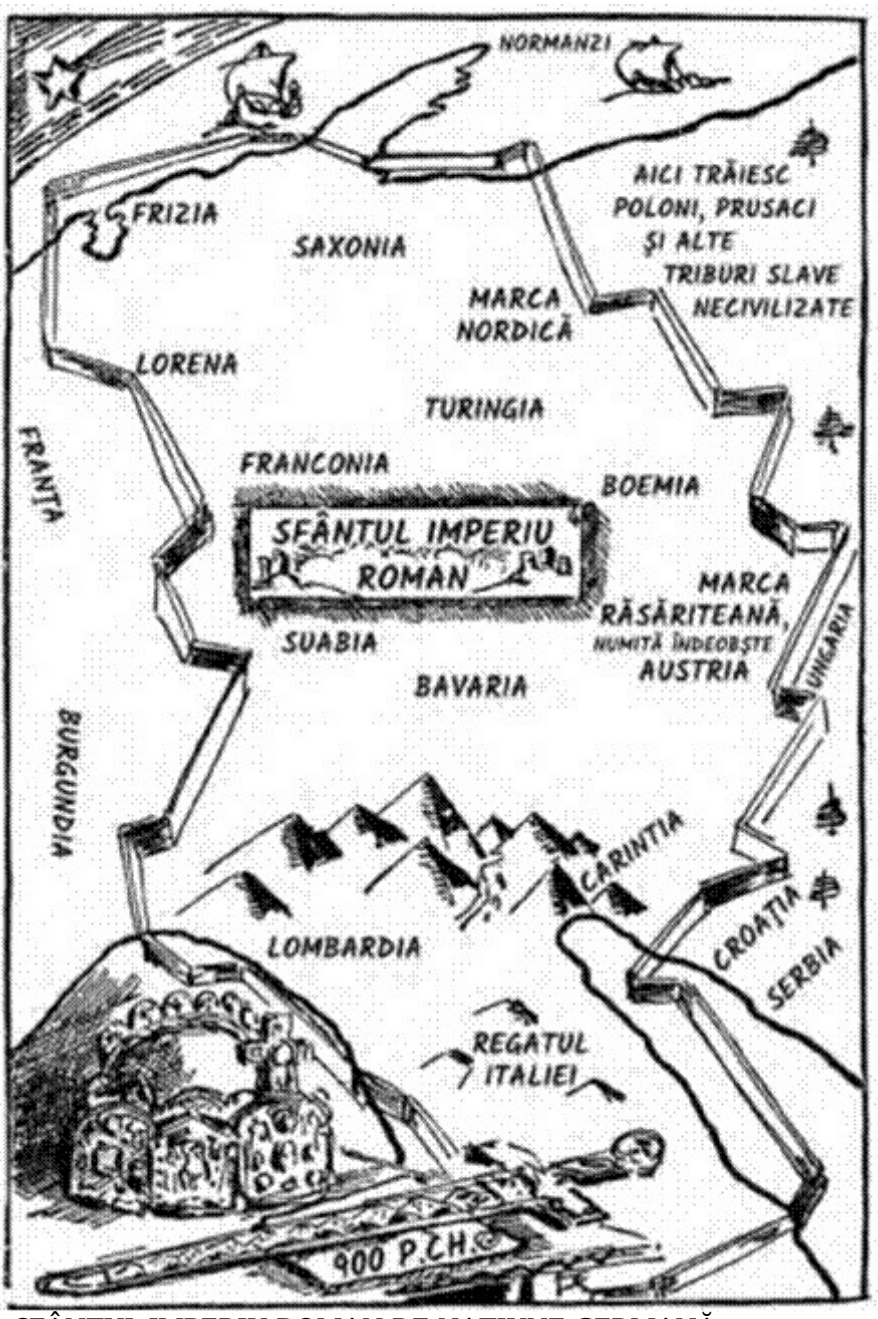

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN DE NAŢIUNE GERMANĂ

Cât despre faimoasa coroană imperială, a alunecat repede de pe capetele urmaşilor carolingieni şi s-a rostogolit înapoi în câmpia italiană, unde a devenit un fel de jucărie pentru diverşi potentaţi mărunţi care şi-o furau unul altuia cu multă vărsare de sânge şi o purtau (cu sau fără permisiunea papei) până venea rândul unui vecin

mai ambiţios. Papa, împresurat iarăşi de duşmani, a trimis după ajutor în miazănoapte. De această dată nu a apelat la conducătorul regatului franc apusean. Mesagerii lui au trecut Alpii şi s-au adresat lui Otto, un prinţ saxon care fusese recunoscut drept căpetenie supremă a triburilor germanice.

Otto, care împărtăşea slăbiciunea poporului său pentru cerurile albastre şi oamenii veseli şi frumoşi din Peninsula Italică, i-a sărit grabnic în ajutor. În schimbul serviciilor sale, papa Leon VIII l-a făcut pe Otto „împărat", şi de atunci înainte jumătatea estică a fostului regat al lui Carol s-a numit „Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană".

Această bizară creaţie politică a reuşit să atingă venerabila vârstă de 839 de ani. În anul 1801 (în timpul preşedinţiei lui Thomas Jefferson) a fost aruncată fără nicio ceremonie în groapa de gunoi a istoriei. Individul brutal care a distrus bătrânul imperiu germanic era fiul unui notar public corsican care făcuse o carieră strălucită în serviciul Republicii Franceze. Graţie faimoaselor sale regimente de gardă era stăpânul Europei, însă îşi dorea să ajungă mai sus. A trimis la Roma după papă, iar papa a venit şi a asistat în timp ce generalul Napoleon şi-a aşezat coroana imperială pe cap şi s-a proclamat moştenitor al tradiţiei lui Carol cel Mare. Căci istoria e ca viaţa. Cu cât lucrurile se schimbă mai mult, cu atât rămân la fel.

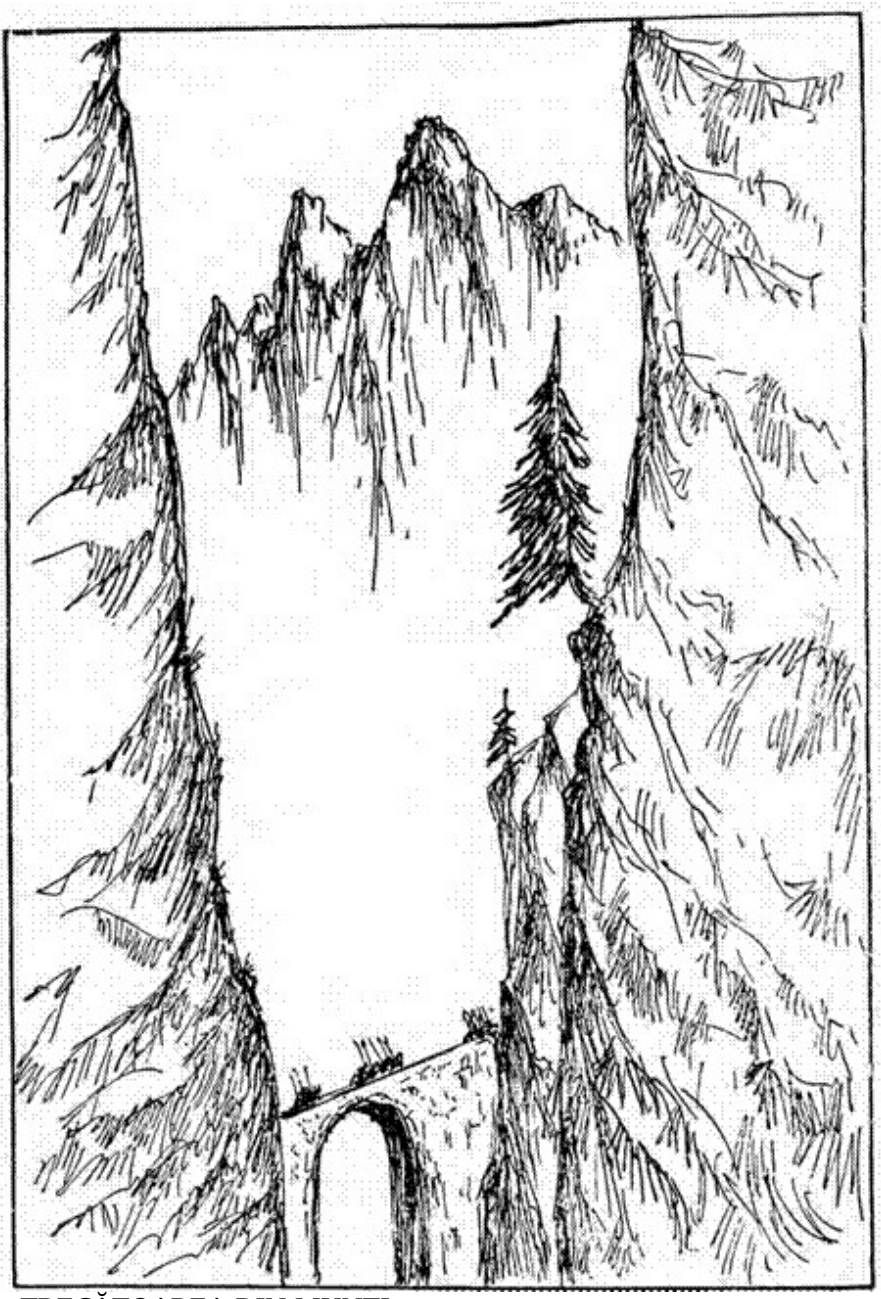

TRECĂTOAREA DIN MUNŢI

30 NORMANZII

DE CE OAMENII DIN SECOLUL AL X-LEA SE RUGAU DOMNULUI SĂ-I FEREASCĂ DE FURIA NORMANZILOR

ÎN SECOLELE AL III-LEA ŞI AL IV-LEA, TRIBURILE GERMANICE din Europa Centrală străpunseseră defensivele imperiului ca să poată jefui

Roma şi să trăiască în huzur. În secolul al VIII-lea a venit rândul germanicilor să fie „jefuiţi”. Situaţia nu le plăcea deloc, chiar dacă inamicii le erau veri primari, normanzii, care trăiau în Danemarca, Suedia şi Norvegia.

Nu ştim ce anume i-a obligat pe aceşti marinari cutezători să se transforme în corsari, însă odată ce au descoperit avantajele şi plăcerile carierei piratereşti nimeni nu i-a mai putut opri. Se năpusteau din senin asupra unui sat paşnic franc sau frizian situat la gura vreunui râu. Omorau toţi bărbaţii şi răpeau toate femeile. Apoi ridicau pânzele corăbiilor iuţi, iar când la faţa locului ajungeau în sfârşit şi oştenii regelui sau împăratului tâlharii erau duşi de mult şi nu găseau decât nişte ruine arzând mocnit.

În perioada tulbure care a urmat după moartea lui Carol cel Mare, normanzii au desfăşurat o activitate intensă. Flotele lor făceau raiduri în toate ţările, iar marinarii lor înfiinţaseră mici regate independente pe ţărmurile Olandei, Franţei, Angliei şi Germaniei, ba îşi croiseră drum tocmai până în Italia. Normanzii erau foarte inteligenţi. Au învăţat repede să vorbească limba supuşilor şi au renunţat la manierele necioplite ale vikingilor (sau „regii mării”), care erau foarte pitoreşti pe de o parte, dar pe de alta foarte slinoși şi grozav de nemiloși.

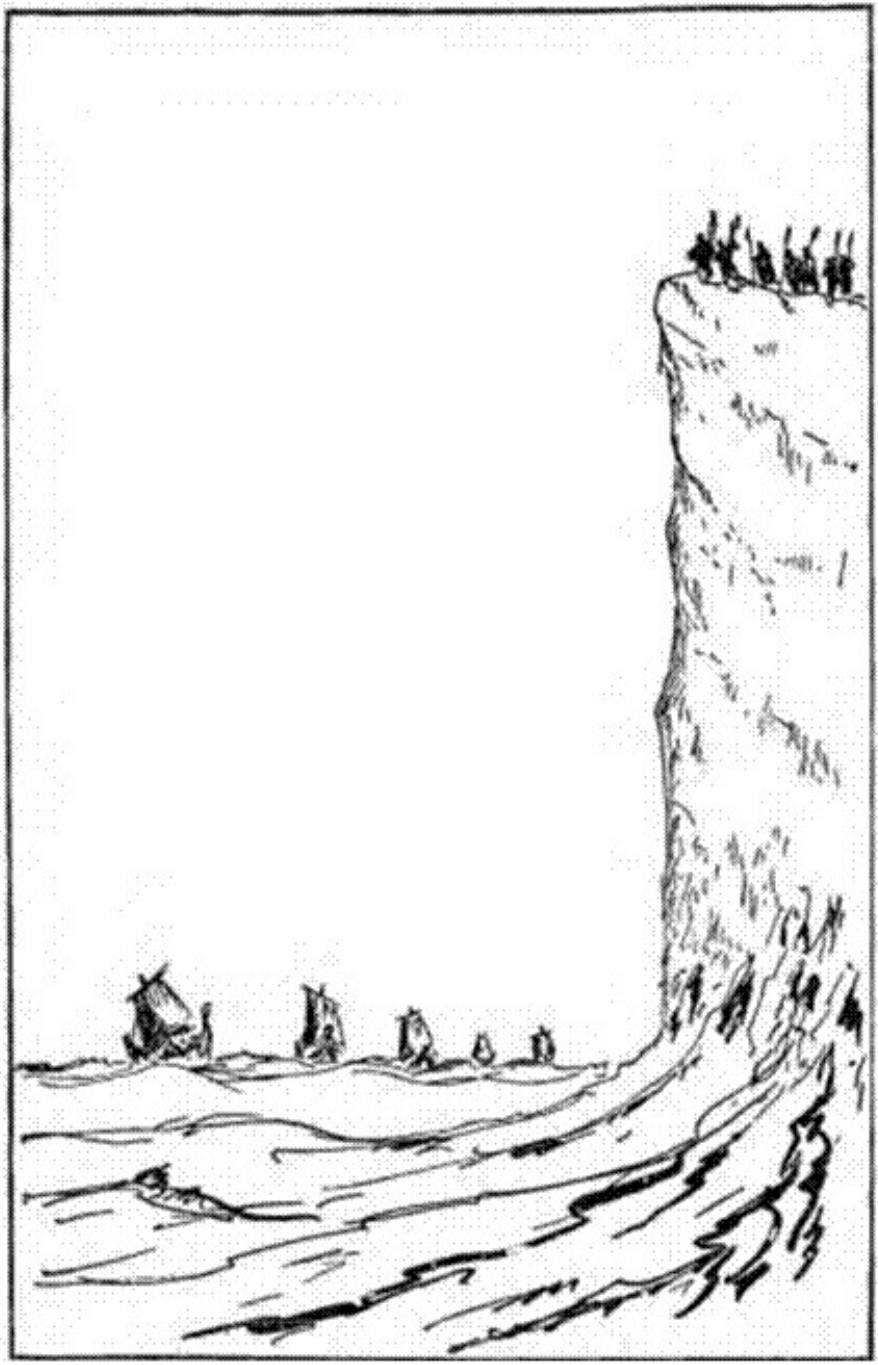

VIN NORMANZII

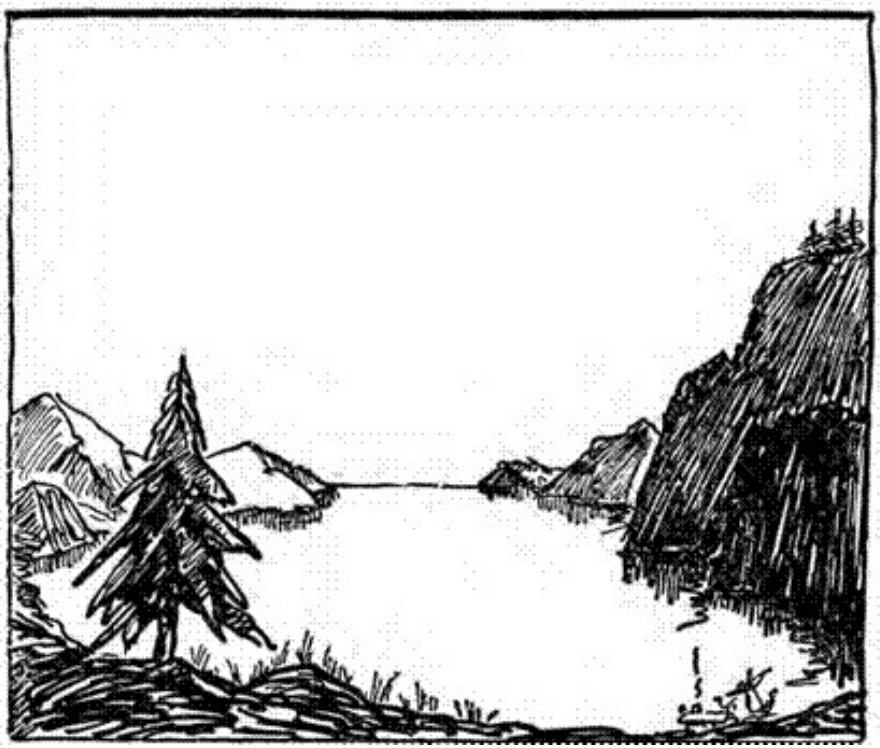

PATRIA NORMANZILOR

Pe la începutul secolului al X-lea, un viking pe nume Rollo atacase în repetate rânduri coasta Franţei. Regele Franţei, prea slab pentru a se împotrivi acestor tâlhari din miazănoapte, a încercat să-i mituiască să „stea cuminţi". Le-a oferit provincia Normandia în schimbul promisiunii că nu vor mai invada restul domeniilor franceze. Rollo a acceptat târgul şi a devenit „duce de Normandia".

Însă pasiunea cuceririi clocotea în sângele copiilor lui Rollo. Peste Canalul Mânecii, la doar câteva ore distanţă de continentul european, vedeau falezele albe şi câmpurile înverzite ale Angliei. Sărmana Anglie trăise zile grele. Vreme de două sute de ani fusese colonie romană. După plecarea romanilor, fusese cucerită de angli şi saxoni, două triburi germanice din ţinutul Schleswig. Danezii ocupaseră ulterior mare parte din ţară şi întemeiaseră regatul lui Knut. Danezii fuseseră izgoniţi, iar acum (la începutul secolului al XI-lea) se găsea pe tron un alt rege saxon, Eduard Confesorul. Însă lumea nu se aştepta ca Eduard să trăiască mult şi regele nu avea copii. Circumstanţele îi avantajau pe ambiţioşii duci de Normandia. În 1066, Eduard a murit. Imediat, Wilhelm de Normandia a traversat Canalul, l-a înfrânt și ucis pe Harold de Wessex (care preluase coroana) în bătălia de la Hastings și s-a proclamat rege al Angliei.

LUMEA NORMANZILOR

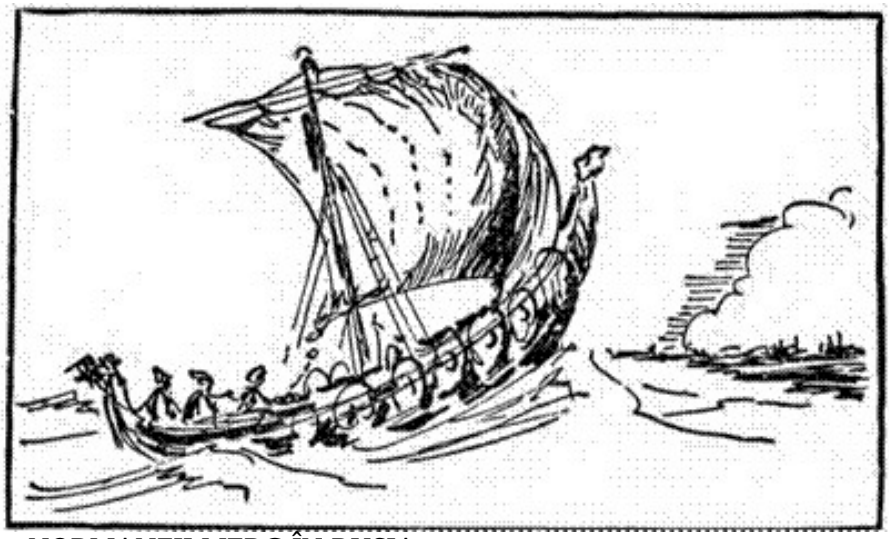

NORMANZII MERG ÎN RUSIA

Într-un alt capitol v-am spus că în anul 800 o căpetenie germanică devenise împărat roman. Acum, în anul 1066, nepotul unui pirat normand a fost recunoscut ca rege al Angliei.

De ce să mai citim basme când adevărul istoriei e mult mai interesant şi captivant?

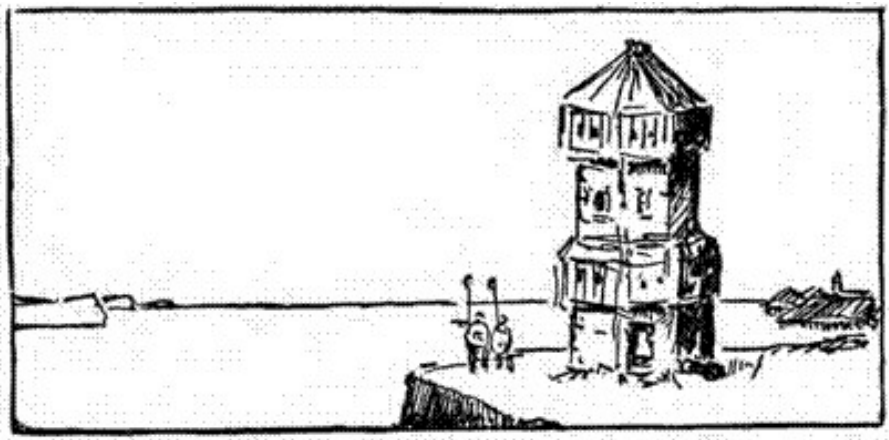

NORMANZII PRIVESC PESTE CANALUL MÂNECII

31 FEUDALISMUL

CUM EUROPA CENTRALĂ, ATACATĂ DIN TREI PĂRŢI, S-A TRANSFORMAT ÎNTR-O TABĂRĂ ARMATĂ ŞI DE CE EUROPA AR FI PIERIT FĂRĂ SOLDAŢII PROFESIONIŞTI ŞI ADMINISTRATORII CARE FĂCEAU PARTE DIN SISTEMUL FEUDAL

IATĂ AŞADAR CARE ERA SITUAŢIA EUROPEI ÎN ANUL 1000,

CÂND majoritatea oamenilor erau atât de nefericiţi încât primeau cu bucurie profeţia care prevestea apropierea sfârşitului lumii şi se înghesuiau în mănăstiri, pentru ca Ziua Judecăţii să îi găsească adânciţi în îndatoriri cucernice.

La o dată necunoscută, triburile germanice îşi părăsiseră vechea patrie din Asia şi se deplasaseră spre vest, în Europa. Datorită numărului lor mare, reuşiseră să-şi forţeze intrarea în Imperiul Roman. Nimiciseră marele imperiu apusean, însă partea răsăriteană, neaflându-se pe ruta principală a marilor migraţii, reuşise să supravieţuiască şi perpetuase întru câtva tradiţiile gloriei de odinioară a Romei.

În perioada de dezordini care a urmat (adevăratele „secole negre" ale istoriei, secolele al VI-lea şi al VII-lea ale erei noastre), triburile germanice fuseseră convinse să accepte religia creştină şi îl recunoscuseră pe episcopul Romei ca papă sau con-ducător spiritual al lumii. În secolul al IX-lea, geniul organiza — toric al lui Carol cel Mare reînsufleţise Imperiul Roman şi unise cea mai mare parte a Europei Occidentale într-un singur stat. Acest imperiu s-a fărâmiţat pe parcursul secolului al X-lea. Partea vestică devenise un regat de sine stătător, Franţa. Partea estică se numea Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană, iar conducătorii acestei federaţii de state se pretindeau moştenitorii direcţi ai lui Cezar şi Augustus.

Din păcate, puterea regilor Franţei nu se extindea dincolo de şanţurile reşedinţei regale, iar Sfântul Împărat Roman era înfruntat de redutabilii săi supuşi oricând aceştia aveau chef sau ceva de câştigat.

Spre și mai marea suferinţă a masei populaţiei, triunghiul Europei Occidentale (vezi pagina 143) era expus în permanenţă atacurilor venite din trei direcţii. În sud trăiau veşnic primejdioşii mahomedani. Ţărmurile vestice erau pustiite de nordici. Frontiera estică (lipsită de apărare cu excepţia scurtului lanţ al Munţilor Carpaţi) se găsea la discreţia hoardelor de huni, maghiari, slavi şi tătari.

Pacea Romei era ceva din trecutul îndepărtat, un vis al „zilelor bune de odinioară", apuse o dată pentru totdeauna. Era o situaţie de tip „luptă sau mori", iar oamenii, în mod firesc, preferau să lupte. Silită de împrejurări, Europa a devenit o tabără armată şi se cerea o conducere puternică. Atât regele, cât şi împăratul erau departe. Cei de la frontiere (iar în anul 1000 cam toată Europa era zonă de frontieră) trebuiau să se descurce singuri. S-au supus de bunăvoie reprezentanţilor regelui trimişi să administreze regiunile periferice, *dacă aceştia îi puteau apăra de duşmani.*

În scurtă vreme Europa Centrală era presărată cu mici principate conduse de un duce, conte, baron sau episcop, după caz, şi organizate ca unităţi de luptă. Aceşti duci, conţi şi baroni juraseră credinţă regelui care le acordase un domeniu numit „feudă" (de unde vine şi

cuvântul „feudal”) în schimbul serviciilor loiale şi al anumitor biruri. Însă pe vremea aceea călătoriile erau lente, iar mijloacele de comunicare extrem de precare. Prin urmare, administratorii regali sau imperiali se bucurau de foarte multă independenţă, iar în graniţele propriei provincii își atribuiau majoritatea drepturilor care aparţineau, de fapt, regelui.

Ar fi totuşi o greşeală să vă închipuiți că oamenii din secolul al XI-lea obiectau faţă de această formă de guvernământ. Dimpotrivă, susţineau feudalismul deoarece era o instituţie foarte practică şi necesară. Seniorul şi stăpânul lor locuia de obicei într-o casă mare de piatră construită pe vârful unei stânci abrupte sau înconjurată de şanţuri adânci cu apă, dar în raza vizuală a supuşilor. În caz de pericol, supuşii se adăposteau între zidurile cetăţuii baronului. Iată de ce încercau să trăiască cât mai aproape de castel şi de ce numeroase oraşe europene şi-au început existenţa în jurul unei fortăreţe feudale.

Însă cavalerul din Evul Mediu timpuriu nu era doar un soldat profesionist. Era un funcţionar de stat al vremii sale. Era judecătorul comunităţii şi şeful poliţiei. Îi prindea pe bandiţi şi îi apăra pe vânzătorii ambulanţi, care erau negustorii secolului al XI-lea. Întreţinea digurile pentru a preveni inundarea ogoarelor (cum făcuseră şi primii nobili din Valea Nilului cu patru mii de ani înaintea lor). Încuraja trubadurii care hoinăreau dintr-un loc în altul spunând istorii despre eroi de demult, care luptaseră în marile războaie ale migraţiilor. În plus, patrona bisericile şi mănăstirile de pe teritoriul său şi, deşi nu ştia nici să scrie, nici să citească (asemenea cunoştinţe erau considerate efeminate), angaja nişte preoţi care îi ţineau socotelile şi înregistrau căsătoriile, naşterile şi decesele survenite pe domeniile baroniale sau ducale.

În secolul al XV-lea, regii au redevenit suficient de puternici pentru a-şi exercita puterile care le aparţineau în calitate de „unşi ai lui Dumnezeu”. Cavalerii feudali şi-au pierdut atunci independenţa de odinioară. Reduşi la rangul de moşieri de ţară, nu mai umpleau un gol şi în curând au devenit o pacoste. Dar fără „sistemul feudal” din Evul Mediu întunecat Europa ar fi pierit. Au existat şi mulţi cavaleri răi, aşa cum în ziua de astăzi există mulţi oameni răi. În ansamblu însă, baronii cu mână de fier din secolele XII–XIII erau administratori harnici care au făcut un serviciu deosebit de util cauzei progresului. În acea epocă, nobila torţă a învăţăturii şi artei care luminase lumea egiptenilor, grecilor şi romanilor abia mai pâlpâia. Fără cavaleri şi bunii lor prieteni călugării, civilizaţia ar fi dispărut complet, iar omenirea ar fi fost obligată să o ia de unde rămăsese omul cavernelor.

32 CAVALERISMUL

CUM ERA ȘI FIRESC, LUPTĂTORII PROFESIONIŞTI DIN EVUL

Mediu au încercat să creeze un soi de organizaţie în scopul ajutorării şi protecţiei reciproce. Din nevoia unei asocieri strânse s-a născut ordinul cavalerilor sau instituţia cavalerismului.

Ştim foarte puţine despre originile cavalerismului. Însă pe măsură ce s-a dezvoltat, sistemul a dat lumii ceva extrem de necesar în epocă — o normă concretă de conduită care atenua obiceiurile barbare ale vremii şi făcea viaţa mai suportabilă decât pe parcursul celor cinci secole ale Evului Mediu întunecat. Civilizarea asprilor locuitori de la frontiere, care îşi petrecuseră mare parte din viaţă luptând cu mahomedanii, hunii şi normanzii, nu era deloc o sarcină uşoară. Recidivau adesea şi, după ce dimineaţa făceau tot soiul de jurăminte de milă şi caritate, până seara îşi ucideau toţi prizonierii. Însă progresul este întotdeauna rezultatul unei trude lente şi necontenite, iar în cele din urmă chiar şi cel mai ticălos dintre cavaleri a fost obligat să se supună regulilor „clasei" ori să suporte consecinţele.

Aceste reguli au variat de la o regiune la alta a Europei, însă toate puneau accentul pe „slujire" şi „loialitate faţă de îndatorire". Evul Mediu privea slujirea ca pe ceva foarte nobil şi frumos. Nu era o ruşine să fii slujitor, câtă vreme erai un slujitor bun şi nu lăsai munca pe tânjală. Cât despre loialitate, într-o vreme când viaţa depindea de îndeplinirea cu devotament a multor îndatoriri neplăcute, ea era virtutea supremă a unui luptător.

Prin urmare, unui tânăr cavaler i se cerea să jure că avea să fie un slujitor credincios al lui Dumnezeu şi al regelui. De asemenea, făgăduia să fie generos cu cei mai nevoiaşi decât el. Îşi dădea cuvântul să se poarte cu umilinţă, să nu se laude cu realizările lui şi să fie prietenul tuturor celor care sufereau (cu excepţia mahomedanilor, pe care trebuia să îi ucidă pe loc).

În jurul acestor jurăminte, care nu erau altceva decât Cele Zece Porunci exprimate în termeni pe înţelesul oamenilor din Evul Mediu, s-a dezvoltat un sistem complicat de maniere şi reguli de comportament. Cavalerii încercau să-şi modeleze vieţile după exemplul eroilor Mesei Rotunde a lui Artur şi cei ai curţii lui Carol cel Mare, despre care le povestiseră trubadurii. Sperau să se dovedească la fel de curajoşi ca Lancelot şi la fel de loiali ca Roland. Se purtau cu demnitate şi rosteau cuvinte cumpănite şi graţioase, pentru a fi recunoscuţi drept cavaleri adevăraţi, indiferent cât de umilă era croiala veştmintelor sau mărimea pungii.

În felul acesta, ordinul cavalerilor a devenit o şcoală a bunelor maniere, care constituie uleiul maşinăriei sociale. Cavalerismul a ajuns să însemne curtoazie, iar castelul feudal arăta restului lumii ce haine să poarte, cum să mănânce, cum să inviţi o doamnă la dans şi o mie de alte amănunte ale purtării de zi cu zi care fac viaţa mai interesantă şi mai agreabilă.

Ca toate instituţiile umane, cavaleria era sortită pieirii de îndată ce şi-a pierdut utilitatea.

Cruciadele, despre care ne va vorbi un capitol viitor, au fost urmate de o regenerare puternică a comerţului. Oraşele au crescut peste noapte. Orăşenii s-au îmbogăţit, au angajat învăţători buni şi în scurtă vreme au devenit egalii cavalerilor. Inventarea prafului de puşcă l-a privat pe „cavalerul" cu armură grea de avantajul precedent, iar utilizarea mercenarilor făcea imposibilă purtarea unei bătălii cu politeţurile delicate ale unui turneu de şah. Cavalerul a devenit superfluu. În curând, devotamentul lui faţă de idealuri care nu mai aveau nicio valoare practică l-a transformat într-o figură ridicolă. S-a spus că Don Quijote de la Mancha a fost ultimul cavaler adevărat. După moartea sa, sabia lui de nădejde şi armura au fost vândute pentru a-i plăti datoriile.

Totuşi, această sabie pare să fi ajuns cumva în mâinile câtorva bărbaţi. Washington a purtat-o în deznădăjduitele zile de la Valley Forge[16]. A fost singura apărare a lui Gordon când a refuzat să-i părăsească pe cei încredinţaţi în grija lui şi a rămas să îşi înfrunte moartea în fortăreaţa asediată din Khartoum[17].

Şi nu sunt foarte sigur, dar cred că s-a dovedit de o forţă nepreţuită în câştigarea Marelui Război[18].

33 PAPĂ CONTRA ÎMPĂRAT

BIZARA LOIALITATE DUBLĂ A POPOARELOR DIN EVUL MEDIU ŞI CUM A DUS EA LA CONFLICTE INTERMINABILE ÎNTRE PAPI ŞI SFINŢII ÎMPĂRAŢI ROMANI

E FOARTE DIFICIL SĂ-I ÎNŢELEGEM PE OAMENII DIN EPOCILE trecute. Chiar bunicul vostru, pe care îl vedeţi zi de zi, e o fiinţă misterioasă care trăieşte într-o lume diferită în privinţa ideilor, hainelor şi manierelor. Urmează să vă spun povestea unor bunici de acum douăzeci şi cinci de generaţii şi nu mă aştept să vă dumiriţi de înţelesul celor scrise de mine fără să recitiţi de câteva ori acest capitol.

Omul obişnuit din Evul Mediu ducea un trai foarte simplu şi uniform. Chiar dacă era cetăţean liber şi putea veni şi pleca după placul inimii, arareori păşea în afara zonei unde locuia. Cărţi tipărite nu existau, iar manuscrisele erau puţine. Când şi când, o ceată de călugări sârguincioşi predau citirea, scrierea şi niscaiva aritmetică. Însă ştiinţa, istoria şi geografia zăceau îngropate sub ruinele Greciei şi Romei.

Tot ce ştiau oamenii despre trecut învăţaseră ascultând poveşti şi legende. Adeseori aceste informaţii transmise din tată în fiu conţin detalii greşite, însă păstrează cu o precizie uimitoare principalele evenimente ale istoriei. După mai bine de două mii de ani, mamele din India îşi sperie şi acum copiii obraznici spunându-le „vine

Iskander şi te ia", Iskander nefiind altul decât Alexandru cel Mare, care a vizitat India în anul 330 înainte de naşterea lui Hristos, dar a cărui poveste a dăinuit de-a lungul veacurilor.

Cei din Evul Mediu timpuriu n-au văzut în viaţa lor un manual de istorie romană. Nu ştiau multe lucruri pe care orice şcolar de azi le ştie înainte de a ajunge în clasa a III-a. Însă

Imperiul Roman, care pentru voi e un simplu nume, era ceva foarte viu pentru ei. Îl simţeau. Îl recunoşteau bucuroşi pe papă ca lider spiritual deoarece papa trăia la Roma şi reprezenta ideea de superputere romană. Şi au fost profund recunoscători când Carol cel Mare, iar mai târziu Otto cel Mare au reînviat ideea unui imperiu transnaţional şi au creat Sfântul Imperiu Roman pentru ca lumea să fie din nou aşa cum fusese întotdeauna.

Însă faptul că tradiţia romană avea doi moştenitori îi punea într-o poziţie dificilă pe credincioşii târgoveţi medievali. Teoria din spatele sistemului medieval era trainică şi totodată simplă. În timp ce stăpânul lumesc (împăratul) se îngrijea de bunăstarea fizică a supuşilor, stăpânul spiritual (papa) le ocrotea sufletele.

În practică, acest sistem funcţiona totuşi tare defectuos. Împăratul încerca invariabil să se amestece în treburile Bisericii, iar papa se răzbuna şi îi spunea împăratului cum ar fi trebuit să-şi guverneze domeniile. Apoi fiecare îi spunea celuilalt, într-un limbaj foarte ne ceremonios, să-şi vadă de treaba lui, iar rezultatul era inevitabil războiul.

Ce ar fi trebuit să facă oamenii în aceste împrejurări? Un bun creştin asculta atât de papă, cât şi de rege. Însă papa şi împăratul erau inamici. De partea cui trebuia să fie un cetăţean supus şi un creştin la fel de supus?

Răspunsul corect nu era uşor de găsit. Dacă împăratul era un bărbat energic şi cu suficienţi bani pentru a organiza o armată, avea posibilitatea să treacă Alpii, să mărşăluiască spre Roma, la nevoie să-l asedieze pe papă în palat şi să-l oblige pe Sanctitatea Sa să se supună directivelor imperiale sau să suporte consecinţele.

Mai frecvent, însă, cel puternic era papa. Atunci împăratul sau regele era excomunicat laolaltă cu toţi supuşii lui. Asta însemna că toate bisericile se închideau, că nimeni nu putea fi botezat, că nici unui muribund nu i se acorda iertarea păcatelor — pe scurt, că jumătate din funcţiile unui guvern medieval se suspendau.

Mai mult, populaţia era absolvită de jurământul de loialitate faţă de suveran şi îndemnată să se răzvrătească împotriva seniorului. Pe de altă parte, dacă urmau acest sfat al pontifului de departe şi erau prinşi, vasalul din vecinătate îi spânzura, un lucru, iarăşi, cât se poate de neplăcut.

Bieţii oameni se găseau într-adevăr într-o poziţie dificilă şi nimeni

n-a dus-o mai rău decât cei din a doua jumătate a secolului al XI-lea, când împăratul Henric IV al Germaniei şi papa Grigore VII s-au înfruntat în două runde care nu au lămurit nimic şi au tulburat pacea Europei pentru aproape cincizeci de ani.

La jumătatea secolului al XI-lea în Biserică s-a manifestat o mişcare puternică de reformare. Până la momentul respectiv, alegerea papei se desfășura într-o mare neorânduială. Pe împăraţii Sfântului Imperiu Roman îi avantaja alegerea pe Sfântul Scaun a unui preot binevoitor. Deseori mergeau la Roma în timpul alegerilor şi îşi foloseau influenţa în beneficiul unuia dintre prietenii lor.

În anul 1059 situaţia s-a schimbat. Printr-un decret al papei Nicolae II, principalii preoţi şi diaconi ai bisericilor din Roma şi din împrejurimi fuseseră organizaţi în aşa-numitul Colegiu al Cardinalilor, iar acestei adunări a clericilor de frunte (cuvântul „cardinal” însemna „principal”) i s-a acordat puterea exclusivă de a-i alege pe viitorii papi.

În anul 1073, Colegiul Cardinalilor l-a ales pe preotul Hildebrand, fiul unei familii foarte modeste din Toscana, iar acesta şi-a luat numele de Grigore VII. Avea o energie fără margini. Credinţa în atribuţiile înalte ale funcţiei lui sacre era clădită pe stânca de granit a convingerii şi curajului. În mintea lui Grigore, papa nu era doar şeful absolut al Bisericii creştine, ci şi instanţa supremă a tuturor chestiunilor lumeşti. Papa care înălţa nişte simpli prinţi germani la demnitatea de împărat îi putea detrona după placul inimii. Se putea opune oricărei legi adoptate de un duce, rege sau împărat, dar oricine contesta un decret papal trebuia să fie cu băgare de seamă, căci pedeapsa avea să fie grabnică şi nemiloasă.

Grigore a trimis ambasadori la toate curţile europene pentru a-i informa pe suveranii Europei în legătură cu noile lui legi, cerându-le să ia aminte la conţinutul acestora. Wilhelm henric iv la canossa

Cuceritorul a promis să se poarte frumos, dar Henric IV, care de la vârsta de şase ani se războia cu supuşii lui, nu intenţiona să se supună voinţei pontificale. A întrunit un colegiu de episcopi germani, l-a acuzat pe Grigore de toate crimele de sub soare, după care l-a demis prin hotărârea Conciliului de la Worms.

Papa a răspuns cu excomunicarea şi cu o solicitare către prinţii germani să se debaraseze de nevrednicul lor conducător. Prinţii germani, fericiţi nevoie mare să scape de Henric, i-au cerut papei să meargă la Augsburg pentru a-i ajuta să aleagă un nou împărat.

Grigore a plecat din Roma şi s-a îndreptat spre nord. Henric, care nu era un nătărău, şi-a dat seama cât de periculoasă era poziţia lui. Trebuia cu orice preţ să se împace cu papa, şi fără întârziere. A traversat Alpii în toiul iernii şi s-a grăbit spre Canossa, unde papa se oprise pentru un scurt popas. Trei zile lungi, de pe 25 pe 28 ianuarie

în anul 1077, Henric, îmbrăcat ca un pelerin căit (dar purtând un pulover gros pe sub rasa călugărească), a aşteptat în faţa porţilor castelului din Canossa. Apoi i s-a îngăduit să intre şi păcatele i-au fost iertate. Căinţa lui nu a durat prea mult. De îndată ce s-a întors în Germania, Henric a început să se poarte exact ca înainte. A fost excomunicat din nou. Un conciliu de episcopi germani l-a destituit a doua oară pe Grigore, însă de această dată Henric a traversat Alpii în fruntea unei armate mari, a asediat Roma şi l-a forţat pe Grigore să se retragă la Salerno, unde a murit în exil. Această primă răbufnire violentă nu a decis nimic. Conflictul dintre papă şi împărat s-a reluat de îndată ce Henric a ajuns înapoi în Germania.

HENRI IV LA CANOSSA

Membrii familiei Hohenstaufen, care a acaparat tronul imperial german peste puţin timp, erau şi mai independenţi decât predecesorii lor. Grigore susţinuse că papii erau mai presus de toţi regii, deoarece în Ziua Judecăţii ei (papii) urmau să dea socoteală pentru purtarea tuturor oilor din turma lor, iar în ochii lui Dumnezeu un rege e doar un ins din turma credincioşilor.

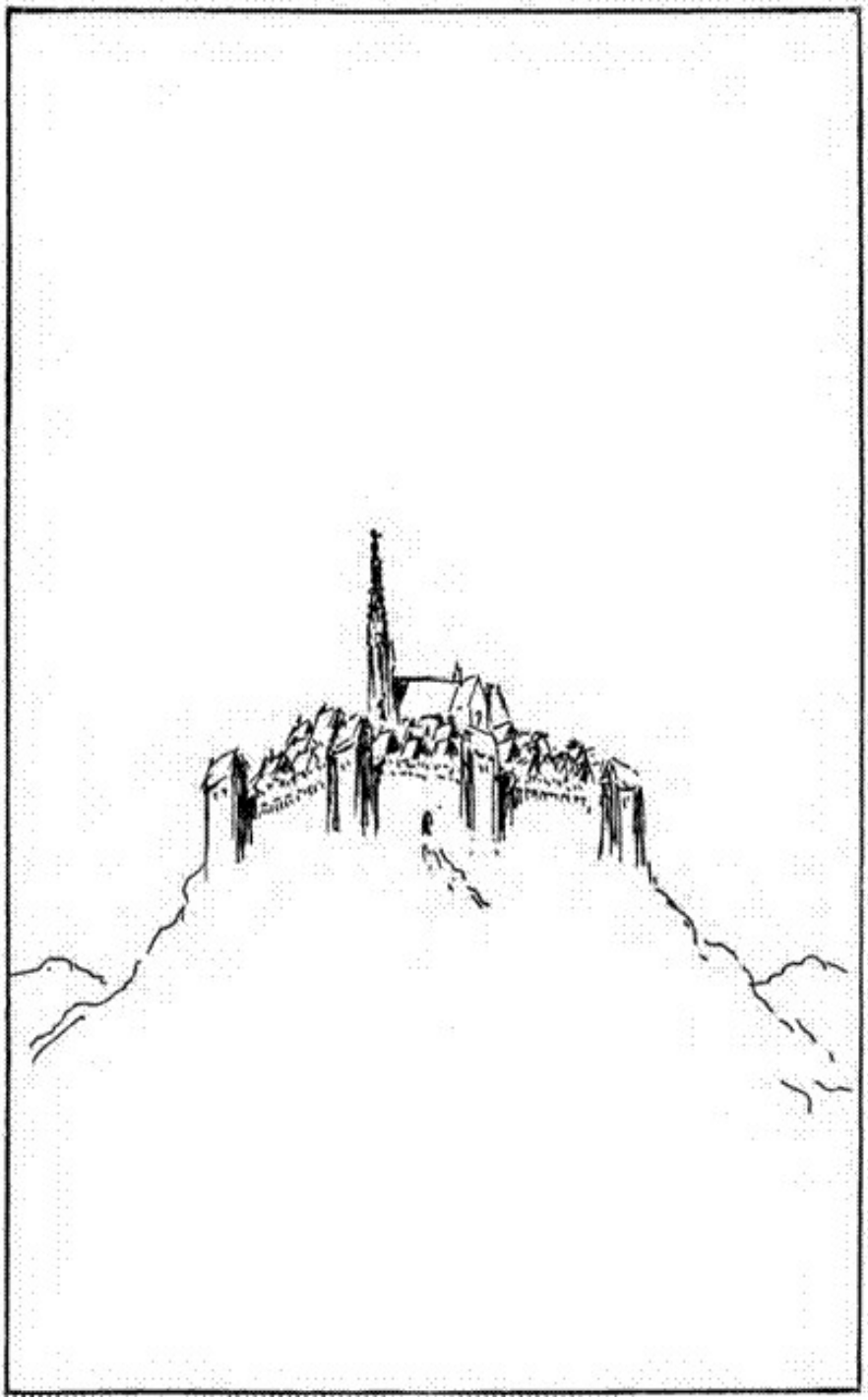

CASTELUL

Frederic de Hohenstaufen, mai cunoscut ca Barbarossa sau Barbă Roşie, a formulat o pretenţie opusă, anume că „Dumnezeu Însuşi” îi

dăduse imperiul predecesorului său şi, cum imperiul includea Italia şi Roma, a organizat o campanie pentru anexarea acestor „provincii pierdute” la ţara nordică. Barbarossa s-a înecat accidental în Asia Mică în timpul celei de-a Doua Cruciade, însă fiul său, Frederic II, un tânăr strălucit care în copilărie intrase în contact cu civilizaţia mahomedanilor din Sicilia, a continuat războiul. Papii l-au acuzat de erezie. E adevărat că Frederic pare să fi simţit un dispreţ profund şi sincer pentru grosolana lume creştină din nord, pentru necioplţii cavaleri germani şi pentru preoţii italieni intriganţi. Însă şi-a pus lacăt la gură, a plecat într-o cruciadă, a luat Ierusalimul de la necredincioşi şi a fost încoronat rege al Oraşului Sfânt. Nici măcar acest lucru nu i-a îmbunat pe papi. L-au destituit pe Frederic, dând posesiunile sale italiene lui Carol de Anjou, fratele acelui Ludovic al Franţei care a devenit faimos ca Sfântul Ludovic. Aceasta a dus la alte războaie. Conrad V, fiul lui Conrad IV şi ultimul din dinastia Hohenstaufen, a încercat să recâştige regatul, dar a fost învins şi decapitat la Napoli. Însă douăzeci de ani mai târziu, francezii, care îşi atrăseseră antipatia întregii Sicilii, au fost uciși cu toţii în timpul răscoalei numite Vesperele Siciliene, şi tot aşa.

Conflictul dintre papi şi împăraţi nu s-a rezolvat niciodată, însă după o vreme cei doi inamici au învăţat să se lase în pace unul pe altul.

În anul 1273, Rudolf I de Habsburg a fost ales împărat. Nu s-a deranjat să meargă la Roma pentru a fi încoronat. Papii nu au protestat şi, la rândul lor, s-au ţinut departe de Germania. Asta a însemnat pace, dar două secole care ar fi putut fi folosite în scopul organizării interne se irosiseră pe războaie inutile.

Totuşi, în tot răul a existat, pentru unii, și un bine. Printr-un proces de echilibrare atentă, orăşelele din Italia izbutiseră să-şi sporească puterea şi independenţa pe spezele împăraţilor şi papilor. Când a început iureşul pentru Ţara Sfântă, au reuşit să se ocupe de problema transportării a mii de pelerini nerăbdători care cereau să treacă marea, iar la sfârşitul Cruciadelor îşi construiseră fortificaţii atât de puternice din cărămizi şi aur, încât îi puteau înfrunta cu aceeaşi nepăsare şi pe papă, şi pe împărat.

Biserica şi statul s-au luptat între ele, iar o a treia tabără — oraşul medieval — a fugit cu prada de război.

34 CRUCIADELE

TOATE CONFLICTELE AU FOST DATE UITĂRII ATUNCI CÂND TURCII AU OCUPAT ŢARA SFÂNTĂ, AU PROFANAT LOCURILE SFINTE ŞI AU PERTURBAT SERIOS COMERŢUL ÎNTRE ORIENT ŞI OCCIDENT. EUROPA A PORNIT ÎN CRUCIADĂ

TIMP DE TREI SECOLE ÎNTRE CREŞTINI ŞI MUSULMANI FUSESE

pace, cu excepţia Spaniei şi Imperiului Roman de Răsărit, cele două state care apărau porţile Europei. După ce cuceriseră Siria în secolul al VII-lea, mahomedanii stăpâneau Ţara Sfântă. Totuşi, îl socoteau pe Iisus un mare profet (deşi nu chiar aşa mare ca Mahomed) şi nu i-au împiedicat pe pelerinii care doreau să se roage în biserica pe care Sfânta Elena, mama împăratului Constantin, o construise pe locul Sfântului Mormânt. Însă în primii ani ai secolului al XI-lea, un trib tătar din stepele Asiei, numiţi selgiucizi sau turci, au pus stăpânire pe statul mahomedan din vestul Asiei, moment după care perioada de toleranţă s-a sfârşit. Turcii au acaparat toată Asia Mică de la împăraţii romani răsăriteni şi au pus capăt relaţiilor comerciale între Orient şi Occident.

Alexis, împăratul, care arareori avea de-a face cu vecinii creştini din Vest, a cerut ajutor şi a atras atenţia asupra pericolului care ameninţa Europa dacă turcii ar fi cucerit Constantinopolul.

Oraşele italiene care fondaseră colonii pe ţărmurile din Asia Mică şi Palestina, temându-se pentru posesiunile lor, au relatat poveşti îngrozitoare despre atrocităţile turcilor şi suferinţa creştinilor. Europa s-a aprins de la un capăt la altul.

Papa Urban II, un francez din Reims educat în faimoasa mănăstire de la Cluny unde se formase şi Grigore VII, s-a gândit că venise timpul să acţioneze. Situaţia generală din Europa era departe de a fi satisfăcătoare. Metodele agricole primitive ale epocii (neschimbate de pe vremea romanilor) provocau o lipsă permanentă de alimente. Bântuiau şomajul şi foamea, iar acestea pot duce la nemulţumiri şi răscoale. În vremurile de odinioară Asia vestică hrănise milioane de oameni. Era un teritoriu excelent pentru a imigra.

De aceea, în anul 1095, la Conciliul de la Clermont, în Franţa, papa s-a ridicat, a zugrăvit îngrozitoarele nenorociri pricinuite de necredincioşi în Ţara Sfântă, a făcut o descriere strălucitoare a acestui pământ unde încă din zilele lui Moise curgea lapte şi miere şi i-a îndemnat pe cavalerii din Franţa şi popoarele Europei în general să îşi lase nevestele şi copiii şi să izbăvească Palestina de turci.

Un val de isterie religioasă a măturat continentul. Raţiunea a încetat să mai funcţioneze. Bărbaţii lăsau din mână ciocanul şi ferăstrăul, ieşeau din atelier şi apucau primul drum spre Răsărit ca să-i ucidă pe turci. Copiii îşi părăseau casele „ca să meargă în Palestina” şi să-i îngenuncheze pe turcii fioroşi cu puterea zelului tineresc şi a pietăţii creştine. Nu mai puţin de 90% dintre aceşti entuziaşti nici n-au apucat să zărească Ţara Sfântă. Nu aveau bani. Au fost obligaţi să cerşească ori să fure ca să rămână în viaţă. Au devenit un pericol pentru siguranţa drumurilor şi au fost omorâţi de ţăranii furioşi.

Prima Cruciadă, o adunătură pestriţă de creştini sinceri, faliţi insolvabili, nobili lefteri şi răufăcători fugiţi de justiţie, urmând pilda

dată de Petru Ermitul, un ins pe jumătate nebun, şi de Gauthier fără de Avere, şi-au început campania împotriva necredincioşilor omorându-i pe toţi evreii care le-au ieşit în cale. Au ajuns până în Ungaria, după care au fost ucişi cu toţii.

Această experienţă a fost o lecţie pentru Biserică. Singur, entuziasmul nu putea elibera Ţara Sfântă. Organizarea era la fel de necesară ca bunăvoinţa şi curajul. Un an de zile a fost consacrat instruirii şi echipării unei armate de două sute de mii de oameni. Au fost puşi sub comanda lui Godefroy de Bouillon, a lui Robert, duce de Normandia, Robert, conte de Flandra, şi a altor nobili, toţi pricepuţi în meşteşugul războiului.

Această a Doua Cruciadă şi-a pornit lunga călătorie în anul 1096. La Constantinopol, cavalerii au adus un omagiu împăratului. (Căci, după cum v-am spus, tradiţiile dispar cu greu, iar un împărat roman, oricât de sărac şi neputincios, era ţinut la mare cinste.) Apoi au trecut în Asia, i-au omorât pe toţi musulmanii care le-au căzut în mâini, au luat cu asalt Ierusalimul, au masacrat populaţia mahomedană şi s-au dus întins la Sfântul Mormânt să aducă laude şi mulţumire cu feţele scăldate în lacrimi de evlavie şi recunoştinţă. Însă peste puţin timp turcii au fost întăriţi de sosirea unor trupe noi. Atunci au recucerit Ierusalimul şi i-au omorât, la rândul lor, pe credincioşii adepţi ai crucii.

PRIMA CRUCIADĂ

Pe parcursul următoarelor două secole au avut loc alte şapte cruciade. Treptat, cruciaţii au învăţat tehnica deplasării. Călătoria pe uscat era prea obositoare şi prea periculoasă. Preferau să traverseze Alpii şi să ajungă la Genova sau la Veneţia, unde se îmbarcau spre

Orient. Genovezii şi veneţienii au făcut din transportul trans mediteraneean de călători o afacere foarte profitabilă. Cereau tarife exorbitante, iar atunci când cruciaţii (şi majoritatea nu prea aveau bani) nu puteau plăti preţul, aceşti „speculanţi” italieni le îngăduiau amabil să „achite traversarea muncind”. În schimbul unui drum de la Veneţia la Accra, cruciatul se obliga să lupte pe o perioadă determinată în serviciul proprietarilor corăbiei. În felul acesta, Veneţia şi-a extins considerabil teritoriile pe coasta Mării Adriatice şi în Grecia, unde Atena a devenit colonie veneţiană, dar şi în insulele Cipru, Creta şi Rodos.

LUMEA CRUCIAŢILOR

CRUCIAŢII CUCERESC IERUSALIMUL

În orice caz, toate acestea nu au ajutat prea mult la rezolvarea problemei Ţării Sfinte. După domolirea entuziasmului iniţial, un scurt voiaj cruciat a devenit parte din educaţia liberală a oricărui tânăr de viţă, iar candidaţii pentru serviciul în Palestina nu au lipsit. Însă zelul de odinioară dispăruse. Cruciaţii, care porniseră la război cu o ură profundă faţă de mahomedani şi o iubire neţărmurită pentru populaţia creştină din Imperiul Roman de Răsărit şi Armenia, şi-au schimbat complet atitudinea. Au ajuns să-i dispreţuiască pe grecii din Bizanţ, care îi păcăleau şi trădau adesea cauza crucii, laolaltă cu armenii şi toate celelalte seminţii levantine, şi au început să preţuiască virtuţile inamicilor, care s-au dovedit adversari mărinimoşi şi corecţi.

Bineînţeles, aşa ceva nu se cădea mărturisit vreodată pe faţă. Însă la întoarcerea acasă, cruciatul imita probabil manierele învăţate de la duşmanul păgân, pe lângă care cavalerul apusean de rând părea un ţărănoi. De asemenea, adusese cu el câteva lucruri noi de mâncat, ca piersicile şi spanacul, pe care le-a plantat în grădină şi le-a crescut pentru sine. Renunţase la obiceiul barbar de a purta povara armurii grele, înfăţişându-se în veşminte largi de mătase sau bumbac, care constituiau portul tradiţional al adepţilor profetului şi fuseseră utilizate la origine de turci. Aşadar Cruciadele, care începuseră ca o expediţie punitivă împotriva păgânilor, au devenit efectiv un curs general de civilizaţie pentru milioane de tineri europeni.

Din punct de vedere politic și militar, Cruciadele au fost un eşec. Ierusalimul şi alte câteva oraşe au fost cucerite și apoi pierdute. În Siria, Palestina şi Asia Mică s-au întemeiat o seamă de mici regate, dar ulterior au fost recucerite de turci, iar după anul 1244 (când Ierusalimul a devenit în mod limpede turc) situaţia Ţării Sfinte a redevenit cea dinainte de 1095.

Însă Europa trecuse printr-o mare schimbare. Celor din Apus le

fusese îngăduit să întrezărească lumina, strălucirea şi frumuseţea Răsăritului. Castelele lor mohorâte nu îi mai mulţumeau. Voiau o existenţă mai cuprinzătoare. Nici Biserica, nici statul nu le-o puteau oferi.

Au găsit-o în oraşe.

MORMÂNTUL CRUCIATULUI

35 ORAŞUL MEDIEVAL

DE CE OAMENII DIN EVUL MEDIU SPUNEAU CĂ „LA ORAŞ SE RESPIRĂ LIBER”

PRIMA PARTE A EVULUI MEDIU FUSESE O EPOCĂ A PIONIERATULUI şi colonizării. Un neam nou, care până atunci trăise dincolo de lanţul sălbatic de păduri, munţi şi mlaştini ce apăra frontiera nord-estică a Imperiului Roman, pătrunsese până în câmpiile din vestul Europei şi pusese stăpânire pe majoritatea teritoriului. Erau oameni neobosiţi, aşa cum au fost toţi pionierii de la începutul timpurilor. Le plăcea să fie „în continuă mişcare”. Tăiau păduri sau îşi tăiau beregata unii altora cu la fel de multă energie. Puţini dintre ei doreau să trăiască în oraşe. Ţineau la „libertatea” lor, le plăcea să simtă aerul proaspăt al dealurilor umplându-le plămânii când îşi mânau turmele pe păşunile bătute de vânt. Când vechile locuinţe nu le mai plăceau, o luau din loc în căutarea unor aventuri noi.

Cei mai slabi mureau. Luptătorii robuşti şi femeile curajoase care-şi urmaseră bărbaţii în sălbăticie au supravieţuit. În felul acesta au creat o rasă de oameni puternici. Puţin le păsa de finețurile vieţii. Erau prea ocupaţi ca să cânte la scripcă ori să scrie poezie. Nu îndrăgeau prea mult discuţiile. Preotul, „învăţatul” satului (înainte de jumătatea secolului al XIII-lea un mirean care ştia să scrie şi să citească era socotit un „fătălău”), trebuia să rezolve toate chestiunile fără valoare practică directă. Între timp căpetenia germanică, baronul franc, ducele

normand (sau oricare ar fi fost numele şi titlurile lor) ocupau părţi din teritoriul care aparţinuse odinioară marelui Imperiu Roman şi, printre ruinele gloriei apuse, au construit o lume proprie, care îi mulţumea straşnic şi pe care o considerau întru totul desăvârşită.

Se îngrijeau de treburile castelului şi pământurilor din jur cât de bine se pricepeau. Respectau poruncile Bisericii pe cât se putea nădăjdui de la nişte muritori slabi. Erau suficient de loiali regelui sau împăratului cât să fie în termeni buni cu suveranul aflat la distanţă, dar pururi periculos. Pe scurt, încercau să facă bine şi să fie corecţi cu vecinii fără a fi tocmai incorecţi cu propriile interese.

Lumea în care trăiau nu era ideală. Cei mai mulţi erau şerbi sau „iobagi", muncitori pe câmp care aparţineau solului pe care locuiau, exact ca vacile şi oile cu care împărţeau grajdurile. Soarta lor nu era nici deosebit de fericită, nici deosebit de nefericită. Dar ce puteau face? Fără îndoială că bunul Dumnezeu care cârmuia lumea Evului Mediu le rânduise pe toate în cel mai bun chip. Dacă El, în înţelepciunea Lui, hotărâse că trebuiau să existe şi cavaleri, şi şerbi, nu li se cădea credincioşilor fii ai Bisericii să se îndoiască de rânduiala lucrurilor. Aşadar şerbii nu se plângeau, însă când erau forţaţi peste măsură mureau pe capete, ca vitele care nu sunt hrănite şi îngrijite cum trebuie. Abia atunci se făcea ceva la repezeală pentru a le îmbunătăţi condiţia. Dar dacă progresul lumii ar fi fost lăsat pe seama şerbilor şi stăpânilor feudali, am trăi şi acum după moda secolului al XII-lea, spunând „abracadabra" pentru a scăpa de o durere de dinţi, dispreţuindu-l profund şi detestându-l pe dentistul care s-ar oferi să ne ajute cu „ştiinţa" lui care mai mult ca sigur e de origine mahomedană sau păgână şi, prin urmare, e şi malefică şi inutilă.

Când veţi creşte veţi descoperi că multe persoane nu cred în „progres" şi vă vor dovedi, invocând faptele teribile ale anumitor contemporani, că „lumea nu se schimbă". Eu sper totuşi că voi nu veţi acorda prea multă atenţie unor asemenea vorbe. Vedeţi voi, strămoşilor noştri le-a luat aproape un milion de ani ca să înveţe să meargă pe membrele posterioare. Alte secole au trebuit să treacă până când mârâiturile animalice au evoluat într-un limbaj inteligibil. Scrisul — arta de a păstra ideile noastre spre folosul generaţiilor următoare, fără de care nu e posibil niciun fel de progres — a fost inventat cu doar patru mii de ani în urmă. Ideea de a transforma forţele naturii în slujitoare supuse ale omului era cu desăvârşire nouă pe vremea bunicilor voştri. În consecinţă, mie mi se pare că noi progresăm într-un ritm fără precedent. Poate am acordat cam prea multă atenţie confortului fizic în viaţă. Asta se va schimba la vremea cuvenită şi atunci vom aborda probleme care nu sunt legate de sănătate, salarii, instalaţii tehnico-sanitare şi maşinării în general.

Vă rog însă să nu fiţi prea sentimentali în legătură cu „zilele bune

de altădată". Multe persoane care nu văd decât bisericile frumoase şi marile opere de artă lăsate de Evul Mediu devin foarte elocvente când compară civilizaţia noastră urâtă, cu graba şi zgomotul ei, cu mirosurile urâte produse de rateurile camioanelor, şi oraşele de acum o mie de ani. Însă bisericile medievale erau înconjurate totdeauna de cocioabe mizerabile pe lângă care un apartament de bloc pare un palat luxos. E adevărat că pe nobilul Lancelot şi pe la fel de nobilul Parsifal, eroul tânăr şi neprihănit care a pornit în căutarea Sfântului Graal, nu îi necăjea mirosul de benzină. Existau însă alte mirosuri, de soiul celor din ţarcul vitelor — miasma gunoiului în putrefacţie azvârlit în stradă, al cocinilor de porci din jurul palatului episcopal, al oamenilor care-şi moşteniseră hainele şi căciulile de la bunici şi care nu aflaseră despre binecuvântarea săpunului. Nu vreau să zugrăvesc o imagine prea neplăcută. Dar când citiţi în cronicile vechi că regele Franţei, privind pe fereastra palatului, a leşinat din cauza duhorii stârnite de porcii care râmau pe străzile Parisului, când un manuscris antic dă câteva detalii despre o epidemie de ciumă sau variolă, atunci veţi începe să pricepeţi că „progresul" înseamnă ceva mai mult decât o lozincă folosită de agenţii de publicitate moderni.

Nu, progresul din ultimele şase secole nu ar fi fost posibil fără existenţa oraşelor. Din acest motiv acest capitol va fi un pic mai lung decât multe altele. E prea important pentru a-l reduce la trei sau patru pagini consacrate evenimentelor pur politice.

Lumea antică a Egiptului, Babilonului şi Asiriei fusese o lume a oraşelor. Grecia fusese o ţară formată din cetăţi-stat. Istoria Feniciei a fost istoria a două oraşe numite Sidon şi Tyr.

Imperiul Roman a fost „hinterlandul" unui singur oraş. Scrisul, arta, ştiinţa, astronomia, arhitectura, literatura, teatrul — lista e nesfârşită —, toate au fost produse ale oraşului.

Timp de aproape patru mii de ani, stupul de lemn pe care îl numim oraş a fost atelierul lumii. Apoi au venit marile migraţii. Imperiul Roman s-a prăbuşit. Oraşele au fost mistuite de foc şi Europa a redevenit un ţinut acoperit cu păşuni şi sătucuri de agricultori. În Evul Mediu întunecat, ogoarele civilizaţiei au rămas pârloagă.

Cruciadele pregătiseră pământul pentru o recoltă nouă. Venise vremea secerişului, însă roadele au fost culese de târgoveţii oraşelor libere.

V-am spus povestea castelelor şi mănăstirilor, cu incintele lor din piatră masivă — casele cavalerilor şi călugărilor care păzeau trupul şi sufletul oamenilor. Aţi văzut că unii meseriaşi (măcelari, brutari şi ocazional câte un fabricant de sfeşnice) se mutau lângă castel pentru a satisface nevoile stăpânilor şi a găsi protecţie în caz de pericol. Câteodată seniorul feudal le îngăduia acestor oameni să-şi înconjoare casele cu o palisadă. Însă viaţa lor depindea de bunăvoinţa

puternicului senior al castelului. Când acesta trecea, oamenii îngenuncheau în faţa lui şi îi sărutau mâna.

Apoi au venit Cruciadele şi multe lucruri s-au schimbat. Migraţiile împinseseră popoarele din nord-est în vest. Cruciadele au făcut milioane de persoane să călătorească din vest în regiunile foarte civilizate din sud-est. Au descoperit că lumea nu era mărginită de cele patru ziduri ale micii lor aşezări. Au început să aprecieze hainele mai bune, casele mai confortabile, felurile de mâncare noi, produsele misteriosului Orient. La întoarcerea acasă, pretindeau să fie aprovizionaţi cu aceste articole. Vânzătorul ambulant de mărunţişuri, cu bocceaua în spate — singurul negustor din Evul Mediu întunecat — a adăugat aceste bunuri lângă mărfurile vechi, şi-a cumpărat o cotigă, a angajat câţiva foşti cruciaţi care îl apărau de valul de criminalitate apărut după acest mare război internaţional şi a început să facă afaceri la o scară mai modernă şi mai mare. Profesia lui nu era uşoară. De fiecare dată când intra pe domeniile unui senior trebuia să plătească taxe de trecere şi impozite. Însă afacerea era totuşi profitabilă, iar vânzătorul ambulant a continuat să-şi facă tururile.

În scurtă vreme, câţiva negustori energici au descoperit că bunurile importate până atunci de la mari depărtări puteau fi produse şi acasă. Şi-au transformat o parte din locuinţă în ateliere. Au încetat să mai fie negustori şi au devenit fabricanţi. Nu îşi vindeau produsele doar seniorului castelului şi abatelui la mănăstirea lui, ci le exportau şi în oraşele din apropiere. Seniorul şi abatele îl plăteau cu produse din fermele lor, ouă, vin, miere, care pe atunci era folosită ca zahăr. Însă cetăţenii oraşelor îndepărtate erau obligaţi să plătească cu bani peşin, astfel încât producătorii şi negustorii au început să deţină mici monede de aur, care și-au schimbat complet statutul în societatea Evului Mediu timpuriu.

Vouă vă vine greu să vă închipuiţi o lume fără bani. Într-un oraş modern nimeni nu are cum să trăiască fără bani. Cât e ziua de mare aveţi la voi un portofel plin cu mici discuri metalice pentru a vă „acoperi cheltuielile”. Vă trebuie 5 cenţi pentru tramvai, un dolar pentru o cină, trei cenţi pentru un ziar de seară. Însă multe persoane din Evul Mediu timpuriu n-au văzut o monedă bătută de când s-au născut şi până în ziua morţii. Aurul şi argintul Greciei şi Romei zăceau îngropate sub ruinele oraşelor. Lumea migraţiilor care a succedat imperiului era o lume agricolă. Fiecare ţăran creştea câte cereale, oi şi vaci avea nevoie.

Cavalerul medieval era un boier de ţară şi arareori era nevoit să plătească materialele cu bani. Proprietăţile lui produceau tot ce mâncau, beau sau purtau el şi familia lui. Cărămizile pentru casa lui se fabricau pe malurile celui mai apropiat râu. Grinzile conacului se tăiau din pădurea domeniului baronial. Cele câteva produse care

trebuiau aduse de peste hotare erau plătite în bunuri: miere, ouă, lemne de foc.

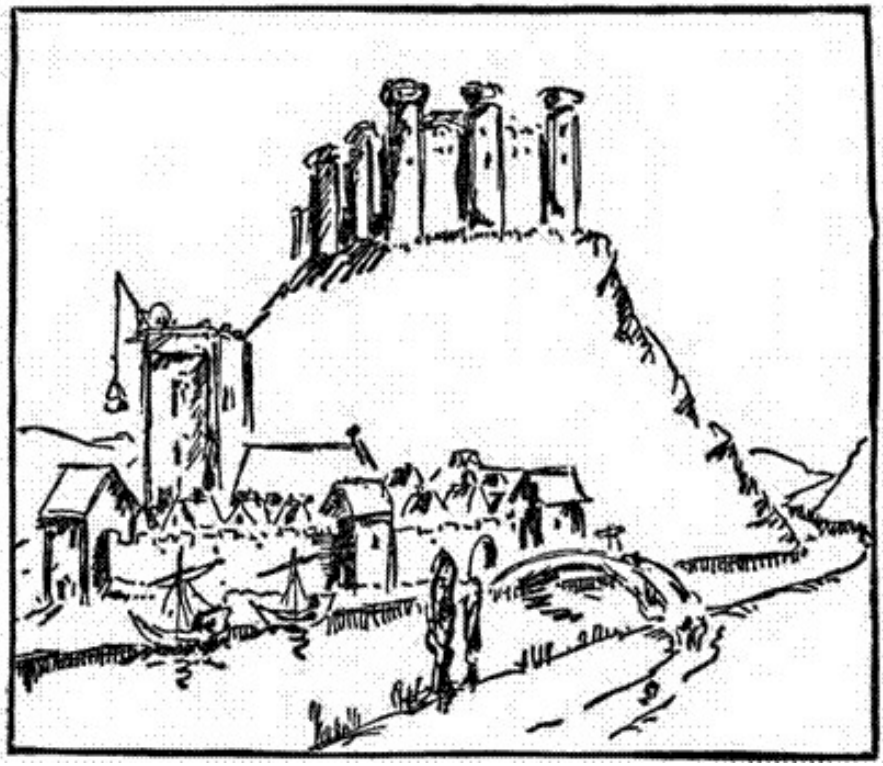

CASTELUL ŞI ORAŞUL

Dar cruciadele au perturbat drastic rutina vechii vieţi agricole. Să presupunem că ducele de Hildesheim mergea în Ţara Sfântă. Trebuia să călătorească mii de kilometri şi să-şi plătească drumul şi hanurile. Acasă putea plăti cu produsele fermei. Dar nu putea duce cu el sute de ouă şi o căruţă cu jambon pentru a sătura lăcomia agentului maritim din Veneţia sau a hangiului din Pasul Brenner. Aceşti domni insistau să primească bani gheaţă. În consecinţă, Luminăţia Sa era obligat să ia în călătorie o cantitate de aur. Unde putea găsi acest aur? Îl putea împrumuta de la lombarzi, descendenţii longobarzilor de odinioară, care deveniseră cămătari profesionişti aşezaţi în spatele biroului de schimb (numit de obicei „banco” sau bancă) şi care îi dădeau bucuroşi Excelenţei Sale câteva monede de aur în schimbul unei ipoteci pe proprietăţile lui, pentru a fi rambursaţi în cazul în care Luminăţia Sa ar fi murit în mâinile turcilor.

Era o învoială periculoasă pentru debitor. În cele din urmă lombarzii intrau fără excepţie în stăpânirea proprietăţilor, iar cavalerul ajungea falit şi se angaja ca soldat în serviciul unui vecin

mai puternic şi mai precaut.

Excelenţa Sa s-ar mai fi putut duce şi în acea parte a oraşului unde erau obligaţi să trăiască evreii. Acolo putea împrumuta bani cu o dobândă de 50 sau 60%. Şi asta era o afacere dezavantajoasă. Însă avea cale de ieşire? Se zicea că unele persoane din târguşorul care înconjura castelul aveau bani. Îl cunoşteau de o viaţă pe tânărul lord. Tatăl lui şi părinţii lor fuseseră prieteni buni. Nu aveau să ridice pretenţii absurde. Foarte bine. Secretarul Excelenţei Sale, un călugăr care ştia să scrie şi să ţină socotelile, trimitea un bilet celor mai cunoscuţi negustori cerând un mic împrumut. Târgoveţii se întruneau în atelierul giuvaergiului, care făcea potire pentru bisericile învecinate, şi discutau cererea. Nu puteau refuza categoric. Nu avea rost să ceară o „dobândă". În primul rând, a lua dobândă era împotriva principiilor religioase ale majorităţii, iar în al doilea rând ar fi fost plătită doar în produse agricole, iar oamenii aceştia aveau produse agricole cu vârf şi-ndesat.

„Dar", sugera croitorul care îşi petrecea zilele stând în tăcere la masa lui şi era un soi de filosof, „să presupunem că cerem o favoare în schimbul banilor. Tuturor ne place pescuitul. Dar Luminăţia Sa nu ne lasă să pescuim în pârâul lui. Să zicem că-i împrumutăm o sută de ducaţi şi că el ne dă în schimb o garanţie scrisă că ne va permite să pescuim tot ce vrem în râurile lui. Atunci el primește suta de care are nevoie, dar noi primim peştele şi toată lumea iese în câştig".

În ziua când Luminăţia Sa accepta această propunere (părea o cale foarte uşoară de a obţine o sută de monede de aur), semna condamnarea la moarte a propriei puteri. Secretarul său aşternea înţelegerea în scris. Luminăţia Sa îşi punea pecetea pe ea (fiindcă nu ştia să-şi iscălească numele) şi pornea spre Răsărit. Peste doi ani se întorcea fără o leţcaie. Târgoveţii pescuiau în iazul castelului. Privelişte şirului tăcut de pescari îl agasa pe Luminăţia Sa. Le-a poruncit comişilor să meargă şi să alunge adunătura. Oamenii au plecat, însă în aceeaşi seară o delegaţie de negustori a făcut o vizită la castel. Au fost foarte politicoşi. L-au felicitat pe Luminăţia Sa fiindcă se întorsese teafăr şi nevătămat. Le părea rău că pe Luminăţia Sa îl necăjiseră pescarii, dar, cum poate Luminăţia Sa îşi amintea, el însuşi le dăduse permisiunea să facă asta, iar croitorul a scos hârtia cu privilegiul, păstrată în siguranţă la giuvaiergiu încă de când stăpânul plecase în Ţara Sfântă.

Luminăţia Sa s-a supărat rău. Însă avea iarăşi nevoie crâncenă de bani. În Italia semnase nişte documente aflate acum în posesia bine-cunoscutului bancher Salvestro de Medici. Aceste documente erau „polițe" scadente de două luni. Totalul se ridica la 150 de kilograme aur flamand. În aceste circumstanţe, nobilul cavaler nu îşi putea arăta furia care îi umplea inima şi sufletul mândru. A propus, în schimb, un

alt împrumut. Neguţătorii s-au retras să discute chestiunea.

Peste trei zile s-au întors şi au spus „da”. Erau bucuroşi să-şi poată ajuta stăpânul confruntat cu greutăţi, însă în schimbul a 150 kilograme de aur, ar putea să le dea o altă promisiune scrisă (alt privilegiu) prin care ei, locuitorii oraşului, să-şi poată înfiinţa un consiliu ales de toţi negustorii şi cetăţenii liberi din oraş, un consiliu care să administreze treburile civice fără niciun amestec din partea castelului?

Luminăţia Sa era furios la culme. Dar, pe de altă parte, avea nevoie de bani. A spus da şi a semnat privilegiul. Peste o săptămână s-a căit. Şi-a chemat soldaţii şi s-a dus la casa giuvaiergiului cerându-i documentele pe care abilii săi supuşi i le smulseseră sub presiunea circumstanţelor. Le-a luat şi le-a ars. Târgoveţii au privit fără să sufle o vorbă. Însă când Luminăţia Sa a avut iarăşi nevoie de bani pentru zestrea fiicei sale, nu a reuşit să primească un sfanț. După întâmplarea petrecută la giuvaiergiu acasă, creditul său nu mai era considerat de încredere. A fost nevoit să se umilească şi să ofere unele compensaţii. Înainte ca prima rată din suma stabilită să ajungă la Luminăţia Sa, târgoveţii se aflau iarăşi în posesia vechilor privilegii, plus unul nou-nouţ care le permitea să construiască o „primărie” şi un praful de puşcă turn impunător unde privilegiile puteau fi păzite de foc şi tâlhării, ceea ce însemna, de fapt, că erau păzite de viitoarele acte de violenţă din partea seniorului şi a tovarăşilor săi înarmaţi.

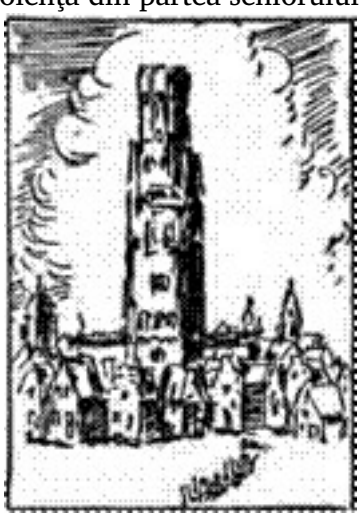

TURLA

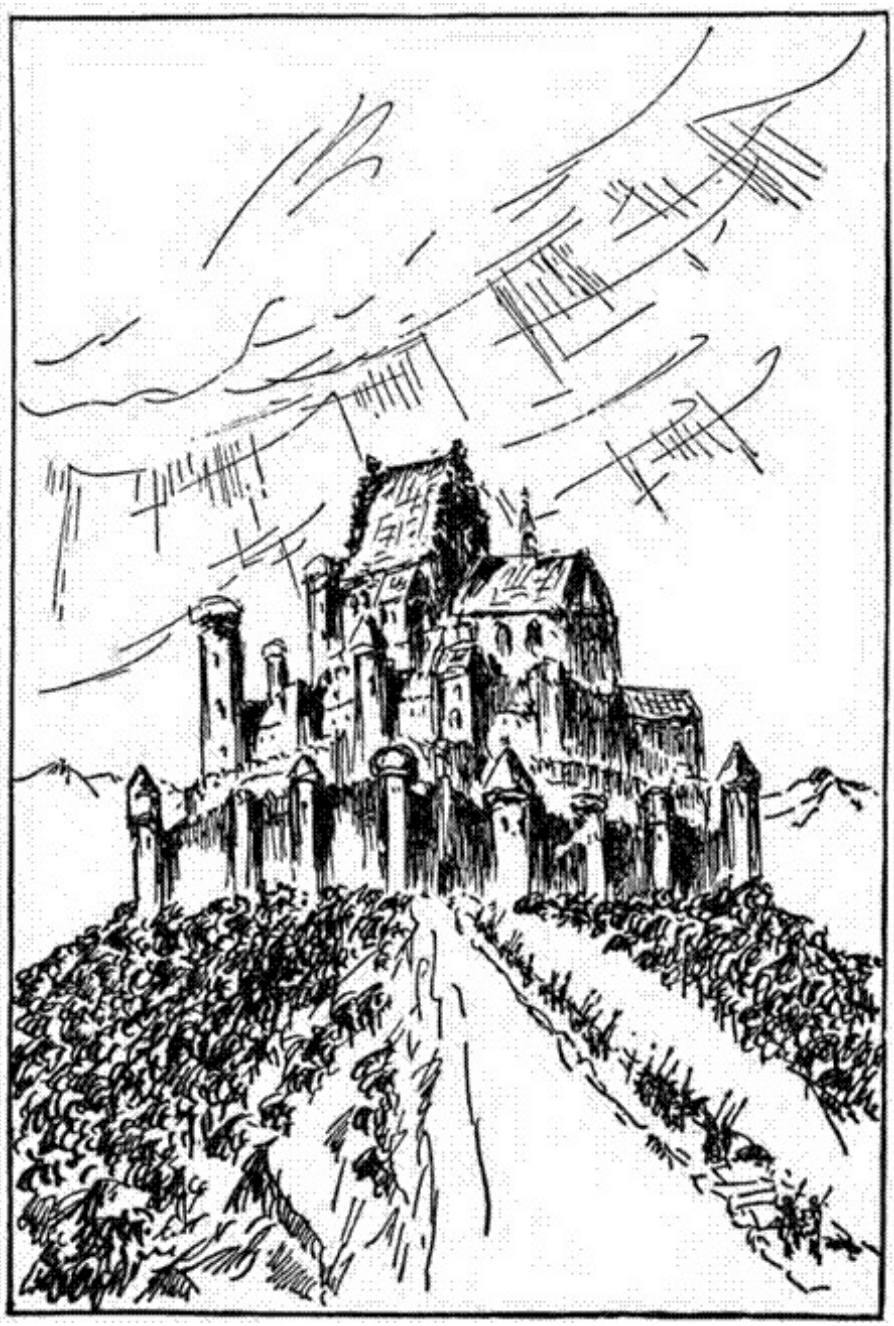

ORAŞUL MEDIEVAL

În linii foarte generale, asta s-a întâmplat în secolele de după Cruciade. Transferul treptat al puterii de la castel la oraş a fost un proces lent. Au existat conflicte. Câţiva croitori şi giuvaiergii au fost ucişi şi câteva castele au ars din temelii. Însă astfel de evenimente nu au constituit norma. Aproape imperceptibil, oraşele au devenit mai

bogate, iar seniorii feudali — mai săraci. Pentru a se întreţine, seniorii erau nevoiţi să extindă în permanenţă privilegiile libertăţii civice în schimbul banilor peşin. Oraşele s-au mărit. Au oferit refugiu şerbilor fugari care îşi câştigau libertatea dacă trăiau un anumit număr de ani în spatele zidurilor citadine. Au devenit căminul elementelor mai energice din regiunile rurale din jur. Se mândreau cu importanţa lor recent dobândită şi şi-au exprimat puterea prin bisericile şi clădirile publice înălţate în jurul vechii pieţe unde cu secole înainte se făcea troc cu ouă, oi, miere şi sare. Orăşenii doreau pentru copiii lor o şansă mai bună în viaţă decât avuseseră ei. Au angajat călugări să vină în oraş ca învăţători. Când auzeau de cineva care picta imagini pe planşete de lemn, îi ofereau o pensie dacă venea să decoreze pereţii capelelor şi primăriei cu scene din Sfintele Scripturi.

Între timp, Luminăţia Sa vedea din sălile mohorâte şi friguroase ale castelului său înflorirea acestei splendori şi regreta ziua când semnase pentru prima oară renunțarea la doar unul dintre drepturile şi prerogativele lui suverane. Însă era neputincios. Târgoveţii, cu lăzile lor burduşite de bani, îi râdeau în nas. Erau oameni liberi, pe deplin pregătiţi să păstreze ceea ce dobândiseră prin sudoarea frunţii şi după o încleştare care durase mai bine de zece generaţii.

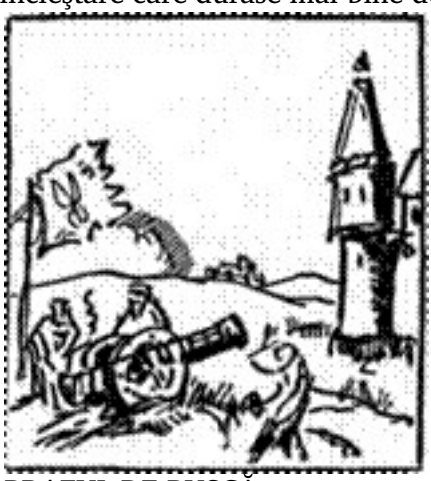

PRAFUL DE PUŞCĂ

36 AUTOGUVERNAREA MEDIEVALĂ

POPULAŢIA ORAŞELOR ŞI-A AFIRMAT DREPTUL DE A SE FACE AUZITĂ ÎN CONSILIILE REGALE ALE ŢĂRII

CÂTĂ VREME POPULAŢIILE FUSESERĂ „NOMADE”, ADICĂ TRIBURI de păstori ce rătăceau dintr-un loc în altul, toţi oamenii fuseseră egali şi responsabili pentru bunăstarea şi siguranţa întregii comunităţi.

Însă după ce s-au sedentarizat, unii s-au îmbogăţit pe când alţii au

sărăcit, iar guvernarea a ajuns pe mâinile celor care nu erau obligaţi să muncească pentru a-şi câştiga traiul şi, prin urmare, se puteau dedica politicii.

V-am spus în ce fel s-a întâmplat asta în Egipt, Mesopotamia, Grecia şi Roma. S-a petrecut şi în rândul populaţiilor germanice din vestul Europei îndată după restaurarea ordinii. Lumea europeană occidentală era condusă în primul rând de un împărat ales de şapte sau opt dintre cei mai importanţi regi din vastul Imperiu Roman de Naţiune Germană. Împăratul deţinea foarte multă putere imaginară şi foarte puţină putere concretă. Era cârmuită apoi de un număr de regi aşezaţi pe tronuri instabile. Guvernarea de zi cu zi se găsea în mâinile a mii de prinţişori feudali. Supuşii lor erau ţărani sau şerbi. Oraşele erau foarte puţine. De-abia dacă exista o clasă de mijloc. Însă pe parcursul secolului al XIII-lea (după o absenţă de aproape o mie de ani) clasa de mijloc — clasa comercianţilor — a apărut iarăşi pe scena istorică, iar ascensiunea ei la putere, după cum am văzut în capitolul anterior, însemnase o descreştere a influenţei castelanilor.

Până la momentul respectiv, în administrarea domeniilor sale regele ţinuse cont numai de dorinţele nobililor şi episcopilor.

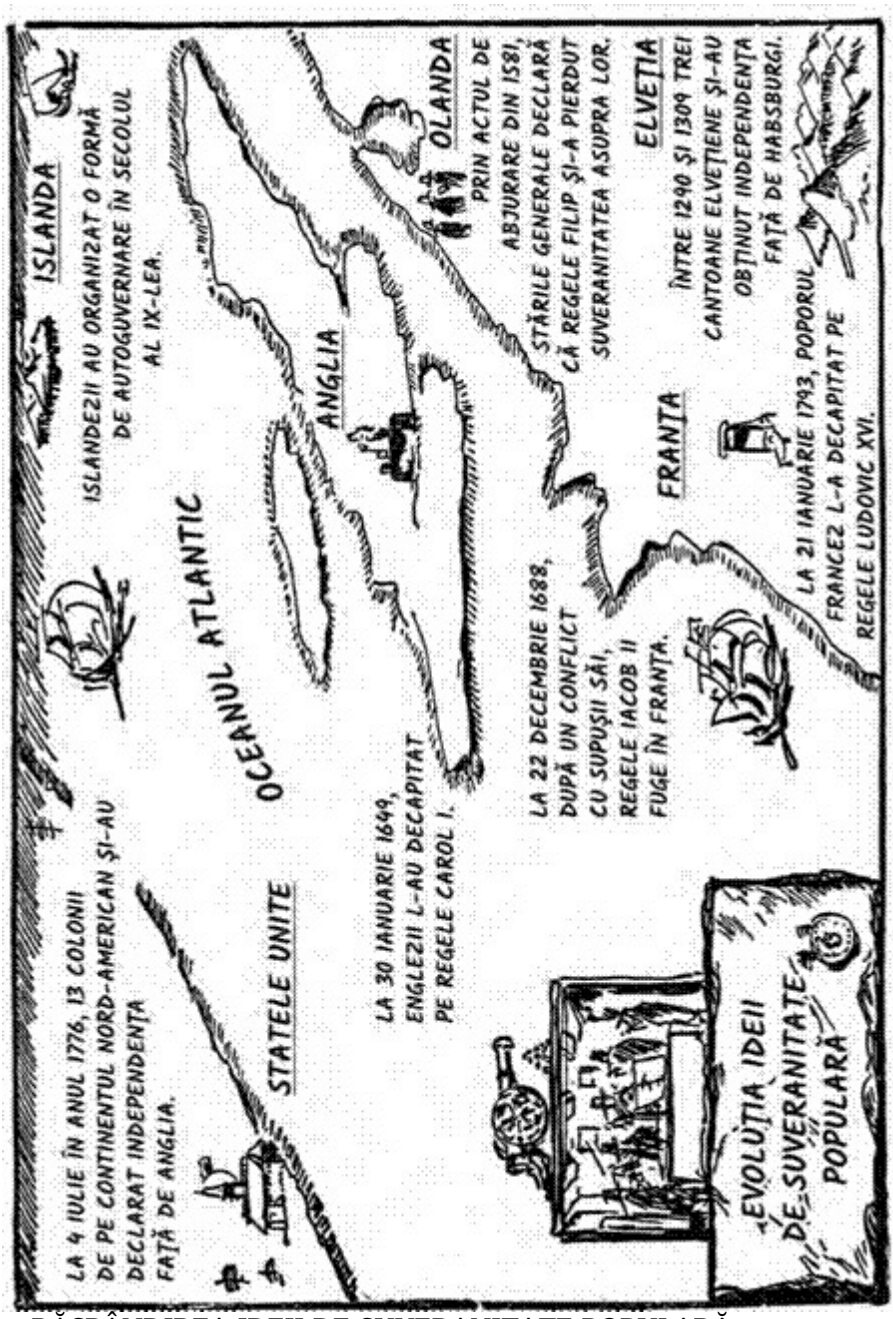
ISLANDA
ISLANDEZII AU ORGANIZAT O FORMĂ DE AUTOGUVERNARE ÎN SECOLUL AL IX-LEA.
OCEANUL ATLANTIC
ANGLIA
OLANDA
PRIN ACTUL DE ABJURARE DIN 1581, STĂRILE GENERALE DECLARĂ CĂ REGELE FILIP ŞI-A PIERDUT SUVERANITATEA ASUPRA LOR.
LA 4 IULIE ÎN ANUL 1776, 13 COLONII DE PE CONTINENTUL NORD-AMERICAN ŞI-AU DECLARAT INDEPENDENŢA FAŢĂ DE ANGLIA.
STATELE UNITE
LA 30 IANUARIE 1649, ENGLEZII L-AU DECAPITAT PE REGELE CAROL I.
LA 22 DECEMBRIE 1688, DUPĂ UN CONFLICT CU SUPUŞII SĂI, REGELE IACOB II FUGE ÎN FRANŢA.
FRANŢA
ELVEŢIA
ÎNTRE 1240 ŞI 1309 TREI CANTOANE ELVEŢIENE ŞI-AU OBŢINUT INDEPENDENŢA FAŢĂ DE HABSBURGI.
LA 21 IANUARIE 1793, POPORUL FRANCEZ L-A DECAPITAT PE REGELE LUDOVIC XVI.
EVOLUŢIA IDEII DE SUVERANITATE POPULARĂ
RĂSPÂNDIREA IDEII DE SUVERANITATE POPULARĂ

Însă noua lume a schimburilor şi comerţului evoluată din Cruciade l-a obligat să recunoască şi clasa de mijloc, căci altfel ar fi suferit o golire crescândă a vistieriei. Majestăţile lor (dacă ar fi urmat îndemnul dorinţelor ascunse) s-ar fi consultat cu bunii târgoveţi din oraşe pe cât s-ar fi sfătuit şi cu vacile sau porcii. Însă nu aveau de ales. Au înghiţit

hapul fiindcă era poleit cu aur, însă nu fără sforţare.

În Anglia, în timpul absenţei lui Richard Inimă de Leu (care plecase spre Ţara Sfântă, dar şi-a petrecut cea mai mare parte a călătoriei cruciate într-o închisoare austriacă), guvernarea ţării fusese încredinţată lui Ioan, un frate al lui Richard inferior în arta războiului, dar la fel de nepriceput ca administrator. Ioan îşi începuse cariera de regent pierzând Normandia şi majoritatea posesiunilor franceze. Apoi reuşise să intre în conflict cu papa Inocenţiu III, faimosul adversar al casei Hohenstaufen. Papa îl excomunicase pe Ioan (la fel cum Grigore VII îl excomunicase pe împăratul Henric IV cu două secole înainte). În anul 1213 Ioan fusese obligat să încheie o pace înjositoare, aşa cum trebuise să facă şi Henric IV în anul 1077.

Fără a se lăsa descurajat de insuccesul lui, Ioan a continuat să abuzeze de puterea regală până când vasalii nemulţumiţi l-au luat prizonier pe conducătorul uns de Dumnezeu şi l-au silit să promită că se va potoli şi nu va mai nesocoti niciodată drepturile străvechi ale supuşilor. Toate acestea s-au petrecut la 15 iunie 1215 pe o insuliţă de pe fluviul Tamisa, lângă satul Runnymede. Documentul semnat de Ioan se numea Marea Cartă — Magna Carta. Conţinea foarte puţine noutăţi. Reafirma pe scurt şi în propoziţii directe vechile îndatoriri ale regelui şi enumera privilegiile vasalilor săi. Acorda puţină atenţie (dacă acorda vreuna) vastei majorităţi a populaţiei, adică ţăranilor, însă oferea anumite garanţii clasei negustoreşti în ascensiune. A fost o cartă de mare însemnătate deoarece definea puterile regelui cu mai multă exactitate decât orice document anterior. Rămânea totuşi un document pur medieval. Nu se referea la oamenii de rând decât dacă aceştia erau proprietatea vasalului, care trebuia ferită de tirania regală la fel cum pădurile şi vacile baronilor erau ocrotite de vreun exces de zel din partea pădurarilor regali.

Peste câţiva ani începem totuşi să auzim o voce foarte diferită în consiliile Majestăţii Sale.

Ioan, care era rău atât din naştere, cât şi din fire, făgăduise solemn să se supună Marii Carte, dar apoi îi încălcase una câte una numeroasele prevederi. Din fericire, a murit repede şi a fost urmat de fiul său, Henric III, care a fost obligat să recunoască din nou carta. Între timp, unchiul Richard, cruciatul, costase ţara o grămadă de bani şi regele a fost nevoit să ceară câteva împrumuturi ca să-şi poată achita obligaţiile faţă de cămătarii evrei. Marii proprietari de pământ şi episcopii, care îndeplineau funcţia de consilieri ai regelui, nu îi puteau furniza aurul şi argintul necesare. Regele a poruncit chemarea câtorva reprezentanţi orăşeneşti pentru a lua parte la şedinţele Marelui Consiliu. Aceştia au apărut pentru prima oară în 1265. Se presupunea că ar fi trebuit să acţioneze doar ca experţi financiari, oferind consiliere exclusiv în chestiunea fiscalităţii, fără a participa la

discuţia generală despre problemele statului.

Treptat însă aceşti reprezentanţi ai „comunelor” au început să fie consultaţi în mai multe chestiuni, iar adunarea nobililor, episcopilor şi delegaţilor oraşelor a evoluat într-un adevărat parlament, un loc *où l’on parlait* — care înseamnă „unde se vorbea” —, înainte de a lua decizii în treburile de stat.

PATRIA LIBERTĂŢII ELVEŢIENE

Însă instituţia unui astfel de comitet consultativ general înzestrat cu anumite puteri executive nu a fost o invenţie englezească, aşa cum pare să fie opinia generală, iar guvernarea de către „un rege împreună cu parlamentul său” nu se limita în niciun caz la Insulele Britanice. O veţi găsi pretutindeni în Europa. În unele ţări, precum Franţa, creşterea rapidă a puterii regale după Evul Mediu a redus la zero influenţa „parlamentului”. În anul 1302, reprezentanţii oraşelor au fost admişi în întrunirea parlamentului francez, însă au trecut cinci secole înainte ca acest „parlament” să fie suficient de robust pentru a afirma drepturile clasei mijlocii, numită A Treia Stare, şi a diminua puterea regelui. Apoi a recuperat timpul pierdut şi în timpul Revoluţiei Franceze a abolit monarhia, clerul şi nobilii şi i-a făcut pe reprezentanţii oamenilor de rând conducătorii ţării. În Spania, „Cortes” (consiliul regelui) fusese deschis oamenilor din popor încă din prima jumătate a secolului al XII-lea. În Imperiul German, mai multe oraşe importante obţinuseră rangul de „oraşe imperiale” ai căror reprezentanţi trebuiau ascultaţi în Dieta imperială.

ABJURAREA LUI FILIP II

În Suedia, reprezentanţii poporului au participat la şedinţele Riksdag la prima întrunire a acestuia în anul 1359. În Danemarca, vechea adunare naţională, Daneholf, a fost reînfiinţată în 1314 şi, chiar dacă nobilii au recâştigat deseori controlul asupra ţării în dezavantajul regelui şi al poporului, reprezentanţii oraşelor nu au fost niciodată privaţi complet de puterea lor.

În regiunea scandinavă, istoria guvernării reprezentative e deosebit de interesantă. În Islanda, „Althing", adunarea tuturor proprietarilor de pământ liberi, care administra treburile insulei, a început să se întrunească cu regularitate în secolul al IX-lea şi şi-a continuat activitatea pentru mai bine de o mie de ani.

În Elveţia, cetăţenii liberi din diverse cantoane şi-au apărat cu mult succes adunările împotriva mai multor vecini feudali.

În sfârşit, în Ţările de Jos, adică în Olanda, reprezentanţi ai Stării a Treia participau la consiliile ducatelor şi comitatelor încă din secolul al XIII-lea.

În secolul al XVI-lea, câteva dintre aceste provincii mici s-au răzvrătit împotriva regelui, l-au renegat pe Majestatea Sa într-o întrunire solemnă a „Stărilor Generale", au îndepărtat clerul de la dezbateri, au suprimat puterea nobililor şi şi-au asumat autoritatea executivă deplină asupra nou înfiinţatei republici a celor Şapte Provincii Unite ale Ţărilor de Jos. Timp de două secole reprezentanţii consiliilor orăşeneşti au guvernat ţara fără un rege, fără episcopi şi fără nobili. Oraşul devenise suveran, iar cetăţenii deveniseră conducătorii ţării.

37 LUMEA MEDIEVALĂ

CE CREDEAU OAMENII DIN EVUL MEDIU DESPRE LUMEA ÎN

CARE TRĂIAU

DATELE SUNT O INVENŢIE DE MARE FOLOS. NU NE PUTEM descurca fără ele, însă dacă nu suntem foarte atenţi ne vor juca feste. Au capacitatea de a face istoria prea exactă. De exemplu, când vorbesc despre punctul de vedere al unui om medieval, nu vreau să spun că în ziua de 31 decembrie a anului 476 toate popoarele Europei au zis brusc: „Ei, acum Imperiul Roman s-a terminat şi trăim în Evul Mediu. Ce interesant!”

La curtea francă a lui Carol cel Mare aţi fi putut întâlni bărbaţi care erau romani din perspectiva obiceiurilor, manierelor şi viziunii asupra vieţii. Pe de altă parte, când veţi creşte veţi descoperi că pe lume există persoane care nu au depăşit stadiul omului cavernelor. Toate perioadele şi toate epocile se suprapun, iar ideile generaţiilor succesive joacă leapşa unele cu altele. Este posibil totuşi să studiem gândirea unui număr bun de reprezentanţi ai Evului Mediu şi să vă dau o idee despre atitudinea omului de rând faţă de viaţă şi puzderia de probleme grele ale existenţei.

Înainte de toate, ţineţi minte că oamenii din Evul Mediu nu se percepeau deloc drept cetăţeni născuţi liberi, cu putinţa de a pleca şi veni după pofta inimii sau de a-şi modela soarta în funcţie de capacitatea, energia sau norocul fiecăruia. Dimpotrivă, cu toţii se considerau parte a schemei generale a lucrurilor, care includea împăraţi şi şerbi, papi şi eretici, eroi şi fanfaroni, bogaţi, săraci, cerşetori şi hoţi. Acceptau această orânduire divină şi nu puneau întrebări. Bineînţeles, prin aceasta se deosebeau fundamental de oamenii moderni, care nu acceptă nimic şi încearcă mereu să-şi îmbunătăţească propria situaţie financiară şi politică.

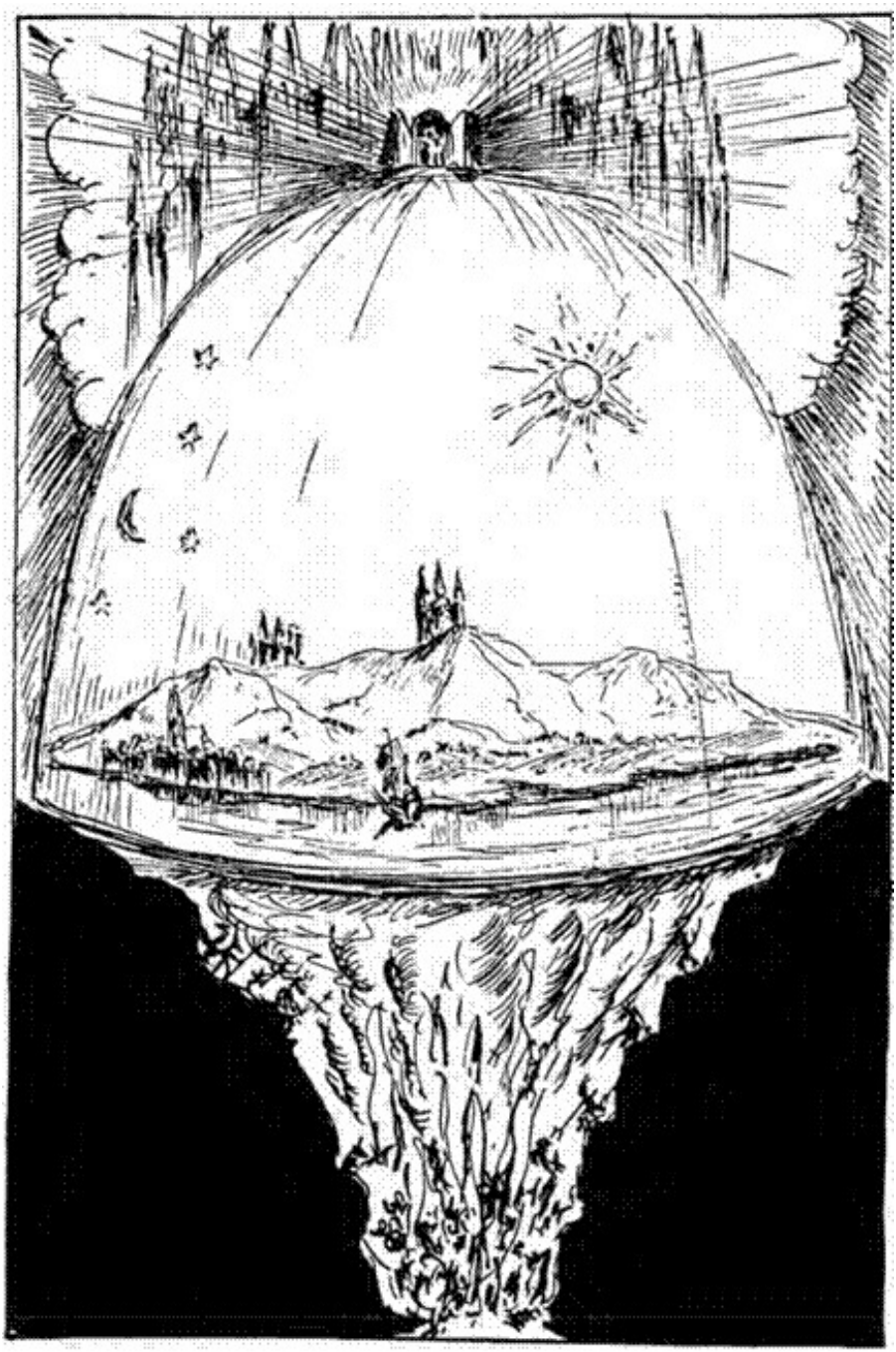

LUMEA MEDIEVALĂ

Pentru bărbatul şi femeia din secolul al XIII-lea, lumea cealaltă — un Paradis al desfătărilor minunate şi un Iad de pucioasă şi suferinţă — însemna mai mult decât nişte cuvinte goale sau nişte fraze teologice vagi. Era un fapt concret, iar târgoveţii şi cavalerii medievali

petreceau mare parte din timp pregătindu-se pentru ea. Noi, oamenii moderni, ne gândim la o moarte nobilă după o viaţă trăită bine cu liniştea senină a grecilor şi romanilor antici. După şaizeci de ani de muncă şi strădanii adormim cu sentimentul că toate vor merge bine.

Însă în Evul Mediu, Regina Groazei, cu tigva rânjind şi ciolanele zornăitoare, era tovarăşul statornic al omului. Îşi trezea victimele în sunetele înfiorătoare ale scripcii sale hodorogite — stătea cu ele la masă —, le zâmbea dindărătul copacilor şi tufişurilor atunci când scoteau o fată la plimbare. Dacă în loc să ascultaţi basme de Andersen şi Grimm în copilărie n-aţi fi auzit nimic altceva decât poveşti care-ţi fac părul măciucă despre cimitire, sicrie şi boli de temut, şi voi v-aţi fi trăit zilele cu groaza ceasului de pe urmă şi a înspăimântătoarei Zile a Judecăţii. Exact asta li se întâmpla copiilor din Evul Mediu. Se mişcau într-o lume a demonilor, stafiilor, unde îngerii apăreau doar din când în când. Câteodată teama de viitor le umplea sufletele de smerenie şi evlavie, însă adesea îi influenţa în direcţia opusă, făcându-i nemiloşi şi emotivi. Mai întâi omorau toate femeile şi toţi copiii dintr-un oraş cucerit şi apoi se îndreptau cucernic spre un loc sfânt unde, cu mâinile mânjite de sângele victimelor nevinovate, se rugau Cerului îndurător să îi ierte de păcate. Ba nu se opreau la rugăciune, ci vărsau lacrimi amare şi se mărturiseau cei mai netrebnici dintre păcătoşi. Dar în ziua următoare măcelăreau iarăşi o tabără de inamici sarazini fără o scânteiere de milă în inimă.

Desigur, cruciaţii erau cavaleri şi respectau un cod de conduită oarecum diferit de cel al omului de rând. Însă în aceste aspecte omul obişnuit era la fel ca stăpânul său. Se asemăna şi el cu un cal sfios, speriat cu uşurinţă de o umbră sau un petic de hârtie, capabil să slujească excelent şi cu loialitate, dar predispus să fugă şi să provoace pagube colosale dacă imaginaţia lui febrilă vedea o stafie.

În orice caz, când îi judecăm pe aceşti oameni de treabă e înţelept să ne amintim neajunsurile îngrozitoare ale vieţii pe care o duceau. Erau, de fapt, nişte barbari care pozau în oameni civilizaţi. Carol cel Mare sau Otto cel Mare se numeau „împăraţi romani”, dar erau nişte primitivi care trăiau în mijlocul unor vestigii splendide fără a avea parte de beneficiile civilizaţiei nimicite de părinţii şi bunicii lor. Nu ştiau nimic. Nu cunoşteau aproape niciunul dintre lucrurile pe care le ştie azi un copil de doisprezece ani. Pentru toate informaţiile erau obligaţi să meargă la o singură carte. Şi aceasta era Biblia. Însă fragmentele din Biblie care au influenţat în bine istoria neamului omenesc sunt acele capitole din Noul Testament care ne învaţă marile lecţii morale ale iubirii, milosteniei şi iertării. Ca manual de astronomie, zoologie, botanică, geometrie şi toate celelalte ştiinţe, venerabila carte nu e întru totul de încredere. În secolul al XII-lea, la biblioteca medievală s-a adăugat o a doua carte, marea enciclopedie a

cunoştinţelor utile compilată de Aristotel, filosoful grec din secolul al IV-lea înainte de Hristos. De ce a fost biserica creştină dispusă să acorde onoruri atât de înalte învăţătorului lui Alexandru cel Mare, câtă vreme îi condamna pe toţi ceilalţi filosofi greci din cauza doctrinelor lor păgâne, chiar nu ştiu. Însă pe lângă Biblie Aristotel a fost recunoscut drept singurul învăţător ale cărui opere puteau fi lăsate fără nicio primejdie în mâinile creştinilor adevăraţi.

Scrierile lui ajunseseră în Europa pe o cale cumva ocolită. Din Grecia se duseseră la Alexandria. Fuseseră traduse din greacă în limba arabă de către mahomedanii care cuceriseră Egiptul în secolul al VII-lea. Urmaseră oştile musulmane în Spania şi filosofia marelui Stagirit (Aristotel era de baştină din Stagira, cetate din Macedonia) se preda în universităţile maure din Cordoba. Mai apoi, textul arab a fost tradus în latină de studenţii creştini care traversaseră Pirineii pentru a primi o educaţie liberală, şi în cele din urmă această versiune mult-umblată a vestitei cărţi a început să fie predată în diverse şcoli din nord-vestul Europei. Nu era foarte clară, însă asta o făcea cu atât mai interesantă.

Cu ajutorul Bibliei şi al lui Aristotel, cei mai străluciţi bărbaţi din Evul Mediu au purces la explicarea tuturor lucrurilor dintre cer şi pământ în raport cu voinţa exprimată a lui Dumnezeu. Aceşti bărbaţi străluciţi, aşa-numiţii scolastici sau oameni şcoliţi, erau foarte inteligenţi, însă îşi obţinuseră informaţiile exclusiv din cărţi, niciodată în urma unei observaţii efective. Dacă doreau să ţină o prelegere despre sturion sau omizi, citeau Vechiul şi Noul Testament şi pe Aristotel şi le spuneau studenţilor tot ce aveau de zis aceste cărţi bune despre subiectul omizilor şi sturionului. Nu mergeau la cel mai apropiat râu ca să pescuiască un sturion. Nu ieşeau din biblioteci până în curte, să prindă câteva omizi, să privească aceste animale şi să le studieze în mediul lor natural. Nici măcar cărturari vestiţi ca Albert cel Mare şi Toma de Aquino nu s-au interesat dacă sturionii din Palestina şi omizile din Macedonia se deosebeau de sturionii şi omizile din Europa Occidentală.

Arareori, când o persoană excepţional de curioasă ca Roger Bacon se înfăţişa în sfatul învăţaţilor şi începea să facă experimente cu lupe sau mici telescoape ciudate sau aducea efectiv sturionul şi omida în sala de clasă, demonstrând că erau foarte diferite de creaturile descrise de Vechiul Testament şi de Aristotel, învăţaţii clătinau din capetele distinse. Bacon mergea prea departe. Când a îndrăznit să sugereze că o oră de observaţie concretă valora mai mult decât zece ani cu Aristotel şi că operele faimosului grec ar fi putut sta foarte bine şi netraduse, la cât bine au făcut, scolasticii s-au dus la poliţie şi au zis: „Omul acesta e un pericol pentru siguranţa statului. Vrea să studiem greacă pentru a-l citi pe Aristotel în original. De ce să nu ne mulţumim cu traducerea noastră latino-arabă care a satisfăcut poporul

credincios atâtea sute de ani? De ce e aşa curios să vadă cum arată peştii şi insectele pe dinăuntru? Probabil e un vrăjitor hain care încearcă să tulbure cu magia lui neagră orânduirea lucrurilor." Şi atât de bine şi-au susţinut cauza, încât gardienii păcii, speriaţi, i-au interzis lui Bacon să scrie vreun cuvinţel timp de peste zece ani. Când şi-a reluat studiile, învăţase lecţia. Şi-a scris cărţile într-un cifru bizar imposibil de citit pentru contemporani, un subterfugiu generalizat pe măsură ce Biserica a devenit tot mai disperată în încercările de a-i împiedica pe oameni să pună întrebări ce ar fi dus la îndoieli şi necredinţă.

Totuşi, Biserica nu a procedat aşa dintr-o dorinţă mişelească de a-i ţine pe oameni în ignoranţă. Sentimentul care îi îmboldea pe vânătorii de erezii din acea epocă era efectiv foarte bine intenționat. Credeau cu tărie — ba mai mult, ştiau — că viaţa de aici nu e decât pregătirea pentru adevărata noastră existenţă în lumea viitoare. Aveau convingerea că prea multă cunoaştere îi face pe oameni să se simtă îngrijoraţi, că le umple minţile cu opinii periculoase şi duce la îndoială şi, prin urmare, la pierzanie. Un scolastic medieval care îşi vedea unul dintre discipoli îndepărtându-se de autoritatea revelată a Bibliei şi a lui Aristotel, studiind lucruri pe cont propriu, se îngrijora la fel de tare ca o mamă iubitoare care îşi vede copilul apropiindu-se de o sobă încinsă. Ştie că îşi va arde degeţelele dacă îl lasă să atingă soba şi de aceea încearcă să îl oprească, iar la nevoie va folosi forţa. Însă îşi iubeşte cu adevărat copilul, iar dacă el o va asculta, va fi cât se poate de bună cu el. La fel şi gardienii medievali ai sufletelor, deşi erau foarte stricţi în toate chestiunile legate de credinţă, trudeau zi şi noapte pentru a le face cel mai mare serviciu posibil membrilor turmei lor. Întindeau o mână de ajutor ori de câte ori puteau, iar societatea epocii vădește influenţa a mii de bărbaţi buni la suflet şi a mii de femei pioase care au încercat să facă soarta omului de rând cât mai suportabilă cu putinţă.

Un şerb era şerb şi poziţia lui nu avea să se schimbe niciodată. Însă bunul Dumnezeu al Evului Mediu care îngăduia ca şerbul să rămână toată viaţa un rob îi dăruise acestei făpturi smerite un suflet nemuritor şi de aceea drepturile sale trebuiau ocrotite, ca să poată vieţui şi muri ca un bun creştin. Când şerbul ajungea prea bătrân sau prea slab ca să mai poată munci, seniorul feudal pentru care lucrase avea obligaţia de a-i purta de grijă. Aşadar şerbul, care ducea o viaţă monotonă şi tristă, nu era bântuit vreodată de frica zilei de mâine. Se ştia „în siguranţă" — ştia că nu putea fi concediat, că va avea mereu un acoperiş deasupra capului (probabil un acoperiş găurit, dar totuşi acoperiş) şi că va avea totdeauna ceva de mâncare.

Acest sentiment de „stabilitate" şi „siguranţă" se întâlnea în toate clasele sociale. În oraşe, negustorii şi meşteşugarii înfiinţau ghilde

care garantau fiecărui membru un venit constant. Nu îl încuraja pe cel ambiţios să se descurce mai bine decât vecinii. Foarte des ghildele îl ocroteau pe „leneş”, care reuşea „să se strecoare”. Însă au creat claselor muncitoare un sentiment colectiv de mulţumire şi siguranţă care nu mai există în zilele noastre de competiţie generalizată. Cei din Evul Mediu erau familiarizaţi cu pericolele a ceea ce noi în ziua de astăzi numim „acaparare” sau „monopolizare”, când un singur om bogat pune mâna pe toată cantitatea de cereale, săpun sau hering marinat şi apoi obligă lumea să cumpere la preţul impus de el. Autorităţile descurajau deci comerţul en gros şi reglementau preţurile la care aveau voie negustorii să-şi vândă bunurile.

Evului Mediu îi displăcea competiţia. La ce bun să te iei la întrecere şi lumea să dea pe-afară de grabă, rivalitate şi liote de oameni înfigăreţi când Ziua Judecăţii bătea la uşă, zi în care bogăţiile nu aveau să conteze câtuşi de puţin, iar bunul şerb avea să intre pe porţile aurite ale Paradisului, în timp ce cavalerul rău era trimis să ispăşească în cea mai adâncă groapă a infernului?

Pe scurt, oamenilor din Evul Mediu li se cerea să-şi cedeze parte din libertatea de gândire şi acţiune ca să se poată bucura de mai multă siguranţă împotriva sărăciei trupului şi sărăciei sufletului.

Şi, cu foarte puţine excepţii, nu obiectau. Credeau nestrămutat că erau simpli vizitatori pe această planetă — că se aflau aici pentru a se pregăti în vederea unei vieţi mai măreţe şi mai importante. Întorceau deliberat spatele unei lumi pline de suferinţă, răutate şi nedreptate. Trăgeau storurile pentru ca razele soarelui să nu le distragă atenţia de la capitolul din Apocalipsă care le vorbea despre lumina cerească ce avea să le lumineze fericirea o veşnicie întreagă. Încercau să închidă ochii în faţa majorităţii bucuriilor lumii în care trăiau pentru a se putea bucura de cele care îi aşteptau în viitorul apropiat. Acceptau viaţa ca pe un rău necesar şi salutau moartea ca pe zorii unei zile glorioase.

Grecii şi romanii nu se sinchisiseră deloc de viitor, ci încercaseră să-şi creeze Paradisul chiar aici pe pământ. Izbutiseră să facă viaţa extrem de plăcută pentru cei care nu erau sclavi. Dar în Evul Mediu s-a ajuns la cealaltă extremă, când omul şi-a clădit un Paradis dincolo de cei mai înalţi nori şi a trans — format această lume într-o vale de lacrimi pentru cei de sus şi cei de jos, pentru bogaţi şi săraci, pentru inteligenţi şi nătângi. Venise vremea ca pendulul să se întoarcă în direcţia opusă, după cum vă voi povesti în următorul capitol.

38 COMERŢUL MEDIEVAL

CRUCIADELE AU TRANSFORMAT DIN NOU MEDITERANA ÎNTR-UN NUCLEU COMERCIAL ACTIV ŞI ORAŞELE DIN PENINSULA ITALICĂ AU DEVENIT MARELE CENTRU DE DISTRIBUŢIE PENTRU SCHIMBURILE CU ASIA ŞI AFRICA

EXISTĂ TREI MOTIVE SERIOASE PENTRU CARE ORAŞELE ITALIENE au redobândit cele dintâi o poziţie foarte importantă pe parcursul Evului Mediu târziu. Peninsula Italică fusese colonizată de Roma la o dată foarte timpurie. Aici existaseră mai multe drumuri, mai multe oraşe şi mai multe şcoli decât oriunde altundeva în Europa.

Barbarii incendiaseră în Italia la fel de pătimaş ca peste tot, însă aici se aflau atât de multe lucruri de distrus, încât au reuşit să supravieţuiască în număr mai mare. În al doilea rând, în Italia trăia papa şi, ca şef al unui aparat politic extins, care deţinea pământ, şerbi, clădiri, păduri, râuri şi avea tribunale judecătoreşti, acesta primea constant sume mari de bani. Autorităţile pontificale trebuiau plătite în aur şi argint, la fel ca negustorii şi armatorii din Veneţia şi Genova. Vacile, ouăle, caii şi toate celelalte produse agricole din nord şi din vest trebuiau schimbate în bani adevăraţi înainte de a plăti datorii în îndepărtatul oraş al Romei. Din acest motiv, Italia era singura ţară unde exista o relativă abundenţă de aur şi argint. În sfârşit, în timpul Cruciadelor oraşele italiene deveniseră punctul de îmbarcare pentru cruciaţi, lucru pe care îl speculaseră într-o măsură aproape incredibilă.

După încheierea Cruciadelor, aceleaşi oraşe italiene şi-au păstrat rolul de centre de distribuţie pentru acele bunuri orientale de care europenii ajunseseră să depindă în răstimpul petrecut în Orientul Apropiat.

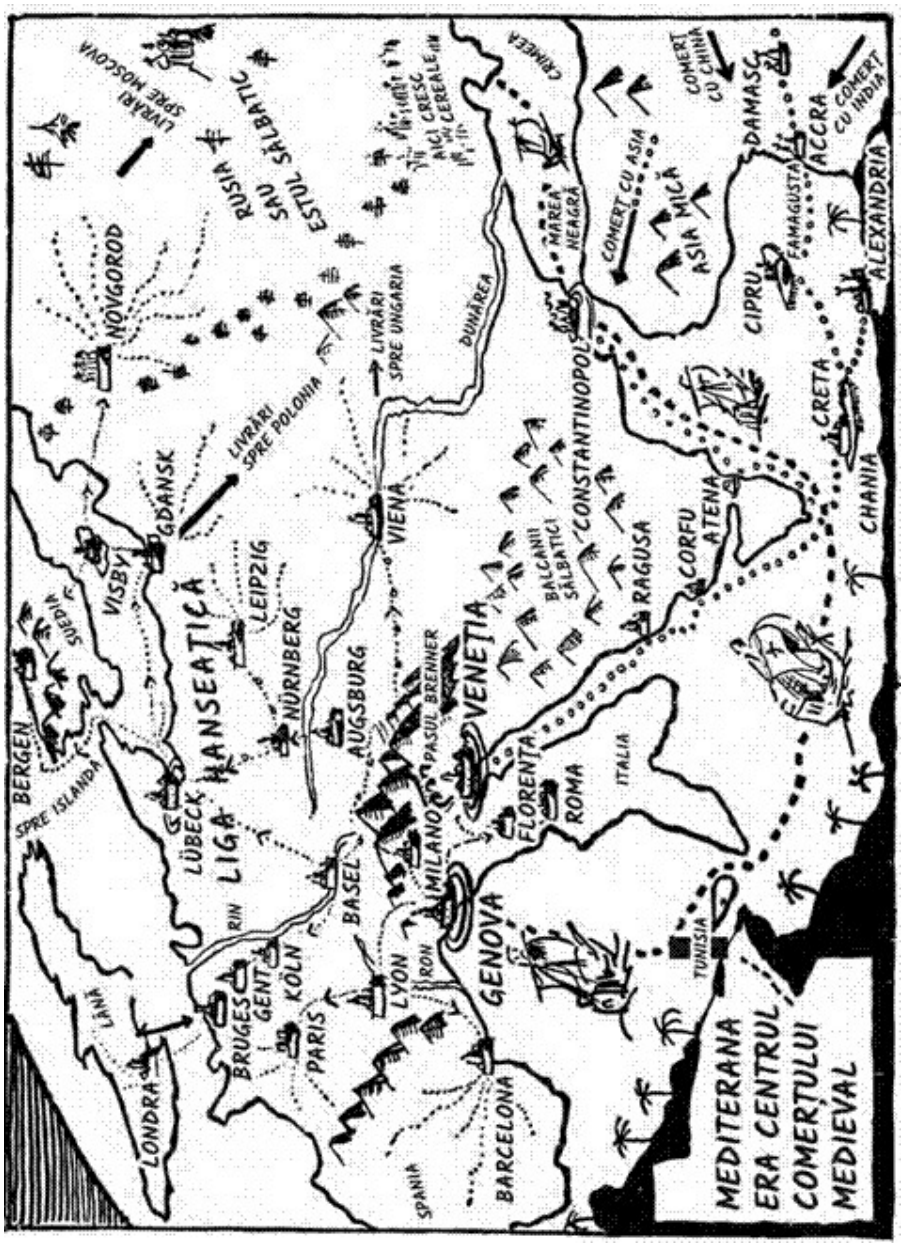

COMERŢUL MEDIEVAL

Dintre aceste oraşe, puţine au fost atât de vestite ca Veneţia. Veneţia era o republică construită pe un banc de nămol. Aici se refugiaseră locuitori din interiorul continentului pe parcursul invaziilor barbare din secolul al IV-lea. Înconjuraţi de mare din toate părţile, se apucaseră să producă sare. În Evul Mediu sarea se găsea în cantităţi insuficiente şi costa scump. Veneţia a deţinut sute de ani monopolul acestui produs alimentar indispensabil (spun indispensabil

deoarece oamenii, la fel ca oile, se îmbolnăvesc dacă nu obţin o anumită cantitate de sare din mâncare). Localnicii folosiseră acest monopol pentru a spori puterea oraşului. Ba uneori cutezaseră chiar să sfideze puterea papilor. Oraşul se îmbogăţise şi începuse să construiască corăbii angajate în comerţul cu Orientul. În timpul Cruciadelor vasele fuseseră utilizate pentru transportarea pasagerilor în Ţara Sfântă, iar când pasagerii nu îşi puteau plăti biletele în bani, erau obligaţi să-i ajute pe veneţieni, care şi-au extins neîncetat coloniile în Marea Egee, Asia Mică şi Egipt.

Spre sfârşitul secolului al XIV-lea, populaţia crescuse la 200.000, număr care făcea din Veneţia cel mai mare oraş medieval. Locuitorii nu jucau niciun rol în guvernare, care constituia afacerea privată a unui număr mic de familii negustoreşti bogate. Ele alegeau un Senat şi un doge (sau duce), însă conducătorii efectivi ai oraşului erau membrii faimosului Consiliu al celor Zece — care se menţineau la putere cu ajutorul unui sistem extrem de bine organizat de spioni şi asasini profesionişti care îi supravegheau pe toţi cetăţenii şi îi eliminau în liniște pe cei potenţial periculoşi pentru siguranţa samavolnicului şi lipsitului de scrupule Comitet al Siguranţei Publice.

Cealaltă extremă a guvernării, o democraţie cu deprinderi foarte turbulente, se găsea la Florenţa. Acest oraş controla principalul drum din nordul Europei spre Roma şi utilizase banii rezultaţi din fericita poziţie economică pentru a se angaja în activităţi manufacturiere. Florentinii au încercat să urmeze exemplul atenienilor. Nobilii, preoţii şi membrii ghildelor participau la discutarea problemelor civice. Faptul a dus la tulburări civice de proporţii. Locuitorii erau împărţiţi veşnic în partide politice, iar aceste partide se luptau între ele cu o vehemenţă extremă, îşi exilau adversarii şi le confiscau averile de îndată ce obţineau victoria în consiliu. După câteva secole de guvernare de către gloate organizate, inevitabilul s-a produs. O familie puternică a pus stăpânire pe oraş, administrând Florenţa şi teritoriile învecinate după modelul „tiranilor” greci din Antichitate. Familia se numea Medici. Primii Medici fuseseră doctori (*medicus* înseamnă „medic” în latină, de unde şi numele lor), însă mai târziu deveniseră bancheri. Băncile şi casele lor de amanet se găseau în toate centrele mai importante de comerţ. Casele de amanet americane etalează şi în ziua de astăzi cele trei sfere de aur care făceau parte din stema puternicei case de Medici, ai căror membri au ajuns domnitorii Florenţei, şi-au căsătorit fiicele cu regii Franţei şi erau îngropaţi în morminte demne de un cezar roman.

Apoi venea marea rivală a Veneţiei, Genova, unde negustorii se specializaseră în comerţul cu Tunisia, în Africa, şi cu grânarele de la Marea Neagră. Mai existau peste două sute de alte oraşe, unele mari, altele mici, fiecare constituind o unitate comercială perfectă, fiecare

luptând cu vecinii şi rivalii cu ura nepieritoare a vecinilor care îşi fură câştigurile unii altora.

După ce soseau în aceste centre de distribuţie, produsele din Orient şi Africa trebuiau pregătite pentru călătoria în apus şi miazănoapte.

Genova îşi transporta bunurile pe apă până la Marsilia, de unde erau transbordate spre oraşele de pe fluviul Ron care, la rândul lor, serveau ca pieţe locale în nordul şi vestul Franţei.

Veneţia utiliza ruta terestră spre nordul Europei. Acest drum antic trecea prin Pasul Brenner, vechea poartă a barbarilor care invadaseră Italia. După Innsbruck, marfa era transportată la Basel. De acolo cobora în ambarcaţiuni pe Rin până la Marea Nordului şi în Anglia, sau era dusă la Augsburg, unde familia Fugger (ai cărei membri erau atât bancheri, cât şi producători şi prosperau „răzuind" monedele cu care îşi plăteau muncitorii) supraveghea distribuţia în Nürnberg, Leipzig, oraşele de la Marea Baltică şi Visby (pe Insula Gotland), care se ocupa de necesităţile nordului Balticii şi întreţinea schimburi directe cu republica Novgorod, vechi centru comercial al Rusiei, distrus de Ivan cel Groaznic la jumătatea secolului al XVI-lea.

MAREA REPUBLICĂ A NOVGORODULUI

Şi orăşelele de pe ţărmurile din nord-vestul Europei aveau o poveste interesantă. Lumea medievală consuma cantităţi mari de peşte. Existau multe zile de post când oamenilor nu le era îngăduit să mănânce carne. Pentru cei care locuiau departe de mare şi râuri, asta însemna un regim pe bază de ouă sau nimic. Însă pe la începutul secolului al XIII-lea un pescar olandez a descoperit o metodă de conservare a heringului astfel încât să poată fi transportat pe distanţe mari. În consecinţă, pescăriile de hering din Marea Nordului au căpătat o importanţă semnificativă. Însă la un moment dat pe parcursul secolului al XIII-lea acest peştişor util s-a mutat (din motivele lui) din Marea Nordului în Marea Baltică şi astfel oraşele de la această mare internă au început să facă bani. Toată lumea naviga acum spre Marea Baltică pentru a prinde hering şi, deoarece acest peşte nu poate fi pescuit decât în câteva luni pe an (îşi petrece restul timpului în adânc, crescând familii numeroase de pui de heringi), corăbiile erau inactive dacă nu îşi găseau altă ocupaţie. De aceea erau întrebuinţate pentru a transporta grâu din nordul şi centrul Rusiei în sudul şi vestul Europei. La întoarcerea din voiaj aduceau mirodenii, mătăsuri, covoare şi carpete orientale din Veneţia şi Genova la Bruges, Hamburg şi Bremen.

Din aceste origini simple s-a dezvoltat un sistem remarcabil de schimburi internaţionale care se întindea de la oraşele manufacturiere Bruges şi Gent (unde ghildele atotputernice purtau războaie înverşunate cu regii Franţei şi Angliei şi impuseseră o tiraniei a muncii care i-a ruinat complet atât pe angajatori, cât şi pe muncitori) până la republica Novgorodului, în nordul Rusiei. Novgorodul a fost un oraş măreţ până când ţarul Ivan, care nu se încredea în niciun negustor, l-a cucerit şi a măcelărit şaizeci de mii de persoane în mai puţin de o lună, aducându-i pe supravieţuitori la sapă de lemn.

Ca să se poată apăra de piraţi, impozite excesive şi legislaţia neconvenabilă, negustorii din nord au întemeiat o ligă protectoare numită „Hansa”. Liga Hanseatică, al cărei sediu central se găsea la Lübeck, era o asociaţie voluntară de peste o sută de oraşe. Asociaţia întreţinea o flotă proprie care patrula mările, luptând şi învingându-i pe regii Angliei şi Danemarcei atunci când îndrăzneau să se amestece în drepturile şi privilegiile puternicilor comercianţi hanseatici.

Mi-aş dori să am mai mult spaţiu pentru a vă spune câteva dintre minunatele poveşti ale acestei extraordinare activităţi comerciale ce traversa înălţimile munţilor şi adâncimile mărilor în mijlocul unor asemenea primejdii încât fiecare călătorie era o aventură magnifică. Însă ar fi nevoie de câteva volume şi nu e loc pentru aşa ceva aici.

Evul Mediu, după cum am încercat să vă arăt, fusese o perioadă de

progres foarte lent. Cei aflaţi la putere credeau că „progresul” era o invenţie deloc de dorit a Celui Rău şi că se cuvenea descurajată. Şi cum tocmai ei ocupau scaunele celor tari, era uşor să îşi impună voinţa în faţa şerbilor îndelung răbdători şi a cavalerilor analfabeţi. Ocazional, câteva suflete curajoase s-au aventurat în domeniile interzise ale ştiinţei, însă nu le-a mers bine şi se considerau norocoase dacă scăpau cu viaţă şi o condamnare de douăzeci de ani închisoare.

În secolele al XII-lea şi al XIII-lea, potopul comerţului internaţional s-a revărsat peste Europa apuseană la fel cum inunda Nilul valea Egiptului antic. A lăsat în urmă sedimentul fertil al belşugului. Belşugul a însemnat timp liber, iar ceasurile de răgaz le-au oferit bărbaţilor şi femeilor posibilitatea de a cumpăra manuscrise şi de a se interesa de literatură, artă şi muzică.

CORABIE HANSEATICĂ

Apoi lumea s-a umplut iarăşi de curiozitatea divină care îl ridicase pe om din rândul celorlalte mamifere, care îi sunt veri îndepărtaţi, dar care au rămas necuvântătoare, iar oraşele, despre a căror creştere şi dezvoltare v-am povestit în ultimul capitol, le-au oferit un adăpost sigur acestor pionieri curajoşi care cutezau să iasă din sfera foarte

îngustă a ordinii existente a lucrurilor.

S-au pus pe treabă. Au deschis ferestrele chiliilor izolate şi propice meditației. Un torent de lumină a pătruns în odăile prăfuite şi le-a dezvăluit păienjenişul care se adunase în lunga perioadă de semiîntuneric.

Apoi au început să facă curăţenie în casă. Pe urmă şi-au curăţat grădinile.

Apoi au ieşit pe câmp, în afara zidurilor năruite ale oraşelor, şi au spus: „E o lume bună. Suntem bucuroşi că trăim în ea.” În clipa aceea Evul Mediu s-a încheiat şi s-a născut o lume nouă.

39 RENAŞTEREA

OAMENII AU ÎNDRĂZNIT IARĂŞI SĂ FIE FERICIŢI PENTRU SIMPLUL FAPT CĂ TRĂIAU. AU ÎNCERCAT SĂ SALVEZE VESTIGIILE CIVILIZAŢIILOR MAI VECHI ŞI MAI ÎMBIETOARE DIN ROMA ŞI GRECIA ŞI SE MÂNDREAU ATÂT DE MULT CU REALIZĂRILE LOR, ÎNCÂT AU ÎNCEPUT SĂ VORBEASCĂ DESPRE O „RENAŞTERE” A CIVILIZAŢIEI

RENAŞTEREA NU A FOST O MIŞCARE POLITICĂ SAU RELIGIOASĂ. A fost o stare de spirit.

Oamenii Renaşterii au continuat să fie fii ascultători ai mamei Biserici. Se supuneau fără să crâcnească regilor, împăraţilor şi ducilor.

Însă concepţia asupra vieţii se schimbase. Au început să poarte haine diferite, să vorbească o limbă diferită, să ducă vieţi diferite în case diferite.

Nu îşi mai concentrau orice gând şi strădanie asupra binecuvântatei existenţe care îi aştepta în Cer. Încercau să-şi întemeieze Paradisul pe această planetă şi, la drept vorbind, au reuşit într-o măsură remarcabilă.

V-am avertizat frecvent împotriva pericolului ascuns în datele istorice. Oamenii le iau prea literal. Se gândesc la Evul Mediu ca la o perioadă a întunericului şi ignoranţei. Face ceasul „tic” şi începe Renaşterea, oraşele şi palatele se inundă cu lumina strălucitoare a unei curiozităţi intelectuale nesăţioase.

În realitate e cu neputinţă să tragem linii atât de nete. Secolul al XIII-lea a aparţinut Evului Mediu, în mod cât se poate de vădit. Toţi istoricii sunt de acord în această privință. Însă a fost doar o perioadă a întunericului şi stagnării? În niciun caz. Lumea era plină de viață. S-au întemeiat state importante. S-au dezvoltat centre comerciale mari. Deasupra turnurilor crenelate ale castelului şi acoperişului primăriei se înălţa turla graţioasă a catedralei gotice construite de curând. Omenirea era pretutindeni în mişcare. Semeţii domni din primărie, care tocmai ce îşi conştientizaseră forţa (datorată bogăţiilor recent dobândite), se luptau cu seniorii feudali pentru a obține mai multă

putere. Membrii ghildelor, care tocmai înţelegeau faptul important că „numerele contează”, se luptau cu semeţii domni din primărie. Regele şi viclenii lui sfetnici pescuiau în aceste ape tulburi şi au prins mulţi bibani lucioşi — și bănoși — pe care i-au gătit şi mâncat sub nasurile consilierilor şi confraţilor din ghilde surprinşi şi dezamăgiţi.

Pentru a înviora decorul în lungile ceasuri de seară, când străzile prost luminate nu invitau la alte dispute politice şi economice, trubadurii şi minesengerii depănau poveşti şi cântau cântece de dragoste, aventură, eroism şi credinţă faţă de toate femeile frumoase. Între timp tineretul, nemulțumit de lentoarea progresului, s-a îngrămădit în universităţi, şi aici avem o întreagă poveste.

Evul Mediu avea o atitudine „internaţională”. Pare complicat, dar aşteptaţi să vă explic. Noi, modernii, gândim în termeni „naţionali”. Suntem americani, englezi, francezi sau italieni şi vorbim engleză, franceză sau italiană şi mergem la universităţi engleze, franceze sau italiene, cu excepţia cazului când vrem să ne specializăm într-o anumită ramură de studiu care nu se predă decât altundeva: atunci învăţăm o altă limbă şi mergem la München, Madrid sau Moscova. Însă cei din secolele al XIII-lea sau al XIV-lea se descriau arareori ca englezi, francezi sau italieni. Spuneau: „Sunt cetăţean din Sheffield, Bordeaux sau Genova”. Deoarece toţi aparţineau uneia şi aceleiaşi Biserici, simţeau o anumită legătură frăţească. Şi cum orice persoană educată ştia să vorbească latină, aveau o limbă internaţională care înlătura stupidele bariere lingvistice apărute în Europa modernă, care creează un dezavantaj enorm pentru naţiunile mici. De exemplu, să luăm cazul lui Erasmus, marele propovăduitor al toleranţei şi râsului, care şi-a scris cărţile în secolul al XVI-lea. Era originar dintr-un sătuc olandez. Scria în latină şi avea ca public lumea întreagă. Dacă ar trăi astăzi, ar scrie în olandeză. Nu l-ar putea citi decât cinci sau şase milioane de oameni. Pentru a fi înţeles de restul Europei şi în America, editorii lui ar fi obligaţi să-i traducă volumele laboratorul medieval în douăzeci de limbi. Asta ar costa o groază de bani şi foarte probabil editorii nu şi-ar da osteneala sau nu şi-ar asuma riscul.

Aşa ceva nu se putea întâmpla acum şase sute de ani. Marea majoritate a populaţiei era încă absolut ignorantă şi nu ştia nici să scrie, nici să citească. Însă cei care stăpâneau dificila artă de a mânui o pană de gâscă făceau parte dintr-o republică internaţională a literelor, care se întindea pe tot continentul şi nu cunoştea graniţe sau limitări de limbă ori naţionalitate. Universităţile erau fortăreţele acestei republici. Spre deosebire de fortificaţiile moderne, ele nu urmăreau linia frontierei. Se aflau oriunde se întâmpla ca un învăţător şi câţiva studenţi să se găsească laolaltă. Iată un alt aspect prin care Evul Mediu şi Renaşterea se deosebeau de vremurile noastre. În prezent, procesul construirii unei noi universităţi este (aproape

invariabil) următorul: un om bogat vrea să facă ceva pentru comunitatea în care trăieşte; sau o anumită sectă religioasă doreşte să construiască o şcoală pentru a-şi ţine copiii credincioşi sub o supraveghere cum se cuvine; sau o ţară are nevoie de medici, avocaţi şi profesori. Universităţile încep cu o sumă mare de bani depusă într-o bancă. Aceşti bani sunt folosiţi apoi pentru construirea de clădiri, laboratoare şi internate. În cele din urmă sunt angajaţi profesori specialişti, se ţin examene de admitere şi universitatea intră în funcţiune.

Însă în Evul Mediu se proceda altfel. Un înţelept îşi spunea: „Am descoperit un mare adevăr, trebuie să le împărtăşesc şi altora cunoştinţele mele." Şi începea să-şi propovăduiască înţelepciunea oriunde şi oricând găsea câţiva ascultători, ca oratorii moderni la tribunele improvizate. Dacă era un vorbitor interesant, mulţimea venea şi rămânea. Dacă era plicticos, oamenii ridicau din umeri şi îşi vedeau de drum. Încetul cu încetul unii tineri au început să se adune cu regularitate pentru a asculta cuvintele înţelepte ale unui învăţător de seamă. Aduceau cu ei caiete, o sticluţă cu cerneală şi o pană de gâscă, aşternând în scris ceea ce li se părea important. Într-o zi a plouat. Învăţătorul şi discipolii s-au adăpostit într-un beci gol sau în camera „profesorului". Învăţatul stătea pe scaun, iar băieţii pe podea. Aşa a început universitatea, *universitas*, care pe parcursul Evului Mediu era o corporaţie de profesori şi studenţi unde „învăţătorul" însemna totul, iar clădirea în care preda conta prea puţin.

LABORATORUL MEDIEVAL

Ca exemplu, daţi-mi voie să vă povestesc un fapt petrecut în secolul al IX-lea. În oraşul Salerno, lângă Napoli, se găseau câţiva doctori excelenţi. Ei au atras oameni dornici să înveţe profesia de medic şi pentru aproape o mie de ani (până în 1817) acolo a funcţionat Universitatea din Salerno, unde se predau cunoştinţele lui Hipocrate,

marele medic elen care şi-a practicat meşteşugul în Grecia antică în secolul al V-lea înainte de naşterea lui Hristos.

Apoi a urmat Abélard, un tânăr preot din Bretania care pe la începutul secolului al XII-lea a început să ţină prelegeri de teologie şi logică la Paris. Mii de tineri înflăcăraţi s-au îmbulzit în oraşul francez pentru a-l asculta. Alţi preoţi, care nu erau de acord cu el, au ieşit în faţă pentru a-şi explica propriul punct de vedere. În curând Parisul s-a umplut de o mulţime zgomotoasă de englezi, germani şi italieni şi de studenţi din Suedia şi Ungaria, iar în jurul vechii catedrale clădite pe o insuliţă pe Sena s-a format faimoasa Universitate din Paris.

La Bologna, în Italia, un călugăr pe nume Graţian compilase un manual pentru cei care trebuiau să cunoască legile Bisericii. Preoţi tineri şi numeroşi laici au venit apoi din toată Europa să-l ascute pe Graţian explicându-şi ideile. Pentru a se proteja de abuzurile proprietarilor care închiriau, de hangii şi doamnele care ţineau pensiuni în oraş, au format o corporaţie (sau universitate) şi aşa s-a născut Universitatea din Bologna.

Apoi la Universitatea din Paris s-a iscat o dispută. Nu ştim ce a provocat-o, dar un grup de profesori supăraţi şi studenţii lor au traversat Canalul Mânecii şi au întemeiat un cămin primitor într-un cătun de pe malul Tamisei numit Oxford şi astfel a luat fiinţă şi celebra Universitate Oxford. În acelaşi fel, în anul 1222 s-a petrecut o scindare în Universitatea din Bologna. Profesorii nemulţumiţi (urmaţi şi ei de studenţi) s-au mutat la Padova, iar de atunci înainte oraşul lor mândru s-a făcut cu o universitate proprie. Şi aşa s-au petrecut lucrurile de la Valladolid în Spania până la Cracovia, în îndepărtata Polonie, şi de la Poitiers, în Franţa, până la Rostock în Germania.

E foarte adevărat că mare parte din ceea ce predau aceşti profesori de la începuturi ar suna absurd pentru urechile noastre, obişnuite să urmărească logaritmi şi teoreme geometrice. Ideea pe care vreau să o subliniez este totuşi următoarea — Evul Mediu, şi îndeosebi secolul al XIII-lea, nu a fost o epocă în care lumea a rămas complet nemişcată. În rândul generaţiilor mai tinere existau viaţă, entuziasm şi o dorinţă nepotolită, chiar dacă sfioasă, de a pune întrebări. Şi din acest clocot a evoluat Renaşterea.

Însă chiar înainte de coborârea cortinei peste ultimul act al lumii medievale, scena a fost traversată de o figură solitară despre care se cuvine să ştiţi mai mult decât numele. Acest bărbat se numea Dante. Era fiul unui avocat florentin din familia Alighieri şi a văzut lumina zilei în anul 1265. A crescut în oraşul strămoşilor săi în timp ce Giotto picta istorii din viaţa Sfântului Francisc de Assisi în biserica Sfânta Cruce, însă de multe ori când mergea la şcoală ochii lui speriaţi vedeau bălţile de sânge care stăteau mărturie a unui război nemilos şi interminabil între ghelfi şi ghibelini, susţinătorii papei şi partizanii

împăraţilor.

RENAŞTEREA

Când a crescut a devenit ghelf, fiindcă tatăl lui fusese ghelf, exact aşa cum un băiat american va fi democrat sau republican din simplul motiv că tatăl lui a fost democrat sau republican. După câţiva ani, însă, Dante a înţeles că, dacă nu se unea sub un singur conducător, Italia risca să cadă victimă a invidiilor neînfrânate nutrite de miriada de orăşele. Aşa a devenit ghibelin.

A căutat ajutor dincolo de Alpi. Spera că pe tron va urca un împărat puternic care va restabili unitatea şi ordinea. Dar vai, speranţa i-a fost deşartă! Ghibelinii au fost alungaţi din Florenţa în anul 1302. De atunci şi până în 1321, când a murit printre ruinele lugubre din Ravenna, Dante a fost un hoinar fără casă, mâncând pâinea milei la masa protectorilor bogaţi ale căror nume ar fi căzut în cea mai adâncă uitare fără acest unic merit: s-au arătat cumsecade faţă de un poet sărac. În timpul numeroşilor ani de exil, Dante s-a simţit obligat să se justifice pe sine şi acţiunile întreprinse pe vremea când era lider politic în oraşul natal şi când îşi petrecea zilele plimbându-se pe malurile râului Arno ca să o poată întrezări pe încântătoarea Beatrice Portinari, care murise căsătorită cu alt bărbat cu vreo zece ani înainte ca nenorocirea să-i lovească pe ghibelini.

Ambiţiile sale legate de carieră eşuaseră. Îşi slujise cu credinţă oraşul de baştină şi fusese acuzat înaintea unui tribunal corupt de furt din fonduri publice, fiind condamnat la arderea pe rug dacă îndrăznea să se întoarcă pe teritoriul oraşului Florenţa. Ca să-şi arate nevinovăţia în faţa propriei conştiinţe şi a contemporanilor, Dante a creat o lume imaginară, a descris foarte amănunţit împrejurările care duseseră la înfrângerea sa şi a zugrăvit starea deplorabilă de lăcomie, pofte

nestăpânite şi ură care transformaseră frumoasa şi iubita lui Italie într-un câmp de luptă pentru mercenarii nemiloşi ai unor tirani răi şi egoişti.

DANTE

El ne spune că în anul 1300, în joia dinaintea Paştelui, s-a rătăcit într-o pădure deasă şi cum un leopard, un leu şi un lup i-au tăiat calea. Se credea pierdut când o siluetă albă şi-a făcut apariţia printre copaci. Era Vergiliu, poetul şi filosoful roman, trimis în misiune de Sfânta Fecioară şi de Beatrice, care veghea din înaltul Cerului soarta adevăratului ei iubit. Apoi Vergiliu îl călăuzeşte pe Dante prin Purgatoriu şi Infern. Cărarea coboară tot mai mult, până în groapa cea mai adâncă, unde Lucifer însuşi stă împietrit în gheaţa veşnică, înconjurat de cei mai mari păcătoşi, trădători şi mincinoşi şi de cei care şi-au cucerit faima şi succesul prin minciuni şi înşelătorii. Însă înainte ca cei doi călători să ajungă în acest loc îngrozitor, Dante îi întâlneşte pe toţi cei care au jucat, într-un fel sau altul, un rol în istoria oraşului său iubit. Împăraţi şi papi, cavaleri dichisiţi şi cămătari care se tânguiesc, osândiţi la pedeapsa veşnică sau aşteptând ziua izbăvirii, când vor pleca din Purgatoriu şi vor intra în Cer.

E o poveste curioasă. E un manual despre toate faptele, sentimentele, temerile şi rugăciunile oamenilor din secolul al XIII-lea. Printre toate se mişcă figura singuraticului exilat florentin, urmat pretutindeni de umbra propriei disperări.

Dar iată! Când porţile morţii s-au închis în spatele tristului poet al Evului Mediu, uşa vieţii s-a deschis larg în faţa copilului care avea să devină primul bărbat al Renaşterii. Acesta era Francesco Petrarca, fiul unui notar public din orăşelul Arezzo.

Tatăl lui Francesco aparţinuse aceluiaşi partid politic ca Dante.

Fusese exilat şi el şi de aceea Petrarca s-a născut departe de Florenţa. La vârsta de cincisprezece ani a fost trimis la Montpellier, în Franţa, ca să devină avocat, ca tatăl său. Însă băiatul nu voia să fie jurist. Ura dreptul. Voia să fie cărturar şi poet — şi fiindcă dorea să fie cărturar şi poet mai presus de orice, asta a devenit, aşa cum izbutesc oamenii cu voinţă puternică. A făcut călătorii lungi, copiind manuscrise în Flandra şi în mănăstirile de pe Rin, apoi în Paris, Liège şi în cele din urmă la Roma. Apoi s-a stabilit într-o vale singuratică din Vaucluse, unde a studiat şi a scris. Nu peste multă vreme ajunsese atât de faimos, încât şi Universitatea din Paris, şi regele Neapolelui l-au invitat să le predea studenţilor şi respectiv supuşilor. În drum spre noul loc de muncă a fost obligat să treacă prin Roma. Lumea auzise de faima lui ca editor al unor autori romani aproape uitaţi. Au hotărât să-l onoreze, şi astfel Petrarca a fost încoronat cu cununa de lauri a poetului în vechiul for al cetăţii imperiale.

De atunci înainte a trăit o carieră de onoruri şi aprecieri necontenite. A scris lucrurile pe care oamenii doreau să le audă mai presus de orice. Lumea se săturase de dispute teologice. Sărmanul Dante putea să rătăcească prin Infern cât voia. Petrarca scria despre dragoste, natură şi soare, fără a pomeni vreodată lucrurile sumbre care păreau să constituie inventarul generaţiei anterioare. Iar când intra Petrarca într-un oraş, toţi se înghesuiau să-l întâlnească şi era primit ca un erou triumfător. Dacă se întâmpla să-l ia cu el şi pe povestitorul Boccaccio, tânărul lui prieten, cu atât mai bine. Amândoi erau oameni ai timpului lor, mânaţi de curiozitate, dornici să citească totul pe dată, scormonind prin biblioteci uitate şi prăfuite ca să găsească un manuscris al lui Vergiliu, Ovidiu, Lucreţiu sau al oricărui alt poet latin din vechime. Erau buni creştini. Negreșit! Toată lumea era așa. Dar nu-i nevoie să faci o faţă tristă şi să porţi haine murdare doar fiindcă într-o zi vei muri. Viaţa era bună. Oamenii erau meniți pentru fericire. Dorea cineva o dovadă? Foarte bine. Lua un hârleţ şi săpa în pământ. Ce găsea? Statui vechi splendide. Vase vechi splendide. Ruinele unor edificii antice. Toate acestea fuseseră realizate de locuitorii celui mai măreţ imperiu din câte existaseră vreodată. Ei stăpâniseră lumea o mie de ani. Fuseseră puternici, bogaţi şi chipeşi (uitaţi-vă doar la bustul împăratului Augustus!). Bineînţeles, nu fuseseră creştini şi nu aveau să intre niciodată în Paradis. În cel mai bun caz îşi petreceau zilele în Purgatoriu, unde tocmai ce îi vizitase Dante.

Dar cui îi păsa? Viaţa într-o lume ca Roma antică era îndeajuns de paradiziacă pentru orice muritor. Şi, oricum, o viaţă avem. Să fim fericiţi şi voioşi pentru simpla bucurie a existenţei.

Pe scurt, acesta era spiritul care începuse să umple străzile înguste şi întortocheate din multe orăşele italiene.

Ştiţi ce înţelegem noi prin „nebunia bicicletelor” sau „nebunia automobilului”. Cineva inventează o bicicletă. Oamenii care sute de mii de ani au mers încet şi cu trudă dintr-un loc în altul sunt „înnebuniţi” de perspectiva de a se deplasa rapid şi cu uşurinţă peste munţi şi văi. Apoi un mecanic isteţ fabrică primul automobil. Nu mai e nevoie să-ţi iasă sufletul pedalând. Stai în scaun şi laşi picăturile de benzină să muncească în locul tău. Toată lumea vrea un automobil. Toată lumea vorbeşte de Rolls-Royce, de rable, carburator, consum de benzină şi petrol. Exploratorii pătrund în inima unor ţări necunoscute pentru a găsi noi surse de combustibil. În Sumatra şi Congo se plantează păduri care vor furniza cauciuc. Cauciucul şi petrolul devin atât de preţioase încât se duc războaie pentru stăpânirea lor. Toată lumea e „căpiată după automobile” şi copilaşii spun „maşină” înainte de a învăţa să gângurească „tata” şi „mama”.

În secolul al XIV-lea italienii înnebuniseră după noutăţile recent descoperite ale lumii îngropate a Romei. În curând entuziasmul lor a fost împărtăşit de toată populaţia Europei de Vest. Găsirea unui manuscris necunoscut devenise pretext pentru o sărbătoare civică. Cel care scria o gramatică devenea la fel de popular ca un ins care inventează o bujie nouă în zilele noastre. Umanistul, cărturarul care îşi dedica timpul şi energia studierii umanităţii şi omului (în loc să irosească ore întregi pe cercetări teologice sterile), era tratat cu mai multă cinste şi cu un respect mai profund decât cel acordat unui erou care tocmai cucerise toate Insulele Canibalilor.

În toiul acestui tumult intelectual s-a petrecut un eveniment care a înlesnit enorm studiul filosofilor şi autorilor antici. Turcii reînnoiau atacurile asupra Europei. Constantinopolul, capitala ultimei rămăşiţe a Imperiului Roman originar, era la ananghie. În anul 1393 împăratul Manuel Paleologul l-a trimis în apusul Europei pe Manuel Chrysoloras pentru a explica situaţia disperată a vechiului Bizanţ şi a cere ajutor. Ajutorul nu a sosit. Lumea romano-catolică abia aştepta să vadă lumea catolică greacă lovită de pedeapsa care îi aştepta pe asemenea eretici ticăloşi. Însă oricât de indiferentă ar fi fost Europa de Vest faţă de soarta bizantinilor, era totuşi foarte interesată de grecii antici, ai căror colonişti întemeiaseră cetatea de pe Bosfor la cinci secole după războiul troian. Occidentalii voiau să înveţe greacă pentru a-i citi pe Aristotel, Homer şi Platon. Voiau grozav să o înveţe, însă nu aveau cărţi, nici gramatici sau profesori. Magistraţii din Florenţa au auzit de vizita lui Chrysoloras.

Locuitorii oraşului erau „înnebuniţi să înveţe greacă”. Dacă l-ar fi rugat pe Chrysoloras s-ar fi dus să-i înveţe? Da, s-a dus, şi iată primul profesor de greacă învăţându-i alfa, beta, gamma pe sute de tineri plini de zel care cerşeau pe drum spre oraşul de pe Arno, trăind prin grajduri şi poduri prăfuite ca să înveţe conjugarea verbului παιδεω („a

educa") şi să se apropie de Sofocle şi Homer.

Între timp, în universităţi, bătrânii scolastici care predau teologia învechită şi logica lor demodată, care explicau misterele ascunse ale Vechiului Testament şi dezbăteau ciudata ştiinţă a ediţiei lor greco-arabo-spaniolo-latine a lui Aristotel, priveau consternaţi şi îngroziţi. Apoi s-au înfuriat. Lucrurile mergeau prea departe. Tinerii părăseau sălile de curs ale universităţilor consacrate şi mergeau să asculte câte un „umanist" înflăcărat, cu noţiunile lui la modă despre o „civilizaţie renăscută".

S-au dus la autorităţi. S-au plâns. Însă nu poţi sili un cal căruia nu îi e sete să bea şi nu poţi face urechile refractare să asculte ceva ce nu le interesează. Scolasticii pierdeau teren cu repeziciune. Ici şi colo înregistrau câte o victorie. Şi-au unit forţele cu fanaticii care detestau să-i vadă pe alţii bucurându-se de o fericire străină de sufletele lor. În Florenţa, centrul marii Renaşteri, s-a dat o luptă cruntă între ordinea veche şi cea nouă. Un călugăr dominican cu o mutră acră şi cu o ură înverşunată faţă de frumuseţe era liderul ariergărzii medievale. A dus o luptă dârză. Zi de zi tuna avertismente despre sfânta mânie a lui Dumnezeu, în navele largi ale bazilicii Santa Maria del Fiore. „Căiţi-vă", ţipa el, „căiţi-vă de necredinţa voastră, de bucuria pe care o găsiţi în lucruri care nu sunt sfinte!" A început să audă voci şi să vadă săbii înflăcărate străfulgerând pe cer. Ţinea predici copilaşilor ca să nu cadă şi ei în greşelile care îi duceau pe părinţii lor la pierzanie. A înfiinţat grupuri de cercetaşi devotaţi slujirii marelui Dumnezeu al cărui profet se pretindea. Într-un moment subit de frenezie, oamenii înspăimântaţi au promis să facă penitenţă pentru dragostea nelegiuită de frumuseţe şi plăcere. Şi-au adus cărţile, statuile şi tablourile în piaţa publică şi au sărbătorit un fioros „bâlci al deşertăciunilor" prin cântări sfinte şi un dans cât se poate de profan, în timp ce Savonarola a aruncat torţa aprinsă în mormanul de comori.

Dar când cenuşa s-a răcit, oamenii au început să priceapă ce pierduseră. Un fanatic îngrozitor îi împinsese să distrugă lucrurile pe care le iubeau mai presus de orice. S-au întors împotriva lui. Savonarola a fost aruncat în închisoare. A fost torturat. Însă a refuzat să se căiască. Era un om integru. Încercase să ducă o viaţă sfântă. Îi distrusese cu bună știință pe cei ce refuzaseră obstinat să îi împărtăşească punctul de vedere. Fusese de datoria lui să smulgă răul din rădăcini oriunde l-ar fi găsit. În ochii acestui fiu credincios al Bisericii, dragostea pentru cărţile păgâneşti şi frumuseţea păgână era un rău. Însă era singur. Purtase războiul unei epoci moarte şi îngropate. Papa de la Roma n-a mişcat un deget să-l salveze. Dimpotrivă, i-a aprobat pe „credincioşii florentini" când l-au târât pe Savonarola la eşafod, l-au spânzurat şi i-au ars trupul în uralele şi strigătele vesele ale mulţimii.

A fost un sfârşit trist, dar oarecum inevitabil. Savonarola ar fi fost un bărbat de seamă în secolul al XI-lea. În secolul al XV-lea nu era decât liderul unei cauze pierdute. De bine, de rău, Evul Mediu se încheiase în momentul când papa devenise umanist şi când Vaticanul se transformase în cel mai important muzeu de antichităţi greceşti şi romane.

40 EPOCA EXPRIMĂRII

LUMEA A ÎNCEPUT SĂ SIMTĂ NEVOIA DE A DA EXPRESIE BUCURIEI DE VIAŢĂ PROASPĂT DESCOPERITE. ŞI-A EXPRIMAT FERICIREA ÎN POEZIE, ÎN SCULPTURĂ, ÎN ARHITECTURĂ, ÎN PICTURĂ ŞI ÎN CĂRŢILE TIPĂRITE

ÎN ANUL 1471 A MURIT UN BĂTRÂN EVLAVIOS CARE ÎŞI PETRECUSE 72 din cei 91 de ani cât a trăit în spatele pereţilor ocrotitori ai mănăstirii Sfânta Agnes de pe Munte, în apropiere de Zwolle, vechi oraş olandez hanseatic de pe râul Ijssel. Era cunoscut ca Fratele Thomas şi, fiindcă se născuse în satul Kempen, i se spunea Thomas à Kempis. La vârsta de doisprezece de ani fusese trimis la Deventer, unde Gerhard Groote, strălucit absolvent al universităţilor din Paris, Köln şi Praga şi vestit predicator itinerant, întemeiase Societatea Fraţilor Vieţii în Comun. Bunii fraţi erau mireni umili care încercau să ducă traiul simplu al primilor apostoli al lui Hristos, păstrându-şi slujbele obişnuite de tâmplari, zugravi sau zidari. Întreţineau o şcoală excelentă unde băieţii merituoşi cu părinţi săraci aveau acces la înţelepciunea Părinţilor Bisericii. La această şcoală micul Thomas învăţase să conjuge verbe latine şi să copieze manuscrise. Apoi a făcut jurămintele călugăreşti, şi-a pus bocceluţa cu cărţi în spate, a pornit spre Zwolle şi, răsuflând uşurat, a închis uşa lăsând în urmă o lume agitată care nu îl atrăgea.

Thomas trăia într-o epocă a dezordinii, molimelor şi morţii năprasnice. În Europa Centrală, mai precis în Boemia, devotaţii discipoli ai lui Jan [Ioan] Huss, prietenul şi adeptul reformatorului englez John Wycliffe, răzbunau printr-un război cumplit moartea îndrăgitului lider ars pe rug din ordinul Conciliului de la Konstanz, acelaşi care îi promisese liberă trecere dacă mergea în Elveţia să îşi explice doctrinele în faţa papei, a împăratului, a 23 de cardinali, 33 de arhiepiscopi şi episcopi, 150 de abaţi şi peste 100 de prinţi şi duci care se întruniseră pentru a-şi reforma Biserica.

JAN HUSS

În Apus, Franţa se războise o sută de ani ca să-i scoată pe englezi de pe teritoriile ei, iar apariţia fericită a Ioanei d'Arc tocmai ce o salvase de la înfrângerea totală. Dar nici nu se sfârşise bine acest conflict, că Franţa şi Burgundia începuseră o luptă pe viaţă şi pe moarte pentru supremaţia asupra Europei Occidentale.

În sud, un papă de la Roma invoca blestemele Cerului asupra unui al doilea papă cu reşedinţa la Avignon, în sudul Franţei, şi care îi răspundea cu aceeaşi monedă. În îndepărtatul Răsărit turcii nimiceau ultimele rămăşiţe ale Imperiului Roman, iar ruşii porniseră o cruciadă finală pentru a zdrobi puterea stăpânilor tătari.

Însă din chilia lui tăcută Fratele Thomas n-a auzit nimic despre toate acestea. Avea manuscrisele şi gândurile lui şi era mulţumit. Şi-a revărsat dragostea pentru Dumnezeu într-o cărticică. A intitulat-o *Imitaţiunea lui Cristos*. De atunci încoace a fost tradusă în mai multe limbi decât orice altă carte în afară de Biblie. A fost citită de tot atâtea persoane câte au studiat şi Sfintele Scripturi. A influenţat viaţa a nenumărate milioane de oameni. Şi era opera unui bărbat al cărui ideal suprem al existenţei se exprima în simpla dorinţă de „a-şi petrece liniştit zilele stând într-un ungher cu o cărticică".

Bunul Frate Thomas reprezenta cele mai pure idealuri ale Evului Mediu. Împresurat din toate părţile de forţele Renaşterii victorioase, cu umaniştii care proclamau zgomotos venirea timpurilor moderne, Evul Mediu şi-a adunat forţele pentru un ultim asalt. Mănăstirile au fost reformate. Călugării au renunţat la năravurile bogăţiilor şi viciului. Persoane simple, sincere şi virtuoase încercau, prin exemplul vieţii ireproşabile şi cucernice, să îi readucă pe ceilalţi pe calea dreptăţii şi a resemnării smerite în faţa voinţei lui Dumnezeu. Zadarnic însă. Lumea cea nouă trecea în goană pe lângă aceşti oameni

buni. Zilele meditaţiei liniştite apuseseră. Începuse marea eră a „exprimării”.

Îngăduiţi-mi să spun aici că îmi pare rău fiindcă trebuie să întrebuinţez atât de multe „cuvinte mari”. Aş vrea să pot scrie această istorie în cuvinte de o singură silabă. Dar nu se poate. Nu poţi scrie un manual de geometrie fără a face referire la o ipotenuză, triunghiuri şi paralelipipede dreptunghice. Pur şi simplu trebuie să înveţi ce înseamnă aceste cuvinte ori să te descurci fără matematică. În istorie (şi orice aspect al vieţii) veţi fi obligaţi în cele din urmă să învăţaţi sensul multor cuvinte ciudate de origine latină şi greacă. De ce să nu o faceţi acum?

Când spun că Renaşterea a fost o epocă a exprimării, vreau să zic următorul lucru: oamenii nu se mai mulţumeau să formeze un public şi să stea aşezaţi când împăratul sau papa le spunea ce să facă şi ce să gândească. Doreau să fie actori pe scena vieţii. Insistau să dea „expresie” propriilor idei individuale. Dacă cineva era interesat de guvernare, ca istoricul florentin Niccolò Machiavelli, atunci „se exprima” în cărţi în care își expunea ideea despre ce presupune un stat înfloritor şi ce înseamnă un conducător eficient. Dacă, pe de altă parte, avea o înclinaţie spre pictură, îşi „exprima” dragostea pentru linii frumoase şi culori încântătoare în imaginile care au transformat nume ca Giotto, Fra Angelico, Rafael și alte o mie în termeni familiari peste tot unde oamenii au început să acorde atenție lucrurilor care manifestă o frumuseţe adevărată şi de durată.

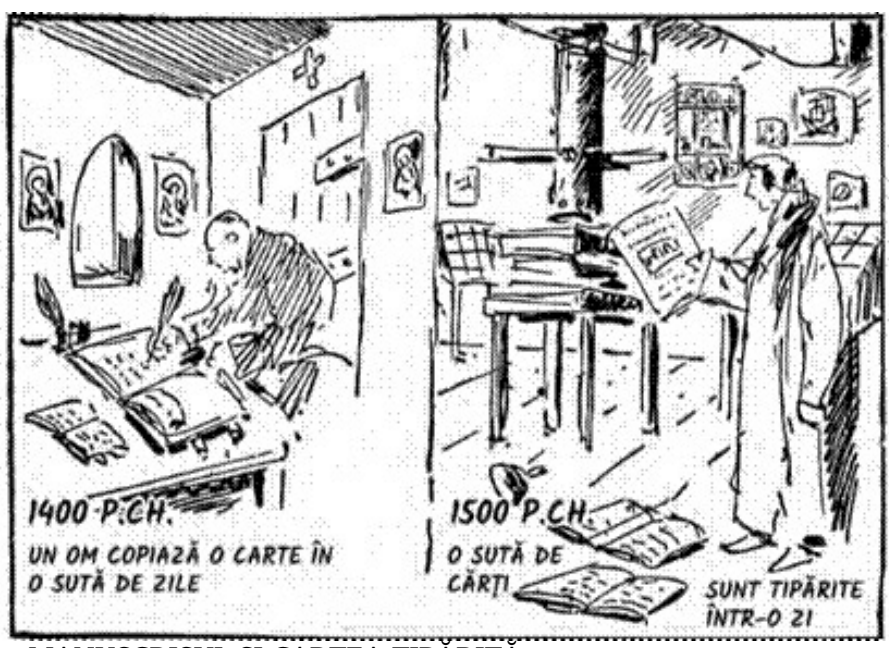

MANUSCRISUL ŞI CARTEA TIPĂRITĂ

Dacă dragostea pentru culori şi formă se împletea cu interesul pentru mecanică şi hidraulică, rezultatul era un Leonardo da Vinci, care a pictat tablouri, a făcut experimente cu baloane şi maşini de zbor, a asanat mlaştinile din câmpiile lombarde şi şi-a „exprimat" bucuria şi curiozitatea faţă de toate lucrurile dintre cer şi pământ în proză, pictură, sculptură şi mecanisme curios concepute. Când unui bărbat înzestrat cu o forţă titanică, precum Michelangelo, pensula şi paleta de culori i se păreau prea delicate pentru mâinile sale viguroase, se orienta spre sculptură şi arhitectură şi cioplea cele mai extraordinare creaturi din blocuri grele de marmură sau desena planurile pentru bazilica Sfântul Petru, „expresia" cea mai concretă a splendorii Bisericii triumfătoare. Aşa mergeau lucrurile.

Toată Italia (şi foarte curând Europa întreagă) s-a umplut de bărbaţi şi femei care trăiau pentru a-şi aduce contribuţia la suma comorilor cunoaşterii, frumuseţii şi înţelepciunii. În oraşul Mainz din Germania, Johann zum Gänsefleisch, cunoscut îndeobşte ca Johann Gutenberg, inventase recent o metodă nouă de a copia cărţi. Examinase vechile xilografii şi perfecţionase un sistem prin care literele individuale din plumb moale puteau fi plasate astfel încât să formeze cuvinte şi pagini întregi. E adevărat, şi-a pierdut repede toată averea în urma unui proces legat de invenţia originală a presei tipografice. A murit sărac, însă „expresia" geniului său inventiv a trăit mai departe.

În scurtă vreme tipografi ca Aldo la Veneţia, Etienne la Paris, Plantin la Anvers şi Froben la Basel inundaseră lumea cu tiraje atent editate ale textelor clasice tipărite cu litere gotice ale Bibliei Gutenberg, în caractere italice ori în litere greceşti sau ebraice.

Apoi lumea întreagă a devenit publicul pasionat al celor care aveau ceva de spus. Vremea când învăţătura constituia monopolul câtorva privilegiaţi se sfârşise. Ultima scuză pentru ignoranţă a dispărut de pe lume când Elzevier din Haarlem a început să publice ediţii ieftine şi populare. Atunci Aristotel şi Platon, Vergiliu, Horaţiu şi Pliniu, toată compania de calitate a autorilor antici, a filosofilor şi oamenilor de ştiinţă, s-a oferit să devină prietenul fidel al oamenilor în schimbul câtorva bănuţi neînsemnaţi. Umanismul îi făcuse pe toţi oamenii liberi şi egali dinaintea cuvântului tipărit.

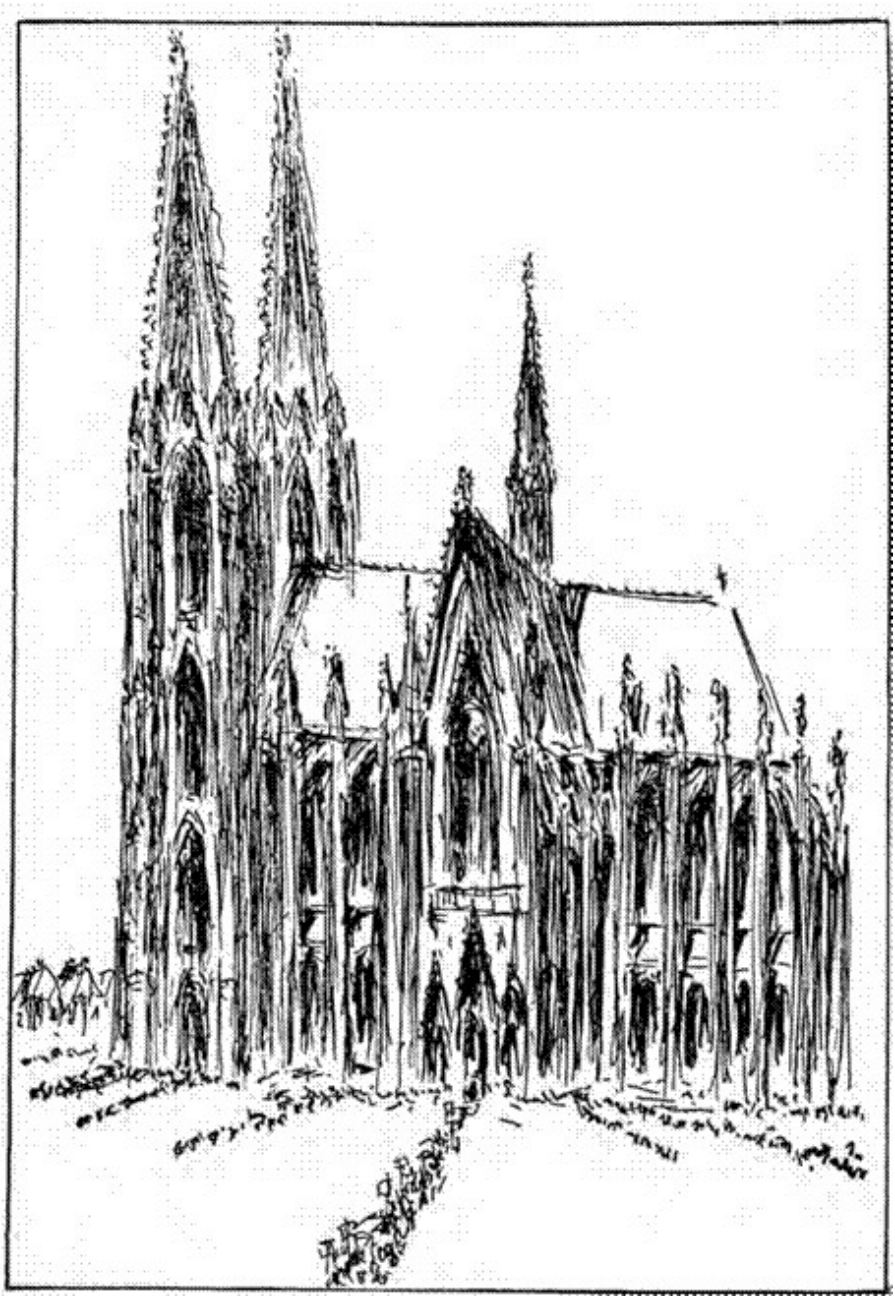

CATEDRALA

41 MARILE DESCOPERIRI

ACUM, DUPĂ CE SCĂPASERĂ DE STRÂNSOAREA ÎNGUSTELOR LIMITĂRI MEDIEVALE, OAMENII AVEAU NEVOIE DE MAI MULT SPAŢIU PENTRU PEREGRINĂRILE LOR. LUMEA EUROPEANĂ DEVENISE PREA MICĂ PENTRU AMBIŢIILE LOR. VENISE VREMEA

CRUCIADELE CONSTITUISERĂ O LECŢIE ÎN ARTA LIBERALĂ A călătoriilor. Însă foarte puţini se aventuraseră dincolo de drumul bătut şi bine-cunoscut care ducea de la Veneţia la Jaffa. În secolul al XIII-lea, fraţii Polo, negustori din Veneţia, traversaseră întinsul deşert mongol şi după ce escaladaseră munţi înalţi până la Lună, îşi croiseră drum până la curtea marelui Han din Catai, preaputernicul împărat al Chinei. Fiul unuia dintre fraţii Polo, pe nume Marco, a scris despre aventurile lor o carte care acoperea o perioadă de peste douăzeci de ani. Lumea uluită a rămas cu gura căscată în faţa descrierilor turnurilor de aur din neobişnuita insulă Zipangu — cum se scrie Japonia în italiană. Mulţi îşi doriseră să meargă în est pentru a găsi această ţară a aurului şi a se îmbogăţi. Dar drumul era prea lung şi mult prea primejdios, aşa că au rămas acasă.

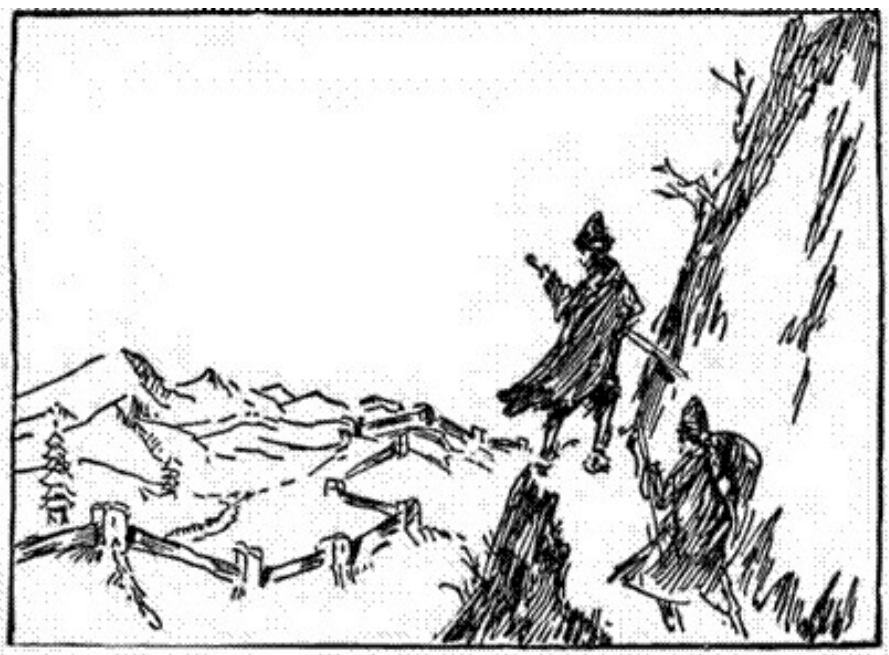

MARCO POLO

Bineînţeles, exista întotdeauna posibilitatea călătoriei pe mare. Dar marea era extrem de nepopulară în Evul Mediu, din multe motive temeinice. În primul rând, corăbiile erau foarte mici. Vasele pe care Magellan a făcut celebra călătorie în jurul lumii, care a durat mulţi ani, nu erau nici cât un feribot modern. Transportau între douăzeci şi cincizeci de oameni care trăiau în cabine sordide (prea joase să poată sta cineva drept în picioare), iar marinarii erau obligaţi la un regim sărăcăcios, deoarece amenajările pentru bucătărie lăsau de dorit şi la

cel mai mic semn de vreme rea nu se putea aprinde focul. Lumea medievală ştia cum să pună heringul la saramură şi cum să usuce peştele. Însă nu existau alimente la conservă şi legumele proaspete dispăreau din lista de bucate de îndată ce corabia se îndepărta de ţărm. Apa se căra în butoiaşe. Se învechea repede, prindea gust de lemn putred şi rugină şi se umplea de corpusculi cleioşi. Cum oamenii din Evul Mediu nu ştiau nimic despre microbi (se pare că Roger Bacon, călugărul învăţat din secolul al XIII-lea, le intuise existenţa, însă şi-a păstrat înţelept descoperirea pentru sine), beau de multe ori apă contaminată şi uneori întregul echipaj murea de febră tifoidă. Mortalitatea la bordul navelor primilor navigatori era de speriat. Dintre cei două sute de marinari plecaţi în 1519 din Sevilia pentru a-l însoţi Magellan în faimoasa călătorie în jurul lumii s-au întors doar optsprezece. Chiar şi în secolul al XVII-lea, când între Europa Occidentală şi Indii exista un comerţ activ, o mortalitate de 40% nu constituia ceva neobişnuit pentru o călătorie de la Amsterdam la Batavia şi înapoi. Majoritatea victimelor mureau de scorbut, o boală provocată de lipsa legumelor proaspete din alimentaţie şi care afectează gingiile şi intoxică sângele până când pacientul moare de epuizare.

În aceste circumstanţe, înţelegeţi probabil că marea nu atrăgea cele mai bune elemente ale populaţiei. Descoperitorii faimoşi, ca Magellan, Columb şi Vasco da Gama, au călătorit în fruntea unor echipaje alcătuite aproape exclusiv din foşti ocnaşi, viitori ucigaşi şi borfaşi fără slujbă.

Aceşti navigatori merită cu siguranţă admiraţia noastră pentru curajul şi îndrăzneala cu care şi-au îndeplinit misiunile fără speranţă în faţa unor greutăţi pe care oamenii lumii noastre confortabile nici măcar nu le pot concepe. Corăbiile lor luau apă. Velatura era grosolană. De la jumătatea secolului al XIII-lea foloseau un fel de busolă (ajunsă în Europa din China, pe calea Arabiei şi a Cruciadelor), însă aveau hărţi foarte proaste şi incorecte. Îşi stabileau ruta încrezându-se-n Domnul şi-n presupuneri. Dacă aveau noroc, se întorceau după un an, doi sau trei. Altminteri, li se albeau oasele rămase pe vreo plajă singuratică. Însă erau pionieri adevăraţi. Se jucau cu norocul. Pentru ei, viaţa era o aventură glorioasă. Dădeau uitării toată suferinţa, setea, foamea şi durerea când zăreau contururile nedesluşite ale unui ţărm nou sau apele liniştite ale unui ocean nemaiştiut din negura timpului.

Iarăşi mi-aş dori ca această carte să poată avea o mie de pagini. Primele descoperiri sunt un subiect absolut fascinant. Însă pentru a vă face o idee adevărată despre vremurile trecute, istoria ar trebui să fie asemenea gravurilor lui Rembrandt. Ar trebui să arunce o lumină intensă asupra cauzelor importante, asupra celor mai buni şi mai

însemnaţi. Restul trebuie să rămână în umbră, ori să fie schiţat în câteva rânduri. Iar în capitolul de faţă nu vă pot oferi decât o listă a celor mai importante descoperiri.

Reţineţi că pe tot parcursul secolelor al XIV-lea şi al XV-lea navigatorii încercau să înfăptuiască *un singur lucru* — doreau să găsească o rută comodă şi sigură spre imperiul Catai (China), spre insula Zipangu (Japonia) şi spre acele insule misterioase unde creşteau mirodeniile care din zilele Cruciadelor erau pe gustul lumii medievale şi de care oamenii aveau nevoie înainte de apariţia conservării prin congelare, când carnea şi peştele se stricau foarte repede şi nu mai puteau fi consumate decât presărate din belşug cu piper sau nucşoară.

Veneţienii şi genovezii fuseseră marii navigatori din Mediterană, însă onoarea explorării coastei Atlanticului le revine portughezilor. Spania şi Portugalia musteau de energia patriotică generată de străvechea luptă împotriva invadatorilor mauri. Odată apărută, o asemenea energie poate fi dirijată uşor spre alte făgaşuri. În secolul al XIII-lea, regele Alfonso III cucerise regatul Algarve, situat în colţul sud-vestic al Peninsulei Iberice şi îl anexase la teritoriile stăpânite de el. În secolul următor portughezii i-au bătut pe mahomedani cu propriile lor arme, au traversat Strâmtoarea Gibraltar şi au ocupat Ceuta, vizavi de oraşul arab Tarifa (un cuvânt care în arabă înseamnă „inventar” şi care, prin intermediul limbii spaniole, a ajuns la noi ca „tarif”), şi Tanger, care a devenit capitala unei anexe africane la regatul Algarve.

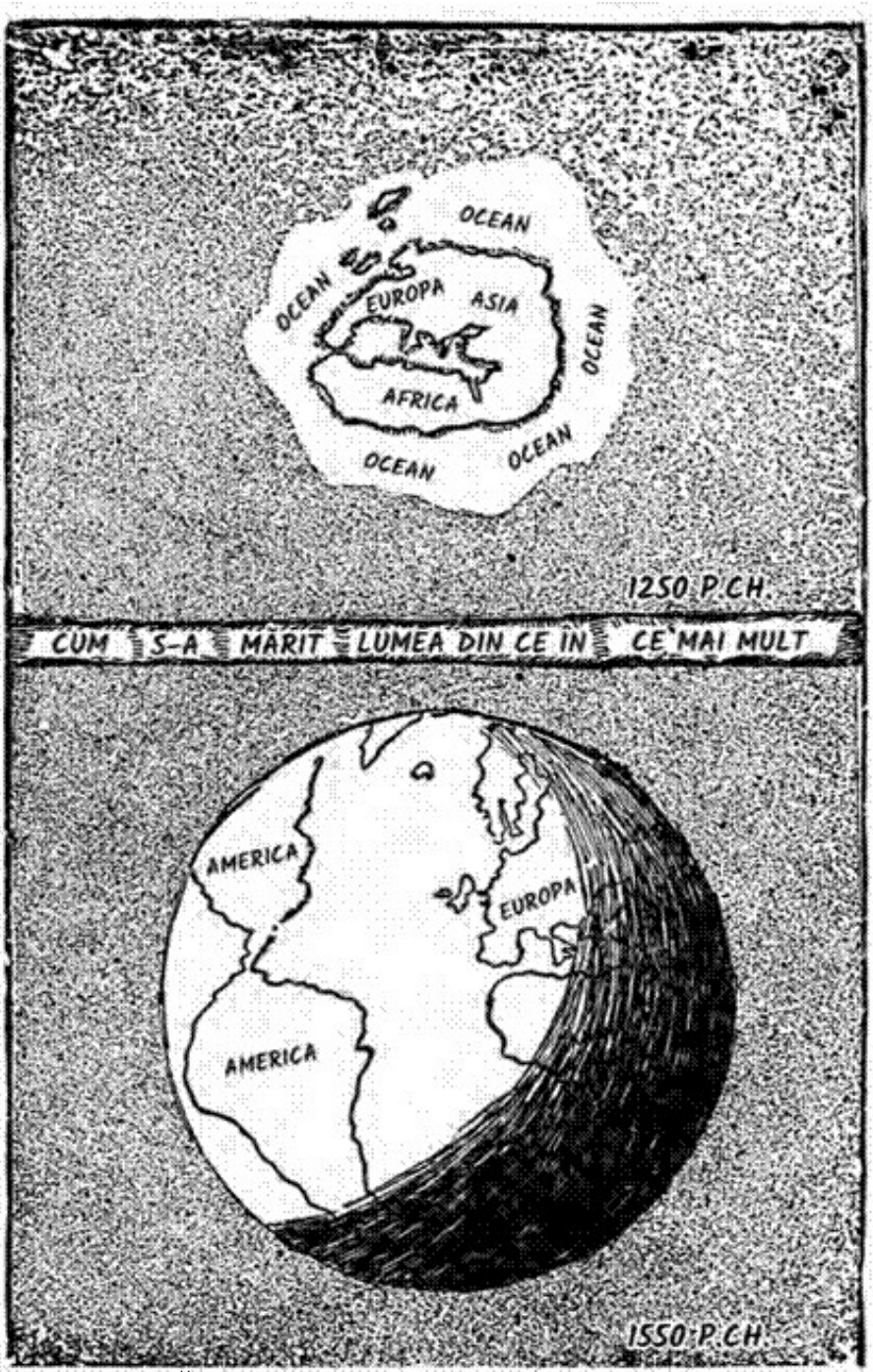

CUM S-A MĂRIT LUMEA

Erau pregătiţi să-şi înceapă cariera de exploratori.

În anul 1415, prinţul Henric, cunoscut ca Henric Navigatorul, fiul lui Ioan I al Portugaliei şi al soţiei sale, Filipa, fiica lui Ioan de Gaunt

(despre care puteţi citi în *Richard al II-lea*, o piesă de William Shakespeare), a început pregătirile pentru o explorare sistematică a nord-vestului Africii. Înaintea lui, acest ţărm torid şi nisipos fusese vizitat de fenicieni şi normanzi, care şi-l aminteau drept casa „sălbaticilor" păroşi cărora noi acum le spunem gorile. Prinţul Henric şi căpitanii lui au descoperit rând pe rând Insulele Canare, au redescoperit Insula Madeira, vizitată cu un secol înainte de o corabie genoveză, au cartografiat atent Insulele Azore, cunoscute vag atât portughezilor, cât şi spaniolilor, şi au zărit în fugă gura fluviului Senegal pe coasta vestică a Africii, crezând că este gura occidentală a Nilului. În cele din urmă, pe la jumătatea secolului al XV-lea, au văzut Capul Verde şi Insulele Capului Verde, care se află cam la jumătatea distanţei dintre ţărmul african şi Brazilia.

Însă Henric nu şi-a mărginit cercetările la apele oceanului. Era Mare Maestru al Ordinului lui Hristos. Acesta reprezenta o continuare portugheză a ordinului cruciat al Templierilor, abolit de papa Clement V în anul 1312 la cererea regelui Filip cel Frumos al Franţei, care a folosit prilejul pentru a-i arde pe rug pe templierii francezi şi a le fura posesiunile. Prinţul Henric a utilizat veniturile produse de domeniile ordinului său religios pentru a echipa câteva expediţii care au explorat interiorul deşertului Sahara şi coasta Guineei.

Pe de altă parte, era, încă, un om medieval: a pierdut mult timp şi a cheltuit o groază de bani pe căutarea misteriosului „Prezbiter Ioan", un preot creştin legendar despre care se spunea că ar fi fost împăratul unui imperiu întins „situat undeva în Răsărit". Povestea acestui suveran bizar a fost auzită prima oară în Europa la jumătatea secolului al XII-lea. Vreme de trei sute de ani oamenii au încercat să dea de „Ioan Prezbiterul" şi de urmaşii săi. Henric a luat parte la căutare. Enigma a fost rezolvată la treizeci de ani după moartea lui.

În anul 1486, în încercarea de a găsi ţinutul Prezbiterului Ioan pe mare, Bartolomeu Diaz a ajuns la extremitatea sudică a Africii. La început a numit-o Capul Furtunilor, din cauza vânturilor puternice care l-au împiedicat să-şi continue călătoria spre est, însă navigatorii lusitani, care au înţeles importanţa descoperirii în vederea găsirii unei rute maritime spre India, i-au schimbat denumirea în Capul Bunei Speranţe.

Un an mai târziu, Pedro da Covilha, echipat cu scrisori de recomandare din partea Casei de Medici, a pornit într-o misiune similară pe uscat. A traversat Mediterana şi, după ieşirea din Egipt, a călătorit spre sud. A ajuns la Aden, iar de acolo, traversând apele Golfului Persic, pe care puţini albi îl văzuseră din zilele lui Alexandru cel Mare, cu optsprezece veacuri înainte, a vizitat Goa şi Calicut pe coasta indiană, unde a tot auzit despre Insula Lunii (Madagascar), care ar fi trebuit să se afle undeva la mijlocul distanţei dintre Africa şi

India. Apoi s-a întors, a vizitat în secret Mecca şi Medina, a traversat din nou Marea Roşie, iar în anul 1490 a descoperit regatul lui Ioan Prezbiterul, care nu era nimeni altul decât Negusul (sau regele) Negru al Abisiniei, ai cărui strămoşi adoptaseră creştinismul în secolul al IV-lea, cu şapte sute de ani înainte ca misionarii creştini să fi ajuns în Scandinavia.

Numeroasele călătorii i-au convins pe geografii şi cartografii portughezi că, deşi călătoria spre Indii pe o rută maritimă estică era posibilă, ea nu era în niciun caz uşoară. Apoi s-a iscat o mare dispută. Unii voiau să continue explorările la est de Capul Bunei Speranţe. Alţii spuneau: „Nu, trebuie să navigăm spre vest, peste Atlantic, şi aşa vom ajunge în Catai."

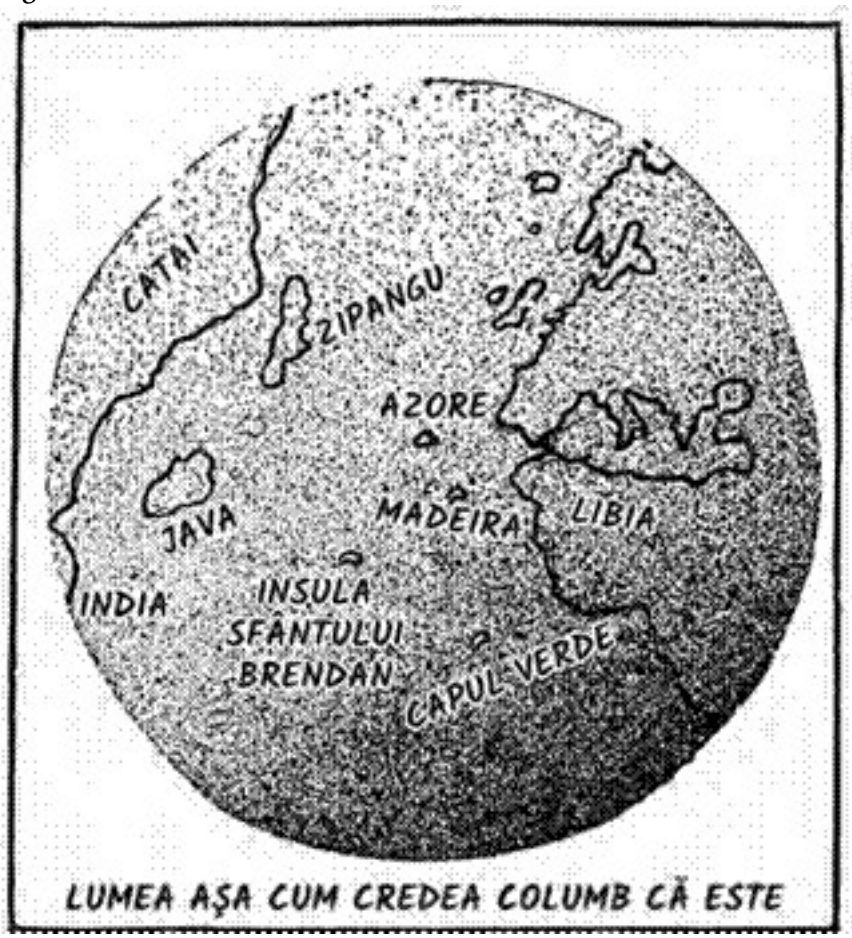

LUMEA LUI COLUMB

Să spunem aici că oamenii cei mai inteligenţi ai epocii erau ferm convinşi că Pământul nu e plat ca o clătită, ci rotund. Sistemul ptolemeic al universului — născocit şi descris cum se cuvine de Claudius Ptolemeu, marele geograf egiptean din secolul al II-lea al erei

noastre —, care corespunsese nevoilor simple ale celor din Evul Mediu, fusese respins de mult de oamenii de ştiinţă renascentişti. Ei acceptaseră doctrina matematicianului polonez Nicolaus Copernic, ale cărui studii îl convinseseră că Pământul este doar una dintre planetele rotunde care se rotesc în jurul Soarelui, o descoperire pe care nu a îndrăznit să o publice timp de treizeci şi şase de ani (a fost tipărită în 1543, anul morţii sale) de frica Inchiziţiei, un tribunal pontifical înfiinţat în secolul al XIII-lea, când ereziile albigenzilor şi valdensilor în Franţa şi Italia (erezii foarte moderate ale unor persoane evlavioase care nu credeau în proprietatea privată şi preferau să trăiască în sărăcie, asemenea lui Hristos) ameninţaseră pentru o clipă puterea absolută a episcopilor Romei. Însă convingerea că Pământul e rotund era comună printre specialiştii în navigaţie şi, după cum am spus, aceştia discutau acum avantajele rutelor estică şi vestică.

Printre susţinătorii rutei vestice se număra şi un marinar genovez pe nume Cristoforo Colombo. Era fiul unui negustor de lână. A studiat, se pare, la Universitatea din Pavia, unde s-a specializat în matematică şi geometrie. Mai târziu a preluat afacerea tatălui, dar nu peste multă vreme îl găsim călătorind cu treburi în Insula Chios, în estul Mediteranei. Auzim apoi despre nişte drumuri în Anglia, dar nu ştim dacă s-a dus în nord după lână sau comandând un vas. În februarie 1477, Columb (dacă e să-l credem) a vizitat Islanda, dar probabil nu a ajuns decât în Insulele Feroe, unde în februarie e suficient de frig ca să fie confundate cu Islanda. Aici Columb i-a întâlnit pe descendenţii bravilor normanzi stabiliţi în Groenlanda în secolul al X-lea şi care vizitaseră America în secolul al XI-lea, când corabia lui Leif fusese împinsă de vânt pe coasta Vinland, sau Labrador.

Nimeni nu ştia ce se alesese de coloniile acelea din vestul îndepărtat. Colonia americană a lui Thorfinn Karisferne, soţul văduvei fratelui lui Leif, Thorstein, întemeiată în anul 1003, a fost abandonată trei ani mai târziu din cauza ostilităţii eschimoşilor. Cât despre Groenlanda, de la coloniştii de acolo nu se mai auzise o vorbă încă din 1440. Mai mult ca sigur groenlandezii pieriseră toţi de Moartea Neagră, epidemia de ciumă care răpusese de curând jumătate din populaţia Norvegiei. Oricum ar fi stat lucrurile, tradiţia unui „pământ întins în apusul îndepărtat" supravieţuia în amintirea locuitorilor din Feroe şi Islanda, iar Columb trebuie să fi auzit de ea. A adunat şi alte informaţii de la pescarii din insulele scoţiene nordice, după care s-a dus în Portugalia, unde s-a căsătorit cu fiica unuia dintre căpitanii care serviseră sub prinţul Henric Navigatorul.

Începând din acel moment (anul 1478) Columb s-a dedicat căutării rutei vestice spre Indii. A trimis planurile pentru o asemenea călătorie la curţile Portugaliei şi Spaniei. Portughezii, care se simţeau siguri pe monopolul asupra rutei estice, nu i-au ascultat ideile. În Spania,

Ferdinand de Aragon şi Isabela a Castiliei, a căror căsătorie în 1469 unise Spania într-un singur regat, erau ocupaţi să-i scoată pe mauri din ultima lor fortăreaţă, Granada. Nu aveau bani de expediţii riscante. Le trebuia şi ultima pesetă pentru soldaţii lor.

MARILE DESCOPERIRI, EMISFERA OCCIDENTALĂ

Puţini oameni au fost obligaţi vreodată să lupte cu atâta disperare pentru propriile idei ca acest italian curajos. Dar povestea lui Colombo (Colón în spaniolă sau Columb, cum îi spunem noi) e prea bine cunoscută pentru a o repeta. Maurii au predat Granada pe 2 ianuarie 1492. În luna aprilie a aceluiaşi an Columb a semnat un contract cu regele şi regina Spaniei. Pe 3 august, într-o vineri, a plecat din Palos[19] cu trei nave mici şi un echipaj de 88 de oameni, dintre care mulţi criminali cărora li se oferise graţierea dacă se alăturau expediţiei.

La ora 2 noaptea în ziua de vineri, 12 octombrie, Columb a descoperit o întindere de uscat. La 4 ianuarie 1493 Columb şi-a luat rămas-bun de la cei 44 de bărbaţi din mica fortăreaţă La Navidad

(niciunul nu a fost revăzut în viaţă) şi a pornit înapoi spre patrie. Pe la jumătatea lui februarie a ajuns în Azore, unde portughezii au ameninţat că-l vor arunca în temniţă. La 15 martie 1493 amiralul a ajuns în Palos şi împreună cu indienii săi (căci el era convins că descoperise nişte insule periferice ale Indiilor şi îi numise pe nativi „indieni roşii") s-a grăbit spre Barcelona să le spună evlavioşilor patroni că drumul spre aurul şi argintul din Catai şi Zipangu stătea la dispoziţia Maiestăţilor Lor catolice.

Dar vai, Columb n-a aflat niciodată adevărul. E posibil ca spre sfârşitul vieţii, în cea de-a patra călătorie, când a atins continentul sud-american, să fi bănuit că ceva nu era în regulă cu descoperirea lui. Însă a murit ferm convins că între Europa şi Asia nu exista un continent şi că găsise ruta directă spre China.

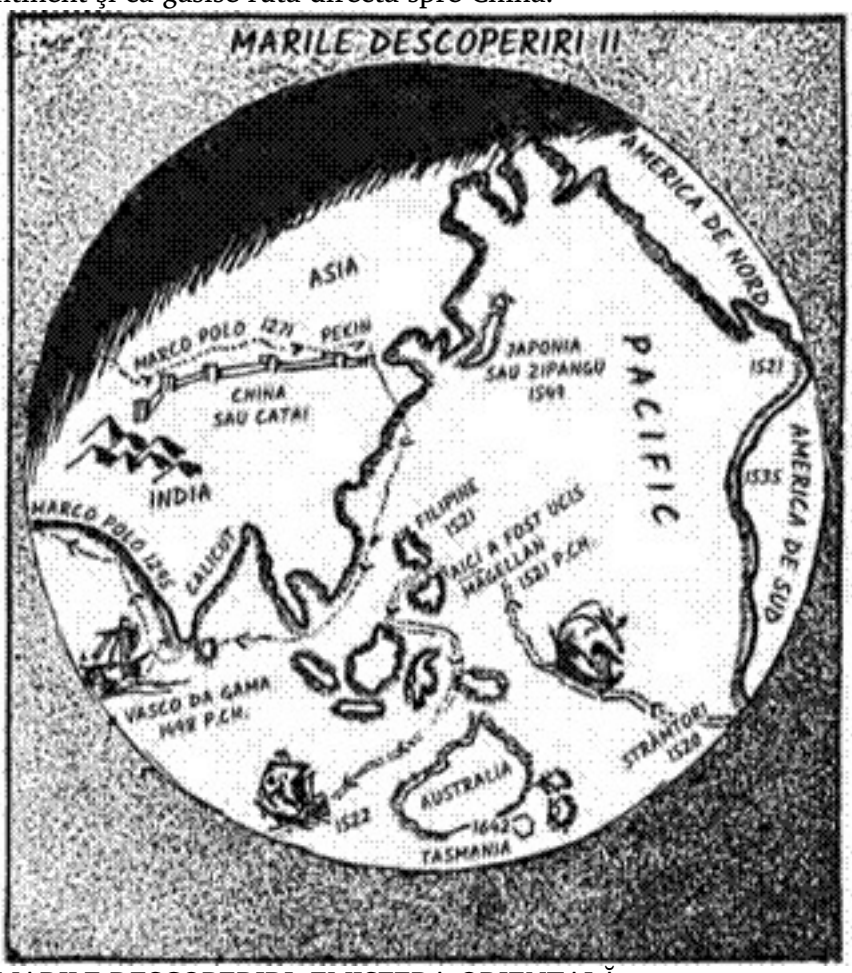

MARILE DESCOPERIRI, EMISFERA ORIENTALĂ

Între timp, portughezii, ţinându-se de ruta lor estică, fuse-seră mai norocoşi. În anul 1498, Vasco da Gama reuşise să ajungă pe coasta

Malabar şi se întorsese teafăr la Lisabona cu o încărcătură de mirodenii. În 1502 a repetat vizita. Însă pe ruta occidentală munca de explorare se dovedise extrem de dezamăgitoare. În 1497 şi 1498 John şi Sebastian Cabot încercaseră să găsească o trecere spre Japonia, însă nu au văzut decât coastele înzăpezite şi stâncile din Newfoundiand, zărite pentru prima oară de normanzi cu cinci secole înainte. Amerigo Vespucci, un florentin care a devenit comandant suprem al flotei Spaniei şi care a dat numele continentului american, explorase coasta Braziliei, dar nu găsise nici urmă de Indii.

În 1513, la şapte ani după moartea lui Columb, geografii Europei au început să priceapă în sfârşit adevărul. Vasco Nuñez de Balboa traversase istmul Panama, escaladase faimosul vârf din Darién şi văzuse o întindere vastă de apă ce părea să sugereze existenţa unui alt ocean.

În sfârşit, în 1519 o flotă de cinci corăbii spaniole mici, la comanda navigatorului portughez Fernando Magellan, a pornit spre vest (nu spre est, întrucât această rută se afla exclusiv în mâinile portughezilor, care nu îngăduiau concurenţa) în căutarea Insulelor Mirodeniilor. Magellan a traversat Atlanticul între Africa şi Brazilia şi a navigat spre sud. A ajuns la un canal îngust situat între extremitatea sudică a Patagoniei, „ţinutul oamenilor cu picioare mari", şi Ţara de Foc (numită aşa din cauza unui foc văzut de marinari într-o noapte, singurul semn al existenţei băştinaşilor). Timp de aproape cinci săptămâni corăbiile lui Magellan s-au aflat la mila furtunilor îngrozitoare şi a vijeliilor care măturau strâmtorile. În rândul marinarilor a izbucnit o revoltă. Magellan a înăbuşit-o cu asprime teribilă şi şi-a trimis doi dintre oameni pe ţărm, unde au fost lăsaţi să se căiască în tihnă de păcatele lor. În cele din urmă furtunile s-au domolit, canalul s-a lărgit şi Magellan a pătruns într-un ocean nou. Valurile lui erau liniştite şi calme. A numit aceste ape Marea Pacifică, Mare Pacifico. Apoi a continuat spre vest.

A navigat 98 de zile fără să vadă pământ. Oamenii lui au fost cât pe ce să piară de foame şi sete şi mâncau şobolanii care le năpădiseră navele, iar când s-au terminat şi şobolanii au molfăit bucăţi din pânza corăbiilor ca să potolească împunsăturile foamei.

În martie 1521 au zărit pământ. Magellan l-a numit ţinutul Ladrones (care înseamnă „tâlhari"), fiindcă băştinaşii furau tot ce apucau. Apoi au continuat mai departe în vest, spre Insulele Mirodeniilor!

Au văzut iarăşi uscat. Un grup de insule singuratice. Magellan le-a numit Filipine, după Filip, fiul stăpânului său Carol Quintul, mai precis Filip II, de nefericită amintire istorică. La început Magellan a fost primit bine, însă când a folosit armele de pe corăbii pentru convertiri la creştinism, localnicii l-au ucis împreună cu o parte dintre

căpitanii şi marinarii lui. Supravieţuitorii au ars una dintre cele trei nave rămase şi şi-au reluat călătoria. Au găsit Arhipelagul Moluce, faimoasele Insule ale Mirodeniilor; au zărit Borneo şi au ajuns în Tidor. Acolo a rămas cu tot cu echipaj una dintre cele două corăbii, prea avariată pentru a mai fi utilizată. *Victoria*, comandată de Sebastian del Cano, a traversat Oceanul Indian, a ratat ţărmul nordic al Australiei (descoperită doar în prima jumătate a secolului al XVII-lea, când navele Companiei Olandeze a Indiilor de Est au explorat acest teritoriu pustiu şi neprimitor) şi, după mari greutăţi, a ajuns în Spania.

Aceasta a fost cea mai remarcabilă dintre călătorii. Durase trei ani. Se realizase cu un preţ enorm atât în vieţi omeneşti, cât şi în bani. Însă a demonstrat că Pământul este rotund şi că noile teritorii descoperite de Columb nu făceau parte din Indii, ci formau un continent distinct. Din acel moment, Spania şi Portugalia şi-au dedicat toate energiile dezvoltării comerţului cu India şi America. Pentru a preveni un conflict armat între rivali, papa Alexandru VI (singurul păgân declarat ales vreodată în această funcţie preasfântă), divizase, săritor, lumea în două părţi egale, trăgând o linie de demarcaţie de-a lungul meridianului 50 longitudine estică — aşa-numita împărţire de la Tordesillas din 1494. Portughezii urmau să înfiinţeze colonii la est de această linie, spaniolii la vest. Aşa se explică faptul că tot continentul american, cu excepţia Braziliei, a devenit spaniol, iar Indiile şi mare parte din Africa au devenit portugheze până când coloniştii englezi şi olandezi (care nu respectau deciziile pontificale) şi-au însuşit aceste posesiuni în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea.

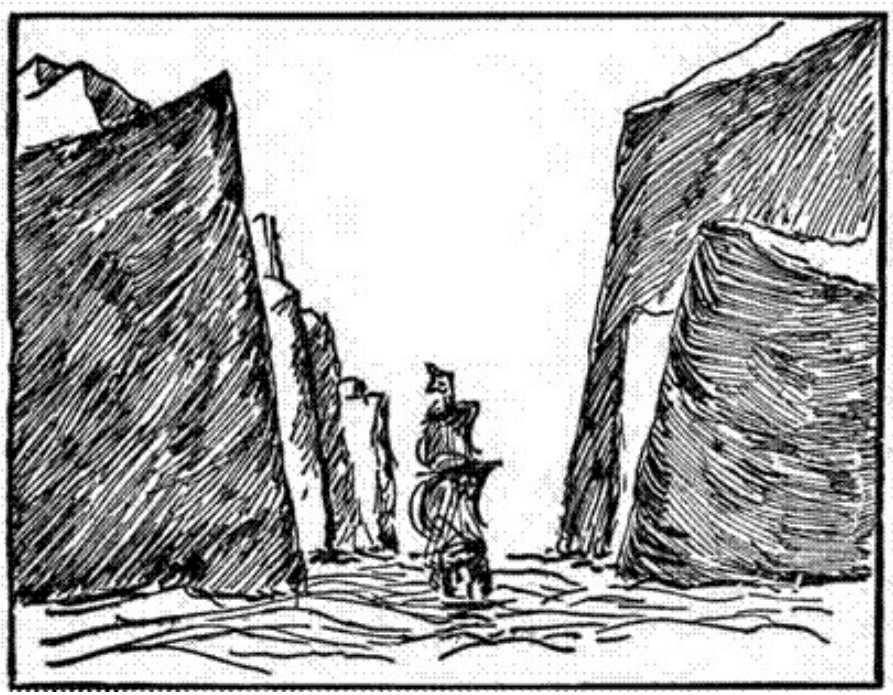

MAGELLAN

Când vestea descoperirilor lui Columb a ajuns pe Rialto în Veneţia, un Wall Street al Evului Mediu, s-a creat o panică teribilă. Acţiunile şi obligaţiile au căzut cu 40 şi 50%. În scurtă vreme, când s-a văzut că, de fapt, Columb nu găsise drumul spre Catai, negustorii veneţieni şi-au revenit din spaimă. Însă călătoriile efectuate de Magellan şi Vasco da Gama au demonstrat posibilităţile efective ale unei rute maritime estice spre Indii. Conducătorii celor două mari centre comerciale din Evul Mediu şi Renaştere, Genova şi Veneţia, au început să-şi regrete refuzul de a-l asculta pe Columb. Dar era prea târziu. Comerţul pe uscat cu Indiile şi China s-a redus la proporţii nesemnificative. Zilele gloriei italiene apuseseră. Oceanul Atlantic a devenit noul centru al comerţului şi, prin urmare, centrul civilizaţiei. Aşa a şi rămas de atunci încoace.

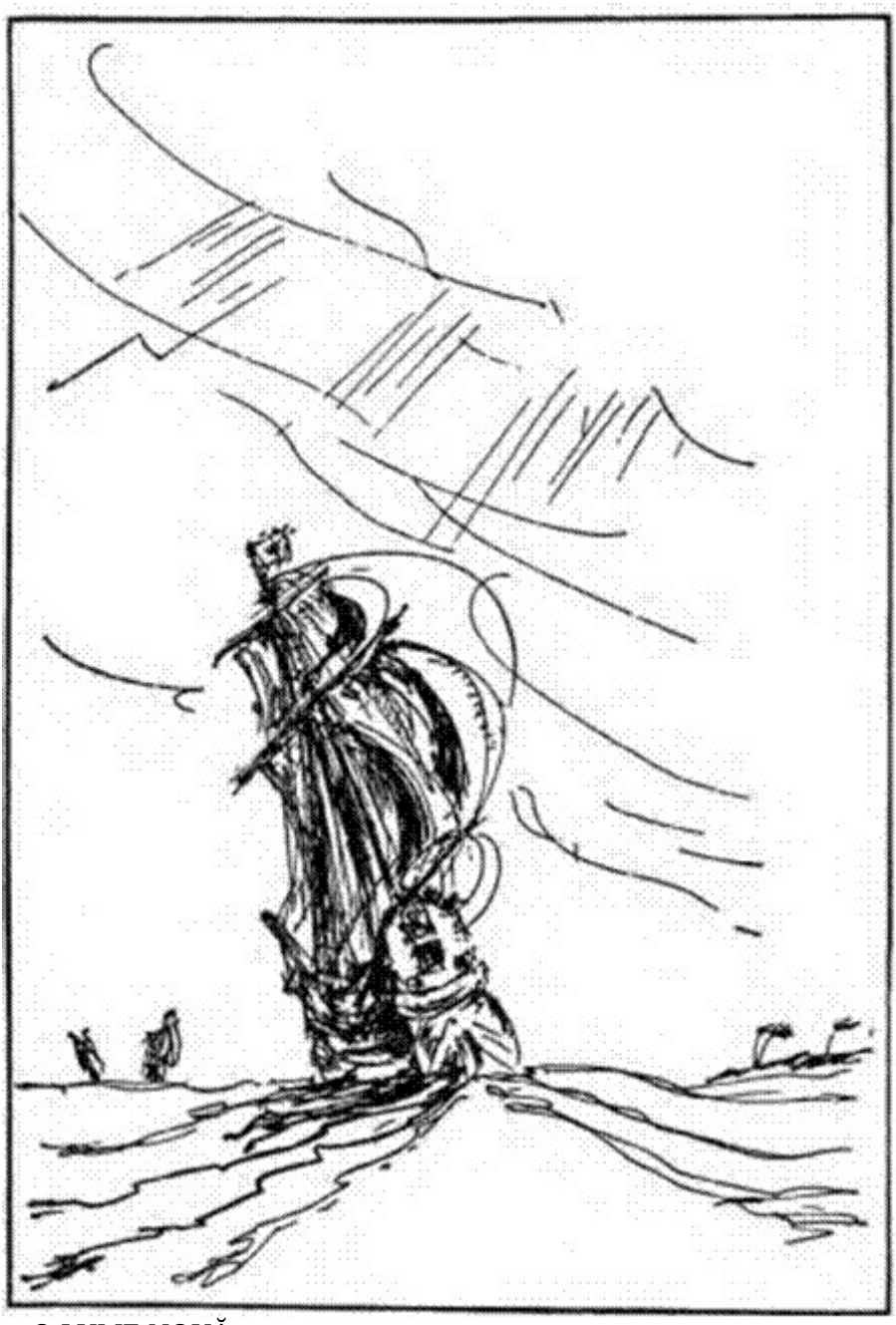

O LUME NOUĂ

Vedeţi cât de ciudat a progresat civilizaţia de la acele zile timpurii, cu cinci mii de ani înainte, când locuitorii din Valea Nilului au început să ţină o cronică scrisă a istoriei. De pe fluviul Nil s-a extins spre Mesopotamia, ţara dintre râuri. Apoi a venit rândul Cretei, Greciei şi Romei. O mare internă a devenit centrul comerţului, iar oraşele din

jurul Mediteranei au ajuns căminul artei, ştiinţei, filosofiei şi învăţăturii. În secolul al XVI-lea s-a deplasat din nou spre vest, transformând ţările cu ieşire la Atlantic în stăpânele pământului.

Unii spun că războiul mondial şi sinuciderea marilor naţiuni europene a diminuat mult importanţa Oceanului Atlantic. Ei se aşteaptă să vadă civilizaţia traversând continentul american şi găsindu-şi o nouă patrie în Pacific. Eu unul mă îndoiesc de asta.

Traiectoria spre Occident a fost însoţită de o creştere constantă a dimensiunilor navelor şi de o lărgire a cunoştinţelor navigatorilor. Ambarcaţiunile cu fund plat de pe Nil şi Eufrat au fost înlocuite de corăbiile cu pânze ale fenicienilor, egeenilor, grecilor, cartaginezilor şi romanilor. La rândul lor, acestea au fost abandonate în favoarea navelor cu greement pătrat ale portughezilor şi spaniolilor. Iar acestea din urmă au fost înlăturate de pe ocean de velierele cu tot greementul utilizate de englezi şi olandezi.

În prezent însă civilizaţia nu mai depinde de ambarcaţiuni. Aviaţia le-a luat locul şi va continua să înlocuiască navele cu pânze sau cu abur. Următorul centru de civilizaţie va depinde de evoluţia aeronauticii şi energiei hidraulice. Iar marea va ajunge din nou casa netulburată a peştişorilor care odinioară îşi împărţeau sălaşul din adâncuri cu cei dintâi strămoşi ai oamenilor.

42 BUDDHA ŞI CONFUCIUS

DESPRE BUDDHA ŞI CONFUCIUS

DESCOPERIRILE PORTUGHEZILOR ŞI SPANIOLILOR I-AU PUS pe creştinii din vestul Europei în legătură strânsă cu popoarele din India şi China. Europenii ştiau, desigur, că creştinismul nu era singura religie de pe faţa pământului. Mai existau mahomedanii şi triburile păgâne din nordul Africii, care adorau beţe, pietre şi copaci uscaţi. Însă în India şi China cuceritorii creştini au dat peste milioane de persoane care nu auziseră în viaţa lor de Hristos şi nici nu voiau să audă de El, căci considerau că religia lor, veche de mii de ani, era mai bună decât cea a Occidentului. Cum aceasta este o poveste a omenirii, nu o istorie dedicată exclusiv popoarelor Europei şi emisferei nordice, se cuvine să ştiţi câte ceva despre cei doi bărbaţi ale căror învăţături şi al căror exemplu continuă să înrâurească faptele şi gândurile majorităţii semenilor noştri de pe pământ.

În India, Buddha a fost recunoscut drept cel mai mare învăţător religios. Istoria lui e interesantă. S-a născut în secolul al VI-lea înainte de Hristos, nu departe de maiestuoşii Munţi Himalaya, unde cu patru sute de ani înainte Zarathustra (sau Zoroastru), primul conducător de seamă al arienilor (numele pe care şi-l dădea ramura orientală a rasei indo-europene), îşi învăţase poporul să privească viaţa ca pe o luptă continuă între Ahriman şi Ormuzd[20], zeii binelui şi răului. Tatăl său

era Suddhodana, o căpetenie puternică din tribul Shakya. Mama, Maha Maya, era fiica unui rege vecin. Se căsătorise la o vârstă fragedă. Însă multe luni apuseseră îndărătul şirului de munţi din depărtare şi soţul ei nu avea încă un moştenitor care să cârmuiască ţara după el. În cele din urmă, la cincizeci de ani, femeii i-a sosit sorocul şi a plecat să-şi aducă pe lume copilul lângă cei din neamul ei.

Până în ţinutul Koliyan, unde copilărise Maha Maya, era cale lungă. Într-o noapte se odihnea între copacii umbroşi din grădina Lumbini. Acolo i s-a născut fiul. I s-a dat numele Siddhartha, dar noi îl cunoaştem ca Buddha, „Cel Iluminat" sau „Cel Treaz". Siddhartha a crescut şi s-a făcut un prinţ chipeş, iar când a împlinit nouăsprezece ani s-a căsătorit cu verişoara lui Yasodhara. În următorii zece ani a trăit departe de orice durere şi suferinţă, în spatele zidurilor ocrotitoare ale palatului regal, aşteptând ziua în care avea să-şi urmeze tatăl ca rege al clanului Shakya.

S-a întâmplat însă ca la treizeci de ani să iasă pe porţile palatului şi să vadă un bărbat bătrân şi istovit de muncă, ale cărui mădulare slabe de-abia mai puteau purta povara vieţii. Siddhartha i l-a arătat vizitiului său, Channa, dar Channa a răspuns că pe lume se găsesc mulţi oameni sărmani şi că unul în plus sau în minus nu contează. Tânărul prinţ a fost foarte întristat, dar n-a spus nimic şi s-a întors la traiul alături de soţia, tatăl şi mama sa, încercând să fie fericit. Peste puţină vreme a ieşit din palat pentru a doua oară. Trăsura lui a trecut pe lângă un om care suferea de o boală grea. Siddhartha l-a întrebat pe Channa din ce cauză suferea omul cu pricina, însă vizitiul a răspuns că pe lume sunt mulţi bolnavi şi că asemenea lucruri nu pot fi îndreptate şi nu contează prea mult. Tânărul prinţ s-a întristat nespus când a auzit asta, dar s-a întors iarăşi la ai lui.

Au trecut câteva săptămâni. Într-o seară Siddhartha a poruncit să i se pregătească trăsura pentru a merge la râu să se îmbăieze. Caii lui s-au speriat deodată la vederea unui om mort al cărui corp în putrefacţie zăcea în şanţul de lângă drum. Tânărul prinţ, căruia nu i se îngăduise niciodată să vadă aşa ceva, s-a înspăimântat, însă Channa i-a spus să nu ia aminte la asemenea fleacuri. Lumea e plină de morţi. Stă în legea vieţii ca toate lucrurile să se sfârşească. Nimic nu e veşnic. Mormântul ne aşteaptă pe toţi şi nu există scăpare.

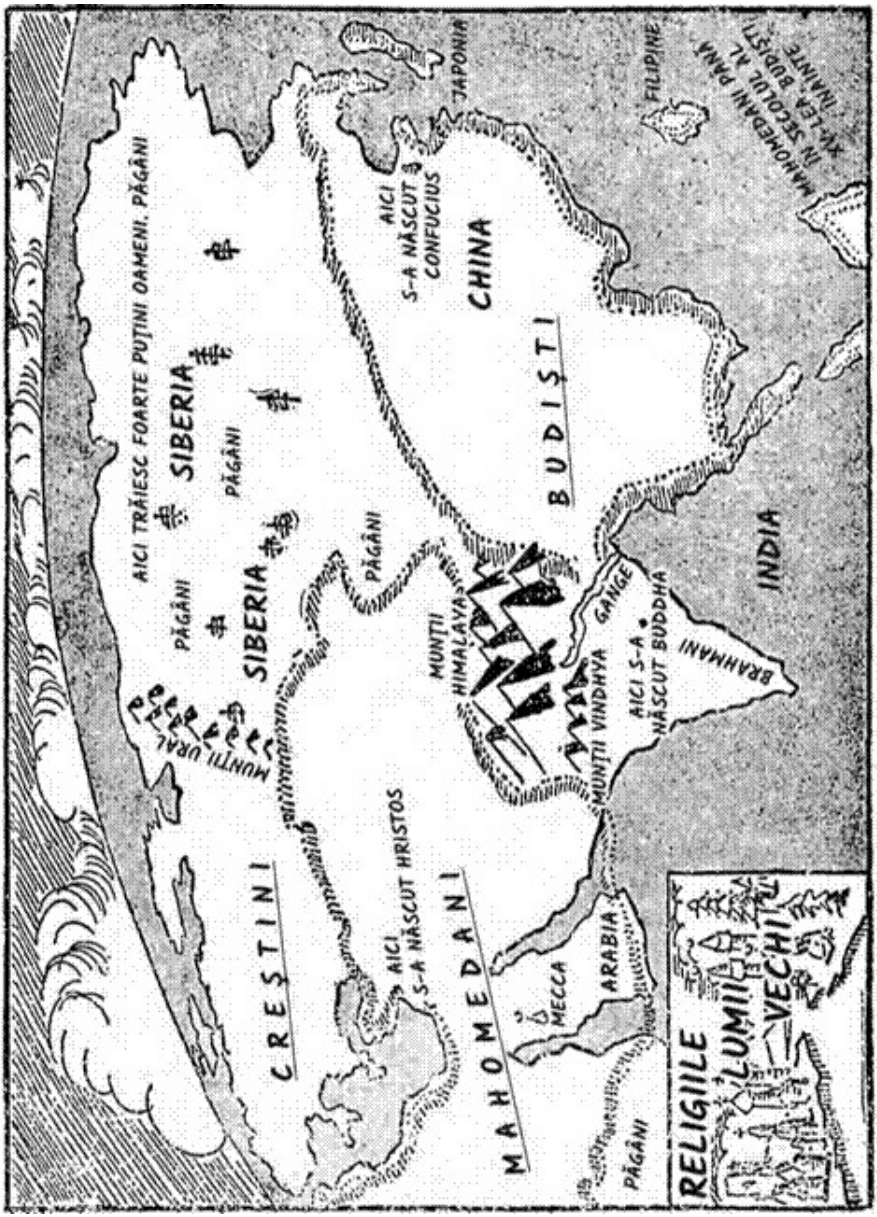

CELE TREI RELIGII MARI

Când s-a întors acasă în seara aceea, Siddhartha a fost întâmpinat cu muzică. În lipsa lui, soţia îi născuse un fiu. Oamenii erau încântaţi fiindcă ştiau că tronul avea un moştenitor şi sărbătoreau evenimentul bătând într-o mulţime de tobe. Dar Siddhartha nu le împărtăşea bucuria. Cortina vieţii se ridicase şi el aflase ororile existenţei omeneşti. Privelişte morţii şi a suferinţei îl hăituiau ca un vis urât.

În acea noapte luna strălucea cu putere. Siddhartha s-a trezit şi a început să se gândească la fel şi fel lucruri. Nu mai putea fi fericit

până când nu găsea o dezlegare la enigma existenţei. A hotărât să o afle departe de toţi cei pe care îi iubea. S-a dus încetişor în încăperea unde dormeau Yasodhara şi pruncul. Apoi a trimis după credinciosul Channa şi i-a spus să îl urmeze.

Cei doi bărbaţi s-au adâncit în bezna nopţii, unul pentru a-şi găsi liniştea sufletească, celălalt pentru a-şi sluji stăpânul preaiubit.

Popoarele indiene printre care a pribegit mulţi ani Siddharta treceau chiar atunci printr-o perioadă de transformare. Strămoşii lor, indienii nativi, fuseseră cuceriţi fără prea multă dificultate de războinicii arieni (verii noştri îndepărtaţi) şi de atunci arienii erau conducătorii şi stăpânii a zeci de milioane de persoane. Pentru a se menţine la putere, împărţiseră populaţia în diverse categorii şi, treptat, autohtonilor li se impusese un sistem extrem de rigid de „caste". Descendenţii cuceritorilor indo-europeni aparţineau „castei" supreme, clasa războinicilor şi nobililor. Urma casta preoţilor. Sub aceştia veneau ţăranii şi negustorii. Băştinaşii din vechime, numiţi „paria", alcătuiau o clasă de sclavi dispreţuiţi şi amărâţi, fără speranţa că vor ajunge vreodată altceva.

Până şi religia personală era o chestiune de castă. Pe parcursul miilor de ani de pribegie, vechii indo-europeni trăiseră multe aventuri extraordinare. Acestea fuseseră adunate într-o carte numită *Veda*. Limba cărţii se numeşte sanscrită şi se înrudeşte îndeaproape cu diverse limbi de pe continentul european, cu greaca, latina, rusa, germana şi încă vreo patruzeci.

Primelor trei caste li se permitea să citească această Sfântă Scriptură. Pariilor, adică membrilor dispreţuiţi ai celei mai joase caste, nu li se îngăduia să îi afle conţinutul. Vai celui din casta nobilă sau preoţească dacă îl învăţa pe un paria să studieze cartea sacră!

Prin urmare, majoritatea indienilor trăiau în mizerie. Cum această planetă le oferea prea puţine bucurii, mântuirea de suferinţă trebuia găsită altundeva. Au încercat să afle un strop de mângâiere meditând la beatitudinea existenţei viitoare.

Brahma, creatorul tuturor lucrurilor, considerat de indieni stăpânul ultim al vieţii şi morţii, era adorat ca ideal suprem de desăvârşire. A deveni asemenea lui Brahma, adică a pierde orice dorinţă de bogăţie şi putere, era cel mai înalt scop al existenţei. Gândurile sfinte erau socotite mai importante decât faptele sfinte şi mulţi mergeau în deşert, mâncând frunze de copaci şi înfometându-şi trupul ca să îşi poată hrăni sufletul cu glorioasa contemplare a splendorii lui Brahma, Cel Înţelept, Bun şi Îndurător.

Siddhartha, care îi văzuse adesea pe aceşti pustnici pribegi ce căutau adevărul departe de zarva oraşelor şi satelor, a decis să le urmeze exemplul. Şi-a tuns părul. Şi-a scos perlele şi rubinele şi le-a trimis înapoi familiei cu un mesaj de rămas-bun dus de credinciosul

Channa. Rămas singur, tânărul prinţ s-a retras în sălbăticie.

Faima purtării lui sfinte s-a răspândit curând în munţii din jur. Cinci tineri au venit la el şi i-au cerut îngăduinţa de a-i asculta cuvintele înţelepte. El a încuviinţat să le fie maestru dacă aveau să îl urmeze. Ei s-au învoit, iar el, ducându-i pe culmile singuratice ale Munţilor Vindhya, i-a învăţat timp de şase ani tot ce ştia. Însă la sfârşitul acestei perioade de studiu simţea că se găsea tot departe de perfecţiune. Lumea pe care o părăsise continua să îl ispitească. Le-a cerut discipolilor să îl lase singur şi apoi a postit timp de 49 de zile şi nopţi, stând pe rădăcinile unui copac bătrân. În cele din urmă şi-a primit răsplata. În amurgul celei de-a cincizecea zile, Brahma însuşi i s-a revelat slujitorului său credincios. Din clipa aceea Siddhartha s-a numit Buddha şi a fost venerat drept Cel Iluminat, venit să-i mântuiască pe oameni de nefericita lor soartă muritoare.

Buddha şi-a petrecut ultimii 45 de ani din viaţă pe valea fluviului Gange, învăţându-i pe alţii lecţia lui simplă despre supunere şi blândeţe faţă de toţi oamenii. În anul 488 înaintea erei noastre, a murit la adânci bătrâneţi, iubit de milioane de persoane. El nu şi-a propovăduit doctrinele spre beneficiul unei singure clase. Chiar şi ultimul paria se putea numi discipol al său.

Asta nu era însă pe placul nobililor, preoţilor şi negustorilor, care s-au străduit să nimicească un crez religios ce recunoştea egalitatea tuturor făpturilor vii şi le oferea oamenilor speranţa unei a doua vieţi (o reîncarnare) în condiţii mai fericite. Îndată ce le-a stat în putinţă, au încurajat populaţiile din India să revină la vechile doctrine ale crezului brahmanic, cu posturile şi torturile impuse de acesta corpului păcătos. Însă budismul nu a putut fi nimicit. Încetul cu încetul, discipolii Celui Iluminat au străbătut văile Munţilor Himalaya şi au ajuns în China. Au traversat Marea Galbenă şi au propovăduit japonezilor înţelepciunea învăţătorului lor, respectând cu fidelitate voinţa marelui maestru, care le interzisese să utilizeze forţa. În ziua de astăzi, cei care îl recunosc pe Buddha ca învăţător sunt mai numeroşi ca oricând şi totalul lor îl întrece pe cel al discipolilor lui Hristos şi Mahomed.

Cât despre Confucius, bătrânul înţelept al chinezilor, el are o poveste simplă. S-a născut în anul 550 a.Ch. A dus o viaţă liniştită, demnă şi nespectaculoasă într-o vreme când în China lipsea un guvern central puternic şi chinezii trăiau la cheremul bandiţilor şi a bogaţilor hrăpăreţi care mergeau din oraş în oraş prădând şi omorând, transformând câmpiile aglomerate din nordul şi centrul Chinei într-o sălbăticie locuită de oameni flămânzi.

Confucius, care îşi iubea poporul, a încercat să-l salveze. Nu se încredea prea tare în violenţă. Era o persoană foarte paşnică. Nu credea că îi putea schimba pe oameni dându-le o puzderie de legi noi.

Ştia că singura salvare posibilă trebuia să vină dintr-o schimbare a inimii şi de aceea a purces într-o misiune aparent imposibilă, aceea de a schimba firea milioanelor de semeni ce populau întinsele câmpii din estul Asiei. Chinezii nu fuseseră niciodată prea interesaţi de religie în sensul în care înţelegem noi acest cuvânt. Credeau în diavoli şi spiriduşi, aşa cum fac majoritatea popoarelor primitive. Însă nu aveau profeţi şi nu recunoşteau niciun „adevăr revelat”. Dintre marii liderii morali, Confucius este aproape singurul care nu a avut viziuni, care nu s-a proclamat mesager al unei puteri divine; care nu a susţinut niciodată că era inspirat de glasuri venite de sus.

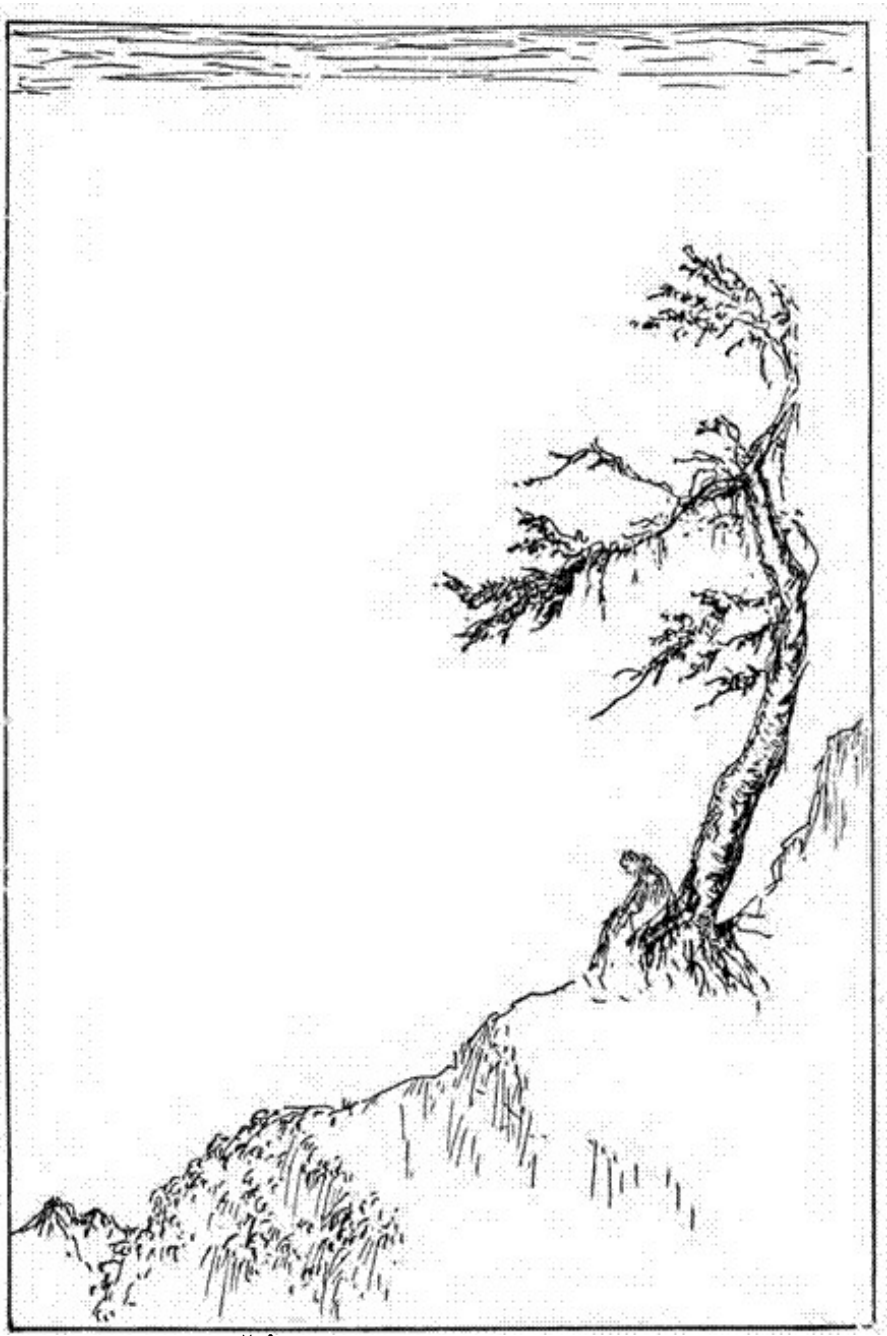

BUDDHA PLEACĂ ÎN MUNŢI

Era pur şi simplu un om foarte bun și înțelept, înclinat spre plimbări solitare şi melodii melancolice pe care le cânta la fluierul său de care nu se despărţea. Nu a pretins niciun fel de recunoaştere. N-a cerut nimănui să-l urmeze ori să-l adore. Ne aminteşte de filosofii greci

antici, îndeosebi de cei din şcoala stoică, oameni care credeau în traiul cinstit şi gândirea virtuoasă fără a spera la o recompensă, ci doar pentru pacea sufletească pe care-o aduce o conştiinţă curată.

Confucius era un om foarte tolerant. S-a dat peste cap pentru a-l vizita pe Lao Zi, celălalt mare lider chinez şi fondator al unui sistem filosofic numit „taoism", care nu era altceva decât o variantă chineză timpurie a Regulii de Aur.

Confucius nu duşmănea pe nimeni. Îi învăţa pe ceilalţi virtutea supremă a stăpânirii de sine. Potrivit învăţăturii lui Confucius, o persoană cu adevărat virtuoasă nu îşi îngăduie să se lase întărâtată de mânie şi îndură orice îi aduce soarta cu resemnarea înţelepţilor care înţeleg că tot ce se petrece este, într-un fel sau altul, spre bine.

La început a avut doar o mână de ucenici. Treptat numărul lor a crescut. Înainte de moartea lui, în anul 478 a.Ch., mai mulţi regi şi prinţi din China se declarau discipolii săi. La vremea când s-a născut Hristos în Betleem, filosofia lui Confucius făcea deja parte din structura mentală a majorităţii chinezilor. De atunci înainte le-a influenţat continuu viaţa. Dar nu în forma ei pură, originară. Majoritatea religiilor se schimbă cu trecerea timpului. Hristos a propovăduit umilinţa, blândeţea şi lipsa ambiţiilor lumeşti, dar la cincisprezece veacuri după Golgota, capul bisericii creştine cheltuia milioane pe ridicarea unei clădiri fără legătură cu staulul izolat din Betleem.

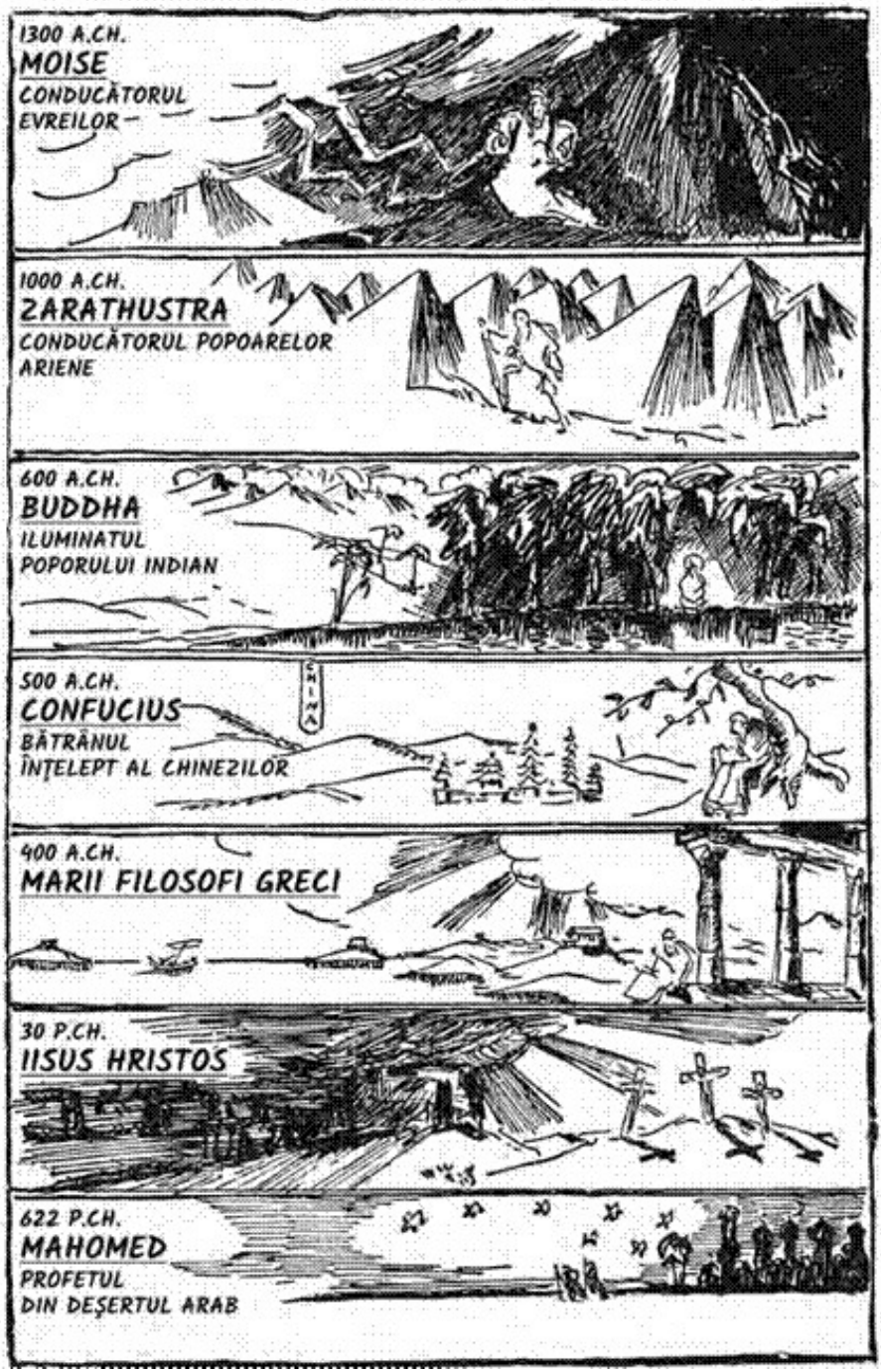

MARII LIDERI MORALI

Lao Zi propovăduise Regula de Aur, dar în mai puţin de trei secole masele ignorante îl transformaseră într-un adevărat zeu, unul foarte nemilos, îngropându-i poruncile înţelepte sub un morman de

superstiţii care făceau din viaţa chinezului de rând un lung şir de spaime, temeri şi frici.

Confucius le arătase discipolilor frumuseţea care rezidă în a-ți cinsti tatăl şi mama. În scurt timp ucenicii au început să se intereseze mai mult de memoria părinţilor răposaţi decât de fericirea propriilor copii şi nepoţi. Au întors deliberat spatele viitorului şi au încercat să scruteze negura necuprinsă a trecutului. Venerarea strămoşilor a devenit un sistem religios în adevăratul sens al cuvântului. Decât să tulbure un cimitir situat pe versantul însorit şi fertil al unui munte, plantau orezul şi grâul pe stâncile aride ale celeilalte pante, unde nu putea creşte nimic. Şi preferau foamea şi lipsurile pângăririi mormântului ancestral.

Pe de altă parte, cuvintele înţelepte ale lui Confucius nu şi-au pierdut niciodată complet influenţa asupra milioanelor tot mai numeroase din estul Asiei. Cu proverbele profunde şi observaţiile sale pătrunzătoare, confucianismul aducea un dram de filosofie practică în sufletul oricărui chinez şi îi influenţa întreaga viaţă, indiferent că era un simplu spălător de rufe dintr-un subsol plin de aburi sau conducătorul unor provincii vaste ce locuia între zidurile unui palat izolat.

În secolul al XVI-lea, entuziaştii, dar oarecum necivilizaţii creştini din lumea occidentală au întâlnit faţă în faţă crezurile mai vechi ale Orientului. Primii spanioli şi portughezi vedeau paşnicele statui ale lui Buddha şi contemplau venerabilele scripturi ale lui Confucius neştiind ce să creadă despre stimabilii profeţi cu zâmbetul lor parcă detaşat. Au ajuns la concluzia facilă că aceste divinităţi bizare erau diavoli care reprezentau ceva idolatru şi eretic şi, prin urmare, nu meritau respectul adevăraţilor fii ai Bisericii. Ori de câte ori spiritul lui Buddha sau al lui Confucius părea să intervină în comerţul cu mirodenii şi mătăsuri, europenii atacau „influenţa rea” cu gloanţe şi ghiulele. Acest sistem prezenta câteva dezavantaje extrem de clare. Ne-a lăsat moştenirea neplăcută a relei-voinţe, puțin promițătoare în ce privește viitorul imediat.

43 REFORMA

PROGRESUL OMENIRII SAR PUTEA COMPARA CEL MAI BINE CU UN PENDUL GIGANTIC CARE OSCILEAZĂ CONTINUU ÎNAINTE ŞI ÎNAPOI. INDIFERENŢA RELIGIOASĂ ŞI ENTUZIASMUL ARTISTIC ŞI LITERAR AL RENAŞTERII AU FOST URMATE DE INDIFERENŢĂ ARTISTICĂ ŞI LITERARĂ ŞI DE ENTUZIASMUL RELIGIOS AL REFORMEI

BINEÎNŢELES CĂ AŢI AUZIT DE REFORMĂ. VĂ ÎNCHIPUIŢI UN grup mic, dar curajos de pelerini care au traversat oceanul pentru a dobândi „libertatea religioasă”. De-a lungul timpului (îndeosebi în

ţările protestante) Reforma a ajuns să simbolizeze cumva ideea de „libertate de gândire”. Martin Luther e reprezentat ca lider al avangardei progresului. Însă când istoria nu înseamnă doar un şir de discursuri măgulitoare la adresa propriilor străbuni glorioşi, când încercăm să descoperim ce „s-a întâmplat în realitate”, ca să folosim cuvintele istoricului german Ranke[21], atunci mare parte din trecut ne apare într-o lumină foarte diferită.

Puţine lucruri în viaţa omului sunt fie absolut bune, fie absolut rele. Puţine lucruri sunt fie negre, fie albe. Datoria cronicarului onest e să dea o descriere adevărată a tuturor laturilor bune şi rele ale fiecărui eveniment istoric. E ceva foarte greu de realizat, pentru că toţi avem simpatii şi antipatii personale. Se cuvine totuşi să ne străduim să fim cât mai corecţi cu putinţă şi nu trebuie să permitem prejudecăţilor să ne influenţeze prea mult.

Să luăm cazul meu, de pildă. Am crescut în centrul foarte protestant al unei ţări foarte protestante. Până pe la doisprezece ani n-am văzut catolici. Apoi, când i-am întâlnit, am avut un puternic sentiment de disconfort. Mă temeam un pic. Ştiam povestea a mii de persoane arse, spânzurate sau măcelărite de Inchiziţia spaniolă în perioada când ducele de Alba încercase să-i vindece pe olandezi de ereziile luterane sau calviniste. Toate acestea erau cât se poate de reale pentru mine. Mi se părea că se petrecuseră cu o zi înainte. Se puteau întâmpla din nou. Putea exista o altă Noapte a Sfântului Bartolomeu şi sărmanul de mine urma să fiu masacrat în pijama, iar trupul meu urma să fie aruncat pe fereastră, aşa cum se întâmplase cu nobilul amiral Coligny.

Mult mai târziu am ajuns să trăiesc câţiva ani într-o ţară catolică. Oamenii de acolo mi s-au părut mult mai plăcuţi, mult mai toleranţi şi la fel de inteligenţi ca foştii mei compatrioţi. Spre marea mea surpriză, am început să descopăr că asupra Reformei există şi o perspectivă catolică, nu doar una protestantă.

Bineînţeles, cei din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, care au trăit în perioada Reformei, nu vedeau lucrurile aşa. Ei aveau întotdeauna dreptate, iar inamicul greşea întotdeauna. Era o situaţie în care ori spânzurai, ori erai spânzurat şi ambele tabere preferau să spânzure. Ceea ce e absolut omenesc şi nu trebuie învinuiţi pentru asta.

Dacă privim lumea aşa cum se înfăţişa ea în anul 1500, o dată uşor de reţinut, care e şi anul în care s-a născut împăratul Carol Quintul, iată ce vedem. Dezordinii feudale din Evul Mediu îi luase locul ordinea creată de un număr de regate puternic centralizate. Cel mai redutabil dintre toţi suveranii este marele Carol, pe atunci un prunc în leagăn. Este nepotul regilor Ferdinand şi Isabela şi al lui Maximilian de Habsburg, ultimul cavaler medieval, şi al soţiei lui, Maria, fiică a lui Carol Temerarul, ambiţiosul duce de Burgundia care câştigase un război împotriva Franţei, dar a murit ucis de ţăranii elveţieni

independenţi. Prin urmare, copilul Carol a moştenit cam tot ce apărea pe hartă, toate pământurile părinţilor, bunicilor, unchilor, verişorilor şi mătuşilor din Germania, Austria, Olanda, Belgia, Olanda, Italia şi Spania, plus coloniile lor din Asia, Africa şi America. Printr-o ciudată ironie a sorţii, s-a născut în Gent, în castelul conţilor de Flandra pe care germanii l-au folosit ca închisoare în timpul recentei ocupaţii a Belgiei[22] şi, deşi era rege spaniol şi împărat german, primeşte o educaţie flamandă.

Cum tatăl a murit (otrăvit, se spune, dar nu s-a dovedit niciodată), iar mama şi-a pierdut minţile (rătăceşte pe domeniile ei cu sicriul care conţine rămăşiţele soţului răposat), copilul e încredinţat disciplinei stricte a mătuşii Margareta. Obligat să guverneze germani, italieni, spanioli şi o sută de popoare bizare, Carol creşte ca flamand, fiu credincios al Bisericii Catolice, însă ferm opus intoleranţei religioase. E mai degrabă leneş, şi în copilărie, şi ca adult. Dar soarta îl condamnă să guverneze lumea într-o perioadă în care aceasta trece printr-o redeşteptare a fervorii religioase. Aleargă întruna de la Madrid la Innsbrück şi de la Bruges la Viena. Iubeşte pacea şi liniştea, dar se află veşnic în război. La vârsta de 55 de ani îl vedem întorcând spartele omenirii, dezgustat complet de atâta ură şi prostie. Peste trei ani moare obosit şi dezamăgit peste măsură.

Cam atât despre împăratul Carol. Dar Biserica, a doua mare putere în lume? Biserica se schimbase mult din zilele Evului Mediu, când începuse să-i cucerească pe păgâni şi să le arate avantajele unei vieţi cucernice şi virtuoase. În primul rând, Biserica s-a îmbogăţit prea tare. Papa nu mai este păstorul unei turme de creştini smeriţi. Trăieşte într-un palat uriaş şi se înconjoară de artişti, muzicieni şi oameni de litere vestiţi. Bisericile şi capelele lui sunt decorate cu picturi noi în care sfinţii seamănă cu zeii greci mai mult decât ar fi cazul. Îşi împarte disproporţionat timpul între treburile de stat şi artă. Treburile de stat îi ocupă 10% din timp. Restul de 90% e dedicat interesului activ pentru statuile romane, vasele greceşti recent descoperite, planurile pentru o nouă reşedinţă de vară, repetiţiile pentru o piesă de teatru. Arhiepiscopii şi cardinalii urmează exemplul pontifului. Episcopii încearcă să-i imite pe arhiepiscopi. Preoţii de la sate au rămas totuşi fideli propriilor îndatoriri. Păstrează distanţa faţă de lumea păcătoasă şi de dragostea păgânească pentru frumuseţe şi plăcere. Se ţin departe de mănăstirile în care călugării par să îşi fi uitat vechile jurăminte de simplitate şi sărăcie şi trăiesc cât de fericit pot îndrăzni fără să provoace prea mult scandal public.

În sfârşit, mai sunt şi oamenii de rând. O duc mai bine ca niciodată. Sunt mai prosperi, trăiesc în case mai bune, copiii lor merg la şcoli mai bune, oraşele lor sunt mai frumoase ca înainte, armele de foc i-au făcut egalii vechilor lor inamici, nobilii tâlhari care secole la rând

percepuseră biruri grele pentru comerţ. Cam atât despre actorii principali pe scena Reformei.

Să vedem acum ce a făcut Renaşterea în Europa şi apoi veţi înţelege de ce după reînvierea erudiţiei şi artei trebuia să urmeze o reînsufleţire a interesului religios. Renaşterea a început în Italia. De acolo s-a răspândit în Franţa. Nu a avut prea mult succes în Spania, unde cinci sute de ani de război cu maurii îi făcuseră pe oameni foarte închistaţi şi profund fanatici în toate chestiunile religioase. Cercul se lărgise tot mai mult, însă după ce a traversat Alpii Renaşterea a suferit o schimbare.

Trăind într-o climă foarte diferită, popoarele din nordul Europei aveau o concepţie despre viaţă care contrasta straniu cu cea a vecinilor sudici. Italienii trăiau în aer liber, sub un cer însorit. Le venea uşor să râdă, să cânte şi să fie fericiţi. Germanii, olandezii, englezii, suedezii îşi petreceau cea mai mare parte a timpului înăuntru, ascultând ploaia care bătea în ferestrele închise ale căsuţelor lor confortabile. Nu râdeau aşa de mult. Luau totul mai în serios. Aveau mereu conştiinţa sufletului nemuritor şi nu le plăcea să glumească pe seama subiectelor pe care le considerau sfinte şi sacre. Partea „umanistă” a Renaşterii, cărţile, studiul autorilor antici, gramaticile şi manualele îi interesau foarte mult. Însă întoarcerea generală la vechea civilizaţie păgână a Greciei şi Romei, una din principalele consecinţe ale Renaşterii în Italia, le umplea inimile de groază.

Papalitatea şi Colegiul Cardinalilor se compuneau însă aproape integral din italieni, iar aceştia transformaseră Biserica într-un club agreabil unde se discuta despre artă, muzică şi teatru, dar arareori se menţiona religia. Prin urmare prăpastia dintre nordul serios şi sudul mai civilizat, dar relaxat şi indiferent se lărgea din ce în ce mai mult şi nimeni nu părea să-şi dădea seama de pericolul ce ameninţa Biserica.

Au existat câteva cauze secundare care vor explica de ce Reforma a avut loc în Germania, şi nu în Suedia sau Anglia. Germanii purtau de mult pică Romei. Interminabilele altercaţii dintre împărat şi papă provocaseră multă ranchiună de ambele părţi. În celelalte ţări europene, unde guvernarea se găsea în mâinile unui rege puternic, conducătorul reuşise adeseori să-şi apere supuşii de lăcomia preoţilor. În Germania, unde un împărat himeric cârmuia o mulţime turbulentă de prinţişori, târgoveţii se găseau mai direct la mâna episcopilor şi prelaţilor. Aceşti demnitari încercau să strângă sume mari de bani pentru bisericile enorme care constituiau un hobby pentru papii renascentişti. Germanii se simţeau furaţi şi, firește, acest lucru nu le plăcea.

De asemenea, mai există un factor arareori menţionat, anume că Germania era patria presei de tipar. În Germania cărţile erau ieftine şi

Biblia nu mai reprezenta un manuscris misterios deţinut şi explicat de preot. Era o carte obişnuită în multe familii în care tatăl şi copiii înţelegeau latina. Familii întregi au început s-o citească, fapt ce contravenea legii Bisericii. Au descoperit că preoţii le spuneau multe lucruri întru câtva diferite, având în vedere textul original al Sfintelor Scripturi. Acest fapt a suscitat îndoieli. Oamenii au început să pună întrebări. Iar întrebările, când nu pot primi răspuns, iscă frecvent multe probleme.

Asaltul a început când umaniştii din nord au deschis focul împotriva călugărilor. În adâncul inimii îl respectau şi stimau încă prea mult pe papă pentru a-şi îndrepta atacurile împotriva Sanctităţii Sale. Însă călugării leneşi şi ignoranţi care trăiau în spatele zidurilor ocrotitoare ale mănăstirilor bogate reprezentau ţinta ideală.

Lucru destul de curios, fruntaşul acestui conflict a fost un fiu foarte credincios al Bisericii. Gerard Gerardzoon, sau Desiderius Erasmus, cum i se spune de obicei, era un băiat sărac născut în Rotterdam, Olanda, şi educat la aceeaşi şcoală latină din Deventer unde studiase şi Thomas à Kempis. A devenit preot şi o vreme a trăit într-o mănăstire. Călătorise foarte mult şi ştia despre ce scria. Când şi-a început cariera de pamfletar public (în zilele noastre s-ar fi numit editorialist), lumea se amuza pe cinste cu o serie de scrisori anonime care tocmai apăruseră cu titlul *Scrisorile unor bărbaţi obscuri*. În aceste scrisori, prostia şi aroganţa generalizate printre călugării din Evul Mediu târziu erau demascate într-o germano-latină ciudată în versuri burleşti ce amintesc de limerickurile[23] moderne. Erasmus era un cărturar foarte învăţat şi serios care ştia şi latină, şi greacă şi ne-a oferit prima variantă critică a Noului Testament, pe care a tradus-o în latină şi a publicat-o împreună cu o ediţie corectată a textului grec original. Însă credea, la fel ca poetul latin Horaţiu, că nimic nu ne împiedică să „spunem adevărul cu un zâmbet pe buze”.

În anul 1500, când l-a vizitat pe Thomas More în Anglia, şi-a luat câteva săptămâni libere şi a scris o cărticică amuzantă intitulată *Elogiul nebuniei*, în care îi ataca pe călugări şi pe susţinătorii lor naivi cu cea mai periculoasă dintre arme, umorul. Cărţulia a fost bestsellerul secolului al XV-lea. A fost tradusă în aproape toate limbile şi a atras atenţia lumii asupra altor cărţi ale lui Erasmus, unde acesta recomanda îndreptarea numeroaselor abuzuri ale Bisericii şi le cerea colegilor umanişti să-l ajute în misiunea de a produce o mare renaştere a credinţei creştine.

Însă de aceste planuri admirabile nu s-a ales nimic. Erasmus era prea rezonabil şi tolerant pentru a fi pe placul majorităţii inamicilor Bisericii. Aceştia aşteptau un lider mai vehement din fire.

Acesta a venit, iar numele lui era Martin Luther.

Luther era un ţăran din nordul Germaniei, înzestrat cu o minte brici

şi mult curaj. A fost hirotonisit frate augustinian, fiind o figură importantă în provincia saxonă a Ordinului Augustinian. Apoi a devenit profesor de teologie la Universitatea din Wittenberg şi a început să le explice Scripturile băieţilor nepăsători de plugari din patria saxonă. Avea mult timp liber şi l-a folosit pentru a studia textele originale ale Vechiului şi Noului Testament. A început repede să sesizeze marile diferenţe existente între cuvintele lui Hristos şi cele propovăduite de papi şi episcopi.

LUTHER TRADUCE BIBLIA

În anul 1511 a vizitat Roma într-o misiune oficială. Papa Alexandru VI, din familia Borgia, care se îmbogăţise în folosul fiului şi fiicei sale, murise. Dar succesorul său, Iuliu II, un bărbat cu un caracter ireproşabil, îşi petrecea mai tot timpul războindu-se şi construind, şi nu l-a impresionat cu evlavia lui pe seriosul teolog german. Luther s-a întors la Wittenberg foarte dezamăgit. Însă urma să se întâmple ceva şi mai grav.

Gigantica bazilică Sfântul Petru, pe care papa Iuliu II o vârâse pe gât succesorilor săi nevinovaţi, necesita deja reparaţii, chiar dacă lucrările începuseră doar pe jumătate. Alexandru VI cheltuise ultimul bănuţ din trezoreria pontificală. Leon X, care i-a succedat lui Iuliu în 1513, s-a văzut în pragul falimentului. A apelat la o metodă veche de a strânge bani lichizi. A început să vândă „indulgenţe”. O indulgenţă era o bucată de pergament care, în schimbul unei anumite sume de bani, îi făgăduia păcătosului o reducere a timpului pe care urma să-l petreacă în Purgatoriu. Conform crezului din Evul Mediu târziu, era o practică absolut corectă. Din moment ce Biserica avea puterea de a ierta păcatele celor care se căiau cu adevărat înaintea morţii, Biserica avea şi dreptul de a scurta, prin mijlocirea sfinţilor, timpul în care sufletul trebuia purificat în tărâmurile sumbre ale Purgatoriului.

Regretabil era faptul că aceste indulgenţe se vindeau pe bani. Însă constituiau o modalitate uşoară de a obţine venituri şi, în plus, cei care erau prea săraci le primeau gratuit.

Întâmplarea a făcut ca în anul 1517 exclusivitatea teritorială pentru vânzarea indulgenţelor în Saxonia să i se acorde unui călugăr dominican pe nume Joahnn Tetzel. Fratele Johann era un vânzător bătăios. Ca s-o spunem pe șleau, era cam prea zelos. Metodele lui comerciale au scandalizat persoanele evlavioase din micul ducat. Iar Luther, care era un om integru, s-a înfuriat atât de tare încât a făcut un gest pripit. Pe 31 octombrie 1517 s-a dus la biserica principală şi a afişat pe uşă o foaie cu 95 de afirmaţii (sau teze), criticând vânzarea de indulgenţe. Enunţurile fuseseră scrise în latină. Luther nu intenţiona să provoace o revoltă. Nu era un revoluţionar. Obiecta împotriva practicii indulgenţelor şi dorea ca profesorii colegi să îi cunoască opinia despre ele. Chestiunea era menită să rămână în interiorul lumii clericale și profesorale şi nu se făcea apel la prejudecăți laice.

Din nefericire, în acel moment, când toată lumea începuse să se intereseze de problemele religioase, era absolut imposibil să discuţi ceva fără a isca imediat o tulburare intelectuală serioasă. În nici două luni, toată Europa dezbătea cele 95 de teze ale călugărului saxon. Fiecare trebuia să ia o atitudine. Orice teolog obscur trebuia să-şi tipărească opinia. Autorităţile pontificale au început să se alarmeze. I-au ordonat profesorului din Wittenberg să meargă la Roma pentru a-şi explica acţiunea. Chibzuit, Luther şi-a amintit ce păţise Hus. A rămas în Germania şi a fost pedepsit cu excomunicarea. Luther a ars bula papală în prezenţa unei mulţimi pline de admiraţie şi din clipa aceea pacea între el şi papă nu a mai fost posibilă.

Fără să și-o dorească, Luther devenise liderul unei armate cuprinzătoare de creştini nemulţumiţi. Patrioţi germani ca Ulrich von Hutten s-au grăbit să-i ia apărarea. Studenţii din Wittenberg, Erfurt şi Leipzig s-au oferit să-l păzească în cazul în care autorităţile ar fi încercat să-l întemniţeze. Niciun rău nu se putea abate asupra lui Luther câtă vreme rămânea pe pământ saxon.

Toate acestea s-au întâmplat în anul 1520. Carol Quintul avea douăzeci de ani şi, cum domnea peste o jumătate din lume, a fost obligat să rămână în termeni binevoitori cu papa. A cerut o Dietă, adică o adunare generală, în oraşul Worms pe Rin, poruncindu-i lui Luther să se prezinte şi să dea socoteală pentru comportamentul lui ieşit din comun. Luther, acum erou naţional al germanilor, s-a dus. A refuzat să retracteze chiar şi un singur cuvânt din ce scrisese sau spusese. Doar cuvântul lui Dumnezeu îi controla conştiinţa. Era dispus să trăiască sau să moară pentru conştiinţa lui.

După dezbaterea de rigoare, Dieta de la Worms l-a declarat pe

Luther proscris dinaintea lui Dumnezeu şi a oamenilor, interzicându-le tuturor germanilor să-i ofere adăpost, mâncare sau băutură ori să citească un singur rând din cărţile scrise de nelegiuitul eretic. Însă marele reformator nu se afla în primejdie. Majoritatea germanilor din nord au denunţat edictul drept un document abuziv şi revoltător. Pentru mai multă siguranţă, Luther a fost ascuns la Wartburg, castel care aparţinea prinţului elector al Saxoniei, iar de acolo a sfidat autoritatea pontificală traducând integral Biblia în limba germană, aşa încât toţi să poată citi şi cunoaşte singuri cuvântul lui Dumnezeu.

La acest moment Reforma nu mai reprezenta o chestiune pur spirituală şi religioasă. Cei care detestau frumuseţea arhitecturii bisericilor moderne s-au folosit de această perioadă tulbure pentru a ataca şi distruge lucrurile care nu le plăceau pentru că nu le înţelegeau. Cavalerii sărăciţi au încercat să recupereze pierderi trecute înşfăcând teritorii care aparţineau mănăstirilor. Prinţii nemulţumiţi au profitat de absenţa împăratului pentru a-şi spori propria putere. Conduşi de agitatori pe jumătate nebuni, ţăranii flămânzi n-au ratat ocazia și au luat cu asalt castelele stăpânilor, jefuind, ucigând şi incendiind cu zelul cruciaţilor de odinioară.

Pretutindeni în imperiu s-a dezlănţuit o adevărată domnie a dezordinii. Unii prinţi au devenit protestanţi (cum li se zicea susţinătorilor „protestatari" ai lui Luther) şi şi-au persecutat supuşii catolici. Alţii au rămas catolici şi şi-au spânzurat supuşii protestanţi. Dieta de la Speyer, convocată în 1526, a încercat să rezolve spinoasa problemă a loialităţii faţă de papă sau față de conducătorul feudal ordonând ca „supuşii să aparţină aceleiaşi denominaţiuni religioase ca prinţii lor". Decizia a transformat Germania într-o tablă de şah cu mii de ducate şi principate ostile, generând o situaţie care a împiedicat sute de ani o dezvoltare politică normală.

În februarie 1546 Luther a murit, şi a fost îngropat în aceeaşi biserică unde cu 29 de ani înainte îşi proclamase faimoasele obiecţii faţă de vânzarea indulgenţelor. În mai puţin de treizeci de ani, lumea nepăsătoare, glumeaţă şi veselă a Renaşterii se preschimbase în cercul de dezbateri marcat de dispute, certuri şi calomnii al Reformei. Stăpânirea spirituală universală a papilor s-a încheiat subit şi tot vestul Europei s-a transformat într-un câmp de luptă unde protestanţii şi catolicii se omorau unii pe alţii spre mai marea slavă a unor doctrine teologice care pentru generaţia prezentă sunt la fel de incomprehensibile ca misterioasele inscripţii ale etruscilor antici.

44 RĂZBOAIELE RELIGIOASE

EPOCA MARILOR CONTROVERSE RELIGIOASE

SECOLELE AL XVI-LEA ŞI AL XVII-LEA AU FOST PERIOADA controversei religioase.

Dacă veţi fi atenţi, veţi constata că aproape toată lumea din jur „vorbeşte despre economie” întruna şi discută despre salarii, programul de lucru şi greve în raport cu viaţa comunităţii, deoarece acesta este principalul subiect de interes al vremii noastre.

Bieţii copii de la 1600 sau 1650 o duceau mai rău. Nu auzeau decât „religie”. Capetele le erau împuiate cu „predestinare”, „transsubstanţiere”, „liber-arbitru” şi sute de alte cuvinte extravagante care exprimau elemente complicate ale „credinţei adevărate”, fie ea catolică sau protestantă. După dorinţa părinţilor, erau botezaţi catolici, luterani, calvini, zwinglieni sau anabaptişti. Învăţau teologie din catehismul de la Augsburg, compus de Luther, din *Învăţătura religiei creştine*, scrisă de Calvin, sau bălmăjeau cele 39 de articole de credinţă tipărite în *Cartea engleză de rugăciuni obşteşti*, şi li se spunea că acestea şi numai acestea reprezentau „adevărata credinţă”.

Auzeau despre furturile cu toptanul din proprietatea bisericească săvârşite de regele Henric VIII, monarhul englez cel căsătorit de multe ori care s-a proclamat şeful suprem al Bisericii Angliei şi şi-a atribuit vechiul drept pontifical de a numi episcopi şi preoţi. Aveau coşmaruri ori de câte ori pomenea cineva de Sfânta Inchiziţie cu temniţele şi numeroasele ei camere de tortură. Ascultau poveşti la fel de înfiorătoare despre o gloată de protestanţi olandezi furioşi la culme care puseseră mâna pe vreo zece preoţi bătrâni lipsiţi de apărare şi îi spânzuraseră din simpla plăcere de a ucide oameni care profesau o altă credinţă. Din nefericire, cele două tabere rivale erau una pe potriva celeilalte. Altminteri conflictul s-ar fi rezolvat repede. Dar aşa, a trenat vreme de opt generaţii şi s-a complicat atât de mult încât nu vă pot oferi decât cele mai importante detalii, trimiţându-vă să le găsiţi pe celelalte în una dintre numeroasele istorii ale Reformei.

Marea mişcare reformatoare a protestanţilor a fost urmată de o reformă cuprinzătoare în sânul Bisericii. Papii care erau doar umanişti amatori şi negustori de antichităţi greceşti şi romane au dispărut de pe scenă, iar locul lor a fost luat de bărbaţi serioşi care petreceau 24 de ore pe zi ocupându-se de îndatoririle sfinte încredinţate lor.

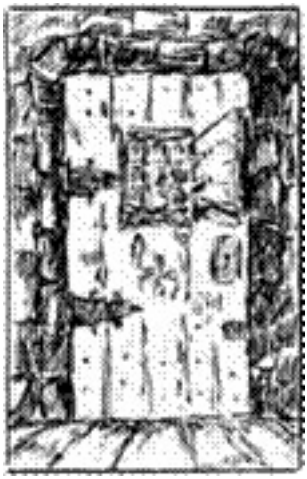

DIOCLEŢIA

Îndelungata şi cam scandaloasa fericite din mănăstiri s-a sfârşit. Călugării şi călugăriţele erau obligaţi să se trezească în zori, să studieze Părinţii Bisericii, să-i îngrijească pe bolnavi şi să-i aline pe muribunzi. Sfânta Inchiziţie veghea zi şi noapte ca doctrinele periculoase să nu se împrăştie prin intermediul inchiziţia tiparului. Aici e menţionat de obicei sărmanul Galileo, închis deoarece fusese un pic prea imprudent explicând cerul cu ajutorul telescopului şi exprimase despre manifestările planetelor anumite opinii în contradicţie absolută cu poziţiile oficiale ale Bisericii. Dar, pentru a fi corecţi faţă de papă, cler şi Inchiziţie, trebuie spus că protestanţii erau inamici la fel de înverşunaţi ai ştiinţei şi medicinii şi, cu manifestări similare de ignoranţă şi intoleranţă, îi socoteau cei mai primejdioşi duşmani ai omenirii pe cei care cercetau lucrurile pe cont propriu.

Calvin, marele reformator francez şi tiranul (atât politic, cât şi spiritual) al Genevei, nu numai că a sprijinit autorităţile franceze când au încercat să-l spânzure pe Miguel Servet (teologul şi fizicianul spaniol devenit faimos ca asistent al lui Vesalius, primul mare anatomist), dar când Servet a evadat din închisoarea franceză şi a fugit la Geneva, Calvin l-a aruncat pe strălucitul bărbat în temniţă. După un proces îndelungat, a permis ca spaniolul să fie ars pe rug pentru ereziile lui, absolut indiferent la faima de om de ştiinţă a acestuia.

Și tot așa. Avem puţine statistici de încredere pe această temă, dar în ansamblu protestanţii s-au plictisit de acest joc cu mult înaintea catolicilor şi majoritatea persoanelor oneste arse, spânzurate sau decapitate din cauza credinţelor religioase au căzut victime energicei, dar şi foarte severei Biserici a Romei.

Căci originile toleranţei (şi vă rog să vă amintiţi acest lucru când veţi creşte mari) sunt foarte recente şi până şi membrii aşa-numitei

noastre „lumi moderne” sunt capabili de toleranţă doar în chestiuni care nu îi interesează foarte tare. Sunt toleranţi faţă de un autohton din Africa şi nu le pasă dacă devine budist sau mahomedan, fiindcă nici budismul, nici mahomedanismul nu înseamnă nimic pentru ei. Însă când aud că un vecin, republican care credea în protecţionismul strict, s-a alăturat partidului socialist şi doreşte abrogarea tuturor legilor protecţioniste, toleranţa lor încetează şi folosesc aproape aceleaşi cuvinte ca acelea pe care le-ar fi întrebuinţat un catolic (sau protestant) amabil din secolul al XVII-lea înştiinţat că prietenul cel mai bun, pe care îl respectase şi iubise întotdeauna, căzuse victimă îngrozitoarelor erezii ale Bisericii protestante (sau catolice).

Până acum puţin timp, „erezia” era considerată o boală. În ziua de azi, dacă vedem o persoană care îşi neglijează igiena corpului şi a locuinţei, expunându-se pe sine şi pe copiii săi febrei tifoide sau altor boli care se pot preveni, chemăm comisia pentru sănătate. Responsabilul cu igiena sună la poliţie pentru a-l ajuta să îndepărteze persoana care reprezintă o primejdie pentru sănătatea întregii comunităţi. În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, un eretic, adică un bărbat sau o femeie care se îndoia făţiş de principiile fundamentale pe care se baza religia protestantă sau catolică, era socotit o ameninţare mai rea decât un purtător de tifos. Febra tifoidă putea distruge corpul (şi foarte probabil o făcea). Însă potrivit gândirii de atunci, erezia nimicea cu siguranţă sufletul nemuritor. Prin urmare, era de datoria tuturor cetăţenilor buni şi cu scaun la cap să înştiinţeze poliţia în legătură cu inamicii ordinii stabilite, iar cei care o neglijau se făceau la fel de vinovaţi ca un om modern care nu telefonează celui mai apropiat medic atunci când descoperă că vecinii lui suferă de holeră sau variolă.

În anii următori veţi auzi multe discuţii despre medicina preventivă. Medicina preventivă înseamnă pur şi simplu că medicii noştri nu aşteaptă îmbolnăvirea pacienţilor pentru a-i vindeca. Dimpotrivă, studiază pacientul şi condiţiile de trai când acesta (pacientul) e perfect sănătos şi înlătură posibilele cauze de boli îndepărtând gunoaiele, învăţându-l ce să mănânce, ce să evite şi dându-i câteva noţiuni simple de igienă personală. Ba aceşti medici buni merg şi mai departe, vizitând şcoli şi învăţându-i pe copii cum să folosească periuţa de dinţi şi să se ferească de răceli.

Secolul al XVI-lea, care (după cum am încercat să vă arăt) considera afecţiunea corporală mai puţin importantă decât boala ce ameninţa sufletul, a organizat un sistem de medicină spirituală preventivă. De îndată ce un copil creştea suficient cât să scrie primele cuvinte, era educat în adevăratele (şi „singurele adevărate”) principii ale credinţei. Indirect, aceasta s-a dovedit un lucru bun pentru progresul general al popoarelor europene. Ţinuturile protestante au fost înzestrate repede

cu şcoli. Utilizau mult timp foarte preţios pentru a explica elemente din catehism, însă ofereau o educaţie şi în alte domenii pe lângă teologie. Încurajau cititul şi lor le revine meritul marii înfloriri cunoscute de domeniul tiparului.

Însă nici catolicii nu s-au lăsat mai prejos. Şi ei au consacrat timp şi atenţie educaţiei. În această privinţă, Biserica a găsit un prieten şi aliat nepreţuit în ordinul nou întemeiat al Societăţii lui Iisus. Fondatorul acestei organizaţii remarcabile a fost un soldat spaniol care se convertise după o viaţă de aventuri profane şi apoi se simţise dator să slujească Biserica, aşa cum mulţi păcătoşi cărora Armata Salvării le arată greşelile căii lor se dedică pentru tot restul vieţii misiunii de a-i ajuta şi întări pe cei mai puţin norocoşi.

Numele spaniolului era Ignaţiu de Loyola. Se născuse cu un an înainte de descoperirea Americii. A fost rănit şi a rămas şchiop pe viaţă. Pe când se găsea în spital a avut o viziune cu Sfânta Fecioară şi Fiul ei, care l-au îndemnat să renunţe la viaţa păcătoasă pe care o dusese înainte. A hotărât să meargă în Ţara Sfântă şi să înfăptuiască misiunea Cruciadelor. Însă o vizită la Ierusalim i-a vădit imposibilitatea acestei acţiuni, aşa că s-a întors în Apus pentru a ajuta în războiul împotriva ereziilor luterane.

În anul 1534 a studiat în Paris, la Sorbona. Împreună cu alţi şapte studenţi a întemeiat o frăţie. Cei opt bărbaţi şi-au făgăduit unul altuia să ducă o viaţă sfântă, să nu râvnească după bogăţii, ci după dreptate, şi să se dedice trup şi suflet slujirii Bisericii. Câţiva ani mai târziu, mica frăţie a ajuns o organizaţie în toată regula şi a fost recunoscută de papa Paul III ca Societatea lui Iisus.

Loyola fusese militar. Credea în disciplină, iar supunerea absolută faţă de ordinele demnitarilor superiori a devenit unul dintre principalii factori ai succesului enorm al iezuiţilor. Aceştia s-au specializat în educaţie. Le asigurau profesorilor ordinului o educaţie aprofundată înainte de a le permite să vorbească unui elev. Iezuiţii locuiau împreună cu învăţăceii şi participau la jocurile lor. Le purtau de grijă părinteşte. În consecinţă, au crescut o nouă generaţie de catolici credincioşi care îşi tratau îndatoririle religioase cu tot atâta seriozitate ca oamenii din Evul Mediu timpuriu.

Iezuiţi perspicace nu şi-au îndreptat eforturile exclusiv spre educaţia săracilor. Au pătruns în palatele potentaţilor şi au devenit tutori privaţi ai viitorilor împăraţi şi regi. Ce a însemnat asta veţi vedea şi singuri când vă voi povesti despre Războiul de Treizeci de Ani. Însă înaintea acestei ultime şi teribile izbucniri de fanatism religios s-au întâmplat multe alte lucruri.

Carol Quintul murise. Lăsase Germania şi Austria fratelui său, Ferdinand. Toate celelalte posesiuni ale sale, Spania, Ţările de Jos, Indiile şi America, îi reveniseră fiului său, Filip. Filip era fiul lui Carol

cu o prinţesă portugheză, verişoară primară a soţului ei. Copiii născuţi din astfel de uniri sunt predispuşi la anomalii. Fiul lui Filip, nefericitul Don Carlos (asasinat mai târziu cu acordul propriului său tată), era nebun. Filip nu era complet nebun, dar zelul său pentru Biserică friza demenţa religioasă. Credea că Cerul îl alesese ca unul dintre mântuitorii neamului omenesc. Prin urmare, oricine se încăpăţâna şi refuza să împărtăşească opiniile Maiestăţii Sale se proclama singur duşman al omenirii şi trebuia exterminat, ca nu cumva exemplul lui să corupă sufletele vecinilor pioşi.

Spania era, bineînţeles, o ţară foarte bogată. Tot aurul şi argintul din lumea nouă curgeau în vistieriile castiliene şi aragoneze. Dar Spania suferea de o boală economică stranie. Ţăranii spanioli erau bărbaţi foarte muncitori şi femei încă şi mai muncitoare. Însă clasele superioare nutreau un dispreţ suprem pentru orice formă de muncă în afară de serviciul în armată, marină sau în administraţia civilă. Cât despre mauri, meşteşugari nemaipomenit de harnici, fuseseră alungaţi din ţară cu mult timp în urmă. În consecinţă Spania, cufărul de comori al lumii, a rămas o ţară săracă, pentru că toţi banii trebuiau trimişi în străinătate în schimbul grâului şi al altor produse necesare pe care spaniolii nu le cultivau.

Veniturile lui Filip, monarhul celei mai puternice ţări din secolul al XVI-lea, depindeau de taxele adunate în stupul comercial activ al Ţărilor de Jos. Însă flamanzii şi olandezii erau adepţi loiali ai doctrinelor lui Luther şi Calvin. Îndepărtaseră din biserici toate imaginile şi picturile sacre, înştiinţându-l pe papă că nu îl mai considerau păstorul lor şi că intenţionau să urmeze dictatele propriei conştiinţe şi poruncile Bibliei lor traduse recent.

Faptul l-a pus pe rege într-o poziţie extrem de dificilă. Nu putea tolera ereziile supuşilor olandezi, dar avea nevoie de banii lor. Dacă le îngăduia să fie protestanţi şi nu lua măsuri pentru a le salva sufletele, nu şi-ar fi îndeplinit datoria faţă de Dumnezeu. Dacă ar fi trimis Inchiziţia în Olanda şi şi-ar fi ars supuşii pe rug, ar fi pierdut grosul veniturilor.

NOAPTEA SFÂNTULUI BARTOLOMEU

Nefiind un om tocmai hotărât, a ezitat multă vreme. A încercat cu bunătate şi cu asprime, cu promisiuni şi cu ameninţări. Olandezii au rămas încăpăţânaţi şi au continuat să cânte psalmi şi să asculte omiliile predicatorilor luterani şi calvinişti. Deznădăjduit, Filip şi-a trimis „omul de fier”, pe Ducele de Alba, pentru a-i aduce la ordine pe păcătoşii îndârjiţi. Alba a început să-i decapiteze pe liderii nechibzuiţi care nu părăsiseră ţara înainte de sosirea lui. În 1572 (anul în care toţi liderii protestanţilor francezi au fost ucişi în teribila Noapte a Sfântului Bartolomeu) a atacat mai multe oraşe olandeze, masacrându-i pe locuitori, ca să dea exemplu celorlalţi. În anul următor a asediat oraşul Leiden, centrul manufacturier al Olandei.

Între timp, şapte provincii mici din nordul Ţărilor de Jos formaseră o uniune defensivă, aşa-numita Uniune de la Utrecht, şi îl recunoscuseră pe Wilhelm de Orania, un prinţ german care fusese secretarul privat al împăratului Carol Quintul, în funcţia de şef al armatei şi comandant al marinarilor corsari, cunoscuţi ca Geuzen sau „Calicii mărilor”. Pentru a salva oraşul Leiden, Wilhelm a tăiat digurile, a creat o mare interioară puţin adâncă şi a eliberat oraşul cu ajutorul unei flote curioase, formată din şlepuri şi barje cu fundul plat. Deplasate prin vâslit, împingere sau tractare prin noroi, acestea au ajuns la zidurile oraşului.

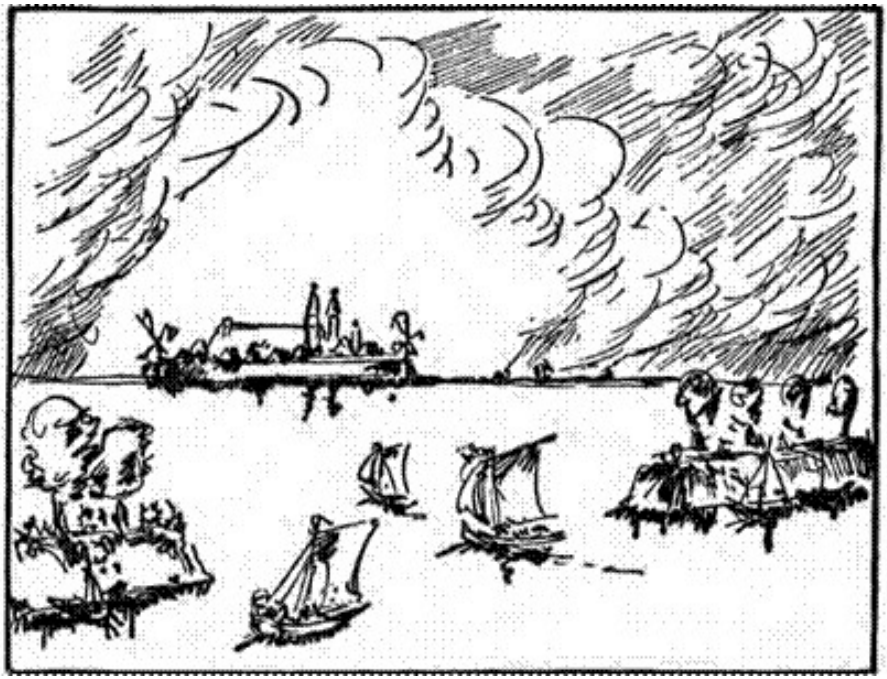

ORAŞUL LEIDEN ELIBERAT PRIN SPARGEREA DIGURILOR

A fost prima oară când o armată a invincibilului rege spaniol a suferit o înfrângere atât de umilitoare. A surprins lumea aşa cum victoria de la Mukden, în războiul ruso–japonez, a surprins generaţia noastră. Puterile protestante au prins un nou avânt şi Filip a născocit noi mijloace în scopul înfrângerii supuşilor rebeli. A angajat un biet fanatic nu prea zdravăn la minte pentru a-l asasina pe Wilhelm de Orania. Însă imaginea liderului mort nu a îngenuncheat cele şapte provincii. Dimpotrivă, le-a înfuriat la culme. În 1581, Stările Generale (adunarea reprezentativă a celor şapte provincii) s-au întrunit la Haga, l-au renegat solemn pe „ticălosul rege Filip" şi şi-au asumat povara suveranităţii, până atunci conferită „regelui prin harul lui Dumnezeu".

Actul constituie un eveniment foarte important în istoria marii lupte pentru libertate politică. A fost un pas care a ajuns mult mai departe decât rebeliunea nobililor englezi încheiată cu semnarea documentului Magna Carta. Aceşti bürgeri de nădejde spuneau: „Între un rege şi supuşii săi există o înţelegere tacită că ambele părţi vor îndeplini anumite servicii şi vor recunoaşte obligaţii precise. Dacă una din părţi nu îndeplineşte prevederile contractului, cealaltă are dreptul de a-l considera reziliat." Supuşii americani ai regelui George III au ajuns la o concluzie similară în anul 1776. Însă între ei şi suveranul lor se întindeau peste 5.000 de kilometri de ocean, pe când Stările Generale şi-au luat decizia (care în caz de înfrângere însemna o moarte lentă) în bubuitul tunurilor spaniole şi în ciuda ameninţării constante din

partea unei flote spaniole punitive.

Poveştile despre o flotă spaniolă misterioasă pornită să cucerească şi Olanda, şi Anglia se învechiseră deja când regina Elisabeta, protestantă, i-a urmat catolicei Maria „cea Sângeroasă”. Marinarii de pe coastă vorbiseră despre ele ani la rând. În deceniul 1580, zvonurile au prins un contur clar. Potrivit cârmacilor care fuseseră la Lisabona, pe toate cheiurile spaniole şi portugheze se construiau corăbii. Iar în sudul Ţărilor de Jos (în Belgia) ducele de Parma aduna o forţă expediţionară de proporţii pe care intenţiona să o transporte de la Oostende la Londra şi Amsterdam îndată după sosirea flotei.

ASASINAREA LUI WILHELM TACITURNUL

În anul 1586 Invincibila Armada a ridicat pânzele spre miazănoapte. Însă flota olandeză organizase o blocadă în porturile de pe coasta flamandă, iar Canalul era păzit de englezi. Pe deasupra, spaniolii, deprinşi cu mările mai liniştite din sud, nu ştiau să navigheze în climatul nordic furtunos şi aspru. Nu trebuie să vă mai spun ce s-a întâmplat cu Armada când a fost atacată de nave şi furtuni. Doar câteva corăbii, navigând în jurul Irlandei, şi-au aflat scăparea şi au spus înfiorătoarea poveste a înfrângerii. Celelalte au pierit şi zac pe fundul Mării Nordului.

Întoarcerea atacului înseamnă joc cinstit. Protestanţii britanici şi olandezi au dus războiul în teritoriul inamic. Înainte de sfârşitul secolului, Houtman, cu ajutorul unei cărţulii scrise de Linschoten (un olandez care lucrase în serviciul portughezilor), a descoperit în sfârşit ruta spre Indii. Drept rezultat, s-a fondat marea Companie Olandeză a Indiilor de Est şi războiul sistematic contra coloniilor portugheze şi spaniole din Asia şi Africa a început cu toată seriozitatea.

La începutul perioadei cuceririlor coloniale, în tribunalele olandeze s-a judecat un proces curios. În primii ani ai secolului al XVII-lea, un

căpitan olandez pe nume van Heemskerk, faimos deoarece condusese o expediţie cu scopul de a descoperi o cale spre Indii prin nord-est și care petrecuse, de asemenea, o iarnă pe ţărmurile îngheţate ale insulei Nova Zembla, capturase o corabie portugheză în Strâmtoarea Malacca. Vă amintiţi probabil că papa împărţise lumea în două zone egale, una acordată spaniolilor şi cealaltă, portughezilor. Portughezii considerau de la sine înţeles că apele din jurul insulelor lor indiene făceau parte din proprietatea lor şi, cum la momentul respectiv nu se aflau în război cu Cele Şapte Provincii Unite ale Ţărilor de Jos, au susţinut că un căpitan al unei companii comerciale olandeze private nu avea dreptul de a pătrunde în domeniul lor privat şi de a le fura corăbiile. Au intentat proces. Directorii Companiei Olandeze a Indiilor de Est au angajat un tânăr avocat strălucit, pe nume De Groot sau Grotius, să le reprezinte cazul. El a ţinut o pledoarie uimitoare, susţinând că oceanul aparţine tuturor în mod liber. Odată aflate în afara razei unei ghiulele trase de pe uscat, marea este sau (potrivit lui Grotius) ar trebui să fie o cale liberă şi deschisă tuturor vaselor din orice ţară. Era prima oară când această doctrină surprinzătoare a fost rostită public într-un tribunal. Toate celelalte popoare maritime i s-au opus. Pentru a contracara efectul faimoasei pledoarii a lui Grotius pentru „Marea liberă”, *Mare Liberum*, englezul John Selden a scris celebrul tratat *Mare Clausum*, „Marea închisă”, care analiza dreptul natural al suveranilor de a considera mările din jurul ţării lor ca aparţinând propriului teritoriu. Menţionez aici această problemă deoarece a rămas netranşată şi pe parcursul ultimului război a pricinuit tot soiul de dificultăţi şi complicaţii.

VINE ARMADA!

Revenind la războiul spaniolilor cu olandezii şi englezii, în mai puţin de douăzeci de ani cele mai valoroase colonii din Indii, alături

de Capul Bunei Speranţe şi Ceylon[24], dar şi cele de pe ţărmurile Chinei şi Japoniei se găseau în mâinile protestanţilor. În 1621 s-a întemeiat Compania Indiilor de Vest, care a cucerit Brazilia şi a construit în America de Nord o fortăreaţă numită Nieuw Amsterdam, situată la gura de vărsare a râului descoperit de Henry Hudson în 1609.

Noile colonii au îmbogăţit Anglia şi Republica Olandeză într-o asemenea măsură încât acestea şi-au permis să angajeze soldaţi străini care să lupte în teritorii în timp ce ele se dedicau comerţului şi afacerilor. Pentru aceste state, revolta protestantă a însemnat independenţă şi prosperitate. Însă în multe alte părți ale Europei a adus un şir de orori pe lângă care ultimul război pare o excursie liniştită a băieţilor de la şcoala duminicală.

Războiul de Treizeci de Ani, izbucnit în 1618 şi încheiat cu faimoasa Pace de la Westfalia din 1648, a fost rezultatul cât se poate de natural al unui secol de ură religioasă tot mai intensă. Aşa cum am spus, a fost un război cumplit. Toţi luptau împotriva tuturor, iar conflictul a încetat doar atunci când toate taberele au fost epuizate şi nu mai puteau continua.

În mai puţin de o generaţie a transformat numeroase regiuni din Europa Centrală în zone sălbatice unde ţăranii flămânzi se băteau pentru leşul unui cal cu lupii încă mai flămânzi decât ei. Cinci şesimi din oraşele şi satele germane au fost distruse. Palatinatul, regiune din vestul Germaniei, a fost prădat de 28 de ori. Iar populaţia de 18 milioane de persoane s-a redus la patru milioane.

Ostilităţile au început aproape imediat după alegerea ca împărat a lui Ferdinand II din Casa de Habsburg. Ferdinand era produsul celei mai conştiincioase educaţii iezuite şi fiu extrem de supus şi devotat al Bisericii. Şi-a respectat cum a putut mai bine jurământul făcut în tinereţe de a eradica toate sectele şi toate ereziile de pe domeniile sale. Cu două zile înainte de alegerea sa, principalul său oponent, Frederic, elector protestant al Palatinatului şi ginere al lui Iacob I al Angliei, fusese încoronat rege al Boemiei, act ce contravenea direct voinţei lui Ferdinand.

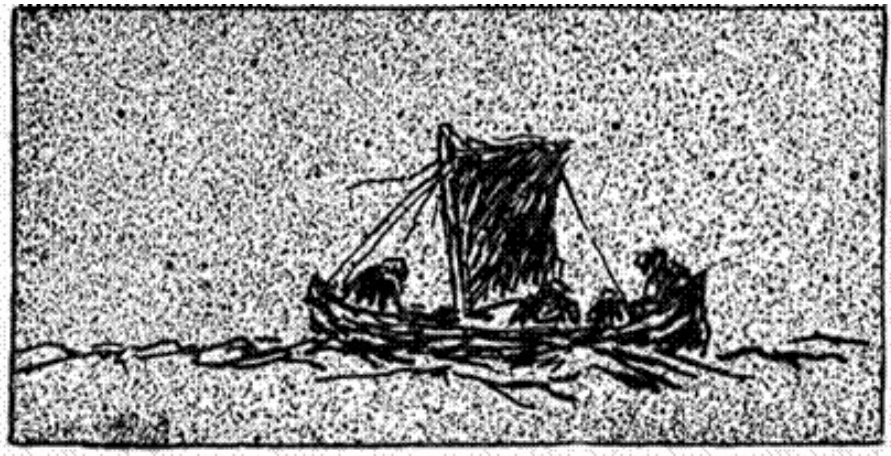

MOARTEA LU HUDSON

Armatele habsburgice au intrat imediat în Boemia. Tânărul rege a căutat zadarnic ajutor împotriva formidabilului inamic. Republica Olandeză l-ar fi sprijinit, dar, ea însăşi angajată într-un război disperat cu ramura spaniolă a Habsburgilor, nu putea face prea multe. În Anglia, Casa Stuart era mai interesată de consolidarea propriei puteri absolute în patrie decât să irosească bani şi oameni pe o aventură fără sorţi de izbândă în îndepărtata Boemie. După o încleştare de câteva luni, electorul Palatinatului a fost alungat, iar domeniile sale au fost date casei catolice de Bavaria. Aşa a început marele război.

Armatele habsburgice, comandate de generalii Tilly şi Wallenstein, şi-au deschis apoi drum prin zona protestantă a Germaniei până au ajuns la ţărmurile baltice. Un vecin catolic însemna un pericol serios pentru regele protestant al Danemarcei. Cristian IV a încercat să se apere atacându-şi inamicii înainte ca aceştia să devină prea puternici pentru el. Oştile daneze au pătruns în Germania, dar au fost înfrânte. Wallenstein şi-a exploatat victoria cu asemenea energie şi violenţă încât Danemarca a fost obligată să ceară pace. Un singur oraş de la Marea Baltică a rămas în mâinile protestanţilor, și anume Straslund.

La Straslund a debarcat la începutul verii lui 1630 Gustav Adolf din Casa de Vasa, rege al Suediei, celebru fiindcă îşi apărase ţara de ruşi. Prinţ protestant cu ambiţii nemăsurate, dornic să transforme Suedia în centrul unui mare imperiu nordic, Gustav Adolf a fost întâmpinat de prinţii protestanţi europeni ca salvatorul cauzei luterane. El l-a învins pe Tilly, care tocmai ce îi măcelărise pe locuitorii protestanţi din Magdeburg. După aceea trupele sale au început marele marş prin centrul Germaniei, într-o încercare de a ajunge la posesiunile habsburgice din Italia. Ameninţat din spate de catolici, Gustav a virat brusc şi a bătut principala armată habsburgică în bătălia de la Lützen. Din nefericire, regele suedez a fost răpus când s-a îndepărtat de

soldaţii săi. Însă puterea Habsburgilor fusese frântă.

Ferdinand, care de felul său era o persoană suspicioasă, a început imediat să îşi bănuiască subordonaţii. Wallenstein, comandant suprem, a fost asasinat la instigarea sa. Auzind asta, Bourbonii catolici care domneau în Franţa şi îşi detestau rivalii Habsburgi şi-au unit forţele cu suedezii protestanţi. Armatele lui Ludovic XIII au invadat partea orientală a Germaniei, iar Turenne şi Condé şi-au sporit faima alături de generalii suedezi Baner şi Weimar, ucigând, jefuind şi incendiind pe teritoriile Habsburgilor. Aceasta le-a adus mult prestigiu şi bogăţie suedezilor, stârnind invidia danezilor. În consecinţă, danezii protestanţi le-au declarat război suedezilor protestanţi aliaţi ai catolicilor francezi, al căror lider politic, cardinalul Richelieu, tocmai ce îi privase pe hughenoţi (sau francezii protestanţi) de libertăţile religioase garantate prin Edictul de la Nantes în 1598.

Cum se întâmplă de obicei în acest gen de înfruntări, războiul, încheiat prin Tratatul de la Westfalia în 1648, nu a decis nimic. Puterile catolice au rămas catolice, iar puterile protestante au rămas credincioase doctrinelor lui Luther, Calvin şi Zwingli. Protestanţilor elveţieni şi olandezi li s-a recunoscut organizarea în republici independente. Franţa a păstrat oraşele Metz, Toul şi Verdun, plus o parte din Alsacia. Sfântul Imperiu Roman a continuat să existe ca un fel de stat-sperietoare, fără oameni, fără bani, fără speranţă şi fără curaj.

Singurul bine adus de Războiul de Treizeci de Ani a fost unul negativ. I-a descurajat atât pe catolici, cât şi pe protestanţi să se mai angajeze vreodată în aşa ceva. Începând de-atunci s-au lăsat în pace unii pe alţii. Asta nu a însemnat că sentimentul religios şi ura teologică au dispărut de pe faţa pământului. Dimpotrivă. Certurile dintre catolici şi protestanţi s-au terminat, însă disputele între diversele secte protestante au continuat cu înverşunarea dintotdeauna. În Olanda, o divergenţă de opinii în jurul adevăratei naturi a predestinării (un subiect teologic foarte obscur, dar extraordinar de important în ochii străbunicilor voştri) a provocat un conflict încheiat cu decapitarea lui Johan van Oldenbarneveldt, politicianul căruia i se datorează succesul Republicii Olandeze în primele două decenii de independenţă şi care a fost marele geniu organizatoric al Companiei Comerciale Olandeze a Indiilor. În Anglia, zâzania a dus la un război civil.

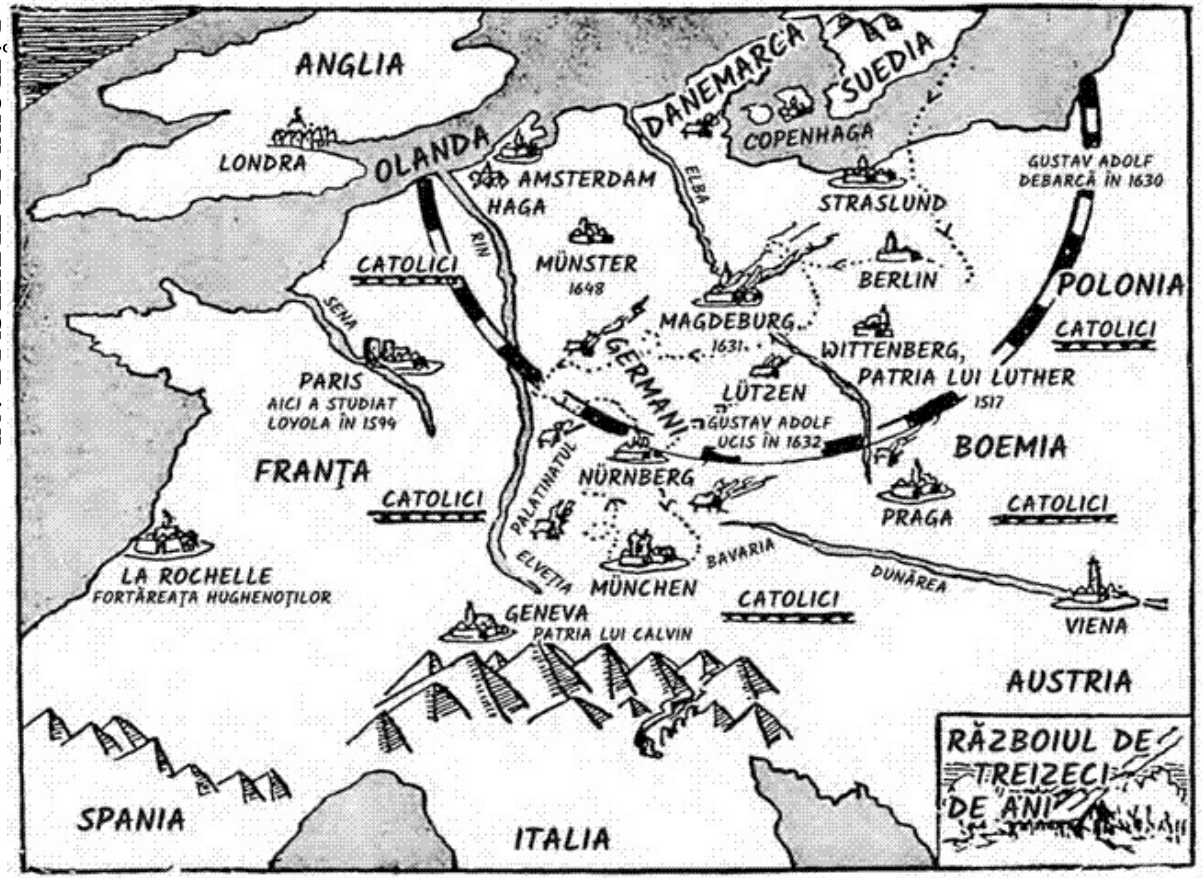
ANGLIA
LONDRA
OLANDA
AMSTERDAM
HAGA
RIN
CATOLICI
SENA
PARIS
AICI A STUDIAT
LOYOLA ÎN 1594
FRANŢA
CATOLICI
LA ROCHELLE
FORTĂREAŢA HUGHENOŢILOR
DANEMARCA
SUEDIA
COPENHAGA
ELBA
GUSTAV ADOLF
DEBARCĂ ÎN 1630
STRASLUND
MÜNSTER
1648
BERLIN
POLONIA
CATOLICI
MAGDEBURG
1631
WITTENBERG,
PATRIA LUI LUTHER
1517
GERMANI
LÜTZEN
GUSTAV ADOLF
UCIS ÎN 1632
BOEMIA
PALATINATUL
NÜRNBERG
PRAGA
CATOLICI
ELVEŢIA
BAVARIA
MÜNCHEN
DUNĂREA
CATOLICI
GENEVA
PATRIA LUI CALVIN
VIENA
AUSTRIA
SPANIA
ITALIA
RĂZBOIUL DE
TREIZECI
DE ANI

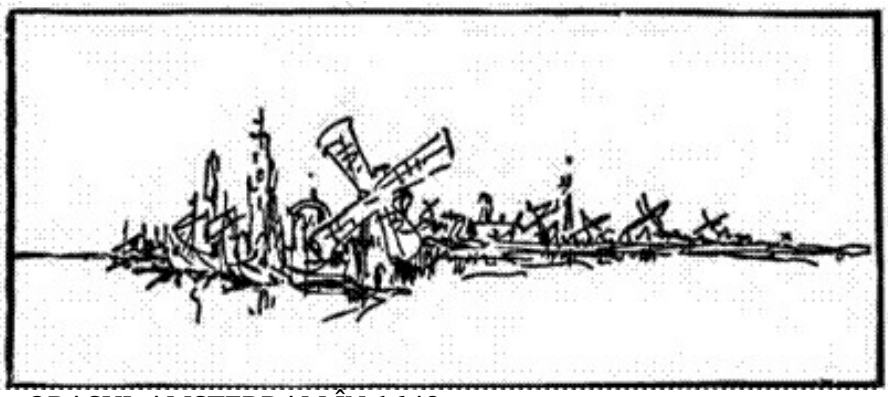

ORAŞUL AMSTERDAM ÎN 1648

Însă înainte de a vă povesti despre această dezlănţuire care a dus la prima execuţie a unui monarh european decretată prin sentinţă judecătorească, trebuie să vă spun câte ceva despre istoria anterioară a Angliei. În cartea de faţă încerc să vă înfăţişez doar acele evenimente trecute care vă pot aduce lămuriri asupra condiţiilor lumii actuale. Dacă nu menţionez anumite ţări, cauza nu stă într-o antipatie secretă din partea mea. Mi-aş dori să vă pot spune ce s-a întâmplat cu Norvegia, Elveţia, Serbia sau China. Însă aceste teritorii nu au exercitat o influenţă majoră asupra evoluţiei Europei în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. De aceea le neglijez cu o plecăciune foarte politicoasă şi respectuoasă. Anglia se află însă într-o altă poziţie. Lucrurile realizate de locuitorii acestei insuliţe pe parcursul ultimelor cinci sute de ani au modelat cursul istoriei din toate colţurile lumii. Fără o cunoaştere adecvată a istoriei fundamentale a Angliei nu puteţi înţelege ceea ce citiţi în ziare. De aceea trebuie să ştiţi în ce fel a elaborat Anglia o formă parlamentară de guvernământ pe când restul continentului european era condus de monarhi absoluţi.

45 REVOLUŢIA ENGLEZĂ

DESPRE CIOCNIREA DINTRE „DREPTUL DIVIN AL REGILOR” ŞI „DREPTUL PARLAMENTULUI”, MAI PUŢIN DIVIN, DAR MAI REZONABIL, CARE S-A SFÂRŞIT DEZASTRUOS PENTRU REGELE CAROL I

CEZAR, PRIMUL EXPLORATOR AL NORD-VESTULUI EUROPEI, A traversat Canalul Mânecii în anul 55 a.Ch. Şi a cucerit Anglia. Timp de patru secole insula a rămas provincie romană. Însă când barbarii au început să ameninţe Roma, garnizoanele au fost chemate înapoi de pe frontieră, ca să poată apăra patria-mamă, iar Britania a rămas fără cârmuire şi protecţie.

De îndată ce vestea a ajuns la flămândele triburi saxone din nordul Germaniei, acestea au navigat peste Marea Nordului şi s-au instalat

comod pe insula prosperă. Au fondat mai multe regate anglo-saxone independente (numite astfel după invadatorii originari, anglii, sau englezii, şi saxoni), însă aceste stătuleţe se certau întruna între ele şi niciun rege nu era îndeajuns de puternic pentru a se afirma ca şef al unei ţări unite. Mai bine de cinci veacuri Mercia, Northumbria, Wessex, Sussex, Kent, Anglia de Est, sau cum s-or mai fi numit, au fost expuse atacurilor din partea piraţilor scandinavi. În cele din urmă, în secolul al XI-lea, Anglia, împreună cu Norvegia şi nordul Germaniei, a devenit parte din marele imperiu danez al lui Knut cel Mare, pierzându-şi şi ultima rămăşiţă de independenţă.

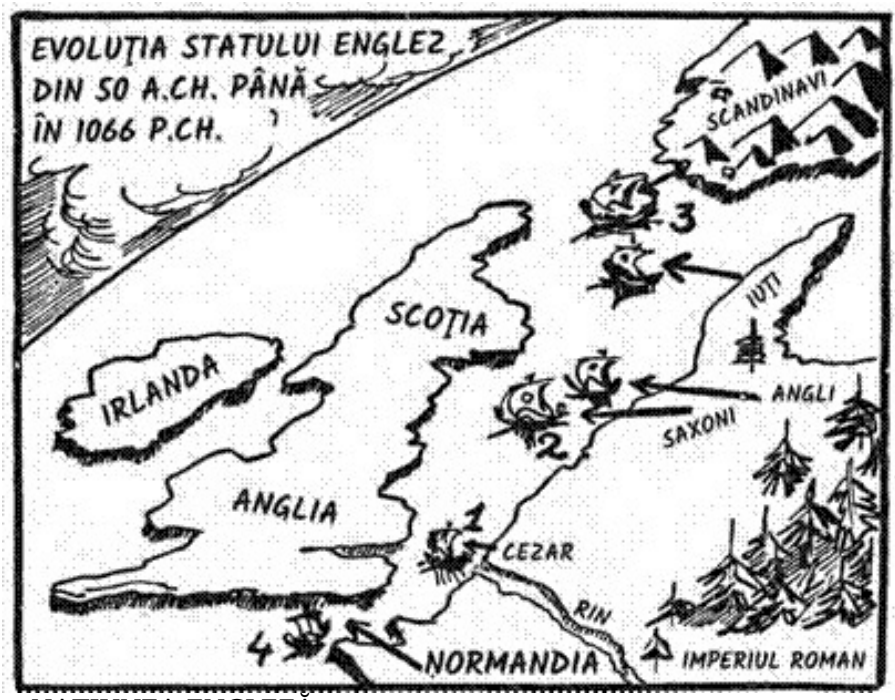

NAŢIUNEA ENGLEZĂ

Cu timpul danii au fost alungaţi, însă nici nu s-a eliberat bine Anglia că a fost cucerită pentru a patra oară. Noii inamici erau descendenţii altui trib de normanzi care la începutul secolului al X-lea invadaseră Franţa şi întemeiaseră ducatul Normandiei. În octombrie 1066, William, duce de Normandia, care vreme îndelungată privise cu invidie dincolo de mare, a traversat Canalul Mânecii. La 14 octombrie în acelaşi an, în bătălia de la Hastings, a anihilat slabele forţe ale ultimului rege anglo-saxon, Harold de Wessex, şi s-a proclamat rege al Angliei. Însă nici William, nici succesorii lui din Casa Anjou-Plantagenet nu priveau Anglia ca pe adevărata lor patrie. Pentru ei, insula era doar o parte din patrimoniul mai vast de pe continent — un fel de colonie locuită de o populaţie cam înapoiată, căreia i-au impus

propria limbă şi civilizaţie. Treptat totuşi, „colonia” Anglia a întrecut în însemnătate „ţara-mamă”, Normandia. Concomitent, regii Franţei încercau cu disperare să scape de puternicii vecini normando-englezi care în realitate erau doar slujitori nesupuşi ai Coroanei franceze. După un secol de războaie, francezii, comandaţi de o tânără pe nume Ioana d’Arc, i-a alungat pe „străini” de pe pământul lor. Ioana, luată prizonieră în bătălia de la Compiègne din anul 1430 şi vândută de temnicerii burgunzi soldaţilor englezi, a fost arsă pe rug ca vrăjitoare. Însă englezii n-au mai câştigat niciodată un avanpost pe continent şi regii lor au putut în sfârşit să-şi dedice integral timpul posesiunilor britanice. Cum nobilimea feudală de pe insulă se încleştase în una din bizarele dihonii la fel de banale în Evul Mediu ca pojarul sau vărsatul de vânt, şi cum majoritatea vechilor moşieri muriseră în timpul acestui Război al Rozelor, regilor le-a venit foarte uşor să sporească puterea Coroanei. Astfel, până la sfârşitul secolului al XV-lea Anglia era o ţară puternic centralizată, condusă de Henric VII din Casa Tudor, al cărui faimos tribunal de înfiorătoare amintire, „Camera înstelată”, suprima cu severitate extremă orice încercare a nobililor supravieţuitori de a-şi redobândi influenţa de odinioară asupra guvernării ţării.

În anul 1509, lui Henric VII i-a urmat fiul său, Henric VIII, şi din acel moment istoria Angliei a căpătat o însemnătate nouă, deoarece ţara a încetat să mai fie o insulă medievală şi a devenit un stat modern.

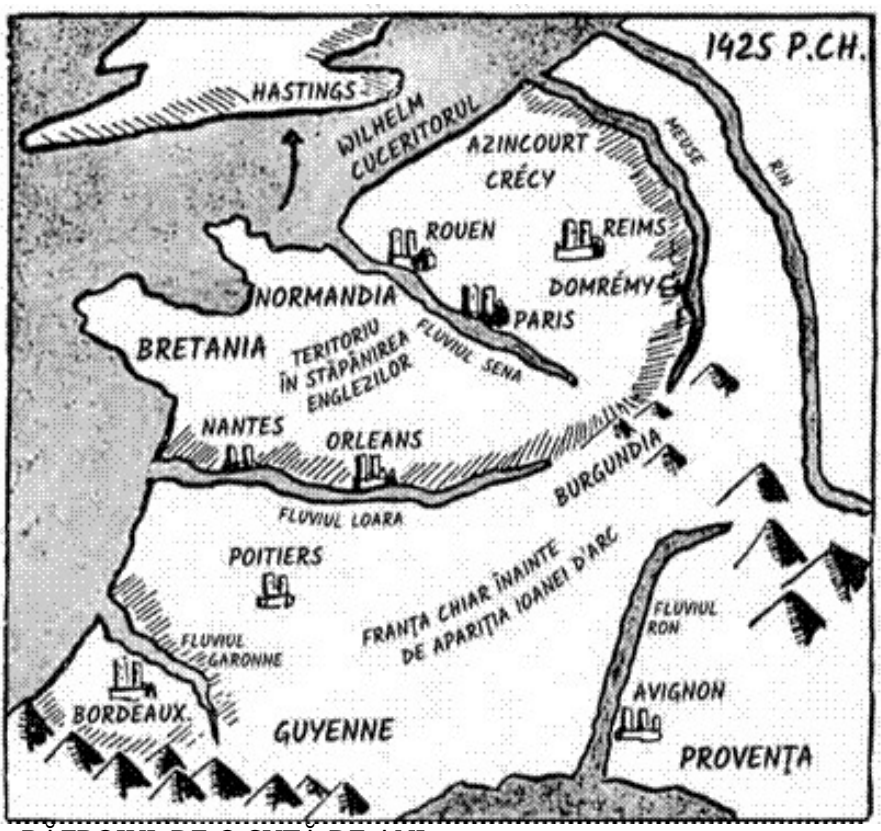

RĂZBOIUL DE O SUTĂ DE ANI

Henric nu avea un interes profund pentru religie. S-a folosit bucuros de o neînţelegere personală cu papa, iscată de unul dintre numeroasele lui divorţuri, pentru a-şi declara independenţa faţă de Roma şi a face Biserica Angliei prima dintre „Bisericile naţionale” în cadrul căreia conducătorul secular îndeplineşte şi funcţia de şef spiritual al supuşilor. Această reformă paşnică din 1534 nu numai că a asigurat Casei Tudor susţinerea clerului englez, expus vreme îndelungată unor atacuri violente din partea multor propagandişti luterani, dar a sporit şi puterea regelui prin confiscarea fostelor averi mănăstireşti. Totodată, l-a făcut pe Henric popular în rândul negustorimii și comercianţilor care, ca locuitori mândri şi prosperi ai unei insule separate de restul Europei printr-un canal lat şi adânc, simţeau o mare repulsie pentru tot ce era „străin” şi nu voiau ca un episcop italian să le păstorească onestele suflete britanice.

Henric a murit în 1547. I-a lăsat tronul fiului său în vârstă de zece ani. Tutorii copilului, care favorizau doctrinele luterane moderne, s-au străduit să ajute cauza protestantismului. Însă băiatul a murit înainte de a împlini şaisprezece ani şi a fost urmat de sora lui, Maria, soţia lui Filip II al Spaniei, care i-a ars pe episcopii noii „Biserici naţionale” şi a

urmat şi în alte moduri exemplul soţului spaniol de viţă regală.

Din fericire, a murit în 1558, fiind urmată de Elisabeta, fiica lui Henric VIII cu Anna Boleyn, a doua dintre cele şase soţii ale monarhului, pe care acesta o decapitase când s-a plictisit de ea. Elisabeta, care petrecuse un timp în închisoare şi fusese eliberată doar la cererea împăratului Sfântului Imperiu Roman, duşmănea din toată inima tot ce era catolic şi spaniol. Împărtăşea indiferenţa tatălui ei în chestiuni religioase, dar i-a moştenit abilitatea de judecător ager al firii omeneşti. Şi-a petrecut cei 45 de ani de domnie consolidând puterea dinastiei, mărind veniturile şi lărgind posesiunile insulelor ei fericite. În aceasta au ajutat-o cu pricepere mai mulţi bărbaţi care s-au strâns în jurul tronului şi au făcut din epoca elisabetană o perioadă atât de importantă, încât s-ar cădea să o studiaţi amănunţit.

Totuşi, Elisabeta nu se simţea absolut sigură de poziția ei pe tron. Avea o rivală, şi încă una foarte periculoasă. Maria din Casa Stuart — fiica unei ducese franceze şi a unui scoţian, văduva lui Francisc II al Franţei şi nora Caterinei de Medici (cea care organizase masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu) — era mama unui băieţel care ulterior a devenit primul rege Stuart al Angliei. Era o catolică ferventă şi prietenă binevoitoare a inamicilor Elisabetei. Lipsa abilităţii politice şi metodele violente întrebuinţate pentru a-şi pedepsi supuşii calvinişti au provocat o revoluţie în Scoţia şi au obligat-o pe Maria să se refugieze pe teritoriul englez. A rămas în Anglia optsprezece ani, complotând fără încetare împotriva femeii care îi oferise adăpost şi care în cele din urmă a fost obligată să urmeze sfatul consilierilor de încredere, anume „să-i reteze capul reginei scoţiene”.

Capul a fost „retezat” corespunzător în 1587, iscând un război cu Spania. Însă flotele unite ale Angliei şi Olandei au învins Invincibila Armada lui Filip, după cum am văzut deja, iar lovitura menită să anihileze puterea celor două ţări lidere ale anticatolicilor s-a preschimbat într-o afacere profitabilă.

Căci în sfârşit, după mulţi ani de ezitări, englezii şi olandezii au considerat că aveau dreptul deplin de a invada Indiile şi America şi a răzbuna nenorocirile îndurate de fraţii protestanţi din partea spaniolilor. Englezii se număraseră printre primii succesori ai lui Columb. Corăbiile britanice, comandate de căpitanul veneţian Giovanni Caboto (numit şi Cabot), au descoperit şi explorat cele dintâi continentul nord-american în 1496. Labrador şi Newfoundiand prezentau puţină importanţă ca posibile colonii. Însă coastele insulei Newfoundiand ofereau o pradă bogată pentru flota engleză de pescuit. Un an mai târziu, în 1497, acelaşi Cabot a explorat coasta Floridei.

JOHN ŞI SEBASTIAN CABOT VĂD COASTA INSULEI NEWFOUNDLAND

Apoi pentru Henric VII şi Henric VIII veniseră ani grei, în care nu au mai existat bani pentru explorări. Dar sub Elisabeta, cu ţara pe timp de pace şi Maria Stuart în închisoare, marinarii puteau pleca din porturi fără teamă pentru soarta celor pe care-i lăsau în urmă. În copilăria Elisabetei, Willoughby se aventurase să navigheze dincolo de Capul Nord, iar unul dintre căpitanii lui, Richard Chancellor, avansând şi mai mult spre est în căutarea unei posibile rute spre Indii, ajunsese la Arhanghelsk, în Rusia, unde stabilise relaţii diplomatice şi comerciale cu misterioşii conducători ai acelui imperiu moscovit îndepărtat. Acest voiaj a fost urmat de multe altele în primii ani ai domniei Elisabetei. Comercianţi aventurieri în slujba unei „societăţi pe acţiuni" puseseră temelia companiilor comerciale care în secolele următoare au devenit colonii. Pe jumătate piraţi, pe jumătate diplomaţi, dornici să mizeze totul pe un singur voiaj norocos, contrabandişti cu orice bun care putea fi încărcat în cala unei nave, negustori de oameni şi mărfuri, indiferenţi la toate cu excepţia profitului, marinarii Elisabetei duseseră steagul englez şi faima reginei lor fecioare în cele patru colţuri ale lumii. Între timp, William Shakespeare o amuza pe Maiestatea Sa acasă. Cele mai sclipitoare minţi şi inteligenţe din Anglia cooperau cu regina în tentativa ei de a transforma moştenirea feudală a lui Henric VIII într-un stat naţional modern.

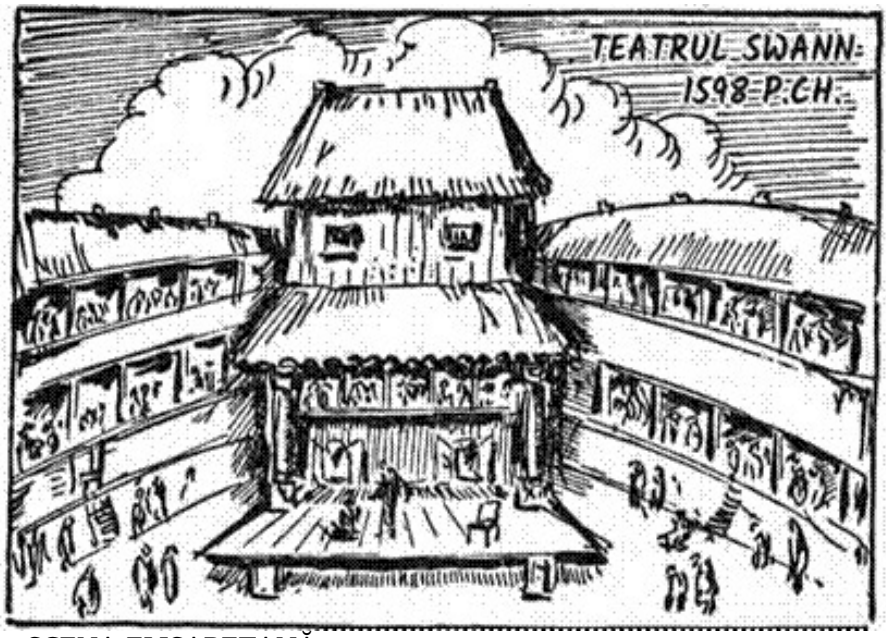

SCENA ELISABETANĂ

În 1603, bătrâna doamnă a murit la vârsta de 70 de ani. Verişorul ei, strănepotul bunicului ei Henric VII şi fiul Mariei Stuart, rivala şi inamica ei, i-a urmat la tron cu numele de Iacob I. Prin harul lui Dumnezeu, Iacob a ajuns cârmuitor peste o ţară care scăpase de soarta rivalelor europene. În timp ce protestanţii şi catolicii europeni se ucideau unii pe alţii într-o încercare deznădăjduită de a zdrobi puterea adversarilor şi a impune dominaţia exclusivă a propriului crez religios, Anglia se bucura de pace şi „se reforma" pe îndelete, fără să ajungă la extreme ca Luther sau Loyola. Acest fapt a acordat regatului insular un avantaj enorm în viitoarea competiţie pentru posesiunile coloniale. A asigurat Angliei o autoritate în problemele internaţionale pe care şi-a menţinut-o până în ziua de azi. Nici măcar aventura dezastruoasă a Casei Stuart nu a reuşit să oprească această evoluţie firească.

Membrii Casei Stuart, care le-a succedat Tudorilor, erau „străini" în Anglia. Se pare că nici n-au luat în calcul, nici nu au înţeles acest fapt. Casa autohtonă a Tudorilor putea să fure un cal, dar „străinii" Stuarţi provocau un val uriaş de dezaprobare populară doar dacă se uitau la căpăstru. Bătrâna regină Bess îşi cârmuise domeniile aşa cum poftise. În mare parte urmase totuşi o linie care aducea bani în buzunarele negustorilor britanici cinstiţi (şi necinstiţi deopotrivă). În consecinţă, regina dispusese întotdeauna de susţinerea fără rezerve a poporului recunoscător. Micile libertăţi pe care şi le permisese faţă de unele drepturi şi prerogative ale Parlamentului erau trecute bucuros cu vederea în perspectiva beneficiilor rezultate din politica externă

viguroasă şi de succes a Maiestăţii Sale.

În afară, regele Iacob a continuat aceeaşi politică. Însă îi lipsea entuziasmul personal atât de caracteristic marii lui predecesoare. Comerţul exterior a fost încurajat în continuare. Catolicilor nu li s-au acordat niciun fel de libertăţi. Însă atunci când Spania a zâmbit frumos spre Anglia în încercarea de a stabili relaţii paşnice, Iacob a fost văzut zâmbind înapoi. Majorităţii englezilor nu i-a fost pe plac acest lucru, dar Iacob era regele lor şi n-au zis nimic.

În curând au apărut şi alte cauze de fricţiune. Regele Iacob şi fiul său, Carol I, care i-a urmat la tron în anul 1625, credeau cu tărie în principiul „dreptului divin" de a-şi administra regatul aşa cum credeau de cuviinţă, fără a asculta dorinţele supuşilor. Ideea nu era nouă. Papii, care din mai multe privinţe erau succesorii împăraţilor romani (sau, mai degrabă, ai idealului imperial roman al unui stat unic şi nedivizat care să cuprindă întreaga lume cunoscută), se consideraseră întotdeauna şi fuse-seră recunoscuţi public ca „locţiitori ai lui Hristos pe pământ". Nimeni nu contesta dreptul lui Dumnezeu de a cârmui lumea aşa cum socotea potrivit. Ca o urmare firească, puţini cutezau să se îndoiască de dreptul „locţiitorului" divin de a face acelaşi lucru şi de a cere supunerea maselor, deoarece el era reprezentantul direct al cârmuitorului absolut al Universului şi răspundea doar în faţa lui Dumnezeu cel atotputernic.

Când Reforma luterană a ieşit învingătoare, drepturile care îi reveneau anterior papalităţii au fost preluate de numeroşii suverani europeni convertiţi la protestantism. Ca şefi ai propriilor biserici naţionale sau dinastice, monarhii insistau asupra calităţii de „locţiitorii lui Hristos" în hotarele propriului teritoriu. Populaţia nu a contestat dreptul conducătorilor de a face un asemenea pas. L-a acceptat, aşa cum în zilele noastre acceptă idea sistemului reprezentativ, care nouă ni se pare singura formă de guvernare rezonabilă şi justă. Ar fi nedrept, aşadar, să spunem că luteranismul sau calvinismul au provocat sentimentul de iritare iscat de pretenţia „dreptului divin" pe care regele

Iacob o repeta des şi tare. Neîncrederea făţişă a englezilor faţă de dreptul divin al regilor trebuie să fi avut alte baze.

Prima negare efectivă a dreptului divin al suveranilor se făcuse auzită în Ţările de Jos, când Stările Generale l-au renegat pe suveranul legitim, regele Filip II al Spaniei, în anul 1581. „Regele", au zis ei, „şi-a încălcat contractul şi, prin urmare, regele e demis ca orice alt funcţionar neloial". Începând din acel moment, ideea precisă a responsabilităţilor regelui faţă de propriii supuşi s-a răspândit la multe dintre popoarele de pe ţărmurile Mării Nordului. Acestea se găseau într-o poziţie extrem de favorabilă. Erau bogate. Locuitorii săraci din inima Europei Centrale, aflaţi la mila gărzii de corp a conducătorului,

nu îşi puteau permite să discute o problemă care i-ar fi aruncat în cea mai adâncă temniţă din cel mai apropiat castel. Însă negustorii din Olanda şi Anglia, care deţineau capitalul necesar întreţinerii unor armate şi flote de proporţii şi care ştiau cum să mânuiască atotputernica armă numită „credit", nu cunoşteau asemenea temeri. Erau dispuşi să mizeze pe „dreptul divin" al banilor contra „dreptului divin" al oricărui Habsburg, Bourbon sau Stuart. Ştiau că guldenii sau şilingii lor puteau bate greoaiele armate feudale, singurele arme ale regelui. Îndrăzneau să acţioneze în vreme ce alţii erau osândiţi fie să sufere în tăcere, fie să rişte spânzurătoarea.

Când Stuarţii au început să irite populaţia Angliei pretinzând dreptul de a face orice doreau, fără nicio responsabilitate, clasele engleze mijlocii au folosit Camera Comunelor ca pe o primă linie defensivă împotriva abuzului de putere regală. Coroana a refuzat să cedeze şi a trimis Parlamentul la plimbare. Timp de unsprezece ani Carol I a guvernat singur. A perceput taxe pe care majoritatea le considera nedrepte şi a administrat regatul britanic de parcă ar fi fost moşia lui de la ţară. S-a înconjurat de colaboratori capabili şi trebuie să spunem că a avut curajul propriilor convingeri.

Din nefericire, în loc să-şi asigure sprijinul loialilor supuşi scoţieni, Carol s-a implicat într-un conflict cu prezbiterienii din Scoţia. Împotriva voinţei sale, dar obligat de nevoia de bani peşin, în cele din urmă Carol a fost silit să reconvoace Parlamentul.

Acesta s-a întrunit în aprilie 1640 şi s-a arătat arţăgos. A fost dizolvat peste câteva săptămâni. Un nou parlament a fost convocat în noiembrie. S-a dovedit şi mai puţin maleabil decât primul. Membrii înţelegeau că dilema „guvernării prin dreptul divin" sau „guvernării de către Parlament" trebuia rezolvată o dată pentru totdeauna. L-au atacat pe rege lovind în principalii lui consilieri, executând vreo şase dintre ei. Au anunţat că nu aveau să permită dizolvarea Parlamentului fără aprobarea lor. În sfârşit, la 1 decembrie 1641 i-au înfăţişat regelui o „Mare Mustrare", care enumera detaliat numeroasele nemulţumiri ale poporului faţă de cârmuitor.

Sperând să dobândească sprijin pentru politica lui în districtele provinciale, Carol a plecat din Londra în ianuarie 1642. Fiecare tabără a organizat o armată şi s-a pregătit pentru un război deschis între puterea absolută a Coroanei şi puterea absolută a Parlamentului. Pe parcursul conflictului s-a distins repede cea mai puternică grupare religioasă din Anglia, numită Puritanii (erau anglicani care încercaseră să-şi purifice doctrinele la extrem). Regimentele de „evlavioşi", comandate de Oliver Cromwell, cu disciplina lor de fier şi încrederea profundă în sfinţenia propriilor ţeluri, au devenit curând modelul întregii armate de opoziţie. Carol a fost înfrânt de două ori. După bătălia de la Naseby, în 1645, a fugit în Scoţia. Scoţienii l-au vândut

englezilor.

A urmat o perioadă de intrigi şi o răscoală a prezbiterienilor scoţieni împotriva puritanilor englezi. În august 1648, după o bătălie de trei zile la Prestonpans, Cromwell a pus capăt acestui al doilea război civil cucerind oraşul Edinburgh. Între timp, soldaţii săi, sătui de discuţii şi de vremea irosită pe dezbateri religioase, hotărâseră să acţioneze din proprie iniţiativă. I-au eliminat din Parlament pe toţi cei care nu le împărtăşeau opiniile puritane. După care „Rump" — adică ceea ce mai rămăsese din vechiul Parlament — l-a acuzat pe rege de înaltă trădare. Camera Lorzilor a refuzat să îndeplinească funcţia de tribunal. S-a desemnat un tribunal special care l-a condamnat pe rege la moarte. Pe 30 ianuarie 1649, regele Carol a păşit tăcut din castelul Whitehall spre eşafod. În ziua aceea, un popor suveran, acţionând prin intermediul reprezentanţilor aleşi, a executat pentru prima oară un conducător care nu îşi înţelesese poziţia în statul modern.

Perioada de după moartea lui Carol e numită de obicei după Oliver Cromwell. La început dictator neoficial al Angliei, a fost învestit oficial lord protector în anul 1653. A guvernat timp de cinci ani, folosind acest răstimp pentru a continua politica reginei Elisabeta. Spania a redevenit principala inamică a Angliei, iar războiul împotriva spaniolilor s-a transformat într-o chestiune naţională şi sacră.

Comerţul Angliei şi interesele negustorilor au fost puse mai presus de orice şi s-a păstrat cu rigurozitate cel mai strict crez protestant. Cromwell a reuşit să menţină poziţia Angliei pe plan extern. Pe de altă parte, ca reformator social a dat greş serios. Lumea e formată din oameni care arareori gândesc la fel. Pe termen lung, aceasta se arată a fi o prevedere foarte înţeleaptă. O guvernare de către, prin şi pentru un singur segment al comunităţii nu poate supravieţui. Puritanii constituiseră o forţă esenţială a binelui pe vremea când încercaseră să corecteze abuzul de putere regală. Ca stăpâni absoluţi ai Angliei au devenit de netolerat.

La moartea lui Cromwell, în 1658, pentru Stuarţi a fost foarte uşor să se întoarcă în vechiul lor regat. Ba mai mult, locuitorii, cărora jugul blajinilor puritani li se păruse la fel de greu de purtat ca şi cel al despoticului rege Carol, i-au întâmpinat ca „izbăvitori". Dacă Stuarţii erau dispuşi să uite de dreptul divin al răposatului şi regretatului lor tată şi să recunoască superioritatea Parlamentului, englezii făgăduiau să fie supuşi loiali şi credincioşi.

Două generaţii s-au străduit pentru reuşita acestei înţelegeri. Se pare totuşi că Stuarţii nu îşi învăţaseră lecţia şi nu s-au putut dezbăra de obiceiurile proaste. Carol II, care a revenit în 1660, s-a dovedit o persoană amiabilă, dar netrebnică. Indolenţa şi înclinaţia din fire pentru soluţia cea mai uşoară, alături de succesul lui remarcabil ca mincinos, au împiedicat izbucnirea unui conflict deschis între el şi

popor. Prin Actul Uniformităţii din 1662 a ştirbit puterea clerului puritan alungându-i pe toţi clericii disidenţi din parohiile lor. Prin aşa-numitul Act al Întrunirilor Secrete din 1664 a încercat să-i împiedice pe Disidenţi[25] să participe la adunările religioase, ameninţându-i cu deportarea în Indiile Occidentale. Situaţia semăna prea tare cu zilele de odinioară ale dreptului divin. Poporul a început să dea vechile şi binecunoscutele semne de iritare, iar Parlamentul a întâmpinat brusc dificultăţi în a acorda fonduri regelui.

Cum de la Parlamentul ostil nu putea obţine bani, Carol a împrumutat pe ascuns de la vecinul şi verişorul lui, regele Ludovic XIV al Franţei. Şi-a trădat aliaţii protestanţi în schimbul a 200.000 de lire pe an şi şi-a râs de bieţii prostănaci din Parlament.

Independenţa economică i-a insuflat imediat regelui o încredere deosebită în propriile forţe. Petrecuse mulţi ani exilat printre cunoştinţele catolice şi le simpatiza în taină religia. Poate ar fi izbutit să readucă Anglia sub ascultarea Romei! A adoptat o Declaraţie de Indulgenţă care suspenda legile anterioare împotriva catolicilor şi disidenţilor. Asta chiar când se zvonea că fratele mai mic al lui Carol, Iacob, s-ar fi convertit la catolicism. Toate acestea arătau suspect pentru omul de pe stradă. Poporul a început să se teamă de un teribil complot papistaş. O nouă stare de nelinişte a cuprins ţara. Cei mai mulţi doreau să împiedice izbucnirea altui război civil. Pentru ei, asuprirea regală şi un monarh catolic — ba chiar şi dreptul divin — erau preferabile unei noi ciocniri între membrii aceleiaşi naţiuni. Alţii erau mai puţin indulgenţi, ca mult temuţii Disidenţi, care aveau, fără excepţie, curajul propriilor convingeri. Erau conduşi de câţiva nobili de seamă care nu doreau să asiste la o revenire a zilelor puterii regale absolute.

Timp de aproape zece ani, cele două partide mari, whig (exponenţii claselor de mijloc, batjocoriţi cu această denumire fiindcă în 1640 un grup de *whiggamores*, adică scoţieni păzitori de cai, condus de clerul prezbiterian mărşăluiseră spre Edinburgh pentru a se opune regelui) şi tory (un epitet folosit iniţial împotriva irlandezilor regalişti, dar aplicat acum susţinătorilor regelui) s-au înfruntat reciproc, însă nici unii, nici alţii nu au dorit să provoace o criză. L-au lăsat pe Carol să moară liniştit în patul lui şi i-au îngăduit catolicului Iacob II să urmeze la tron fratelui său în 1685. Însă Iacob, după ce a ameninţat ţara cu teribila invenţie străină a unei „armate permanente” (ce urma să fie comandată de francezi catolici), a promulgat o a doua Declaraţie de Indulgenţă în 1688, poruncind să fie citită în toate bisericile anglicane. A păşit astfel dincolo de sensibila linie de demarcaţie pe care nici măcar cei mai populari conducători nu o pot trece decât în circumstanţe excepţionale. Şapte episcopi au refuzat să se supună poruncii regale. Au fost acuzaţi de „calomnie subversivă”. Au fost

aduşi în faţa tribunalului. Juriul care a pronunţat verdictul „nevinovat” s-a bucurat de o caldă aprobare populară.

În acest nefericit moment, Iacob (căsătorit a doua oară cu Maria, din casa catolică de Modena-Este) a devenit tatăl unui fiu. Asta însemna că tronul urma să revină unui băiat catolic, nu surorilor lui mai mari, Maria şi Anna, amândouă protestante. Omul de pe stradă a intrat iar la bănuieli. Maria de Modena era prea bătrână ca să aibă copii! Totul făcea parte dintr-un complot! Vreun preot iezuit adusese în palat un bebeluş străin, ca Anglia să aibă un monarh catolic. Şi tot aşa. Un alt război civil părea pe cale să înceapă. De aceea, şapte bărbaţi cunoscuţi, whigi şi tory, au trimis o scrisoare cerând soţului fiicei celei mari a lui Iacob, Maria, William III, guvernatorul sau şeful Republicii Olandeze, să vină în Anglia şi să scape ţara de suveranul ei legitim, dar absolut nedorit.

La 5 noiembrie 1688, William a debarcat la Torbay. Nedorind să îşi transforme socrul în martir, l-a ajutat să fugă nevătămat în Franţa. Pe 22 ianuarie 1689 a convocat Parlamentul. Pe 13 februarie în acelaşi an el şi soţia lui, Maria, au fost proclamaţi suverani ai Angliei şi astfel ţara a fost salvată pentru cauza protestantă.

Cum îşi propusese să reprezinte ceva mai mult decât un simplu organ consultativ al regelui, Parlamentul şi-a folosit la maximum şansele. Vechea Petiţie a Drepturilor din anul 1628 a fost culeasă dintr-un ungher uitat al arhivei. O a doua Declaraţie a Drepturilor, mai drastică, impunea apartenenţa suveranului englez la Biserica Anglicană. În plus, afirma că regele nu avea dreptul să suspende legile ori să permită ca anumiţi cetăţeni privilegiaţi să încalce anumite legi. Prevedea că „fără consimţământul Parlamentului nu se poate percepe nicio taxă şi nu se poate întreţine nicio armată”. Astfel, în anul 1689 Anglia dobândise deja o libertate necunoscută în alte ţări europene.

Însă domnia lui William în Anglia nu a rămas în amintire doar datorită acestei măsuri extrem de liberale. În timpul vieţii sale a apărut pentru prima oară ideea guvernării de către un ministru „responsabil". Bineînţeles, niciun rege nu poate conduce de unul singur. Are nevoie de câţiva sfătuitori de încredere. Dinastia Tudor avea un Mare Consiliu compus din nobili şi clerici. Acest organism s-a lărgit excesiv. A fost restrâns la „Consiliul Privat", mai mic. De-a lungul timpului, s-a înrădăcinat obiceiul ca sfătuitorii şi regele să se întâlnească într-un cabinet la palat. De aceea grupul s-a numit „Consiliul Cabinetului". Peste puţin timp i s-a spus simplu „Cabinetul".

Ca majoritatea suveranilor dinaintea lui, William îşi alesese consilieri din toate partidele. Totuşi, având în vedere puterea crescândă a Parlamentului, a văzut că nu putea dirija politica ţării colaborând cu facţiunea tory în timp ce whigii deţineau majoritatea în Camera Comunelor. Prin urmare, tory au fost îndepărtaţi, iar Consiliul Cabinetului s-a compus doar din whigi. Peste câţiva ani, când whigii şi-au pierdut forţa în Camera Comunelor, regele, pentru comoditate, a trebuit să caute sprijin în rândul partidei tory. Până la moartea lui, în 1702, William a fost prea prins de războiul cu Ludovic al Franţei pentru a se interesa prea mult de guvernarea Angliei. Practic toate chestiunile importante au fost lăsate în seama Consiliului Cabinetului. Această stare de lucruri s-a perpetuat şi după 1702, când lui William i-a succedat cumnata lui, Anna. La moartea ei, în 1714 (şi din nefericire niciunul din cei 17 copii nu i-a supravieţuit), tronul i-a revenit lui George I din Casa de Hanovra, fiul Sofiei, nepoata lui Iacob I.

Acest monarh întrucâtva rustic, care n-a învăţat o boabă de engleză în viaţa lui, s-a rătăcit cu totul în complicatele labirinturi ale aranjamentelor politice din Anglia. A lăsat totul în sarcina Consiliului Cabinetului şi s-a ţinut departe de întrunirile acestuia, care îl plictiseau fiindcă nu pricepea nicio propoziţie. În felul acesta Cabinetul s-a învăţat să guverneze Anglia şi Scoţia (al cărei parlament se unise cu cel al Angliei în 1707) fără a-l mai deranja pe rege, care îşi putea petrece mare parte din timp pe continent.

În timpul domniilor lui George I şi George II, Consiliul Cabinetului s-a format dintr-un şir de whigi remarcabili (unul dintre ei, sir Robert Walpole, a deţinut funcţia timp de 21 de ani). Liderul lor a fost recunoscut în sfârşit ca şef oficial nu doar al Cabinetului, ci şi al partidului majoritar la putere în parlament. Încercările lui George III de a lua frâiele în mână şi de a nu lăsa guvernarea efectivă în seama Cabinetului au fost atât de dezastruoase, încât n-au mai fost repetate niciodată. Aşa se face că începând din primii ani ai secolului al XVIII-lea Anglia s-a bucurat de o guvernare reprezentativă, cu un ministru responsabil care dirija treburile ţării.

Ca să fim pe deplin corecţi, acest guvern nu reprezenta toate clasele

societăţii. Mai puţin de o persoană din douăsprezece avea drept de vot. Însă a constituit temelia formei moderne de guvernământ prin reprezentare. Într-un mod paşnic şi ordonat a luat puterea de la rege şi a plasat-o în mâinile unui număr tot mai mare de reprezentanţi ai poporului. Nu a adus o vârstă de aur în Anglia, dar a scutit ţara de majoritatea episoadelor revoluţionare atât de dezastruoase pentru continentul european în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

46 ECHILIBRUL PUTERILOR

PE DE ALTĂ PARTE, ÎN FRANŢA „DREPTUL DIVIN AL REGILOR" S-A AFIRMAT CU MAI MULTĂ POMPĂ ŞI SPLENDOARE CA NICIODATĂ, IAR AMBIŢIA SUVERANULUI NU ERA TEMPERATĂ DE LEGEA RECENT INVENTATĂ A „ECHILIBRULUI PUTERII"

ÎN CONTRAST CU CELE DIN CAPITOLUL ANTERIOR, ÎNGĂDUIŢI-MI să vă spun ce se întâmpla în Franţa în anii când poporul englez lupta pentru propria libertate. Fericita întâmplare a omului potrivit în ţara potrivită la momentul potrivit e foarte rară în istorie. Ludovic XIV era o întruchipare a acestui ideal în ce priveşte Franţa, dar restul Europei ar fi fost mai fericită fără el.

Ţara cârmuită de tânărul rege era cea mai populată şi mai strălucită naţiune a vremii. Ludovic a urcat pe tron după ce Mazarin şi Richelieu, cei doi cardinali de seamă, modelaseră vechiul regat francez în cel mai centralizat stat din secolul al XVII-lea. El însuşi era un bărbat extraordinar de abil. Noi, cei din secolul XX, suntem învăluiţi şi acum în amintirile glorioasei epoci a Regelui Soare. Viaţa noastră socială se bazează pe perfecţiunea manierelor şi pe eleganţa expresiei atinse la curtea lui Ludovic. În relaţiile internaţionale şi diplomatice, franceza este şi acum limba oficială a diplomaţiei şi a întrunirilor transnaţionale, deoarece cu două secole în urmă a atins o eleganţă rafinată şi o puritate a expresiei pe care nicio altă limbă nu a reuşit să le egaleze deocamdată. Teatrul regelui Ludovic ne dă şi acum lecţii pe care le învăţăm prea încet. În timpul domniei lui, Academia Franceză (o invenţie a lui Richelieu) a ajuns să ocupe în lumea literelor o poziţie pe care alte ţări au imitat-o în mod flatant. Lista s-ar putea întinde pe multe pagini. Nu e o întâmplare că meniurile din restaurantele moderne sunt tipărite în franceză. Dificila artă de a găti bine, una din cele mai înalte expresii ale civilizaţiei, a fost practicată mai întâi în beneficiul marelui monarh. Epoca lui Ludovic XIV a fost o perioadă de splendoare şi graţie care mai are încă multe să ne înveţe.

Din nefericire, această imagine scânteietoare are şi o faţetă nici pe departe atât de încurajatoare. Gloria peste hotare înseamnă prea adesea mizerie acasă, iar Franţa nu a făcut excepţie de la regulă. Ludovic XIV i-a urmat tatălui său în 1643. Şi a murit în 1715. Asta înseamnă că guvernarea Franţei s-a aflat în mâinile unui singur om

timp de 72 de ani, aproape două generaţii.

Bine ar fi să înţelegem clar ideea „unui singur om”. Ludovic a fost primul dintr-o lungă listă de monarhi care au organizat în numeroase ţări acea formă de autocraţie extrem de eficientă pe care o numim „despotism luminat” sau „absolutism luminat”. Nu îi plăceau regii care doar se jucau de-a conducătorii şi care transformă afacerile de stat într-un picnic agreabil. Regii acelui veac luminat trudeau mai mult decât oricare dintre supuşii lor. Se trezeau cei dintâi şi mergeau ultimii la culcare, percepându-şi „responsabilitatea divină” la fel de intens ca pe „dreptul divin” care le permitea să cârmuiască fără a-şi consulta supuşii.

Bineînţeles, regele nu se putea ocupa personal de toate. Era obligat să se înconjoare de câţiva asistenţi şi consilieri. Un general sau doi, nişte experţi în politică externă, câţiva bancheri şi economişti abili erau de ajuns. Însă aceşti demnitari nu puteau acţiona decât prin intermediul suveranului. Nu aveau existenţă individuală. Pentru masa poporului, persoana sacră a suveranului întruchipa guvernul ţării. Gloria patriei comune devenea gloria unei singure dinastii. Era exact opusul idealului american. Franţa era condusă de, prin şi pentru Casa de Bourbon.

Dezavantajele unui astfel de sistem sunt clare. Regele ajunsese să însemne totul. Toţi ceilalţi ajunseseră să nu însemne mai nimic. Vechea şi utila nobilime a fost forţată treptat să renunţe la contribuţia anterioară în guvernarea provinciilor. Un funcţionăraş regal cu degetele pătate de cerneală, aşezat îndărătul ferestrelor verzui ale unei clădiri guvernamentale din îndepărtatul Paris, îndeplinea acum sarcinile care îi reveneau seniorului feudal cu o sută de ani înainte. Seniorul feudal, lipsit de activitate, s-a mutat la Paris ca să se distreze cât mai straşnic la curte. În curând proprietăţile lui au început să sufere de primejdioasa boală economică numită „absenteism seniorial”. Pe parcursul unei singure generaţii, harnicii şi valoroşii administratori feudali deveniseră nişte trântori manieraţi, dar absolut nefolositori la curtea de la Versailles.

Ludovic avea zece ani când s-a încheiat pacea de la Westfalia, iar Casa de Habsburg îşi pierduse poziţia predominantă în Europa în urma Războiului de Treizeci de Ani. Era inevitabil ca un om cu ambiţia lui Ludovic să profite de un moment atât de favorabil ca să dobândească pentru dinastia lui onorurile deţinute anterior de Habsburgi. În 1660, Ludovic se căsătorise cu Maria Tereza, fiica regelui Spaniei. Nu peste mult timp a murit socrul său, Filip IV, unul dintre Habsburgii spanioli retardaţi mintal. Ludovic a revendicat imediat zona spaniolă a Ţărilor de Jos (Belgia) ca parte din zestrea soţiei. O asemenea achiziţie ar fi fost dezastruoasă pentru pacea Europei şi ar fi ameninţat siguranţa statelor protestante. Sub

conducerea lui Jan de Witt, *raadpensionaris* sau ministru de externe al celor Şapte Provincii Unite ale Ţărilor de Jos, în 1664 s-a încheiat prima mare alianţă internaţională, Tripla Alianţă a Suediei, Angliei şi Olandei. Nu a durat mult. Cu bani şi promisiuni convingătoare Ludovic l-a cumpărat şi pe regele Carol şi Stările Generale suedeze. Olanda a fost trădată de aliaţi şi lăsată în voia sorţii. În 1672, francezii au invadat Ţările de Jos. Au pătruns până în inima teritoriului. Digurile au fost deschise încă o dată, iar Soarele Regal al Franţei a apus în noroiul mlaştinilor olandeze. Pacea de la Nijmegen, încheiată în 1678, nu a rezolvat nimic, ci a anticipat un nou război.

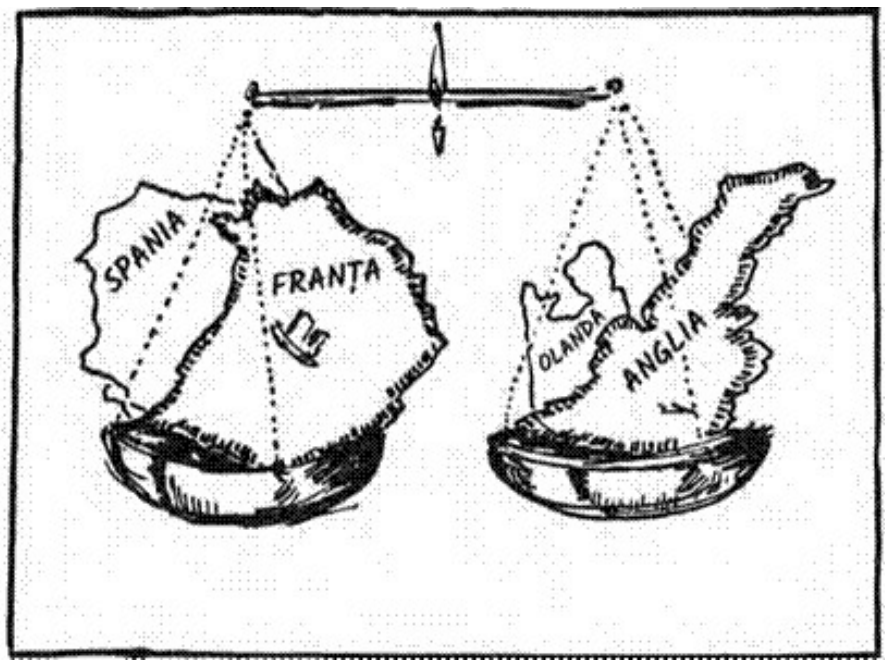

ECHILIBRUL PUTERILOR

Niciun al doilea război de agresiune, din 1689 până în 1697, încheiat cu pacea de la Ryswick, nu i-a oferit lui Ludovic poziţia la care aspira în problemele Europei. Vechiul lui duşman, Jan de Witt, fusese asasinat de gloata olandeză, dar succesorul lui, William III (pe care l-aţi întâlnit în capitolul anterior), zdrobise toate eforturile lui Ludovic de a face din Franţa stăpâna Europei.

Marele Război al Succesiunii Spaniole, declanşat în 1701, imediat după moartea lui Carol II, ultimul Habsburg spaniol, şi terminat în 1713 cu pacea de la Utrecht, a rămas tot fără o concluzie, însă a ruinat vistieria lui Ludovic. Regele francez fusese învingător pe uscat, însă flotele Angliei şi Olandei năruiseră orice speranţă pentru o victorie franceză decisivă; în plus, îndelungatul conflict dăduse naştere unui nou principiu fundamental în politica internaţională, datorită căruia a

devenit imposibil ca o singură naţiune să conducă întreaga Europă sau întreaga lume mai mult decât pe durate scurte.

Este vorba de principiul aşa-numitului „echilibru al puterilor". Nu era o lege scrisă, însă timp de trei secole a fost respectată la fel de strict ca legile naturii. Creatorii ideii susţineau că Europa, în etapa evoluţiei naţionaliste, nu putea supravieţui fără un echilibru absolut între numeroasele interese contradictorii ale întregului continent. Nicio putere sau dinastie nu trebuia lăsată să le domine pe celelalte. În timpul Războiului de Treizeci de Ani, Habsburgii au căzut victime aplicării acestei legi. Totuşi, i-au fost victime inconştiente. Controversele acelui război au fost atât de învăluite într-o negură deasă de vrajbă religioasă, încât nu avem o imagine foarte clară a principalelor tendinţe din marele conflict. Însă din acel moment începem să vedem că în toate chestiunile de importanţă internaţională prevalează consideraţiile şi calculele reci, economice. Constatăm formarea unui nou tip de politician, omul de stat înzestrat cu sentimentele personale ale şublerului şi casei de marcat. Jan de Witt a fost primul exponent de succes al acestei noi şcoli politice. William III a fost primul discipol ilustru. Iar Ludovic XIV cu toată faima şi gloria lui, a fost prima victimă conştientă. De atunci încoace numeroşi alţii i-au căzut victime.

47 ASCENSIUNEA RUSIEI

POVESTEA MISTERIOSULUI IMPERIU MOSCOVIT CARE S-A IVIT DEODATĂ PE MAREA SCENĂ POLITICĂ A EUROPEI

DUPĂ CUM ŞTIŢI, ÎN 1492 COLUMB A DESCOPERIT AMERICA. MAI devreme în acelaşi an, un tirolez pe nume Schnups, călătorind în fruntea unei expediţii ştiinţifice în numele arhiepiscopului de Tirol şi dotat cu cele mai bune scrisori de recomandare şi un buget excelent, a încercat să ajungă în miticul oraş Moscova. Nu a reuşit. Când a ajuns la hotarele vastului stat moscovit despre care se presupunea vag că s-ar fi găsit în estul extrem al Europei, a fost întors hotărât din drum. Străinii nu erau agreaţi. Schnups s-a dus în vizită la turcii păgâni din Constantinopol, ca să aibă ceva de raportat patronului clerical la întoarcerea din călătoriile de explorare.

Peste 61 de ani, Richard Chancellor, împins de un vânt nefavorabil pe când încerca să descopere trecerea nord-estică spre Indii, a ajuns la gura fluviului Dvina şi a dat peste satul moscovit Holmogori, la câteva ceasuri de mers din locul unde în 1584 s-a întemeiat oraşul Arhanghelsk. De această dată, vizitatorilor străini li s-a cerut să meargă la Moscova pentru a se înfăţişa marelui cneaz. S-au dus şi s-au întors în Anglia cu primul tratat comercial încheiat între Rusia şi lumea apuseană. Curând au urmat alte ţări şi astfel s-a aflat câte ceva despre acest ţinut misterios.

Din punct de vedere geografic, Rusia este o câmpie vastă. Munţii Ural sunt joşi şi nu formează o barieră în calea invadatorilor. Râurile sunt late, dar adeseori puţin adânci. Era un teritoriu ideal pentru nomazi.

În secolele când Imperiul Roman era întemeiat, îşi sporea puterea şi apoi dispărea, triburile slave, plecate demult din patriile lor din Asia Centrală, rătăceau fără ţintă în pădurile şi câmpiile din regiunea cuprinsă între Nistru şi Nipru. Grecii i-au întâlnit uneori pe aceşti slavi, menţionaţi de câţiva călători din secolele al III-lea şi al IV-lea. Altminteri ştim despre ei la fel de puţine ca despre indienii din Nevada în 1800.

Din nefericire pentru pacea acestor populaţii primitive, prin ţara lor trecea o rută comercială foarte convenabilă. Mai exact, principalul drum din nordul Europei spre Constantinopol. Urma ţărmul Mării Baltice până la râul Neva. Apoi traversa lacul Ladoga, coborând spre sud de-a lungul râului Volhov. Apoi pe lacul Ilmen şi înaintând pe cursul râuleţului Lovat. Acolo urma o scurtă porţiune de portaj până la fluviul Nipru. Continua coborând pe Nipru până la Marea Neagră.

Normanzii cunoşteau acest drum de foarte timpuriu. În secolul al IX-lea au început să se statornicească în nordul Rusiei, în timp ce alţi normanzi puneau temeliile unor state independente în Germania şi Franţa. În anul 862 trei fraţi normanzi au traversat Marea Baltică, întemeind trei mici dinastii. Dintre cei trei fraţi, doar unul, Rurik, a trăit mai mult. El a pus stăpânire pe teritoriul fraţilor săi şi, la douăzeci de ani după sosirea acestor primi normanzi, s-a înfiinţat un stat slav cu capitala la Kiev.

De la Kiev la Marea Neagră distanţa e scurtă. La Constantinopol s-a aflat repede de existenţa unui stat slav organizat. Asta însemna un teren nou pentru zeloşii misionari ai credinţei creştine. În drum spre miazănoapte, călugării bizantini au urmat cursul Niprului şi în curând au ajuns în inima Rusiei. Au dat peste locuitori care adorau zei ciudaţi despre care credeau că sălăşluiesc în codri, în râuri şi în peşterile munţilor. I-au învăţat povestea lui Iisus. Nu exista competiţie din partea misionarilor romani. Aceştia din urmă erau prea ocupaţi cu educarea teutonilor păgâni ca să se mai frământe şi pentru slavii din depărtări. Prin urmare, Rusia a primit religia, alfabetul şi primele noţiuni de artă şi arhitectură de la călugării bizantini şi, fiindcă Imperiul Bizantin (relicvă a Imperiului Roman de Răsărit) se orientalizase puternic şi pierduse multe dintre caracteristicile europene, ruşii au suferit în consecinţă.

ORIGINEA RUSIEI

Pe plan politic, noile state din întinsele câmpii ruse nu se descurcau prea grozav. De vină era obiceiul nordic de a împărţi orice moştenire în mod egal între toţi copiii. Nici nu se întemeia bine un stăpuleţ că imediat se fărâmiţa între opt sau nouă moştenitori care la rândul lor

îşi lăsau teritoriul unui număr crescând de urmaşi. Inevitabil, aceste stătuleţe rivale se ciondăneau între ele. Anarhia era la ordinea zilei. Iar când strălucirea roşiatică a orizontului estic le vestea oamenilor că îi paşte invazia unui trib sălbatic de asiatici, aceste stătuleţe erau prea slabe şi prea dezbinate pentru a organiza o defensivă împotriva înfricoşătorului duşman.

În anul 1224 s-a petrecut prima invazie tătară majoră, când hoardele lui Ginghis Han, cuceritorul Chinei, Buharei, Taşkentului şi Turkestanului, şi-au făcut cea dintâi apariţie în Apus. Armatele slave au fost învinse în apropiere de râul Kalka şi Rusia s-a aflat la mila mongolilor. Aceştia au dispărut la fel de subit cum apăruseră. S-au întors totuşi 13 ani mai târziu, în 1237. În nici cinci ani cuceriseră complet întinsele câmpii ruse. Până în 1380, când marele cneaz al Moscovei Dmitri Donskoi i-a bătut pe câmpia Kulikovo, tătarii au fost stăpânii poporului rus.

În total, ruşilor le-au trebuit două veacuri pentru a se elibera de acest jug. Căci a fost un jug şi încă unul cât se poate de umilitor şi nesuferit. I-a transformat pe ţăranii slavi în robi oropsiţi. A văduvit masa populaţiei de orice sentiment de onoare şi independentă. A făcut din foame, mizerie, purtarea urâtă şi abuzul fizic starea firească a existenţei umane. Până când rusul de rând, ţăran sau nobil, a putut în sfârşit să-şi vadă de treabă ca un câine părăsit care a mâncat atâta bătaie încât spiritul i s-a frânt şi nu mai cutează să dea din coadă fără permisiune.

Nu exista scăpare. Călăreţii hanului tătar erau iuţi şi nemiloşi. Preeria nesfârşită nu le oferea locuitorilor posibilitatea de a trece în teritoriul sigur al vecinului. Trebuiau să stea cuminţi şi să îndure nenorocirile hotărâte de stăpân sau să rişte moartea. Bineînţeles, Europa ar fi putut interveni. Însă Europa era prinsă cu treburile ei, luptând în conflictele dintre papă şi împărat sau înăbuşind o erezie sau alta. Aşa se face că Europa i-a lăsat pe slavi în voia sorţii, obligându-i să-şi găsească singuri salvarea.

Izbăvitorul Rusiei a fost unul dintre numeroasele stătuleţe întemeiate de primele căpetenii normande. Se găsea în inima câmpiei ruse. Capitala lui, Moscova, se înălţa pe un deal abrupt lângă malurile râului Moscova. Pe la jumătatea secolului al XIV-lea acest principat mic, făcând pe placul tătarului (când era necesar s-o facă) şi opunându-i-se (atunci când asta nu îl punea în primejdie), devenise liderul unei vieţi naţionale renăscute. Trebuie să amintim că tătarilor le lipseau cu desăvârşire abilităţile politice constructive. Nu ştiau decât să distrugă. Cucereau teritorii noi având ca obiectiv de căpătâi obţinerea de venituri. Pentru a obţine acest venit în forma taxelor trebuiau să permită continuitatea anumitor segmente din vechea orânduire politică. Prin urmare, prin bunăvoinţa marelui han

supravieţuiseră multe orăşele care colectau taxe şi îşi jefuiau vecinii în folosul vistieriei tătare.

Îngrăşându-se pe spinarea teritoriilor din jur, în cele din urmă statul moscovit a ajuns destul de puternic pentru a risca o răzvrătire faţă de stăpânii tătari. A biruit, iar faima de fruntaşă în cauza independenţei ruseşti a făcut din Moscova centrul natural al tuturor celor care credeau încă într-un viitor mai bun pentru neamul slav. În anul 1453 turcii au cucerit Constantinopolul. Zece ani mai târziu, sub domnia lui Ivan III, Moscova a înştiinţat lumea apuseană că statul slav revendica moştenirea lumească şi spirituală a Imperiului Bizantin pierdut şi a tradiţiilor Imperiului Roman perpetuate în Constantinopol. O generaţie mai târziu, sub Ivan cel Groaznic, marii cneji de Moscova erau îndeajuns de puternici pentru a adopta titlul de Cezar, sau ţar, şi a pretinde recunoaşterea din partea puterilor europene occidentale.

În 1598, cu Feodor I, s-a stins vechea dinastie moscovită descinsă din normandul Rurik. În următorii şapte ani a domnit un ţar pe jumătate tătar, Boris Godunov. În această perioadă s-a hotărât soarta viitoare a marii mase a poporului rus.

Imperiul avea pământ din belşug, dar banii lipseau. Nu exista comerţ, nu existau fabrici. Cele câteva oraşe erau, de fapt, nişte sate gloduroase. Imperiul era alcătuit dintr-un guvern central puternic şi un număr uriaş de ţărani analfabeţi. Guvernul, un amestec de influenţe slave, normande, bizantine şi tătare, nu recunoştea nimic în afară de interesul statului. Pentru apărarea statului, avea nevoie de o armată. Pentru a aduna taxele, necesare pentru plata soldaţilor, avea nevoie de funcţionari civili. Pentru a plăti numeroşii oficiali avea nevoie de pământ. Acest bun se găsea în cantităţi suficiente în întinsa pustietate de la răsărit şi apus. Însă fără câţiva truditori care să are câmpurile şi să vadă de vite pământul nu are valoare. Prin urmare, foştii ţărani nomazi au fost deposedaţi de un privilegiu după altul până când, în cele din urmă, în 1701 au fost declaraţi formal ca parte din terenul pe care trăiau. Ţăranii ruşi au încetat să mai fie oameni liberi. Au devenit şerbi, sau sclavi, şi şerbi au rămas până în anul 1861, când soarta lor ajunsese atât de îngrozitoare, încât începuseră să dispară.

În secolul al XVII-lea acest stat al cărui teritoriu se extindea cu repeziciune în Siberia devenise o forţă pe care restul Europei a fost obligat să o ia în considerare. În 1613, după moartea lui Boris Godunov, aristocraţii ruşi aleseseră ca ţar pe cineva din rândul lor: pe Mihail, fiul lui Feodor, din familia moscovită Romanov, care trăia într-o căsuţă chiar în afara Kremlinului.

În 1672 s-a născut strănepotul lui, Petru, fiul unui alt Feodor. Când copilul avea zece ani, sora lui vitregă a pus stăpânire pe tronul rus. Băieţelului i s-a îngăduit să-şi petreacă zilele în suburbiile capitalei

naţionale, unde trăiau străinii. Înconjurat de crâşmari scoţieni, negustori olandezi, spiţeri elveţieni, bărbieri italieni, profesori de dans francezi şi învăţători germani, tânărul prinţ şi-a făcut o primă, dar extraordinară impresie despre îndepărtata şi misterioasa Europă unde lucrurile se petreceau altfel.

Când a împlinit 17 ani, a înlăturat-o brusc de pe tron pe sora Sofia. Petru a devenit conducătorul Rusiei. Nu se mulţumea să fie ţarul unui popor pe jumătate barbar şi pe jumătate asiatic.

Voia să fie capul suveran al unei naţiuni civilizate. Transformarea peste noapte a Rusiei dintr-un stat bizantino-tătar într-un imperiu european nu era lucru uşor. Necesita o mână de fier şi o minte capabilă. Petru le avea pe amândouă. În anul 1698 s-a efectuat remarcabila operaţie de altoire a Europei moderne pe bătrâna Rusie. Pacientul nu a murit. Însă nu şi-a revenit din şoc niciodată, după cum au arătat foarte clar evenimentele din ultimii cinci ani[26].

48 RUSIA CONTRA SUEDIEI

RUSIA ŞI SUEDIA AU PURTAT MULTE RĂZBOAIE PENTRU A-ŞI ADJUDECA POZIŢIA DE PUTERE PRINCIPALĂ ÎN NORD-ESTUL EUROPEI

ÎN ANUL 1698 PETRU I A PORNIT ÎN PRIMUL SĂU VOIAJ PRIN Europa Apuseană. A călătorit prin Berlin şi s-a dus în Olanda şi Anglia. În copilărie fusese cât pe ce să se înece într-o barcă artizanală în iazul conacului părintesc de la ţară. Pasiunea pentru apă l-a însoţit totuşi până la sfârşitul zilelor. În practică, s-a manifestat în dorinţa de a obţine o ieşire la mare pentru domeniile sale înconjurate de uscat.

În timp ce tânărul conducător nepopular şi aspru se afla departe de casă, simpatizanţii moscoviţi ai vechilor obiceiuri ruse au purces la anularea tuturor reformelor ţarului. O răzvrătire subită a gărzilor personale, regimentul streliţilor, l-a silit pe Petru să se întoarcă valvârtej acasă cu poştalionul rapid. S-a autodesemnat călău-şef, iar streliţii au fost spânzuraţi, tăiaţi în patru şi ucişi până la ultimul om. Sora Sofia, care fusese capul rebeliunii, a fost închisă într-o mănăstire, după care domnia lui Petru a început cu toată seriozitatea. Scena s-a repetat în 1716, când Petru plecase într-un al doilea voiaj occidental. De această dată reacţionarii s-au regrupat sub autoritatea lui Alexei, fiul debil mintal al lui Petru. Ţarul s-a întors din nou în mare grabă. Alexei a fost ucis în bătaie în celula închisorii, iar adepţii obiceiurilor bizantine de modă veche au străbătut mii de kilometri până la destinaţia ultimă, minele de plumb siberiene. După aceea nu au mai avut loc izbucniri de nemulţumire populară. Petru a putut reforma în pace până la moarte.

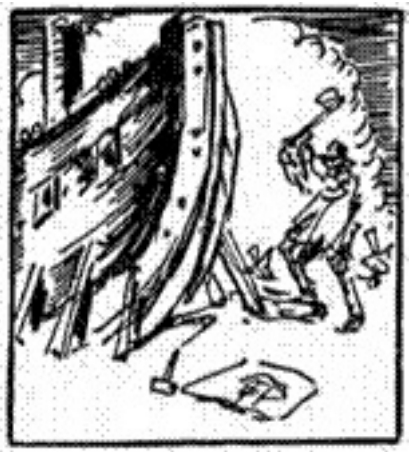

PETRU CEL MARE ÎNTR-UN ŞANTIER NAVAL OLANDEZ

Nu e uşor să vă dau o listă a reformelor sale în ordine cronologică. Ţarul a acţionat cu o grabă furibundă. Nu a urmat un sistem anume. Dădea decrete cu o asemenea repeziciune încât e greu să le ţinem socoteala. S-ar zice că Petru simţea că totul înainte fusese complet greşit. De aceea toată Rusia trebuia schimbată în cel mai scurt timp cu putinţă. La moartea sa a lăsat în urmă o armată bine instruită de 200.000 de oameni şi o flotă de 50 de corăbii. Vechiul sistem de guvernare fusese abolit peste noapte. Duma, adică adunarea nobililor, fusese destituită, iar ţarul o înlocuise înconjurându-se de o comisie consultativă alcătuită din funcţionari de stat, numită Senat.

Rusia a fost împărţită în opt „gubernii" sau provincii mari. S-au construit drumuri. S-au clădit oraşe. S-au deschis fabrici oriunde a dorit ţarul, fără a ţine seama de prezenţa materiilor prime. S-au săpat canale, iar în munţii din est s-au deschis mine. În această ţară de analfabeţi s-au întemeiat şcoli şi instituţii de învăţământ superior, alături de universităţi, spitale şi şcoli profesionale. Ingineri navali olandezi, negustori şi meşteşugari din toată lumea au fost încurajaţi să imigreze în Rusia. S-au deschis tipografii, dar toate cărţile trebuiau citite mai întâi de cenzorii imperiali. Îndatoririle fiecărei categorii sociale au fost aşternute meticulos în scris într-o nouă lege şi întregul cod al legilor civile şi penale a fost reunit într-o serie de volume tipărite. Vechiul port rusesc a fost abolit prin decret imperial şi poliţişti înarmaţi cu foarfeci supravegheau toate drumurile de ţară, transformându-i pe mujicii ruşi cu plete lungi într-o imitaţie plăcută a occidentalilor bine bărbieriţi.

În chestiuni religioase ţarul nu a tolerat nicio divizare a puterii. Posibilitatea unei rivalităţi între împărat şi papă, ca în Europa, nu trebuia să existe. În anul 1721 Petru s-a numit pe sine şeful Bisericii ruse. Patriarhia Moscovei a fost desfiinţată şi Sfântul Sinod s-a impus

ca autoritate supremă în toate problemele Bisericii oficiale.

PETRU CEL MARE ÎŞI CONSTRUIEŞTE NOUA CAPITALĂ

Având însă în vedere că numeroasele lui reforme nu puteau reuşi câtă vreme vechile elemente ruseşti aveau o bază de regrupare în oraşul Moscova, Petru a hotărât să-şi mute guvernul într-o capitală nouă. Ţarul şi-a construit noul oraş în mlaştinile insalubre de lângă Marea Baltică. A început asanarea terenului în anul 1703. Peste 40.000 de ţărani au muncit ani la rând pentru a pune temeliile oraşului imperial. Suedezii l-au atacat pe Petru şi au încercat să-i distrugă oraşul, iar boala şi mizeria au răpus zeci de mii de ţărani. Însă lucrările au continuat fără încetare şi în curând oraşul proiectat a început să crească. În anul 1712 a fost declarat oficial „reşedinţă imperială". Peste vreo doisprezece ani număra 75.000 de locuitori. De două ori pe an oraşul era inundat de Neva. Însă nemaipomenita voinţă a ţarului a creat diguri şi canale, astfel că inundaţiile au încetat să mai provoace pagube. În 1725, când a murit, Petru deţinea cel mai mare oraş din nordul Europei.

Desigur, dezvoltarea subită a unui rival atât de periculos a constituit o pricină de mare îngrijorare pentru toţi vecinii. În ce-l priveşte, Petru urmărise cu interes numeroasele aventuri ale regatului suedez, rivalul său baltic. În 1654 Cristina, singura fiică a lui Gustav Adolf, eroul Războiului de Treizeci de Ani, renunţase la tron şi plecase la Roma, unde şi-a sfârşit zilele ca o catolică evlavioasă. Ultimei regine din Casa de Vasa i-a urmat un nepot protestant al lui Gustav Adolf. Sub Carol X şi Carol XI, noua dinastie adusese Suedia la apogeul dezvoltării. Însă Carol XI a murit neaşteptat în 1697 şi a fost urmat de un băiat de 15 ani, Carol XII.

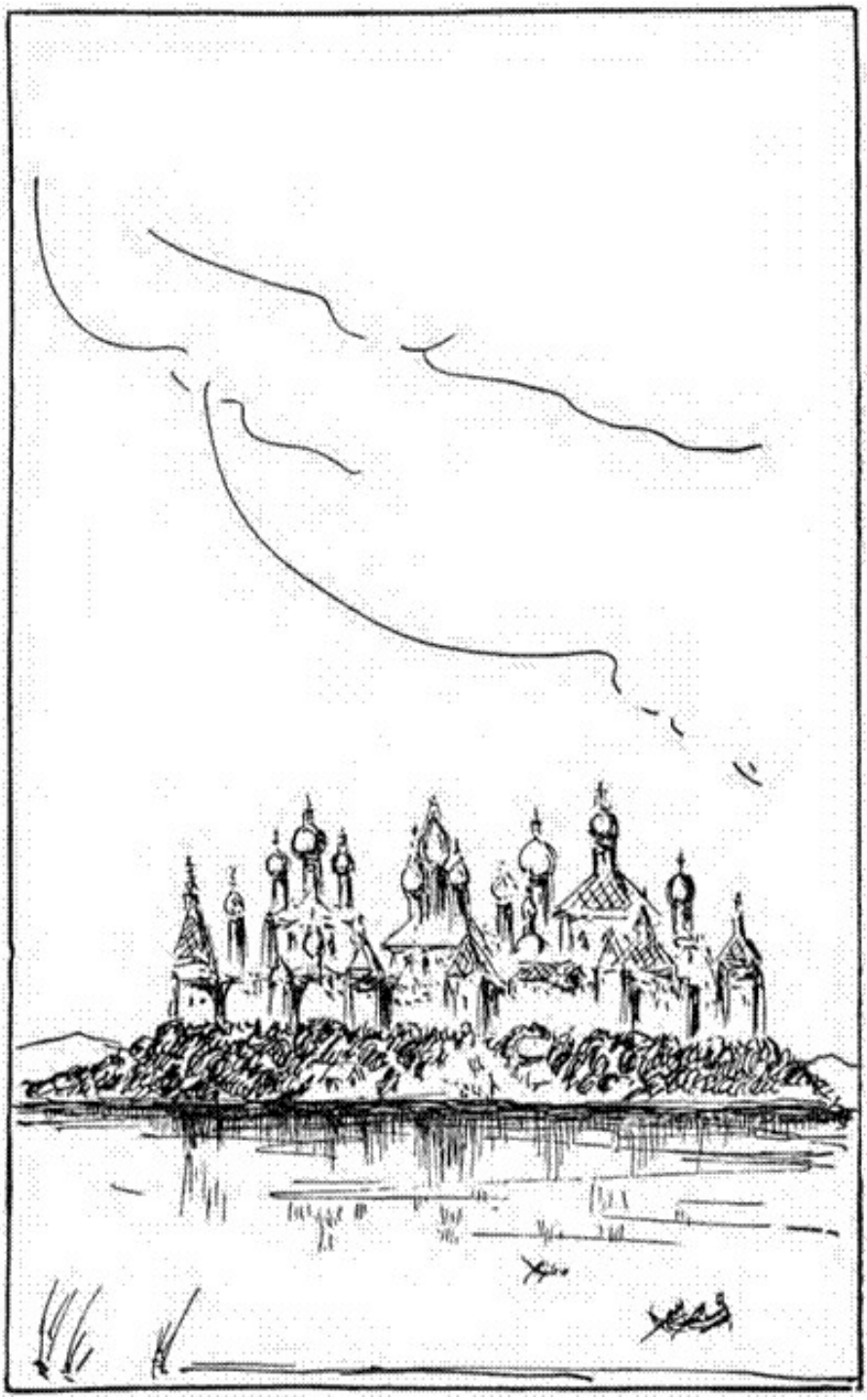

MOSCOVA

Era momentul aşteptat de multe state nordice. În timpul marilor războaie religioase din secolul al XVII-lea Suedia crescuse pe seama

vecinilor. Venise vremea reglării conturilor, credeau stăpânitorii. De îndată, a izbucnit un război între Rusia, Polonia, Danemarca şi Saxonia pe de-o parte şi Suedia de cealaltă. Oştile neexperimentate şi neinstruite ale lui Petru au suferit o înfrângere dezastruoasă în faţa lui Carol în faimoasa bătălie de la Narva, în noiembrie 1700. Apoi Carol, unul dintre cele mai interesante genii militare ale secolului, s-a întors împotriva celorlalţi inamici şi timp de nouă ani şi-a croit drum trecând prin foc şi sabie satele şi oraşele din Polonia, Saxonia, Danemarca şi provinciile baltice, în timp ce Petru îşi instruia şi antrena soldaţii în îndepărtata Rusie.

Drept rezultat, în anul 1709, în bătălia de la Poltava moscoviţii au nimicit armatele suedeze epuizate. Carol a rămas o figură extrem de pitorească, un erou romanesc minunat, însă şi-a ruinat ţara în zadarnica încercare de a se răzbuna. În anul 1718 a fost ucis accidental sau asasinat (nu ştim exact), iar în 1721, la semnarea păcii în oraşul Nystadt[27], Suedia a pierdut toate posesiunile baltice cu excepţia Finlandei. Noul stat rus creat de Petru devenise principala putere în nordul Europei. Însă un nou rival era deja în ascensiune: prindea contur statul prusac.

49 ASCENSIUNEA PRUSIEI

EXTRAORDINARA ASCENSIUNE A UNUI MIC STAT DINTR-O ZONĂ MOHORÂTĂ DIN NORDUL GERMANIEI, NUMITĂ PRUSIA

ISTORIA PRUSIEI ESTE ISTORIA UNUI ŢINUT DE FRONTIERĂ. ÎN secolul al IX-lea, Carol cel Mare transferase vechiul centru de civilizaţie din zona mediteraneeană în regiunile sălbatice din nord-vestul Europei. Soldaţii săi franci împinseseră frontiera Europei tot mai spre est. Cuceriseră multe ţinuturi de la slavii şi lituanienii păgâni stabiliţi în câmpia dintre Marea Baltică şi Munţii Carpaţi, iar francii administrau regiunile periferice exact aşa cum obişnuiau Statele Unite să-şi administreze teritoriile înainte ca acestea să dobândească demnitatea de stat.

Iniţial Carol cel Mare întemeiase statul de frontieră Brandenburg pentru a-şi apăra domeniile răsăritene de raidurile triburilor saxone primitive. Venzii, un trib slav care popula regiunea, au fost subjugaţi în secolul al X-lea, iar piaţa lor locală, numită Brennabor, a devenit centrul noii provincii, dându-i şi numele: Brandenburg.

În secolele al XI-lea, al XII-lea, al XIII-lea şi al XIV-lea un şir de familii nobile au exercitat funcţia de guvernator imperial în acest stat de frontieră. În cele din urmă, pe parcursul secolului al XV-lea s-a afirmat Casa de Hohenzollern. Ca electori de Brandenburg, ei au început să preschimbe un teritoriu de frontieră nisipos şi părăsit în unul dintre cele mai eficiente imperii din lumea modernă.

Hohenzollernii, care au fost înlăturaţi de curând de pe scena istorică

de forţele combinate ale Europei şi Americii, proveneau din sudul Germaniei. Erau de origini foarte modeste. În secolul al XII-lea, un anumit Frederick de Hohenzollern contractase o căsătorie avantajoasă şi fusese desemnat custode al castelului din Nürnberg. Descendenţii săi au profitat de orice şansă şi oportunitate de a-şi spori puterea, astfel că după mai multe secole de acaparare conştiincioasă au fost învestiţi cu demnitatea de electori, titlu acordat prinţilor suverani care îi alegeau pe împăraţii vechiului Imperiu German. În timpul Reformei luaseră partea protestanţilor, iar la începutul secolului al XVII-lea se numărau printre cei mai puternici prinţi germani din nord.

În timpul Războiului de Treizeci de Ani şi protestanţii, şi catolicii au prădat Brandenburgul şi Prusia cu la fel de mult zel. Dar sub marele elector Frederic Wilhelm pagubele s-au remediat repede şi, printr-o utilizare înţeleaptă şi atentă a tuturor forţelor economice şi intelectuale ale ţării, s-a întemeiat un stat în care practic nimic nu se irosea.

Prusia modernă — un stat în care individul, cu dorinţele şi aspiraţiile sale, fusese absorbit complet de interesele ansamblului comunităţii — datează de pe vremea tatălui lui Frederic cel Mare. Frederic Wilhelm I era un sergent prusac sârguincios, strângător, care îndrăgea nespus poveştile de salon şi tutunul olandez tare, antipatiza profund volănaşele şi penele (îndeosebi dacă erau de origine franceză) şi avea o singură idee. Acea idee era Îndatorirea. Sever cu sine, nu tolera slăbiciunea propriilor supuşi, fie ei generali ori soldaţi de rând. Relaţia dintre el şi fiul Frederic nu a fost niciodată cordială, pentru a nu spune mai mult. Manierele grosolane ale tatălui răneau spiritul mai rafinat al fiului. Dragostea fiului pentru manierele, literatura, filosofia şi muzica franceză era respinsă de tată ca o manifestare de moliciune. Între cele două temperamente străine unul de altul a urmat un conflict teribil. Frederic a încercat să fugă în Anglia. A fost prins, judecat de curtea marţială şi obligat să asiste la decapitarea celui mai bun prieten, care încercase să-l ajute. După aceea, ca parte din pedeapsă, tânărul prinţ a fost trimis într-o mică fortăreaţă undeva în provincie pentru a învăţa detaliile viitoarei ocupaţii de rege. Asta s-a dovedit o binecuvântare deghizată sub aparenţele nefavorabile. La întronare, în 1740, Frederic cunoştea administraţia ţării de la certificatul de naştere al unui copil sărman până la cel mai mărunt detaliu al unui buget anual complicat.

Ca autor, Frederic şi-a exprimat — mai cu seamă în volumul numit *Împotriva lui Machiavelli* — dispreţul pentru crezul politic al istoricului florentin din vechime care îşi sfătuise învăţăceii princiari să mintă şi să înşele ori de câte ori o cerea folosul ţării. În volumul lui Frederic, conducătorul ideal era cel dintâi slujitor al poporului, despotul luminat după exemplul lui Ludovic XIV. În practică totuşi, chiar dacă

Frederic trudea douăzeci de ore pe zi pentru popor, nu tolera în preajmă niciun consilier. Miniştrii lui erau simpli funcţionari superiori. Prusia era proprietatea lui privată, pe care o administra cum dorea. Şi nimic nu avea voie să interfereze cu interesul statului.

În anul 1740 a murit împăratul Carol VI al Austriei. Încercase să asigure poziţia singurei sale fiice, Maria Tereza, printr-un tratat solemn, scris negru pe alb pe o bucată mare de pergament. Însă nici nu apucase bătrânul împărat să fie aşezat bine în cripta ancestrală a familiei de Habsburg că armatele lui Frederic mărşăluiau deja spre graniţa austriacă pentru a ocupa acea parte din Silezia pe care Prusia o pretindea (împreună cu mare parte din restul Europei Centrale) în virtutea unor creaturi de revendicare străvechi şi foarte dubioase. În urma unui şir de războaie Frederic a cucerit toată Silezia şi, deşi de câteva ori a fost la un pas de înfrângere, s-a menţinut în teritoriile proaspăt însuşite în ciuda tuturor contraatacurilor austriece.

Europa a sesizat corespunzător apariţia subită a unui stat nou extrem de puternic. În secolul al XVIII-lea, germanii erau un popor ruinat din cauza marilor războaie religioase şi nimeni nu îi stima prea mult. Printr-un efort la fel de brusc şi la fel de remarcabil ca al lui Petru cel Mare, Frederic a preschimbat atitudinea dispreţuitoare în frică. Cu atâta dibăcie au fost rânduite treburile interne ale Prusiei încât supuşii aveau mai puţine motive de nemulţumire decât oriunde altundeva. Trezoreria indica un excedent anual, nu un deficit. S-a abolit tortura. Sistemul judiciar s-a îmbunătăţit. Drumurile bune, şcolile bune şi universităţile bune, alături de o administraţie scrupulos de onestă le dădeau oamenilor senzaţia că serviciile cerute de la ei (spus colocvial) erau plătite pe măsură.

După ce secole la rând fusese câmpul de bătălie al francezilor, austriecilor, suedezilor, danezilor şi polonezilor, Germania, încurajată de exemplul Prusiei, a început să-şi recâştige încrederea în sine. Iar asta a fost opera unui bătrânel cu nas coroiat şi uniforme vechi pline de tutun, care spunea lucruri foarte amuzante, dar tare neplăcute despre vecinii lui şi care a participat la scandalosul joc al diplomaţiei din secolul al XVIII-lea fără nicio consideraţie pentru adevăr dacă putea câştiga ceva minţind. Asta în ciuda cărţii sale numite *Împotriva lui Machiavelli*. În anul 1786 i-a venit sfârşitul. Prietenii lui pieriseră cu toţii. Nu avusese copii. A murit singur, vegheat de un singur slujitor şi de câinii lui credincioşi, pe care-i iubea mai mult decât pe oameni, fiindcă, după cum spunea chiar el, nu erau niciodată nerecunoscători şi rămâneau loiali prietenilor.

50 SISTEMUL MERCANTIL

CUM AU ÎNCERCAT SĂ SE ÎMBOGĂŢEASCĂ STATELE NAŢIONALE RECENT FONDATE SAU DINASTICE ŞI CE SE ÎNŢELEGE PRIN SISTEM MERCANTIL

AM VĂZUT CĂ STATELE LUMII NOASTRE MODERNE AU ÎNCEPUT să se contureze pe parcursul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea. În aproape fiecare caz originile au fost altele. Unele fuseseră rezultatul eforturilor deliberate ale unui singur rege. Altele au apărut întâmplător. Altele au fost consecinţa unor hotare geografice naturale favorabile. Însă odată întemeiate, toate au încercat să-şi consolideze administraţia internă şi să exercite o influenţă cât mai mare cu putinţă în afacerile externe. Toate acestea costau, desigur, o groază de bani. Statul medieval, lipsit de o putere centralizată, nu depindea de o trezorerie bogată. Regele îşi obţinea veniturile din domeniile Coroanei, iar administraţia civilă se finanța singură. Statul modern centralizat era o treabă mai complicată. Cavalerii de odinioară dispăruseră, fiind înlocuiţi de funcţionari guvernamentali angajaţi sau birocraţi. Armata, forţele navale şi administraţia internă necesitau milioane. S-a pus atunci întrebarea — unde se puteau găsi aceşti bani?

Aurul şi argintul fuseseră articole rare în Evul Mediu. După cum v-am spus, omul de rând nu vedea în viaţa lui o monedă de aur. Doar locuitorii oraşelor mari erau deprinşi cu monedele de argint. Descoperirea Americii şi exploatarea minelor peruane au schimbat situaţia. Centrul comerţului s-a deplasat din zona Mediteranei pe ţărmurile Atlanticului. Vechile „oraşe comerciale” din Italia şi-au pierdut importanţa financiară. Noi „naţiuni comerciale” le-au înlocuit, iar aurul şi argintul nu mai reprezentau o curiozitate.

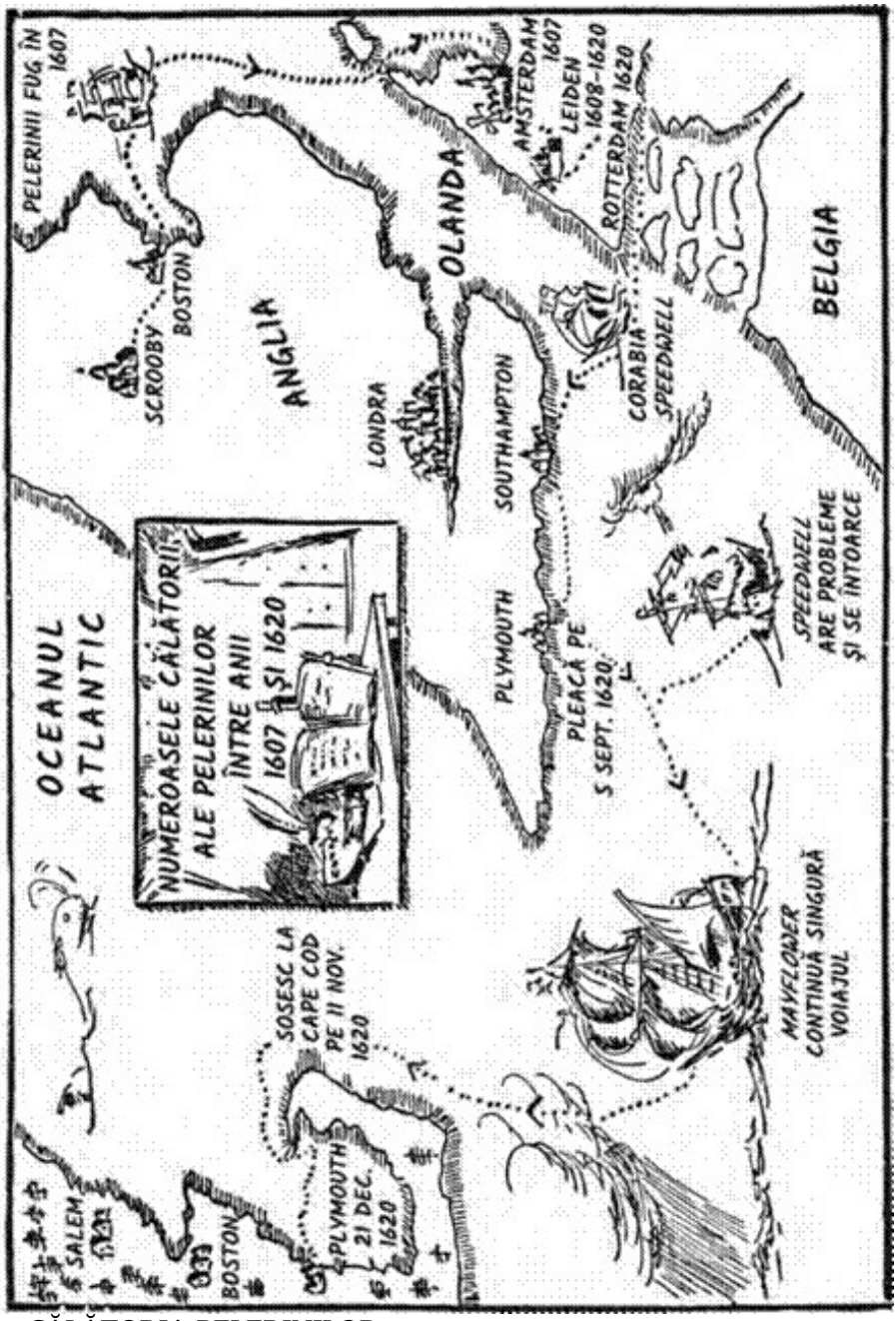

CĂLĂTORIA PELERINILOR

Metalele preţioase au început să pătrundă în Europa prin Spania, Portugalia, Olanda şi Anglia. În secolul al XVI-lea autori pe teme de economie politică au elaborat o teorie despre bogăţia naţională, teorie care li se părea cât se poate de solidă, şi spre avantajul maxim al propriilor ţări. Ei considerau că aurul şi argintul constituie bogăţia

efectivă. Prin urmare credeau că ţara cu cel mai mare stoc de bani lichizi în beciurile trezoreriei şi băncilor era totodată şi cea mai bogată ţară. Şi din moment ce banii însemnau armate, rezulta că ţara cea mai bogată era şi cea mai puternică şi putea domina restul lumii.

Acest sistem se numeşte „mercantilism" sau „sistem mercantil" şi a fost acceptat cu aceeaşi credinţă nezdruncinată cu care primii creştini credeau în miracole şi cu care mulţi dintre afaceriştii americani de azi cred în taxele vamale. În practică, sistemul mercantil funcţiona în felul următor: pentru a obţine cel mai mare surplus de metale preţioase, o ţară trebuia să aibă o balanţă avantajoasă a exporturilor. Dacă poţi exporta mai mult la vecin decât exportă vecinul în ţara ta, el îţi va datora bani şi va fi obligat să-ţi trimită din aurul său. Prin urmare tu câştigi, iar el pierde. Ca o consecinţă a acestui crez, programul economic al aproape tuturor statelor din secolul al XVII-lea suna cam aşa:

1. Încearcă să intri în posesia unor cantităţi cât mai mari de metale preţioase.
2. Încurajează comerţul exterior mai mult decât comerţul domestic.
3. Încurajează acele industrii care transformă materia primă în produse finite exportabile.
4. Încurajează creşterea demografică, deoarece vei avea nevoie de lucrători în fabrici, iar comunităţile agricole nu oferă suficienţi muncitori.
5. Permite statului să supravegheze acest proces şi să intervină ori de câte ori este necesar.

În loc să considere comerţul internaţional ca pe un fenomen înrudit cu o forţă naturală, care se supune întotdeauna unor legi ale naturii indiferent de imixtiunea omului, cei din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea au încercat să reglementeze comerţul prin intermediul decretelor oficiale, al legilor regale şi cu ajutorul financiar al guvernului.

CUM A CUCERIT EUROPA LUMEA

În secolul al XVI-lea Carol Quintul a adoptat sistemul mercantil (care pe atunci era o noutate absolută) şi l-a introdus în numeroasele sale posesiuni. Elisabeta a Angliei l-a omagiat imitându-l. Bourbonii, îndeosebi regele Ludovic XIV, au fost adepţi fanatici ai acestei doctrine, iar Colbert, remarcabilul său ministru de finanţe, a devenit un profet al mercantilismului de la care toată Europa căuta îndrumare.

Toată politica externă a lui Cromwell a fost o aplicare practică a sistemului mercantil. Se îndrepta fără excepţie împotriva republicii

olandeze rivale. Căci expeditorii olandezi, ca transportatori generali ai mărfurilor europene, aveau o anumită predilecţie pentru liberul schimb, motiv pentru care trebuiau nimiciţi cu orice preţ.

E uşor de înţeles în ce fel afectează coloniile un asemenea sistem. În sistemul mercantil o colonie devenea un simplu rezervor de aur, argint şi mirodenii, exploatat în beneficiul ţării-mamă. Zăcămintele asiatice, americane şi africane de metale preţioase şi materiile prime din aceste ţări tropicale au devenit monopolul statului care se nimerea să deţină respectiva colonie. Niciun intrus nu era admis între hotarele ei şi nici unui băştinaş nu i se îngăduia să facă tranzacţii cu negustorii de pe o corabie sub pavilion străin.

Fără doar şi poate, sistemul mercantil a încurajat dezvoltarea tinerelor industrii în anumite ţări unde anterior nu existase vreun proces de fabricaţie. A construit drumuri, a săpat canale şi a creat mijloace de transport mai bune. Necesita o calificare mai înaltă a muncitorilor şi le-a conferit comercianţilor o poziţie socială mai bună, diminuând forţa aristocraţiei latifundiare.

Pe de altă parte, a provocat foarte multă mizerie. I-a făcut pe indigenii din colonii victime ale celei mai neruşinate exploatări. I-a expus pe cetăţenii ţărilor-mamă la o soartă chiar şi mai cruntă. A favorizat în mare măsură transformarea tuturor regiunilor în tabere armate şi a împărţit lumea în petice de teritoriu acţionând fiecare pentru beneficiul său direct, străduindu-se totodată să năruie puterea vecinilor şi să le acapareze avuţiile. A accentuat atât de mult importanţa deţinerii bogăţiilor, încât „a fi bogat” a ajuns să fie considerată singura virtute a cetăţeanului de rând. Sistemele economice apar şi dispar la fel ca modele în chirurgie sau în vestimentaţia feminină, iar în secolul al XIX-lea s-a renunţat la mercantilism în favoarea unui sistem bazat pe competiţia liberă şi deschisă. Cel puţin aşa mi s-a spus.

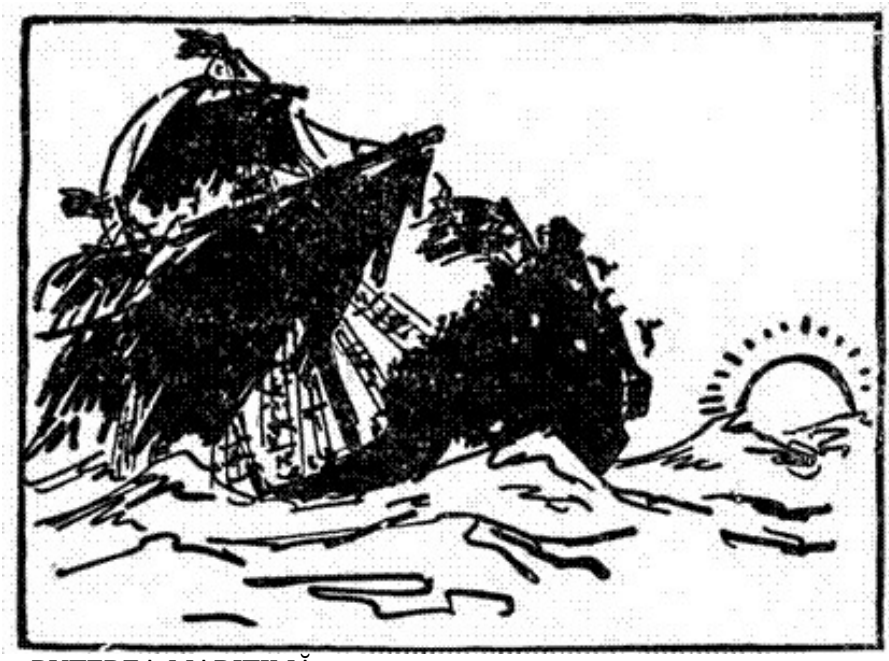

PUTEREA MARITIMĂ

51 REVOLUŢIA AMERICANĂ

LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN EUROPA AU SOSIT VEŞTI EXTRAORDINARE DESPRE NIŞTE ÎNTÂMPLĂRI DIN SĂLBĂTICIA CONTINENTULUI NORD-AMERICAN. URMAŞII CELOR CARE ÎL PEDEPSISERĂ PE REGELE CAROL FIINDCĂ INSISTASE ASUPRA „DREPTURILOR SALE DIVINE" AU ADĂUGAT UN NOU CAPITOL LA VECHEA POVESTE A LUPTEI PENTRU AUTOGUVERNARE

PENTRU CLARITATE, TREBUIE SĂ NE ÎNTOARCEM CU CÂTEVA secole în urmă şi să recapitulăm istoria timpurie a marii curse pentru posesiuni coloniale.

După crearea câtorva naţiuni europene pe noua bază a intereselor naţionale sau dinastice, cu alte cuvinte în timpul Războiului de Treizeci de Ani şi imediat după el, conducătorii acestora, susţinuţi de capitalul comercianţilor şi navele companiilor comerciale, au continuat să lupte pentru a acapara mai multe teritorii în Asia, Africa şi America.

Spaniolii şi portughezii exploraseră vreme de peste un secol Oceanul Indian şi Oceanul Pacific înainte ca Olanda şi Anglia să îşi fi făcut apariţia pe scenă. Ceea ce s-a dovedit a fi un avantaj pentru acestea din urmă. Munca grea de deșțelenire se făcuse. Pe deasupra, primii navigatori stârniseră atât de des antipatia băştinaşilor asiatici, americani sau africani, încât englezii şi olandezii au fost întâmpinaţi

ca prieteni şi izbăvitori. Nu se poate susţine că aceste două naţii ar avea nişte virtuţi superioare. Însă înainte de toate erau negustori. Nu au permis consideraţiilor de ordin religios să interfereze cu simţul practic. La primele contacte cu rasele mai slabe, toate naţiile europene se purtaseră cu o brutalitate şocantă. Englezii şi olandezii au priceput mai bine unde să tragă linia. Dacă îşi obţineau mirodeniile, aurul, argintul şi taxele, erau dispuşi să îi lase pe indigeni să trăiască exact aşa cum le plăcea.

LUPTA PENTRU LIBERTATE

Prin urmare, nu le-a venit prea greu să se instaleze în cele mai bogate zone ale lumii. Însă, de îndată ce au făcut-o, au început să se lupte între ei pentru a obţine şi mai multe posesiuni. Fapt oarecum bizar, războaiele coloniale nu s-au purtat în colonii. Soarta lor s-a hotărât la 5.000 de kilometri depărtare, de către flotele ţărilor beligerante. Unul dintre cele mai interesante principii ale războiului antic şi modern (şi una dintre puţinele legi verificate ale istoriei) spune: „naţiunea care stăpâneşte marea stăpâneşte şi uscatul”. Până acum această lege nu a dat greş niciodată, dar e posibil ca apariţia avioanelor moderne să o fi modificat. În secolul al XVIII-lea nu existau însă aparate de zbor, aşa încât cea care i-a câştigat Angliei vastele colonii americane, indiene şi africane a fost marina britanică.

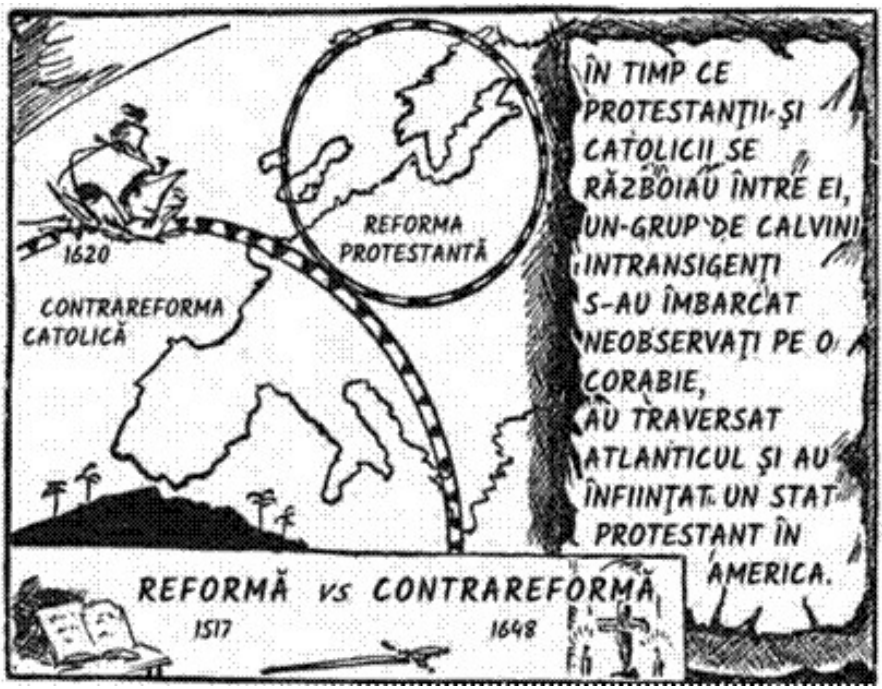
1620
CONTRAREFORMA CATOLICĂ
REFORMA PROTESTANTĂ
ÎN TIMP CE PROTESTANŢII ŞI CATOLICII SE RĂZBOIAU ÎNTRE EI, UN-GRUP DE CALVINI INTRANSIGENŢI S-AU ÎMBARCAT NEOBSERVAŢI PE O CORABIE, AU TRAVERSAT ATLANTICUL ŞI AU ÎNFIINŢAT UN STAT PROTESTANT ÎN AMERICA.
REFORMĂ VS CONTRAREFORMĂ
1517
1648

PELERINII

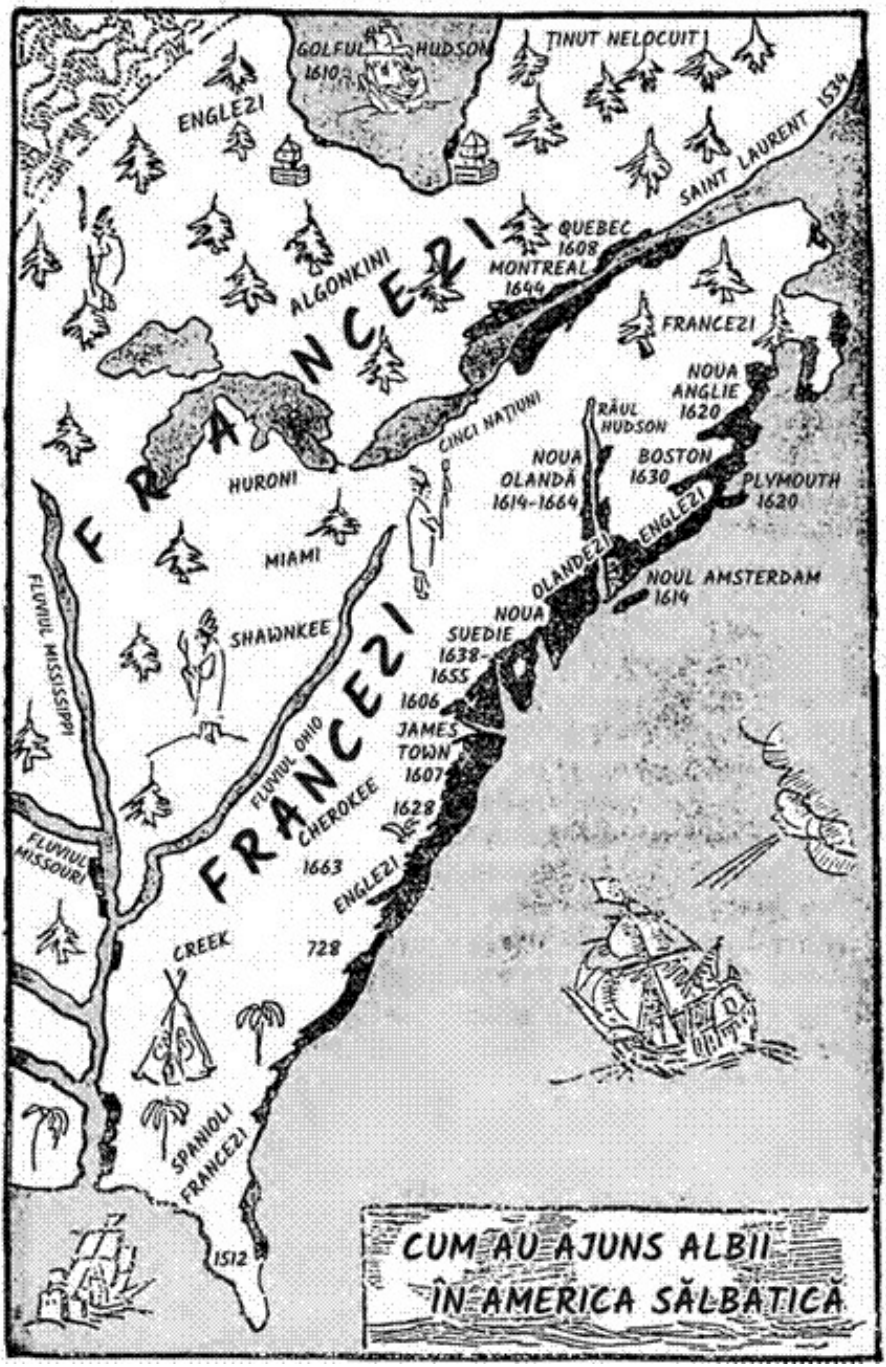

CUM AU COLONIZAT ALBII AMERICA DE NORD

Şirul de războaie navale purtate în secolul al XVII-lea între Anglia şi Olanda nu ne interesează aici. S-a terminat aşa cum se termină orice conflict între puteri de o inegalitate iremediabilă. Însă războiul dintre

Anglia şi Franţa (cealaltă rivală a Angliei) e mai important pentru noi, deoarece chiar dacă flota britanică mai puternică a învins în cele din urmă marina franceză, mare parte din luptele preliminare s-au purtat pe continentul american. În acest teritoriu vast, atât Franţa, cât şi Anglia revendicau tot ce fusese descoperit şi multe alte ţinuturi pe care ochii albilor nici nu le văzuseră. În 1497, Cabot debarcase în partea nordică a Americii, iar 27 de ani mai târziu Giovanni Verrazano vizitase şi el aceleaşi ţărmuri. Cabot arborase steagul englez. Verazzano navigase sub pavilion francez. De aceea şi Anglia, şi Franţa se declarau proprietarele întregului continent.

Pe parcursul secolului al XVII-lea, între Maine şi cele două Caroline s-au întemeiat vreo zece mici colonii engleze. De obicei constituiau un refugiu pentru anumite secte de disidenţi englezi, ca puritanii, ajunşi în Noua Anglie în anul 1620, sau quakerii, stabiliţi în Pennsylvania în 1681. Erau mici comunităţi de frontieră, cuibărite în apropierea ţărmurilor oceanice, unde oamenii se adunau să îşi clădească o casă nouă şi să înceapă să trăiască în condiţii mai fericite, departe de supravegherea şi imixtiunea monarhiei.

Coloniile franceze, în schimb, au rămas mereu posesiuni ale Coroanei. În aceste colonii nu erau admişi hughenoţi sau protestanţi, ca nu cumva să îi pervertească pe indieni cu periculoasele doctrine protestante şi să interfereze, eventual, cu activitatea misionară a părinţilor iezuiţi. Prin urmare, coloniile engleze se întemeiaseră pe o bază mult mai sănătoasă decât vecinele şi rivalele franceze. Ele erau o expresie a energiei comerciale a clasei mijlocii engleze, pe când aşezările franceze erau populate de persoane care traversaseră oceanul ca slujitori ai regelui şi care aşteptau să se întoarcă în Paris cu prima ocazie.

Totuşi, pe plan politic poziţia coloniilor engleze nu era nici pe departe satisfăcătoare. Francezii descoperiseră gura fluviului Sfântul Laurenţiu în secolul al XVI-lea. Din regiunea Marilor Lacuri îşi deschiseseră drum spre sud, coborâseră de-a lungul fluviului Mississippi şi construiseră câteva fortificaţii pe ţărmul Golfului Mexic. După un secol de explorări, o linie de şaizeci de forturi franceze izolase aşezările engleze de pe ţărmul Atlanticului de interiorul continentului.

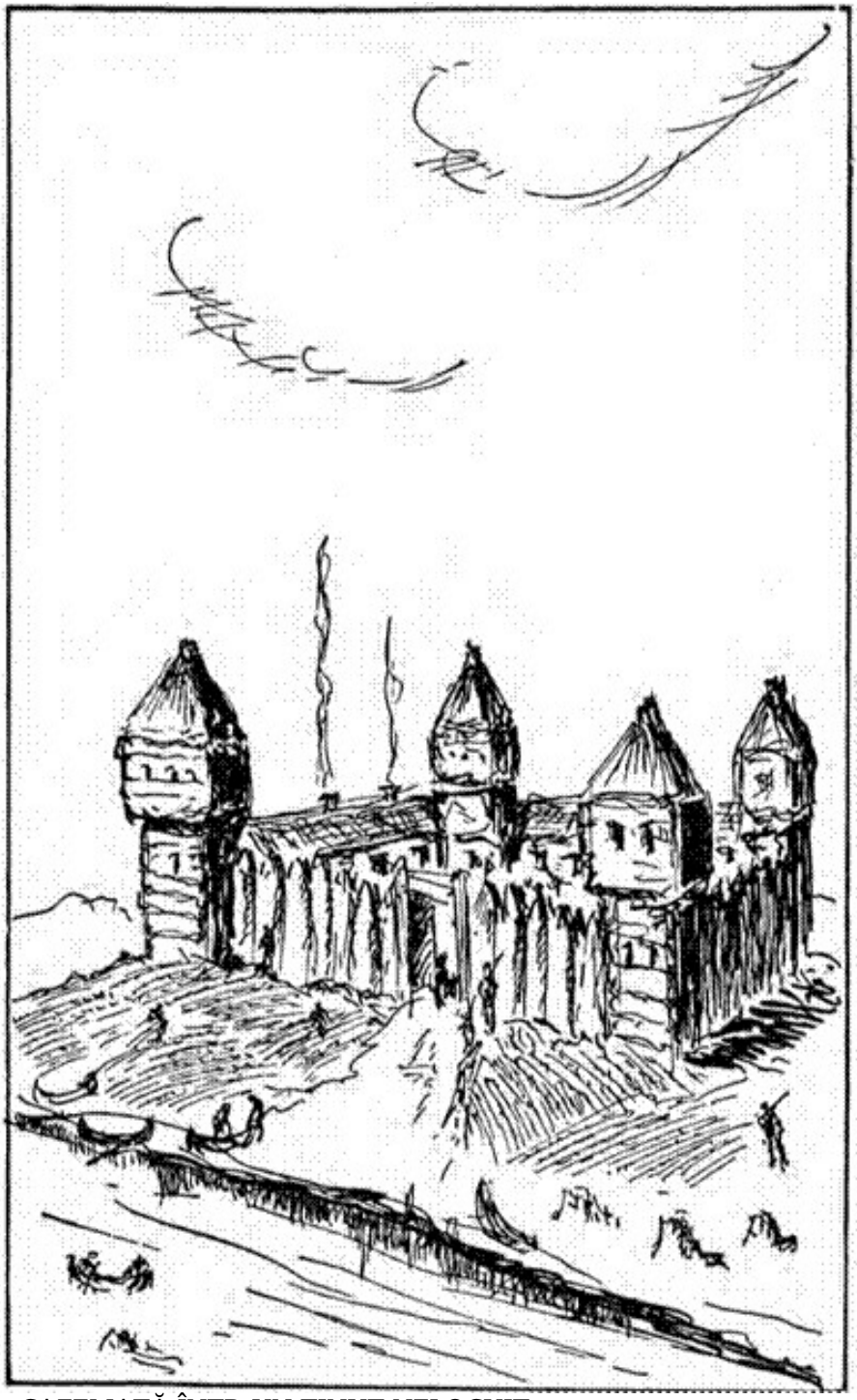

CAZEMATĂ ÎNTR-UN ŢINUT NELOCUIT

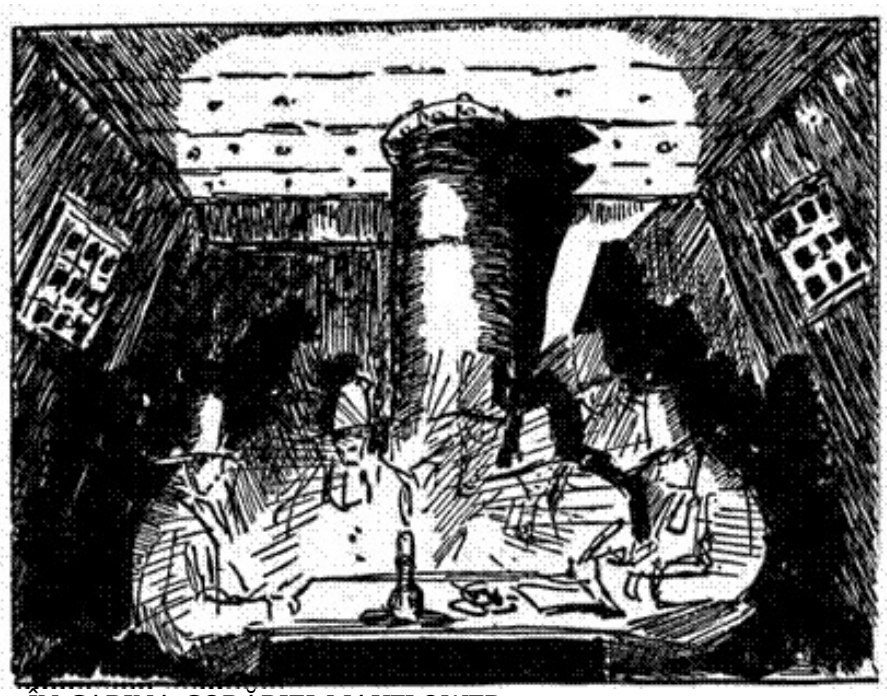

ÎN CABINA CORĂBIEI *MAYFLOWER*

Cesiunile teritoriale făcute de englezi acordau diverselor societăţi coloniale „întreg pământul de la o mare la cealaltă”. Pe hârtie suna bine, însă în practică teritoriul britanic se sfârşea acolo unde începea linia fortificaţiilor franceze. Străpungerea acestui baraj era posibilă, însă necesita oameni şi bani, şi a provocat o serie de războaie de frontieră oribile în care ambele tabere şi-au omorât vecinii albi cu ajutorul triburilor indiene.

Câtă vreme în Anglia domniseră Stuarţii, nu existase pericolul unui război cu Franţa. Stuarţii aveau nevoie de Bourboni în tentativa de a instaura o formă de guvernământ autocrată şi de a anihila puterea parlamentului. Însă ultimul Stuart a dispărut de pe pământul britanic în 1689, fiind urmat pe tron de olandezul William, marele inamic al lui Ludovic XIV. Din acel moment şi până la Tratatul de la Paris semnat în 1763, Franţa şi Anglia s-au luptat pentru stăpânirea Indiei şi a Americii de Nord.

Aşa cum am spus înainte, în timpul acestor războaie forţele navale britanice i-au bătut constant pe francezi. Izolată de colonii, Franţa a pierdut majoritatea posesiunilor, astfel încât la declararea păcii tot continentul nord-american căzuse în mâinile britanicilor. Din marea activitate de explorare desfăşurată de Cartier, Champlain, La Salle, Marquette şi alţii Franţa nu s-a mai ales cu nimic.

Doar o mică parte din acest domeniu vast era locuită. Din Massachusetts, în nord, unde în 1620 debarcaseră Pelerinii (o sectă de

puritani extrem de intoleranţi şi care din acest motiv nu îşi găsiseră fericirea nici în Anglia anglicană, nici în Olanda calvină) şi până în cele două Caroline şi Virginia (provinciile producătoare de tutun, fondate exclusiv pentru profit) se întindea o linie subţire de teritoriu populat ici şi colo. Însă locuitorii acestui pământ nou cu aer curat şi cer limpede se deosebeau foarte mult de fraţii din ţara-mamă. În sălbăticie învăţaseră să fie independenţi şi să se bizuie pe propriile puteri. Erau fiii unor strămoşi vânjoşi şi energici. Leneşii şi fricoşii nu traversau oceanul pe atunci. Coloniştii americani detestau constrângerea şi lipsa de spaţiu care le amărâseră viaţa într-atât în vechea patrie. Aveau de gând să fie propriii lor stăpâni. Clasele dominante din Anglia nu păreau să înţeleagă asta. Guvernul îi sâcâia pe colonişti, iar coloniştii, cărora nu le plăcea cicăleala, au început să sâcâie guvernul britanic.

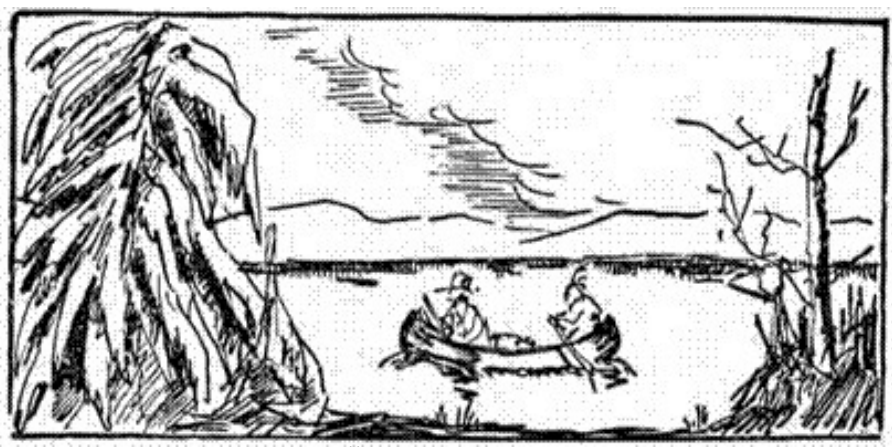

FRANCEZII EXPLOREAZĂ VESTUL

PRIMA IARNĂ ÎN NOUA ANGLIE

Resentimentele au provocat, la rândul lor, alte resentimente. Nu e necesar să repet aici în amănunt ce s-a întâmplat şi ce s-ar fi putut evita dacă regele britanic ar fi fost mai inteligent decât George III sau mai puţin înclinat spre somnolenţă şi nepăsare decât ministrul său, lordul North. Când şi-au dat seama că discuţiile paşnice nu puteau rezolva dificultăţile, coloniştii britanici au pus mâna pe arme. Din supuşi loiali s-au transformat în rebeli care riscau pedeapsa cu moartea în cazul în care erau prinşi de soldaţii germani angajaţi de George pentru a lupta pentru el, după obiceiul vremii, când prinţii teutoni vindeau regimente întregi celui care oferea cel mai mult.

Războiul între Anglia şi coloniile americane a durat şapte ani. În mai tot acest timp, succesul final al rebelilor a părut foarte îndoielnic. Un număr mare de oameni, îndeosebi din oraşe, au rămas loiali regelui. Erau în favoarea unui compromis şi ar fi fost dispuși să ceară pace. Însă puternica personalitate a lui Washington a stat de veghe pentru cauza coloniştilor.

Asistat cu pricepere de o mână de bărbaţi curajoşi, şi-a folosit armatele loiale, dar prost echipate, pentru a slăbi forţele regelui.

De nenumărate ori când înfrângerea părea inevitabilă, strategia lui a schimbat cursul unei bătălii. Oamenii lui erau adesea prost hrăniţi. Iarna nu aveau încălţări şi paltoane şi erau nevoiţi să trăiască în adăposturi insalubre. Însă încrederea în marele lider era neclintită şi au răbdat totul până în ceasul din urmă al biruinţei.

Mai interesant totuşi decât campaniile lui Washington sau triumfurile diplomatice ale lui Benjamin Franklin, care strângea bani în Europa de la guvernul francez şi de la bancherii din Amsterdam, a

fost un eveniment petrecut la începutul revoluţiei. Reprezentanţii coloniilor se întruniseră la Philadelphia pentru a discuta chestiuni de interes comun. Era în primul an al revoluţiei. Majoritatea oraşelor mari de pe ţărm se găseau tot în mâinile britanicilor. Întăririle din Anglia soseau pe vase. Doar nişte persoane profund convinse de justeţea propriei cauze ar fi cutezat să ia deciziile istorice din lunile iunie şi iulie ale anului 1776.

În luna iunie, Richard Henry Lee din Virginia a propus Congresului Continental o moţiune care afirma că „aceste colonii unite sunt, şi trebuie să fie de drept, state libere şi independente, absolvite de orice supunere faţă de Coroana britanică şi orice legătură politică între ele şi statul Marii Britanii este şi trebuie să fie dizolvată complet”.

GEORGE WASHINGTON

PRINCIPALELE EVENIMENTE ALE RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ AMERICAN
CANADA
QUÉBEC
MONTREAL
ST. LAURENT
LACUL ONTARIO
LACUL ERIE
EXPEDIȚIA LUI BURGOYNE
LACUL CHAMPLAIN
NOVA SCOTIA
HALIFAX
TICONDEROGA
LEXINGTON
BOSTON
1
BĂTĂLIA DE LA LEXINGTON, 19 APRILIE 1775
ARMATA CONTINENTALĂ CONDUSĂ DE WASHINGTON ASEDIAZĂ ORAȘUL BOSTON. DIN IULIE 1775 PÂNĂ LA 17 MARTIE 1776 BRITANICII SE RETRAG LA HALIFAX.
TINUT NELOCUIT
3
SARATOGA
WASHINGTON ÎI SCOATE PE BRITANICI DIN BOSTON
I
RĂUL HUDSON
3
DUPĂ EȘECUL CAMPANIEI DIN NORD, LA 15 SEPT. 1776 BRITANICII OCUPĂ NEW YORKUL, DAR NU REUȘESC SĂ DISTRUGĂ FORȚELE LUI WASHINGTON. PENTRU A DESPĂRȚI COLONIILE, O ARMATĂ BRITANICĂ VENITĂ DIN CANADA ÎȘI DESCHIDE DRUM PE LÂNGĂ TICONDEROGA.
NEW YORK
WASHINGTON ȘI SALVEAZĂ ARMATA DE LA PIEIRE
II
3
LONG ISLAND
PRINCETON
TRENTON
PHILADELPHIA
4 IULIE 1776
DECLARAȚIA DE INDEPENDENȚĂ
2
ACESTE TRUPE NU SUNT INSTRUITE PENTRU RĂZBOIUL ÎN SĂLBĂTICIE: ÎN CONSECINȚĂ, BURGOYNE ȘI TOȚI OAMENII LUI SE PREDAU ÎN APROPIERE DE SARATOGA LA 17 OCT. 1777.
III
BALTIMORE
WASHINGTON ÎL ÎNVINGE PE CORNWALLIS
5
YORKTOWN
5
DUPĂ EȘECUL CAMPANIEI CENTRALE, TRUPELE ENGLEZE SE DEPLASEAZĂ ÎN SUD. CUCERESC ORAȘUL CHARLESTON LA 12 MAI 1780 ȘI APOI ÎNCEP MARȘUL SPRE NORD. EXPEDIȚIA SE ÎNCHEIE LA 19 OCT. 1781, CÂND CORNWALLIS ȘI TOȚI OAMENII LUI SE PREDAU LA YORKTOWN, ÎN VIRGINIA. A FOST SFÂRȘITUL.
5
CHARLESTON
DUPĂ PREDAREA LUI BURGOYNE, FRANȚA RECUNOAȘTE SUA ÎN 6 FEB. 1778
4
ÎN IUNIE 1778 SOSEȘTE O FLOTĂ FRANCEZĂ CU 4.000 DE OAMENI
MAREA REVOLUŢIE AMERICANĂ

Moţiunea a fost promovată de John Adams din Massachusetts. A fost aprobată la 2 şi 4 iulie, fiind urmată de o Declaraţie oficială de

Independenţă, opera lui Thomas Jefferson, un savant serios şi extraordinar de capabil în politică şi în guvernare, sortit să devină unul dintre cei mai faimoşi preşedinţi americani.

Când ştirea acestui eveniment a ajuns în Europa, urmată de victoria decisivă a coloniştilor şi adoptarea celebrei Constituţii din anul 1787 (prima constituţie scrisă vreodată), a provocat un interes viu. Sistemul dinastic al statelor foarte centralizate dezvoltat după marile războaie religioase din secolul al XVII-lea ajunsese la apogeul puterii. Palatele regilor de pretutindeni căpătaseră proporţii gigantice, în vreme ce oraşele de pe domeniile regale se înconjurau cu mahalale care se întindeau cu repeziciune. Locuitorii acestor cartiere sărăcăcioase dădeau semne de turbulenţă. Erau complet neajutoraţi. Însă şi clasele superioare, nobilii, profesioniştii, începuseră să aibă unele îndoieli cu privire la condiţiile economice şi politice în care trăiau. Succesul coloniştilor americani le-a arătat că multe dintre lucrurile până nu demult considerate imposibile deveniseră posibile.

După cum spusese poetul, focul de armă care deschisese bătălia de la Lexington „a răsunat în lumea întreagă". Era un pic exagerat. Chinezii, japonezii şi ruşii (ca să nu mai vorbim de australieni şi hawaiieni, care de-abia fuseseră redescoperiţi de căpitanul Cook, pe care l-au şi ucis ca răsplată pentru eforturile lui) nici nu auziseră de ea. Însă a răzbătut peste Oceanul Atlantic. A aterizat în depozitul cu praf de puşcă al nemulţumirii europene, iar în Franţa a pricinuit o explozie care a zguduit tot continentul, de la Sankt-Petersburg până la Madrid, şi a îngropat vechea politică şi vechea diplomaţie sub câteva tone de cărămizi democratice.

52 REVOLUŢIA FRANCEZĂ

MAREA REVOLUŢIE FRANCEZĂ PROCLAMĂ PENTRU TOŢI LOCUITORII PĂMÂNTULUI PRINCIPIILE LIBERTĂŢII, FRATERNITĂŢII ŞI EGALITĂŢII

ÎNAINTE DE A VORBI DESPRE O REVOLUŢIE N-AR STRICA SĂ explicăm ce înseamnă acest termen. În cuvintele unui mare scriitor rus (iar ruşii ştiu ce spun în acest domeniu), o revoluţie este „răsturnarea rapidă, în câţiva ani, a unor instituţii care au avut nevoie de secole pentru a prinde rădăcini şi care par atât de consolidate şi neclintite, încât nici cei mai înflăcăraţi reformatori nu cutează să le atace în scrierile lor. Este căderea, destrămarea într-un răstimp scurt a tot ceea ce până în momentul respectiv formase esenţa vieţii sociale, religioase, politice şi economice într-o naţiune".

O astfel de revoluţie a avut loc în Franţa în secolul al XVIII-lea, când vechea civilizaţie a ţării se perimase. În zilele lui Ludovic XIV regele devenise TOTUL şi el era statul. Nobilii, odinioară funcţionari ai statului federal, s-au trezit lipsiți de îndatoriri şi au devenit un

ornament social al curţii regale.

Statul francez din secolul al XVIII-lea costa, însă, sume incredibile de bani. Aceşti bani trebuiau produşi din taxe. Din nefericire, regii Franţei nu fuseseră suficient de puternici pentru a obliga nobilimea şi clerul să-şi plătească partea care le-ar fi revenit din aceste taxe. În consecinţă, impozitele erau plătite integral de populaţia agricolă. Însă ţăranii, care trăiau în cocioabe dărăpănate şi nu se mai aflau în strâns contact cu foştii moşieri, ci erau victimele unor administratori nemiloşi şi incompetenţi, o duceau din ce în ce mai prost. De ce ar fi trudit şi asudat? Câştiguri mai mari pe pământul lor nu însemnau altceva decât mai multe taxe, nimic pentru ei înşişi, motiv pentru care îşi neglijau ogoarele cât de mult se încumetau.

Avem aşadar un rege care colindă în splendoarea goală a vastelor încăperi din palatele sale, de obicei urmat de o ceată flămândă de solicitanţi de funcţii, toţi trăind din câştigurile produse de ţăranii reduşi practic la starea de animale sălbatice. Nu e o imagine plăcută, dar nici exagerată. Totuşi, aşa-numitul *Ancien Régime*[28] avea şi o altă faţetă ce trebuie reţinută.

O clasă mijlocie înstărită, înrudită strâns cu nobilimea (prin obişnuitul proces al căsătoriei între fiica bancherului bogat cu fiul baronului sărac), şi o curte alcătuită din cele mai antrenante personaje din Franţa aduseseră la apogeul dezvoltării civilizata artă a traiului elegant. Deoarece nu li se îngăduia să se ocupe cu probleme de economie politică, cele mai strălucite minţi ale ţării îşi petreceau ceasurile de răgaz discutând idei abstracte.

Întrucât modele în mentalităţi şi comportament personal sunt la fel de predispuse să ajungă la extreme ca și moda vestimentară, era firesc ca societatea cea mai artificială a vremii să se intereseze enorm de ceea ce considera a fi „viaţa simplă”. Regele şi regina, proprietarii absoluţi şi necontestaţi ai Franţei şi ai tuturor coloniilor şi teritoriilor dependente, împreună cu toţi curtenii lor, s-au apucat să trăiască în conace drăguţe, costumaţi toţi în lăptărese sau grăjdari şi jucându-se de-a păstorii dintr-o vâlcea fericită din Grecia antică. În jurul lor, curtenii îi acompaniau în pas de dans, muzicienii de curte compuneau menuete încântătoare, frizerii de curte născoceau pălării din ce în ce mai elaborate şi mai costisitoare, până când, din pură plictiseală şi lipsă de ocupaţii adevărate, această lume complet artificială de la Versailles (marea atracţie turistică construită de Ludovic XIV departe de oraşul gălăgios şi agitat) nu mai discuta decât subiecte cât se poate de îndepărtate de viaţa ei, exact aşa cum un om flămând nu va vorbi decât despre mâncare.

Atunci când bătrânul Voltaire, curajosul filosof, dramaturg, istoric, romancier şi marele inamic al oricărei tiranii religioase şi politice, a început să bombardeze cu critici tot ce ținea de Ordinea Stabilită a

Lucrurilor, întreaga lume franceză l-a aplaudat în picioare pe el şi piesele lui. Când Jean Jacques Rousseau s-a înduioșat în legătură cu omul primitiv şi le-a oferit contemporanilor descrieri încântătoare ale fericirii locuitorilor originali ai planetei (despre care ştia la fel de puţine pe cât ştia şi despre copii, în a căror educaţie era autoritatea recunoscută), întreaga Franţă a citit *Contractul social*, iar această societate, în care regele şi statul erau una, a vărsat lacrimi amare auzind apelul lui Rousseau pentru o întoarcere la binecuvântatele zile când suveranitatea adevărată se afla în mâinile poporului şi când regele era un simplu slujitor al supuşilor.

Când Montesquieu şi-a publicat *Scrisorile persane*, în care doi distinşi călători persani au întors cu susul în jos întreaga societate a Franţei şi au ridiculizat pe toată lumea, de la rege până la ultimul dintre cei şase sute de cofetari ai lui, cartea s-a tipărit imediat în patru ediţii şi i-a asigurat scriitorului mii de cititori pentru faimoasa discuţie din *Spiritul legilor*, în care nobilul baron compara excelentul sistem englez cu sistemul înapoiat din Franţa şi recomanda înlocuirea monarhiei absolute cu un stat în care puterile executivă, legislativă şi judecătorească să se afle în mâini diferite şi să acţioneze independent una de alta. Când librarul parizian Lebreton a vestit că domnii Diderot, d'Alembert, Turgot şi încă vreo douăzeci de scriitori distinşi urmau să publice o *Enciclopedie* ce avea să conţină cunoştinţele noi", reacţia publicului a fost cât se poate de mulţumitoare, iar după 22 de ani, când a fost încheiat ultimul dintre cele 28 de volume, intervenţia întru câtva tardivă a poliţiei nu a putut înăbuşi entuziasmul societăţii franceze pentru această contribuţie extrem de importantă, dar foarte periculoasă, la dezbaterile contemporane.

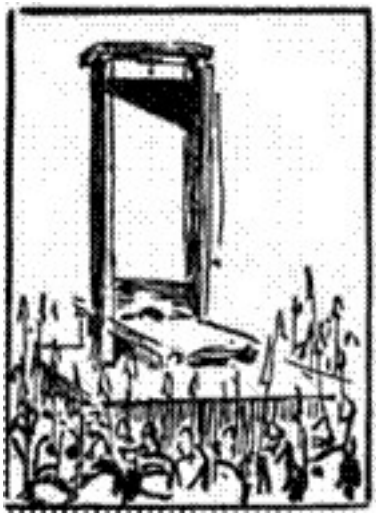

GHILOTINA

Îngăduiţi-mi să vă atrag atenţia asupra unui aspect. Dacă citiţi un

roman, ori vedeţi o piesă de teatru sau un film despre Revoluţia Franceză, vă puteţi face cu uşurinţă impresia că revoluţia a fost opera mulţimii din mahalalele pariziene. Nici vorbă de așa ceva. Plebea apare frecvent pe scena revoluţionară, însă întotdeauna la instigarea şi sub îndrumarea profesioniştilor din clasa mijlocie, care utilizau gloata flămândă ca pe un aliat eficient în războiul împotriva regelui şi a curţii acestuia. Însă ideile fundamentale care au provocat revoluţia au fost inventate de câteva minţi strălucite şi au fost introduse iniţial în încântătoarele saloane ale „Vechiului Regim" pentru a oferi o distracţie agreabilă doamnelor şi domnilor plictisiţi de moarte la curtea Maiestăţii Sale. Aceşti oameni fermecători, dar neglijenţi, s-au jucat cu primejdioasele focuri de artificii ale criticii sociale până când scânteile au sărit printre crăpăturile podelei, care era la fel de veche şi putredă ca tot restul clădirii. Din nenorocire, scânteile au căzut în pivniţă, unde se găseau în mare învălmăşeală tot felul de vechituri. Cineva a strigat „foc". Însă proprietarul casei, pe care îl interesa orice afară de gospodărie, nu a ştiut cum să stingă flăcăruia. Vâlvătaia s-a întins cu repeziciune şi întregul edificiu a fost mistuit de incendiul pe care noi îl numim Revoluţia Franceză.

Pentru simplificare, putem împărţi Revoluţia Franceză în două. Din 1789 până în 1791 a fost o tentativă mai mult sau mai puţin ordonată de a introduce o monarhie constituţională. A eşuat, în parte din cauza lipsei de bună-credinţă şi a prostiei monarhului, în parte din cauza circumstanţelor imposibil de controlat.

Din 1792 până în 1799 a existat o republică şi un prim efort de a instaura o formă de guvernământ democratic. Adevărata izbucnire de violenţă a fost precedată însă de numeroşi ani de frământare şi de multe tentative sincere, dar ineficiente, de reformă.

În momentul în care Franţa avea o datorie de 4 miliarde de franci, iar trezoreria era veşnic goală şi nu mai exista absolut nimic pe care să se poată institui noi taxe, chiar şi bunul rege Ludovic (care era un lăcătuş excelent şi un vânător grozav, dar un politician foarte nepriceput) a avut vaga senzaţie că trebuie făcut ceva. De aceea l-a adus pe Turgot ca ministru de finanţe. Anne Robert Jacques Turgot, baron de l'Aulne, un bărbat la şaizeci şi ceva de ani, splendid exponent al boierimii de ţară, clasă ce dispărea cu repeziciune, îndeplinise cu succes funcţia de guvernator al unei provincii şi era amator foarte talentat de economie politică. S-a străduit din răsputeri. Din păcate nu putea face miracole. Cum de la ţăranii zdrenţăroşi nu se mai puteau stoarce alte taxe, fondurile necesare trebuiau obţinute de la nobilii şi clericii care nu plătiseră o centimă în viaţa lor. Aşa se face că Turgot a devenit cel mai detestat bărbat al curţii de la Versailles. Pe deasupra, a fost obligat să înfrunte ostilitatea reginei Maria Antoaneta, care se împotrivea oricui îndrăznea să menţioneze cuvântul

„economie” în prezenţa ei. Turgot a fost curând etichetat drept „vizionar fără simţ practic” şi „profesor teoretic”, iar poziţia lui a devenit, bineînţeles, imposibil de susţinut. În 1776 a fost obligat să demisioneze.

După „profesor” a venit un bărbat cu Simţ Practic pentru Afaceri, un elveţian harnic pe nume Necker, care se îmbogăţise ca speculant de cereale şi partener într-o bancă internaţională. Ambiţioasa lui nevastă îl împinsese în serviciul guvernului, pentru a-i putea asigura o poziţie fiicei sale care mai târziu, ca soţie a diplomatului suedez la Paris, baronul de Staël, a devenit o personalitate literară faimoasă la începutul secolului al XIX-lea.

Necker s-a pus pe treabă cu mult zel, la fel cum făcuse şi Turgot. În 1781 a publicat un bilanţ atent al finanţelor franceze. Regele nu a priceput o boabă din acest „Compte Rendu”. El taman ce trimisese trupe în America pentru a-i ajuta pe colonişti împotriva inamicilor comuni, englezii. Expediţia s-a dovedit neaşteptat de costisitoare şi lui Necker i s-a cerut să găsească fondurile necesare. Zilele elveţianului au fost numărate când în loc să producă venituri a publicat alte cifre şi statistici şi a început să folosească plicticosul avertisment în legătură cu „economiile necesare”. În 1781 a fost concediat ca funcţionar incompetent.

După Profesor şi Afaceristul Practic a venit fermecătorul tip de magnat care garantează tuturor 100% pe lună dobândă pentru banii lor dacă vor avea încredere în sistemul lui infailibil. Acesta era Charles Alexandre de Calonne, un funcţionar băgăreţ care făcuse carieră atât datorită hărniciei, cât şi lipsei totale de cinste şi scrupule. A găsit ţara afundată în datorii, însă era un bărbat deştept, dornic să-i mulţumească pe toţi, şi a inventat un remediu rapid. A plătit vechile datorii contractând altele noi. Metoda nu era nouă. Din vremuri imemoriale a dat rezultate dezastruoase. În nici trei ani datoria franceză crescuse cu peste 800 de milioane de franci graţie acestui ministru de finanţe şarmant care nu se neliniştea şi care îşi iscălea zâmbitor numele pe orice solicitare venită din partea Maiestăţii Sale şi a încântătoarei lui regine obişnuite să cheltuiască încă din vremea tinereţii petrecute la Viena.

LUDOVIC XVI

În cele din urmă, chiar şi parlamentul din Paris (care funcţiona ca înaltă curte de justiţie, nu ca organ legislativ), deşi întru totul loial suveranului, a hotărât că trebuia făcut ceva. Calonne voia să împrumute încă 80 milioane de franci. În anul respectiv recoltele fuseseră slabe, iar mizeria şi foamea din regiunile rurale erau crâncene. Fără nişte măsuri rezonabile, Franţa urma să dea faliment. Ca de obicei, regele nu pricepea gravitatea situaţiei. Oare n-ar fi fost o idee bună să consulte reprezentanţii poporului? Adunarea Stărilor Generale nu mai fusese convocată din 1614. Ţinând seama de panica care ameninţa, se impunea reunirea Stărilor. Totuşi, Ludovic XVI, incapabil să ia o vreo decizie, a refuzat să meargă atât de departe.

Pentru a potoli protestele populare, în anul 1787 a convocat o Adunare a Notabililor. Aceasta însemna doar o întrunire a marilor familii, care discutau despre ce se putea şi ce trebuia făcut fără a leza privilegiul feudal şi clerical al scutirii de impozite. Ar fi absurd să ne aşteptăm ca o anumită categorie socială să se sinucidă politic şi economic în favoarea altui grup de concetăţeni. Cei 127 de notabili au refuzat cu încăpăţânare să renunţe măcar la unul dintre drepturile lor străvechi. Mulţimea din stradă, deja peste putinţă de flămândă, a cerut readucerea în funcţie a lui Necker, în care avea încredere. Notabilii au spus „nu”. Mulţimea din stradă a început să spargă geamuri şi să facă alte lucruri necuviincioase. Notabilii au fugit. Calonne a fost concediat.

S-a desemnat un nou ministru de finanţe insipid, cardinalul Loménie de Brienne, iar Ludovic, constrâns de ameninţările violente ale supuşilor înfometaţi, a încuviinţat convocarea Stărilor Generale „de îndată ce va fi posibil”. Bineînţeles că această promisiune vagă nu a mulţumit pe nimeni.

Pe deasupra, o iarnă aşa aspră nu se mai văzuse de aproape un secol. Culturile fie fuseseră distruse de inundaţii, fie îngheţaseră pe câmpuri. Toţi măslinii din Provence se uscaseră. Instituţiile private de binefacere încercau să ajute, dar nu puteau face prea multe pentru 18 milioane de oameni flămânzi. Pretutindeni au izbucnit revolte ale pâinii. Cu o generaţie înainte ar fi fost reprimate de armată. Însă influenţa noii şcoli filosofice începea să dea roade. Lumea începuse să priceapă că puştile nu sunt un remediu eficient pentru burţile goale şi guvernarea nu se mai putea bizui nici măcar pe soldaţi (proveniţi din popor). Era absolut necesar ca regele să facă ceva categoric pentru a recâştiga bunăvoinţa populară, însă a ezitat din nou.

În provincii, susţinătorii noii şcoli înfiinţaseră ici şi colo mici republici independente. Strigătul „nicio taxare fără reprezentare" (sloganul rebelilor americani cu un sfert de veac înainte) s-a ridicat şi din loialele clase de mijloc. Franţa era ameninţată cu anarhia generală. Pentru a linişti poporul şi a spori popularitatea regală, guvernul a suspendat brusc cenzura foarte strictă a cărţilor. Un şuvoi de cerneală a năpădit pe dată Franţa. Toţi, de la vlădică până la opincă, criticau şi erau criticaţi. S-au publicat peste 2.000 de pamflete. Loménie de Brienne a fost măturat de un uragan de injurii. Necker a fost chemat degrabă înapoi ca să împace, pe cât putea, agitaţia ce cuprinsese toată naţiunea. Bursa de valori a urcat imediat cu 30 de procente. Prin consimţământ comun, populaţia a suspendat criticile o vreme. În mai 1789 era programată adunarea Stărilor Generale, când înţelepciunea întregii naţiuni avea să rezolve fără întârziere dificila problemă a remodelării regatului Franţei într-un stat sănătos şi fericit.

Această idee predominantă, anume că înţelepciunea unită a poporului va reuşi să rezolve toate dificultăţile, s-a dovedit catastrofală. A împiedicat orice fel de efort personal preţ de mai multe luni importante. În loc să ţină guvernul în frâu în acest moment crucial, Necker a lăsat lucrurile în voia soartei. În consecință, apriga dezbatere privind cea mai bună modalitate de reformare a bătrânului regat a izbucnit din nou. Forţa poliţiei slăbise peste tot. Locuitorii din suburbiile Parisului, conduşi de agitatori profesionişti, şi-au descoperit treptat puterea şi au început să joace rolul pe care aveau să-l îndeplinească în toţi anii marii dezordini, când au acţionat ca forţa brută utilizată de liderii reali ai revoluţiei pentru a câştiga acele lucruri care nu se puteau obţine pe cale legitimă.

Pentru a-i îmbuna pe ţărani şi clasa de mijloc, Necker a hotărât să le acorde o reprezentare dublă în adunarea Stărilor Generale. Pe acest subiect, abatele Siéyès a scris un pamflet faimos, *Ce este starea a treia?*, în care a tras concluzia că starea a treia (numele dat clasei mijlocii) s-ar fi cuvenit să însemne tot, că nu însemnase nimic în trecut şi că acum dorea să însemne ceva. El exprima sentimentul marii majorităţi

a populaţiei preocupate de interesele ţării.

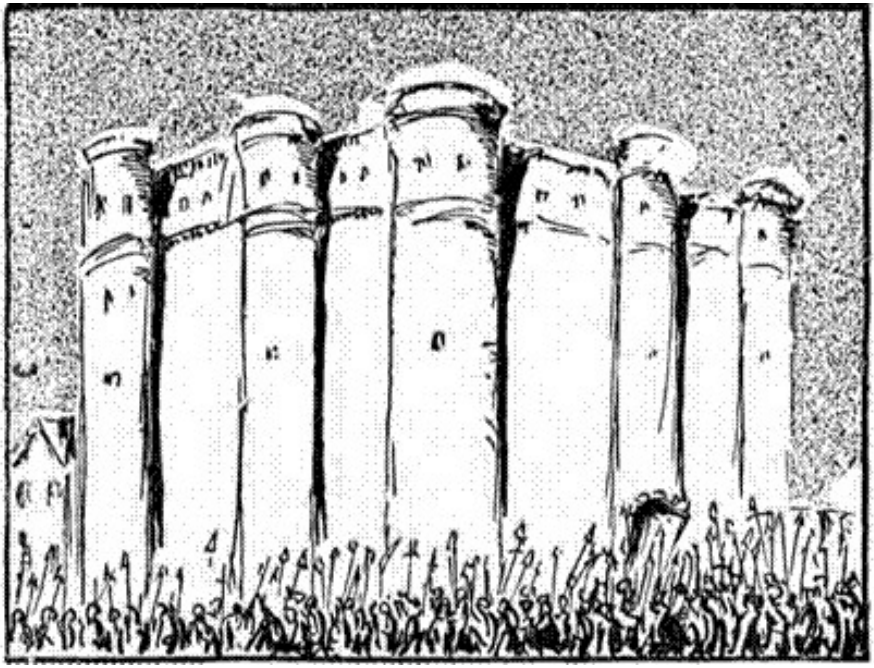

BASTILIA

În cele din urmă alegerile s-au desfăşurat în cele mai rele condiţii imaginabile. La încheierea lor, 308 clerici, 285 nobili şi 621 de reprezentanţi ai stării a treia şi-au pregătit cuferele ca să plece la Versailles. Starea a treia a fost silită să care bagaje suplimentare. Acestea se compuneau din nişte rapoarte voluminoase numite *cahiers*[29] în care notaseră numeroasele plângeri şi doleanţe ale alegătorilor lor. Scena era pregătită pentru marele act final ce urma să salveze Franţa.

Adunarea Stărilor Generale s-a întrunit la 5 mai 1789. Regele era în toane rele. Clerul şi nobilimea au adus la cunoştinţă că nu erau dispuse să renunţe la niciun privilegiu. Regele a poruncit celor trei grupuri de reprezentanţi să se întâlnească în trei săli diferite şi să îşi discute nemulţumirile separat. Starea a treia a refuzat să se supună ordinului regal. La 20 iunie 1789, reprezentanții ei au făcut un jurământ solemn în acest sens, într-o curte înghesuită (rânduită la repezeală pentru această întrunire ilegală). Au insistat ca toate cele trei stări, nobilimea, clerul şi starea a treia să se reunească împreună şi l-au informat în consecință pe Maiestatea Sa. Regele a cedat.

Sub numele de „Adunarea Naţională”, Stările Generale au început să discute situaţia regatului francez. Regele s-a înfuriat. Apoi a şovăit încă o dată. A spus că nu avea să renunţe la puterea absolută. Apoi s-a

dus la vânătoare, a uitat cu totul grijile statului, iar când s-a întors de la vânătoare s-a supus. Căci stătea în obiceiul regal a face lucrul corect la momentul greşit şi într-un mod greşit. Când poporul a ţipat cerând A, regele l-a ocărât şi nu i-a dat nimic. Apoi, când palatul a fost înconjurat de o mulţime de săraci care strigau, regele a cedat şi le-a dat supuşilor lucrurile cerute. Doar că în acest moment oamenii voiau deja A plus B. Comedia s-a repetat. Când regele şi-a iscălit numele pe decretul regal care le acorda A şi B iubiţilor supuşi, aceştia au ameninţat că vor ucide toată familia regală dacă nu primeau A plus B plus C. Şi aşa mai departe tot alfabetul, până la eşafod.

Din nefericire, regele era întotdeauna cu o literă în urmă. N-a înţeles asta niciodată. Chiar şi când şi-a pus capul sub ghilotină s-a simţit un om împilat care avusese parte de un tratament absolut inexplicabil din partea poporului pe care îl iubise din răsputerile capacităţii sale limitate.

Aşa cum v-am avertizat frecvent, „dacă”-urile istorice nu au nicio valoare. Pentru noi e foarte uşor să spunem că monarhia ar fi putut fi salvată „dacă” Ludovic ar fi fost un bărbat mai energic şi mai puţin cumsecade. Dar regele nu era singur. Chiar „dacă” ar fi avut forţa nemiloasă a lui Napoleon, cariera lui în acele zile dificile ar fi putut fi năruită cu uşurinţă de soţia lui, fiica Mariei Tereza a Austriei, înzestrată cu toate virtuţile şi viciile tipice unei tinere crescute la cea mai autocratică şi medievală curte a vremii.

Ea a hotărât că trebuiau luate nişte măsuri şi a plănuit o contrarevoluţie. Necker a fost concediat subit, trupele loiale au fost chemate la Paris. Auzind asta, populaţia a luat cu asalt fortăreaţa închisorii Bastilia, iar la 14 iulie 1789 a distrus acest simbol familiar, dar foarte detestat, al puterii autocratice, care încetase de mult să mai fie o închisoare politică şi era utilizată ca puşcărie citadină pentru pungaşi şi spărgătorii de locuinţe. Mulţi notabili au priceput aluzia şi au părăsit ţara. Dar, ca de obicei, regele nu a făcut nimic. În ziua căderii Bastiliei fusese la vânătoare, împuşcase câţiva cerbi şi se simţea deosebit de mulţumit.

Adunarea Naţională şi-a început totuşi lucrările şi la 4 august, în vacarmul mulţimii pariziene, a suprimat toate privilegiile. La 27 august abolirea a fost urmată de „Declaraţia drepturilor omului”, faimosul preambul al primei Constituţii franceze. Până aici toate bune, dar curtea nu părea să fi învăţat încă lecţia. Exista suspiciunea larg răspândită că regele încearcă să se amestece în reforme şi, în consecinţă, la 5 octombrie în Paris a izbucnit o a doua revoltă. S-a întins până la Versailles şi populaţia nu s-a liniştit până când nu l-a adus pe rege înapoi în palatul din Paris. La Versailles nu se încredeau în el. Le plăcea să-l poată ţine sub supraveghere şi să-i controleze corespondenţa cu rudele din Viena, Madrid şi de la alte curţi

europene.

Între timp, în Adunare, un nobil care devenise liderul stării a treia, Mirabeau, începea să facă ordine în haos. Însă el a murit la 2 aprilie 1791, înainte de a putea salva poziţia regelui. Regele, care începuse să se teamă pentru viaţa sa, a încercat să fugă la 21 iunie. A fost recunoscut după portretul de pe o monedă, oprit lângă satul Varennes de un membru al Gărzii Naţionale şi dus înapoi la Paris.

În septembrie 1791 s-a aprobat prima constituţie a Franţei şi membrii Adunării Naţionale au plecat acasă. La 1 octombrie 1791 Adunarea Legislativă s-a întrunit pentru a continua activitatea Adunării Naţionale. Acest nou organ al reprezentanţilor populari conţinea numeroase elemente extrem de recondiţionare. Celor mai îndrăzneţi li se spunea iacobini, de la numele vechii mănăstiri a iacobinilor[30], unde îşi desfăşurau întrunirile politice. Aceşti tineri (majoritatea aparţinând claselor meşteşugăreşti) ţineau discursuri foarte violente, iar când ziarele au transmis aceste cuvântări la Berlin şi Viena regele Prusiei şi împăratul au hotărât că trebuiau să facă ceva pentru a-şi salva cumnatul şi sora. Chiar în momentul respectiv se ocupau cu împărţirea regatului Poloniei, unde facţiunile politice provocaseră o asemenea dezordine, încât ţara se găsea la cheremul oricui dorea să acapareze câteva provincii. Au reuşit totuşi să trimită o armată pentru a invada Franţa şi a-l elibera pe rege.

Un val de panică teribilă a traversat atunci pământul francez. Toată ura înăbuşită a anilor de foamete şi suferinţă a atins un apogeu înfiorător. Plebea din Paris s-a năpustit în palatul Tuileries. Gărzile elveţiene loiale au încercat să-şi apere stăpânul, însă Ludovic, incapabil să ia o decizie, a ordonat „încetarea focului” chiar când mulţimea se retrăgea. Îmbătat de sânge, vacarm şi vin ieftin, poporul i-a ucis pe elveţieni până la ultimul, apoi a invadat palatul căutându-l pe Ludovic, care şi-a găsit scăparea în sala de şedinţe a Adunării, unde a fost suspendat instantaneu din funcţie. Luat prizonier, a fost dus în vechiul castel al Templului.

Însă armatele austriece şi prusace şi-au continuat înaintarea, iar panica a devenit isterie, preschimbându-i pe bărbaţi şi femei în fiare sălbatice. În prima săptămână din septembrie 1792 mulţimea a pătruns în închisori şi a ucis toţi deţinuţii. Guvernul nu a intervenit. Iacobinii, conduşi de Danton, ştiau că această criză însemna fie succesul, fie eşecul revoluţiei, şi că doar cea mai brutală cutezanţă i-ar fi putut salva. Adunarea Legislativă a fost închisă, iar la 21 septembrie 1792 s-a întrunit o nouă Convenţie Naţională. Noul organ era alcătuit aproape exclusiv din revoluţionari extremişti. Regele a fost acuzat formal de înaltă trădare şi adus în faţa Convenţiei. A fost găsit vinovat şi condamnat la moarte cu un vot de 361 la 360 (votul în plus fiind cel al vărului său, ducele de Orleans). La 21 ianuarie 1793, liniştit şi plin

de demnitate, s-a lăsat dus la eşafod. Nu înţelesese nicio clipă ce-a fost cu toate împuşcăturile şi zarva din ultimii ani. Şi fusese prea mândru ca să pună întrebări.

Iacobinii s-au întors apoi împotriva elementului mai moderat din Convenţie, girondinii, numiţi aşa după districtul sudic de unde veneau, Gironde. S-a instituit un tribunal revoluţionar special şi 21 de girondini de frunte au fost condamnaţi la moarte. Ceilalţi s-au sinucis. Erau oameni capabili şi oneşti, însă prea filosofici şi moderaţi pentru a supravieţui în acei ani înfricoșători.

În octombrie 1793 iacobinii au suspendat Constituţia „până la declararea păcii". Puterea a fost plasată în mâinile unui mic Comitet al Siguranţei Publice condus de Danton şi Robespierre. Religia şi cronologia creştine au fost abolite. Venise „Epoca Raţiunii" (despre care Thomas Paine scrisese atât de elocvent în timpul Revoluţiei Americane), iar odată cu ea sosise şi „Teroarea" care timp de peste un an a omorât oameni buni, răi şi indiferenţi la o rată de 70 sau 80 pe zi.

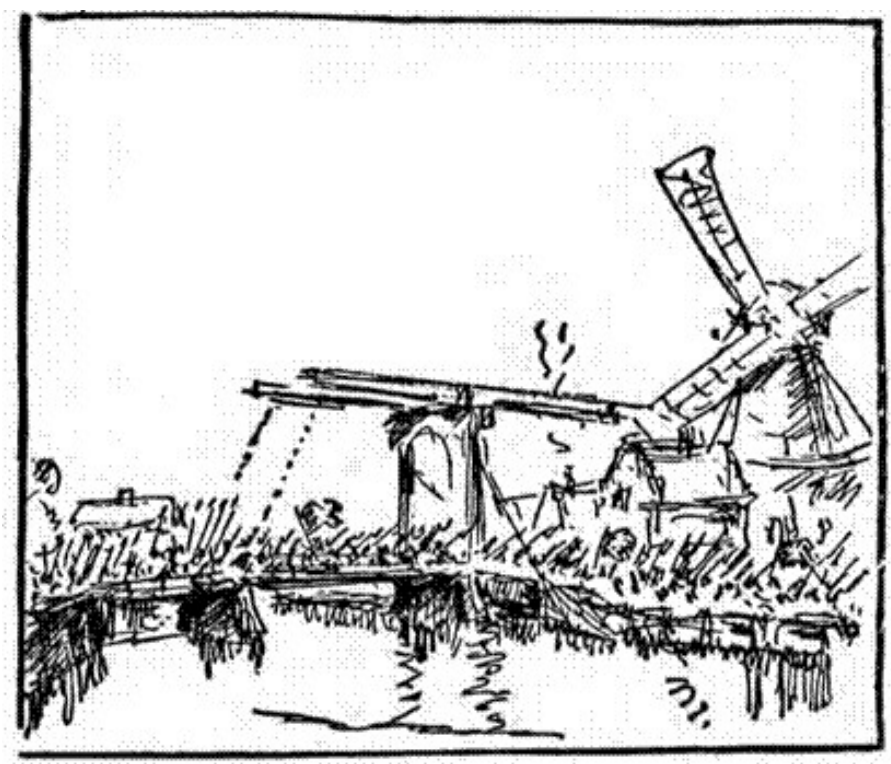

REVOLUŢIA FRANCEZĂ INVADEAZĂ OLANDA

Cârmuirea autocratică a regelui fusese spulberată. I-a urmat tirania câtorva oameni însufleţiţi de o dragoste aşa pătimaşă pentru virtutea democratică, încât se simţeau obligaţi să-i ucidă pe toţi cei care nu

erau de acord cu ei. Franţa s-a transformat într-un abator. Toată lumea bănuia pe toată lumea. Nimeni nu se simţea în siguranţă. Împinşi de teamă, câţiva membrii ai vechii Convenţiei, ştiindu-se următorii candidaţi la eşafod, s-au întors împotriva lui Robespierre, care îşi decapitase deja majoritatea colegilor. Robespierre, „singurul democrat adevărat şi pur", a încercat să se sinucidă, dar nu a izbutit. Maxilarul sfărâmat i-a fost bandajat în grabă şi Robespierre a fost târât la ghilotină. La 27 iulie 1794 (9 Thermidor anul al II-lea, potrivit bizarului calendar al revoluţiei), Regimul Terorii s-a sfârşit şi tot Parisul a dansat de bucurie.

Totuşi, periculoasa poziţie a Franţei impunea ca guvernul să rămână în mâinile câtorva bărbaţi fermi, până când numeroşii inamici ai revoluţiei aveau să fie alungaţi de pe pământul patriei franceze. În timp ce armatele revoluţionare pe jumătate dezbrăcate şi lihnite de foame purtau bătălii disperate pe Rin, în Italia, Belgia şi Egipt, învingându-i pe toţi inamicii Marii Revoluţii, au fost numiţi cinci Directori care au guvernat Franţa timp de patru ani. Puterea i-a fost acordată apoi unui general de succes care se numea Napoleon Bonaparte şi care a devenit „prim consul" al Franţei în anul 1799. Şi în următorii cincisprezece ani bătrânul continent european a devenit laboratorul unor experimente politice cum nu se mai văzuseră pe lume.

53 NAPOLEON

NAPOLEON S-A NĂSCUT ÎN ANUL 1769, FIIND AL TREILEA BĂIAT al lui Carlo Maria Bonaparte, un respectabil notar public din oraşul Ajaccio din Insula Corsica, şi al soţiei acestuia Letizia Ramolino. Aşadar nu era francez, ci italian a cărui insulă de baştină (o fostă colonie greacă, cartagineză şi romană din Marea Mediterană) se zbătuse ani de zile să îşi recapete independenţa, mai întâi faţă de genovezi, iar după jumătatea secolului al XVIII-lea faţă de francezi, care se oferiseră amabili să-i ajute pe corsicani în lupta pentru libertate, dar apoi ocupaseră insula în beneficiu propriu.

Până la douăzeci de ani, tânărul Napoleon fusese un patriot corsican profesionist — un sinn feiner[31] corsican ce spera să-şi izbăvească ţara iubită de jugul inamicului francez urât cu înverşunare. Însă Revoluţia Franceză recunoscuse neaşteptat revendicările corsicanilor şi Napoleon, care primise o instrucţie bună la şcoala militară din Brienne, a trecut cu timpul în serviciul ţării adoptive. Deşi nu a învăţat niciodată să scrie corect franceza ori să o vorbească fără un accent italian pronunţat, a devenit francez. La un moment dat a ajuns să reprezinte expresia cea mai înaltă a tuturor virtuţilor franceze. În prezent e considerat simbolul geniului galic.

Napoleon s-a mişcat repede. Cariera lui nu acoperă mai mult de

douăzeci de ani. În acest scurt interval a purtat mai multe războaie, a obținut mai multe victorii, a mărşăluit mai multe mile, a cucerit mai mulţi kilometri pătraţi, a omorât mai mulţi oameni, a realizat mai multe reforme şi în general a răscolit Europa mai mult decât oricine altcineva (inclusiv Alexandru cel Mare şi Ginghis Han).

Era un om mărunţel, iar în primii ani de viaţă a avut o sănătate şubredă. N-a impresionat pe nimeni cu frumuseţea lui şi până la sfârşitul zilelor se purta foarte stângaci când era obligat să participe la vreun eveniment social. Nu a avut parte de niciunul dintre avantajele conferite de descendenţă, naştere sau bogăţii. În tinereţe a trăit într-o sărăcie lucie şi deseori rămânea nemâncat ori era silit să câştige te miri cum câţiva bănuţi în plus.

Ca geniu literar nu promitea prea mult. Când a concurat pentru un premiu oferit de Academia din Lyon, eseul lui s-a da sat penultimul, Napoleon ieşind astfel al cincisprezecelea din şaisprezece candidaţi. Însă a depăşit toate aceste dificultăţi datorită credinţei sale absolute şi de nezdruncinat în propriul destin şi în propriul viitor glorios. Ambiţia a fost principalul motor al vieţii lui. Gândul la sine, lucrătura majusculei N cu care îşi semna toate scrisorile şi care se repeta mereu în ornamentele palatelor sale construite în grabă, voinţa absolută de a face din numele Napoleon cel mai însemnat lucru din lume după numele lui Dumnezeu, aceste dorinţe l-au dus pe Napoleon pe o culme a faimei neatinsă de nimeni altul.

Pe vremea când era locotenent cu jumătate de soldă, tânărului Bonaparte îi plăceau foarte mult *Vieţile paralele*, o carte despre bărbaţii faimoşi scrisă de istoricul grec Plutarh. Însă nu a încercat niciodată să egaleze înaltele standarde de caracter stabilite de aceşti eroi ai vremilor de demult. Lui Napoleon par să îi fi lipsit acele sentimente atente şi cumpătate care îi deosebesc pe oameni de animale. Ar fi foarte dificil de stabilit dacă a iubit vreodată şi pe altcineva în afară de propria persoană. Vorbea cuviincios cu mama lui, însă Letizia avea un aer şi maniere de mare doamnă şi, în stilul mamelor italience, ştia cum să-şi stăpânească odraslele şi să le impună respect. Vreme de câţiva ani a ţinut la Josephine, chipeşa lui nevastă creolă, fiica unui ofiţer francez din Martinica şi văduva vicontelui de Beauharnais, executat de Robespierre după ce pierduse o bătălie contra prusacilor. Însă împăratul a divorţat de ea pentru că nu îi dăruise un fiu şi moştenitor, după care s-a căsătorit cu fiica împăratului austriac, întrucât acest mariaj părea o strategie politică bună.

În timpul asediului Toulonului, unde a câştigat multă faimă la comanda unei baterii, Napoleon l-a studiat cu atenţie sârguincioasă pe Machiavelli. A urmat sfatul politicianului florentin şi nu şi-a ţinut niciodată cuvântul dacă încălcarea promisiunii îl avantaja. Cuvântul „recunoştinţă” nu figura în vocabularul său personal. Ca să fim

cinstiţi, nici el nu aştepta recunoştinţă din partea celorlalţi. Suferinţa umană îl lăsa absolut indiferent. În 1798 în Egipt a executat prizonieri de război cărora li se promisese că vor rămâne în viaţă, iar în Siria a îngăduit tacit ca răniţii lui să fie uciși cu cloroform când şi-a dat seama că era imposibil să îi transporte pe corăbii. A poruncit condamnarea la moarte a ducelui de Enghien de către o curte marţială părtinitoare şi împuşcarea lui împotriva oricărei legi, din singurul motiv că „Bourbonii aveau nevoie de un avertisment". A hotărât ca ofiţerii germani capturaţi în timp ce luptau pentru independenţa ţării lor să fie împuşcaţi lângă cel mai apropiat zid, iar când eroul tirolez Andreas Hofer a căzut în mâinile lui după o rezistenţă absolut eroică, a fost executat ca un trădător de rând.

Pe scurt, dacă studiem firea împăratului începem să le înţelegem pe acele mame englezoaice îngrijorate care obişnuiau să-şi trimită copiii la culcare amenințându-i: „dacă nu veţi fi foarte cuminţi, vine şi vă ia Bonaparte, care mănâncă băieţei şi fetiţe la micul dejun". Şi totuşi, după ce am spus atât de multe lucruri neplăcute despre acest tiran ciudat, care se îngrijea minuţios de fiecare unitate a armatei, dar care neglija serviciile medicale şi care îşi distrugea uniformele cu apă de colonie fiindcă nu putea suporta mirosul sărmanilor săi soldaţi transpiraţi; aşadar după ce am spus toate aceste lucruri dezagreabile şi fiind absolut pregătit să adaug multe altele, trebuie să mărturisesc o senzaţie tainică de îndoială.

Stau la o masă comodă plină de cărţi, cu un ochi pe maşina de scris şi cu celălalt pe pisica Licorice, care are o predilecţie pentru foile de indigo, şi vă spun că împăratul Napoleon era o persoană vrednică de tot dispreţul. Însă dacă m-aş uita acum pe fereastră la Seventh Avenue şi nesfârşita procesiune de camioane şi căruţe s-ar opri brusc, iar eu aş auzi tobe şi l-aş vedea pe acest omuleţ călare pe calul său alb şi îmbrăcat în uniforma lui verde ponosită, nu ştiu ce să zic, dar tare mă tem că mi-aş lăsa cărţile, pisicuţa, casa şi toate şi l-aş urma oriunde ar vrea să mă ducă. Bunicul meu a făcut asta şi Dumnezeu e martor că nu se născuse pentru a fi erou. Bunicii altor milioane de oameni au făcut la fel. N-au primit nicio răsplată, dar nici nu aşteptau vreuna. Cu dragă inimă îşi puneau picioarele, braţele şi vieţile în slujba acestui străin care îi ducea la mii de kilometri de casele lor, în focul tunurilor ruseşti, engleze, spaniole, italiene sau austriece şi privea imperturbabil în gol în timp ce ei se zvârcoleau în agonia morţii.

Dacă îmi cereţi o explicaţie, trebuie să vă răspund că nu am niciuna. Pot doar să ghicesc unul dintre motive. Napoleon a fost cel mai mare actor şi tot continentul european a fost scena lui. În orice moment şi în orice împrejurare ştia ce atitudine i-ar fi impresionat la maximum pe spectatori şi înţelegea ce cuvinte ar fi creat cea mai profundă impresie. Că vorbea în deşertul egiptean, pe fundalul Sfinxului şi al piramidelor,

sau că li se adresa oamenilor săi care dârdâiau în câmpiile înrourate din Italia, nu avea importanţă. Era în permanenţă stăpân pe situaţie. Chiar şi la sfârşit, exilat pe o mică stâncă din mijlocul Atlanticului, bolnav, la mila unui guvernator britanic obtuz şi insuportabil, tot el a ocupat centrul scenei.

După înfrângerea de la Waterloo, cu excepţia câtorva prieteni de încredere, nimeni nu l-a mai văzut pe marele împărat. Europenii ştiau că trăia pe Insula Sfânta Elena, ştiau că o garnizoană britanică îl păzea zi şi noapte, ştiau că flota britanică păzea garnizoana britanică care îl păzea pe împărat la ferma lui din Longwood. Însă împăratul nu a ieşit nici din gândurile prietenilor, nici din ale inamicilor. Când boala şi deznădejdea l-au răpus în cele din urmă, ochii lui tăcuţi au continuat să bântuie lumea. Până în ziua de astăzi reprezintă în viaţa Franţei o forţă exact ca acum o sută de ani, când oamenii leşinau la simpla vedere a acestui bărbat palid care îşi ţinea caii în cele mai sacre biserici din Kremlin şi care îi trata pe papă şi pe puternicii pământului ca pe nişte lachei.

Mi-ar trebui câteva volume doar pentru o simplă schiţă a vieţii lui. Ar fi nevoie de mii de pagini pentru a vă vorbi despre marea reformă politică a statului francez, despre noile sale coduri de legi adoptate în majoritatea ţărilor europene, despre acţiunile întreprinse de el în fiecare domeniu de activitate publică. Însă vă pot explica în câteva cuvinte motivul succesului său atât de răsunător în prima parte a carierei şi al prăbuşirii în ultimii zece ani. Din 1789 până în 1804, Napoleon a fost marele lider al Revoluţiei Franceze. Nu lupta doar pentru gloria propriului nume. A învins Austria, Italia, Anglia şi Rusia deoarece el şi soldaţii lui erau apostolii unui nou crez, cel al „Libertăţii, Fraternităţii şi Egalităţii”, fiind inamicii curţilor regale şi prietenii poporului.

Însă în anul 1804 Napoleon s-a declarat împărat ereditar al francezilor şi i-a poruncit papei Pius VII să vină şi să-l încoroneze, aşa cum papa Leon III îl încoronase, în anul 800, pe celălalt mare rege al francilor, Carol cel Mare, un model constant pentru Napoleon.

Odată întronat, fostul conducător revoluţionar a devenit imitaţia nereuşită a unui monarh Habsburg. Şi-a uitat mama spirituală, clubul iacobinilor. A încetat să mai fie apărătorul asupriţilor. A devenit capul asupritorilor şi îşi ţinea plutonul de execuţie pregătit să îi împuşte pe cei care îndrăzneau să se opună voinţei imperiale. În 1806, când rămăşiţele jalnice ale Sfântului Imperiu Roman au fost aruncate la coşul de gunoi al istoriei şi când ultimul vestigiu al gloriei romane a fost nimicit de nepotul unui ţăran italian, nimeni nu vărsase o lacrimă. Dar când armatele napoleoniene au invadat Spania, i-au obligat pe spanioli să recunoască un rege pe care îl detestau şi i-au masacrat pe bieţii madrileni rămaşi loiali vechilor domnitori, opinia publică s-a

întors totuşi împotriva eroului de la Marengo, Austerlitz şi din alte o sută de bătălii revoluţionare. Atunci, şi numai atunci, când Napoleon, din erou al revoluţiei, a ajuns personificarea tuturor însuşirilor rele ale Vechiului Regim, a reuşit Anglia să dea o direcţie sentimentului de ură care se răspândea repede, făcându-i pe toţi oamenii cinstiţi inamici ai împăratului francez.

Englezii fuseseră profund dezgustaţi de la bun început citind în ziare detaliile înfiorătoare ale regimului Terorii. Organizaseră şi ei o mare revoluţie (sub domnia lui Carol I) cu un secol înainte. Fusese o treabă simplă în comparaţie cu tumultul din Paris. În ochii englezului obişnuit, un iacobin era un monstru care trebuia împuşcat pe loc, iar Napoleon era Căpetenia Diavolilor. Flota britanică supusese Franţa unei blocade încă din 1798. Îi stricase lui Napoleon planul de a invada India şi îl obligase la o retragere ruşinoasă după victoriile obţinute pe malurile Nilului. Şi, în sfârşit, în anul 1805, Anglia a avut parte de oportunitatea pe care o aşteptase atâta vreme.

În apropiere de Capul Trafalgar, pe coasta sud-vestică a Spaniei, Nelson a anihilat flota napoleoniană, nelăsându-i nicio posibilitate de redresare. Începând din acel moment, împăratul a fost blocat pe uscat. Şi-ar fi putut menţine totuşi poziţia recunoscută de stăpân al continentul dacă ar fi înţeles semnele timpului şi ar fi acceptat pacea onorabilă pe care i-o oferiseră puterile. Însă Napoleon fusese orbit de văpaia propriei glorii. Nu era dispus să recunoască egali. Nu putea tolera rivali. Iar ura lui s-a întors împotriva Rusiei, misterioasa ţară a câmpiilor nesfârşite cu o rezervă inepuizabilă de carne de tun.

Câtă vreme Rusia a fost guvernată de Pavel I, fiul deficient mintal al Ecaterinei cea Mare, Napoleon a ştiut să manevreze situaţia. Însă Pavel a devenit din ce în ce mai iresponsabil, până când supuşii lui au fost obligaţi să-l asasineze (ca să nu fie trimişi cu toţii în minele de plumb din Siberia), iar fiul lui Pavel, Alexandru, nu împărtăşea afecţiunea tatălui său pentru uzurpatorul pe care-l considera duşmanul neamului omenesc, perturbatorul etern al păcii. Alexandru era un bărbat pios care se credea ales de Dumnezeu pentru a scăpa lumea de blestemul corsican. S-a aliat cu Prusia, Anglia şi Austria, dar a fost înfrânt. A încercat de cinci ori şi de cinci ori a eşuat. În anul 1812 l-a aţâţat iarăşi pe Napoleon până când împăratul francez, furibund, a jurat să dicteze pacea în Moscova. Apoi, de pretutindeni, din Spania, Germania, Olanda, Italia şi Portugalia, regimente au fost duse contrar voinţei lor în nord pentru ca mândria rănită a marelui împărat să fie răzbunată cum se cuvine.

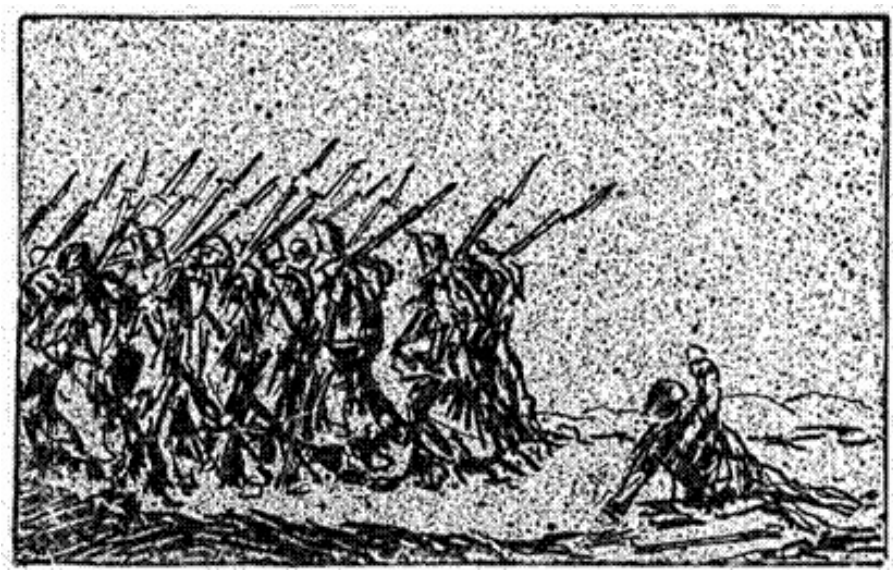

RETRAGEREA DIN MOSCOVA

Restul poveştii se ştie. După un marş de două luni, Napoleon a ajuns în capitala Rusiei, stabilindu-şi cartierul general în Kremlin. În noaptea de 15 septembrie 1812 Moscova a luat foc. Oraşul a ars patru zile. În seara celei de-a cincea zile Napoleon a ordonat retragerea. Peste două săptămâni a început să ningă. Armata şi-a târât picioarele prin noroi şi lapoviţă până pe 26 noiembrie, când a ajuns la râul Berezina. Atunci au început atacurile ruseşti în toată puterea cuvântului. Cazacii roiau în jurul trupelor *Grande Armée*, care nu mai era o armată, ci o gloată în dezordine. Pe la jumătatea lui decembrie, în oraşele din estul Germaniei au început să se arate cei dintâi supravieţuitori.

Apoi au circulat numeroase zvonuri despre o revoltă iminentă. „A venit timpul", au spus popoarele Europei, „să ne eliberăm de acest jug insuportabil". Şi au început să caute puştile vechi care scăpaseră de privirile spionilor francezi omniprezenţi.

Însă înainte de a afla ei ce se întâmplase, Napoleon se întorsese cu o nouă armată. Îşi părăsise soldaţii învinşi şi gonise cu sania la Paris, făcând un ultim apel pentru a primi alţi soldaţi ca să apere pământul sfânt al Franţei de o invazie străină.

Pe drum spre est, pentru a înfrunta puterile aliate, l-au urmat copii de 16 şi 17 ani. Pe 16, 18 şi 19 octombrie 1813 s-a dat teribila bătălie de la Leipzig, unde trei zile la rând băieţandri în verde şi băieţandri în albastru au luptat unii cu alţii până când apele râului Elster s-au înroşit de sânge. În după-amiaza zilei de 17 octombrie, rezervele comasate ale infanteriei ruse au spart liniile franceze şi Napoleon a fugit.

S-a întors la Paris. A abdicat în favoarea fiului său minor, însă puterile aliate au insistat ca Ludovic XVIII, fratele răposatului Ludovic XVI, să ocupe tronul Franţei, aşa că prinţul de Bourbon cu o privire stinsă şi-a făcut intrarea triumfală în Paris, înconjurat de cazaci şi ulani.

Cât despre Napoleon, a fost numit conducător suveran al micii insule Elba din Marea Mediterană, unde şi-a organizat rândaşii într-o oaste miniaturală şi a dat bătălii pe tabla de şah.

Nici nu plecase însă bine din Franţa că poporul a început să înţeleagă ce pierduse. Oricât de costisitori, ultimii douăzeci de ani fuseseră o perioadă de glorie măreaţă. Parisul fusese capitala lumii. Rotofeiul rege Bourbon care în zilele exilului nu învăţase nimic şi nu uitase nimic dezgusta pe toată lumea cu indolenţa lui.

La 1 martie 1815, pe când reprezentanţii aliaţilor se pregăteau să purceadă la descifrarea hărţii Europei, Napoleon a debarcat fără veste lângă Cannes. În mai puţin de o săptămână armata franceză îi abandonase pe Bourboni şi fugise în sud să-şi pună săbiile şi baionetele la dispoziţia „micului caporal”. Napoleon a mărşăluit drept spre Paris, unde a ajuns pe 20 martie. De această dată a fost mai prudent. A oferit pacea, însă aliaţii au insistat pentru război. Europa întreagă s-a ridicat împotriva „corsicanului perfid”. Împăratul a înaintat rapid spre nord, pentru a-şi zdrobi duşmanii înainte ca aceştia să-şi poată uni forţele. Însă Napoleon nu mai era acelaşi. Se simţea rău. Obosea repede. Dormea când ar fi trebuit să stea treaz şi să conducă atacul avangardei. Pe deasupra, îi lipseau mulţi dintre generalii loiali de odinioară. Muriseră.

La începutul lui iunie armatele sale au intrat în Belgia. Pe 16 iunie i-a învins pe prusacii comandaţi de Blücher. Însă unul dintre ofiţerii lui subordonaţi nu a reuşit să anihileze armata în retragere, aşa cum i se ordonase.

Două zile mai târziu Napoleon l-a înfruntat pe Wellington în apropiere de Waterloo. Era 18 iunie, o duminică. La ora 2 după-amiaza bătălia părea câştigată de francezi. La ora 3, în zare, spre răsărit, s-a ivit o dâră de praf. Napoleon a crezut că asta însemna apropierea propriei cavalerii ce avea să preschimbe înfrângerea englezilor într-o adevărată debandadă. La ora 4 a înţeles cum stăteau, de fapt, lucrurile. Blestemând şi înjurând, bătrânul Blücher şi-a mânat soldaţii obosiţi de moarte în focul încăierării. Şocul a rupt rândurile gărzilor franceze. Napoleon nu avea alte rezerve. Le-a spus oamenilor săi să-şi scape fiecare pielea şi a fugit.

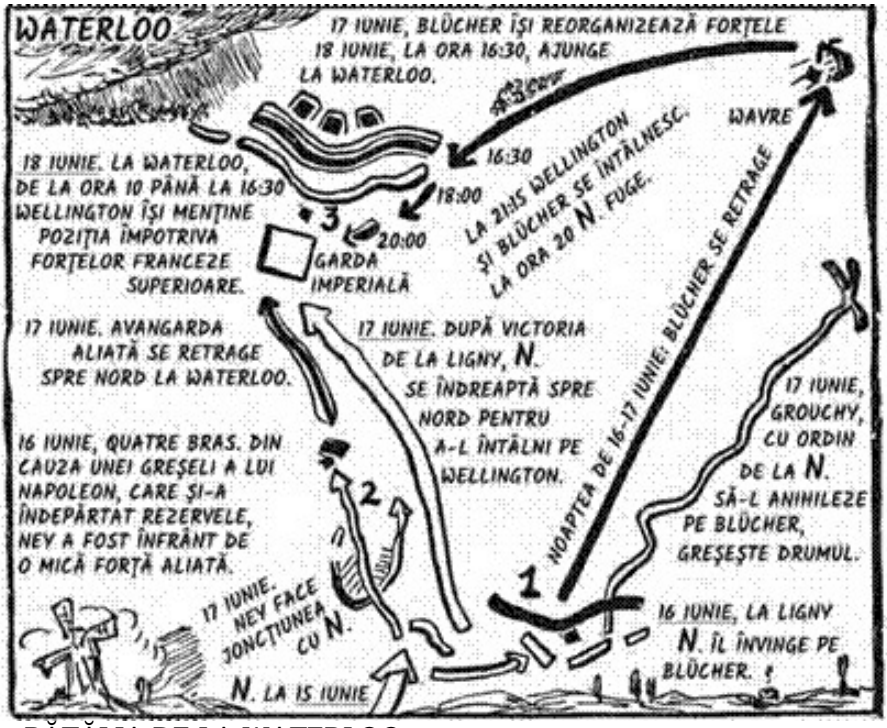

BĂTĂLIA DE LA WATERLOO

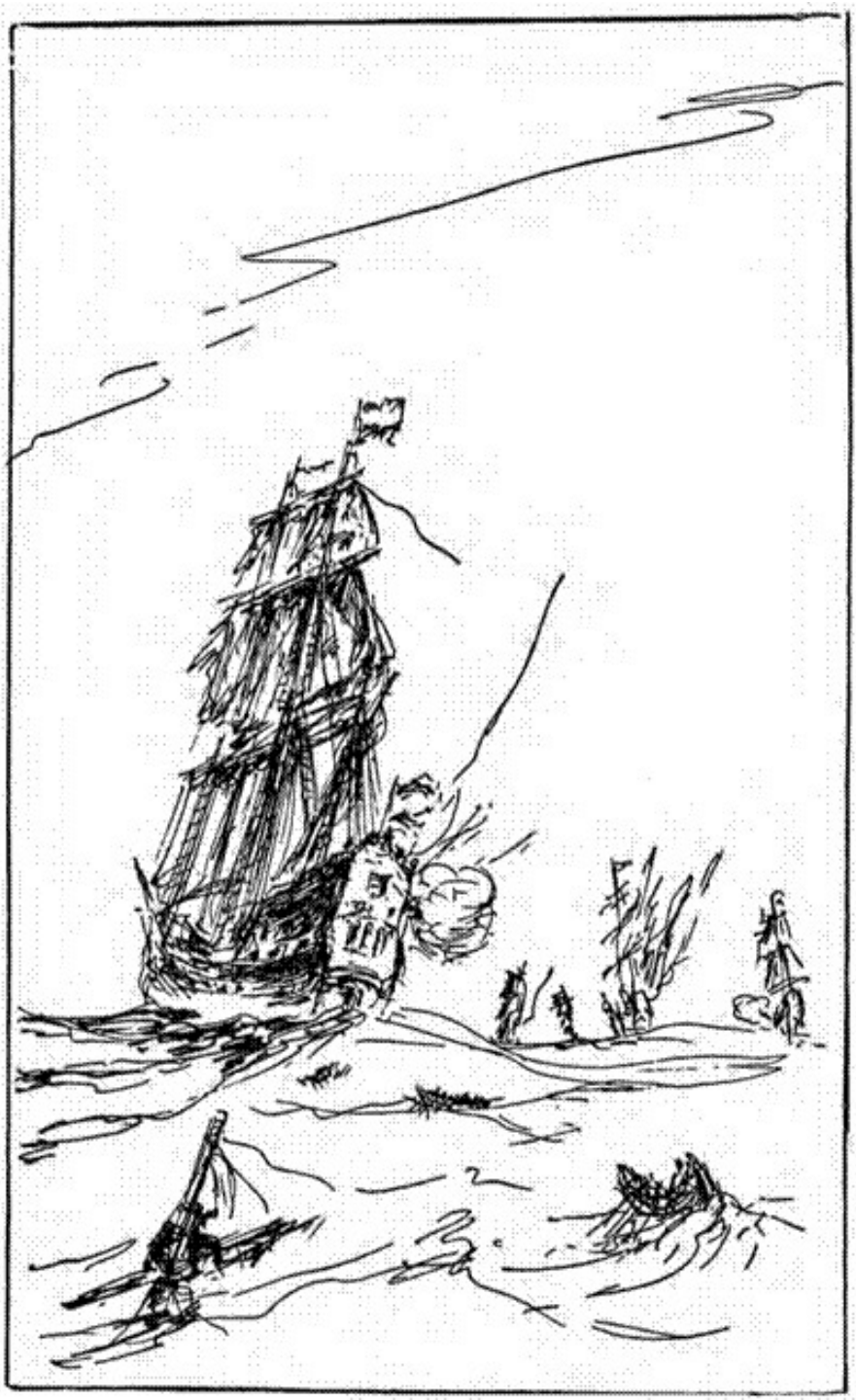

SPRE TRAFALGAR

A abdicat pentru a doua oară în favoarea fiului său. La doar o sută

de zile după evadarea din Elba se îndrepta spre ţărm. Intenţiona să meargă în America. În 1803 vânduse pe mai nimic colonia franceză Louisiana (în mare pericol să fie cucerită de englezi) tinerei Republici Americane. „Americanii”, şi-a zis în sinea lui, „vor fi recunoscători şi-mi vor da un petic de pământ şi o casă unde să-mi petrec în tihnă sfârşitul zilelor”. Însă flota engleză supraveghea toate porturile franceze. Prins între armatele aliate şi corăbiile britanice, Napoleon nu a avut de ales. Prusacii intenţionau să-l împuşte. Poate englezii aveau să fie mai generoşi. A aşteptat la Rochefort în speranţa că avea să se ivească ceva. La o lună după Waterloo, noul guvern francez i-a ordonat să părăsească teritoriul francez în douăzeci şi patru de ore. Într-un gest teatral, i-a trimis o scrisoare prinţului regent al Angliei (regele George III era într-un ospiciu), înştiinţând-o pe Alteţa Sa Regală în legătură cu intenţia de a „se lăsa la mila inamicilor săi şi de a cere, asemenea lui Temistocle, să fie primit în căminul duşmanilor…”

La 15 iulie a urcat la bordul navei *Bellerophon* şi i-a predat sabia amiralului Hotham. La Plymouth a fost transferat pe *Northumberland*, care l-a dus în Insula Sfânta Elena. Acolo şi-a petrecut ultimii şapte ani de viaţă. A încercat să-şi scrie memoriile, s-a ciondănit cu gărzile şi a visat la vremurile de odinioară. Fapt destul de curios, a revenit (cel puţin în imaginaţia sa) la punctul de pornire. Şi-a adus aminte de zilele când dădea bătălii în numele revoluţiei. A încercat să se convingă că întotdeauna fusese adevăratul prieten al marilor principii ale „Libertăţii, Fraternităţii şi Egalităţii”, pe care soldaţii zdrenţăroşi ai Convenţiei le purtaseră până la capătul pământului. Îi plăcea să stăruie asupra carierei de comandant suprem şi consul. Arareori a vorbit despre imperiu. Uneori se gândea la fiul lui, ducele de Reichstadt, micul vultur care trăia la Viena, unde era tratat ca „ruda săracă” de tinerii lui verişori din Casa de Habsburg, ai căror părinţi tremuraseră cândva doar la auzul numelui său. Când a venit sfârşitul, îşi conducea trupele spre victorie. I-a ordonat lui Ney să atace cu gărzile. Apoi a murit.

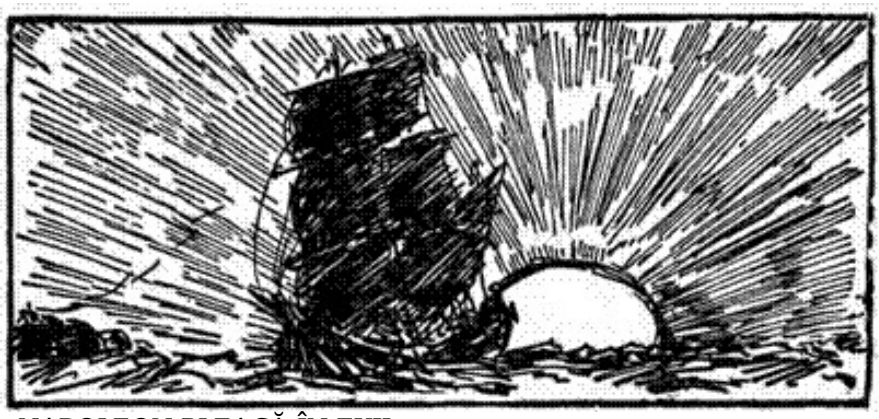

NAPOLEON PLEACĂ ÎN EXIL

Dacă doriţi totuşi o explicaţie a acestei cariere stranii, dacă vreţi să ştiţi cu adevărat cum poate cineva să stăpânească atât de mulţi oameni atât amar de ani prin simpla forţă a voinţei, nu citiţi cărţile scrise despre el. Autorii lor fie l-au urât, fie l-au iubit pe împărat. Veţi afla multe fapte, însă e mai important să „simţiţi istoria" decât să o cunoaşteţi. Nu citiţi, ci aşteptaţi ocazia de a asculta un artist bun interpretând cântecul intitulat *Cei doi grenadieri*. Versurile au fost scrise de Heine, marele poet german care a trăit în era napoleoniană. Muzica a fost compusă de Schumann, un german care l-a văzut pe împărat, inamicul ţării sale, ori de câte ori acesta mergea în vizită la socrul imperial. Prin urmare cântecul este opera a doi oameni care aveau toate motivele să-l deteste pe tiran.

Ascultaţi-l. Aşa veţi înţelege ceea ce nicio mie de volume nu v-ar putea spune.

54 SFÂNTA ALIANŢĂ

DE ÎNDATĂ CE NAPOLEON A FOST TRIMIS PE INSULA SFÂNTA ELENA, CONDUCĂTORII ÎNVINŞI DE ATÂTEA ORI DE „CORSICANUL" DETESTAT S-AU ÎNTRUNIT LA VIENA ŞI AU ÎNCERCAT SĂ ANULEZE NUMEROASELE SCHIMBĂRI ISCATE DE REVOLUŢIA FRANCEZĂ

ALTEŢELE IMPERIALE, ALTEŢELE REGALE, ÎNĂLŢIMILE LOR ducii, miniştrii extraordinari şi plenipotenţiari, alături de simplele Excelenţe şi armatele lor de secretari, servitori şi paraziţi, ale căror strădanii fuseseră întrerupte atât de insolent de revenirea bruscă a îngrozitorului corsican (care acum năduşea sub soarele dogoritor din Sfânta Elena), s-au întors la treburile lor. Victoria a fost sărbătorită cum se cuvine prin dineuri, petreceri în grădină şi baluri la care se dansa noul şi extrem de şocantul „vals", spre marea indignare a doamnelor şi domnilor care îşi aminteau menuetul Vechiului Regim.

Timp de aproape o generaţie trăiseră retraşi. Primejdia, în sfârşit,

trecuse. Erau foarte elocvenţi pe tema crâncenelor vitregii îndurate. Şi se aşteptau să fie despăgubiţi pentru fiecare bănuţ pierdut din cauza incalificabililor iacobini care cutezaseră să-l ucidă pe regele uns, aboliseră perucile şi renunţaseră la pantalonii scurţi ai curţii de la Versailles pentru sărăcăcioşii pantaloni lungi purtaţi în mahalalele pariziene.

Aţi putea crede că e absurd să menţionez un astfel de amănunt. Dar, fără supărare, Congresul de la Viena a fost o succesiune lungă de asemenea absurdităţi şi multe luni dilema „pantaloni scurţi sau pantaloni lungi" i-a interesat pe delegaţi mai mult decât găsirea unor soluţii la problemele din Saxonia sau Spania. Majestatea Sa regele Prusiei a mers atât de departe încât a comandat o pereche de pantaloni scurţi, ca să îşi poată afişa public dispreţul pentru tot ce era revoluţionar.

Pentru a nu se lăsa mai prejos în această nobilă ură pentru revoluţie, un alt potentat german a hotărât că toate taxele plătite de supuşi uzurpatorului francez trebuiau achitate a doua oară conducătorului legitim care îşi iubise poporul din depărtări în timp ce ei se aflau la cheremul căpcăunului corsican. Şi aşa mai departe. Dintr-o gafă în alta, până când cineva îşi pierde răsuflarea şi exclamă: „dar de ce, pentru numele lui Dumnezeu, nu obiectau oamenii?" Şi într-adevăr, de ce? Pentru că oamenii erau absolut epuizaţi, disperaţi, nu le păsa ce se întâmpla, sau cum sau de cine erau conduşi, cu condiţia să fie pace. Erau sătui şi obosiţi de război, revoluţie şi reformă.

Spre sfârşitul deceniului 1780 dansaseră cu toţii în jurul copacului libertăţii. Prinţii îşi îmbrăţişaseră bucătarii şi ducesele dansaseră carmaniola cu lacheii, sincer convinşi că Mileniul Egalităţii şi Fraternităţii se ivise în sfârşit în această lume ticăloasă. În loc de mileniu, fuseseră vizitaţi de comisarul revoluţionar, care încartiruise o duzină de soldaţi murdari în salonul lor, furând şi argintăria familiei când plecase înapoi la Paris să raporteze guvernului cât de entuziast primise „ţara eliberată" Constituţia oferită de poporul francez vecinilor dragi.

Răsuflaseră uşuraţi când auziseră că ultimul episod revoluţionar izbucnit în Paris fusese înăbuşit de un tânăr ofiţer pe nume Bonaparte, sau Buonaparte, care întorsese armele împotriva mulţimii. Ceva mai puţină libertate, fraternitate şi egalitate părea un lucru foarte dezirabil. În scurtă vreme însă, tânărul ofiţer Buonaparte, sau Bonaparte, a devenit unul dintre cei trei consuli ai Republicii Franceze, apoi unicul consul şi în cele din urmă împărat. Fiind mult mai eficient decât orice conducător văzut vreodată, mâna lui apăsa greu asupra supuşilor. Nu le-a arătat milă. Le-a înrolat fiii în armate, le-a măritat fiicele cu generalii lui şi le-a luat tablourile şi statuile

pentru a-şi îmbogăţi propriile muzee. A transformat toată Europa într-o tabără militară şi a omorât aproape o întreagă generaţie de bărbaţi.

Acum dispăruse, iar oamenii (cu excepţia câtorva militari de profesie) îşi doreau un singur lucru. Voiau să fie lăsaţi în pace.

O vreme li se îngăduise să se guverneze singuri, să voteze primari, consilieri şi judecători. Sistemul fusese un eşec teribil. Noii guvernanţi erau neexperimentaţi şi extravaganţi. Din disperare, oamenii s-au întors spre reprezentanţii Vechiului Regim. „Conduceţi-ne voi", au zis, „ca odinioară. Spuneţi-ne ce taxe datorăm şi lăsaţi-ne în pace. Suntem ocupaţi să reparăm daunele făcute de epoca libertăţii".

Organizatorii faimosul Congres s-au străduit fără îndoială să satisfacă această sete de linişte şi pace. Sfânta Alianţă, principalul rezultat al Congresului, a făcut din poliţişti cei mai importanţi demnitari din stat şi a stabilit cea mai aprigă pedeapsă pentru cei care îndrăzneau să critice chiar şi un singur act oficial.

Europa se bucura de pace, însă era pacea unui cimitir. Cei mai importanţi trei bărbaţi la Viena au fost împăratul Alexandru al Rusiei, Metternich, care reprezenta interesele Casei austriece de Habsburg, şi Talleyrand, un fost episcop de Autun care izbutise să supravieţuiască schimbărilor din guvernul francez doar prin forţa şireteniei şi inteligenţei sale şi care acum se deplasase în capitala austriacă pentru a dobândi pentru ţara lui ce se mai putea salva din ruina napoleoniană. Ca tânărul vesel din limerick, care nu îşi dădea seama când era dispreţuit, acest oaspete nepoftit a sosit la petrecere şi a mâncat cu aşa un chef de parcă fusese invitat. Totuşi, nu după multă vreme stătea în capul mesei distrându-i pe toţi cu poveştile lui amuzante şi câştigând bunăvoinţa companiei cu şarmul purtării sale.

Cu douăzeci şi patru de ore înainte de a ajunge la Viena aflase că aliaţii erau împărţiţi în două tabere ostile. De o parte se găseau Rusia, care voia să acapareze Polonia, şi Prusia, care dorea să anexeze Saxonia; de cealaltă parte se găseau Austria şi Anglia, care încercau să împiedice această apropriere, căci capacitatea Prusiei sau Rusiei de a domina Europa contravenea intereselor lor. Talleyrand a manipulat cu multă dibăcie ambele grupuri şi datorită eforturilor sale poporul francez nu a fost nevoit să sufere pentru cei zece ani de împilare îndureţi de Europa din partea funcţionarilor imperiali. El a susţinut că poporul francez nu avusese de ales. Napoleon îi silise să acţioneze conform ordinelor lui. Însă Napoleon nu mai era, iar pe tron se găsea Ludovic XVIII. „Daţi-i o şansă", a pledat Talleyrand. Iar aliaţii, bucuroşi să vadă un rege legitim pe tronul unei ţări revoluţionare, au cedat îndatoritor şi Bourbonii au primit o şansă, de care s-au folosit în aşa fel încât au fost alungaţi după cincisprezece ani.

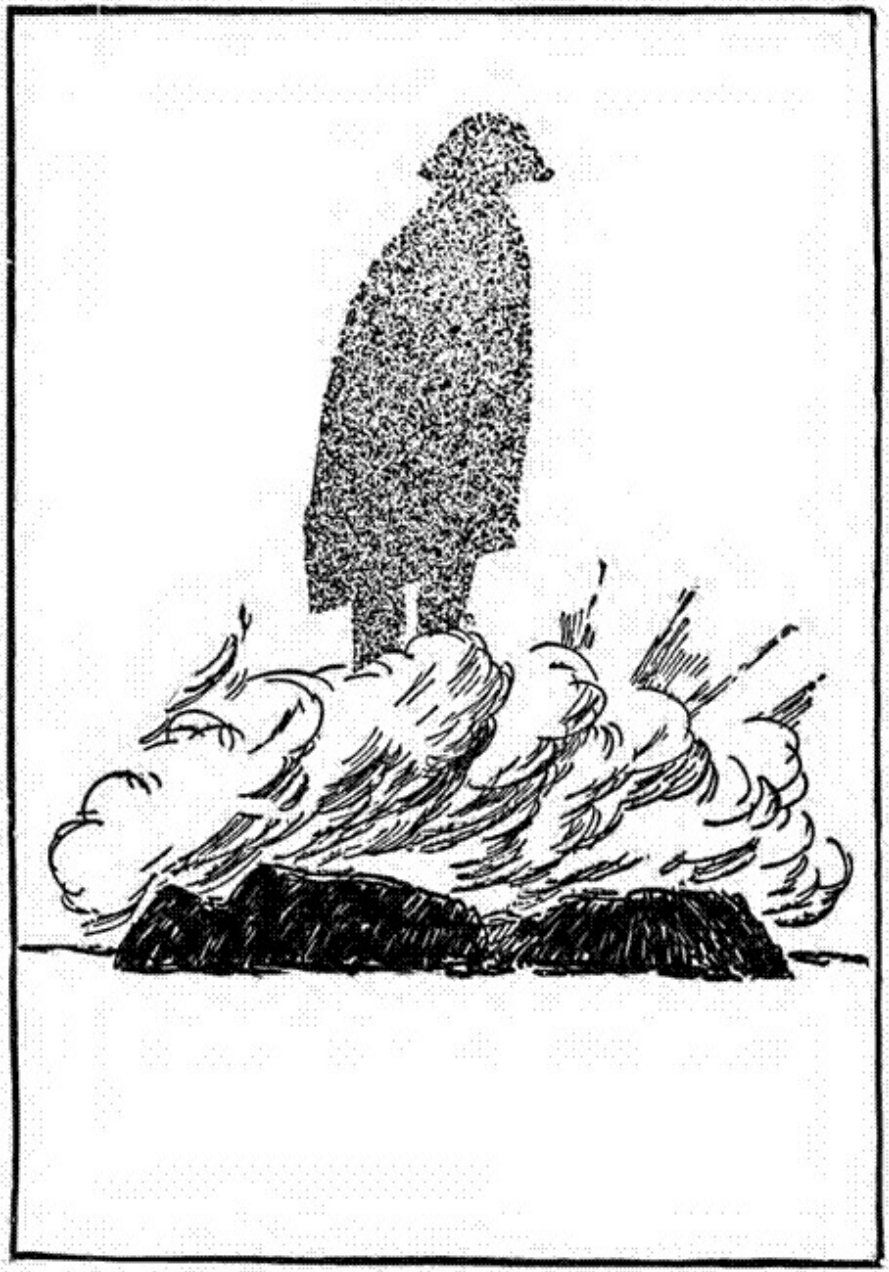

STAFIA CARE ÎNFRICOŞA SFÂNTA ALIANŢĂ

Al doilea bărbat al triumviratului de la Viena a fost Metternich, prim-ministrul austriac, şeful politicii externe a Casei de Habsburg. Wenzel Lothar, prinţ de Metternich-Winneburg, era exact ceea ce sugerează şi numele. Era un mare senior, un domn chipeş cu maniere foarte rafinate, nemăsurat de bogat şi extrem de abil. Pe de altă parte, era produsul unei societăţi care vieţuia la o mie de kilometri distanţă

de gloata asudată care muncea şi trudea în oraşe şi gospodării. În tinereţe, Metternich studia la Universitatea din Strasbourg în momentul izbucnirii Revoluţiei Franceze. Strasbourgul, oraşul unde s-a născut imnul *La Marseillaise*, fusese unul dintre centrele activităţilor iacobine. Metternich îşi amintea că plăcuta lui viaţă socială fusese din nefericire întreruptă, că numeroşi cetăţeni incompetenţi fuseseră chemaţi să îndeplinească sarcini pentru care nu erau pregătiţi, că mulţimea sărbătorise zorii noii libertăţi omorând persoane complet nevinovate. Nu percepuse entuziasmul sincer al maselor, licărul de speranţă din ochii femeilor şi copiilor care dădeau pâine şi apă soldaţilor jerpeliţi ai Convenţiei aflaţi în marş prin oraş în drum spre front şi spre o moarte glorioasă pentru patria franceză.

Toate astea îl umpluseră de dezgust pe tânărul austriac. Erau necivilizate. Dacă erau de dat bătălii, ele trebuiau purtate de tineri spilcuiţi, în uniforme fermecătoare, care atacau pe pajişti înverzite călărind pe cai bine ţesălaţi. Dar să transformi o întreagă ţară într-o tabără militară urât mirositoare, unde vagabonzii erau promovaţi peste noapte la gradul de generali, aşa ceva era şi rău, şi nesăbuit. „Uite ce s-a ales de ideile voastre frumoase", le spunea el diplomaţilor francezi pe care îi întâlnea la dineurile liniştite oferite de unul dintre nenumăraţii arhiduci austrieci. „Aţi vrut libertate, egalitate şi fraternitate şi v-aţi ales cu Napoleon. Mult mai bine ar fi fost dacă v-aţi fi mulţumit cu ordinea existentă." După care îşi expunea propriul sistem bazat pe „stabilitate". Susţinea revenirea la normalitatea vremurilor bune dinaintea războiului, când toată lumea era fericită şi nimeni nu discuta inepţii despre faptul că „oricine e la fel de bun ca toţi ceilalţi". Atitudinea lui era absolut sinceră, iar determinarea deosebită şi puterea lui formidabilă de convingere îl făceau să fie unul dintre cei mai periculoşi duşmani ai ideilor revoluţionare. A murit abia în 1859, aşa că a trăit destul cât să vadă eşecul total al tuturor politicilor sale, măturate de Revoluţia din anul 1848. Atunci s-a trezit în poziţia de cel mai detestat om din Europa şi a riscat de mai multe ori să fie linşat de mulţimi furioase de cetăţeni indignaţi. Însă până la capăt a rămas neclintit în convingerea că făcuse ce trebuia.

Dintotdeauna fusese convins că poporul prefera pacea înaintea libertăţii şi încercase să îi ofere ce era mai bun. Şi, pentru a fi corecţi, trebuie spus că eforturile sale de a stabili o pace universală au fost destul de reuşite. Marile puteri nu s-au năpustit una la gâtul alteia timp de aproape patruzeci de ani, până în 1854, când a început Războiul Crimeii între Rusia, Anglia, Franţa, Italia şi Turcia. Intervalul a constituit un record pentru continentul european.

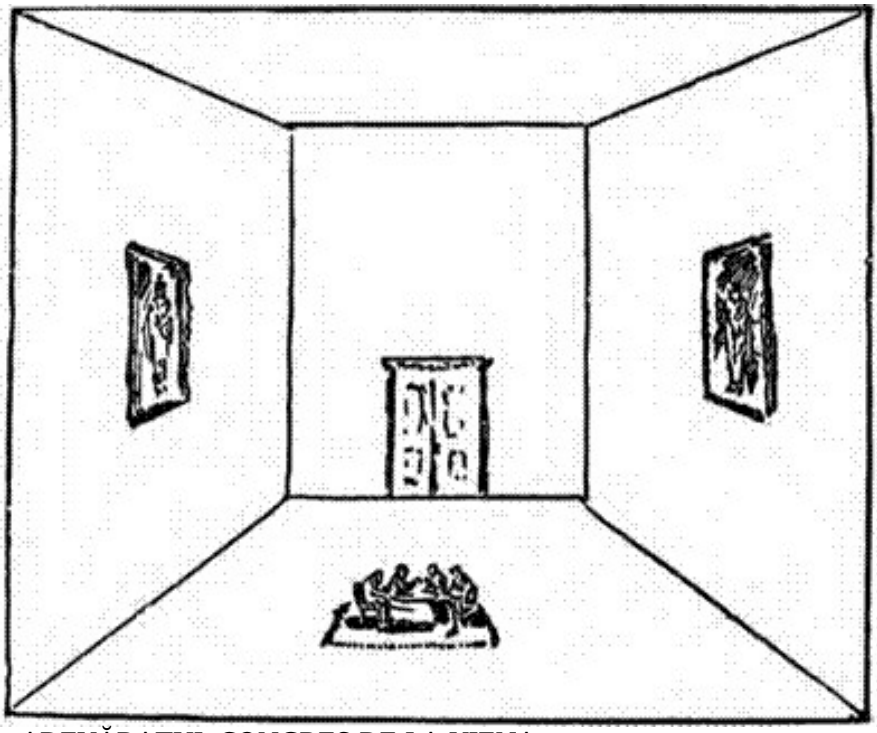

ADEVĂRATUL CONGRES DE LA VIENA

Al treilea erou al acestui congres pe muzică de vals a fost împăratul Alexandru. Crescuse la curtea bunicii sale, faimoasa Ecaterina cea Mare. Împărţit între lecţiile acestei bătrâne viclene, care îl învăţase să considere gloria Rusiei drept cel mai important lucru în viaţă, şi cele ale preceptorului privat, un admirator elveţian al lui Voltaire şi Rousseau, care îi umplea mintea cu o dragoste generală pentru omenire, la maturitate băiatul a ajuns un amestec straniu de tiran egoist şi revoluţionar sentimental. Cât trăise tatăl său nebun, Pavel I, suferise umilinţe grele. Fusese obligat să asiste la măcelul în masă de pe câmpurile de luptă napoleoniene. După aceea roata se întorsese. Oştile sale câştigaseră victoria pentru aliaţi. Rusia devenise salvatoarea Europei şi ţarul acestui popor puternic era aclamat ca un semizeu ce avea să tămăduiască lumea de multele rele.

Însă Alexandru nu era prea deştept. Nu îi cunoştea pe oameni aşa cum îi cunoşteau Talleyrand şi Metternich. Nu înţelegea bizarul joc al diplomaţiei. Era înfumurat (cine nu ar fi în asemenea împrejurări?) şi îi plăcea să audă aplauzele mulţimii, în scurtă vreme devenind principala „atracţie” a Congresului, în vreme ce Metternich, Talleyrand şi Castlereagh (extrem de abilul reprezentant britanic) stăteau la masă bând o sticlă de vin de Tokaji şi decideau ce trebuia făcut în practică. Aveau nevoie de Rusia şi de aceea se arătau foarte politicoşi cu Alexandru, însă erau cu atât mai mulţumiţi cu cât acesta

se implica mai puţin în lucrările efective ale Congresului. Ba chiar i-au încurajat planurile pentru o Sfântă Alianţă, pentru a-l ţine complet ocupat în timp ce ei se îndeletniceau cu treburile concrete.

Alexandru era o persoană sociabilă căreia îi plăcea să meargă la petreceri şi să cunoască lume. În asemenea ocazii era fericit şi vesel, însă caracterul lui ascundea şi o latură foarte diferită. Încerca să uite ceva ce nu putea uita. În noaptea de 23 martie 1801 se găsea într-o încăpere a Palatului Mihail din Petersburg, aşteptând vestea abdicării tatălui său. Însă Pavel refuzase să semneze documentul pus pe masă de nişte ofiţeri beţi, iar aceştia, înfuriaţi, îi puseseră o eşarfă în jurul gâtului şi îl strangulaseră. Apoi coborâseră să anunţe că Alexandru era împăratul tuturor ţinuturilor ruse.

Amintirea acelei nopţi îngrozitoare nu l-a părăsit pe ţar, care era o persoană foarte sensibilă. Fusese educat la şcoala marilor filosofi francezi care nu credeau în Dumnezeu, ci în Raţiunea Umană. Raţiunea singură nu îl putea totuşi mulţumi pe împărat în situaţia delicată în care se afla. A început să audă voci şi să aibă halucinaţii. A încercat să găsească o cale de a-şi împăca conştiinţa. A devenit foarte evlavios şi a început să se intereseze de misticism, acea dragoste ciudată pentru misterios şi necunoscut, la fel de veche ca templele din Teba şi Babilon.

Emoţiile copleşitoare ale marii epoci revoluţionare au influenţat în mod bizar firea contemporanilor. Bărbaţii şi femeile care trăiseră douăzeci de ani de nelinişte şi frică nu rămăseseră chiar normali. Tresăreau ori de câte ori suna clopoţelul de la intrare. Sunetul lui putea însemna vestea „morţii pe câmpul de onoare” a singurului copil. Frazele despre „dragostea frăţească” şi „libertatea” revoluţiei sunau ca nişte vorbe goale în urechile unor ţărani cumplit de îndureraţi. Se agăţau de orice lucru care le putea oferi un sprijin nou în teribilele probleme ale vieţii. În durerea şi nefericirea lor cădeau uşor pradă unui număr mare de impostori care se dădeau drept profeţi şi propovăduiau o învăţătură nouă şi ciudată scoasă din pasajele mai obscure ale cărţii Apocalipsei.

În anul 1814, Alexandru, care consultase deja numeroşi tămăduitori miraculoşi, a auzit de o nouă clarvăzătoare care prezicea sfârşitul iminent al lumii şi îndemna oamenii să se căiască înainte de a fi prea târziu. Doamna în chestiune, baroneasa von Krüdener, era o rusoaică de o vârstă incertă şi o reputaţie similară, soţia unui diplomat rus în zilele împăratului Pavel. Tocase averea soţului şi îl dezonorase cu extravagantele ei aventuri amoroase. A trăit o viaţă foarte deşănţată până au început să-i cedeze nervii şi o vreme nu a fost întreagă la minte.

Se convertise apoi după ce asistase la moartea subită a unui prieten. De atunci încolo dispreţuise orice fel de veselie. Şi-a mărturisit

păcatele cizmarului ei, un evlavios frate morav, adept al reformatorului Jan Hus, pe care Conciliul de la Konstanz îl arsese pe rug pentru ereziile lui în anul 1415.

Baroneasa şi-a petrecut următorii zece ani în Germania, specializându-se în „convertirea" de regi şi prinţi. A-l convinge pe Alexandru, salvatorul Europei, de greşeala purtărilor lui era ambiţia vieţii ei. Şi cum Alexandru, doborât de nenorocirea sa, era dispus să asculte pe oricine i-ar fi adus o rază de speranţă, întrevederea s-a aranjat cu uşurinţă. În seara zilei de 4 iunie 1815 baroneasa a fost primită în pavilionul împăratului. L-a găsit citind Biblia. Nu ştim ce i-a spus lui Alexandru, dar la plecarea ei, după trei ceasuri, împăratul era scăldat în lacrimi şi a jurat că „sufletul lui îşi găsise în sfârşit pacea". Începând din ziua aceea, baroneasa i-a fost tovarăş loial şi sfătuitor spiritual. L-a urmat la Paris, apoi la Viena, şi Alexandru îşi petrecea la întrunirile de rugăciune organizate de Krüdener tot timpul în care nu dansa.

V-aţi putea întreba: de ce vă spun această poveste cu atât de multe amănunte? Oare schimbările sociale din secolul al XIX-lea nu sunt mai importante decât cariera unei femei dezechilibrate pe care mai bine am da-o uitării? Bineînţeles că sunt, însă există numeroase cărţi care vă vor descrie aceste lucruri cu multă precizie şi foarte detaliat. Din istoria de faţă vreau să învăţaţi ceva mai mult decât un simplu şir de fapte. Vreau ca voi să abordaţi toate evenimentele istorice cu o gândire care nu consideră nimic drept indiscutabil. Nu vă mulţumiţi cu afirmaţii simple de genul „cutare şi cutare lucru s-a întâmplat în cutare şi cutare loc". Încercaţi să descoperiţi motivele ascunse din spatele fiecărei acţiuni şi atunci veţi înţelege lumea din jur mult mai bine şi veţi avea şanse mai mari de a-i ajuta pe alţii, ceea ce (în definitiv) e singurul mod satisfăcător de a trăi.

Nu vreau să vă gândiţi la Sfânta Alianţă ca la o bucată de hârtie iscălită în anul 1815 şi care zace moartă şi uitată undeva în arhivele de stat. Uitată s-ar putea să fie, însă în niciun caz nu e moartă. Sfânta Alianţă a fost direct responsabilă pentru promulgarea Doctrinei Monroe, iar Doctrina Monroe formulată în America pentru americani are o influenţă clar definită asupra propriilor voastre vieţi. Iată motivul pentru care vreau ca voi să ştiţi exact în ce fel a ajuns să ia fiinţă acest document şi care sunt motivele reale aflate la baza acestei manifestări exterioare de pietate şi devotament creştin faţă de datorie.

Sfânta Alianţă a fost opera comună a unui bărbat nefericit care suferise un şoc mental teribil şi care încerca să-şi liniştească sufletul mult încercat şi a unei femei ambiţioase care după o viaţă împrăştiată îşi pierduse frumuseţea şi farmecul şi acum îşi satisfăcea vanitatea şi dorinţa de notorietate asumându-şi rolul de Mesia autoproclamat al unui crez nou şi ciudat. Nu divulg niciun fel de secret când vă

împărtăşesc aceste detalii. Persoane foarte cumpătate, ca Metternich, Castlereagh şi Talleyrand, au înţeles pe deplin abilităţile limitate ale sentimentalei baronese. Pentru Metternich ar fi fost uşor să o trimită înapoi pe domeniile ei din Germania. Câteva rânduri adresate atotputernicului comandant al poliţiei imperiale şi treaba s-ar fi rezolvat.

Însă Franţa, Anglia şi Austria depindeau de bunăvoinţa Rusiei. Nu îşi puteau permite să-l jignească pe Alexandru. Au tolerat-o de nevoie pe bătrâna şi ridicola baroneasă. Şi chiar dacă socoteau Sfânta Alianţă o absurditate fără seamăn care nu valora nici cât hârtia pe care era scrisă, l-au ascultat cu răbdare pe ţar când le-a citit prima ciornă a acestei tentative de a crea o Frăţie a Oamenilor bazată pe Sfintele Scripturi. Căci asta încerca să facă Sfânta Alianţă, iar semnatarii documentului declarau solemn că „în administrarea propriilor ţări şi în relaţiile politice cu celelalte guverne vor avea drept singură călăuză preceptele Sfintei Religii, anume preceptele Dreptăţii, Caităţii Creştine şi Păcii care, departe de a fi aplicabile doar la problemele private, trebuie să influenţeze direct consiliile prinţilor şi trebuie să le îndrume paşii, fiind singurul mijloc de a consolida instituţiile omeneşti şi de a le îndrepta imperfecţiunile". Apoi şi-au promis reciproc că vor rămâne uniţi „prin legăturile unei fraternităţi adevărate şi indisolubile şi, considerându-se unii pe alţii drept compatrioţi, îşi vor acorda ajutor şi asistenţă în orice situaţie şi în orice loc". Şi alte cuvinte în acelaşi sens.

În cele din urmă Sfânta Alianţă a fost semnată de împăratul Austriei, care n-a priceput o vorbă din ea. A fost semnată de Bourboni, care aveau nevoie de prietenia vechilor inamici ai lui Napoleon. A fost semnată de regele Prusiei, care spera să-l atragă pe Alexandru de partea planurilor lui pentru o „Prusie mare", şi de toate naţiunile mici din Europa care se aflau la mila Rusiei. Anglia nu a semnat, deoarece Castlereagh considera documentul doar vorbărie goală. Papa nu a semnat-o pentru că acest amestec al unui grec-ortodox şi al unui protestant în treburile lui l-a ofensat. Iar sultanul nu a semnat-o fiindcă n-a auzit de ea.

Cu toate acestea, masa populaţiei europene a fost silită repede să ia act. În spatele frazelor goale ale Sfintei Alianţe stăteau armatele Cvintuplei Alianţe create de Metternich între marile puteri. Aceste armate nu glumeau. Au dat de înţeles că pacea în Europa nu trebuia tulburată de aşa-numiţii liberali, în realitate nimeni alţii decât iacobini deghizaţi ce sperau la o întoarcere a zilelor revoluţionare. Entuziasmul pentru marile războaie de eliberare din 1812, 1813, 1814 şi 1815 începuse să pălească. Fusese urmat de o credinţă sinceră în venirea unor zile mai fericite. Soldaţii care duseseră greul bătăliei voiau pace şi asta au cerut.

Însă nu doreau genul de pace impusă acum de Sfânta Alianţă şi de consiliul puterilor europene. Au strigat că fuseseră trădaţi. Însă au fost foarte atenţi, să nu-i audă vreun spion al poliţiei secrete. Reacţiunea a ieşit victorioasă. A fost o reacţiune produsă de persoane care credeau sincer că metodele lor erau necesare pentru binele umanităţii. Însă a fost atât de greu de dus de parcă intenţiile lor ar fi fost mai puţin binevoitoare. A pricinuit multă suferinţă inutilă şi a întârziat cu mult progresul aşezat al edificiului politic.

55 MAREA REACŢIUNE

AU ÎNCERCAT SĂ GARANTEZE LUMII O ERĂ DE PACE NETULBURATĂ SUPRIMÂND TOATE IDEILE NOI. L-AU TRANSFORMAT PE SPIONUL POLIŢIEI ÎN CEL MAI ÎNALT FUNCŢIONAR DIN STAT, ŞI ÎN SCURTĂ VREME ÎNCHISORILE TUTUROR ŢĂRILOR SE UMPLUSERĂ CU CEI CARE SUSŢINEAU CĂ POPORUL ARE DREPTUL DE A SE GUVERNA AŞA CUM CREDE DE CUVIINŢĂ

REPARAREA TUTUROR PAGUBELOR PROVOCATE DE MARELE potop napoleonian era aproape imposibilă. Împrejmuirile străvechi fuseseră luate de ape. Palatele a vreo 40 de dinastii fuseseră avariate într-o asemenea proporţie încât au devenit de nelocuit. Alte reşedinţe regale au fost extinse semnificativ pe cheltuiala vecinilor mai puţin norocoşi. La retragere, apele doctrinei revoluţionare au lăsat în urmă aluviuni ciudate ce nu puteau fi îndepărtate fără a primejdui întreaga comunitate. Însă inginerii politici ai Congresului s-au străduit, şi iată ce au realizat.

Franţa tulburase pacea lumii atât de mulţi ani, încât oamenii ajunseseră să se teamă aproape instinctiv de această ţară. Prin glasul lui Talleyrand, Bourbonii promiseseră să stea cuminţi, însă cele o sută de zile învăţaseră Europa la ce să se aştepte în cazul în care Napoleon ar fi reuşit să evadeze şi a doua oară. Prin urmare, Republica Olandeză s-a transformat în monarhie, iar Belgia (care nu se alăturase războiului olandez pentru independenţă din secolul al XVI-lea şi de atunci făcea parte din domeniile Habsburgilor, mai întâi sub stăpânirea Spaniei, apoi a Austriei) a fost inclusă în acest nou regat al Ţărilor de Jos. Nimeni nu dorea această unire, nici în nordul protestant, nici în sudul catolic, însă nu s-au pus întrebări. Părea un lucru bun pentru pacea Europei, şi acesta a fost principalul considerent.

Polonia sperase lucruri mari, deoarece un polonez, prinţul Adam Czartoryski, era unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai ţarului Alexandru şi îl sfătuise permanent pe parcursul războiului şi al Congresului de la Viena. Dar Polonia a devenit parte semi independentă a Rusiei, avându-l drept rege pe Alexandru. Soluţia nu a mulţumit pe nimeni şi a provocat multe resentimente şi trei revoluţii.

Danemarca, rămasă aliata loială a lui Napoleon până la capăt, a fost pedepsită aspru. Cu şapte ani înainte o flotă engleză pătrunsese în Strâmtoarea Kattegat şi, fără vreo declaraţie de război sau vreun avertisment, bombardase Copenhaga şi confiscase flota daneză, ca nu cumva să îi fie utilă lui Napoleon. Congresul de la Viena a făcut un pas în plus. A luat Norvegia (care se unise cu Danemarca în 1397 prin Uniunea de la Kalmar) de la Danemarca şi i-a dat-o lui Carol XIV al Suediei ca răsplată fiindcă îl trădase pe Napoleon, cel care îl întronase rege. Fapt curios, regele suedez era un fost general francez pe nume Bernadotte, care ajunsese în Suedia ca aghiotant al lui Napoleon şi fusese poftit pe tronul ţării atunci când ultimul conducător din Casa Holstein-Gottorp murise fără a lăsa urmaşi. Din 1815 până în 1844 şi-a guvernat cu multă iscusinţă ţara de adopţie (a cărei limbă n-a învăţat-o vreodată). Era un bărbat inteligent şi se bucura de respect din partea supuşilor suedezi şi norvegieni, însă nu a reuşit să unească cele două ţări separate de natură şi istorie. Statul scandinav dual nu a fost un succes şi în 1905 Norvegia, într-un chip cât se poate de paşnic şi ordonat, s-a declarat regat independent, iar suedezii i-au urat „vânt din pupă” şi au lăsat-o, foarte înţelept, s-o apuce pe calea ei.

Mari speranţe în generalul Bonaparte îşi puseseră şi italienii, care încă din Renaştere se găsiseră la mila unui şir interminabil de invadatori. Împăratul Napoleon i-a dezamăgit totuşi crunt. În loc de Italia unită pe care o dorea populaţia, teritoriul a fost împărţit în numeroase principate, ducate şi republici mărunte, plus Statul Pontifical (în apropiere de Napoli), care era regiunea cea mai prost guvernată şi mai săracă din toată peninsula. Congresul de la Viena a abolit câteva dintre republicile napoleoniene, iar în locul lor au renăscut unele principate vechi, acordate membrilor merituoşi, bărbaţi şi femei, din familia Habsburg.

Bieţii spanioli, care declanşaseră marea revoltă naţionalistă contra lui Napoleon şi care îşi jertfiseră sângele pentru regele lor, au fost pedepsiţi aspru atunci când Congresul i-a permis Maiestăţii Sale să se întoarcă pe domeniile lui. Această creatură infamă, pe nume Ferdinand VII, îşi petrecuse ultimii patru ani ca prizonier al lui Napoleon. Îşi înseninase zilele croşetând veşminte pentru statuile sfinţilor patroni favoriţi. Şi-a sărbătorit întoarcerea reintroducând Inchiziţia şi camera de tortură, ambele abolite anterior de revoluţie. Era o persoană dezgustătoare, dispreţuită la fel de mult şi de supuşii lui, şi de cele patru soţii, dar Sfânta Alianţă l-a menţinut pe tronul său legitim şi toate eforturile spaniolilor cumsecade de a scăpa de această năpastă şi de a face din Spania un regat constituţional s-au sfârşit cu vărsare de sânge şi execuţii.

Portugalia nu mai avea rege din 1807, când familia regală fugise în coloniile din Brazilia. Ţara fusese utilizată ca bază de aprovizionare

pentru armatele lui Wellington în Războiul Peninsular[32], care a durat din 1808 până în 1814. După 1815 Portugalia a fost un fel de provincie britanică până la întoarcerea pe tron a Casei de Braganza, care lăsase un membru în Rio de Janeiro ca împărat al Braziliei, singurul imperiu american care a dăinuit mai mult de câţiva ani. A încetat să existe în 1889, când ţara a devenit republică.

În Răsărit nu s-a făcut nimic pentru ameliorarea situaţiei teribile a slavilor şi grecilor, supuşi în continuare sultanului. În 1804, „George cel Negru", un porcar sârb (întemeietorul dinastiei Karageorgevici), declanşase o revoltă împotriva turcilor, însă fusese învins de inamici şi asasinat de un presupus prieten, un lider sârb rival, Miloş Obrenovici (devenit fondatorul dinastiei Obrenovici), iar turcii au rămas mai departe stăpânii incontestabili ai Peninsulei Balcanice.

Grecii, care de două mii de ani, de când îşi pierduseră independenţa, fuseseră supuşi ai macedonenilor, romanilor, veneţienilor şi turcilor, speraseră că Ioannis Kapodistrias, compatriotul lor originar din Corfu, şi Czartoryski, cel mai apropiat prieten al ţarului Alexandru, aveau să facă ceva pentru ei. Însă Congresul de la Viena nu se sinchisea de greci, fiind cât se poate de interesat de menţinerea pe tron a tuturor monarhilor „legitimi", fie ei creştini, musulmani sau orice altceva. Prin urmare nu s-a făcut nimic.

Ultima, dar probabil cea mai mare gafă a Congresului a fost tratamentul aplicat Germaniei. Reforma şi Războiul de Treizeci de Ani nu numai că secătuiseră prosperitatea ţării, dar o transformaseră într-un morman de moloz politic fără speranţă, alcătuit din vreo două regate, câteva arhiducate, un număr mare de ducate şi sute de margrafiate, principate, baronii, electorate, oraşe libere şi sate libere, fiecare guvernat de cel mai bizar sortiment de potentaţi văzut vreodată altundeva decât pe scenele de operă comică. Frederic cel Mare schimbase această situaţie creând o Prusie puternică, dar statul nu durase mult după moartea lui.

Napoleon retezase aspiraţiile de independenţă ale majorităţii acestor ţărişoare şi, din peste 300, doar 52 supravieţuiseră anului 1806. Pe parcursul anilor marii lupte pentru independenţă, mulţi soldaţi tineri visaseră la o nouă patrie puternică şi unită. Însă nu poate exista unire fără o conducere puternică. Cine putea fi liderul de care era nevoie?

În provinciile de limbă germană existau cinci regate. Conducătorii a două dintre ele, Austria şi Prusia, erau regi prin harul lui Dumnezeu. Conducătorii celorlalte trei, Bavaria, Saxonia şi Württemberg, erau regi prin harul lui Napoleon şi, întrucât fuseseră slugi preaplecate ale împăratului, reputaţia lor patriotică nu era prea bună în rândul celorlalţi germani.

Congresul înfiinţase o nouă Confederaţie Germană, o ligă de 38 de state suverane, sub preşedinţia regelui austriac, intitulat acum

împăratul Austriei. Era genul de aranjament provizoriu care nu mulţumea pe nimeni. E adevărat că se crease o Dietă germană care se întrunea în Frankfurt, vechiul oraş al încoronării, pentru a discuta problemele de „politică şi interes comun”. Însă cei 38 de delegaţi care formau Dieta reprezentau 38 de interese diferite şi, dat fiind că nicio decizie nu se putea lua fără un vot unanim (o regulă parlamentară care în secolele anterioare năruise puternicul regat al Poloniei), în curând faimoasa Confederaţie Germană a devenit bătaia de joc a Europei, iar politicile vechiului imperiu au început să semene cu cele ale ţărilor din America Centrală prin anii 1840–1850.

Pentru cei care sacrificaseră totul pentru un ideal naţional era îngrozitor de umilitor. Însă Congresul nu era preocupat de sentimentele particulare ale „supuşilor” şi discuţia s-a încheiat.

A obiectat cineva? Categoric. De îndată ce sentimentul originar de ură împotriva lui Napoleon s-a domolit, de îndată ce entuziasmul marelui război s-a diminuat, de îndată ce oamenii au conştientizat pe deplin crima comisă în numele „păcii şi stabilităţii”, au început să murmure. Ba chiar au ameninţat cu revolta deschisă. Dar ce puteau face? N-aveau nicio putere. Se aflau la mila celui mai neîndurător şi eficient sistem de poliţie din toate timpurile.

Membrii Congresului de la Viena credeau cinstit şi sincer că „principiul revoluţionar dusese la uzurparea criminală a tronului de către fostul împărat Napoleon”. Se simţeau chemaţi să îi extirpe pe aderenţii „ideilor franceze”, exact aşa cum Filip II nu făcuse decât să-şi urmeze vocea conştiinţei atunci când îi arsese de vii pe protestanţi şi îi spânzurase pe mauri. La începutul secolului al XVI-lea, cineva care nu credea în dreptul divin al papei de a-şi guverna supuşii aşa cum credea de cuviinţă era „eretic” şi toţi cetăţenii loiali aveau datoria de a-l ucide. La începutul secolului al XIX-lea, pe continentul european, cineva care nu credea în dreptul divin al regelui de a-l guverna aşa cum monarhul însuşi ori prim-ministrul său găseau de cuviinţă era „eretic” şi toţi cetăţenii loiali aveau datoria de a-l denunţa celui mai apropiat poliţist pentru a-şi primi pedeapsa.

Însă guvernanţii din anul 1815 învăţaseră eficienţa la şcoala lui Napoleon şi îşi îndeplineau misiunea mult mai bine decât în 1517. Perioada cuprinsă între 1815 şi 1860 a fost marea epocă a spionului politic. Spionii se găseau pretutindeni. Trăiau în palate şi puteau fi întâlniţi în crâşmele de cea mai joasă speţă. Trăgeau cu ochiul pe gaura cheii în Cabinetul ministerial şi ascultau conversaţiile cetăţenilor care luau o gură de aer pe băncile parcului municipal. Păzeau frontierele ca să nu plece nimeni fără un paşaport vizat corespunzător şi inspectau toate pachetele, astfel încât pe domeniile stăpânilor regali să nu pătrundă cărţi cu primejdioasele „idei franceze”. Stăteau printre studenţi în sălile de curs şi vai de profesorul

care rostea o vorbă împotriva ordinii existente a lucrurilor. Urmăreau băieţeii şi fetiţele pe drumul spre biserică, nu cumva să tragă chiulul.

În multe dintre aceste îndatoriri erau ajutaţi de cler. Biserica suferise mult în zilele revoluţiei. Proprietatea eclezială fusese confiscată. Mai mulţi preoţi fuseseră ucişi şi generaţia care învăţase catehismul de la Voltaire, Rousseau şi alţi filosofi francezi dansase în jurul altarului raţiunii în octombrie 1798, când Comitetul Siguranţei Publice a abolit cultul lui Dumnezeu. Preoţii îi urmaseră pe *émigrés* în lungul lor exil. Acum se întorseseră pe urmele armatelor aliate şi s-au pus pe treabă cu îndârjire.

Chiar şi iezuiţii s-au întors în 1814 şi şi-au reluat activităţile de educare a tineretului. Ordinul lor avusese cam prea mult succes în lupta împotriva duşmanilor Bisericii. Înfiinţase „provincii" peste tot în lume pentru a-i învăţa pe indigeni binecuvântările creştinismului, dar în scurt timp evoluase într-o societate comercială obişnuită care interfera permanent cu autorităţile civile. În timpul mandatului marchizului de Pombal, marele ministru reformator al Portugaliei, iezuiţii fuseseră alungaţi de pe domeniile portugheze, iar în anul 1773, la cererea celor mai catolice puteri ale Europei, papa Clement XIV desfiinţase ordinul. Acum reveniseră şi propovăduiau principiile „supunerii" şi „dragostei faţă de dinastia legitimă" copiilor ai căror părinţi închiriaseră vitrine de prăvălii ca să poată râde de Maria Antoaneta în drum spre eşafodul care i-a pus capăt chinului.

Însă lucrurile nu mergeau mai bine nici în ţările protestante, ca Prusia. Marii lideri patrioţi din anul 1812, poeţii şi scriitorii care proclamaseră un război sfânt împotriva uzurpatorului erau catalogaţi acum drept „demagogi" primejdioşi. Li se percheziţionau casele. Li se citeau scrisorile. Erau obligaţi să se prezinte la poliţie şi să dea explicaţii la intervale regulate. Instructorul militar prusac a fost asmuţit cu toată furia asupra tinerei generaţii. Când un grup de studenţi a sărbătorit la Wartburg tricentenarul Reformei cu festivităţi zgomotoase, dar inofensive, birocraţilor prusaci li s-a năzărit o revoluţie iminentă. Când un student la teologie, mai mult integru decât inteligent, a omorât un spion al guvernului rus care opera în Germania, universităţile au fost puse sub supravegherea poliţiei şi profesorii au fost întemniţaţi sau concediaţi fără niciun fel de proces.

Bineînţeles, Rusia a fost şi mai absurdă în desfăşurarea acestor activităţi antirevoluţionare. Alexandru îşi revenise din criza de pietate. Aluneca treptat spre melancolie. Îşi cunoştea bine capacităţile mărginite şi înţelegea că la Viena le căzuse victimă lui Metternich şi văduvei Krüdener. A întors treptat spatele Occidentului şi a devenit un adevărat conducător rus al cărui interes ţintea spre Constantinopol, vechiul oraş sfânt care fusese primul învăţător al slavilor. Cu cât îmbătrânea, cu atât muncea mai mult şi cu atât mai puţine izbutea. Şi

în timp ce el stătea în biroul lui, miniştrii lui au transformat întreaga Rusie într-un teritoriu de cazărmi militare.

Nu e o imagine frumoasă. Probabil aş fi putut scurta descrierea Marii Reacţiuni. Însă e bine să cunoaşteţi amănunţit această epocă. Nu a fost prima oară când s-a încercat întoarcerea ceasului istoriei. Rezultatul a fost cel obişnuit.

56 INDEPENDENŢA NAŢIONALĂ

DRAGOSTEA PENTRU INDEPENDENŢA NAŢIONALĂ ERA TOTUŞI PREA PUTERNICĂ PENTRU A FI NIMICITĂ ASTFEL. SUD-AMERICANII S-AU RĂZVRĂTIT CEI DINTÂI ÎMPOTRIVA MĂSURILOR REACŢIONARE ALE CONGRESULUI DE LA VIENA. GRECIA, BELGIA, SPANIA, ALĂTURI DE NUMEROASE ŢĂRI DE PE CONTINENTUL EUROPEAN, LEAU CĂLCAT PE URME, ŞI SECOLUL AL XIX-LEA S-A UMPLUT DE ZVONUL MULTOR RĂZBOAIE DE INDEPENDENŢĂ

NU ARE NICIUN ROST SĂ ZICEM „ALTA AR FI FOST ISTORIA Europei în secolul al XIX-lea dacă, în loc să meargă pe calea pe care a mers, Congresul de la Viena ar fi făcut cutare şi cutare lucru”. Congresul de la Viena a fost o întrunire de oameni care tocmai trecuseră printr-o revoluţie de proporţii şi prin douăzeci de ani de război crunt şi aproape neîntrerupt. S-au reunit în scopul de a oferi Europei „pacea şi stabilitatea” pe care le credeau necesare şi dorite de oameni. Erau ceea ce noi numim reacţionari. Credeau sincer în incapacitatea maselor populaţiei de a se guverna singure. Au redesenat harta Europei, dându-i forma care promitea în cea mai mare măsură să facă posibil un succes durabil. Au greşit, dar nu dintr-o răutate deliberată. Majoritatea erau bărbaţi de şcoală veche, care îşi aminteau de anii mai fericiţi ai tinereţii liniştite şi îşi doreau cu înflăcărare o întoarcere la acea perioadă binecuvântată. Nu au sesizat ce trecere dobândiseră multe dintre principiile revoluţionare la popoarele de pe continentul european. Acest lucru a fost o neşansă, dar nu un păcat. Unul dintre lucrurile învăţate nu doar în Europa, ci şi în America de la Revoluţia Franceză a fost dreptul popoarelor la propria „naţionalitate”.

Napoleon, care nu respecta pe nimeni şi nimic, tratase fără nicio îngăduinţă aspiraţiile naţionale şi patriotice. Însă primii generali revoluţionari proclamaseră o doctrină nouă, anume că „naţionalitatea nu e o chestiune de frontiere politice, craniu rotund sau nas lat, ci ţine de inimă şi suflet”. În timp ce îi învăţau pe copiii francezi despre măreţia naţiunii franceze, îi încurajau pe spanioli, olandezi şi italieni să facă la fel. În curând aceste popoare, care împărtăşeau credinţa lui Rousseau în virtuţile superioare ale Omului Originar, au început să sape în propriul trecut şi, sub ruinele sistemului feudal, au descoperit oasele raselor măreţe ai căror descendenţi nevolnici se considerau.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost epoca marilor descoperiri istorice. Istoricii de pretutindeni se ocupau cu publicarea de hrisoave şi cronici medievale, în fiecare ţară rezultatul fiind o mândrie nouă pentru bătrâna patrie. Mare parte din acest sentiment se baza pe interpretarea greşită a faptelor istorice. Însă în politica aplicată nu contează ce e adevărat, căci totul depinde de ceea ce cred oamenii că e adevărat. Şi în majoritatea ţărilor atât regii, cât şi supuşii lor credeau cu tărie în gloria şi faima propriilor strămoşi.

Congresul de la Viena nu era înclinat spre sentimentalism. Excelenţele Lor au împărţit harta Europei conform intereselor a vreo şase dinastii şi au pus „aspiraţiile naţionale" la Index, adică în lista cărţilor interzise, lângă toate celelalte „doctrine franceze" periculoase.

Dar istoria nu se pleacă în faţa congreselor. Dintr-un motiv sau altul (poate în virtutea unei legi a istoriei care a scăpat până acum atenţiei cercetătorilor) „naţiunile" păreau necesare pentru dezvoltarea aşezată a societăţii umane, iar tentativa de a stăvili acest val a fost la fel de infructuoasă ca efortul lui Metternich de a-i împiedica pe oameni să gândească.

Lucru curios, primele dezordini s-au declanşat într-o zonă foarte îndepărtată a lumii, în America de Sud. Pe parcursul numeroşilor ani ai marilor războaie napoleoniene coloniile spaniole de pe continentul latino-american se bucuraseră de o perioadă de relativă independenţă. Ba chiar rămăseseră loiale regelui lor care fusese luat prizonier de către împăratul francez şi refuzaseră să-l recunoască pe Joseph Bonaparte, întronat rege al Spaniei în 1808 din ordinul fratelui său.

De fapt, singura parte din America tulburată grav de revoluţie a fost Insula Haiti, numită Hispaniola în prima călătorie a lui Columb. În anul 1791, într-un avânt subit de dragoste şi fraternitate umană, Convenţia franceză le conferise fraţilor de culoare toate privilegiile care aparţinuseră până atunci stăpânilor albi. S-au căit la fel de subit pentru acest pas, însă încercarea de a anula promisiunea iniţială a dus la mulţi ani de război greu între generalul Leclerc, cumnatul lui Napoleon, şi Touissant Louverture, căpetenia negrilor. În 1801, lui Touissant i s-a cerut să-l viziteze pe Leclerc pentru a discuta termenii păcii. I s-a promis solemn că nu va păţi nimic. S-a încrezut în adversarii albi, a fost îmbarcat pe un vas şi nu peste multă vreme a murit într-o închisoare franceză. Însă negrii şi-au câştigat oricum independenţa şi au întemeiat o republică. În treacăt spus, i-au fost de mare ajutor primului mare patriot sud-american în strădaniile lui de a-şi elibera ţara natală de jugul spaniol.

Simón Bolívar, originar din Caracas, Venezuela, se născuse în anul 1783, fusese educat în Spania, vizitase Parisul unde văzuse guvernul revoluţionar în acţiune, trăise o vreme în Statele Unite şi se întorsese în ţinutul de baştină, unde nemulţumirea generalizată împotriva

Spaniei, ţara-mamă, începea să capete un contur definit. În 1811 Venezuela şi-a declarat independenţa şi Bolivar a devenit unul dintre generalii revoluţionari. În două luni, rebelii au fost înfrânţi şi Bolivar a fugit.

În următorii cinci ani a fost liderul unei cauze aparent pierdute. Şi-a sacrificat toată averea şi nu ar fi reuşit să demareze expediţia victorioasă fără susţinerea preşedintelui republicii haitiene. După aceea revolta a cuprins toată America de Sud şi în curând s-a văzut că Spania nu putea înăbuşi rebeliunea fără ajutor. A cerut sprijinul Sfintei Alianţe.

Acest pas a îngrijorat mult Anglia. Armatorii britanici preluaseră de la olandezi rolul de transportatori mondiali şi aşteptau profituri substanţiale dintr-o declaraţie de independenţă a întregii Americi de Sud. Speraseră în intervenţia Statelor Unite ale Americii, dar Senatul american nu avea asemenea planuri, iar în Cameră existau de asemenea numeroase voci care afirmau că Spaniei trebuia să i se dea mână liberă.

Însă chiar în momentul acela în Anglia s-au schimbat câţiva miniştri. Whigii au plecat şi la putere au venit cei din facţiunea tory. George Canning a devenit secretar de stat. El a lăsat de înţeles că Anglia ar fi sprijinit bucuroasă guvernul american cu forţa întregii sale flote, dacă zisul guvern şi-ar fi exprimat dezaprobarea faţă de planurile Sfintei Alianţe în coloniile răzvrătite din continentul sudic. Prin urmare, la 2 decembrie 1823 preşedintele Monroe s-a adresat Congresului declarând: „America va considera periculoasă pentru pacea şi siguranţa ei orice încercare a puterilor aliate de a-şi extinde sistemul în orice zonă din emisfera occidentală”, avertizând că „guvernul american va considera o asemenea acţiune din partea Sfintei Alianţe ca pe o manifestare de atitudine neprietenoasă faţă de Statele Unite”. Patru săptămâni mai târziu textul „Doctrinei Monroe” a fost publicat în ziarele englezeşti, iar membrii Sfintei Alianţe au fost obligaţi să se hotărască.

Metternich a ezitat. La o adică, ar fi fost dispus să rişte nemulţumirea Statelor Unite (care după sfârşitul războiului anglo–american din 1812 îşi neglijaseră armata şi marina). Însă atitudinea ameninţătoare a lui Canning şi dificultăţile de pe continent l-au obligat la prudenţă. Expediţia nu s-a organizat, iar America de Sud şi Mexicul şi-au câştigat independenţa.

Cât despre problemele de pe continentul european, ele se apropiau cu paşi repezi şi decişi. În 1820, Sfânta Alianţă trimisese în Spania soldaţi francezi care acţionau ca gardieni ai păcii. Soldaţi austrieci fuseseră utilizaţi într-un scop similar în Italia când „Carbonari” (societatea secretă a cărbunarilor) făceau propagandă pentru o Italie unită şi stârniseră o revoltă împotriva ticălosului Ferdinand al

Neapolelui.

Veşti proaste soseau şi din Rusia, unde moartea lui Alexandru dăduse semnalul unei revolte revoluţionare în Sankt-Petersburg, o răscoală scurtă, dar sângeroasă, aşa-numita revoltă a decembriştilor (pentru că a avut loc în luna decembrie), sfârşită cu spânzurarea unui număr mare de patrioţi sinceri care fuseseră dezgustaţi de politica reacţionară din ultimii ani a lui Alexandru şi încercaseră să dea Rusiei o formă de guvernământ constituţională.

Însă un rău şi mai mare abia urma. Metternich încercase să-şi asigure sprijinul neîntrerupt al curţilor europene printr-o serie de conferinţe desfăşurate la Aix-la-Chapelle, Troppau[33], Laibach şi Verona. Delegaţii diferitelor puteri se deplasau, ca atare, în aceste plăcute staţiuni balneare, unde obişnuia să îşi petreacă verile prim-ministrul austriac. Promiteau mereu că vor face tot posibilul pentru înăbuşirea oricărei revoltei, însă niciunul nu era prea sigur că va avea succes. Spiritul popular începea să fie potrivnic, şi mai ales în Franţa poziţia regelui nu era nicidecum satisfăcătoare.

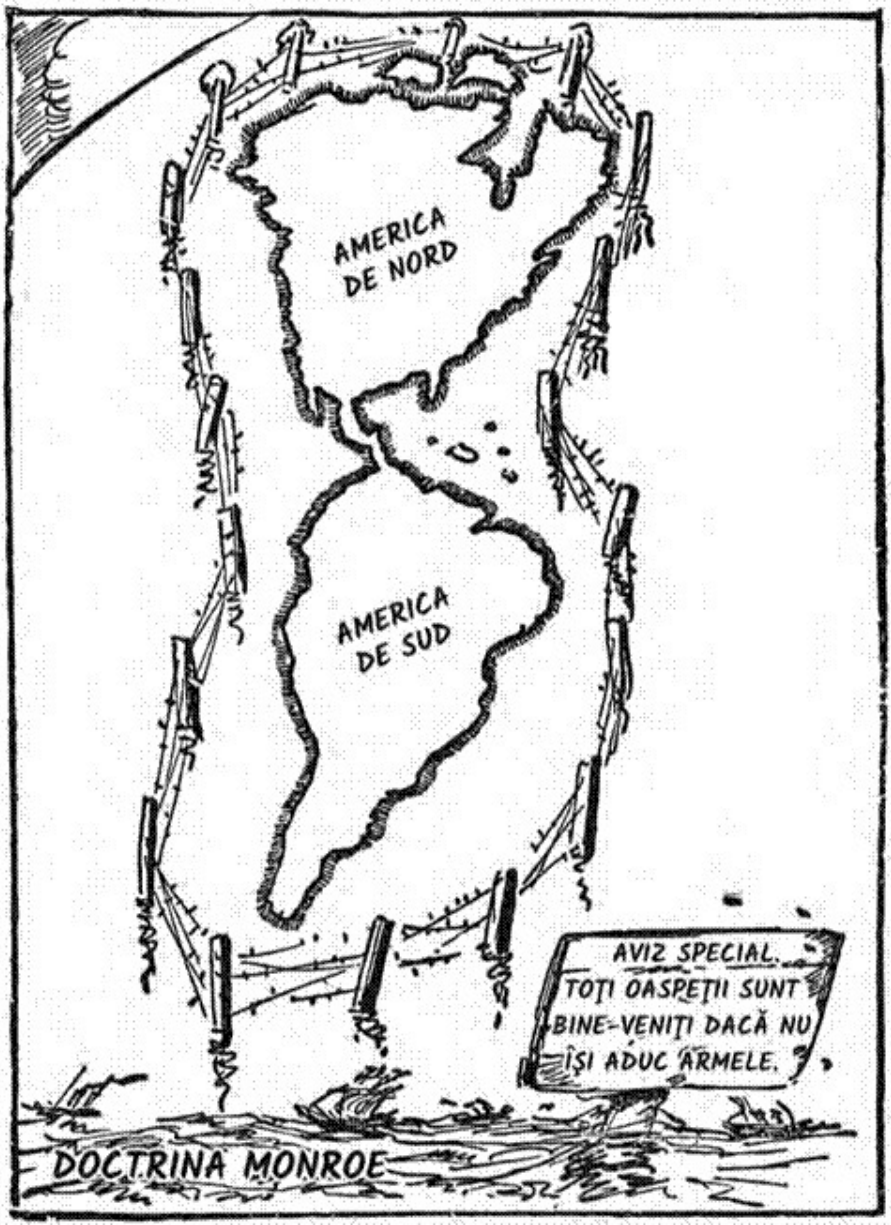

DOCTRINA MONROE

Totuşi, adevăratele necazuri au început în Balcani, poarta prin care invadatorii continentului pătrunseseră în Europa de Vest încă din zorii istoriei. Prima izbucnire a avut loc în Moldova, antica provincie romană Dacia, ruptă de imperiu în secolul al III-lea. De atunci rămăsese un ţinut pierdut, un fel de Atlantida unde locuitorii vorbeau în continuare vechea limbă a romanilor şi îşi spuneau romani, numindu-şi ţara România. În anul 1821, un tânăr grec, prinţul

Alexandru Ipsilanti, a declanşat aici o revoltă împotriva turcilor. Le-a spus adepţilor săi că puteau conta pe sprijinul Rusiei. Însă în scurt timp mesagerii rapizi ai lui Metternich se îndreptau deja spre Sankt-Petersburg, iar ţarul, pe deplin convins de argumentele austriece în favoarea „păcii şi stabilităţii", a refuzat să le dea ajutor. Ipsilanti a fost obligat să fugă în Austria, unde şi-a petrecut următorii şapte ani în închisoare.

Tot în 1821 au început tulburările şi în Grecia. O societate secretă de patrioţi greci pregătise încă din 1815 calea spre o revoltă. Pe neaşteptate, aceştia au ridicat steagul independenţei în Moreea (Peloponezul din Antichitate) şi au alungat garnizoanele turceşti din peninsulă. Turcii au răspuns după cum le stătea în obicei. L-au ridicat pe patriarhul grec de la Constantinopol, considerat papă atât de greci, cât şi de numeroşi ruşi, şi l-au spânzurat în duminica Paştelui din anul 1821, împreună cu mai mulţi dintre episcopii lui. Grecii au ripostat masacrându-i pe toţi mahomedanii din Tripolitsa, capitala Moreei, iar turcii s-au răzbunat atacând insula Chios, unde au omorât 25.000 de creştini şi i-au vândut pe alţi 45.000 ca sclavi în Asia şi Egipt.

Grecii au apelat atunci la curţile europene, însă Metternich le-a spus pe şleau că puteau „să fiarbă în suc propriu" (nu încerc să fac un joc de cuvinte, ci o citez pe Alteţa Sa Serenisimă care l-a informat pe ţar că acest „foc al revoltei trebuia să se consume dincolo de hotarele civilizaţiei"), iar frontierele s-au închis pentru voluntarii care doreau să meargă în ajutorul elenilor patrioţi. Cauza lor părea pierdută. La cererea Turciei, o armată egipteană a debarcat în Moreea, şi nu peste multă vreme steagul turc flutura iarăşi deasupra Acropolei, citadela antică a Atenei. Armata egipteană a pacificat ţara *à la Turque* şi Metternich a urmărit evenimentele cu un interes calm, aşteptând ziua când această „agresiune contra păcii Europei" avea să ajungă de domeniul trecutului.

Şi de această dată tot Anglia i-a stricat planurile. Cea mai mare glorie a Angliei nu stă în posesiunile ei coloniale, în bogăţia sau forţa ei navală, ci în eroismul discret şi independentă cetăţenilor obişnuiţi. Englezul se supune legii deoarece ştie că respectul pentru drepturile celorlalţi constituie deosebirea dintre o haită de câini şi o societate civilizată. Însă nu recunoaşte dreptul altora de a sta în calea libertăţii lui de gândire. Dacă ţara lui face ceva ce el consideră greşit, se ridică şi spune asta, iar guvernul pe care îl atacă îl va respecta şi îi va acorda protecţie deplină împotriva mulţimii care până în ziua de azi, la fel ca pe vremea lui Socrate, vrea adeseori să-i distrugă pe cei care o întrec în curaj sau inteligenţă. Nu a existat vreodată cauză bună, oricât de nepopulară sau îndepărtată, care să nu fi avut printre cei mai statornici partizani un număr de englezi. Masa poporului englez nu se deosebeşte de cea din alte ţări. Îşi văd de treburile lor şi n-au vreme

de „nobile avenituri” visătoare. Însă îşi admiră vecinul excentric care lasă tot şi merge să lupte pentru un popor obscur din Asia ori Africa, iar când cade ucis îi organizează funeraliile publice şi îl prezintă copiilor ca pe un exemplu de curaj şi cavalerism.

Până şi spionii poliţiei Sfintei Alianţe erau neputincioşi în faţa acestei trăsături naţionale. În anul 1824, lordul Byron, un tânăr englez bogat, autorul unor poezii ce smulgeau lacrimi întregii Europe, a ridicat pânzele iahtului său şi a purces spre miazăzi în ajutorul grecilor. Trei luni mai târziu, în Europa s-a răspândit vestea că eroul lor zăcea mort în Missolonghi, ultima fortăreaţă greacă. Moartea lui solitară a înflăcărat imaginaţia oamenilor. În toate ţările s-au format societăţi de ajutorare a grecilor. Lafayette, veteran de seamă al Revoluţiei Americane, le-a pledat cauza în Franţa. Regele Bavariei le-a trimis sute de ofiţeri din armata lui. Spre asediaţii înfometaţi din Missolonghi au început să curgă bani şi provizii.

În Anglia era prim-ministru acum George Canning, cel care năruise planurile Sfintei Alianţe în America de Sud. El a văzut ocazia de a-l face a doua oară şah-mat pe Metternich. Flotele engleză şi rusă se găseau deja în Marea Mediterană. Fuseseră trimise de guvernele care nu mai îndrăzneau să înăbuşe entuziasmul popular pentru cauza patrioţilor greci. Marina franceză şi-a făcut apariţia în zonă deoarece, încă de la sfârşitul Cruciadelor, Franţa îşi asumase rolul de apărătoare a credinţei creştine în ţinuturile mahomedane. La 20 octombrie 1827 vasele celor trei ţări au atacat şi distrus flota turcă în Golful Navarino. Arareori a fost întâmpinată vestea unei bătălii cu o bucurie atât de generală. Popoarele din vestul Europei şi Rusia, lipsite de libertate la ele acasă, se consolau purtând un război imaginar pentru libertate în numele grecilor asupriţi. Şi-au primit răsplata în anul 1829. Grecia a devenit o naţiune independentă, iar politica reacţiunii şi stabilităţii a suferit o a doua mare înfrângere.

Ar fi absurd dacă aş încerca să vă ofer în acest volum de dimensiuni reduse o prezentare amănunţită a luptei pentru independenţă naţională din toate celelalte ţări. Există un număr mare de cărţi excelente dedicate acestor teme. Am descris lupta pentru independenţa Greciei deoarece a fost primul atac victorios împotriva bastionului reacţiunii ridicat de Congresul de la Viena pentru „menţinerea stabilităţii în Europa”. Puternica fortăreaţă a opresiunii rezista în continuare şi Metternich rămânea pe metereze. Însă sfârşitul se apropia.

În Franţa, Bourbonii instauraseră un regim aproape insuportabil bazat pe ofiţeri de poliţie care încercau să anuleze opera Revoluţiei Franceze ignorând total regulile şi legile războiului civilizat. După moartea lui Ludovic XVIII în 1824, poporul s-a bucurat de nouă ani de „pace” care s-au dovedit şi mai nefericiţi decât cei zece ani de

războaie din epoca imperiului. Lui Ludovic i-a urmat fratele său, Carol X.

Ludovic aparţinea faimoasei familii Bourbon, care, deşi nu învăţa niciodată nimic, nici nu uita vreodată ceva. Amintirea dimineţii din oraşul Hamm în care primise vestea decapitării fratelui său îi servea drept avertisment constant în legătură cu ce puteau păţi regii care nu citeau corect semnele timpurilor. Pe de altă parte, Carol, care izbutise să acumuleze datorii private de 50 milioane de franci înainte de a împlini douăzeci de ani, nu ştia nimic, nu îşi amintea nimic şi intenţiona ferm să nu înveţe nimic. Imediat ce i-a succedat fratelui său, a format un guvern „de preoţi, prin preoţi şi pentru preoţi". Şi chiar dacă despre cel care a făcut această remarcă, ducele de Wellington, nu se poate spune că era un liberal convins, Carol a domnit de aşa manieră încât l-a dezgustat chiar şi pe acest prieten fidel al legii şi ordinii. Când a încercat să interzică ziarele care îndrăzneră să îi critice guvernarea şi a ignorat parlamentul pentru că susţinea presa, zilele i-au fost numărate.

În noaptea zilei de 27 iulie 1830 la Paris a avut loc o revoluţie. Pe 30 ale aceleiaşi luni regele a fugit la mare şi a ridicat pânzele spre Anglia. În felul acesta s-a încheiat „faimoasa farsă de cincisprezece ani", iar Bourbonii au fost îndepărtaţi în sfârşit de pe tronul Franţei. Monarhii dinastiei erau incompetenţi în mod iremediabil. În acel moment Franţa ar fi putut reveni la o formă de guvernământ republicană, însă Metternich nu ar fi tolerat un asemenea pas.

Situaţia era şi aşa destul de periculoasă. Scânteia răzvrătirii sărise peste frontiera franceză şi incendiase un alt butoi cu pulbere mustind de nemulţumiri naţionale. Noul Regat al Ţărilor de Jos nu fusese un succes. Belgienii şi olandezii nu aveau nimic în comun, iar regelui lor, Wilhelm de Orania (descendentul unui unchi al lui William cel Tăcut), deşi altminteri om sârguincios şi afacerist bun, îi lipseau prea mult tactul şi maleabilitatea pentru a menţine pacea între supuşii lui ostili. Pe deasupra, hoarda de preoţi care năpădise Franţa îşi croise imediat drum în Belgia şi orice iniţiativă a protestantului Wilhelm era huiduită de mulţimi mari de cetăţeni exaltaţi ca fiind un atentat la „libertatea Bisericii Catolice". Pe 25 august s-a declanşat o revoltă populară împotriva autorităţilor olandeze din Bruxelles. Două luni mai târziu belgienii s-au declarat independenţi şi l-au ales pe tron pe Leopold de Coburg, unchiul reginei Victoria a Angliei. A fost o soluţie excelentă la impasul existent. Cele două ţări, care n-ar fi trebuit să se unească niciodată, şi-au despărţit drumurile şi apoi au trăit în pace şi armonie, ca două vecine cumsecade.

În zilele acelea, când existau doar câteva căi ferate scurte, veştile circulau încet, însă când ştirea despre succesul revoluţionarilor francezi şi belgieni a ajuns în Polonia, între polonezi şi stăpânitorii

ruşi s-a declanşat imediat o confruntare soldată cu un an de război crunt, încheiat cu o victorie decisivă a ruşilor, care „au instaurat ordinea pe malurile Vistulei” în bine-cunoscuta manieră rusească. Nicolae I, care îi urmase la tron fratelui său Alexandru în 1825, credea cu tărie în dreptul divin al familiei sale, iar miile de refugiaţi polonezi care îşi găsiseră adăpost în Europa Occidentală stăteau mărturie că în Rusia principiile Sfintei Alianţe nu erau simple fraze goale.

Un moment de nelinişte a existat şi în Italia. Maria Louise, ducesă de Parma şi soţie a fostului împărat Napoleon, pe care îl părăsise după înfrângerea de la Waterloo, a fost alungată din ţara ei, iar populaţia exasperată din Statul Pontifical încerca să instaureze o republică independentă. Dar armatele Austriei au mărşăluit spre Roma şi curând totul redevenise ca odinioară. Metternich a continuat să locuiască la Ballhausplatz, reşedinţa ministrului de externe al dinastiei de Habsburg, spionii poliţiei s-au întors la treaba lor şi pacea a domnit netulburată. Alţi 18 ani aveau să treacă înainte de apariţia unei tentative noi şi mai izbutite de a scăpa Europa de cumplita moştenire a Congresului de la Viena.

Tot Franţa, girueta revoluţionară a Europei, a dat semnalul de revoltă. Lui Carol X îi succedase Ludovic-Filip, fiul vestitului duce de Orleans care devenise iacobin, care votase pentru moartea verişorului său regele şi care în primele zile ale revoluţiei jucase un rol sub numele de „Philippe Egalité” sau „Filip Egalitate”. În cele din urmă, acest Filip fusese ucis atunci când Robespierre încercase să epureze naţiunea de toţi „trădătorii” (denumire prin care îi desemna pe cei care nu îi împărtăşeau punctele de vedere), iar fiul său trebuise să se ascundă de armata revoluţionară. Prin urmare, tânărul Ludovic-Filip colindase în lung şi-n lat. Predase la o şcoală din Elveţia şi petrecuse câţiva ani explorând necunoscutul „vest sălbatic” american. După căderea lui Napoleon se întorsese la Paris. Era mult mai inteligent decât verişorii lui Bourboni. Era un om simplu care se plimba în parcurile publice cu o umbrelă roşie de bumbac la subraţ, urmat de o droaie de copii, ca orice tată de familie bun. Însă Franţa depăşise faza monarhiei, iar Ludovic nu a aflat asta decât în dimineaţa de 24 februarie 1848, când o mulţime de oameni a luat cu asalt palatul Tuileries, l-au izgonit pe Maiestatea Sa şi au proclamat republica.

Când vestea întâmplării a ajuns la Viena, Metternich şi-a expus opinia previzibilă că nu era vorba decât de-o repetare a anului 1793 şi că aliaţii vor trebui să mărşăluiască încă o dată până la Paris pentru a pune capăt acestui indecent tăraboi democrat. Însă peste două săptămâni chiar capitala lui austriacă era cuprinsă de o revoltă deschisă. Metternich a scăpat de gloată ieşind pe uşa din spate a palatului, iar împăratul Ferdinand a fost obligat să le dea supuşilor o constituţie care consfinţea majoritatea principiilor revoluţionare pe

care prim-ministrul său încercase să le înăbuşe în ultimii 33 de ani.

De această dată întreaga Europă a resimţit şocul. Ungaria şi-a declarat independenţa şi, sub conducerea lui Lajos Kossuth, a pornit un război împotriva Habsburgilor.

Inegalul conflict a durat peste un an. În cele din urmă a fost înăbuşit de ţarul Nicolae, care a traversat Munţii Carpaţi şi a readus Ungaria în sfera autocraţiei. După aceasta, Habsburgii au înfiinţat curţi marţiale extraordinare şi i-au spânzurat pe majoritatea patrioţilor maghiari pe care nu reuşiseră să îi învingă în luptă deschisă.

Cât despre Italia, Insula Sicilia s-a declarat independentă de Napoli şi l-a izgonit pe monarhul Bourbon. În Statele Pontificale, prim-ministrul Rossi a fost asasinat şi papa a fost obligat să fugă. În anul următor a revenit în fruntea unei armate franceze care a rămas în Roma până în 1870 pentru a-l păzi pe Sanctitatea Sa de propriii supuşi. Apoi a fost rechemată ca să apere Franţa de prusaci, iar Roma a devenit capitala Italiei. În nord, oraşele Milano şi Veneţia s-au răzvrătit împotriva stăpânirii austriece. Le-a susţinut regele Albert al Sardiniei, însă o armată austriacă puternică comandată de bătrânul Radetzky a intrat în valea fluviului Pad, i-a bătut pe sarzi lângă Custozza şi Novara şi l-a silit pe Albert să abdice în favoarea fiului său Victor Emanuel, care peste câţiva ani a devenit primul rege al Italiei unite.

În Germania, tulburările din anul 1848 au luat forma unei demonstraţii naţionale de proporţii în favoarea unităţii politice şi a unei forme de guvernământ reprezentativ. În Bavaria, regele, care îşi irosise timpul şi banii pe o doamnă irlandeză care poza în dansatoare spaniolă — (se numea Lola Montez şi e îngropată la New York în cimitirul săracilor) —, a fost alungat de studenţii furioşi. În Prusia, regele a fost obligat să stea cu capul descoperit în faţa sicrielor celor ucişi în luptele de stradă şi să promită o formă de guvernământ constituţional. Iar în martie 1849 un parlament german format din 550 delegaţi din toate zonele ţării s-a întrunit în Frankfurt şi a propus ca regele Frederic Wilhelm al Prusiei să devină împăratul unei Germanii unite.

Ulterior roata a început totuşi să se întoarcă. Incompetentul Ferdinand abdicase în favoarea nepotului său Franz Joseph. Armata austriacă, bine instruită, a rămas loială comandatului suprem. Călăul de la spânzurătoare a avut de lucru până peste cap, iar familia Habsburgilor a căzut încă o dată în picioare ca o pisică, aşa cum îi stătea în fire, şi şi-a consolidat repede poziţia ca stăpânitoare a Europei răsăritene şi apusene. Au mânuit cu mare dexteritate jocul politic şi au folosit geloziile altor state germane pentru a împiedica accederea regelui german la demnitatea imperială. Lungul lor exerciţiu în arta de a suferi înfrângeri îi învăţase valoarea răbdării.

Ştiau să aştepte. Au rămas în expectativă şi, în vreme ce liberalii, complet neinstruiţi în politica practică, vorbeau, vorbeau, vorbeau şi se îmbătau cu discursuri frumoase, austriecii şi-au regrupat forţele în linişte, au dizolvat parlamentul de la Frankfurt şi au restabilit vechea şi imposibila Confederaţie Germană pe care Congresul de la Viena o băgase pe gâtul lumii neprevenite.

Însă printre participanţii la acest parlament ciudat alcătuit din entuziaşti lipsiţi de simţ practic se găsea şi un moşier prusac pe nume Bismarck, care şi-a folosit bine ochii şi urechile. Dispreţuia profund oratoria. Ştia (lucru ştiut mereu de toţi oamenii de acţiune) că prin vorbărie nu se realizează nimic. Era un patriot sincer în felul lui. Fusese educat la vechea şcoală a diplomaţiei şi îşi putea întrece oponenţii în minciuni exact aşa cum putea să se plimbe, să bea ori să călărească mai bine decât ei.

Bismarck era convins că această confederaţie vagă de stătuleţe trebuia transformată într-o ţară unită şi trainică dacă dorea să rivalizeze cu celelalte puteri europene. Crescut cu ideile feudale despre loialitate, a hotărât ca noul stat să fie condus de familia de Hohenzollern, al cărui slujitor credincios era, nu de Habsburgii incompetenţi. În acest scop trebuia mai întâi să elimine influenţa austriacă, aşa că a început să facă pregătirile necesare pentru această operaţiune spinoasă.

Între timp Italia îşi rezolvase problema şi scăpase de detestatul stăpân austriac. Unitatea Italiei a fost opera a trei bărbaţi: Cavour, Mazzini şi Garibaldi. Dintre aceştia trei, Cavour, un inginer civil miop cu ochelari cu rame de oţel, a îndeplinit funcţia călăuzei politice prudente. Mazzini, care îşi petrecuse mare parte din viaţă prin diverse mansarde europene, ascunzându-se de poliţia austriacă, a fost agitatorul public, pe când Garibaldi şi banda lui de voluntari în cămăşi roşii au fermecat imaginaţia populară.

Mazzini şi Garibaldi credeau în forma de guvernământ republicană. Cavour însă era monarhist, iar ceilalţi, care îi recunoşteau abilitatea superioară în problemele practice ale guvernării, i-au acceptat decizia şi şi-au sacrificat ambiţiile pentru binele patriei iubite.

Cavour avea pentru Casa de Sardinia sentimentele pe care le nutrea Bismarck pentru familia Hohenzollern. Cu atenţie infinită şi multă agerime a început să facă manevre pentru a-l aduce pe regele sard într-o poziţie din care să-şi poată asuma conducerea întregului popor italian. Condiţiile politice nestatornice din restul Europei i-au favorizat în mare măsură planurile şi nicio ţară nu a contribuit mai mult la independenţa Italiei decât vechea ei vecină de încredere (şi adeseori de neîncredere) Franţa. În această ţară turbulentă, republica fusese abolită brusc, dar nu neaşteptat, în noiembrie 1852. Napoleon III, fiul fostului rege al Olandei Louis Bonaparte şi nepot mărunt al

unui unchi măreţ, reinstaurase imperiul şi se proclamase împărat „prin harul lui Dumnezeu şi voinţa poporului”.

GIUSEPPE MAZZINI

Acest tânăr, care îşi primise educaţia în Germania şi amesteca franceza cu guturale teutonice aspre (la fel cum primul Napoleon vorbise întotdeauna limba patriei adoptive cu un pronunţat accent italian), încerca din răsputeri să utilizeze tradiţia napoleoniană în avantajul său. Însă avea numeroşi inamici şi nu se simţea prea sigur pe tronul lui de-a gata. Câştigase prietenia reginei Victoria, dar asta nu fusese o misiune dificilă, deoarece buna regină nu avea o minte tocmai sclipitoare şi era foarte sensibilă la linguşeli. Cât despre ceilalţi suverani europeni, îl tratau pe împăratul francez cu o aroganţă insultătoare şi nu dormeau nopțile pentru a născoci noi moduri în care să-i poată arăta „Bunului Frate” parvenit cât de sincer îl dispreţuiau.

Napoleon a fost nevoit să găsească o cale de a frânge această opoziţie, recurgând fie la dragoste, fie la frică. Cunoştea prea bine fascinaţia pe care continua să o aibă cuvântul „glorie” pentru supuşii săi. Din moment ce era silit să-și pună tronul în joc, a hotărât să joace jocul imperiului pe mize mari. A folosit un atac rus împotriva Turciei drept pretext pentru a provoca Războiul Crimeii, în care Anglia şi Franţa s-au unit împotriva ţarului în numele sultanului. A fost o iniţiativă foarte costisitoare şi extrem de neprofitabilă. Nici Franţa, nici Anglia și nici Rusia nu s-au acoperit de prea multă glorie.

Războiul Crimeii a făcut totuşi un lucru bun. I-a oferit Sardiniei prilejul de a se înrola voluntară de partea taberei câştigătoare, iar la încheierea păcii i-a dat lui Cavour ocazia să pretindă recunoştinţa Angliei şi Franţei.

După ce profitase de situaţia internaţională pentru a obţine

recunoaşterea Sardiniei drept una dintre puterile mai importante ale Europei, în iunie 1859 inteligentul italian a iscat un război între Sardinia şi Austria. Şi-a asigurat susţinerea lui Napoleon în schimbul provinciilor Savoia şi a oraşului Nisa, în realitate oraş italian. Armatele franco-italiene i-au bătut pe austrieci la Magenta şi Solferino, iar fostele provincii şi ducate austriece s-au unit într-un singur regat italian. Florenţa a devenit capitala Italiei noi până în 1870, când francezii şi-au rechemat trupele de la Roma ca să apere Franţa de germani. Imediat după plecarea lor, soldaţii italieni au intrat în cetatea eternă şi Casa de Sardinia şi-a stabilit reşedinţa în vechiul Palat Quirinal, pe care un papă îl construise demult pe ruinele băilor împăratului Constantin.

La rândul lui, papa s-a mutat peste Tibru şi s-a ascuns în spatele zidurilor Vaticanului, căminul multora dintre predecesorii săi după întoarcerea de la Avignon în anul 1377. A protestat zgomotos împotriva furtului samavolnic al domeniilor sale şi a trimis scrisori de apel credincioşilor catolici înclinaţi să îl compătimească pentru pierderea lui. Numărul lor era totuşi mic şi a descrescut constant. Căci, odată eliberat de grijile statului, papa şi-a putut dedica integral timpul problemelor de natură spirituală. Ridicându-se mult deasupra conflictelor meschine ale politicienilor europeni, papalitatea a dobândit o nouă demnitate, care s-a dovedit de mare folos Bisericii, transformând-o într-o forţă internaţională pentru progresul social şi religios, care a dovedit o înţelegere mult mai pătrunzătoare a problemelor economice moderne decât majoritatea sectelor protestante.

Astfel a fost în sfârșit zădărnicită tentativa Congresului de la Viena de a rezolva problema italiană transformând peninsula în provincie austriacă.

Problema germană rămânea totuşi nerezolvată. S-a vădit cea mai dificilă dintre toate. Eşecul Revoluţiei de la 1848 dusese la emigrarea în masă a celor mai energice şi liberale elemente ale populaţiei germane. Aceşti tineri au plecat în Statele Unite ale Americii, în Brazilia, în noile colonii din Asia şi America. În Germania demersul lor a fost perpetuat, dar de un alt tip de oameni.

În noua Dietă reunită la Frankfurt după colapsul parlamentului german şi eşecul liberalilor în încercarea de a fonda o ţară unită, regatul Prusiei a fost reprezentat de acelaşi Otto von Bismarck de care ne-am despărţit acum câteva pagini. Până la acest moment Bismarck reuşise să câştige încrederea totală a regelui Prusiei. Asta era tot ce voia. Opinia parlamentului prusac sau a populaţiei prusace nu-l interesa câtuşi de puţin. Văzuse cu ochii lui înfrângerea liberalilor. Ştia că nu va putea scăpa de Austria fără război şi a început să consolideze armata prusacă. Exasperat de metodele sale tiranice,

Landtagul a refuzat să-i acorde creditele necesare. Bismarck nu s-a deranjat nici măcar să discute problema. A mers mai departe și și-a mărit armata cu fondurile puse la dispoziţie de camera prusacă a lorzilor şi de rege. Apoi a căutat o cauză naţională care putea fi utilizată în scopul creării unui val puternic de patriotism în poporul german.

În nordul Germaniei se găseau ducatele Schleswig şi Holstein, sursă de probleme încă din Evul Mediu. Ambele ţinuturi erau populate de danezi şi germani şi, deşi erau guvernate de regele Danemarcei, nu făceau parte integrantă din statul danez, iar asta isca dificultăţi interminabile. Ferească Cerul să readuc la viaţă această chestiune uitată ce pare acum rezolvată de actele recentului Congres de la Versailles. Însă germanii din Holstein îi ultragiau foarte zgomotos pe danezi, iar danezii din Schleswig făceau mare caz de naţionalitatea lor şi toată Europa discuta problema, cluburile sociale şi sportive germane ascultau discursuri sentimentale despre „fraţii pierduţi" şi cancelariile încercau să se lămurească asupra subiectului când Prusia şi-a mobilizat armatele pentru „a salva provinciile pierdute". Dat fiind că Austria, ca şef oficial al Confederaţiei Germane, nu putea îngădui Prusiei să acţioneze singură într-o problemă atât de importantă, trupele habsburgice au fost mobilizate la rândul lor, iar armatele unite ale celor două mari puteri au trecut frontiera daneză, ocupând cele două ducate după o rezistenţă vitejească a danezilor. Danezii au făcut apel la Europa, însă Europa era prinsă cu alte probleme şi sărmanii danezi au fost lăsaţi în voia sorţii.

Bismarck a pregătit apoi scena pentru al doilea număr al programului său imperial. A folosit împărţirea prăzii pentru a isca zâzanie cu Austria. Habsburgii au căzut în capcană. Noua armată a Prusiei, creaţia lui Bismarck şi a generalilor loiali lui, a invadat Boemia şi în nici şase săptămâni ultimul contingent austriac fusese anihilat la Königgrätz şi Sadova: drumul spre Viena era liber. Însă Bismarck nu voia să meargă prea departe. Ştia că avea nevoie de câţiva prieteni în Europa. Le-a oferit Habsburgilor învinşi termeni de pace foarte decenţi cu condiţia să renunţe la preşedinţia Confederaţiei. S-a arătat mai puţin clement cu multe dintre stătuleţele germane care luaseră partea austriecilor, anexându-le la Prusia. Majoritatea ţărilor nordice au format apoi o organizaţie nouă, numită Confederaţia Germană de Nord, iar Prusia victorioasă și-a asumat neoficial rolul de conducătoare a poporului german.

Europa a rămas consternată de repeziciunea procesului de consolidare. Anglia a fost relativ indiferentă, însă Franţa a dat semne de dezaprobare. Autoritatea lui Napoleon asupra poporului francez se diminua constant. Războiul Crimeii fusese costisitor şi nu realizase nimic.

O a doua aventură din anul 1863 — când o armată franceză încercase să-l impună pe un arhiduce austriac numit Maximilian ca împărat al mexicanilor — se sfârşise dezastruos imediat după câştigarea Războiului Civil American de către nordişti. Aceasta pentru că guvernul de la Washington îi obligase pe francezi să-şi retragă trupele, fapt care le dăduse mexicanilor posibilitatea de a-şi curăța ţara de inamici şi a-l împuşca pe împăratul nedorit.

Era necesar ca tronul napoleonian să capete un nou veşmânt în culori glorioase. În câţiva ani Confederaţia Germană de Nord urma să devină o rivală serioasă a Franţei. Napoleon a hotărât că un război cu Germania era bine-venit pentru dinastia lui. A căutat un pretext, iar Spania, biată victimă a unui şir interminabil de revoluţii, i-a oferit unul.

Întâmplarea a făcut ca tronul spaniol să fie vacant chiar în acel moment. I-a fost oferit ramurii catolice a Casei de Hohenzollern. Guvernul francez obiectase, iar Hohenzollernii refuzaseră politicos coroana. Însă Napoleon, care dădea semne de boală, era foarte influenţat de frumoasa lui soţie, Eugenia de Montijo, fiica unui gentilom spaniol şi nepoată a lui William Kirkpatrick, un consul american la Malaga, oraşul de unde vin strugurii. Deşi destul de perspicace, Eugénie avea o educaţie precară, ca majoritatea spanioloaicelor din epoca respectivă. Se afla la discreţia sfătuitorilor spirituali, iar aceşti domni vrednici nu îl iubeau deloc pe regele protestant al Prusiei. „Fii îndrăzneţ”, l-a sfătuit împărăteasa pe soţul ei, însă a omis a doua parte a faimosului proverb persan care îl povăţuieşte pe erou: „fii îndrăzneţ, dar nu prea îndrăzneţ”. Convins de forţa propriei armate, Napoleon s-a adresat regelui Prusiei şi a insistat ca regele să îi dea asigurări că „nu va permite nicio altă candidatură a unui prinţ de Hohenzollern la coroana Spaniei”. Având în vedere că Hohenzollernii tocmai ce refuzaseră onoarea, cererea era de prisos, aşa cum a informat Bismarck guvernul francez. Dar Napoleon tot nu era mulţumit.

Era în anul 1870 şi regele Wilhelm îşi făcea băile termale la Bad Ems. Într-o bună zi a fost abordat de ambasadorul francez care a încercat să redeschidă discuţia. Regele a răspuns foarte amabil că era o zi frumoasă şi că subiectul Spaniei fiind închis nu mai rămânea nimic de spus. Conform procedurii de rutină, un raport al convorbirii i-a fost telegrafiat şi lui Bismarck, care administra toate afacerile externe. Bismarck a editat telegrama, remisă apoi presei prusace şi franceze. Mulţi l-au făcut în toate felurile pentru acest gest. Bismarck se putea totuşi scuza că măsluirea ştirilor oficiale fusese unul dintre privilegiile oricărui guvern civilizat încă din negura vremurilor. După publicarea telegramei „editate”, bunii locuitori ai Berlinului au simţit că bătrânul şi venerabilul lor rege, cu frumoşii lui favoriţi albi, fusese

insultat de un franţuz arogant, iar la fel de bunii locuitori ai Parisului s-au înfuriat fiindcă ambasadorul lor absolut politicos fusese dat afară de un lacheu al regelui prusac.

Așa se face că şi unii, şi ceilalţi au pornit la război în mai puţin de două luni.

Napoleon împreună cu o mare parte din armata lui erau prizonieri ai germanilor. Al Doilea Imperiu se sfârşise şi A Treia Republică se pregătea să apere Parisul de invadatorii germani. Parisul a rezistat cinci luni grele. Cu zece zile înainte de predarea oraşului, în palatul Versailles din apropiere, construit chiar de Ludovic XIV, duşman de temut al germanilor, regele Prusiei a fost proclamat public împărat german şi salve răsunătoare de tun le-au vestit parizienilor înfometaţi că un nou Imperiu German înlocuise vechea şi inofensiva Confederaţie a statelor şi stătuleţelor teutonice.

În această manieră drastică s-a rezolvat în sfârşit chestiunea germană. Până la sfârşitul lui 1871, la 56 de ani după memorabila reuniune de la Viena, opera Congresului fusese abolită complet. Metternich, Alexandru şi Talleyrand încercaseră să ofere popoarelor Europei o pace durabilă. Metodele aplicate de ei au provocat nenumărate războaie şi revoluţii, iar sentimentul fraternităţii din secolul al XVIII-lea a fost urmat de o eră a naţionalismului exacerbat care încă nu s-a încheiat.

57 EPOCA MOTORULUI

PE CÂND POPOARELE EUROPEI LUPTAU PENTRU INDEPENDENŢA NAŢIONALĂ, LUMEA LOR FUSESE SCHIMBATĂ COMPLET DE O SERIE DE INVENŢII CARE TRANSFORMASERĂ GREOIUL MOTOR CU ABUR DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎN CEL MAI LOIAL ŞI EFICIENT SCLAV AL OMULUI

CEL MAI MARE BINEFĂCĂTOR AL OMENIRII A MURIT ÎN URMĂ cu peste o jumătate de milion de ani. Era o creatură păroasă, cu fruntea joasă şi ochii înfundaţi în cap, cu maxilar masiv şi dinţi puternici ca de tigru. N-ar fi dat prea bine la o reuniune modernă a oamenilor de ştiinţă, însă aceştia l-ar fi respectat ca pe un maestru. Căci el a folosit o piatră pentru a sparge nuci şi un băţ ca să ridice un bolovan greu. El a fost inventatorul ciocanului şi pârghiei, primele noastre unelte, şi el, mai mult decât oricine altcineva, i-a dat omului un avantaj enorm față de celelalte animale cu care împarte planeta.

De atunci încoace, omul a încercat să-şi facă viaţa mai uşoară folosind un număr mai mare de unelte. Prima roată (un disc rotund tăiat dintr-un copac bătrân) a stârnit în comunităţile de pe la 100.000 a.Ch. La fel de multă senzaţie ca aparatele de zbor acum câţiva ani.

În Washington se povesteşte despre un director al Biroului de Patente care la începutul deceniului 1830 a sugerat desființarea

acestui birou pe motiv că „tot ce se putea inventa s-a inventat deja”. O senzaţie similară trebuie să se fi răspândit şi în lumea preistorică atunci când cineva a ridicat prima pânză pe o plută şi oamenii s-au putut deplasa dintr-un loc în altul fără să vâslească, să împingă ori să tragă pluta de pe ţărm.

Unul dintre cele mai interesante capitole din istorie este, negreșit, efortul omului de a pune pe altcineva sau altceva să lucreze în locul lui, în timp ce el şi-a savurat răgazul stând la soare, pictând imagini pe stânci sau dresând puii de lup ori de tigru să se poarte ca animale domestice paşnice.

Bineînţeles, în zilele din vechime puteai oricând să înrobeşti un vecin mai slab şi să-l obligi să îndeplinească sarcinile neplăcute ale vieţii. Unul dintre motivele pentru care grecii şi romanii, de altminteri la fel de inteligenţi ca noi, n-au reuşit să născocească maşinării mai interesante trebuie căutat în existenţa generalizată a sclaviei. De ce ar fi trebuit un mare matematician să-şi irosească vremea cu scripeţi şi zimţi, umplând văzduhul cu zgomot şi fum, când se putea duce la piaţă să cumpere sclavii necesari cu o cheltuială foarte mică?

Şi în Evul Mediu, chiar dacă sclavia fusese abolită şi supravieţuise doar o formă atenuată de şerbie, ghildele descurajau ideea utilizării instalaţiilor mecanice, întrucât credeau că acestea i-ar fi lăsat pe mulţi confraţi fără ocupaţie. În plus, Evul Mediu nu era deloc interesat de producerea unor cantităţi mari de bunuri. Croitorii, măcelarii şi tâmplarii lucrau pentru nevoile imediate ale micii comunităţi în care trăiau şi nu doreau să concureze cu vecinii ori să producă mai mult decât era strict necesar.

În timpul Renaşterii, când prejudecăţile Bisericii împotriva investigaţiilor ştiinţifice nu se mai puteau impune la fel de strict ca înainte, un număr mare de persoane au început să-şi dedice viaţa matematicii, astronomiei, fizicii şi chimiei. Cu doi ani înainte de izbucnirea Războiului de Treizeci de Ani, scoţianul John Napier a publicat o cărţulie care descria noua invenţie a logaritmilor. Pe parcursul aceluiaşi război, Gottfried Leibniz din Leipzig a perfecţionat sistemul calculului infinitezimal. Cu opt ani înainte de pacea de la Westfalia s-a născut Newton, marele filosof natural englez, şi în acelaşi an a murit Galileo, astronomul italian. Între timp, Războiul de Treizeci de Ani năruise prosperitatea din Europa Centrală, astfel că s-a manifestat un interes subit, dar foarte general pentru „alchimie”, bizara pseudoştiinţă medievală prin care oamenii sperau să transforme metalele în aur. Lucrul s-a dovedit imposibil, însă în laboratoarele lor alchimiştii au dat accidental peste numeroase idei noi şi au facilitat mult activitatea chimiştilor, succesorii lor.

Munca depusă de toţi aceşti bărbaţi a oferit lumii o temelie ştiinţifică solidă care a permis construirea celor mai complicate

motoare, iar un număr de persoane practice au folosit-o din plin. Evul Mediu utilizase lemnul pentru câteva mecanisme indispensabile. Însă lemnul se epuizează uşor. Fierul e un material mult mai bun, însă cu excepţia Angliei se găsea în cantităţi mici. În Anglia se efectuau aşadar mare parte din procesele metalurgice. Topirea fierului necesita focuri uriaşe. La început aceste focuri se făceau cu lemn, însă treptat pădurile s-au terminat. Apoi s-a folosit antracitul (copaci pietrificaţi din epocile preistorice). Dar, după cum ştiţi, cărbunele trebuie scos din pământ şi transportat la cuptoarele de topire, iar minele trebuie menţinute uscate, ferite de apele care le inundă constant.

Iată două probleme care trebuiau rezolvate urgent. Pentru moment, la tractarea căruţelor cu cărbune se puteau folosi caii, însă pomparea apei impunea utilizarea unui mecanism special. Mai mulţi inventatori încercau să rezolve această dificultate. Toţi ştiau că pentru noul motor trebuia întrebuinţat aburul. Ideea motorului cu abur era foarte veche. Heron din Alexandria, care a trăit în secolul I înaintea lui Hristos, ne-a descris câteva maşinării acţionate cu abur. Renascentiştii se jucaseră cu ideea carului de război acţionat cu abur. În cartea lui despre invenţii, marchizul de Worcester, contemporan cu Newton, vorbeşte despre un motor cu abur. Un pic mai târziu, în 1698, Thomas Savery din Londra a solicitat un patent pentru un motor de pompare. Concomitent, Christian Huygens încerca să perfecţioneze un motor care utiliza praful de puşcă pentru a provoca explozii la intervale regulate, cam aşa cum folosim noi benzina în motoarele noastre.

Oameni din toată Europa se frământau cu această idee. Denis Papin, un francez prieten şi asistent al lui Huygens, a efectuat în diverse ţări experimente cu motoare cu abur. El a inventat un mic furgon propulsat de abur şi o ambarcaţiune cu zbaturi. Însă când a dorit să facă o plimbare în barca lui, vasul i-a fost confiscat de autorităţi la plângerea sindicatului luntraşilor, care se temeau că un asemenea dispozitiv i-ar fi lipsit de mijloacele de trai. În cele din urmă Papin a murit la Londra într-o sărăcie lucie, fiindcă îşi cheltuise toţi banii pe invenţiile sale. Însă la vremea morţii lui, un alt pasionat de mecanică, Thomas Newcomen, lucra la problema unei noi pompe cu abur. Cincizeci de ani mai târziu motorul său a fost îmbunătăţit de către James Watt, un fabricant de instrumente de măsură din Glasgow. În 1777 el a dat lumii primul motor cu abur care s-a dovedit de o valoare practică reală.

Însă de-a lungul secolelor de experimente cu „motoare termice” lumea politică se schimbase foarte mult. Britanicii luaseră locul olandezilor ca transportatori în comerţul mondial. Întemeiaseră colonii noi.

Luau materiile prime produse de colonii şi le duceau în Anglia, unde le transformau în produse finite, după care exportau bunurile finite în

toate colţurile lumii. În secolul al XVII-lea, locuitorii din Georgia şi cele două Caroline începuseră să cultive un tufiş nou care rodea un soi ciudat de substanţă lânoasă numită „bumbac”. După culegere, era trimis în Anglia, unde locuitorii din Lancashire îl prelucrau, transformându-l în material textil. Ţesutul era manual şi se realiza în locuinţele muncitorilor. În scurtă vreme procesul ţeserii a cunoscut o serie de îmbunătăţiri. În anul 1730 John Kay a inventat „suveica zburătoare”. În 1770, James Hargreaves a obţinut un patent pentru o „roată de tors”. Americanul Eli Whitney a inventat maşina de egrenat, care separa bumbacul de seminţe, operaţiune care anterior se efectua manual cu un randament de numai jumătate de kilogram pe zi. În sfârşit, Richard Arkwright şi reverendul Edmund Cartwright au inventat războaie de ţesut de mari dimensiuni, acţionate cu energie hidraulică. Iar apoi, în deceniul 1780, pe când Stările Generale ale Franţei începuseră faimoasele întruniri ce aveau să revoluţioneze sistemul politic european, motoarele lui Watt erau adaptate astfel încât să poată acţiona maşinile de ţesut inventate de Arkwright, ceea ce a creat o revoluţie economică şi socială care a modificat relaţiile umane aproape pretutindeni în lume.

De îndată ce motorul staţionar s-a dovedit un succes, inventatorii şi-au îndreptat atenţia spre problema propulsării bărcilor şi căruţelor cu ajutorul dispozitivelor mecanice. Watt însuşi a desenat planurile unei „locomotive cu abur”, însă până să-şi perfecţioneze el ideile, în 1804 o locomotivă creată de Richard Trevithick a transportat o încărcătură de 20 de tone la Penydarren, în districtul minier din Ţara Galilor.

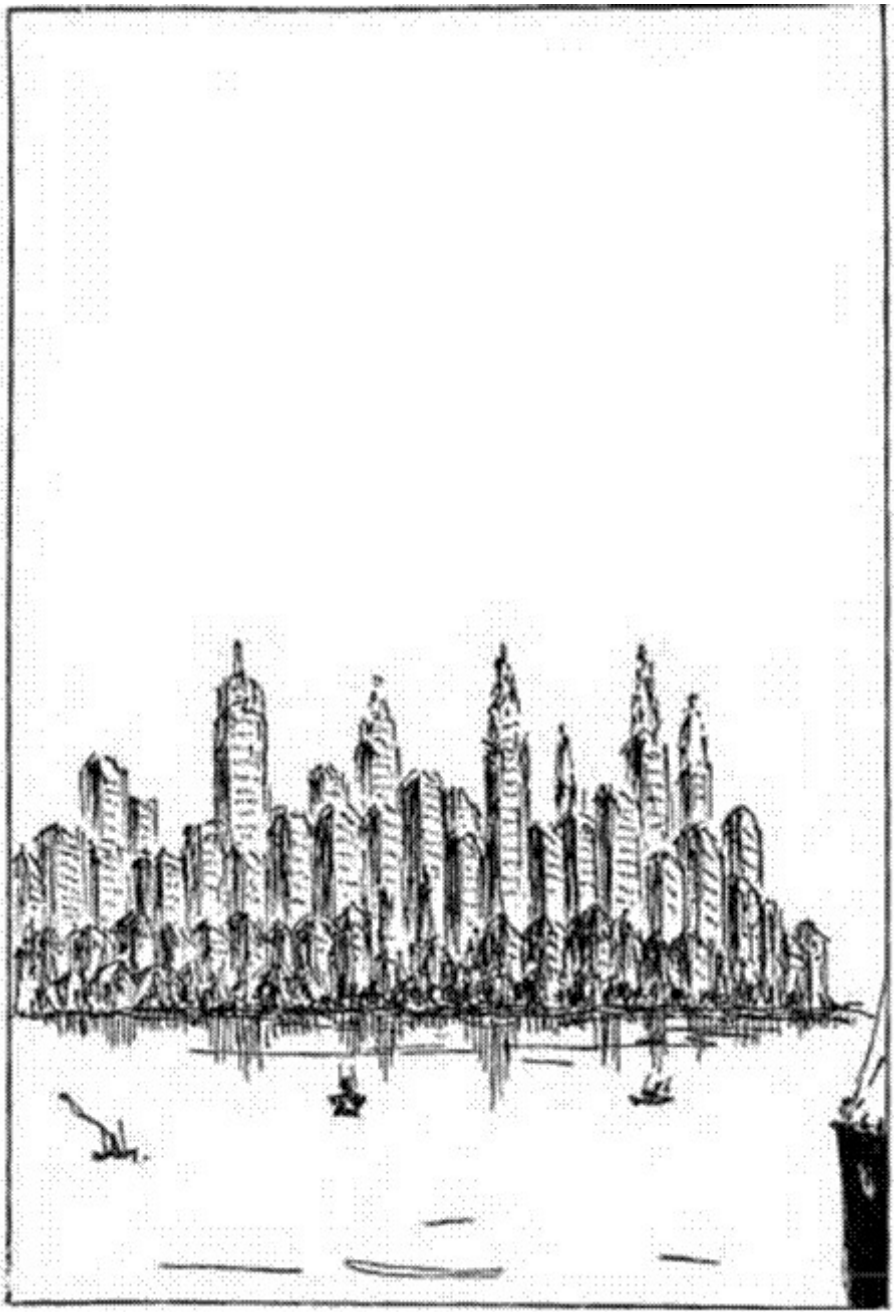

ORAŞUL MODERN

În aceeaşi perioadă, un bijutier şi portretist american pe nume Robert Fulton se afla la Paris, încercând să îl convingă pe Napoleon că francezii ar fi putut anihila supremaţia navală a Angliei utilizând submarinul *Nautilus* şi „vaporul cu abur” proiectate de el.

Ideea lui Fulton de „navă cu abur” nu era originală. Fără doar şi

poate o copiase de la John Fitch, un geniu în mecanică originar din Connecticut, al cărui vapor cu abur inteligent construit navigase pentru prima oară pe râul Delaware încă din anul 1787. Însă Napoleon şi consultanţii lui ştiinţifici nu credeau în posibilitatea practică a unei ambarcaţiuni autopropulsate şi, chiar dacă motorul scoţian al micii ambarcaţiuni pufăia voios pe Sena, marele împărat nu a profitat de această armă formidabilă care l-ar fi putut răzbuna pentru înfrângerea de la Trafalgar.

Cât despre Fulton, el s-a întors în Statele Unite şi, fiind un afacerist practic, a înfiinţat o companie înfloritoare de nave cu

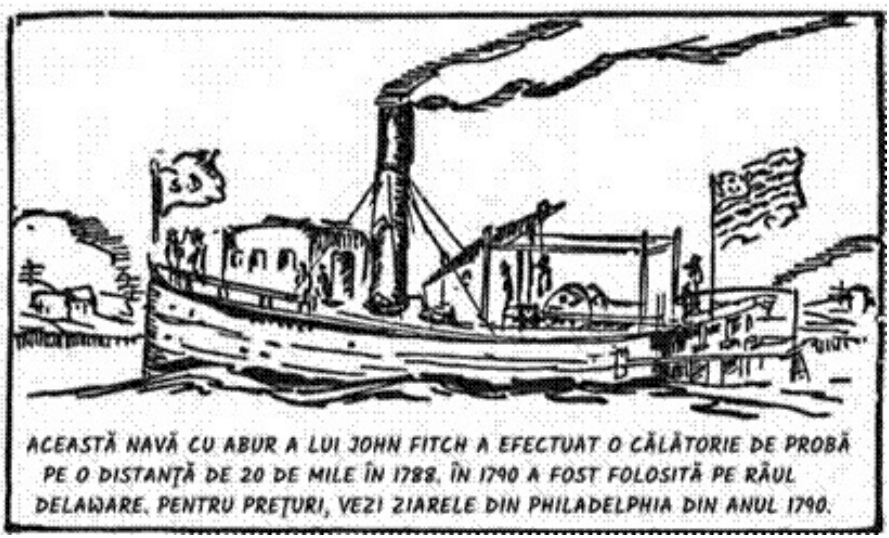

ACEASTĂ NAVĂ CU ABUR A LUI JOHN FITCH A EFECTUAT O CĂLĂTORIE DE PROBĂ PE O DISTANŢĂ DE 20 DE MILE ÎN 1788. ÎN 1790 A FOST FOLOSITĂ PE RÂUL DELAWARE. PENTRU PREŢURI, VEZI ZIARELE DIN PHILADELPHIA DIN ANUL 1790.

prima navă cu abur abur în asociere cu Robert L. Livingston, unul dintre semnatarii Declaraţiei de Independenţă, care îndeplinise funcţia de ambasador american în Franţa pe vremea când Fulton era la Paris încercând să-şi vândă invenţia. În 1807 *Clermont*, prima navă cu abur a acestei companii noi — care a primit monopolul asupra tuturor cursurilor de apă din statul New York —, echipată cu un motor construit de Boulton şi Watt din Birmingham, Anglia, a început să efectueze curse regulare între New York şi Albany.

Cât despre bietul John Fitch, cel care folosise „vaporul cu abur” în scopuri comerciale cu mult înaintea tuturor, el a avut parte de un sfârşit trist. Cu sănătatea ruinată şi buzunarele goale, a ajuns la capătul puterilor după ce a cincea lui navă, propulsată cu elice, a fost distrusă. Vecinii îl luau în derâdere, aşa cum au râs şi o sută de ani mai târziu, când profesorul Langley şi-a construit nostimele aparate de zbor. Fitch sperase să ofere ţării lui acces facil la fluviile late din vest, dar compatrioţii lui au preferat să călătorească pe şlepuri sau pe jos. În 1798, în culmea deznădejdii şi mizeriei, Fitch s-a sinucis cu otravă.

Însă douăzeci de ani mai târziu, *Savannah*, un vas cu abur de 1.850

de tone şi care parcurgea 6 noduri pe oră (*Mauretania*[34] merge doar de patru ori mai repede), a traversat oceanul de la Savannah la Liverpool într-un timp record de 25 de zile. Zeflemeaua mulţimii a încetat şi, cuprinşi de entuziasm, oamenii au atribuit persoanei greşite meritul invenţiei.

Peste şase ani, George Stephenson, un englez care construise locomotive în scopul de a căra cărbunele din mine la topitorii şi la fabricile de bumbac, a construit faimosul său „motor cu propulsie" care a redus preţul cărbunelui cu aproape 70% şi a permis înfiinţarea primei curse regulate de pasageri între Manchester şi Liverpool, cursă care transporta oamenii dintr-un oraş în altul cu nemaiauzita viteză de 24 km/h. Peste alţi 12 ani viteza crescuse la 32 km/h. În prezent, orice automobil cumsecade (descendentul direct al firavelor maşinuţe Daimler şi Levassor din deceniul 1880) dă un randament mai bun decât aceste *Puffing Billies*[35].

LA ÎNCEPUT OMUL A FOST OBLIGAT SĂ ÎNOATE
1
APOI A FOLOSIT CA BARCĂ TRUNCHIUL UNUI COPAC USCAT
2
APOI ŞI-A FĂCUT PRIMA BARCĂ
3
DUPĂ MII DE ANI A ÎNVĂŢAT SĂ FOLOSEASCĂ PÂNZELE ŞI A SCĂPAT DE CORVOADA VÂSLITULUI
4
ÎN CELE DIN URMĂ A PUS LA MUNCĂ MOTORUL CU ABUR
5
ORIGINEA NAVEI CU ABUR
ORIGINEA NAVEI CU ABUR

În timp ce aceşti ingineri cu simţ practic îmbunătăţeau huruitoarele „motoare termice", un grup de savanţi „puri" (oameni care dedică 14 ore pe zi studiului acelor fenomene ştiinţifice „teoretice" fără de care progresul mecanic nu ar fi posibil) urmăreau o altă intuiţie ce promitea să îi conducă la cele mai secrete şi mai ascunse domenii ale naturii.

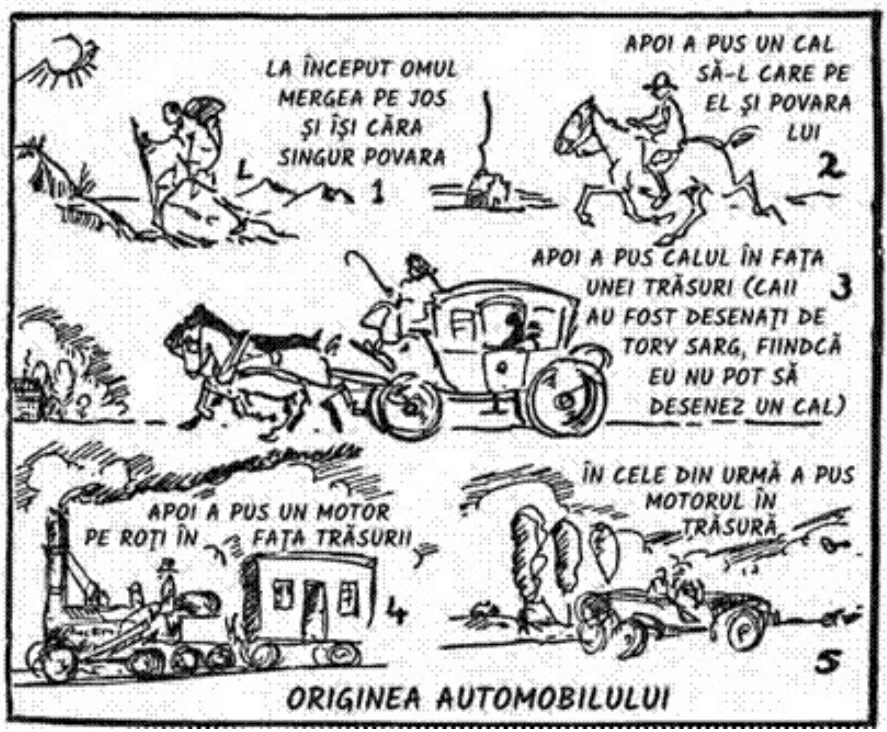
LA ÎNCEPUT OMUL MERGEA PE JOS ŞI ÎŞI CĂRA SINGUR POVARA
1
APOI A PUS UN CAL SĂ-L CARE PE EL ŞI POVARA LUI
2
APOI A PUS CALUL ÎN FAŢA UNEI TRĂSURI (CAII AU FOST DESENAŢI DE TORY SARG, FIINDCĂ EU NU POT SĂ DESENEZ UN CAL)
3
APOI A PUS UN MOTOR PE ROŢI ÎN FAŢA TRĂSURII
4
ÎN CELE DIN URMĂ A PUS MOTORUL ÎN TRĂSURĂ
5
ORIGINEA AUTOMOBILULUI
ORIGINEA AUTOMOBILULUI

Cu două mii de ani în urmă, mai mulţi filosofi greci şi romani (în special Thales din Milet şi Pliniu, care a murit încercând să studieze erupţia vulcanului Vezuviu din anul 79, când oraşele Pompei şi Herculane au fost îngropate sub cenuşă) observaseră poznele bizare ale paielor sau penelor ţinute lângă o bucată de chihlimbar frecată cu un pic de lână. Scolaștii din Evul Mediu nu fuseseră interesaţi de această misterioasă putere „electrică”. Însă imediat după Renaştere William Gilbert, medicul personal al reginei Elisabeta, a scris un tratat celebru despre natura şi comportamentul magneţilor. În timpul Războiului de Treizeci de Ani, Otto von Guericke, primarul oraşului Magdeburg şi inventatorul pompei cu vacuum, a construit primul dispozitiv electric. Pe parcursul secolului următor, numeroşi oameni de ştiinţă s-au consacrat studiului electricităţii. Nu mai puţin de trei profesori au inventat faimoasa butelie de Leyda în anul 1795. Concomitent, Benjamin Franklin, cel mai universal geniu al Americii, alături de Benjamin Thomson (care după ce a fugit din New Hampshire din cauza simpatiilor sale probritanice a devenit cunoscut drept contele de Rumford), şi-a dedicat atenţia acestui subiect. A descoperit că fulgerul şi scânteia electrică erau manifestări ale uneia şi aceleiaşi forţe şi şi-a continuat studiile în domeniul electricităţii până

la sfârşitul activei şi utilei sale vieţi. Apoi au venit Volta, cu vestita lui „pilă electrică”, Galvani, Day, profesorul danez Hans Christian Oersted, Ampère, Arago şi Faraday, cu toţii cercetători sârguincioşi ai adevăratei naturi a forţelor electrice.

Au dăruit cu mărinimie lumii descoperirile lor, iar Samuel Morse (care şi-a început cariera ca artist, la fel ca Fulton) s-a gândit că ar putea folosi curentul electric pentru a transmite mesaje dintr-un oraş în altul. Intenţiona să utilizeze o sârmă de cupru şi un mic aparat inventat de el. Lumea l-a luat în râs. În consecinţă Morse a fost obligat să-şi finanţeze singur experimentele, iar în curând a sărăcit şi lumea a râs şi mai abitir. Atunci a cerut ajutorul Congresului, iar un Comitet special pentru Comerţ i-a promis sprijin. Membrii Congresului nu erau interesaţi de proiect şi Morse a trebuit să aştepte doisprezece ani până i s-a alocat un mic fond congresional. A construit un „telegraf” între Baltimore şi Washington. În anul 1837 şi-a prezentat primul „telegraf” funcţional într-o aulă a Universităţii din New York. În sfârşit, la 24 mai 1844 s-a trimis primul mesaj la mare distanţă, de la Washington la Baltimore. În ziua de astăzi lumea întreagă e acoperită cu fire de telegraf şi putem trimite veşti din Europa în Asia în câteva secunde. Peste 23 de ani, Alexander Graham Bell a folosit curentul electric la telefonul pe care l-a inventat. O jumătate de secol mai târziu Marconi a perfecţionat aceste idei inventând un sistem de trimitere a mesajelor care a pus capăt utilizării firelor, deja demodate.

În timp ce Morse, originar din Noua Anglie, lucra la „telegraf”, Michael Faraday, din Yorkshire, a construit primul „dinam”. Micul dispozitiv a fost finalizat în 1831, când Europa tremura încă după marile revoluţii din iulie care răvăşiseră atât de tare planurile Congresului de la Viena. Cel dintâi dinam a crescut în dimensiuni, şi astăzi ne furnizează căldură, lumină (ştiţi becurile incandescente produse în 1878 de Edison, care a pornit de la experimentele franceze şi engleze efectuate în deceniile 1840 şi 1850) şi energie pentru tot felul de maşini. Dacă nu mă înşel, nu peste multă vreme motorul electric va elimina complet „motorul termic”, aşa cum odinioară animalele preistorice cu un grad înalt de organizare şi-au eliminat vecinii mai puţin eficienţi.

Personal (dar eu nu mă pricep la maşinării), asta mă face foarte fericit. Pentru că motorul electric, care poate fi acţionat cu energie hidraulică, e un slujitor curat şi prietenos al omenirii, pe când „motorul termic”, minunea secolului al XVIII-lea, e o creatură zgomotoasă şi murdară care umple lumea cu ridicolii lui nori de fum, praf şi funingine, care înghite cărbune scos din mine pe seama suferinţei şi riscului a mii de oameni.

Iar dacă aş fi romancier, nu un istoric care trebuie să se ţină de fapte fără a-şi folosi imaginaţia, aş descrie fericita zi când ultima

locomotivă cu abur va fi dusă la Muzeul de Istorie Naturală şi va fi plasată lângă scheletele dinozaurului, pterodactilului şi ale altor animale dispărute demult.

58 REVOLUŢIA SOCIALĂ

NOILE MOTOARE ERAU FOARTE SCUMPE, ŞI DOAR BOGAŢII ŞI LE PUTEAU PERMITE. BĂTRÂNUL TÂMPLAR SAU CIZMAR CARE LUCRASE PE CONT PROPRIU ÎN MICUL LUI ATELIER A FOST OBLIGAT SĂ SE ANGAJEZE LA PROPRIETARII MARILOR UTILAJE MECANICE ŞI, DEŞI CÂŞTIGA MAI MULŢI BANI DECÂT ÎNAINTE, ŞI-A PIERDUT INDEPENDENŢA, IAR ASTA NU I-A PLĂCUT

ÎN VECHIME, MUNCA ERA PRESTATĂ DE LUCRĂTORI INDEPENDENŢI care stăteau în atelierele lor situate în faţa caselor, deţineau propriile unelte, îşi mai scărmănau ucenicii şi care, în limitele prevăzute de ghildele lor, îşi gestionau afacerea aşa cum le plăcea. Duceau un trai simplu şi erau obligaţi să lucreze foarte multe ore, însă erau propriii lor stăpâni. Dacă se trezeau şi vedeau că era o zi bună de pescuit, se duceau la pescuit şi nu le zicea nimeni „nu”.

Introducerea maşinilor a schimbat situaţia. De fapt, o maşină nu e nimic altceva decât o unealtă mărită. Un tren care se deplasează cu 100 de kilometri pe oră este, în realitate, o pereche de picioare foarte iuţi, iar un ciocan cu abur care aplatizează foi grele de fier e doar un pumn colosal făcut din oţel.

Totuşi, pe câtă vreme toţi ne permitem o pereche de picioare bune şi un pumn zdravăn, un tren, un ciocan cu abur sau o fabrică de bumbac sunt maşinării extrem de scumpe şi nu sunt deţinute de un singur om, ci, de regulă, de o asociere de persoane care contribuie cu diverse sume şi îşi împart profiturile obţinute de tren sau de filatura de bumbac în funcţie de suma investită de fiecare.

Prin urmare, după ce maşinile s-au perfecţionat până au devenit cu adevărat utile şi profitabile, constructorii acestor unelte mari, fabricanţii de utilaje, au început să caute clienţi care îşi permiteau să plătească în numerar.

În Evul Mediu timpuriu, când pământul constituia aproape unica formă de bogăţie, nobilii erau singurii consideraţi înstăriţi.

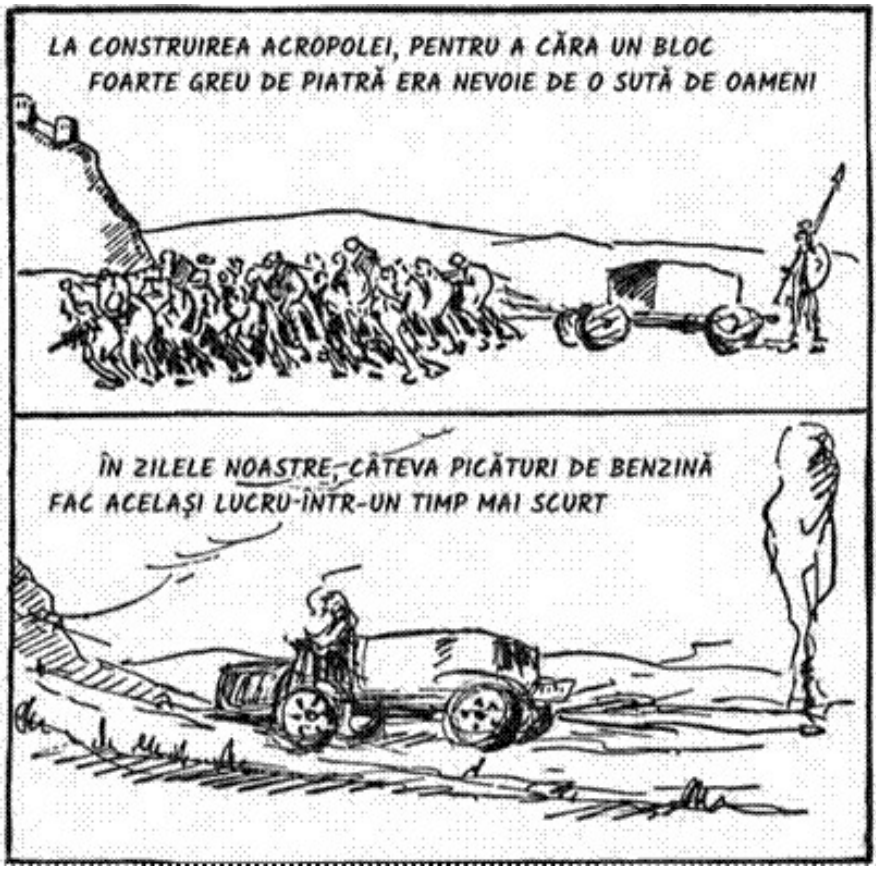
LA CONSTRUIREA ACROPOLEI, PENTRU A CĂRA UN BLOC FOARTE GREU DE PIATRĂ ERA NEVOIE DE O SUTĂ DE OAMENI
ÎN ZILELE NOASTRE, CÂTEVA PICĂTURI DE BENZINĂ FAC ACELAŞI LUCRU ÎNTR-UN TIMP MAI SCURT
PUTEREA OMULUI ŞI PUTEREA MAŞINII

Dar, aşa cum v-am spus într-un capitol anterior, cantitatea de aur şi argint pe care o posedau era neglijabilă şi oamenii foloseau vechiul sistem al trocului, schimbând vaci pe cai şi ouă pe miere. În timpul Cruciadelor, târgoveţii din oraşe izbutiseră să acumuleze bogăţii reînviind comerţul dintre Est şi Vest, devenind astfel rivali considerabili ai seniorilor şi cavalerilor.

Revoluţia Franceză spulberase complet avuţia nobilimii şi o mărise enorm pe cea a clasei mijlocii, numită şi „burghezie". Anii frământaţi de după Marea Revoluţie oferiseră multor persoane din clasa mijlocie şansa de a obţine mai mult decât le-ar fi revenit din bunurile acestei lumi. Proprietăţile ecleziale fuseseră confiscate şi vândute la licitaţie de către Convenţia franceză. Corupţia luase proporţii uriaşe. Speculanţii funciari furaseră mii de kilometri pătraţi de teren valoros, iar în timpul războaielor napoleoniene îşi utilizaseră capitalul pentru a „face speculă" cu cereale şi praf de puşcă, astfel încât acum aveau mai mulţi bani decât le trebuia pentru cheltuielile gospodăriilor şi îşi puteau permite să construiască fabrici şi să angajeze bărbaţi şi femei pentru acţionarea maşinilor.

Acest fapt a provocat o schimbare foarte abruptă în vieţile a sute de mii de persoane. În câţiva ani multe oraşe şi-au dublat numărul de locuitori, iar vechiul centru civic care fusese adevărata „casă” a cetăţenilor s-a înconjurat de suburbii construite ieftin şi urât unde muncitorii dormeau după cele 11, 12 sau 13 ore petrecute în fabrici şi de unde se întorceau la fabrică de îndată ce suna deşteptarea.

Peste tot la ţară se vorbea despre sumele fabuloase de bani care se puteau câştiga la oraş. Băiatul de la sat, obişnuit cu viaţa în aer liber, mergea la oraş. Îşi năruia repede sănătatea în fumul, colbul şi mizeria atelierelor prost ventilate din acea vreme şi, foarte des, își sfârșea viața la azilul săracilor sau în spital.

Bineînţeles, trecerea unui număr atât de mare de persoane de la fermă la fabrică nu s-a realizat fără o anumită opoziţie. Celorlalţi 99 rămaşi fără serviciu nu le convenea că un motor poate efectua munca a o sută de persoane. De multe ori atacau clădirile fabricilor şi incendiau maşinile, dar încă din secolul al XVII-lea se înfiinţaseră companii de asigurări şi de regulă proprietarii erau bine protejaţi împotriva pierderilor.

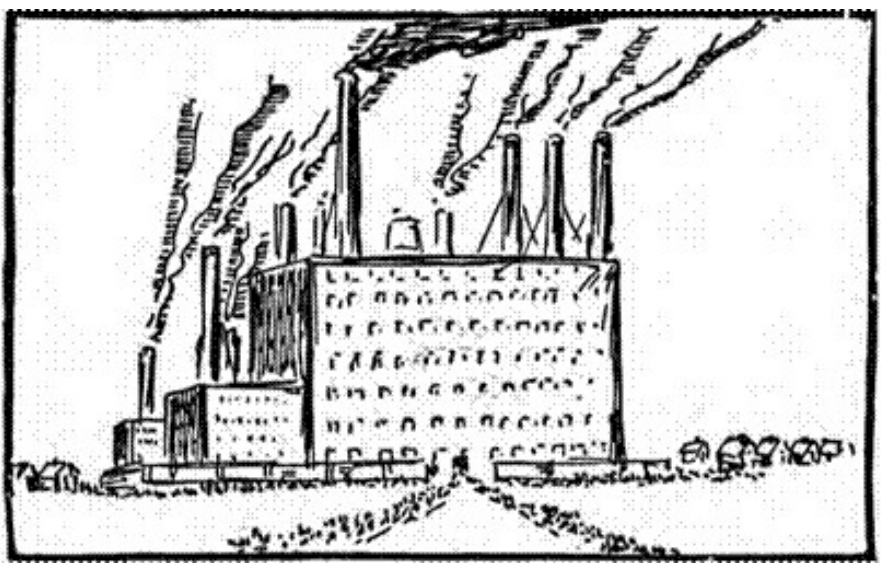

FABRICA

În scurt timp se instalau utilaje mai noi şi mai bune, fabrica era înconjurată cu un zid înalt şi revolta se termina. Ghildele din vechime nu aveau cum să supravieţuiască în această lume nouă de abur şi fier. Au dispărut, iar muncitorii au încercat să organizeze sindicate muncitoreşti în bună regulă. Însă proprietarii fabricilor, care mulţumită averilor puteau exercita multă influenţă asupra politicienilor din ţările lor, mergeau în corpul legislativ şi impuneau

adoptarea de legi care interziceau formarea unor asemenea sindicate, pe motiv că impietau asupra „libertății de acțiune” a muncitorului.

Vă rog să nu credeți că membrii parlamentului care adoptau aceste legi erau niște tirani ticăloși. Erau fii adevărați ai perioadei revoluționare, când toată lumea vorbea despre „libertate” și când oamenii își ucideau adeseori vecinii fiindcă aveau impresia că aceștia nu iubeau libertatea așa cum s-ar fi cuvenit. Din moment ce „libertatea” era virtutea supremă a omului, sindicatele nu aveau dreptul să le dicteze membrilor orarul de muncă și salariile pe care trebuiau să le ceară. Muncitorul trebuia să fie în permanență „liber să își vândă serviciile pe o piață deschisă”, iar angajatorul său era la fel de „liber” să își administreze afacerea după cum credea de cuviință. Zilele sistemului mercantil, când statul reglementa viața industrială a întregii comunități, erau la final. Noua idee de „libertate” pretindea ca statul să se dea complet la o parte și să lase comerțul să-și urmeze cursul.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu a fost doar o perioadă a îndoielii intelectuale și politice, ci și una în care vechile idei economice au fost înlocuite cu altele noi, mai adecvate necesităților momentului respectiv. Cu câțiva ani înaintea Revoluției Franceze, Turgot, unul dintre miniștrii de finanțe falimentari ai lui Ludovic XVI, propovăduise o nouă doctrină a „libertății economice”. Turgot trăia într-o țară care suferise din cauza birocrației excesive, a prea multor reglementări, a prea multor funcționari care încercau să aplice prea multe legi. „Eliminați supravegherea oficială”, a scris el, „lăsați-i pe oameni să procedeze cum doresc și totul va merge bine”. În curând sfatul său *laissez faire* a devenit lozinca în jurul căreia s-au raliat economiștii epocii.

În aceeași perioadă, în Anglia, Adam Smith lucra la întinsele lui volume despre *Avuția națiunilor*, care pledau tot pentru „libertate” și „drepturile naturale ale comerțului”. Treizeci de ani mai târziu, după căderea lui Napoleon, când puterile reacționare ale Europei avuseseră câștig de cauză la Viena, libertatea refuzată popoarelor în relațiile politice le-a fost impusă în viața industrială.

După cum am spus la începutul capitolului, utilizarea generală a instalațiilor mecanice s-a dovedit de mare folos statului. Avuția a crescut rapid. Datorită mașinii, o țară ca Anglia a putut să poarte singură întreaga povară a marilor războaie napoleoniene. Capitaliștii (cei care furnizau banii necesari achiziționării mașinilor) au obținut profituri enorme. Au devenit ambițioși și au început să se intereseze de politică. Au încercat să concureze cu aristocrația funciară, care exercita în continuare o influență considerabilă asupra guvernului în majoritatea țărilor europene.

În Anglia, unde membrii parlamentului erau aleși în continuare

conform decretului regal din 1265 şi unde mare parte din centrele industriale recent create nu aveau reprezentanţi, capitaliştii au determinat aprobarea reformei electorale din anul 1832, care a schimbat sistemul electoral şi a conferit clasei industriaşilor mai multă influenţă asupra organului legislativ. Faptul a stârnit totuşi multă nemulţumire în rândul milioanelor de muncitori din fabrici, rămaşi fără o voce în guvern. Au început şi ei să se agite pentru dreptul de vot. Şi-au redactat cererile într-un document numit „Carta poporului". Dezbaterile legate de această cartă au devenit din ce în ce mai violente. Nu se sfârşiseră în momentul izbucnirii revoluţiilor din 1848. Speriat de ameninţarea unui nou episod de iacobinism şi violenţă, guvernul englez l-a desemnat pe ducele de Wellington, ajuns atunci la 80 de ani, în fruntea armatei şi a chemat voluntari.

În Londra s-a declarat starea de asediu şi s-au făcut pregătiri pentru suprimarea revoluţiei anticipate.

Însă mişcarea cartistă a pierit singură din cauza conducerii incapabile, iar acte de violenţă nu au avut loc. Încetul cu încetul, noua clasă a proprietarilor bogaţi de fabrici (îmi displace cuvântul „burghezie", utilizat până la refuz de apostolii unei noi ordini sociale) şi-a sporit influenţa asupra guvernului, iar condiţiile vieţii industriale din metropole au continuat să transforme întinderile de păşuni şi pământ cultivabil în mahalale sumbre, care te întâmpină în preajma fiecărui oraş european modern.

59 EMANCIPAREA

INTRODUCEREA GENERALIZATĂ A MAŞINILOR NU A ADUS EPOCA DE FERICIRE ŞI PROSPERITATE PREZISĂ DE GENERAŢIA CARE A VĂZUT ÎNLOCUIREA DILIGENŢEI DE CĂTRE TREN. S-AU PROPUS CÂTEVA REMEDII, ÎNSĂ NICIUNUL NU A REZOLVAT PE DEPLIN PROBLEMA

ÎN ANUL 1831, CHIAR ÎNAINTE DE APROBAREA PRIMEI REFORME electorale, Jeremy Bentham, marele cercetător englez al metodelor legislative şi cel mai practic reformator al epocii, îi scria unui prieten: „Mijlocul de a-ţi face viaţa plăcută este să le faci altora viaţa plăcută. Mijlocul de a le face altora viaţa plăcută e să dai impresia că-i iubeşti. Mijlocul de a da impresia că-i iubeşti este să-i iubeşti cu adevărat." Jeremy era un om onest. Spunea ce credea el că e adevărat. Mii de compatrioţi îi împărtăşeau opiniile. Aceştia se simţeau responsabili pentru fericirea vecinilor mai puţin norocoşi şi se străduiau să-i ajute. Şi Dumnezeu ştie că era momentul ca cineva să facă ceva!

Idealul „libertăţii economice" (doctrina „*laissez faire*" susţinută de Turgot) fusese necesar în vechea societate, unde restricţiile medievale zădărniceau orice efort industrial. Însă această „libertate de acţiune"

care constituise legea supremă dusese la o situaţie teribilă, chiar înspăimântătoare. Orele de muncă în fabrică nu erau limitate decât de forţa fizică a muncitorului. Câtă vreme o femeie putea sta în faţa războiului de ţesut fără să leşine din cauza oboselii, trebuia să muncească. Copii de cinci şi şase ani erau duşi în filaturile de bumbac pentru a-i feri de pericolele străzii şi ale traiului trândav. S-a adoptat o lege care îi obliga pe copiii săracilor să muncească, în caz contrar urmând să fie legaţi cu lanţuri de utilajele lor drept pedeapsă. În schimbul serviciilor prestate primeau mâncare proastă atât cât să supravieţuiască şi un soi de cocină în care se puteau odihni noaptea. Adeseori erau atât de obosiţi încât adormeau la locul de muncă. Pentru a-i ţine treji, un maistru echipat cu un bici făcea ture printre ei şi îi lovea peste încheieturile degetelor atunci când trebuiau readuşi la datorie. Bineînţeles că în aceste circumstanţe mii de copilaşi au murit. Faptul era regretabil, iar angajatorii, care la urma urmelor erau oameni, şi nu lipsiţi de inimă, şi-au dorit sincer să abolească „munca infantilă”. Dar cum omul era „liber”, rezulta că şi copiii erau „liberi”. În plus, dacă dl Jones ar fi încercat să nu accepte în fabrica sa copii de cinci sau şase ani, rivalul său, dl Stone, ar fi angajat un număr suplimentar de băieţei, iar Jones ar fi dat faliment. Aşadar era imposibil ca Jones să se descurce fără munca infantilă dacă un act al parlamentului nu o interzicea tuturor angajatorilor.

În această direcţie s-au făcut totuşi foarte puţine lucruri, pe de o parte deoarece parlamentul nu mai era dominat de vechea aristocraţie funciară (care îi desconsiderase pe industriaşii parveniţi plini de pungi cu bani şi îi trataseră cu un dispreţ făţiş), ci se afla sub controlul reprezentanţilor din centrele industriale, şi pe de altă parte fiindcă legea nu le permitea muncitorilor să se asocieze în sindicate. Desigur, oamenii inteligenţi şi cumsecade din epoca respectivă nu erau orbi la aceste condiţii îngrozitoare. Doar că erau neputincioşi.

Maşinăriile cuceriseră lumea luând-o prin surprindere şi a fost nevoie de mulţi ani şi de eforturile a mii de persoane nobile pentru a face din maşini ceea ce ar trebui să fie, adică slujitoarele omului, nu stăpânele lui.

Destul de curios, primul atac împotriva scandalosului sistem de angajare practicat pe-atunci pretutindeni în lume a fost lansat în numele sclavilor negri din Africa şi America. Pe continentul american sclavia fusese introdusă de spanioli. Iniţial încercaseră să-i folosească pe indieni ca muncitori pe câmpuri şi în mine, însă indienii, privaţi de viaţa în aer liber, căzeau din picioare şi mureau. Pentru a-i salva de la dispariţie, un preot cu inimă bună sugerase ca pentru munci să fie aduşi negri din Africa. Negrii erau puternici şi rezistau la tratamentul aspru. În plus, întovărăşirea cu albii le-ar fi dat posibilitatea de a învăţa despre creştinism şi în felul acesta şi-ar fi putut salva sufletul:

ar fi fost aşadar un aranjament excelent din toate punctele de vedere, atât pentru albii binevoitori, cât şi pentru fraţii lor negri ignoranţi. Însă după introducerea utilajelor crescuse şi cererea de bumbac, iar negrii au fost obligaţi să trudească mai mult ca înainte şi, la fel ca indienii, au început să moară din cauza tratamentului aplicat de supraveghetori.

Poveşti despre cruzimi incredibile ajungeau neîncetat în Europa, aşa că numeroşi bărbaţi şi femei s-au apucat să militeze pentru abolirea sclaviei. În Anglia, William Wilberforce şi Zachary Macaulay (tatăl marelui istoric a cărui istorie a Angliei trebuie să o citiţi dacă vreţi să vedeţi cât de captivantă poate fi o carte de istorie) au organizat o societate pentru suprimarea sclaviei. Au susţinut în primul rând promulgarea unei legi care să scoată „comerţul cu sclavi" în afara legii. După anul 1840 nu mai exista niciun sclav în coloniile britanice. Revoluţia din 1848 a pus capăt sclaviei în posesiunile franceze. În 1858, portughezii au votat o lege care le făgăduia tuturor sclavilor libertatea într-un interval de douăzeci de ani. Olandezii au abolit sclavia în 1863 şi în acelaşi an ţarul Alexandru II le-a redat şerbilor libertatea care le fusese răpită cu peste două secole înainte.

În Statele Unite ale Americii, subiectul a dus la dificultăţi serioase şi la un război îndelungat. Deşi Declaraţia de Independenţă formulase principiul conform căruia „toţi oamenii au fost creaţi egali", s-a făcut o excepţie pentru acei bărbaţi şi femei cu pielea închisă la culoare care munceau pe plantaţiile statelor sudice. Cu timpul, aversiunea celor din nord faţă de instituţia sclaviei a crescut şi nu şi-au mai ascuns sentimentele. Sudiştii susţineau însă că nu pot cultiva bumbac fără mâna de lucru a sclavilor: o controversă înverşunată a clocotit aproape 50 de ani în Congres şi Senat.

Nordul a stăruit, iar sudul nu a cedat. Când s-a văzut că nu se poate ajunge la un compromis, statele sudiste au ameninţat că vor părăsi Uniunea. A fost un moment extrem de periculos în istoria Uniunii. Multe lucruri „s-ar fi putut" întâmpla. Faptul că nu s-au întâmplat se datorează activităţii unui bărbat foarte însemnat şi foarte bun.

La 6 noiembrie 1860, republicanii, foarte puternici în statele antisclavagiste, l-au ales ca preşedinte pe Abraham Lincoln, un avocat din Illinois care îşi construise o carieră intelectuală. Lincoln cunoştea nemijlocit vicisitudinile servituţii omeneşti, iar judecata ascuţită îi spunea că pe continentul nordic nu era loc pentru două naţiuni rivale. Când mai multe state sudice s-au retras din Uniune şi au format „Statele Confederate ale Americii", Lincoln a acceptat provocarea. Statelor nordice li s-au cerut voluntari. Sute de mii de tineri au răspuns cu un entuziasm înflăcărat şi au urmat patru ani de război civil aprig. Sudul, mai bine pregătit şi aflat sub comanda strălucită a lui Lee şi a lui Jackson, a bătut în mod repetat armatele nordice. Apoi

a început să-şi spună cuvântul forţa economică a Noii Anglii şi a vestului. Un ofiţer necunoscut pe nume Grant a ieşit din anonimat şi a devenit un Carol Martel al marelui război contra sclaviei. Şi-a izbit fără întrerupere ciocanul[36] puternic în fortificaţiile şubrezite ale Sudului. La începutul anului 1863, preşedintele Lincoln a emis „Proclamaţia de emancipare", prin care toţi sclavii erau eliberaţi. În aprilie 1865, Lee şi-a predat ultima dintre curajoasele sale armate la Appomattox. Câteva zile mai târziu preşedintele Lincoln a fost asasinat de un smintit. Însă misiunea îi era îndeplinită. Cu excepţia Cubei, aflată încă sub dominaţie spaniolă, sclavia dispăruse din toate regiunile lumii civilizate.

Dar în timp ce negrii se bucurau de o libertate tot mai mare, muncitorii „liberi" din Europa nu o duceau tocmai bine. Pentru numeroşi scriitori şi observatori contemporani e de mirare că masele muncitoreşti (aşa-numitul proletariat) nu au pierit din cauza mizeriei crunte. Trăiau în case murdare situate în zone mizerabile ale mahalalelor. Se hrăneau cu mâncare de proastă calitate. Şcolarizare primeau doar cât să-şi poată îndeplini sarcinile. În caz de moarte sau accident, familiile nu erau asigurate. Însă interesele fabricilor de bere şi ale distileriilor (care exercitau o influenţă pronunţată asupra organelor legislative) îi încurajau să-şi uite necazurile oferindu-le cantităţi de nelimitate de whisky şi gin la preţuri foarte mici.

Ameliorarea enormă produsă din deceniile 1830 şi 1840 încoace nu se datorează eforturilor unei singure persoane. Cele mai bune creiere din două generaţii s-au dedicat misiunii de a salva lumea de consecinţele dezastruoase ale introducerii prea rapide a maşinilor mecanizate. Nu au încercat să distrugă sistemul capitalist.

Aşa ceva ar fi fost absurd, deoarece bogăţia acumulată de alţii, utilizată inteligent, putea fi un mare câştig pentru toată omenirea. Au încercat să combată ideea că poate exista egalitate reală între proprietarii bogaţi ai fabricilor, care pot închide oricând uşile acestora fără riscul de a rămâne flămânzi, şi muncitorul obligat să accepte orice slujbă i se oferă, cu orice sala riu poate obţine, pentru a nu risca să moară de foame împreună cu soţia şi copiii.

Au căutat deci să introducă un set de legi care să reglementeze raporturile dintre industriaşi şi muncitorii din fabrici. În acest demers reformatorii au înregistrat tot mai multe succese, în toate ţările. În ziua de astăzi majoritatea muncitorilor se bucură de protecție; programul de muncă a fost redus la o medie excelentă de opt ore, copiii lor merg la şcoală, nu în mină sau în hala de dărăcit dintr-o filatură de bumbac.

Au existat însă şi persoane care priveau fumul ieşit pe coşuri, auzeau huruitul trenurilor, vedeau magaziile umplute cu surplusuri din toate materialele şi se întrebau spre ce obiectiv ultim urma să

ducă în anii viitori toată această activitate febrilă. Şi-au amintit că omenirea trăise sute de mii de ani fără competiţie comercială şi industrială. Le-ar fi oare cu putinţă să schimbe ordinea existentă a lucrurilor şi să desfiinţeze sistemul rivalităţii care sacrifică atât de des fericirea oamenilor de dragul profiturilor?

Această idee — această speranţă vagă privind posibilitatea unor vremuri mai bune — nu s-a limitat la o singură ţară. În Anglia, Robert Owen, proprietarul multor filaturi de bumbac, a înfiinţat o „comunitate socialistă" care a fost o reuşită. Însă la moartea lui prosperitatea satului New Lanark s-a dus şi nici tentativa jurnalistului francez Louis Blanc de a crea „ateliere sociale" nu a mers mai bine. Un număr crescând de scriitori socialişti au început să-şi dea seama că micile comunităţi individuale rămase în afara vieţii industriale obişnuite nu vor putea realiza niciodată nimic. Înainte de a sugera remedii utile, se impunea studierea principiilor fundamentale aflate la baza societăţii industriale şi capitaliste.

Socialiştilor practici, ca Robert Owen, Louis Blanc sau François Fourier, le-au urmat teoreticienii socialismului, ca Friedrich Engels şi Karl Marx. Dintre cei doi, Marx este cel mai cunoscut. Era un tânăr strălucit a cărui familie trăise vreme îndelungată în Germania. Auzise despre experimentele lui Owen şi Blanc şi a început să se intereseze de problemele muncii, salariilor şi şomajului. Din cauza opiniilor sale liberale autorităţile poliţieneşti din Germania nu îl agreau şi a fost obligat să fugă la Bruxelles şi apoi la Londra, unde a dus un trai mizer lucrând ca reporter corespondent pentru *New York Tribune*.

Până la acel moment nimeni nu acordase multă atenţie cărţilor sale pe teme economice. Însă în 1864 a organizat prima asociaţie muncitorească internaţională, iar peste trei ani, în 1867, a publicat primul volum din bine-cunoscutul său tratat intitulat *Capitalul*. Marx credea că istoria este o lungă luptă între cei care „au" şi cei care „nu au". Introducerea şi utilizarea generalizată a maşinilor creaseră o nouă clasă în societate, cea a capitaliştilor care îşi utilizau surplusul de bogăţie pentru a cumpăra utilaje folosite apoi de muncitori pentru a produce şi mai multă bogăţie, întrebuinţată la rândul ei pentru a construi alte fabrici, şi aşa mai departe până la sfârşitul timpurilor. Între timp, conform lui Marx, starea a treia (burghezia) se va îmbogăţi din ce în ce mai mult, iar starea a patra (proletariatul) va deveni din ce în ce mai săracă, astfel încât, prevedea Marx, la sfârşit un singur om va deţine toate bogăţiile lumii şi ceilalţi vor fi angajaţii săi, depinzând de bunăvoinţa lui.

Pentru a preveni o asemenea situaţie, Marx i-a îndemnat pe muncitorii din toate ţările să se unească şi să lupte pentru adoptarea unor măsuri politice şi economice pe care le-a enumerat în *Manifestul* din 1848, anul ultimei revoluţii europene majore.

Bineînţeles, aceste opinii nu se bucurau deloc de simpatie din partea guvernelor europene; multe ţări, îndeosebi Prusia, au adoptat legi aspre împotriva socialiştilor, iar poliţiştii aveau ordin să împrăştie întrunirile socialiste şi să-i aresteze pe vorbitori. Însă acest gen de persecuţie nu face niciodată bine. Martirii sunt cea mai bună reclamă posibilă pentru o cauză nepopulară. Numărul socialiştilor s-a mărit constant în Europa şi în curând s-a văzut clar că nu doreau o revoluţie violentă, ci îşi utilizau puterea crescândă în parlamente pentru a promova interesele claselor muncitoare. Ba mai mult, socialiştii au fost desemnaţi şi în funcţii de miniştri în guverne şi au cooperat cu protestanţii şi catolicii progresişti pentru a remedia daunele pricinuite de Revoluţia Industrială şi a realiza o împărţire mai corectă a numeroaselor avantaje aduse de introducerea maşinilor şi de producţia amplificată a bogăţiei.

60 EPOCA ŞTIINŢEI

LUMEA A TRECUT ŞI PRINTR-O ALTĂ SCHIMBARE, MAI IMPORTANTĂ DECÂT REVOLUŢIILE POLITICE ŞI INDUSTRIALE. DUPĂ GENERAŢII DE OPRESIUNE ŞI PERSECUŢIE, OAMENII DE ŞTIINŢĂ DOBÂNDISERĂ ÎN SFÂRŞIT LIBERTATE DE ACŢIUNE ŞI ACUM ÎNCERCAU SĂ DESCOPERE LEGILE FUNDAMENTALE CARE GUVERNEAZĂ UNIVERSUL

EGIPTENII, BABILONIENII, CALDEENII, GRECII ŞI ROMANII AU contribuit cu toţii la primele noţiuni vagi de ştiinţă şi cercetare ştiinţifică. Însă marile migraţii din secolul al IV-lea au nimicit lumea clasică din Mediterană, iar Biserica creştină, mai interesată de viaţa sufletească decât de cea trupească, privise ştiinţa ca pe o manifestare a aroganţei omeneşti dornică să iscodească treburile divine ce ţin de împărăţia Dumnezeului Atotputernic. În consecinţă, știința a fost asociată strâns cu cele şapte păcate capitale.

Într-o oarecare măsură, chiar dacă limitată, Renaşterea a străpuns acest zid al prejudecăţilor medievale.

Însă Reforma, care a luat locul Renaşterii la începutul secolului al XVI-lea, se arătase ostilă faţă de idealurile „noii civilizaţii”, astfel încât oamenii de ştiinţă s-au văzut ameninţaţi iarăşi cu pedepse severe dacă încercau să treacă dincolo de îngustele limite ale cunoaşterii expuse în Sfânta Scriptură.

Lumea noastră e plină de statuile marilor generali încălecaţi pe cai ridicaţi pe picioarele dinapoi, conducându-şi soldaţii spre o victorie glorioasă. Ici şi colo, o placă modestă de marmură înştiinţează că un om de ştiinţă şi-a aflat odihna veşnică. Probabil că peste o mie de ani vom proceda altfel, iar copiii acelei fericite generaţii vor învăţa despre minunatul curaj şi despre devotamentul aproape incredibil faţă de datorie al pionierilor cunoaşterii abstracte, singura care a făcut ca

lumea noastră modernă să fie o posibilitate realizabilă.

Mulţi dintre aceşti pionieri ai ştiinţei au îndurat sărăcia, dispreţul şi înjosirea. Au trăit în mansarde şi au murit în închisori. Nu au îndrăznit să-şi tipărească numele pe prima pagină a propriilor cărţi şi nu au cutezat să-şi publice concluziile în ţinutul de baştină, ci duceau pe ascuns manuscrisele la vreo tipografie secretă din Amsterdam sau Harleem. Au fost expuşi ostilităţii înverşunate a Bisericii, atât protestante, cât şi catolice, şi au constituit subiectul a nenumărate predici care aţâţau enoriaşii la violenţă împotriva „ereticilor”.

FILOSOFUL

Din când în când găseau un refugiu. În Olanda, ţara cu cel mai mare grad de toleranţă, autorităţile, deşi nu priveau cu ochi buni cercetările ştiinţifice, au refuzat să interfereze cu libertatea de gândire a oamenilor. Olanda a devenit astfel un mic azil pentru libertatea intelectuală unde filosofii, matematicienii şi fizicienii francezi, englezi sau germani se puteau bucura de un scurt răgaz şi o gură de aer liber.

Într-un alt capitol v-am spus că Roger Bacon, marele geniu din secolul al XIII-lea, a fost împiedicat ani de zile să scrie un cuvânt, riscând altfel alte necazuri cu autorităţile ecleziale. Cinci sute de ani mai târziu, colaboratorii la marea *Enciclopedie* filosofică s-au aflat sub supravegherea constantă a jandarmeriei franceze. Peste o jumătate de secol, Darwin, care a îndrăznit să conteste povestea creaţiei omului aşa cum o revelează Biblia, a fost denunţat de la toate amvoanele ca duşman al neamului omenesc. Persecuţia împotriva celor care se aventurează pe tărâmul necunoscut al ştiinţei nu s-a sfârşit pe deplin nici măcar în ziua de azi. În timp ce scriu rândurile de faţă, dl Bryan[37] se adresează unei mari mulţimi pe tema „Primejdiei darwinismului”, avertizându-şi publicul în legătură cu erorile marelui naturalist englez.

Dar toate acestea sunt doar detalii. Ceea ce trebuie să se realizeze se realizează invariabil, iar câştigul ultim al descoperirilor şi invenţiilor revine masei aceloraşi persoane care i-au defăimat mereu pe cei cu viziune, taxându-i drept idealişti fără simţ practic.

Secolul al XVII-lea a preferat să cerceteze în continuare cerurile îndepărtate şi să studieze poziţia planetei noastre în raport cu sistemul solar. Chiar şi aşa, Biserica dezaproba această curiozitate nerușinată, iar Copernic, primul care a demonstrat că soarele este centrul universului, nu şi-a publicat scrierile până în ziua morţii. Galileo şi-a petrecut mare parte din viaţă sub supravegherea autorităţilor clericale, însă a continuat să utilizeze telescopul şi i-a oferit lui Isaac Newton numeroase observaţii concrete care l-au ajutat mult pe matematicianul englez la descoperirea interesantului fenomen al obiectelor în cădere, cunoscut mai apoi ca legea atracţiei universale sau a gravitaţiei.

Astfel s-a epuizat, cel puţin pentru moment, interesul pentru cer, iar omul a început să studieze pământul. Inventarea unui microscop utilizabil (o chestie ciudată şi incomodă) de către Antoni van Leeuwenhoek în a doua jumătate a secolului al XVII-lea i-a dat omului posibilitatea de a studia fiinţele „microscopice” responsabile pentru atât de multe suferinţe. A pus bazele ştiinţei numite „bacteriologie”, care în ultimii patruzeci de ani a scăpat lumea de un număr mare de boli, descoperind afecţiuni. Le-a permis totodată şi geologilor să studieze mai atent diverse roci şi fosile (plante preistorice pietrificate) găsite la adâncime în pământ. Aceste cercetări i-au convins că Pământul trebuie să fie mult mai vechi decât se afirmă în cartea Genezei, iar în anul 1830 Charles Lyell a publicat cartea *Principiile geologiei*, care neagă naraţiunea creaţiei aşa cum este relatată în Biblie şi dă o descriere mult mai uimitoare a creşterii lente şi dezvoltării treptate.

GALILEO

Concomitent, marchizul de Laplace lucra la o nouă teorie a creaţiei, în care Pământul e o mică pată în marea nebuloasă din care s-a format sistemul planetar, iar Bunsen şi Kirchhoff investigau, cu ajutorul spectroscopului, compoziţia chimică a stelelor şi a bunului nostru vecin, Soarele, ale cărui pete curioase fuseseră observate pentru prima oară de Galileo.

Între timp, după un război înverşunat şi asiduu cu autorităţile clericale din ţările catolice şi protestante, anatomiştii şi fiziologii obţinuseră în sfârşit permisiunea să disece cadavre şi să înlocuiască presupunerile fără o bază ale vracilor medievali cu nişte cunoştinţe empirice despre organele noastre şi modul în care funcţionează ele.

Pe parcursul unei singure generaţii (între 1810 şi 1840), în toate ramurile ştiinţei s-au realizat mai multe progrese decât în sutele de mii de ani trecute de când omul s-a uitat prima oară la stele şi s-a întrebat ce-i cu ele acolo. Trebuie să fi fost o perioadă foarte tristă pentru cei educaţi în vechiul sistem. Şi le putem înţelege sentimentul de ură pentru oameni ca Lamarck sau Darwin, care nu le spuneau pe şleau că „ne tragem din maimuţe” (o acuzaţie pe care bunicii noştri par s-o fi socotit o insultă personală), ci sugerau că semeaţa seminţie umană a evoluat dintr-un lung şir de strămoşi care îşi puteau urmări arborele genealogic până la meduze, cei dintâi locuitori ai planetei noastre.

Lumea respectabilă din clasa mijlocie înstărită, care a dominat secolul al XIX-lea, utiliza bucuroasă benzina sau lumina electrică, ca să amintim doar câteva din multele aplicaţii practice ale marilor descoperiri ştiinţifice, însă până de curând cercetătorul, omul „teoriei ştiinţifice” fără de care niciun progres ştiinţific nu ar fi posibil, a fost

privit cu suspiciune. Apoi serviciile i-au fost în sfârşit recunoscute. Bogaţii, care pe vremuri îşi donau averea pentru zidirea unei catedrale, construiesc astăzi laboratoare mari în care oamenii luptă tăcut împotriva inamicilor nevăzuţi ai omenirii şi adeseori îşi jertfesc viaţa pentru ca generaţiile viitoare să se bucure de mai multă fericire şi sănătate.

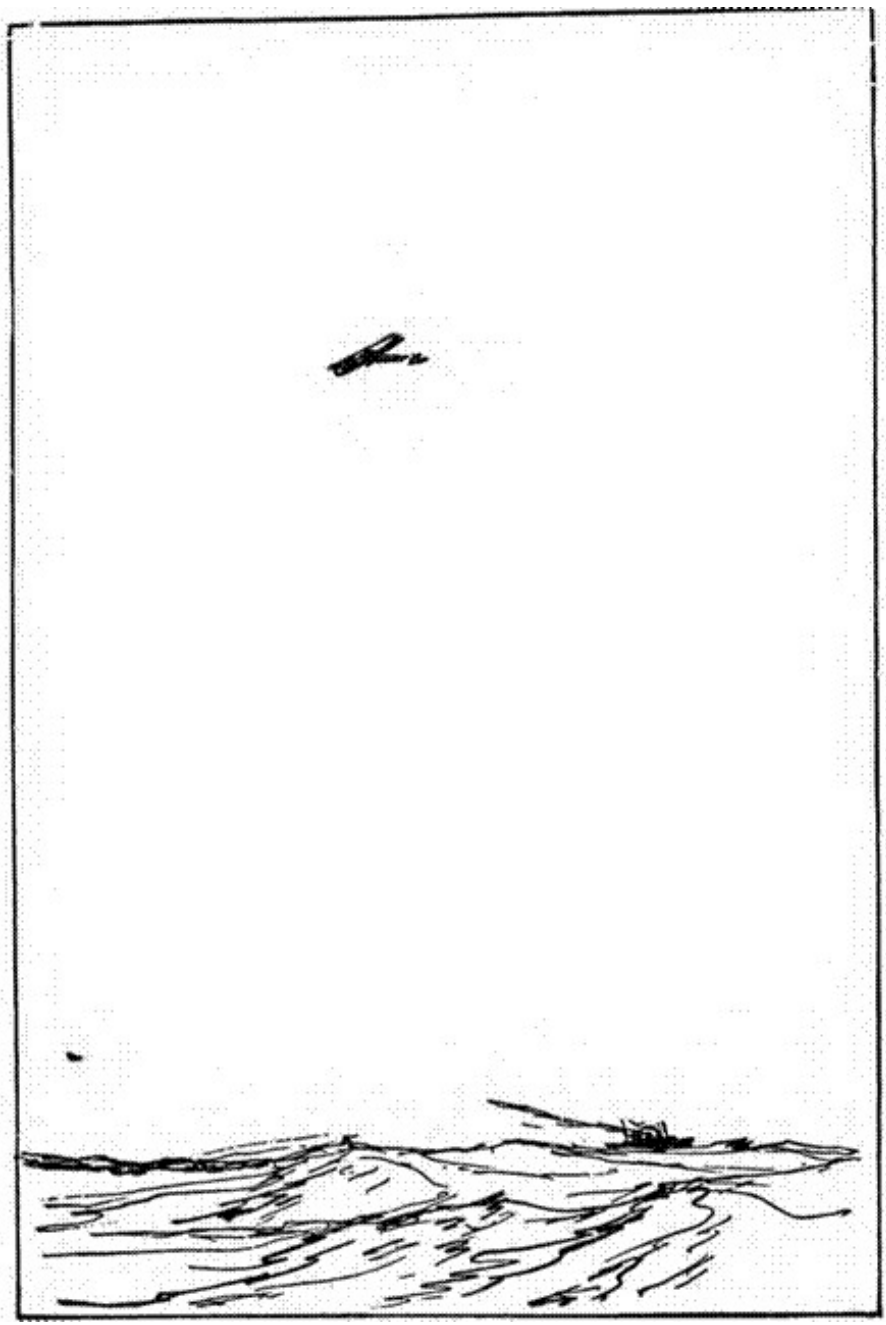

Şi într-adevăr, multe dintre potrivniciile lumii pe care strămoşii noştri le socoteau inevitabile „acte ale lui Dumnezeu” au fost dovedite a fi manifestări ale ignoranţei şi neglijenţei noastre. Orice copil din ziua de azi ştie că se poate feri de febra tifoidă dacă are un pic de grijă în privinţa apei pe care o bea. Însă a fost nevoie de ani şi ani de muncă grea înainte ca medicii să-i convingă pe oameni de acest fapt. Puţini dintre noi se mai tem acum de scaunul dentistului. Studiul microbilor care trăiesc în gura omului ne permite să ne protejăm dinţii de carii. Dacă se întâmplă să trebuiască scos un dinte, inhalăm un gaz şi ne vedem voioşi de drum. Când ziarele din 1846 au relatat povestea „operaţiei fără durere” efectuate în America cu ajutorul eterului, europenii au clătinat neîncrezători din cap. Li se părea împotriva voinţei lui Dumnezeu ca omul să fugă de durerea ce le revine tuturor muritorilor şi a trecut multă vreme înainte ca inhalarea eterului şi cloroformului în scopul intervenţiilor chirurgicale să se generalizeze.

Însă bătălia progresului fusese câştigată. Breşa făcută în vechile ziduri ale prejudecăţii se lărgea tot mai mult şi, cu trecerea timpului, vechii bolovani ai ignoranţei s-au sfărâmat. Cruciaţii înflăcăraţi ai unei ordini sociale noi şi mai fericite s-au năpustit înainte. Pe neaşteptate s-au trezit totuşi în faţa unui obstacol nou. Din ruinele unui trecut demult apus s-a înălţat o altă citadelă reacţionară şi milioane de oameni au trebuit să-şi dea viaţa înainte de distrugerea acestui ultim bastion.

61 ARTA

UN CAPITOL DESPRE ARTĂ

CÂND UN BEBELUŞ PERFECT SĂNĂTOS A MÂNCAT DESTUL ŞI a dormit cât i-a poftit inima, îngână un cântecel ca să arate ce fericit e. Pentru adulţi, acest gângurit nu înseamnă nimic. Sună a „gu-gî, gu-gî, guu”, dar pentru bebeluş e o muzică minunată. E cea dintâi contribuţie a lui la artă.

Cum mai creşte un pic şi se ţine pe picioare, începe perioada plăcintelor din noroi. Aceste plăcinte de noroi nu interesează lumea din afară. Există prea multe milioane de prunci care fac prea multe milioane de plăcinte de noroi în acelaşi timp. Însă pentru copilaş ele reprezintă o nouă expediţie în fermecătorul tărâm al artei. Copilul e acum sculptor.

Pe la trei, patru ani, când mâinile încep să se supună creierului, copilul devine pictor. Mama lui iubitoare îi dă o cutie de cretă colorată şi orice petic de hârtie se acoperă iute cu cârlige ciudate şi tot soiul de mâzgălituri ce reprezintă case, cai şi bătălii navale nemaipomenite.

În curând această fericire simplă de „a produce lucruri” ajunge totuşi la capăt. Începe şcoala şi mare parte din zi e ocupată de muncă. Traiul, sau mai degrabă „mijloacele de trai”, devin cel mai important moment în viaţa oricărui băiat şi a oricărei fetiţe.

Între învăţarea tablei înmulţirii şi a participiilor trecute ale verbelor franceze neregulate nu rămâne prea mult timp pentru „artă”. Cu excepţia cazurilor în care dorinţa de a face anumite lucruri pentru simpla plăcere de a le crea, fără speranţa unui câştig practic, e foarte puternică, copilul devine adult şi uită că primii lui cinci ani de viaţă au fost dedicaţi în principal artei.

Naţiunile nu se deosebesc de copii. De îndată ce omul peşterilor a scăpat de pericolele ameninţătoare ale lungii şi friguroasei ere glaciare şi şi-a pus treburile în rânduială, a început să facă anumite lucruri care i se păreau frumoase, chiar dacă nu îi erau de niciun folos practic în lupta cu fiarele sălbatice din junglă. Acoperea pereţii grotei în care locuia cu imagini ale elefanţilor şi cerbilor pe care îi vâna şi cioplea într-o bucată de piatră figura femeilor care i se păreau mai atrăgătoare.

De îndată ce egiptenii, babilonienii, persanii şi alte popoare răsăritene şi-au întemeiat ţărişoarele de-a lungul Nilului şi Eufratului, au început să construiască palate magnifice pentru regi, au inventat bijuterii scânteietoare pentru femeile lor şi au plantat grădini asemenea unor melodii vesele cu florile lor în culori strălucitoare.

Propriii noştri strămoşi, nomazii rătăcitori din îndepărtatele stepe asiatice, care se bucurau de o existenţă liberă şi simplă ca luptători şi vânători, compuneau cântece care proslăveau faptele măreţe ale căpeteniilor de seamă şi au inventat o formă de poezie perpetuată până în zilele noastre. O mie de ani mai târziu, când s-au stabilit în partea continentală a Greciei şi au construit „cetăţi-stat”, şi-au exprimat bucuriile (şi necazurile) în temple magnifice, statui, comedii, tragedii şi în toate formele imaginabile de artă.

Romanii, la fel ca rivalii lor cartaginezi, erau prea ocupaţi cu administrarea altora şi câştigarea banilor ca să iubească prea mult aventurile „inutile şi neprofitabile” ale spiritului. Romanii au cucerit lumea, au construit drumuri şi poduri, însă arta au împrumutat-o masiv de la greci. În arhitectură au inventat anumite forme practice ce răspundeau necesităţilor zilei şi epocii lor. Dar statuile, istoriile, mozaicurile şi poemele lor nu erau decât imitaţii latine ale originalelor greceşti. Nu poate exista artă fără acel element vag şi greu de definit pe care îl numim „personalitate”, iar lumea romană nu avea deloc încredere în acel tip de personalitate. Imperiul avea nevoie de soldaţi şi negustori eficienţi. Scrisul poeziilor sau realizarea imaginilor au fost lăsate pe seama străinilor.

Apoi a venit Evul Mediu întunecat. Barbarii au pătruns în Europa de

Apus ca proverbiala noră intrată în blide. N-aveau ce face cu ce nu înţelegeau. În termenii anului 1921, le plăceau copertele de revistă cu femei frumoase, însă aruncau la gunoi gravurile de Rembrandt pe care le moşteniseră. În curând au învăţat totuşi câte ceva. Atunci au încercat să repare pagubele făcute cu câţiva ani înainte. Însă coşurile de gunoi dispăruseră şi imaginile se duseseră odată cu ele.

Până atunci, propria artă, pe care o aduseseră din est, evoluase în ceva foarte frumos şi s-a revanşat pentru neglijenţa şi indiferenţa din trecut prin ceea ce numim „arta Evului Mediu”. În ce priveşte nordul Europei, acesta a fost un produs al gândirii germanice care a împrumutat foarte puţin de la greci şi latini şi nimic din formele mai vechi de artă din Egipt şi Asiria, ca să nu mai vorbim despre India şi China, pur şi simplu inexistente din perspectiva oamenilor epocii. Atât de puţin au fost influenţate rasele nordice de vecinii sudici, încât realizările lor arhitecturale au fost complet neînţelese de populaţiile din Italia, care le-au tratat cu un dispreţ făţiş şi total.

Cu toţii aţi auzit cuvântul „gotic”. Probabil îl asociaţi cu imaginea unei vechi catedrale fermecătoare, ale cărei turle zvelte se avântă spre înaltul cerului. Dar ce înseamnă, de fapt, acest cuvânt?

Înseamnă ceva „grosolan” şi „barbar” — ceva ce poţi aştepta din partea unui „got necivilizat”, o brută din păduri care nu respecta regulile consacrate ale artei clasice şi care construia „orori moderne” pentru a-şi satisface gusturile vulgare, fără a arăta consideraţia cuvenită pentru exemplele Forului roman şi Acropolei.

Şi totuşi, această formă de arhitectură gotică a reprezentat timp de câteva secole cea mai înaltă expresie a sensibilităţii artistice sincere care a inspirat tot nordul continentului. Vă veţi fi amintind, dintr-un capitol anterior, cum trăiau oamenii din Evul Mediu târziu. Dacă nu erau ţărani care locuiau la sate, erau cetăţeni ai unui „oraş” sau *civitas*, denumirea latină pentru „trib”. Şi într-adevăr, îndărătul zidurilor înalte şi al şanţurilor adânci, aceşti târgoveţi de treabă erau adevăraţi membri de trib care împărţeau pericolele comune şi beneficiau de siguranţa şi prosperitatea comune derivate din sistemul de protecţie reciprocă.

În cetăţile greceşti şi romane antice, centrul vieţii civice fusese piaţa, unde se afla templul. În Evul Mediu, biserica — casa lui Dumnezeu — a devenit un astfel de centru. Noi, protestanţii moderni[38], care mergem la biserică doar o dată pe săptămână, şi atunci doar pentru câteva ore, cu greu putem înţelege ce însemna o biserică pentru comunitatea medievală. Pe atunci, înainte de a împlini o săptămână, erai dus la biserică pentru a fi botezat. În copilărie vizitai biserica pentru a învăţa poveştile sfinte din Scripturi. Mai târziu deveneai membru al congregaţiei şi, dacă erai suficient de bogat, construiai o capelă separată consacrată amintirii sfântului

patron al familiei. Cât despre edificiul sacru, era deschis la orice oră din zi şi multe ceasuri din noapte.

Într-un anumit sens semăna cu un club modern dedicat tuturor locuitorilor oraşului. Foarte probabil, în biserică o zăreai prima oară pe fata care avea să-ţi fie mireasă într-o mare ceremonie desfăşurată în faţa altarului. Apoi, când ajungeai la capătul drumului pământesc, erai îngropat sub pietrele acestei clădiri familiare, astfel încât toţi copiii şi nepoţii lor să poată trece peste mormântul tău până la Ziua Judecăţii.

Întrucât biserica nu era doar casa lui Dumnezeu, ci şi centrul concret al vieţii comunitare, edificiul ei trebuia să se deosebească de orice alt lucru zidit de mâinile omului. Templele egiptenilor, grecilor şi romanilor nu fuseseră decât altarul unei divinităţi locale. Cum în faţa imaginilor lui Osiris, Zeus sau Jupiter nu se ţineau predici, nu era necesar ca interiorul să asigure spaţiu pentru mulţimi mari de persoane. Toate procesiunile religioase ale popoarelor mediteraneene antice se desfăşurau în aer liber. Însă în nord, unde vremea e de obicei urâtă, majoritatea ceremoniilor se ţineau sub acoperişul bisericii.

Arhitecţii au avut de furcă multe veacuri cu problema construirii unui edificiu suficient de încăpător. Tradiţia romană îi învăţase cum să construiască ziduri de piatră masive cu ferestre foarte mici, pentru ca pereţii să nu îşi piardă rezistenţa.

Deasupra plasau un acoperiş greu din piatră. Însă în secolul al XII-lea, după ce au început Cruciadele şi arhitecţii au văzut arcurile ascuţite ale constructorilor mahomedani, zidarii din vest au descoperit un stil nou care le-a dat prima posibilitate de a clădi genul de edificiu de care era nevoie în acea perioadă marcată de o viaţă religioasă intensă. Apoi au elaborat un stil straniu căruia italienii i-au dat denumirea dispreţuitoare de „gotic” sau barbar. Şi-au atins obiectivul inventând un acoperiş cu boltă susţinut de „grinzi”. Însă un astfel de acoperiş, dacă devenea prea greu, putea dărâma zidurile, aşa cum un bărbat de 130 de kg ar rupe un scaun de copil dacă s-ar aşeza pe el. Pentru depăşirea acestei dificultăţi, câţiva arhitecţi francezi au început să consolideze pereţii cu „contraforţi”, mase grele de piatră pe care zidurile se sprijină când susţin acoperişul. Pentru siguranţa suplimentară a acoperişului, au proptit grinzile acoperişului cu aşa-numitele „arcuri butante”, o metodă foarte simplă de construcţie pe care o veţi înţelege de îndată ce veţi privi imaginea.

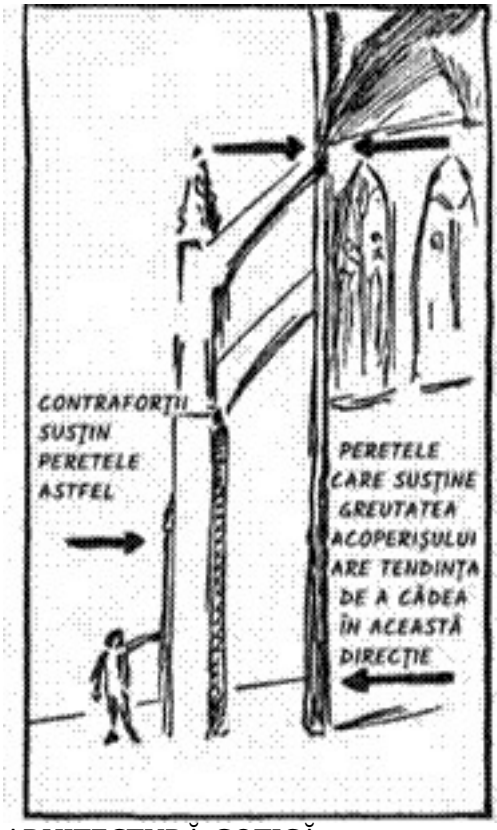
CONTRAFORȚII SUSȚIN PERETELE ASTFEL
PERETELE CARE SUSȚINE GREUTATEA ACOPERIȘULUI ARE TENDINȚA DE A CĂDEA ÎN ACEASTĂ DIRECȚIE
ARHITECTURĂ GOTICĂ

Această nouă metodă de construcţie a permis introducerea unor ferestre enorme. În secolul al XII-lea sticla reprezenta o curiozitate scumpă şi foarte puţine clădiri private aveau ferestre cu geamuri. Chiar şi castelele nobililor erau lipsite de protecţie, şi aşa se explică de ce trăgea mereu curentul şi de ce oamenii epocii purtau blănuri şi în casă, şi afară.

Din fericire, arta fabricării sticlei colorate, familiară popoarelor antice de la Marea Mediterană, nu se pierduse de tot. A existat o renaştere a fabricării vitraliilor şi în scurt timp ferestrele bisericilor gotice depănau poveştile Cărţii Sfinte în ochiuri de geam viu colorate şi fixate într-un cadru prelung din plumb.

Iată aşadar noua şi glorioasa casă a lui Dumnezeu plină de o mulţime înflăcărată de credincioşi care „trăiau” religia ca nimeni alţii de dinaintea lor sau după ei! Nimic nu e considerat prea bun, prea scump sau prea extraordinar pentru casa lui Dumnezeu şi căminul Omului. Sculptorii, rămaşi şomeri după distrugerea Imperiului Roman, s-au întors şovăielnic la nobila lor artă. Portalurile, coloanele, contraforţii şi cornişele s-au acoperit cu imagini sculptate reprezentându-i pe Domnul şi fericiţii sfinţi. Şi broderii s-au pus pe

treabă, realizând tapiserii pentru pereţi. Giuvaergii şi-au pus la dispoziţie măiestria pentru ca altarul să fie vrednic de adoraţie deplină. Chiar şi pictorul îşi dă silinţa. Sărmanul om e foarte strâmtorat de lipsa unui mediu de lucru adecvat.

Şi aici avem o poveste.

Romanii de la începutul perioadei creştine decorau podelele şi pereţii templelor şi caselor cu mozaicuri, imagini create din piese mici de sticlă colorată. Însă această artă era extrem de dificilă. Nu îi dădea pictorului posibilitatea de a exprima tot ce dorea să spună, aşa cum ştiu toţi copiii care au încercat să construiască figurine din cuburi colorate. De aceea arta mozaicului a dispărut în Evul Mediu târziu, cu excepţia Rusiei, unde se refugiaseră pictorii bizantini de mozaic după căderea Constantinopolului, şi a continuat să ornamenteze pereţii bisericilor ortodoxe până la venirea bolşevicilor, când construirea de biserici a încetat.

Desigur, pictorul medieval putea combina culorile cu apa tencuielii umede de pe pereţii bisericii. Această metodă de pictură pe „tencuiala proaspătă" (numită în general *fresco* sau „proaspătă") a fost deosebit de populară timp de multe secole. În zilele noastre e la fel de rară ca arta pictării miniaturilor în manuscrise şi printre sutele de artişti din oraşele moderne poate se găseşte unul care ştie să se descurce bine cu acest material. Însă în Evul Mediu nu exista altă modalitate şi artiştii erau specialişti în „fresce" din lipsă de ceva mai bun. Metoda prezenta totuşi câteva dezavantaje considerabile. Adeseori tencuiala cădea de pe pereţi după câţiva ani, sau igrasia deteriora picturile, la fel ca igrasia care ne strică nouă modelul tapetului. Oamenii au încercat orice expedient imaginabil pentru a scăpa de suportul de tencuială. Au încercat să amestece culorile cu vin şi oţet, cu miere, cu albuş lipicios, însă niciuna din aceste metode nu a fost satisfăcătoare. Experimentele au continuat mai bine de o mie de ani. Artiştii medievali reuşiseră de minune în pictarea imaginilor pe foile de pergament ale manuscriselor. Însă acoperirea spaţiilor mari din lemn sau piatră cu pigmenţi care să reziste nu le-a izbutit prea grozav.

În cele din urmă, în prima jumătate a secolului al XV-lea problema a fost rezolvată în sudul Ţărilor de Jos, de către Jan şi Hubert van Eyck. Vestiţii fraţi flamanzi au amestecat vopselurile cu uleiuri preparate special, iar acest lucru le-a permis să folosească lemnul, pânza, piatra sau orice altceva ca suport pentru picturi.

Însă ardoarea religioasă a Evului Mediu timpuriu ţinea deja de domeniul trecutului. Locuitorii bogaţi din oraşe îi înlocuiseră pe episcopi în rolul de patroni ai artelor. Şi cum arta urmăreşte neîncetat blidul plin cu mâncare, artiştii au început să lucreze pentru aceşti angajatori mireni şi să picteze tablouri pentru regi, arhiduci şi bancheri bogaţi. Într-un răstimp foarte scurt, metoda nouă a picturii în

ulei s-a răspândit în toată Europa şi în fiecare ţară s-a născut o şcoală specială de pictură care prezenta gusturile tipice persoanelor pentru care erau realizate portretele şi peisajele.

În Spania, de pildă, Velásquez picta pitici de la curte, ţesătoare din atelierele regale de tapiserie şi tot felul de persoane sau subiecte legate de rege şi curtea lui. Însă în Olanda,

Rembrandt, Frans Hals şi Vermeer pictau ograda casei negustorului, îi pictau nevasta îmbrăcată cam fără gust, copiii sănătoşi, dar îngâmfaţi, şi corăbiile care îi aduseseră bogăţia. Pe de altă parte, în Italia, unde papa rămânea principalul patron al artelor, Michelangelo şi Correggio au continuat să picteze Madone şi sfinţi, pe când în Anglia, unde aristocraţia era foarte bogată şi puternică, sau în Franţa, unde regii deveniseră cei mai importanţi din stat, artiştii pictau domni distinşi care făceau parte din guvern şi doamne foarte încântătoare care erau prietene cu Maiestatea Sa.

Marea transformare determinată în pictură de neglijarea bisericii şi ascensiunea unei noi clase sociale s-a reflectat în toate celelalte forme de artă. Inventarea tiparului le-a dat autorilor posibilitatea de a-şi câştiga faimă şi reputaţie scriind cărţi pentru mase. Aşa au apărut profesiile de romancier şi ilustrator. Însă cei care aveau destui bani ca să cumpere noile cărţi nu erau genul de persoane cărora le place să stea seara acasă uitându-se la tavan sau stând degeaba. Doreau să se distreze. Cei câţiva menestreli din Evul Mediu nu erau de ajuns pentru a acoperi cererea de spectacole. Pentru prima oară din zilele oraşelor-stat greceşti, din urmă cu două mii de ani, dramaturgul profesionist a avut şansa de a-şi practica meseria. Evul Mediu cunoştea teatrul doar ca parte a anumitor sărbători bisericeşti. Tragediile din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea spuseseră povestea suferinţelor Domnului. Însă pe parcursul secolului al XVI-lea şi-a făcut din nou apariţia teatrul mirean. E adevărat că la început poziţia dramaturgului şi actorului profesionist nu a fost foarte înaltă. William Shakespeare era considerat un soi de circar care îşi distra vecinii cu tragediile şi comediile lui. Însă până la moarte, în anul 1616, începuse să se bucure de respectul vecinilor, iar actorii nu mai erau supravegheaţi de poliţie.

Contemporanul lui William, Lope de Vega, incredibilul spaniol care a scris nu mai puţin de 800 de piese laice şi 400 de piese religioase, era o persoană de rang care a primit aprobarea pontificală pentru opera lui. Un secol mai târziu, francezul Molière a fost socotit vrednic de compania regelui Ludovic XIV însuşi.

De atunci încoace, teatrul a fost tot mai îndrăgit de public. Astăzi un „teatru” face parte din viaţa oricărui oraş bine gospodărit, iar „drama mută” a filmelor a pătruns până în cel mai mărunt cătun din prerie.

Totuşi, o altă artă a devenit cea mai populară, şi anume muzica. Majoritatea formelor vechi de artă necesitau un nivel înalt de abilitate

tehnică. E nevoie de ani şi ani de exerciţiu înainte ca mâinile noastre neîndemânatice să poată îndeplini comenzile creierului şi să ne reproducă imaginaţia pe pânză sau în marmură. E nevoie de o viaţă pentru a învăţa să joci pe scenă sau să scrii un roman bun. Iar publicul are nevoie de multă pregătire pentru a aprecia cele mai bune picturi, scrieri şi sculpturi. Însă aproape oricine, dacă nu e complet afon, poate urmări o melodie şi aproape oricine se poate desfăta cu un gen sau altul de muzică. Cei din Evul Mediu ascultaseră ceva muzică, însă doar muzică bisericească. Cântările sacre erau supuse unor legi foarte strice în privinţa ritmului şi armoniei, astfel încât au devenit repede monotone. În plus, nu puteau fi cântate pe stradă sau în piaţă.

Renaşterea a schimbat această situaţie. Muzica şi-a reocupat locul de cel mai bun prieten al omului, atât în clipele fericite, cât şi în cele de amărăciune.

Egiptenii, babilonienii şi evreii din Antichitate fuseseră mari iubitori de muzică. Ba chiar alăturaseră diverse instrumente în adevărate orchestre. Dar grecii se încruntaseră auzind acest vacarm străin barbar. Lor le plăcea să audă un bărbat recitând impunătoarea poezie scrisă de Homer şi Pindar. Îi îngăduiau să se acompanieze cu lira (cel mai sărac instrument cu coarde). Doar până aici putea merge cineva fără să rişte dezaprobarea populară. Romanii, în schimb, iubeau muzica orchestrală la cinele şi banchetele lor şi au inventat majoritatea instrumentelor pe care (într-o formă *foarte* modificată) le folosim astăzi. Biserica timpurie dispreţuise această muzică, fiindcă amintea prea tare de păcătoasa lume păgână ce tocmai fusese nimicită. Episcopii din secolele al III-lea şi al IV-lea tolerau doar câteva cântece interpretate de întreaga parohie. Cum întreaga parohie cânta îngrozitor de fals fără îndrumarea unui instrument, biserica a permis ulterior utilizarea unei orgi, o invenţie din secolul al II-lea al erei noastre care consta în combinarea vechilor fluiere ale lui Pan şi o pereche de burdufuri.

TRUBADURUL

Apoi au venit marile migraţii. Ultimii muzicieni romani fie au fost ucişi, fie au ajuns scripcari vagabonzi ce mergeau din oraş în oraş cântând pe stradă şi cerşind pentru câţiva bănuţi, cum fac harpiştii de pe feriboturile moderne.

Renaşterea unei civilizaţii mai laice în oraşele din Evul Mediu târziu a reînnoit cererea de muzicieni. Instrumente folosite doar pentru semnale la vânătoare şi în luptă, cornul de pildă, au fost remodelate până au ajuns să reproducă sunete agreabile în sălile de bal şi banchete. Un arc întins cu păr de cal a fost utilizat pentru a cânta la chitara demodată şi, înainte de sfârşitul Evului Mediu, acest instrument cu şase coarde (cel mai vechi instrument cu coarde, cu origini în Egipt şi Asiria) a evoluat în vioara noastră cu patru coarde pe care Stradivarius şi alţi lutieri italieni au dus-o pe culmile perfecţiunii.

În cele din urmă s-a inventat şi pianul modern, cel mai răspândit instrument muzical, care l-a urmat pe om în sălbăticia junglei şi în întinderile de gheaţă ale Groenlandei. Primul instrument cu claviatură a fost orga, însă interpretul depindea de cooperarea cuiva care acţiona burdufurile, operaţiune realizară acum cu ajutorul electricităţii. Din acest motiv muzicienii au căutat un instrument mai uşor de mânuit şi mai puţin dependent de împrejurări, care să-i ajute în instruirea elevilor din numeroasele coruri bisericeşti. În secolul al XI-lea, Guido, un călugăr benedictin din oraşul Arezzo (locul natal al poetului Petrarca) a creat sistemul modern de notaţie muzicală. Cândva pe parcursul aceluiaşi secol, marcat de un interes popular pronunţat pentru muzică, s-a construit şi primul instrument care avea şi claviatură, şi coarde. Probabil că la început zăngănea ca un pian mic

pentru copii care se poate cumpăra din orice magazin de jucării. În Viena, oraş unde muzicanţii ambulanţi din Evul Mediu (incluşi în aceeaşi categorie cu jonglerii şi trişorii la cărţi) formaseră prima ghildă de muzicieni în anul 1288, micul monocord a evoluat într-un instrument pe care îl recunoaştem ca precursor direct al pianului nostru Steinway modern. Din Austria, „clavicordul", cum i se spunea de regulă pe atunci (pentru că avea „claviatură" sau clape), a ajuns în Italia. Aici a fost perfecţionat, devenind „spinetă", numită astfel după inventatorul ei, veneţianul Giovanni Spinetti. În sfârşit, pe parcursul secolului al XVIII-lea, undeva între 1709 şi 1720, Bartolomeo Cristofori a făcut un „clavir" care îi permitea interpretului să cânte şi tare, şi încet sau, cum se spune în italiană, *piano* şi *forte*. Cu unele modificări, instrumentul a devenit *pianoforte* sau pianul nostru.

Lumea avea pentru prima oară un instrument facil şi comod care putea fi stăpânit în câţiva ani, nu necesita în permanenţă acordare, ca harpele sau viorile, şi era mult mai plăcut la auz decât tubele, clarinetele, tromboanele şi oboaiele medievale. Aşa cum milioane de oameni moderni au început să iubească muzica datorită gramofonului, la fel şi pianul de la începuturi a dus cunoaşterea muzicii în cercuri mult mai largi. Muzica a devenit parte din educaţia oricărei persoane cultivate. Prinţii şi comercianţii bogaţi întreţineau orchestre private. Muzicienii au încetat să mai fie nişte „jongleri" ambulanţi şi au devenit membri deosebit de preţuiţi ai comunităţii. Muzica s-a combinat cu spectacolele dramatice ale teatrului şi din această practică a apărut opera noastră modernă. Iniţial doar câţiva prinţi foarte bogaţi îşi puteau permite cheltuielile unei „companii de operă". Însă cum gustul pentru acest gen de divertisment a crescut, numeroase oraşe au construit teatre unde se reprezentau operele italiene şi apoi germane, spre bucuria nemărginită a întregii comunităţi, cu excepţia câtorva secte de creştini foarte stricţi profund suspicioşi faţă de muzică, pe care o socoteau prea fermecătoare pentru a fi bună pe deplin pentru suflet.

Pe la jumătatea secolului al XVIII-lea viaţa muzicală europeană era în plin avânt. Apoi a apărut un bărbat deasupra tuturor celorlalți, un simplu organist de la biserica Sfântul

Toma din Leipzig. Se numea Johann Sebastian Bach. Prin compoziţiile sale pentru toate instrumentele existente, de la cântece comice şi dansuri populare până la cele mai solemne imnuri şi oratorii sacre, a pus temeliile muzicii noastre moderne. După ce a murit, în 1750, a fost urmat de Mozart, creatorul unor structuri muzicale de un farmec nespus ce ne poartă cu gândul la o dantelă ţesută din armonie şi ritm. A venit apoi Ludwig van Beethoven, cel mai tragic dintre oameni, care ne-a dăruit orchestra modernă, fără ca el însuşi să fi auzit cele mai însemnate compoziţii ale sale, pentru că surzise din

cauza unei răceli contractate pe când era sărac.

Beethoven a trăit în perioada marii Revoluţii Franceze. Plin de speranţă pentru o nouă perioadă glorioasă, i-a dedicat o simfonie lui Napoleon. Însă a apucat să regrete acest moment. În 1827, la moartea compozitorului, Napoleon dispăruse şi Revoluţia Franceză dispăruse şi ea, însă venise motorul cu abur, care umplea lumea cu sunete care nu aveau nimic în comun cu visele *Simfoniei a Treia*.

E adevărat, noua ordine a aburului, fierului, cărbunelui şi a marilor fabrici nu a avantajat prea mult arta, pictura, sculptura, poezia şi muzica. Protectorii de odinioară ai artelor, biserica, prinţii şi negustorii din Evul Mediu şi din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea nu mai existau. Liderii noii lumi industriale erau prea ocupaţi şi prea puţin educaţi pentru a se sinchisi de gravuri, sonate şi sculpturi din fildeş, ca să nu mai vorbim de cei care creau aceste lucruri şi care nu mai prezentau niciun folos practic pentru comunitatea în care trăiau. Iar muncitorii din fabrici au ascultat huruitul motoarelor până şi-au pierdut şi ei gustul pentru melodia flautului sau lăutei pe care îl aveau strămoşii lor ţărani. Artele au devenit copiii vitregi ai noii ere industriale. Arta şi viaţa s-au rupt complet una de alta. Tablourile rămase mureau lent în muzee. Muzica a devenit monopolul câtorva „virtuoşi” care au îndepărtat-o de case şi au dus-o în sălile de concerte.

Constant, chiar dacă lent, artele îşi reocupă locul. Lumea începe să înţeleagă că Rembrandt, Beethoven şi Rodin sunt adevăraţii profeţi şi cârmuitori ai omenirii şi că o lume fără artă şi fericire seamănă cu o grădiniță unde copiii nu râd.

62 EXPANSIUNEA COLONIALĂ ŞI RĂZBOIUL

UN CAPITOL CARE AR TREBUI SĂ VĂ DEA O MULŢIME DE INFORMAŢII POLITICE DESPRE ULTIMII CINCIZECI DE ANI, DAR CARE ÎN REALITATE CONŢINE O SERIE DE EXPLICAŢII ŞI CÂTEVA SCUZE

DACĂ AŞ FI ŞTIUT CÂT DE GREU E SĂ SCRII O ISTORIE A LUMII, nu m-aş fi angajat niciodată la aşa ceva. Desigur, orice om suficient de sârguincios, dispus să piardă vreo zece ani printre vrafurile prăfuite ale unei biblioteci, poate întocmi un volum masiv care să relateze evenimentele din fiecare regiune în fiecare secol. Însă nu acesta este scopul cărţii de faţă. Editorii au dorit să publice o istorie cu ritm — o poveste care să galopeze, nu să meargă la pas. Iar acum, când aproape am terminat, constat că anumite capitole galopează, altele înaintează cu greu prin nisipurile lugubre ale unor vremuri demult uitate; că unele părţi nu progresează deloc, în timp ce altele se răsfaţă într-un veritabil jazz al acţiunii şi fanteziei. Nu mi-a plăcut şi am sugerat să distrugem manuscrisul cu totul şi să o iau de la capăt. Dar editorii n-

au fost de-acord.

Ca o a doua soluţie la frământările mele, am dat paginile bătute la maşină mai multor prieteni mărinimoşi, cerându-le să citească ce scrisesem şi să mă ajute cu sfaturile lor. Experienţa a fost mai curând demoralizatoare. Fiecare persoană are propriile prejudecăţi, propriile pasiuni şi preferinţe. Toţi au dorit să ştie de ce, de unde și până unde şi cum de am îndrăznit să omit poporul favorit, politicianul favorit sau chiar pe cel mai îndrăgit criminal. Pentru unii, Napoleon şi Ginghis Han erau candidaţi la onoruri înalte. Am explicat că am încercat din răsputeri să fiu corect cu Napoleon, dar că după aprecierea mea e cu mult inferior unor oameni ca George Washington, Gustav Vasa, Augustus, Hammurabi sau Lincoln şi încă vreo douăzeci care au trebuit să se mulţumească cu doar câteva paragrafe, din lipsă de spaţiu. Cât despre Ginghis Han, nu îi recunosc o abilitate superioară decât în domeniul masacrelor în masă şi nu intenţionez să îi fac mai multă publicitate decât e cazul.

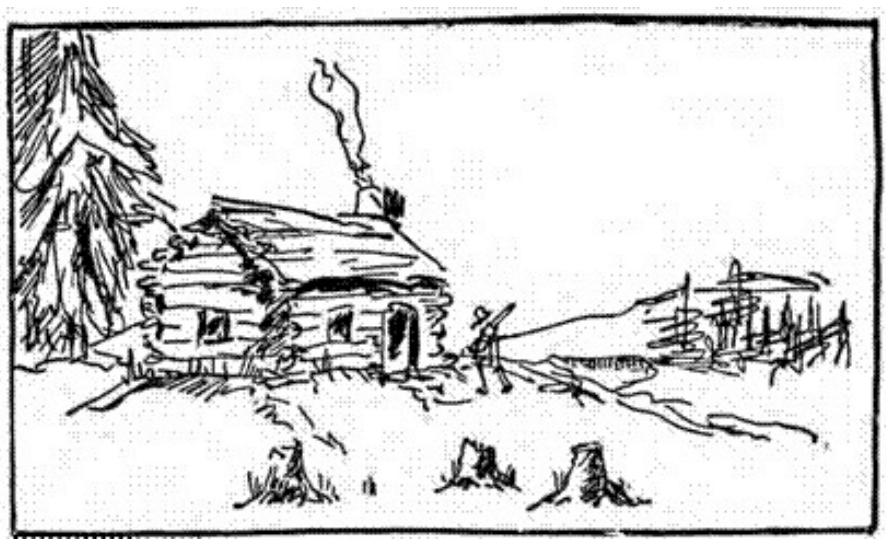

PIONIERUL

„Până acum e foarte bine”, a spus următorul critic, „dar cum rămâne cu puritanii? Sărbătorim tricentenarul sosirii lor la Plymouth. Ar trebui să aibă mai mult spaţiu”. Am răspuns că dacă aş scrie o istorie a Americii, puritanii ar ocupa complet o jumătate din primele douăsprezece capitole; că prezenta carte este totuşi o istorie a omenirii, iar evenimentul de la Plymouth Rock nu a reprezentat un moment de mare impact internaţional decât multe secole mai târziu; că Statele Unite au fost întemeiate de treisprezece colonii, nu de una singură; că liderii cei mai proeminenţi ai primilor douăzeci de ani din istoria americană proveneau din Virginia, Pennsylvania şi insula

Nevis, nu din Massachusetts şi, în consecinţă, puritanii trebuie să se mulţumească cu o pagină de carte şi o hartă specială.

Apoi a venit specialistul în preistorie. De ce, pentru numele marelui Tiranozaur, n-am dedicat mai mult spaţiu minunatei rase a omului de Cro-Magnon, care a dezvoltat un nivel atât de înalt de civilizaţie cu zece mii de ani în urmă?

Şi chiar aşa, de ce nu am făcut-o? Motivul e simplu. Eu nu atribui perfecţiunii primelor rase importanţa pe care par să o acorde majoritatea celor mai renumiţi antropologi. Rousseau şi filosofii din secolul al XVIII-lea au creat mitul „bunului sălbatic", despre care se presupune că ar fi vieţuit într-o stare de fericire perfectă în zorii timpurilor. Oamenii de ştiinţă moderni s-au debarasat de „bunul sălbatic", atât de îndrăgit de bunicii noştri, şi l-au înlocuit cu „sălbaticul extraordinar" din văile franceze, care acum 35.000 de ani a pus capăt dominaţiei universale a brutelor de Neanderthal, cu frunte joasă şi un nivel jos de evoluţie, şi a altor vecini germanici. Ne-au arătat elefanţii pictaţi de oamenii de Cro-Magnon, statuile sculptate de ei şi i-au învăluit în multă glorie.

Nu vreau să spun că antropologii greşesc. Însă eu consider că ştim mult prea puţine despre toată această perioadă pentru
a reconstrui societatea vest-europeană primitivă cu un grad minim de acurateţe (oricât de modest). De aceea prefer să nu fac anumite afirmaţii decât să risc formularea unor lucruri neadevărate.

Alţi critici m-au acuzat de nedreptate făţişă. De ce am omis unele ţări, ca Irlanda, Bulgaria şi Siam, aducând în discuţie altele, ca Olanda, Islanda şi Elveţia? Am răspuns că nu am adus în discuţie nicio ţară. Ele au dat buzna prin forţa împrejurărilor, iar eu nu le puteam lăsa pe dinafară. Pentru ca punctul meu de vedere să fie înţeles, daţi-mi voie să formulez criteriul pe baza căruia s-a luat în considerare înscrierea ca participant activ în această carte de istorie.

A existat o singură regulă. „Ţara sau persoana respectivă au produs o idee nouă sau au făcut ceva original fără de care istoria întregii rase umane ar fi fost diferită?" Nu a fost o chestiune de preferinţă personală. A fost o problemă de judecată la rece, aproape matematică. Niciun neam n-a jucat un rol mai pitoresc în istorie decât mongolii şi niciun neam, din punctul de vedere al realizărilor sau progresului inteligent, nu a avut mai puţină valoare pentru restul omenirii.

Cariera asirianului Tiglatpalasar e plină de episoade dramatice. Însă din perspectiva noastră putea la fel de bine să nu fi existat. La fel, istoria Republicii Olandeze nu prezintă interes fiindcă marinarii amiralului de Ruyter s-au dus la pescuit pe fluviul Tamisa, ci pentru faptul că acest mic banc de aluviuni de pe ţărmul Mării Nordului a reprezentat un refugiu ospitalier pentru tot felul de oameni ciudaţi care au avut tot soiul de idei stranii pe tot felul de teme nepopulare.

E foarte adevărat că Atena sau Florenţa, la apogeul splendorii lor, aveau doar o zecime din populaţia din Kansas City. Însă civilizaţia noastră actuală ar fi foarte diferită dacă cele două orăşele din bazinul mediteraneean nu ar fi existat. Iar asta (cu scuzele de rigoare adresate bunilor locuitori ai comitatului Wyandotte) nu s-ar putea spune despre aglomerata metropolă de pe fluviul Missouri.

Şi, fiindcă vorbesc pe un ton foarte personal, daţi-mi voie să mai spun un lucru.

Când mergem la medic, ne informăm dinainte dacă respectivul e chirurg, diagnostician, homeopat sau tămăduitor religios, deoarece vrem să ştim din ce unghi ne va examina afecţiunea. S-ar cuveni ca în selecţionarea istoricilor să fim la fel de atenţi ca în alegerea medicilor. „În fine, istoria e istorie" şi hai s-o lăsăm aşa. Dar scriitorul educat într-o familie strict prezbiteriană undeva prin pădurile Scoţiei va privi orice aspect al relaţiilor umane cu ochi foarte diferiţi faţă de vecinul său, care în copilărie era dus să asculte strălucitele îndemnuri ale lui Robert Ingersoll, inamicul tuturor diavolilor revelaţi. De-a lungul timpului, e posibil ca amândoi să uite educaţia din copilărie şi să nu mai intre niciodată nici într-o biserică, nici într-o sală de conferinţe. Însă influenţa acelor ani impresionabili rămâne şi le e imposibil să nu o manifeste în orice ar scrie, spune sau face.

În prefaţa acestei cărţi v-am spus că nu voi fi o călăuză infailibilă, iar acum, când am ajuns aproape de sfârşit, repet acest avertisment. M-am născut şi am fost educat în atmosfera unui liberalism de modă veche, apărut după descoperirile lui Darwin şi ale altor pionieri din secolul al XIX-lea. În copilărie îmi petreceam majoritatea timpului cu un unchi care era colecţionar pasionat al cărţilor lui Montaigne, marele eseist francez din secolul al XVI-lea. Fiindcă m-am născut în Rotterdam şi am fost educat în oraşul Gouda, m-am lovit întruna de Erasmus şi, din cine ştie ce motiv, acest mare exponent al toleranţei a pus stăpânire pe personalitatea mea intolerantă. Mai târziu l-am descoperit pe Anatole France, iar prima mea experienţă cu limba engleză s-a petrecut în urma unei întâlniri accidentale cu romanul *Henry Esmond* al lui Thackeray, o poveste care m-a impresionat mai mult decât orice altă carte în engleză.

Dacă m-aş fi născut într-un orăşel încântător din Vestul Mijlociu, probabil aş simţi o anumită afecţiune pentru imnurile ascultate în copilărie. Însă cea mai timpurie amintire a mea despre muzică datează din după-amiaza în care mama m-a dus să ascult nici mai mult nici mai puțin decât o fugă de Bach. Iar perfecţiunea matematică a marelui maestru protestant m-a influenţat într-o asemenea măsură încât nu pot auzi obişnuitele imnuri de la întrunirile noastre de rugăciune fără o senzaţie imediată de durere și suferință.

Pe de altă parte, dacă m-aş fi născut în Italia şi m-ar fi încălzit

soarele din fericita vale a râului Arno, poate mi-ar fi plăcut numeroasele imagini colorate şi însorite care acum mă lasă indiferent pentru că eu am trăit primele impresii artistice într-o ţară unde rarele raze de soare cad cu o brutalitate aproape crudă pe pământul înecat de ploaie, învăluind totul în contraste violente de întuneric şi lumină. Amintesc deliberat aceste câteva aspecte ca să cunoaşteţi preconcepţiile personale ale celui care a scris istoria de faţă şi să îi înţelegeţi punctul de vedere.

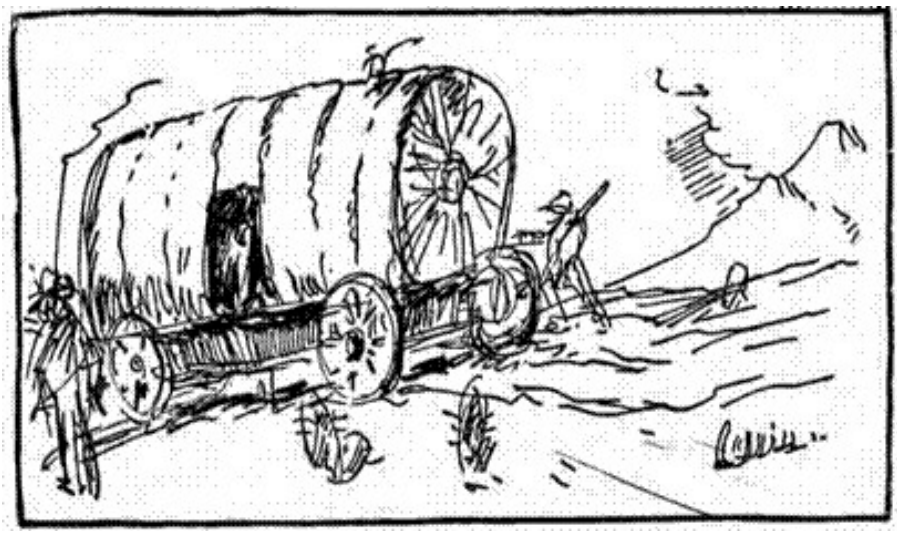

CUCERIREA VESTULUI

După această scurtă, dar necesară digresiune, revenim la istoria ultimilor cincizeci de ani. Multe s-au întâmplat în această perioadă, însă puţine au părut de o importanţă absolută în momentul când s-au petrecut. Majoritatea marilor puteri au încetat să mai fie simple autorităţi politice şi au devenit mari companii de afaceri. Au construit căi ferate. Au înfiinţat şi subvenţionat linii maritime peste tot în lume. Şi-au conectat posesiunile coloniale prin fire de telegraf. Totodată, şi-au extins constant posesiunile pe alte continente. Orice petic liber de teritoriu african sau asiatic a fost revendicat de una dintre puterile rivale. Franţa a devenit un stat colonial cu interese în Alger, Madagascar, Annam şi Tonkin (în estul Asiei). Germania a revendicat părţi din sud-vestul şi estul Africii, a construit colonii în Camerun, pe ţărmul vestic al Africii, în Noua Guinee şi în numeroase insule din Pacific, şi a luat uciderea câtorva misionari ca pe un pretext bine-venit pentru a ocupa portul Kiaochau la Marea Galbenă, în China. Italia şi-a încercat norocul în Abisinia, a fost înfrântă dezastruos de soldaţii Negusului şi s-a consolat ocupând posesiunile turceşti din Tripoli, în nordul Africii. După ce ocupase toată Siberia, Rusia a luat Port Arthur

de la China. Japonia, după ce a învins China în războiul din 1895, a ocupat Insula Formosa, iar în 1905 a început să revendice drepturi asupra întregului imperiu coreean. În 1883, Anglia, cel mai mare imperiu colonial văzut vreodată pe lume, s-a angajat să „protejeze" Egiptul. Şi-a îndeplinit misiunea foarte eficient şi spre marele câştig material al acestei ţări extrem de neglijate şi ameninţate de invaziile străine încă de la deschiderea Canalului Suez în 1868. În următorii 30 de ani Regatul Unit a purtat mai multe războaie coloniale în diverse zone ale globului, iar în 1902 (după trei ani de lupte crâncene) a cucerit republicile bure independente din Transvaal şi Statul Liber Orange. Între timp îl încurajase pe Cecil Rhodes să pună temeliile unui mare stat african care se întindea de la Capul Bunei Speranţe până aproape de gura Nilului, și a continuat să adune cu conștiinciozitate insule și provincii care rămăseseră fără stăpâni europeni.

Abilul rege al Belgiei, Leopold, s-a folosit de descoperirile lui Henry Stanley pentru a întemeia Statul Independent Congo în anul 1885. Iniţial, acest imperiu tropical gigantic a fost o „monarhie absolută". Însă după numeroşi ani de administrare scandalos de proastă a fost anexat de guvernul belgian, care l-a transformat în colonie (în 1908) şi a abolit îngrozitoarele abuzuri tolerate anterior de acest rege lipsit de orice scrupul, pe care soarta băştinaşilor nu îl interesa deloc câtă vreme îşi obţinea fildeşul şi cauciucul.

Cât despre Statele Unite, țara avea atât de mult pământ, încât nu dorea alte teritorii. Însă conducerea extrem de proastă a Cubei, una dintre ultimele posesiuni spaniole din emisfera occidentală, a obligat practic guvernul de la Washington să ia măsuri. După un război scurt şi relativ lipsit de incidente, spaniolii au fost alungaţi din Cuba, Puerto Rico şi Filipine, iar ultimele două au devenit colonii ale Statelor Unite.

Această evoluţie economică a lumii era absolut naturală. Numărul crescând de fabrici din Anglia, Franţa şi Germania necesita cantităţi din ce în ce mai mari de materii prime, iar muncitorii europeni, tot mai numeroşi, aveau nevoie de cantităţi din ce în ce mai mari de alimente. Pretutindeni se solicitau pieţe mai multe şi mai bogate, mine de cărbune şi fier mai uşor de exploatat, plantaţii de cauciuc şi sonde de petrol, rezerve mai mari de grâu şi cereale.

Evenimentele strict politice de pe continentul european îşi pierduseră complet semnificaţia în ochii celor care proiectau linii de vapoare cu abur pe lacul Victoria sau căi ferate în provincia Shandong. Ştiau că rămăseseră multe probleme europene de rezolvat, dar nu le păsa, iar indiferenţa şi indolenţa lor au lăsat urmaşilor o moştenire teribilă de ură şi nefericire. De-a lungul a nenumărate veacuri colţul sud-estic al Europei fusese scena unor răzvrătiri şi vărsări de sânge. În deceniul 1870, popoarele din Serbia, Bulgaria, Muntenegru şi România au încercat încă o dată să-şi câştige libertatea,

iar turcii (cu susţinerea multor puteri apusene) au încercat să le împiedice.

Ca urmare a unor masacre atroce săvârşite în Bulgaria în anul 1876, ruşii şi-au pierdut complet răbdarea. Guvernul a fost silit să intervină, aşa cum preşedintele Mekinley a fost obligat să meargă în Cuba şi să oprească plutoanele de execuţie ale generalului Weyler în Havana. În aprilie 1877 armatele ruse au traversat Dunărea, au luat cu asalt pasul Şipka şi, după ce au cucerit Plevna, au înaintat spre sud până la porţile Constantinopolului. Turcia a cerut ajutorul Angliei. Mulţi englezi şi-au condamnat guvernul când acesta a luat partea sultanului. Însă Disraeli (care tocmai ce o făcuse pe regina Victoria împărăteasă a Indiei şi căruia îi plăceau turcii pitoreşti, dar îi detesta pe ruşii care se purtau neînchipuit de crud cu evreii la ei acasă) a hotărât să se implice. Rusia a fost forţată să încheie pacea de la San Stefano (1878) şi chestiunea Peninsulei Balcanice a revenit unui congres întrunit la Berlin în lunile iunie şi iulie ale aceluiaşi an.

Această conferinţă faimoasă a fost dominată în întregime de personalitatea lui Disraeli. Până şi Bismarck se temea de abilul bătrân cu cârlionţi bine pomădaţi şi o aroganţă suverană, temperată de un simţ cinic al umorului şi un talent magnific pentru linguşire. La Berlin, prim-ministrul britanic a vegheat cu grijă asupra destinului prietenilor săi, turcii. Muntenegru, Serbia şi România au fost recunoscute ca regate independente. Principatului Bulgariei i s-a conferit un statut semiindependent sub prinţul Alexandru de Battenberg, un nepot al ţarului Alexandru II. Însă nici uneia dintre aceste ţări nu i s-a dat posibilitatea de a-şi dezvolta potenţialul şi resursele aşa cum ar fi putut face dacă Anglia s-ar fi preocupat mai puţin de soarta sultanului, ale cărui domenii erau necesare pentru siguranţa Imperiului Britanic, acţionând ca un bastion împotriva unor eventuale agresiuni ruse.

Înrăutăţind situaţia, congresul a permis Austriei să ia Bosnia şi Herţegovina de la turci pentru a fi „administrate” ca parte a domeniilor habsburgice. E adevărat că Austria a făcut o treabă excelentă. Provinciile neglijate anterior au fost gestionate la fel de bine precum cele mai importante colonii britanice, iar asta înseamnă mult. Dar erau locuite de mulţi sârbi. În trecut făcuseră parte din marele imperiu sârb al lui Ştefan Duşan, care la începutul secolului al XIV-lea apărase Europa de invaziile turcilor şi a cărui capitală, Skopje, fusese un centru de civilizaţie cu 150 de ani înainte de descoperirea noilor teritorii din vest de către Columb. Sârbii îşi aminteau de gloria lor de odinioară, cine nu ar face-o? Le displăcea prezenţa austriecilor în cele două provincii care, simţeau ei, le aparţineau de drept, prin tradiţie.

Și chiar în Sarajevo, capitala Bosniei, a fost asasinat la 28 iunie 1914 arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului austriac.

Asasinul a fost un student sârb care acţionase din motive pur patriotice.

Însă nici băieţandrul sârb pe jumătate nebun, nici victima lui austriacă nu purtau vina acestei catastrofe teribile care a constituit cauza imediată, deşi nu unică, a Primului Război Mondial. Ea trebuie căutată în trecut, în zilele faimoasei Conferinţe de la Berlin, când Europa era prea ocupată să construiască o civilizaţie materială pentru a se interesa de aspiraţiile şi visele unui neam uitat dintr-un ungher mohorât al bătrânei Peninsule Balcanice.

63 O LUME NOUĂ

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL, CARE A FOST, DE FAPT, O LUPTĂ PENTRU O LUME NOUĂ MAI BUNĂ

MARCHIZUL DE CONDORCET A FOST UNUL DINTRE CELE MAI nobile caractere din micul grup de entuziaşti sinceri răspunzători pentru izbucnirea marii Revoluţii Franceze. Îşi închinase viaţa cauzei săracilor şi oropsiţilor. Fusese unul dintre asistenţii lui d'Alembert şi Diderot la redactarea faimoasei *Encyclopédie*. În primii ani ai revoluţiei fusese liderul aripii moderate a Convenţiei.

Toleranţa, bunătatea, bunul-simţ robust i-au atras suspiciuni în momentul când trădarea regelui şi clica de la curte le-au oferit radicalilor extremişti şansa de a pune mâna pe guvern şi de a-şi ucide oponenţii. Condorcet a fost declarat *hors de loi*, adică în afara legii, un proscris aflat aşadar la mila oricărui patriot adevărat. Prietenii s-au oferit să-l ascundă punându-se pe ei înşişi în primejdie. Condorcet a refuzat să le accepte sacrificiul. A fugit, încercând să ajungă acasă la el, unde s-ar fi aflat în siguranţă. După trei nopţi sub cerul liber, zdrenţăros şi sângerând, a intrat într-un han şi a cerut de mâncare. Bănuitori, mojicii l-au percheziţionat şi i-au găsit în buzunare un volum de Horaţiu, poetul latin.

Asta dovedea că prizonierul lor era un om de viţă aleasă şi n-avea ce să caute pe drumuri într-o vreme când orice persoană educată era socotită inamic al statului revoluţionar. L-au luat pe Condorcet, l-au legat, i-au pus căluş la gură şi l-au azvârlit în închisoarea satului, dar dimineaţa, când soldaţii au venit să-l ducă înapoi la Paris şi să-i taie capul, era deja mort.

Acest bărbat care dăruise totul şi nu primise nimic în schimb avea motive întemeiate să-şi piardă speranţa în neamul omenesc. Însă a scris câteva propoziţii care astăzi par la fel de adevărate ca acum 130 de ani. Le redau aici spre folosul vostru.

„Natura nu ne-a mărginit speranţele", a scris el, „iar imaginea omenirii, acum eliberată din lanţuri şi înaintând cu pas hotărât pe calea adevărului, virtuţii şi fericirii, îi oferă filosofului un spectacol care îl consolează pentru greşelile, crimele şi nedreptăţile care mai

pângăresc şi mai năpăstuiesc încă pământul”.

Lumea tocmai a trecut printr-un supliciu în comparaţie cu care Revoluţia Franceză a fost un simplu incident. Şocul a fost atât de mare, încât a ucis şi ultimul licăr de speranţă în pieptul a milioane de oameni. Cântau un imn al progresului, dar rugăciunile pentru pace au fost urmate de patru ani de măcel. „Oare merită”, întreabă ei, „să trudim şi să ne spetim spre folosul unor creaturi care n-au depăşit încă stadiul troglodiţilor de la începuturi?”

Există un răspuns.

Acel răspuns este: „Da!”

Războiul Mondial a fost o nenorocire îngrozitoare. Însă nu a însemnat sfârşitul lucrurilor. Dimpotrivă, a prilejuit zorii unei zile noi.

E uşor să scriem o istorie a Greciei, a Romei ori a Evului Mediu. Actorii care şi-au jucat rolul pe acea scenă căzută demult în uitare sunt morţi. Îi putem critica cu mintea limpede. Publicul care le-a aplaudat strădaniile s-a risipit. Comentariile noastre nu le mai pot răni sentimentele.

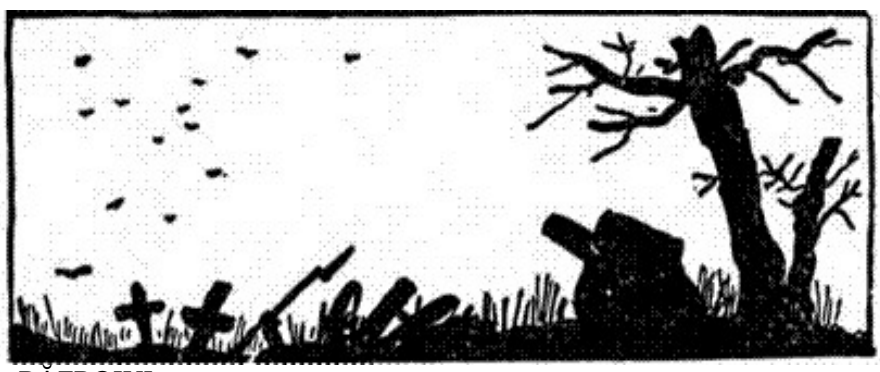

RĂZBOIUL

Însă e foarte dificil să facem o expunere corectă evenimentelor contemporane. Problemele care frământă mintea persoanelor alături de care trăim sunt şi problemele noastre şi ne rănesc sau ne entuziasmează prea mult ca să poată fi descrise cu obiectivitatea necesară pentru a scrie istorie fără a suna trâmbiţa propagandei. Voi încerca totuşi să vă spun motivul pentru care sunt de acord cu sărmanul Condorcet care şi-a exprimat încrederea nestrămutată într-un viitor mai bun.

V-am avertizat frecvent împotriva falsei impresii create de utilizarea aşa-numitelor epoci istorice care împart istoria omenirii în patru perioade, lumea antică, Evul Mediu, Renaşterea şi Reforma şi modernitatea. Ultimul termen este cel mai periculos. Cuvântul „modern” implică faptul că noi, cei din secolul XX, reprezentăm culmea împlinirii umane. Acum cincizeci de ani, liberalii englezi

conduşi de Gladstone au simţit că problema unei forme de guvernământ cu adevărat reprezentative şi democratice fusese rezolvată definitiv prin marea reformă electorală, care le-a conferit muncitorilor o participare la guvernare egală cu cea a angajatorilor. Când Disraeli şi prietenii lui conservatori au vorbit despre un primejdios „salt în beznă", ei au răspuns „nu". Erau convinşi de cauza lor şi erau încredințați că începând din acel moment toate clasele sociale vor coopera pentru succesul guvernării patriei comune.

Multe lucruri s-au întâmplat de atunci încoace şi puţinii liberali aflaţi încă în viaţă încep să înţeleagă că s-au înşelat.

Nicio problemă istorică nu are un răspuns categoric. Fiecare generaţie trebuie să ia lupta cea bună de la capăt ori să piară aşa cum au pierit animalele preistorice prea leneşe. Odată ce înţelegeţi acest mare adevăr, veţi avea o viziune nouă şi mult mai amplă asupra vieţii. Apoi faceţi încă un pas şi încercaţi să vă închipuiţi în locul stră-strănepoţilor voştri din anul 10.000. Şi ei vor învăţa istorie. Ce vor crede însă despre scurţii 4.000 de ani pe parcursul cărora am ţinut o cronică scrisă a acţiunilor şi gândurilor noastre? Vor crede că Napoleon a fost contemporan cu Tiglatpalasar, cuceritorul asirian. Poate îl vor confunda cu Ginghis Han sau Alexandru Macedon. Primul Război Mondial, care tocmai s-a sfârşit, va apărea în lumina îndelungatului conflict comercial care a stabilit supremaţia asupra Mediteranei, când Roma şi Cartagina s-au luptat timp de 128 de ani pentru stăpânirea mării. Frământările balcanice din secolul al XIX-lea (lupta Serbiei, Greciei, Bulgariei şi Muntenegrului pentru libertate) le vor părea o continuare a debandadei provocate de marile migraţii. Se vor uita la fotografiile catedralei din Reims, care de-abia alaltăieri a fost distrusă de tunurile germane, aşa cum privim noi o fotografie cu Acropola, avariată acum 250 de ani în timpul unui război între turci şi veneţieni. Vor considera teama de moarte, care este încă ceva obişnuit pentru multe persoane, ca pe o superstiţie copilărească probabil firească pentru nişte oameni care au ars vrăjitoare pe rug până în 1692. Chiar şi spitalele, laboratoarele şi sălile noastre de operaţii, de care suntem atât de mândri, vor părea atelierele uşor îmbunătăţite ale alchimiştilor şi chirurgilor medievali.

Iar motivul e foarte simplu. Noi, bărbaţii şi femeile moderni, nu suntem „moderni" deloc. Dimpotrivă, aparţinem ultimelor generaţii de locuitori ai peşterilor. Temelia unei ere noi s-a pus abia ieri. Omenirii i s-a dat prima şansă de a se civiliza cu adevărat atunci când şi-a făcut curaj să pună sub semnul întrebării toate lucrurile şi a făcut din „cunoaştere şi înţelegere" fundaţia pe care să creeze o societate omenească mai rezonabilă şi mai ponderată. Marele Război a reprezentat un moment al „durerilor de creştere" în evoluția acestei lumi noi.

Vreme îndelungată se vor scrie cărţi voluminoase pentru a dovedi că o persoană sau alta a provocat războiul. Socialiştii vor publica volume în care îi vor acuza pe „capitalişti” că au provocat războiul în vederea „profiturilor comerciale”. Capitaliştii vor răspunde că din cauza războiului au pierdut infinit mai mult decât au câştigat, că fiii lor au fost printre primii plecaţi şi răpuşi în luptă şi vor arăta că bancherii din fiecare ţară s-au străduit să împiedice izbucnirea ostilităţilor. Istoricii francezi vor răsfoi catalogul păcatelor germane din zilele lui Carol cel Mare şi până la Wilhelm de Hohenzollern, iar istoricii germani le vor întoarce complimentul şi vor parcurge lista ororilor franceze din zilele lui Carol cel Mare şi până la preşedintele Poincaré. După care vor stabili spre propria satisfacţie că celălalt s-a făcut vinovat de „provocarea războiului”. Oameni de stat dispăruţi sau încă vii, din toate ţările îşi vor lua maşinile de scris şi vor explica în ce fel au încercat să evite ostilităţile şi cum adversarii lor netrebnici i-au împins spre ele.

De aceea, o sută de ani de acum înainte, istoricul nici nu se va deranja în legătură cu aceste apologii şi justificări. Va înţelege adevărata natură a cauzelor subiacente şi va şti că ambiţiile personale, răutatea personală şi lăcomia personală au avut puţin de-a face cu izbucnirea finală. Greşeala originară, responsabilă pentru toată această mizerie, s-a comis atunci când savanţii noştri au început să creeze o lume nouă din oţel, fier, chimie şi electricitate, uitând că mintea umană e mai lentă decât broasca ţestoasă din proverb, mai leneşă decât bine-cunoscutul animal omonim, şi păşeşte undeva între o sută şi trei sute de ani în urma micului grup de lideri curajoşi.

Un lup în blană de oaie tot lup e. Un câine dresat să meargă pe bicicletă şi să fumeze pipă tot câine e. Iar un om cu gândirea unui negustor din secolul al XVI-lea care conduce un Rolls-Royce din 1921 tot un om cu gândirea unui negustor din secolul al XVI-lea e.

Dacă nu înţelegeţi asta de prima oară, mai citiţi o dată. Vă va deveni mai limpede într-o clipă şi vă va explica multe dintre lucrurile întâmplate în ultimii şase ani.

Probabil v-aş putea da un alt exemplu, mai cunoscut, pentru a vă arăta ce vreau să spun. La cinema, citim frecvent pe ecran glume şi replici amuzante. Data viitoare când aveţi ocazia priviţi-i pe cei din public. Câteva persoane mai că par să inhaleze vorbele. Le ia doar o secundă pentru a citi rândurile. Alţii sunt un pic mai lenţi. Altora le trebuie între 20 şi 30 de secunde. În sfârşit, cei care în general citesc doar strictul necesar înţeleg poanta abia atunci când cei mai ageri din public au început deja să descifreze următoarea replică. La fel e şi în viaţa omului, după cum vă voi arăta în continuare.

Într-un capitol anterior v-am spus că ideea Imperiului Roman a supravieţuit o mie de ani după moartea ultimului împărat roman. A

determinat crearea a numeroase „imitaţii de imperii”. Le-a dat episcopilor Romei posibilitatea de a se proclama capi ai întregii Biserici, pentru că ei reprezentau ideea de supremaţie mondială romană. A împins pe calea crimelor şi războaielor nesfârşite un număr mare de căpetenii barbare absolut inofensive, pentru că se aflau neîncetat sub vraja acestui cuvânt magic, „Roma”. Toţi aceşti oameni, papi, împăraţi sau simpli luptători, nu se deosebeau prea mult de mine sau de voi. Însă trăiau într-o lume în care tradiţia romană constituia o temă vitală — ceva viu —, ceva de care atât tatăl, cât şi fiul şi nepotul îşi aminteau limpede. De aceea luptau şi se jertfeau pentru o cauză care în ziua de astăzi nu ar aduna nicio mână de recruţi.

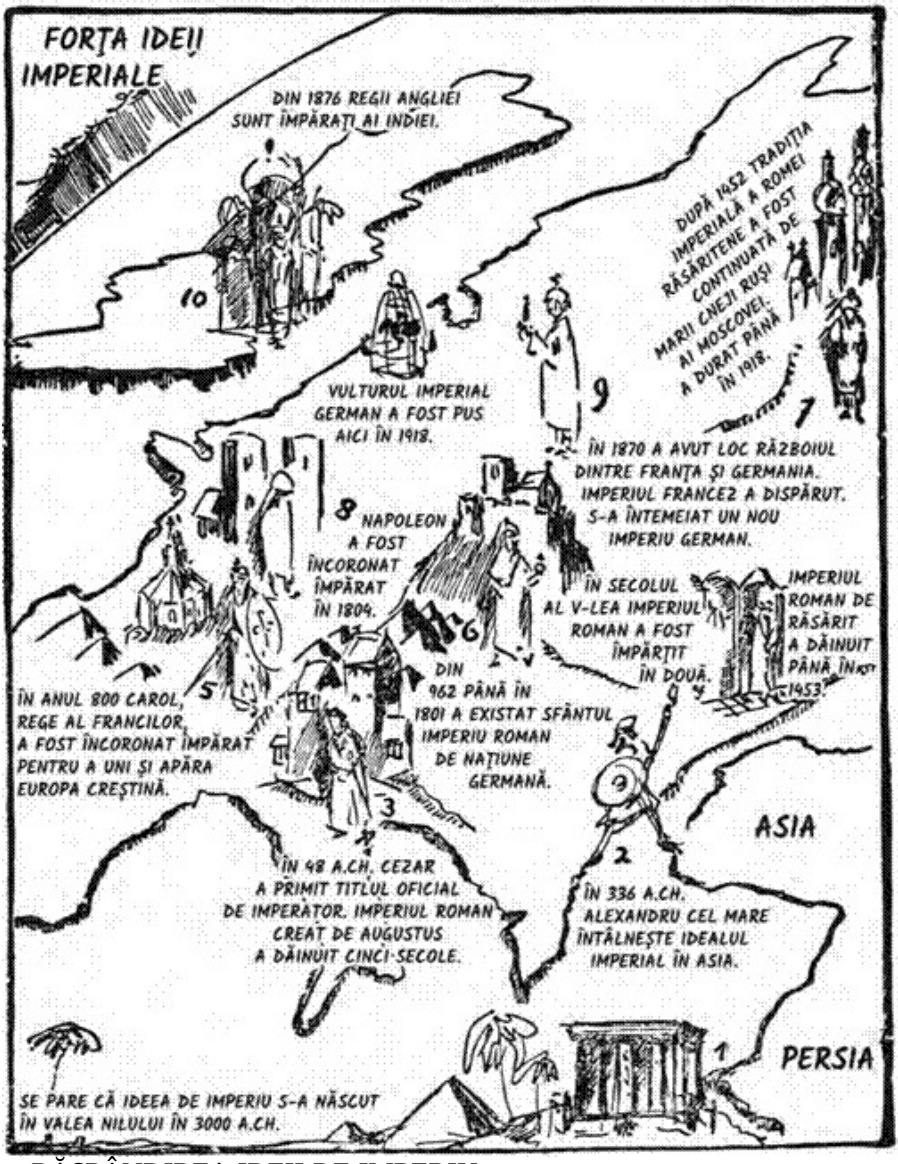
FORŢA IDEII IMPERIALE
DIN 1876 REGII ANGLIEI SUNT ÎMPĂRAŢI AI INDIEI.
10
DUPĂ 1452 TRADIŢIA IMPERIALĂ A ROMEI RĂSĂRITENE A FOST CONTINUATĂ DE MARII CNEZI RUŞI AI MOSCOVEI. A DURAT PÂNĂ ÎN 1918.
VULTURUL IMPERIAL GERMAN A FOST PUS AICI ÎN 1918.
9
7
ÎN 1870 A AVUT LOC RĂZBOIUL DINTRE FRANŢA ŞI GERMANIA. IMPERIUL FRANCEZ A DISPĂRUT. S-A ÎNTEMEIAT UN NOU IMPERIU GERMAN.
8
NAPOLEON A FOST ÎNCORONAT ÎMPĂRAT ÎN 1804.
ÎN SECOLUL AL V-LEA IMPERIUL ROMAN A FOST ÎMPĂRŢIT ÎN DOUĂ.
IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT A DĂINUIT PÂNĂ ÎN 1453.
6
5
4
ÎN ANUL 800 CAROL, REGE AL FRANCILOR, A FOST ÎNCORONAT ÎMPĂRAT PENTRU A UNI ŞI APĂRA EUROPA CREŞTINĂ.
DIN 962 PÂNĂ ÎN 1801 A EXISTAT SFÂNTUL IMPERIU ROMAN DE NAŢIUNE GERMANĂ.
3
ASIA
2
ÎN 48 A.CH. CEZAR A PRIMIT TITLUL OFICIAL DE IMPERATOR. IMPERIUL ROMAN CREAT DE AUGUSTUS A DĂINUIT CINCI SECOLE.
ÎN 336 A.CH. ALEXANDRU CEL MARE ÎNTÂLNEŞTE IDEALUL IMPERIAL ÎN ASIA.
1
PERSIA
SE PARE CĂ IDEEA DE IMPERIU S-A NĂSCUT ÎN VALEA NILULUI ÎN 3000 A.CH.

RĂSPÂNDIREA IDEII DE IMPERIU

Într-un alt capitol v-am spus că marile războaie religioase au izbucnit la peste un secol după primul gest făţiş de Reformă, şi dacă veţi compara capitolul despre Războiul de Treizeci de Ani cu cel despre invenţii veţi vedea că acest masacru înfiorător a avut loc pe vremea când primele motoare greoaie cu abur pufăiau deja în laboratoarele mai multor oameni de ştiinţă francezi, germani şi englezi. Dar lumea în general nu se interesa de aceste drăcii ciudate şi continua discuţia teologică măreaţă care astăzi stârneşti căscaturi, dar nu mânie.

Şi aşa mai departe. Peste o mie de ani, istoricul va folosi aceleaşi cuvinte despre Europa secolului al XIX-lea şi va vedea că oamenii se implicau în lupte naţionaliste nemaipomenite, în timp ce laboratoarele din jurul lor erau pline de persoane serioase cărora nu le păsa nici cât negru sub unghie de politică dacă puteau obliga natura să le descopere câteva din milioanele ei de secrete.

Veţi înţelege treptat unde vreau să ajung. Inginerii, savanţii, chimiştii au umplut, într-o singură generaţie, Europa, America şi Asia cu instalaţii mari, cu telegrafe, aparate de zbor şi produse din gudron de cărbune. Au creat o lume nouă în care timpul şi spaţiul au devenit complet nesemnificative. Au inventat produse noi şi le-au făcut atât de ieftine încât aproape oricine le poate cumpăra. V-am spus deja toate astea, dar cu siguranţă vor merita repetate.

Pentru a menţine în funcţiune numărul tot mai mare de fabrici, proprietarii, deveniţi şi stăpânitorii pământului, aveau nevoie de materii prime şi de cărbune. În special de cărbune.

Între timp, masa populaţiei gândea în continuare în termenii secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, agăţându-se de vechile concepţii despre stat înţeles ca organizaţie dinastică sau politică. Această instituţie medievală greoaie a fost chemată deodată să gestioneze problemele extrem de moderne ale unei lumi mecanice şi industriale. A făcut tot ce i-a stat în putinţă potrivit regulilor jocurilor formulate cu secole înainte. Diverse state au creat armate enorme şi forţe navale gigantice utilizate în scopul dobândirii de noi posesiuni în teritorii îndepărtate. Oriunde rămăsese o bucăţică de pământ, acolo se ivea o colonie engleză, franceză, germană sau rusă. Dacă indigenii obiectau, erau ucişi. În majoritatea cazurilor nu au obiectat şi li s-a îngăduit să trăiască în pace, cu condiţia să nu interfereze cu minele de diamant sau cărbune, cu puţurile de petrol, cu minele de aur sau cu plantaţiile de cauciuc, şi au câştigat multe de pe urma ocupaţiei străine.

Uneori se întâmpla ca două ţări în căutare de materii prime să dorească aceeaşi bucată de pământ în acelaşi timp. Atunci se declanşa un război. S-a petrecut cu cincisprezece ani în urmă, când Rusia şi Japonia s-au luptat pentru stăpânirea unor teritorii care aparţineau chinezilor. Astfel de conflicte reprezentau totuși o excepţie. Nimeni nu dorea cu adevărat să lupte. Ideea de a purta război cu armate, nave de război şi submarine începuse să li se pară absurdă oamenilor din primii ani ai secolului XX asociau ideea de violenţă cu vremurile de odinioară ale monarhiilor absolute şi ale dinastiilor intrigante. Citeau zilnic în ziare despre invenţii noi, despre grupuri de savanţi englezi, americani şi germani care colaborau în perfectă prietenie în scopul progresului în medicină sau astronomie. Trăiau într-o lume activă a vânzărilor, comerţului şi fabricilor. Doar câţiva observaseră însă că dezvoltarea statului (comunitatea gigantică de persoane care recunosc

anumite idealuri comune) rămăsese cu câteva sute de ani în urmă. Au încercat să-i avertizeze pe ceilalţi. Însă ceilalţi erau prinşi cu treburile lor.

Am utilizat atât de multe comparaţii, încât trebuie să-mi cer scuze fiindcă voi face încă una. Corabia Statului (această expresie veche şi de încredere care e veşnic nouă şi mereu pitorească)

egiptenilor, grecilor, romanilor, veneţienilor şi a negustorilor aventurieri din secolul al XVII-lea fusese o ambarcaţiune solidă construită din lemn călit bine şi comandată de ofiţeri care cunoşteau şi echipajul şi nava şi înţelegeau limitele artei navigaţiei care le fusese transmisă de strămoşi.

Apoi a venit noua epocă a fierului, oţelului şi maşinăriilor. La vechea Corabie a Statului s-a schimbat mai întâi o parte, apoi încă una. I s-au mărit dimensiunile. Pânzele au fost înlăturate în favoarea motorului cu abur. S-au creat cabine mai bune, dar tot mai multe persoane au fost obligate să coboare la uşa focarului şi, chiar dacă munca era sigură şi profitabilă, nu le plăcea la fel de mult ca vechea şi mai periculoasa lor slujbă la velatură. În sfârşit, aproape imperceptibil, vechea corabie de lemn cu greement pătrat s-a transformat într-un transatlantic modern. Însă căpitanul şi marinarii au rămas aceiaşi. Erau desemnaţi sau aleşi la fel ca în urmă cu o sută de ani. Învăţau aceleaşi tehnici de navigaţie utilizate de marinarii din secolul al XV-lea. În cabinele lor atârnau aceleaşi hărţi şi aceleaşi pavilioane de semnalizare care serviseră şi în zilele lui Ludovic al XIV-lea sau Frederic cel Mare. Pe scurt, erau (deşi fără vina lor) absolut incompetenţi.

Marea politicii internaţionale nu e foarte întinsă. Când transatlanticele imperiale şi coloniale au început să rivalizeze şi să se întreacă între ele, accidentele au fost inevitabile. S-au întâmplat. Puteţi vedea şi acum epavele dacă vă aventuraţi să treceţi prin acea parte a oceanului.

Iar morala poveştii e simplă. Lumea are o nevoie teribilă de oameni care să îşi asume noul tip de autoritate — care vor avea curajul să îşi asume propriile viziuni şi care vor recunoaşte limpede că ne aflăm abia la începutul călătoriei şi că trebuie să învăţăm un sistem de navigaţie cu totul nou.

Ani la rând vor trebui să lucreze ca simpli ucenici. Vor trebui să îşi croiască drum spre vârf împotriva oricărei forme posibile de opoziţie. Când ajung pe punte, revolta echipajului invidios i-ar putea omorî. Însă într-o bună zi se va ridica un om care va conduce corabia în port în siguranţă şi acela va fi eroul veacurilor.

64 AŞA CUM VA FI TOTDEAUNA

„CU CÂT MĂ GÂNDESC MAI MULT LA PROBLEMELE VIEŢII

noastre, cu atât sunt mai convins că trebuie să ne alegem drept ajutoare şi judecători Ironia şi Mila, aşa cum le invocau egiptenii antici pe zeiţele Isis şi Nephtys în numele răposaţilor lor.

Şi Ironia, şi Mila sunt sfetnici buni; cu zâmbetul ei, cea dintâi face viaţa plăcută; cealaltă ne sfinţeşte cu lacrimile ei.

Ironia pe care o invoc eu nu e o zeitate nemiloasă. Nu îşi râde nici de dragoste, nici de frumuseţe. E blândă şi binevoitoare. Voioşia ei dezarmează. Ea ne învaţă să râdem de pungaşi şi neghiobi, căci fără ea am putea fi atât de slabi încât să-i dispreţuim şi să-i urâm."

65 DUPĂ ŞAPTE ANI

TRATATUL DE LA VERSAILLES A FOST SCRIS CU VÂRFUL UNEI baionete. Însă oricât de utilă ar fi invenţia colonelului Puységur într-o luptă corp la corp, ca instrument al păcii nu a fost considerată niciodată un succes.

Mai rău, cei care au mânuit această armă mortală erau cu toţii bătrâni. Una e să se ia la încăierare o ceată de tineri. Se vor lupta unii cu alţii cu o ură de moarte. Însă odată eliberaţi de furia înăbuşită se pot întoarce la treburile de zi cu zi fără multă ranchiună personală împotriva celor care cu puţin timp înainte le erau inamici. Cu totul altceva e când o jumătate de duzină de bărbi cărunte rase îngrijit, bărbaţi plini de furia futilă acumulată într-o viaţă de ambiţii frustrate, se aşază în jurul unei mese verzi şi se pregătesc să judece altă jumătate de duzină de oponenţi fără apărare care în zilele victorioase nu respectaseră niciun principiu de lege sau uzanţă internaţională.

În asemenea împrejurări, miluieşte-ne Doamne!

Dar vai, bunul Dumnezeu, de al cărui nume s-a abuzat atât de cumplit în cei patru ani dinainte, nu era dispus să-şi întindă mâna îndurătoare spre copiii lui nedemni.

Ei provocaseră masacrul. Acum să-şi rezolve problemele cum ştiu mai bine!

De atunci încoace am avut prilejul să aflăm ce a însemnat „cum ştiu mai bine". Iar povestea ultimilor şapte ani este o enumerare aproape neîntreruptă de gafe infame, lăcomie, cruzime şi răutate obtuză — o epocă de o imbecilitate atât de înfiorătoare, încât ocupă un loc unic în jalnicele anale ale prostiei omeneşti, ceea ce (dacă îmi îngăduiţi comentariul) spune multe.

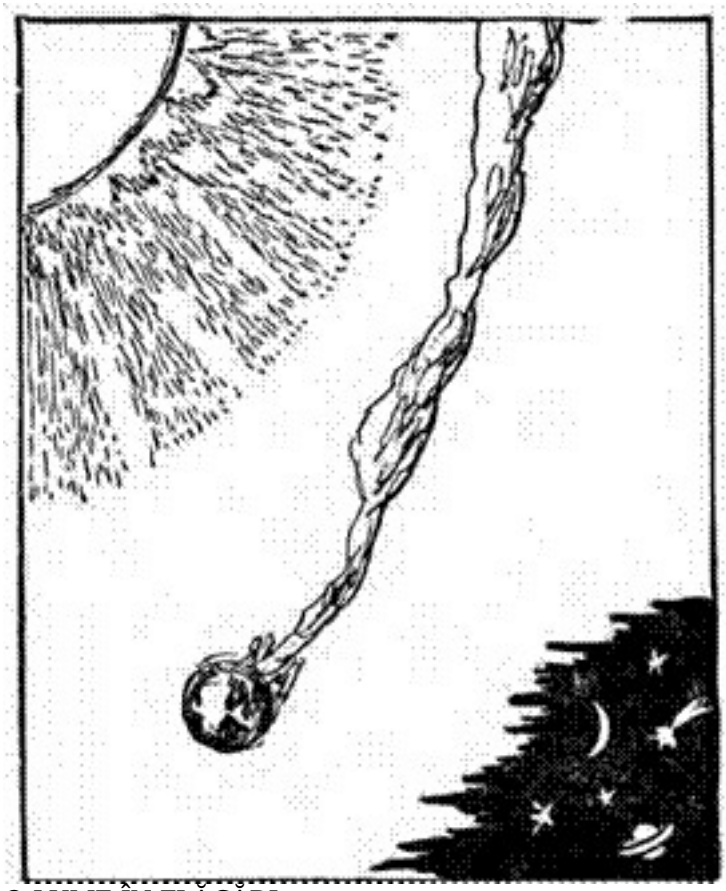

O LUME ÎN FLĂCĂRI

Bineînţeles, e absolut imposibil să prezicem ce vor avea de spus oamenii din anul 2500 despre cauzele subiacente ale marii revolte care a distrus civilizaţia Europei şi a conferit pe neaşteptate poporului american supremaţia asupra umanităţii. Însă în lumina celor întâmplate din momentul în care naţiunile au devenit organizaţii de afaceri extrem de organizate, vor ajunge probabil la concluzia că o ciocnire între două mari facţiuni comerciale rivale era absolut inevitabilă şi trebuia să survină mai devreme sau mai târziu. Spus pe șleau, își vor da seama că Germania ameninţa prea serios prosperitatea Imperiului Britanic pentru a i se permite să se dezvolte mai departe ca furnizor general de bunuri pe măsura diverselor nevoi și dorințe ale lumii.

Nouă, celor care am trăit conflictul, ni se pare mult mai dificil să interpretăm evenimentele ultimului deceniu în adevărata lor lumină, însă acum, după şapte ani, e posibil să tragem câteva concluzii destul de concrete fără a provoca prea multă tulburare printre vecinii şi prietenii noştri paşnici.

Istoria ultimilor cinci sute de ani este, de fapt, arhiva unui conflict gigantic între aşa-numitele „puteri principale” şi cei care au sperat să le priveze de poziţia favorizată şi să le succeadă ca stăpâni recunoscuţi ai mărilor. Spania şi-a câştigat gloria călcând pe cadavrele marilor republici comerciale italiene şi Portugaliei. De îndată ce Spania şi-a format vestitul imperiu unde soarele nu apunea niciodată (din motive ce ţin de geografie sau onestitate), Olanda a încercat să-i răpească bogăţiile şi, având în vedere diferenţa de mărime între cele două ţări, Republica Olandeză a obţinut un succes absolut remarcabil. Însă imediat ce Olanda a dobândit acele regiuni care pe atunci păreau să ofere cea mai bună posibilitate de profit imediat, Franţa şi Anglia au apărut pe scenă pentru a deposeda poporul olandez de proprietăţile recent însuşite. După ce au făcut asta, Franţa şi Anglia şi-au disputat prada şi după o luptă lungă şi costisitoare, Anglia a câştigat. De atunci încolo Anglia a dominat lumea mai bine de un secol. Nu tolera concurenţa. Ţările mici care îi ieşeau în cale erau călcate în picioare. Cele mari, cărora nu le putea face faţă uşor singură, se trezeau brusc confruntate cu una dintre misterioasele alianţe politice al căror secret par să îl deţină conducătorii Angliei (vechi maeştri în meşteşugul politicii externe).

Ţinând seama de aceste evoluţii economice bine-cunoscute (descrise cu exactitate de orice manual elementar de istorie), politicile aplicate de liderii germani în primele două decenii ale secolului XX par aproape naive. Unii susţin că fostul kaizer a fost de vină, iar argumentul lor merită privit cu atenţie. Wilhelm II era un bărbat onest cu abilităţi foarte limitate, victimă a bizarei forme de autoamăgire atât de comună la cei ajunşi prin naştere în funcţiile celor puternici, care contemplă restul lumii de pe piscul atât de înalt al superiorităţii moştenite, încât pierd repede contactul cu mersul obişnuit al omenirii. Un lucru e sigur: nimeni nu s-a străduit vreodată atât de tare să câştige bunăvoinţa poporului britanic şi niciun străin nu a greşit atât de ruşinos în înţelegerea adevăratei naturi a caracterului englez ca Wilhelm II.

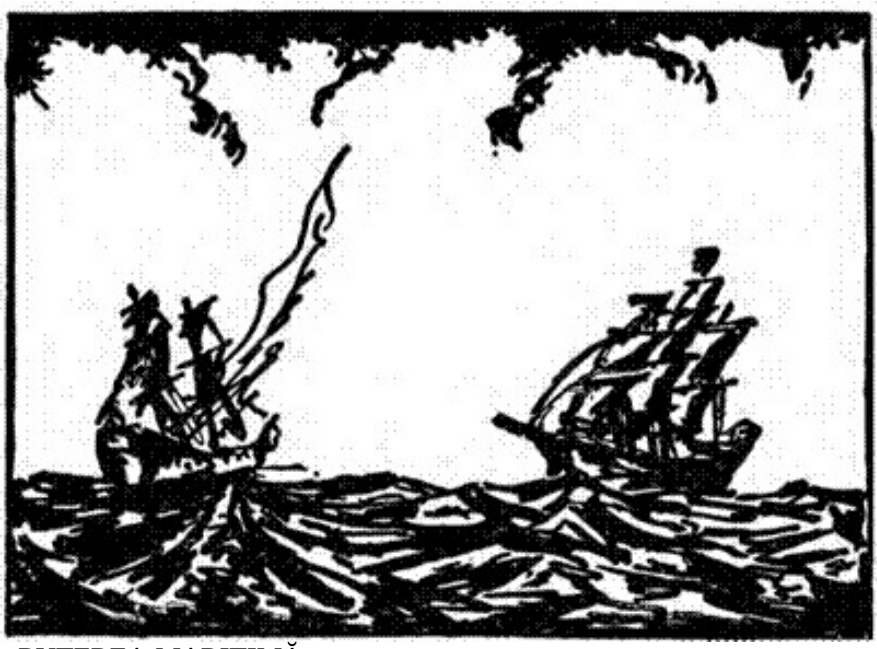

PUTEREA MARITIMĂ

Curioasa insulă din Marea Nordului trăieşte din, prin şi pentru un singur lucru — comerţul. Cei care nu incomodează comerţul britanic sunt, dacă nu „prieteni”, măcar „străini toleraţi”. Pe de altă parte, cei care ar putea constitui, oricât de puţin, o ameninţare la adresa hegemoniei imperiale sunt „inamici” şi trebuie distruşi cu prima ocazie. Iar englezul de rând, în ciuda discursurilor încântătoare şi a evidentelor manifestări de bunăvoinţă şi prietenie din partea împăratului teuton anglofil, nu a uitat nicio clipă că germanii erau cei mai primejdioşi concurenţi şi că mai devreme sau mai târziu aveau să-şi lanseze produsele mai ieftine în toate zonele lumii civilizate şi necivilizate.

Dar acesta a fost doar un aspect al problemei. Unul foarte important, însă nu suficient pentru a explica masacrul în masă care a caracterizat ultima parte a războiului.

În zilele fericite dinainte de apariţia căii ferate şi a telegrafului, când fiecare ţară era o entitate mai mult sau mai puțin definită care înainta pe drumul ei cu hotărârea neclintită a unui elefant care împinge o rulotă de circ, altercaţia dintre cele două candidate care îşi disputau supremaţia comercială ar fi evoluat lent şi viclenii diplomaţi de şcoală veche ar fi reuşit probabil să limi teze conflictul. Din nefericire, în anul 1914 lumea întreagă era un mare atelier internaţional. O grevă în Argentina putea provoca necazuri în Berlin. Scumpirea unor materii prime în Londra putea aduce dezastrul pentru zeci de mii de hamali chinezi îndelung răbdători, care nu auziseră în

viaţa lor de marele oraş de pe Tamisa. Invenţia unui „Privat Dozent”[39] obscur dintr-o universitate germană de mâna a treia obliga adesea o duzină de bănci chiliene să îşi închidă porţile, pe când gestionarea improprie a unei vechi case de comerţ din Göteborg putea lăsa sute de băieţei şi fetiţe din Australia fără posibilitatea de a merge la facultate.

Bineînţeles, nu toate ţările atinseseră acelaşi stadiu de dezvoltare industrială. Câteva erau încă exclusiv agricole, iar altele abia ieşeau dintr-o fază de feudalism aproape medieval. Asta nu le făcea totuşi, în ochii vecinilor industrializaţi, de nedorit ca aliaţi. Dimpotrivă. De regulă aceste state deţin rezerve aproape nelimitate de mână de lucru, iar ţărănimea rusă nu a avut rival în rolul de carne de tun.

Cum şi în ce fel s-au dispus toate aceste interese diferite şi conflictuale într-un grup gigantic de naţiuni asociate şi de ce au permis un război de peste patru ani pentru un scop comun — acestea sunt întrebări a căror lămurire e mai bine să o lăsăm pe seama nepoţilor noştri. Lumea va trebui să afle despre preliminariile războiului mult mai multe decât ştie astăzi, înainte de a emite o judecată în privinţa acelor patrioţi induşi în eroare care au transformat tot continentul european într-un abator de proporţii.

Tot ce putem spera în această toridă zi de august din anul de graţie 1926 e să atragem atenţia asupra unui fapt frapant omis aproape invariabil de cei care-şi spun istorici, şi anume: marele conflict european care a început ca un război mondial s-a terminat ca o revoluţie mondială şi nu a reprezentat doar o scurtă întrerupere a evoluţiei normale a lucrurilor (la fel ca războaiele din ultimele trei sute de ani), ci a marcat începutul unei epoci sociale şi economice complet noi. Bătrânii responsabili pentru Tratatul de pace de la Versailles erau într-o măsură prea mare creaţia propriilor medii de origine pentru a-și putea da seama de acest lucru.

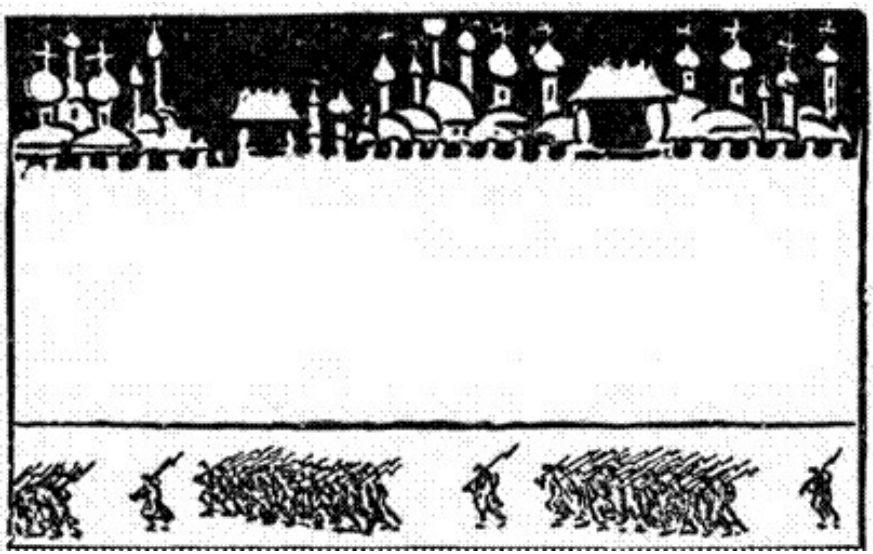

OMUL-PUTERE

Ei gândeau, discutau şi acţionau prin prisma unei ere apuse. Probabil acesta este motivul pentru care strădaniile lor s-au dovedit un asemenea blestem pentru restul omenirii. Un alt element care a contribuit masiv la rezultatul dezastruos al războiului pentru democraţie şi drepturile naţiunilor mici a fost implicarea tardivă a Statelor Unite ale Americii în conflict. Ca naţiune, simţindu-se ocrotit de câteva mii de kilometri de ocean, poporul american nu s-a interesat niciodată profund de politica externă. Obişnuiţi să gândească în sloganuri, lozinci şi titluri şi ignorând cu voioşie evoluţia istorică a Europei (de fapt, a tuturor zonelor lumii) în ultimii două mii de ani, majoritatea compatrioţilor preşedintelui Wilson au fost obligaţi să îşi obţină informaţiile istorice la mâna a doua. Ajutaţi şi favorizaţi de anumite crime colosale comise de ofiţerii armatei şi marinei germane, pentru creatorii propagandei aliate a fost uşor să-i facă pe prietenii americani să vadă războiul ca pe un conflict categoric între bine şi rău, o ciocnire între alb şi negru, un duel pe viaţă şi pe moarte între îngerii autodeterminării anglo-saxone şi demonii autocraţiei teutonice, până când poporul american, bun la suflet şi sentimental (prin urmare susceptibil să ajungă la extreme curioase de emotivitate şi cruzime), a simţit că nu mai putea rămâne în afara conflictului fără să trădeze tot ce era bun şi decent în propria bărbăţie. Un val furtunos de zel de tip cruciat şi înflăcărare a măturat ţara. Încet, dar constant, morile gigantice ale industriei americane au început să macine şi în scurtă vreme două milioane de bărbaţi se grăbeau spre câmpurile de luptă europene pentru a pune capăt blestemăţiilor intolerabile ale hunilor.

Era absolut firesc ca aceste milioane de tineri serioşi şi zeloşi să îşi examineze şi să îşi reconsidere idealurile beligerante în termeni pe

înţelesul tuturor compatrioţilor. De aici sloganul „un război pentru a pune capăt războiului”. De aici celebrele 14 puncte ale preşedintelui Wilson — noul decalog al echităţii internaţionale. De aici entuziasmul pentru autodeterminarea ţărilor mici, dorinţa exprimată ilar de „a face lumea mai sigură pentru democraţie”.

Pentru politicieni ca Balfour, Poincaré şi Churchill (ca să nu-i mai pomenesc pe liderii exilaţi ai vechiului regim rus), asemenea vorbe trebuie să fi sunat a erezie flagrantă. Dacă cineva în ţările lor ar fi etalat asemenea lozinci ar fi fost trimis fără întârziere în faţa unui pluton de execuţie. Însă comandantul suprem a două milioane de oameni, gardianul de încredere al tuturor comorilor lumii, trebuia ascultat cu o aparenţă exterioară de respect. De aceea în ultimul an şi jumătate de război liderii mai multor naţiuni europene au luptat pentru nişte idealuri care nu îi ajutau mai mult decât fantezistele inovaţii economice strigate în o sută de limbi de pe parapetele vechiului Kremlin. Şi imediat după ce germanii, surprinşi plăcut de termenii rezonabili ai temuţilor antagonişti americani, s-au descotorosit de împărat, au schimbat denumirea ţării lor din „imperiu” în „republică” şi şi-au început faimosul marş înapoi spre Rin împodobiţi cu cocarde roşii şi cântând imnul popular al înfrăţirii internaţionale, căpeteniile aliate s-au grăbit să scape de idealurile americane nesăbuite şi jenante. Apoi s-au pregătit să încheie pacea conform bine-cunoscutului principiu „vai celor învinşi”, acceptat încă de pe vremea troglodiţilor drept concluzie logică a unei înfruntări fizice bine puse la punct.

Misiunea lor ar fi fost mai puţin complicată dacă preşedintelui Wilson nu i-ar fi venit regretabila idee de a participa direct şi personal la negocierile diplomatice din anul 1919. Dacă stătea acasă, puterile europene ar fi încheiat pacea în funcţie de propria înţelegere despre bine şi rău. Dintr-un punct de vedere american ar fi făcut rău, dar, bune sau rele, deciziile lor ar fi fost expresia sinceră a unei şcoli precise de gândire. Acum însă, idealurile americane şi europene (care nu s-au contopit niciodată) s-au întreţesut atât de îngrozitor încât nimic nu s-a rezolvat definitiv, fiecare aliat a rămas cu o nemulţumire, iar pacea s-a dovedit infinit mai costisitoare decât războiul.

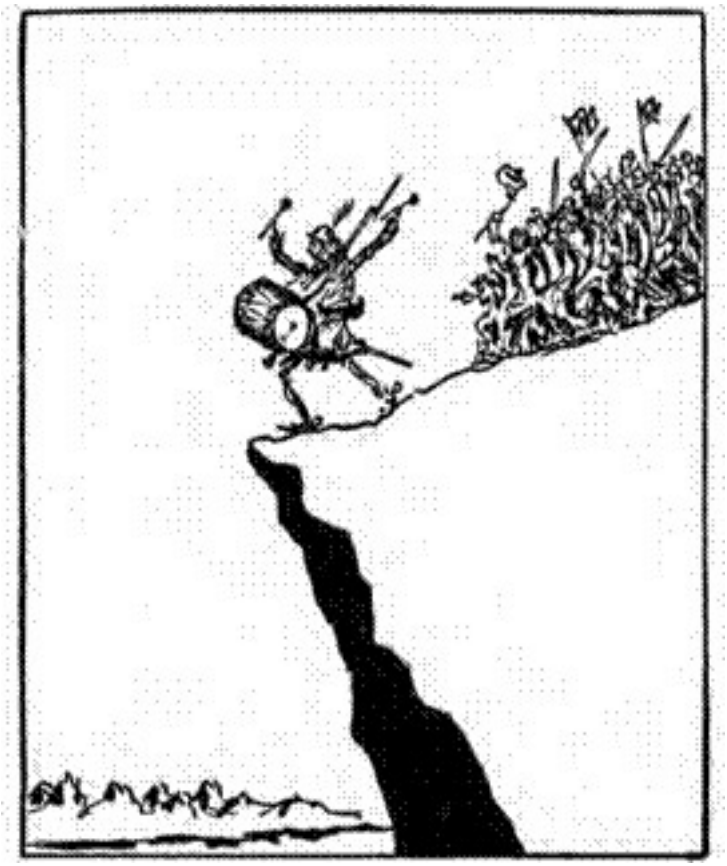

PROPAGANDA

A mai existat un element care a contribuit masiv la haosul provocat de Tratatul de la Versailles. Preşedintele Wilson, el însuşi şeful unei federaţii de state semi independente, avea viziunea unui stat federal universal. Lucrul se dovedise posibil pe continentul american. Timp de peste un secol conferise unui număr crescând de state suverane un nivel de libertate politică şi bunăstare economică ce transformaseră ansamblul naţiunii în cea mai prosperă şi mai bogată ţară de pe planetă. De ce să nu înveţe şi popoarele Europei lecţia pe care Virginia, Pennsylvania şi Massachusetts şi-o însuşiseră în anul 1776?

Şi într-adevăr, de ce nu?

Aşa se face că liderii aliaţi au făcut o plecăciune adâncă şi l-au ascultat respectuos pe dl Wilson explicându-şi planul pentru o Ligă a Naţiunilor. Ba mai mult, presaţi de circumstanţe, au acceptat să încorporeze în tratatul de pace principiile unor State Unite ale Lumii. Însă de îndată ce vasul prezidenţial a ridicat ancora şi a pornit spre emisfera occidentală, au început să demonteze opera atât de dragă marelui preşedinte şi au revenit la vechile idealuri diplomatice ale tratatelor secrete şi alianţelor clandestine.

Între timp, sentimentele cunoscuseră o transformare radicală chiar în America. Desigur, e foarte uşor să acuzăm unele trăsături de caracter ale dlui Wilson pentru faptul că atât de mulţi contemporani ai săi şi-au schimbat atitudinea faţă de Liga Naţiunilor. Însă au acţionat şi alte forţe, infinit mai subtile.

În primul rând, soldaţii care participaseră la conflict se întorceau acasă. Cunoaşterea directă a condiţiilor europene nu le trezise o dorinţă prea mare de a perpetua apropierea din ultimii doi ani.

În al doilea rând, oamenii începeau în general să-şi revină din furia nebună a războiului. Nu se mai temeau pentru viaţa fiilor şi fiicelor iubite şi au început iarăşi să gândească obiectiv. Neîncrederea tradiţională faţă de Europa s-a reafirmat. În curând s-a văzut limpede că avertismentul ameninţător al lui George Washington împotriva „alianţelor care încurcă" avea în 1918 aceeaşi putere asupra masei populaţiei ca în urmă cu o sută de ani.

america iese în lume

În al treilea rând, după doi ani de parade, discursuri de patru minute şi obligaţiuni de război, era foarte plăcut să te întorci la rutina liniştită a unei cariere profesionale profitabile.

Pe scurt, embrionara Ligă a Naţiunilor, pe care preşedintele Wilson o lăsase atât de neprotocolar în pragul Europei, era renegată acum chiar de părinţii ei spirituali. Copilul nu a murit. Însă a dus o existenţă precară şi s-a dezvoltat într-o făptură slabă şi sfrijită, prea plăpândă pentru a influenţa ceva în mod hotărâtor. Nu făcea decât să-şi irite prietenii cu câte o mustrare ocazională zadarnică, făcându-le semn cu

degetul.

IAR NE CONFRUNTĂM CU UN „DACĂ” ISTORIC DE RĂU AUGUR.

„Dacă Liga Naţiunilor ar fi transformat cu adevărat întreaga lume civilizată într-o federaţie prosperă numită Statele Unite ale Lumii…”

Nu ştiu ce să spun, dar chiar şi în cele mai favorabile circumstanţe, planul preşedintelui Wilson nu ar fi avut decât o şansă firavă de succes.

Deoarece războiul, aşa cum începem să pricepem acum, nu a fost atât un război, cât o revoluţie, iar victoria acestei revoluţii a fost culeasă de o a treia parte la care nimeni nu s-ar fi gândit şi care de atunci încoace a fost identificată ca nepotul unui anume James Watt şi e cunoscută în cercuri tot mai largi ca „Omul de Fier”.

Iniţial motorul cu abur (ca şi mezinul său, motorul electric) a fost un adaos bine-venit la familia fiinţelor umane civilizate, deoarece era un slujitor supus şi oricând gata să uşureze sarcinile oamenilor şi animalelor.

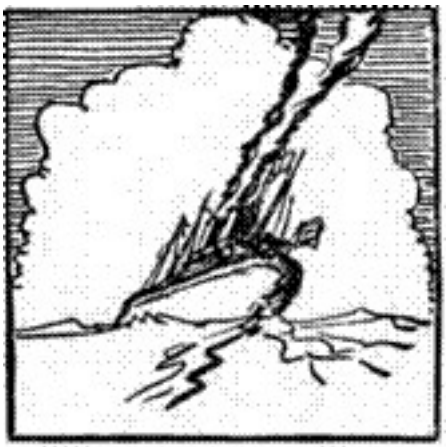

AMERICA IESE ÎN LUME

Însă în curând s-a văzut clar că acest factotum neînsufleţit era plin de şiretenie şi răutate şi că războiul, suspendând temporar toate conforturile vieţii, a dat drăciei din fier ocazia de a-i înrobi pe cei care ar fi trebuit să-i fie, de fapt, stăpâni.

Din când în când, câţiva savanţi înţelepţi au prevăzut pericolul care ameninţa omenirea din partea acestui servitor insubordonat, însă de îndată ce un asemenea profet nefericit şi-a deschis gura şi a rostit o vorbă de avertizare, a fost denunţat ca inamic al societăţii, bolşevic şi radical răzvrătit şi i s-a ordonat să-şi ţină limba în frâu ori să suporte consecinţele. Căci politicienii şi diplomaţii responsabili pentru război erau ocupaţi acum cu serioasa misiune a producerii unei păci convenabile şi nu trebuiau întrerupţi din aceste strădanii sacre. Din păcate, mai întotdeauna notabilităţile din această categorie nu cunosc aproape deloc principiile elementare ale ştiinţei naturale şi ale

economiei politice din care se nutrește forma societăţii noastre actuale industrializate şi mecanice, fiind mai puţin capabile să gestioneze complicatele probleme moderne decât orice alt grup de persoane care îmi vine în minte în clipa de faţă. Plenipotenţiarii de la Paris nu au constituit o excepţie. S-au întâlnit în umbra Omului de Fier, au vorbit despre o lume dominată de Omul de Fier, însă nu şi-au dat seama de prezenţa lui şi au discutat până la sfârşit folosind cuvinte şi simboluri care reprezentau mentalitatea secolului al XVIII-lea, dar nu şi pe cea a secolului XX.

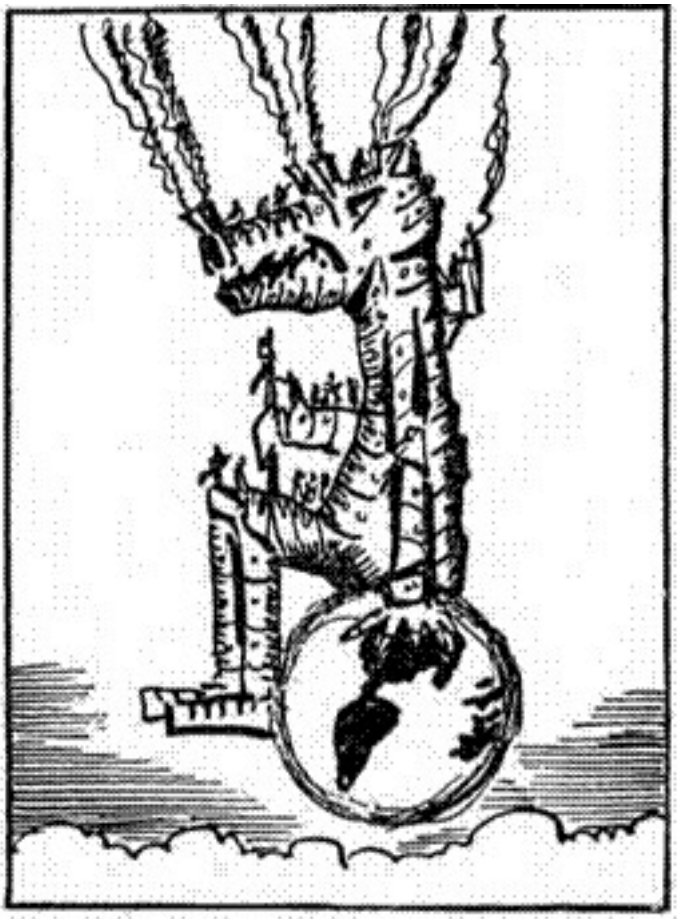

OMUL DE FIER

Rezultatul a fost inevitabil. E imposibil să gândim în termenii anului 1719 şi să prosperăm în termenii anului 1919. Devine însă tot mai evident că exact asta au făcut bătrânii de la Versailles.

IATĂ ACUM LUMEA AŞA CUM ARATĂ ÎN URMA ACESTEI ORGII de ură şi iraţionalitate — o ţesătură nebunească de naţionalităţi noi şi fanteziste care luate drept curiozităţi istorice ar putea avea o anumită

valoare, însă nu vor putea rezista niciodată într-o lume dominată de cărbune, petrol, energie hidraulică şi credite interbancare — un continent divizat de frontiere artificiale, destul de arătos pe un atlas şcolar, dar fără niciun fel de legătură cu necesităţile urgente ale civilizaţiei moderne — o vastă tabără militară cu oameni în uniforme galbene, verzi sau violete, pozând ca imitaţii palide ale strămoşilor mitici, dar de mai puţin folos societăţii contemporane decât orice casieră de la sub solul unui magazin de chilipiruri.

Ar putea părea o condamnare brutală a stării de lucruri actuale care umple şi acum de recunoştinţă şi mândrie sufletele a milioane de patrioţi europeni oneşti.

Îmi pare rău, dar îmbunătăţire de durată nu poate exista până când politicienii europeni nu vor fi dispuşi să lase rezolvarea problemelor moderne în responsabilitatea persoanelor cu o gândire modernă. Între timp, în agonia şi suferinţa lor, oamenii se vor îndrepta spre panaceele oferite de bolşevism şi fascism.

ACEST ACCES RETORIC VA EXPLICA, ÎN TREACĂT SPUS, ŞI CEA mai periculoasă şi regretabilă evoluţie politică recentă — antipatia care creşte cu repeziciune între europeni şi americani. Întrucât încerc să scriu pentru copii de toate naţionalităţile, nu doar pentru cei care trăiesc pe fericitul teritoriu întins între Atlantic şi Pacific, această vădită fluturare a drapelului cu stele şi dungi ar putea fi considerată o etalare de un gust foarte îndoielnic. Însă e vremea să vorbim pe şleau şi, chiar cu riscul de a fi considerat în mod greşit un patriot 100% (de altminteri ultima onoare la care aspir), voi încerca să-mi clarific punctul de vedere.

Nu susţin nicio clipă că orice bărbat şi orice femeie din naţiunea americană ar fi superiori oricăruia dintre verii lor din lumea veche. Dar, din fericire pentru ei, nu au o conştiinţă puternică a trecutului. Aşa se face că sunt capabili într-o măsură mai mare decât aproape toate celelalte popoare să abordeze problemele prezentului cu privirea îndreptată spre viitor. În consecinţă, au acceptat lumea modernă fără rezerve şi, acceptând-o cu toate bunele şi relele ei, ajung curând la un modus vivendi în care omul însufleţit şi servitorul său neînsufleţit pot coexista în pace şi respect reciproc. Sună absurd, dar este adevărat că prima ţară care a obţinut cea mai înaltă perfecţiune mecanică este şi prima care va domestici Omul de Fier. Pentru a face asta, poporul american a fost obligat să se descotorosească de o cantitate mare de balast ancestral. A sacrificat sute de idei, prejudecăţi şi idealuri care au slujit unui scop extrem de util cu două sute sau cu două mii de ani în urmă, dar care în ziua de astăzi nu valorează mai mult decât o diligenţă sau o icoană făcătoare de minuni. După câte îmi dau seama, pentru Europa nu poate exista speranţă până când masa germanilor,

englezilor, spaniolilor şi numai-Dumnezeu-ştie-cum-se-mai-numesc nu vor face la fel.

Într-un asemenea capitol ar fi tare uşor să înşir tirade nobile despre realizările de la Locarno; despre imposibilitatea implementării unui program marxist de economie aplicată; să discut nebunia politicienilor francezi provinciali care nu au aflat nici acum că zilele lui Ludovic XIV şi ale lui Napoleon au fost mazilite demult în perioada epocii de piatră. Însă ar fi o risipă de energie şi tuş tipografic.

Mizeria care s-a abătut asupra lumii în ultimii zece ani (grăbită de Războiul Mondial, însă nicidecum provocată de acest conflict sângeros) se datorează, în realitate, unei transformări profunde în structura economică şi socială a întregii lumi. Însă până în momentul prezent Europa, cufundată în învăţăturile din trecut, a fost sau refractară, sau incapabilă să-şi dea seama de acest fapt.

Pacea de la Versailles, ultimul mare gest al Vechiului Regim, se dorea o fortăreaţă ultimă împotriva inevitabilei apropieri a erei moderne. În nici opt ani a devenit o ruină perimată. Ar fi fost considerată o operă sublimă de diplomaţie în anul de graţie 1700. Astăzi, nici măcar o persoană din 10.000 nu s-a sinchisit s-o citească. Căci secolul XX e dominat de anumite principii economice şi industriale care nu recunosc graniţe politice şi tind în mod absolut inevitabil să transforme lumea întreagă într-un singur atelier mare şi înfloritor, indiferent de limbă, rasă, ori gloria strămoşească de altădată.

CE VA REZULTA ÎN CELE DIN URMĂ DIN ACEST ATELIER, CE formă de civilizaţie va evolua din cooperarea inteligentă şi binevoitoare între om şi maşinile lui — asta nu ştiu şi, de fapt, nici nu contează prea mult. Viaţa înseamnă schimbare şi nu este prima oară când neamul omenesc se confruntă cu o asemenea transformare.

Strămoşii noştri mai îndepărtaţi sau mai recenţi au trecut prin astfel de crize.

Nu încape îndoială că şi copiii şi nepoţii noştri o vor face. Însă pentru noi, cei care trăim astăzi, singura problemă serioasă o constituie reorganizarea mondială pe criterii mai degrabă economice decât pe nişte linii politice deja perimate.

Cu şapte ani în urmă, cu urechile asurzite de zgomotul tunurilor, cu ochii orbiţi de lumina reflectoarelor, eram prea buimăciţi pentru a înţelege încotro ne-a purtat marea schimbare. În acel moment, orice om suficient de onorabil şi sincer care se pretindea capabil să ne călăuzească înapoi în fericitele zile din 1914 era acceptat ca lider şi avea asigurată loialitatea noastră binevoitoare.

Astăzi înţelegem lucrurile mai bine.

Am început să pricepem că lumea veche şi confortabilă în care am

hălăduit atât de lipsiţi de griji până la izbucnirea războiului şi-a pierdut în realitate utilitatea de câteva decenii bune.

Asta nu înseamnă că suntem absolut siguri în privinţa drumului care se aşterne acum în faţa noastră. Foarte probabil o vom apuca pe o serie de căi greşite înainte de a găsi direcţia corectă. Şi între timp învăţăm repede o lecţie foarte importantă — că viitorul aparţine celor vii, iar cei morţi ar trebui să-şi vadă de treburile lor.

66 STATELE UNITE SE MATURIZEAZĂ

UN PRIM CAPITOL DESPRE ISTORIA ACTUALĂ, SCRIS PENTRU PIET, JAN, DIRK ŞI JANE VAN LOON, DAR ŞI PENTRU CONTEMPORANII LOR, DE UNCHIUL WILLEM

CA MAJORITATEA OAMENILOR OCUPAŢI, BUNICUL VOSTRU A lăsat o mulţime de treburi neterminate. *Istoria omenirii* a fost scrisă pentru tatăl vostru şi pentru mine pe vremea când eram nişte băieţei. Întotdeauna a avut de gând să facă din ea şi o carte pentru voi, aducând-o la zi. Dar până la care zi? Iată întrebarea.

Dacă aţi încerca să descrieţi ceva foarte mare, o furtună pe ocean, de pildă, v-aţi duce pe un deal înalt de unde să puteţi vedea la mare depărtare în toate direcţiile. În felul acesta aţi avea posibilitatea de a vedea lucrurile „din adevărata lor perspectivă”. Pe de altă parte, dacă v-aţi afla într-o barcă pe mare, nu aţi putea descrie decât valurile care v-au azvârlit dintr-o parte în alta.

Acelaşi lucru se aplică şi scrierilor istorice. Putem vedea trecutul de pe colina înaltă a prezentului. Putem vedea „imaginea de ansamblu”. Însă în ce priveşte istoria contemporană — iar prin contemporană înţeleg istoria din ultimii douăzeci sau treizeci de ani — ne aflăm încă „pe mare”. În timp ce noi încercăm să ţinem cârma pe o rută sigură, „Corabia Statului” e izbită din toate părţile de vânt şi valuri. Nu ştim cât de mare e furtuna sau când se va termina. Putem doar încerca să ne orientăm şi să sperăm că va fi bine.

Cândva se vorbea despre „răgazuri” în istorie, perioade când „nu s-a întâmplat nimic”. Astăzi avem mai multă experienţă. Aceste răgazuri erau, la fel ca vremea de afară, doar locale. Înainte de apariţia telegrafului, telefonului şi radioului, într-o ţară se puteau petrece evenimente istorice majore — războaie, revoluţii sau schimbări de guvern — şi nici măcar vecinii să nu afle prea multe. Lucrurile nu mai stau aşa. Mulţumită mijloacelor moderne de comunicare şi presei libere, orice schimbare în Lhasa, Roma sau Cape Town poate fi cunoscută chiar a doua zi de orice cetăţean din Kansas City, New Orleans sau Vancouver. Spun *poate* fi. Există, bineînţeles, şi persoane care nu doresc să fie informate.

Ultima oară când cei din Statele Unite au încercat să ignore deliberat vuietul istoriei pe restul planetei a fost după Primul Război

Mondial. (Acesta a fost răgazul în care s-a scris *Istoria omenirii*, ca un avertisment.) După ce i-am ajutat pe aliaţii de odinioară să câştige războiul împotriva Germaniei, am simţit că făcuserăm tot ce se cuvenea să facem. Ignorând cu inima uşoară responsabilitatea pe care istoria ne-a aruncat-o în braţe, am întors spatele Ligii Naţiunilor şi am lăsat Europa să fiarbă în suc propriu.

Trecuserăm pragul spre „zgomotoşii ani ’20”. Sub sloganul preşedintelui Harding, „reîntoarcerea la normalitate”, această ţară a purces la o încăierare nebună pentru exploatarea tuturor formelor de afaceri. Risipa, anarhia şi corupţia se găseau şi la vârf, şi jos. Moartea subită a lui Harding în circumstanţe neclare a dat naştere zvonului că, dacă ar fi trăit, ar fi fost pus sub acuzare. Deşi generaţia prezentă preferă să privească această „epocă a jazzului” prin ochelari roz, imaginea prosperităţii zugrăvite de ea e pictată pe o pânză foarte putredă.

Chiar dacă pare ciudat că menţionez o evoluţie atât de locală într-o carte care se vrea în primul rând o istorie a lumii, fac asta cu un scop. Aşa cum o persoană sau o naţiune are nevoie de vreme îndelungată pentru a-şi construi o reputaţie, e nevoie de timp şi pentru a scăpa de una. Cu toate că în deceniul 1920 americanii au devenit fabulos de bogaţi şi puternici, prestigiul lor ca naţiune de cetăţeni responsabili a coborât la un nivel dezastruos. Deşi mulţi americani acordau puţină atenţie sau deloc evoluţiilor din afara ţării, urechile şi ochii restului lumii ne urmăreau.

Romancieri ca Sinclair Lewis şi Theodore Dreiser, ale căror opere reflectau scena americană, erau traduşi în multe limbi şi foarte discutaţi. Piesele de teatru americane au găsit un public nou în străinătate şi, fapt mai important, a existat un nou bun de export, „filmele”. Nicio istorie a rolului Americii în afacerile internaţionale nu poate omite sărutul lui Iuda dat de filme acestei ţări. Portretizându-ne şi preamărindu-ne bogăţiile şi stilul fără fasoane, aceste imagini au construit în mintea oamenilor de pretutindeni o concepţie exagerată despre America, care avea să se întoarcă împotriva noastră. Un exemplu vă va arăta ce vreau să spun. În orice limbă străină veţi găsi astăzi cel puţin un cuvânt american: „gangster”.

În 1922, pe nimeni nu a interesat când fostul redactor al ziarului socialist *Avanti* a mărşăluit la Roma purtând pancarte cu „fascii”, o secure înconjurată de nuiele, simbolul autorităţii în Roma antică. Când acelaşi Benito Mussolini a devenit „dictator” al Italiei, americanii au spus doar: „Slavă cerului, acum trenurile italiene vor merge conform orarului.” Adevărat. Au mers conform orarului. Miile de turişti care se îmbulzeau în Roma, Florenţa, Veneţia şi Napoli trebuiau să se oprească frecvent la intersecţii în timp ce falange de tineri în cămăşi negre defilau cântând *Giovinezza*[40]. Însă aceşti

spectatori nu s-au oprit nicio clipă să înţeleagă ce puneau la cale aceşti băieţandri şi „Ducele” lor cu ceafa groasă (vezi Capitolul 24).

N-au acordat prea multă atenţie nici unui incident nefericit petrecut în Odeonsplatz, la München, în 1923. Acolo, un grup pestriţ care-şi spunea Partidul Muncitoresc Naţional-Socialist German a încercat să organizeze un „puci” pentru a înlătura guvernul bavarez. Poliţia a deschis focul asupra lor. Având în vedere că unul dintre aceşti „nazişti”, aşa cum au fost numiţi mai târziu, era bătrânul general Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff, toată lumea s-a arătat foarte conciliantă. Instigatorul naziştilor, un austriac de profesie incertă, a fost condamnat la cinci ani de detenţie în închisoarea Landsberg, dar nu a executat decât nouă luni. Şi-a folosit bine timpul. Având rezerve nelimitate de hârtie şi, drept secretar, un coleg de celulă devotat pe nume Rudolf Hess, omuleţul irascibil a dictat o carte. Nefiind un om foarte instruit, germana lui lăsa, stânjenitor, de dorit. În scurtă vreme redactorii au remediat problema şi cartea *Mein Kampf* (*Lupta mea*) de Adolf Hitler a fost tradusă pentru a fi citită de toată lumea.

Puţini şi-au dat osteneala să vadă ce scria în această lucrare monotonă și bombastică. Păcat că n-au făcut-o. Dacă ar fi încercat, poate ar fi acordat mai multă atenţie sforţărilor unui francez pe nume Aristide Briand şi unui german pe nume Gustav Stresemann. În calitate de reprezentanţi ai celor două ţări, ei au semnat un pact foarte conciliator. În 1926 li s-a decernat, împreună, Premiul Nobel pentru pace. Şi asta a fost.

Apoi Rusia. Veştile din Rusia nu se aflau prea uşor. Aşa voiau ruşii. Aşa au vrut întotdeauna. Neîncrederea lor faţă de Occident, de la care împrumutaseră totul, inclusiv arta baletului, existase şi sub ţari. La fel ca în multe alte situaţii, guvernul sovietic nu a văzut niciun motiv să schimbe ceva în privința asta. Dimpotrivă, dacă era important ca străinii să nu ştie cât de bine sau prost mergea fiecare plan cincinal sovietic, era şi mai important ca locuitorii Uniunii Sovietice să afle cât mai puţine cu putinţă despre restul lumii.

Cu toate acestea, cititorii atenţi au sesizat dispariţia treptată a numelui Troţki din toate reportajele sovietice şi înlocuirea lui cu numele Iosif Stalin. Că înlocuirea însemna şi o schimbare în politicile şi obiectivele acestei naţiuni potenţial puternice le-a fost clar celor interesaţi de rubrica de ştiri externe din ziare. Ceilalţi săreau de la crimele de pe prima pagină la rapoartele despre bursă, unde se opreau pentru o lectură serioasă. Însă la 29 octombrie 1929 bursa a ajuns pe prima pagină.

Marea oală de pe Wall Street care clocotise cu atâta veselie a dat în cele din urmă în foc şi a stins flacăra. Zgomotul anilor ’20 a devenit un ţipăt de panică. Succesorul lui Harding, „Precautul Cal” Coolidge, un preşedinte care se mândrea cu abilitatea de a nu spune nimic şi a

face şi mai puţin, s-a retras şi i-a lăsat locul lui Herbert Hoover. În tentativele de a reînvia flacăra financiară, chiar şi acest mare economist a fost la fel de neajutorat ca un orăşean plecat la picnic care încearcă să aprindă nişte lemne ude fără chibrituri. A aplicat toate formulele cunoscute, însă şomajul şi isteria au continuat să crească.

Crahul bursei de valori nu a adus cu sine sfârşitul unei epoci. Această epocă, epoca exploatării, murise deja de ceva timp, iar crahul nu a făcut decât să arate în ce măsură se întinsese putregaiul. În America, secolul al XIX-lea durase până în 1929.

Din păcate, puţini dintre cei care au excelat în bogăţie şi influenţă în această perioadă şi-au făcut timp pentru citirea cărţilor de istorie. Dacă ar fi făcut-o, ar fi aflat că cei care doresc să se bucure de privilegii mai mari trebuie să îşi asume şi responsabilităţi mai mari. Altminteri căruţa naţională se răstoarnă. Asemenea incidente sunt urmate de obicei de o revoluţie. Am avut o revoluţie şi s-a numit „Marea Criză".

În următorii câţiva ani, am fost mult prea absorbiţi de problemele noastre ca să mai observăm exploziile provocate altundeva de colapsul nostru financiar. Dar în lume se petreceau evenimente care au împins responsabilităţile globale pe umerii noştri tineri. Că le plăcea sau nu, Statele Unite ajunseseră la maturitate.

67 PARTENERII „AXEI"

„CRAHUL RESIMŢIT ÎN TOATĂ LUMEA" GRĂBEŞTE COLAPSUL UNEI PĂCI CLĂDITE PE TEMELII MEDIEVALE

ÎNTR-O BUNĂ ZI, CU MULŢI ANI ÎN URMĂ, CINEVA A DORIT SĂ împrumute o sumă mare de bani. În schimb, i-a oferit celui care îi împrumuta banii, adică „bancherului", nişte „acţiuni" în afacerea lui. Bancherul, fiind un pic parior din fire, a hotărât să vândă acţiunile la licitaţie celui care oferea mai mult. A devenit deci agent de bursă. Asemenea burse de valori — una dintru cele mai vechi fiind Bourse (Bursa) din Paris — operaseră iniţial la o scară locală redusă. Apoi unui agent i-a venit ideea de a întrebuinţa curieri pentru a anunţa „cursurile" dintr-un oraş în altul. În sfârşit, cu apariţia telegrafului, tranzacţiile bursiere au devenit internaţionale. În ziua de astăzi, orice licitaţie importantă de pe Wall Street pune în funcţiune telegrafele la Londra, Cape Town şi Buenos Aires.

Pe parcursul boomului final din deceniul 1920, preţurile acţiunilor pe Wall Street au crescut fără oprire. O febră a pariurilor a cuprins naţiunea. Până în 1929 numeroase companii importante se supra dezvoltaseră. Dintr-odată au dat faliment. Acţiunile lor şi-au pierdut valoarea. Unele bănci care speculaseră cu aceste acţiuni au falimentat şi ele.

Multe persoane care îşi investiseră banii în respectivele bănci au ajuns pe drumuri.

Acum aşezaţi piesele de domino în şir, unu în faţă, două în spatele lui doi, patru după trei etc. Împingeţi prima piesă: în cădere, le doboară pe următoarele două. Nu peste mult timp toate piesele vor fi căzut. Asta explică ce s-a întâmplat peste tot în lume în 1929. A căzut o bancă, apoi două, apoi trei. Băncile au început să-şi închidă porţile pretutindeni, în America, în Europa, în Asia. Mai întâi cele mici, apoi cele mai mari. Întrucât afacerile deveniseră internaţionale, dezastrul a fost universal. În 1931 s-a prăbuşit puternica bancă austriacă Credit-Anstalt. Dar urma ceva și mai rău.

Secole la rând lira sterlină fusese acceptată ca standard şi toate valutele erau apreciate în funcţie de ea. Însă la 21 septembrie 1931 Banca Angliei, simbolul prosperităţii şi credibilităţii britanice, a renunţat la etalonul-aur. Va trebui să citiţi o carte despre bănci ca să ştiţi exact ce înseamnă asta. Până atunci va trebui să mă credeţi pe cuvânt: a însemnat un şoc grav pentru stabilitatea economiilor naţionale din toată lumea. A reprezentat totodată şi prima fisură concretă în structura Imperiului Britanic.

Au existat şi alte semne care indicau o fărâmiţare generală a „imperiului în care soarele nu apunea niciodată”. În India, autorităţile britanice îl întemnițaseră în repetate rânduri pe un hindus cu glas blajin, Mohandas Karamehand Gandhi, supranumit de discipolii săi „Mahatma” sau „Cu suflet mare”. El îşi îndemna compatrioţii să obţină independenţa legislativă prin metoda „rezistenţei pasive”.

Mai era şi Palestina. Britanicii o luaseră de la turci după Primul Război Mondial. Prin Declaraţia Balfour din 1917 o desemnaseră drept patria evreilor. Creşterea bruscă a imigraţiei evreieşti a întâmpinat o opoziţie dură din partea localnicilor arabi. Din păcate, pentru Anglia conta şi să fie în relaţii bune cu arabii. Ei controlau teritoriul din apropierea Canalului Suez şi marile câmpuri petroliere din Orientul Apropiat, a căror exploatare începuse în acea perioadă. Schimbându-şi atitudinea, britanicii au luat măsuri pentru stăvilirea fluxului de sioniști spre patria lor biblică. Existenţa statului Israel astăzi dovedeşte că au eşuat complet.

Dacă veţi roti globul pământesc aproximativ o jumătate de axă (ceva ce toţi ar trebui să facem din când în când), veţi observa un şir relativ mic de insule în largul coastei chineze. Acela este Imperiul Japonez. Se spune că a fost întemeiat de împăratul Jimmu Tenno în anul 660 a.Ch., dar despre istoria timpurie a Japoniei se cunosc puţine lucruri. Descoperită întâmplător de portughezi în 1542, Japonia s-a arătat făţiş ostilă cu negustorii şi misionarii apuseni aduşi de europeni. În 1663 şi-a închis porturile pentru toţi, cu excepţia olandezilor. Apoi, în 1853, comandorul Matthew Perry a intrat în Golful Tokyo ducând o

scrisoare din partea preşedintelui Fillmore. Şase ani mai târziu Japonia a început să semneze tratate comerciale, mai întâi cu Statele Unite şi apoi cu alte ţări. Aparent peste noapte, acest imperiu feudal a devenit o putere industrială şi militară modernă.

În 1895, Japonia a cucerit Insula Formosa de la China; în 1905 a câştigat un război scurt cu Rusia pentru drepturile de folosinţă a porturilor şi căilor ferate din Manciuria; în 1910 a anexat Coreea. Japonia era pregătită să demareze unul dintre cele mai ample proiecte imperialiste asiatice după Ginghis Han. Avea tot ce îi trebuia pentru o asemenea faptă glorioasă — bogăţie, industrie, rezerve copioase de mână de lucru datorită suprapopulării şi o religie în care împăratul era zeu, iar a muri pentru el era o onoare. A aşteptat cu prudenţă vremea potrivită.

Ţinând cont de faptul că prestigiul american descreştea şi majoritatea Europei se găsea într-o stare de dezordine financiară şi politică, Japonia a ales anul 1931 pentru a-şi trimite trupele peste graniţa coreeană, în Manciuria. A fost o victorie rapidă. Liga Naţiunilor a trimis o comisie care să investigheze „Incidentul Manchukuo", iar Statele Unite au refuzat să recunoască statul marionetă condus de împăratul Henry Pu Yi. Prefăcându-se rănită în sentimentele ei, Japonia s-a retras indignată din Ligă, dar a continuat să coopereze cu SUA. „Incidentul" a fost închis.

Cineva a urmărit totuşi cu interes atitudinea sfidătoare a Japoniei faţă de Liga Naţiunilor. Mai precis, autorul cărţii *Mein Kampf*, care ieşise pe locul al doilea la recentele alegeri prezidenţiale din Germania. Se numea Adolf Hitler.

Republica de la Weimer, deşi pe plan cultural s-a numărat printre cele mai strălucite perioade din istorie, a fost un eşec politic. Neobişnuit cu privilegiul de a-şi forma propriile partide politice, poporul german s-a dezbinat în 125 de facţiuni, toate foarte slabe. În aceste circumstanţe, alegerea unui preşedinte era aproape imposibilă. Republica germană avusese doar doi preşedinţi: Friedrich Ebert, de profesie şelar, şi Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg, un general pensionat de două ori.

În vârstă de 78 de ani la preluarea mandatului, în 1925, venerabilul erou al Războiului Franco–Prusac şi al Primului Război Mondial arăta excelent pe timbrele poştale, însă nu mai era persoana potrivită pentru funcţie. Deşi reales în 1932, când l-a învins pe Adolf Hitler la urne, vârstnicul feldmareşal nu se putea măsura cu ex-caporalul în ascensiune şi cu partidul nazist al acestuia. Undele de șoc ale falimentelor zguduiau din temelii tânăra republică germană, iar Hitler a profitat la maximum de situaţie. Singurii lui adversari serioşi erau comuniştii germani. Tacticile lor semănau prea mult cu ale sale pentru ca Hitler să fie liniştit. În 1933, naziştii au incendiat pe ascuns

clădirea Reichstagului din Berlin, înscenând că focul ar fi fost pus de un comunist, Marinus van der Lubbe. De această dată „puciul" a reuşit. Hindenburg, al cărui propriu fiu era şi el nazist, a cedat presiunii şi l-a numit pe Adolf Hitler cancelar.

La moartea lui Hindenburg, în 1934, Hitler a devenit cancelar şi totodată preşedinte al Germaniei. Urmând exemplul italianului Mussolini, care se supranumise „Ducele", Hitler a devenit *Führer*, sau conducător al poporului german.

Cum se poate explica uluitoarea ascensiune la putere a lui Hitler? El sau, în orice caz, sfătuitorii lui posedau o cunoaştere extraordinară a „psihologiei populare". Clicii militare germane, afectată de prevederile Tratatului de la Versailles, Hitler i-a promis reabilitarea. Omului de pe stradă i-a promis renaşterea puterii şi prestigiului Germaniei. Bazându-se pe mitologia nordică şi pe scrierile lui Friedrich Nietzsche, a născocit teoria unei aşa-numite *Herrenrasse* sau rasă germană superioară. Dar dacă erau aşa de puternici, de ce suferiseră germanii o înfrângere atât de grea în Războiul Mondial? Fuseseră trădaţi! De cine? Hitler avea nevoie de un ţap ispăşitor. Luând exemplu de la ţările slave, unde orice tip de nemulţumire se putea sfârşi cu un pogrom, a arătat cu degetul înspre evrei. Cu toate că însumau sub 1% din totalul populaţiei, Hitler susţinea că minoritatea evreiască provocase declinul Germaniei „ariene" iubitoare de pace şi muncitoare.

Chiar credea cineva bazaconiile astea? Din păcate, da. De altfel, nu toţi susţinătorii lui Hitler se găseau în Germania. Ca şi Mussolini înaintea lui, Hitler a fost aclamat de mulţi ca omul deschis către popor care făcuse ordine în haos. Necunoscând încă excesele inimaginabile la care aveau să ducă teoriile lui Hitler despre „rasa superioară", toţi păreau dispuşi să-l lase pe Hitler să transforme al Treilea Reich într-un arsenal. Îşi îndeplinea promisiunea de a oferi lumii un bastion convenabil împotriva comunismului.

Odată urcat în şa, Hitler n-a pierdut vremea. A călcat cu nepăsare în picioare orice individ sau grup care i-a stat în cale. Vechea clică militară, care acum îşi cerea recompensa fiindcă îl susţinuse, s-a trezit trasă pe dreapta în programul de remobilizare.

Având nevoie de cooperarea industriei germane, Hitler a căutat să câştige simpatia industriaşilor în mod tradiţional conservatori „epurându-i" pe socialiştii mai radicali din rândul susţinătorilor săi. Cu un machiavelism desăvârşit, a folosit un complot imaginar împotriva persoanei sale drept pretext pentru a-i asasina pe generalul von Schleicher, Ernst Röhm şi alţi foşti prieteni. Prin Legea de împuternicire, adoptată în 1933, le-a luat germanilor libertăţile democratice pe care le avuseseră sub Republica de la Weimar, dar pe care se pare că nu le preţuiseră. În schimb, le-a îngăduit să participe la

o campanie totală împotriva evreilor, catolicilor, intelectualilor şi comuniştilor.

Generaţiile viitoare s-ar putea mira auzind de campania lui Hitler împotriva comuniştilor. „Nazismul şi comunismul nu sunt ideologii înrudite?" vor întreba. „Oare nu era Germania patria naţional-*socialiştilor*, iar Rusia, Uniunea Republicilor Sovietice *Socialiste*?"

Ideologiile similare nu previn conflictele, după cum nici cele divergente nu le provoacă. Adevăratele probleme în istorie se află mult mai adânc. Germania sub Hitler a rămas tot Germania, iar Rusia sub Stalin era tot Rusia. Seculara luptă pentru putere între cele două nu încetase niciodată. Din contră. În opinia lui Hitler, acum primise o bază logică şi „ştiinţifică". Găsise această bază în geopolitică.

Declarând că au stabilit o interdependenţă exactă între politică şi geografie, geopoliticienii împart întinderea de uscat eurasiatică în „zone centrale" şi „zone limitrofe". Conform doctrinelor lor, cel care domină zona centrală şi obţine acces la mare va domina lumea. Această zonă centrală se găseşte în Rusia. Avându-l drept consilier politic pe Karl Haushofer, cel mai de seamă geopolitician german, Hitler a expus pericolul unei lumi dominate de Rusia prin intermediul comunismului. În realitate însă, râvnea pentru sine zona centrală a Rusiei şi şi-a pus în gând să o obţină.

E de înţeles aşadar că Rusia sovietică n-a privit cu ochi buni evenimentele din 1933.

Deja nervoşi din cauza acţiunilor japoneze, sovieticii încheiaseră pacte de neagresiune cu Polonia, statele baltice şi Franţa. Acum, după triumful zdrobitor al naziştilor în Germania, sovieticii au început să caute prieteni noi. Când Hitler, la prima probă de forţă, a anulat opera lui Stresemann retrăgându-se din Liga Naţiunilor, Uniunea Sovietică a devenit membră.

Deşi Mussolini împărtăşea fără îndoială tradiţionalul dispreţ nutrit de compatrioţii săi pentru barbarii de la miazănoapte, i-a întins lui Hitler o mână părintească şi i-a urat bun venit. Au urmat nenumărate vizite diplomatice scurte ale celor doi miniştri de externe până în 1934, când în cele din urmă, într-o atmosferă de entuziasm bine regizat, Hitler s-a dus la Roma. În ciuda paradelor şi banchetelor, vizita s-a soldat cu divergenţe, fiindcă cineva tot aducea în discuţie spinoasa chestiune a Austriei.

Crahul din 1929 nu lăsase Italia nevătămată. Frica de fali — ment l-a determinat pe Mussolini să impună controale din ce în ce mai rigide. Uralele entuziaste care întâmpinaseră primele proclamaţii ale Ducelui au căpătat un ton fals. Mussolini a diagnosticat corect simptomele nemulţumirii. Era momentul să creeze o cauză nouă, o diversiune.

Observase şi el ezitările Ligii Naţiunilor şi a luat notă de ele. Italia, a cugetat Ducele, era un simplu regat. Roma fusese un imperiu. Care era

cea mai neajutorată ţară pe care ar fi putut-o ataca cu un pretext oarecare? Privirea lui lacomă a căzut asupra Abisiniei.

Văzându-şi întotdeauna de propriile treburi, „regatul misteriosului presbiter Ioan” (vezi pagina 242) reuşise să supravieţuiască de-a lungul a aproape 16 veacuri de progres uman. Relieful său aspru şi luptătorii şi mai aspri erau legendari. Îi descurajau pe pretinşii făuritori de imperii. Aceşti creştini cu pielea neagră nu numai că aruncau suliţe ucigătoare, dar mai aveau şi obiceiul de a mutila prizonierii de război.

Aşa cum aţi citit la p. 450, Italia încercase odinioară să anexeze Abisinia, sau Etiopia, cum se numeşte astăzi. În 1887 suferise o înfrângere umilitoare la Adua, o înfrângere pe care poate o iertase, dar nu o uitase. Cele două ţări semnaseră un tratat solemn de prietenie în 1928.

În decembrie 1934, trupele italiene şi etiopienii s-au înfruntat la Ual-Ual, pe frontiera controversată a teritoriului italian Somaliland. Prefăcându-se ultragiat, Mussolini a cerut despăgubiri şi a refuzat să medieze conflictul. Negusul etiopian, Haile Selassie, şi-a expus cazul la Liga Naţiunilor. Exact aşa cum se aştepta Mussolini, Liga a ascultat cu atenţie şi n-a făcut nimic. Atunci Mussolini a anunţat că, până la urmă, va media el situaţia. Şiretlicul funcţionase.

De îndată ce a fost pregătit, Mussolini a invadat Etiopia. Desculţi şi înarmaţi cu suliţe, soldaţii lui Haile Selassie au dovedit curajul pentru care erau vestiţi. Dar nu puteau ţine piept tancurilor, mitralierelor şi avioanelor de bombardament ale Italiei. Piloţii italieni, printre care şi fiul Ducelui, au povestit încântaţi ce „antrenant” era să lovească direct într-un grup de etiopieni neînarmaţi şi să privească explozia „deschizându-se ca o floare”.

Într-o ultimă strădanie, Liga Naţiunilor a catalogat Italia drept „agresoare” şi a votat aplicarea de sancţiuni. Însă Anglia nu dorea să închidă Italiei Canalul Suez, de teamă că acest fapt „va precipita un război”. La 9 mai 1936 Mussolini l-a declarat pe regele Italiei împărat al Etiopiei, iar Liga Naţiunilor a fost ca şi moartă.

Următoarea mişcare i-a aparţinut lui Hitler. După ce încălcase deja Tratatul de la Versailles prin reintroducerea recrutării militare, a anulat Pactul Stresemann–Briand semnat la Locarno şi a trimis contingente germane în Renania. Scena era pregătită pentru ca Führerul şi Ducele să acţioneze la unison. Teatrul operaţiunilor a fost Spania.

În 1936 a murit Antonia Mercé, o dansatoare spaniolă cunoscută ca „La Argentina”.

Prin superba ei măiestrie şi prin ţinuta demnă, această femeie născută în Argentina îi părea publicului ei un simbol viu al gloriei Spaniei. Între timp, celălalt simbol public al Spa — nici, regele ei, se

căznise să creeze exact impresia opusă. Ca mulţi Bourboni înaintea lui, Alfonso XIII nu era prea inteligent.

Preferând galanteriile în străinătate îndatoririlor de acasă, Alfonso lăsase conducerea guvernului în mâinile marchizului de Estella, numit şi Primo de Rivera. În 1925, acest nobil și-a atribuit puterile unui dictator şi, strângând puternic şurubul, a reuşit să păstreze o aparenţă de ordine. Şi-a atras însă dușmănia semenilor aristocraţi, care în 1930 şi-au convins regele să se debaraseze de el. În 1931, poporul spaniol s-a debarasat şi de rege. Spania a devenit „republică muncitorească”. Dar spaniolii, la fel ca germanii, nu aveau nici educaţia, nici răbdarea necesare autoguvernării. S-au împărţit repede în prea multe facţiuni neputincioase, iar tulburările sociale apărute pretutindeni după Marea Criză au măturat şi Spania.

În iulie 1936, reflectoarele ştirilor s-au mutat din Abisinia la Melilla, în Marocul spaniol. Aici, un grup de generali, printre ei şi fostul guvernator al Insulelor Canare, Francisco Franco, instigau la revoltă împotriva grupării *Frente Popular*, înființată recent. Această coaliţie de stânga obţinuse o victorie paşnică în Cortes, adică în parlament, împotriva monarhiştilor, republicanilor şi clericilor.

A urmat un conflict care a durat aproape trei ani. La sfârşitul lui, trezoreria Spaniei era falimentară, cetăţenii erau epuizaţi, iar oraşele spulberate de bombardamente, primele încercate de Europa. După ce a ieşit victorios, generalul Franco a devenit dictator sau „El Caudillo”. Asemănarea cu Hitler şi Mussolini nu era întâmplătoare. Ceea ce începuse ca un război civil între „naţionalişti” şi „loialişti” a devenit, prin intervenţia armată, prima probă de forţă între Berlin şi Roma, de o parte, şi Moscova, de cealaltă. Iar Berlinul şi Roma au câştigat.

Trebuie să vă cer din nou să uitaţi de „ideologii” şi să studiaţi geografia. Aşa veţi vedea mai limpede ce ar fi însemnat o victorie „loialistă” (altfel spus comunistă) în Spania. O proiecţie bruscă a influenţei sovietice în această zonă-cheie din vestul Europei ar fi sosit într-o vreme în care Franţa era coruptă şi slabă, iar Anglia, după abdicarea lui Eduard VIII, clar zguduită. Aşa că ambele ţări au salutat victoria lui Franco ca pe cel mai mic dintre două rele. Actul de neutralitate din 1937, menit să mențină emisfera occidentală în afara conflictelor europene, permitea totuşi Statelor Unite să vândă arme Portugaliei. Aceste arme au ajuns, în mod convenabil, în mâinile lui Franco.

Lipsa echipamentului modern şi a disciplinei militare i-a paralizat din start pe loialişti. Ajutaţi de strategi sovietici şi de un grup internaţional de voluntari („brigada Lincoln” era alcătuită din americani), aceşti nefericiţi pioni de pe tabla de şah a politicii europene au pierdut rapid teren, însă au organizat o rezistenţă curajoasă în Madrid şi Valencia împotriva bombardamentelor naziste

şi a strategiei „Coloana a V-a”.

Pe când unele ziare încercau să avertizeze lumea că lecţiile tactice învăţate de puterile implicate în „manevrele spaniole” puteau fi aplicate curând şi în alte zone, altele relatau activitatea, sau inactivitatea, unui Comitet de neintervenţie compus din 21 de state, între care Germania, Italia şi Uniunea Sovietică.

Pe acest fundal s-a constituit Axa.

Dacă cineva credea că teoriile rasiale ale lui Hitler însemnau mai mult decât un tertip plăsmuit, evenimentele de la 26 noiembrie 1936 trebuie să fi reprezentat un şoc serios. La această dată, Germania nazistă a salutat populaţia japoneză (la care kaiserul Wilhelm se referise odată cu termenii „pericolul galben”) ca pe „arieni onorifici” şi aliaţi. Denumită Pactul Anticomintern sau anticomunist, această bucată de hârtie a creat braţul Berlin–Tokyo al Axei. În anul următor Japonia a declanşat un război nedeclarat, dar total, contra chinezilor.

Mussolini a semnat documentul în 1937. Scrisul de mână al istoriei era afişat pe perete şi putea fi citit de orice persoană interesată.

68 IZOLAŢIONISM ŞI ÎMPĂCIUITORISM

CUM AU ÎNCEPUT PARTENERII AXEI SĂ-ŞI ÎMPARTĂ LUMEA ÎNTRE EI ŞI DE CE AU REUŞIT SĂ AJUNGĂ ATÂT DE DEPARTE

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL NU A FOST, ÎN REALITATE, UN conflict global. La vremea respectivă a fost numit „Război Mondial” în principal din cauza faptului că mijloacele de comunicare perfecţionate aduseseră conflagraţia din Europa şi Orientul Apropiat în atenţia oricărei persoane în stare să citească un ziar. A fost, de asemenea, primul conflict în care o Forţă Expediţionară americană a luptat pe teritoriu european.

Luptele se desfăşurau de aproape trei ani când Statele Unite au venit în ajutorul Aliaţilor, Anglia, Franţa şi Belgia; trupele americane au intrat în tranşee cu sloganul „facem o lume mai sigură pentru democraţie” (vezi pagina 470).

Nici nu se trăsese bine ultimul glonţ, că deşertăciunea s-a şi văzut limpede. Pe aliaţii europeni, republici sau regate, nu îi preocupau ţelurile ideologice. Singurul aspect care îi interesa era menţinerea „echilibrului de putere” în Europa. Au mulţumit Statelor Unite şi, în schimbul ajutorului primit, au promis să continue afacerile cu americanii.

În interesul relatării istorice oneste, asta e tot ce trebuiau să aştepte americanii, pentru că asta doriseră să obţină intrând în război. Însă unii păreau reticenţi să accepte o asemenea atitudine realistă sau, cum o numeau ei, „cinică”. Ca atare au fost dezamăgiţi. Se simţeau trădaţi şi păcăliţi. Protestau vehement împotriva altor „complicaţii în străinătate”. „Izolaţionismul” a devenit astfel o chestiune politică în

America.

Motivaţi fără îndoială de sentimente patriotice, în curând izolaţioniştii s-au văzut păcăliţi şi trădaţi în modul cel mai serios. Din momentul când a ajuns la putere în 1933, Hitler s-a folosit de sentimentul izolaţionist al Americii pentru a-şi asigura mână liberă în Europa. Ministerul propagandei, condus de Joseph Göbbels, a întrebuinţat toate mijlocele de care dispunea pentru a descuraja Statele Unite, împovărate de propriile probleme interne, să se „amestece" şi în treburile Germaniei. Mai mulţi congresmeni şi membri ai unor organizaţii ca German-American Bund, The America First Organization şi Ku Klux Klan au dat bucuroşi ecou acestui sentiment. (Ca un omagiu adus lui Hitler, Ku Klux Klanul a adăugat antisemitismul în registrul de „însuşiri americane de dorit".)

Statele Unite se confruntau cu probleme, e adevărat. Când l-a înlocuit pe Hoover în funcția de preşedinte în 1932, Franklin D. Roosevelt a moştenit sarcina de a legifera pentru scoaterea ţării din haosul economic. Declarând o „vacanţă bancară" şi adoptând Actul bancar Glass-Steagal, Actul pentru redresarea industrială naţională (declarat neconstituţional în 1935) şi alte măsuri fără precedent, Roosevelt a reuşit în cele din urmă să pună capăt Marii Crize.

Noile legi au fost un leac amar pentru un popor neobişnuit să existe vreun fel de control guvernamental asupra iniţiativelor private. Însă lumea se afla pe atunci, şi se află şi acum, pe făgaşul acelei revoluţii sociale începute în clipa când omul s-a făcut stăpânul maşinii. (Vezi pagina 414.) Asemenea copacilor din calea unui uragan, guvernele vechi, rigide, au fost doborâte de ea, pe când altele s-au plecat în faţa furtunii, dar nu s-au frânt. Fenomenul care a adus comunismul în Rusia, fascismul în Europa Centrală şi tulburare în Asia, Africa şi America de Sud, a prilejuit doar o legislaţie socială în Statele Unite. Trebuie să fim recunoscători pentru asta. Restricţiile simţite acum de SUA erau pur şi simplu cele pe care le simte oricine în ziua în care descoperă că „se maturizează". Şi, aşa cum am spus înainte, Statele Unite ajunseseră la vârsta adultă.

Unul dintre cele mai sigure semne de maturizare a fost faptul că, pentru prima oară în istoria lor, Statele Unite au început să se intereseze de vastul continent din emisfera sudică, legat de cel nordic prin nume, istorie şi geografie. În pofida independenţei politice, majoritatea ţărilor din America Centrală şi de Sud păstraseră limba şi multe dintre tradiţiile patriei lor mamă, Spania. (Singura excepţie, Brazilia, are legături similare cu Portugalia.) Prin urmare, era sortit ca războiul civil din Spania să aibă repercusiuni serioase din Ţara de Foc şi până la Rio Grande.

Lovite greu de Marea Criză din anii '30, republicile din America Latină suferiseră o instabilitate economică urmată de o activitate

politică intensificată. La fel ca în Spania, în cele din urmă s-au format două facţiuni majore, fiecare încercând să obţină controlul deplin asupra guvernului propriei ţări. Deşi nu identică, succesiunea evenimentelor a semănat în general destul de mult. Pe de o parte exista un „partid muncitoresc" ai cărui membri îşi compensau lipsa de educaţie, disciplină şi sprijin financiar printr-un entuziasm colosal pentru realizările Uniunii Sovietice. În opoziţie cu ei se găsea o facţiune cu un caracter „naţionalist" (uneori „naţional-socialist"). Condus de politicieni conservatori, militari şi industriaşi, acest partid avea tot ce le lipsea adversarilor, cu o singură excepţie. Ambele partide erau la fel de înclinate spre brutalitate şi lipsă de scrupule.

O vreme, fiecare tabără a executat manevre pentru a-şi asigura poziţia. În unele ţări, rezultatul competiţiei aproape că părea nesigur. Însă partidele naţionaliste reuşeau cam întotdeauna să dejoace planurile adversarilor și să le-o ia înainte în „competiția pucistă", iar un bărbat puternic ieşea din culise şi ocupa centrul scenei.

Dacă unul dintre aceşti bărbaţi s-ar fi lăsat împins de admiraţia pentru Franco să le acorde insurgenţilor ajutor militar, emisfera occidentală s-ar fi văzut antrenată în ceea ce, teoretic, era deocamdată un război civil în Spania. Pentru a preveni o asemenea mişcare, preşedintele Roosevelt a propus o întâlnire a Americilor la Buenos Aires. Acolo s-a semnat în 1937 Pactul de neutralitate. În următorii câţiva ani s-au semnat şi alte acorduri care au apropiat pentru prima oară America de Nord şi cea de Sud.

Între timp, în Europa programul Axei continua conform graficului. Bazându-şi cutezanţa pe premisa că „oamenilor nu le place să se agite până când nu sunt nevoiți s-o facă, iar atunci e de obicei prea târziu", Hitler obţinea succese notabile. Pe cât se pare, nu i-a trecut prin gând că anticomunismul, antisemitismul şi antiintelectualismul lui îi determinau pe savanţii, muzicienii şi scriitorii de frunte ai Germaniei să plece, şi *nu* ca purtători de cuvânt entuziaşti ai patriei. Pierderea unor persoane ca Thomas Mann, Stefan Zweig, Kurt Weill sau Arnold Schönberg nu reprezenta un motiv de îngrijorare pentru cineva cu educaţia mărginită a lui Hitler. Însă faptul că printre exilaţi se număra şi Albert Einstein ar fi trebuit să-l pună pe gânduri. Odată cu Einstein a plecat şi formula ce avea să pună bomba atomică în mâinile americanilor, nu ale germanilor.

Cu Germania ţinută bine sub control, a venit vremea pentru „expansiunea logică" a lui Hitler. („*Heute gehört uns Deutschland, Morgen die ganze Welt*" — „Astăzi ne aparține Germania, mâine lumea întreagă".) Anexarea Austriei, numită şi *Anschluss* (încercară întâi în 1934, dar împiedicată de Mussolini), a fost planificată şi executată cu precizie și sânge rece.

Kurt Schuschnigg, cancelarul austriac, a fost invitat ca oaspete la

casa lui Hitler din Berchtesgaden. În 24 de ore, acest om de stat neînfricat a fost adus într-o stare de neajutorare poli tică. Expus la toate formele de intimidare psihologică, Shuschnigg a încuviinţat legalizarea Partidului Nazist austriac, i-a graţiat pe naziştii din puşcării, l-a numit pe Artur von Seyss-Inquart în funcţia de ministru al siguranţei publice şi a introdus o sută de ofiţeri germani în armata austriacă.

Întors acasă, Schuschnigg şi-a regretat timiditatea, iar 12 zile mai târziu l-a înfruntat pe Hitler cerând un plebiscit. Acest „act perfid" a fost pretextul aşteptat de Hitler. Când şi-a comasat trupele pe graniţa austriacă, Schuschnigg a demisionat şi a fugit din ţară. La 13 martie 1938, Seyss-Inquart a proclamat *Anschlussul* ca pe un fapt împlinit. La 14 martie Hitler a intrat în Viena.

Următoarea pe listă a fost Cehoslovacia.

Flancată din trei părţi de *Grossdeutchland*, acest stat-fortăreaţă cu fabrici de muniţie, resurse bogate şi o poziţie geografică strategică era o bucăţică tentantă. Era și o pradă uşoară.

La graniţa nordică a Cehoslovaciei, în regiunea sudetă, trăiau aproape trei milioane de locuitori de origine germană. I-a cuprins „brusc" o dorinţă arzătoare de repatriere staţionară. Cu alte cuvinte, simţeau că Reich-ul ar fi trebuit să se extindă şi să îi înglobeze. Aceasta era tactica „coloanei a cincea" ajunsă la consacrare.

Conduşi de Konrad Henlein, sudeţii germani au profitat de libertatea garantată de democraţia cehă pentru a-şi forma propriile organizaţii militare, care prezentau asemănări evidente cu naziştii. În cele din urmă, la 24 aprilie 1938, prin Declaraţia de la Karisbad, Henlein a cerut deschis autonomia germanilor sudeţi.

Avem iarăși un „dacă" istoric. DACĂ guvernele care susţinuseră crearea Republicii Cehe după Primul Război Mondial ar fi fost interesate într-adevăr de supravieţuirea ei, oare n-ar fi putut s-o salveze? Oare Hitler putea fi oprit înainte de a deveni mult prea puternic? Răspunsul este foarte probabil „da". Acum ştim că în 1938 Hitler juca la cacealma, că nu era pregătit să-şi susţină pretenţiile printr-un război pe scară largă. Însă la momentul respectiv nici Franţa şi Anglia nu erau gata pentru un conflict armat. Statele Unite erau neutre, iar Rusia, deşi legată diplomatic de Franţa, nu era agreată de Anglia ca aliată. Din acest motiv Anglia şi Franţa au adoptat o politică „împăciuitoare".

La 12 septembrie, după o vară sub semnul incertitudinii, punctată de activităţi diplomatice, intensificarea mobilizării franceze şi expansiunea flotei britanice, Hitler a cerut răspicat autodeterminare pentru germanii sudeţi. În Cehoslovacia au izbucnit tulburări de stradă şi s-a declarat legea marţială.

În acel moment prim-ministrul britanic s-a dus la Berchtesgaden.

Ținând în mână bine-cunoscuta umbrelă, pe care caricaturiştii ziarelor au utilizat-o mai târziu ca pe un simbol al împăciuitorismului, Neville Chamberlain a admis că Cehoslovacia nu avea dreptul de a cere un arbitraj. La fel ca Schuschnigg înaintea lui, Chamberlain nu şi-a dat seama decât la întoarcerea acasă că fusese tras pe sfoară. Dar era prea târziu. După ce obținuse prima concesie, Hitler cerea acum nu doar predarea teritoriului sudet cu fabricile şi unităţile militare intacte, ci şi desfăşurarea unui plebiscit în noiembrie pentru zonele cehoslovace cu minorităţi germane importante. De această dată Chamberlain şi premierul francez Edouard Daladier s-au consultat cu Rusia, în timp ce Statele Unite i-au cerut lui Hitler o întrunire a puterilor europene. În ceasul al doisprezecelea Mussolini a propus planul unei conferinţe a patru puteri, ţinută la München.

Milioane de persoane au salutat la vremea respectivă cu suspine de uşurare una dintre cele mai ruşinoase trădări din istorie. Întors de la întrunirea unde vânduse Cehoslovacia împreună cu Daladier, la ieşirea din avionul care îl adusese acasă Chamberlain a anunţat: „Cred că e pace pentru timpul nostru".

Ultima „pretenţie teritorială" a lui Hitler a fost satisfăcută repede. Pe când Germania anexa frontiera occidentală bine fortificată a Cehoslovaciei, Polonia şi Ungaria au smuls regiuni din est. În martie 1939, nucleul rămas din această republică efemeră s-a pus sub „protecţie germană".

Între timp, trupele japoneze ocupaseră zone întinse din teritoriul chinez. La „incidentele" de la Podul Marco Polo şi Shanghai s-au adăugat cele din Suzhou, Nanking şi Hangzhou. Comandată de generalisimul Chiang Kaishek, armata chineză bine antrenată a dat o bătălie dârză şi defensivă contra adversarului nemilos cu instrucţie superioară. Şi aici, la fel ca în Spania sau Etiopia, cea care a suferit a fost populaţia civilă neînarmată. Deşi suferinţa civililor e la fel de veche ca războiul, ea nu mai fusese provocată niciodată cu o asemenea brutalitate impersonală şi mecanizată — şi nici nu a fost documentată vreodată atât de amănunţit. Această documentare, în forma jurnalelor de ştiri dinaintea filmelor şi a reportajelor de la faţa locului, nu a fost doar tolerată, ci încurajată de partenerii Axei, în ideea de a insufla frica în inima oricui ar fi încercat să li se opună. Planul le-a reuşit într-o anumită măsură. Însă în numeroase ţări „propaganda teroarei" a avut exact efectul contrar. Prezentate în Statele Unite, jurnalele de ştiri japoneze, alături de reportajele despre noile acțiuni antisemite ale naziştilor, i-au permis preşedintelui Roosevelt să combată complezenţa americană şi să-şi inaugureze programul de pregătire din 1938. În 1939 „izolaţionismul" din Statele Unite era deja pe moarte. Şi „împăciuitorismul" european urma să moară curând în singurul mod posibil, prin violenţă.

69 CARTA ATLANTICULUI

CUM „RĂZBOIUL NERVILOR” A CEDAT LOCUL „RĂZBOIULUI TOTAL” ŞI CUM HITLER A GREŞIT GRAV CÂTEVA CALCULE

LA 22 MARTIE 1939, HITLER A CERUT PORTUL BALTIC MEMEL: Germania îl cedase Lituaniei după Primul Război Mondial. Oraşul a fost restituit imediat. Îndreptându-se spre fosta sa aliată, Polonia, Hitler a cerut oraşul Danzig[41] şi dreptul de a construi o autostradă şi o cale ferată prin „Coridorul polonez”. Polonia a obiectat şi a căutat susţinerea Marii Britanii şi a Franţei. Înţelegând în sfârşit consecinţele împăciuitorismului, Marea Britanie şi Franţa au promis ajutor mutual Poloniei în eventualitatea unei agresiuni germane.

Polonia mai spera şi în sprijinul guvernului sovietic. Însă Uniunea Sovietică a început brusc să-şi schimbe orientarea. Primul indiciu a apărut când ministrul de externe Viaceslav Molotov a lansat un atac verbal la adresa Marii Britanii. Apoi, în august 1939, s-a întâmplat inimaginabilul. Chiar şi simpatizanţii comuniştilor au rămas fără cuvinte când Germania nazistă şi Uniunea Sovietică au semnat pacte comerciale şi de neagresiune. (Una dintre clauzele formulate de nazişti şi acceptate de Stalin prevedea ca Uniunea Sovietică să îi predea lui Hitler pe foştii comunişti germani fugiţi în Rusia în 1933.)

Având în vedere că „voluntarii” germani mărşăluiau deja spre Gdansk şi provocau „incidente de frontieră”, guvernului britanic i s-au acordat prin vot puterile prevăzute pentru starea de război. La 31 august 1939 Hitler a anunţat că polonezii respinseseră propunerea *lui* de pace în 16 puncte, un document pe care în realitate nu l-au văzut niciodată. În zori, trupele naziste au trecut graniţa Poloniei.

În aceeaşi zi, Albert Forster, liderul Coloanei a V-a în Polonia, a proclamat reîntoarcerea oraşului Danzig la Reich-ul german. Cu tancurile germane înaintând în Polonia şi Luftwaffe (forţele aeriene) etalându-şi tacticile noi şi surprinzătoare de *Blitzkrieg* (război-fulger), Anglia şi Franţa i-au trimis lui Hitler un ultimatum cerând retragerea soldaţilor germani de pe teritoriul polonez. Hitler l-a respins. La 2 septembrie 1939, Marea Britanie şi Franţa au emis o declaraţie comună de război. „Războiul nervilor” se terminase şi în locul său începuse conflictul global numit al Doilea Război Mondial.

Cum puterile occidentale nu au putut trimite ajutor imediat, Polonia a fost divizată conform planului. La 12 septembrie trupele sovietice au traversat frontiera poloneză estică. Greu încercatul oraş Varşovia s-a predat naziştilor.

Aproximativ şase luni de zile, Europa Occidentală a trăit experienţa „războiului amăgitor”, una dintre acele perioade înşelătoare de răgaz, sau acalmie, despre care am vorbit înainte. După ce au trimis o forţă expediţionară să staţioneze în Franţa, englezii au săpat adăposturi

acasă şi au aşteptat. Dar presiunea s-a exercitat asupra altor membri ai Imperiului Britanic. Australia, Noua Zeelandă şi India au declarat război Germaniei imediat. La 5 septembrie, când a devenit prim-ministru Jan Christiaan Smuts, Uniunea Africii de Sud a respins o propunere de neutralitate. Canada s-a alăturat Angliei la 12 septembrie. Doar Irlanda, amintindu-şi resentimente trecute, a rămas „neutră", furnizând spionajului lui Hitler un post de ascultare cooperant şi convenabil.

În Franţa predomina încă „mentalitatea Maginot". Urmând recomandarea ministrului de război, André Maginot, Franţa construise fortificaţii masive şi (presupuse) antitanc de-a lungul graniţelor răsăritene. Cu un preţ de 1,25 milioane de dolari pe kilometru, linia Maginot nu fusese terminată, fiind deci inutilă. (Banii destinaţi extinderii fortificaţiei pe frontiera belgiană au ajuns în buzunarele anumitor politicieni.) În ciuda acestui fapt, mare parte din armata franceză a ocupat cazematele şi a trăit luni de zile în barăci subterane jilave.

Peste Rin, Hitler îi răspunsese dlui Maginot prin linia Siegfried. Soldaţii germani de acolo nu au acţionat prea mult în iarna respectivă, însă au utilizat megafoane pentru a-şi insulta vechii inamici, iar francezii au ripostat cu aceeaşi monedă.

În largul mării submarinele naziste erau însă foarte active. Ameninţarea lor la adresa transportului maritim internaţional a determinat Conferinţa Panamericană desfăşurată în Panama să declare o „zonă de siguranţă" în emisfera occidentală. Statele Unite au interzis propriilor vase să intre în apele beligerante, însă Roosevelt a abrogat embargoul asupra armelor şi a organizat exporturi către beligeranţi în sistemul *cash and carry*, cu transportul asigurat de beneficiar.

În Europa de Est, Uniunea Sovietică se ocupase în liniște să-și asigure baze fortificate în Estonia, Letonia şi Lituania. Acelaşi lucru li se cerea acum şi finlandezilor. Când finlandezii au refuzat, soldaţii sovietici au trecut la atac.

Prin urmare, Europa se confrunta cu spectacolul unui „război în război". Italia se considera suficient de neutră pentru a trimite, alături de Marea Britanie şi Franţa, avioane, provizii şi consilieri tehnici în ajutorul generalului von Mannerheim şi a micii lui armate curajoase. Tot de pe o poziţie neutră, Statele Unite au împrumutat Finlandei 10 milioane de dolari. O vreme s-ar fi zis că Finlanda va reuşi să îi oprească la nesfârşit pe invadatori. Însă după trei luni de război intens pe timp de iarnă linia finlandeză Mannerheim a fost străpunsă. În martie 1940 Finlanda a cerut pace, cedând Uniunii Sovietice 10% din teritoriu, inclusiv Istmul Carelia.

Care a fost motivul acestei mişcări aparent arbitrare din partea Rusiei sovietice? Trebuie să vă trimit din nou la hartă. Dacă priviţi cu

atenţie, veţi vedea că, în ciuda tratatului cu Hitler, liderii sovietici îşi asigurau un teritoriu-tampon de-a lungul frontierei. Istoria a dovedit că au acționat foarte înțelept.

La sosirea primăverii, în Germania a ajuns la modă un cântec nou. Se numea *Wir fahren gegen England* (*Pornim împotriva Angliei*). Ca prim pas spre realizarea acestui plan, Hitler a ordonat invadarea Danemarcei şi Norvegiei. În felul acesta spera că va învălui Anglia şi îşi va asigura bazele şi porturile de la Marea Nordului. Danemarca a fost ocupată repede. În pofida propagandei de proporţii şi a pregătirilor Coloanei a V-a, Norvegia s-a bătut crâncen. Atunci au intrat în acţiune pentru prima oară şi trupele engleze şi franceze. Germanii au fost izgoniți din Bergen şi Trondheim. Însă pe terenul accidentat al Norvegiei a contat un singur factor: superioritatea forţelor aeriene. Germanii o aveau. La 7 iunie 1940, când regele Haakon a fugit la Londra, un nazist norvegian pe nume Vidkun Quisling a fost desemnat ministru preşedinte şi în toate limbile lumii a apărut un nou cuvânt pentru „trădător”.

Oricât de tragic, dezastrul din Norvegia a avut şi un rezultat fericit. În Downing Street 10, reşedinţa tradiţională a premierilor britanici, umbrela împăciuitoare a lui Neville Chamberlain a cedat locul trabucului sfidător al lui Winston Churchill. Considerat multă vreme „instigator la război”, acest mare politician şi şef al Partidului Conservator britanic era aclamat acum ca „omul zilei”. Orator elocvent şi om de litere, Churchill nu a promis poporului englez decât „sânge, sudoare şi lacrimi”, rezumând noua strategie şi noul scop al britanicilor în cuvintele: „Victorie — victorie cu orice preţ, victorie în ciuda terorii, victorie oricât de lungă şi de grea ar fi calea de urmat; căci fără victorie nu există supravieţuire.” (S-a descoperit că, printr-o coincidenţă, primele măsuri din *Simfonia a V-a* a lui Beethoven au acelaşi ritm ca litera „V” din Codul Morse. Difuzate la BBC pentru prima oară la 20 iulie 1941, au devenit simbolul victoriei pentru toţi cei care se opuneau puterilor Axei.)

Pentru Anglia nu sosiseră încă vremurile cele mai negre. La 10 mai 1940, ziua în care Churchill a devenit prim-ministru, Hitler a înconjurat linia Maginot, invadând Belgia, Luxemburg şi Ţările de Jos. În ciuda sosirii trupelor franceze şi britanice, Olanda s-a predat în patru zile, iar Belgia în 18. Depăşiţi numeric şi cu planurile dejucate, Aliaţii s-au retras în apropiere, la Dunkerque, unde naziştii i-au încercuit şi i-au împins literalmente în mare. Hitler nu luase totuşi în considerare faptul că poporul britanic e unul de marinari. În una dintre cele mai eroice operaţiuni de salvare întreprinse vreodată, o flotă de 900 de distrugătoare, lansatoare, pescadoare, remorchere fluviale şi iahturi de agrement a sfidat *Blitzkrieg*-ul şi a evacuat de pe plaje trei pătrimi din trupele britanice.

Dat fiind că forţa aeriană hitleristă făcuse ca linia Maginot să devină la fel de desuetă ca arcul cu săgeţi, Franţa s-a prăbuşit repede. Pentru a-l proteja de bombardamente, Parisul a fost declarat oraş deschis. Plecarea guvernului din Paris, fuga la Tours şi apoi la Bordeaux au reflectat panica ce cuprinsese întreaga Franţă. Aţâţaţi de nazişti din Coloana a V-a, civilii au blocat arterele radiale care duc spre ieşirea din Paris, împiedicând deplasarea soldaţilor care se îndreptau spre front. La 10 iunie, Mussolini şi-a scos masca neutralităţii şi, în cuvintele preşedintelui Roosevelt, „a înfipt un pumnal în spatele vecinului". Pe 15 iunie naziştii au intrat în Paris. O săptămână mai târziu Hitler a executat un mic dans triumfal în Pădurea Compiègne, transmis la jurnalele de ştiri. Apoi Franţa s-a predat în acelaşi vagon de tren în care se semnase armistiţiul din 1918. Germania a ocupat două treimi din Franţa, restul teritoriului fiind guvernat de un guvern-marionetă de la Vichy, condus de mareşalul Henri Pétain. Marea Britanie rămăsese singură.

Orarul lui Hitler s-a dovedit greşit măcar o dată. Franţa căzuse cu aproape două luni mai repede decât se aşteptase el. Nu era încă pregătit pentru următorul pas logic, invazia Insulelor Britanice. Barjele şi alte dotări necesare invadării fuseseră comandate, dar urmau să fie gata abia în august. Însă până la momentul respectiv epoca superiorităţii aeriene a Germaniei trecuse. Speranţele lui Hitler de a termina cu vestul înainte de a se îndrepta spre Răsărit au fost spulberate de *The Few*[42].

În august 1940 a început bătălia Angliei. Val după val, avioanele germane au zburat peste Canalului Mânecii, demonstrând deasupra oraşelor Coventry, Manchester şi Londra aceeaşi abilitate şi precizie pe care o arătaseră la Varşovia, Oslo şi Rotterdam. Spre marea lor surpriză, o mână de avioane britanice au decolat pentru a le înfrunta. Erau Cei câţiva, piloţi din Royal Air Force (RAF), care în acea iarnă hotărâtoare au dovedit un curaj egalat doar de populaţia civilă a Marii Britanii. În zilele acelea oraşele erau „coventrizate"[43] şi Hitler se lăuda că nici măcar ajutorul SUA nu putea scăpa Anglia de soarta care o aştepta. Dar speranţele invadatorilor s-au năruit pe măsură ce tot mai multe avioane naziste au fost distruse, iar bombardierele RAF au demarat raiduri deasupra Germaniei. Începând cu 1942, Divizia a VIII-a a aviaţiei americane s-a ală turat RAF şi insula asediată a devenit un „portavion insubmersibil".

Încă un „dacă". Oraşele americane s-ar fi confruntat cu *Blitzkrieg*-ul nazist dacă Insulele Britanice ar fi ajuns bază aeriană nazistă? Cu informaţiile pe care le avem acum despre cercetările de pionierat realizate de Germania în domeniul rachetelor ghidate şi al motoarelor cu reacţie, răspunsul e fără îndoială da. Din fericire, în decembrie 1940 Roosevelt a impus acordarea unui ajutor aerian deplin pentru

Anglia şi a numit Statele Unite „Arsenalul Democraţiei”. În martie 1941 tot el a semnat un proiect de lege cu numărul HR 1776 şi astfel a intrat în vigoare legea de împrumut şi închiriere. În luna august a aceluiaşi an, întâlnindu-se la bordul unor vase de război americane şi britanice ancorate în largul Insulei Newfoundiand, Roosevelt şi Churchill au elaborat Carta Atlanticului. Acest document în opt puncte a situat în sfârşit ferm Statele Unite ca susţinătoare ale Marii Britanii în lupta contra Axei şi, făcând-o, a dat lumii principiile fundamentale ale viitoarei Carte a Naţiunilor Unite.

În timp ce prietenia anglo-americană înflorea, cea italo-germană întâmpina dificultăţi. Roosevelt şi Churchill respinseseră categoric orice dorinţe de expansiune teritorială. Pe de altă parte, Mussolini vedea că partenerul său în Axă era mult mai priceput la acapararea de teritorii decât se aşteptase. În plus, deşi Italia anexase Albania în 1939, pentru toate mişcările ulterioare Mussolini a fost obligat să se bazeze pe ajutorul lui Hitler.

Pornind din Libia în septembrie 1940, italienii avansaseră în est pe linia ţărmului ajungând în Egipt înainte ca englezii să aibă oportunitatea unui contraatac. Când au făcut-o, ameninţau să termine repede cu apaticii cuceritori conduși de Mussolini. Atunci a intrat în scenă forța de expediţie germană Afrika Korps, la comanda generalul Erwin Rommel, care a recapturat oraşul Tobruk şi i-a respins pe englezi la El Alamein.

Nu încape îndoială că şi fiascoul italian din Grecia a fost determinat de impulsul lui Mussolini de a-şi imita partenerul de succes din Axă. Spre sfârşitul lui octombrie 1940 şi-a trimis soldaţii din Albania în Grecia. Pe la jumătatea lui noiembrie italienii fuseseră zdrobiţi cu desăvârşire. Victoria greacă a dat o lovitură uluitoare prestigiului Axei, dar i-a și oferit Marii Britanii scuza de care avea nevoie pentru a veni în ajutorul Greciei şi a intra în Europa pe „uşa din spate a Balcanilor”. În atacul anticipat al lui Hitler în est, o armată aliată avansând spre nord l-ar fi lovit în flanc. Deşi necesitatea de a apăra Italia a provocat amânarea fatală cu o lună a invaziei iminente a Rusiei sovietice, Hitler s-a îndreptat spre sud. Tancurile germane, nu cele italiene, au intrat în Atena în aprilie 1941.

Că Hitler pusese ochii pe Peninsula Balcanică era clar de mult. În iunie 1940 Rusia sovietică a anticipat încă o mişcare a germanilor şi a smuls Basarabia de la România. În august, restul României se demobiliza şi naziştii au pătruns în teritoriu. Totodată, Ungaria şi Bulgaria s-au alăturat Axei. Dar când guvernul iugoslav a dorit să facă acelaşi lucru, a izbucnit o revoltă şi regele Petru a fost obligat să fugă. A fost semnalul care l-a pus pe Hitler în mişcare. Nu s-a oprit până nu a ocupat Grecia şi i-a luat pe britanici prin surprindere cu o invazie aeriană a Insulei Creta. Aceasta s-a întâmplat la 20 mai 1941. Pentru

ca ruşinea lui Mussolini să fie completă, trupele britanice intraseră în stăpânirea Etiopiei, pe care o eliberaseră cu o zi înainte.

În aceeaşi lună, Rudolf Hess, al treilea locţiitor al Führerului în Germania, s-a paraşutat în Scoţia în speranţa de a obţine prin intermediul contactelor personale ceea ce nu reuşise strategia de bombardament a lui Hitler, astfel încât să pună capăt războiului germanilor cu Anglia. Hess a fost luat prizonier de război, însă motivul misiunii sale a ieşit repede la iveală. Pe 22 iunie Hitler a invadat URSS.

Uniunea Sovietică nu a fost luată complet prin surprindere. Timp de trei săptămâni, cele două armate enorme, de acelaşi calibru, s-au încleştat pe frontieră. Apoi „linia Stalin" s-a rupt şi germanii au năvălit prin ea. În acel moment Hitler a făcut cea mai mare greşeală din cariera lui. A permis teoriilor lui despre „rasa stăpânitoare" să îl coste o victorie.

Mulţi ruşi îi considerau pe germanii invadatori drept eliberatori. Sub comanda generalului rus Andrei Vlasov, şase divizii ruse anticomuniste s-au pus la dispoziţia lui Hitler. Gata să li se alăture aşteptau alte două milioane de bărbaţi pentru care doborârea Kremlinului însemna împlinirea unui vis. Dar, potrivit lui Alfred Rosenberg, teoreticianul rasist al lui Hitler, ruşii erau *Untermenschen* într-o lume organizată după ideile naziste, un popor bun doar la muncă forţată în abjecta organizaţie Todt. Hitler intenţiona să cucerească Rusia, nu s-o elibereze. În felul acesta şi-a pecetluit pieirea. Naţionalişti înflăcăraţi, ruşii îşi iubeau ţara mai mult decât antipatizau Biroul Politic. Dezgustaţi de Hitler, au abandonat cauza lui Vlasov.

Întrucât se angajaseră deja, ceilalţi au continuat să lupte alături de el, s-au retras odată cu nemții şi în cele din urmă au fost capturaţi în Germania. Predat sovieticilor de către americani, Vlasov şi partizanii lui au fost executaţi ca trădători în 1945.

Înaintând spre nord, în septembrie 1941 Hitler a asediat Leningradul, iar în noiembrie a ocupat Crimeea şi a atacat oraşul Sevastopol. Fără a ţine seama de pierderi, ruşii îndârjiţi i-au făcut pe germani să plătească pentru fiecare palmă de pământ. Apoi, pe drum spre Moscova, luna pierdută cu ocuparea Greciei l-a prins din urmă pe Hitler. Trupele sale au dat peste aliatul dintotdeauna al Rusiei, „generalul Iarnă". Subnutrită din cauza tacticii „pământului pârjolit" aplicată de sovietici şi fără îmbrăcăminte adecvată pentru iarnă, armata germană a fost oprită în faţa Moscovei şi obligată să aştepte primăvara. Până în primăvară s-au schimbat două lucruri; ruşii aveau un nou aliat, iar Wehrmacht-ul un nou comandat suprem. Acesta din urmă, care dirija „intuitiv" războiul, nu era nimeni altul decât fostul caporal Adolf Hitler, care se promovase la rangul de feldmareşal. Noul aliat al Rusiei era Statele Unite.

Relaţiile între Japonia şi Statele Unite se tensionaseră tot mai mult. Parteneră cu drepturi depline a Axei încă din septembrie 1940, Japonia suferise din cauza întreruperii furnizării materialelor de război americane. Bunurile japoneze din America fuseseră îngheţate. Rând pe rând, membrii mai prudenţi din guvernul japonez au fost înlocuiţi de bărbaţi bătăioși, ca generalul Hideki Tojo, devenit prim-ministru la 16 octombrie 1941.

La 7 decembrie, în timp ce emisarul pentru pace Saburo Kurusu se afla la Washington pentru continuarea negocierilor, avioanele japoneze au lansat un atac surpriză asupra bazei americane de la Pearl Harbor, în Insulele Hawaii.

70 RĂZBOIUL GLOBAL

AXA A PIERDUT „BĂTĂLIA PRODUCŢIEI", DAR VICTORIA FINALĂ A FOST OBŢINUTĂ DE SAVANŢII AMERICANI ŞI BRITANICI. PENTRU ÎNTREAGA OMENIRE S-AU IVIT ZORII UNEI ERE NOI

CU CÂT PRIVIŢI MAI MULT HARTA, CU ATÂT MAI INCREDIBIL pare. În decembrie 1941, japonezii stăpâneau nord-estul Chinei. În iunie 1942 ocupaseră şi Filipinele, Guamul şi Indiile de Est olandeze. Dominau Indochina franceză, Thailanda şi ameninţau India prin Birmania. Au debarcat pe Attu din Insulele Aleutine. La Pearl Harbor, bombardierele lor avariaseră un segment major din Flota Pacifică a Statelor Unite.

A fost într-adevăr „anul agoniei" pentru cei care se împotriveau Axei. Şi totuşi, dintr-un anumit punct de vedere a fost şi un an triumfător. Douăzeci şi şase de ţări, multe reprezentate de „guverne în exil", şi-au însuşit principiile Cartei Atlanticului, formând astfel nucleul viitoarei Organizaţii a Naţiunilor Unite.

Când declaraţia de război făcută de americani Japoniei a fost urmată de contra declaraţii din partea Germaniei şi Italiei, Statele Unite şi-au înhămat întreaga capacitate industrială la efortul de război. În această epocă a războiului extrem de mecanizat, se impunea nu doar să lupţi mai bine decât inamicul, ci şi să produci mai mult decât el. Ca şi în alte ţări, femeile s-au alăturat bărbaţilor în fabricile de armament şi au fost încorporate ca personal auxiliar în armată, forţele navale şi marină. S-au pus în mişcare toate competenţele tehnice, toate ramurile ştiinţei şi medicinii. Radarul, penicilina, materialele plastice sunt doar câteva dintre descoperirile a căror perfecţionare a fost grăbită de „efortul de apărare". Peste noapte zborurile transoceanice au devenit o banalitate. Iar acum guvernul Statelor Unite aloca, de asemenea, milioane de dolari cercetărilor într-o ramură ştiinţifică obscură până atunci, și anume domeniul fisiunii atomice.

Primele raiduri de bombardamente exclusiv americane în Germania

s-au organizat abia în 1943. Însă la 8 noiembrie 1942, la numai două săptămâni după victoria decisivă a generalului Bernard Montgomery asupra lui Rommel la El Alamein, forţele americane şi britanice au debarcat în Africa de Nord franceză. Germania a ocupat imediat toată Franţa, dar nu a reuşit să captureze flota franceză. Parte din aceasta a pornit spre Africa de Nord. Restul a fost sabordat în portul Toulon.

Toamna a fost crucială pe toate fronturile. În septembrie, Armata Roşie le-a administrat germanilor o înfrângere zdrobitoare la Stalingrad şi, în consecinţă, le-a blocat înaintarea spre câmpurile petroliere de la Marea Caspică. În noiembrie, japonezii, afectaţi încă de bombardarea oraşelor Tokyo şi Yokohama de către avioanele americane lansate de pe portavioane, au suferit prima înfrângere maritimă. O înfruntare navală care a durat trei zile în Insulele Solomon s-a încheiat cu victoria Statelor Unite.

În ianuarie 1943 Churchill şi Roosevelt s-au întâlnit la Casablanca într-o stare de spirit optimistă. În condiţiile în care Stalin nu a putut participa, iar Franţa a fost reprezentată de şefii Forţelor Franceze Libere rivale, Giraud şi de Gaulle, Aliaţii s-au simţit suficient de siguri pe victorie pentru a cere insistent „capitularea necondiţionată" a membrilor Axei.

Următoarele luni au adus mai aproape victoria. Forţele germane începuseră să se retragă lent din toată Rusia. În Pacific, generalul Douglas Macarthur a repurtat o victorie dificilă asupra japonezilor la Guadalcanal, în Insulele Solomon. La ordinele generalului Dwight D. Eisenhower, Armata a II-a americană din Africa de Nord, înaintând spre est, a făcut joncţiunea cu Armata a VIII-a engleză în Tunisia. O lună mai târziu, la 12 mai 1943, ce mai rămăsese din Afrika Korps, o forţă cândva atât de mândră, s-a predat la Capul Bon.

Prestigiul lui Mussolini s-a năruit odată cu victoria aliată în Africa de Nord. O debarcare aliată în Sicilia a fost urmată de îndepărtarea de la putere şi închiderea lui Mussolini. Guvernul italian, acum condus de regele Victor Emanuel III şi de mareşalul Pietro Badoglio, a capitulat necondiţionat la 8 septembrie. Dar o săptămână mai târziu Mussolini a fost eliberat de soldaţii germani şi dus în nordul Italiei, unde a proclamat înfiinţarea unei republici fasciste. Luptele în Italia au continuat până în 1945, trupele germane retrăgându-se pas cu pas spre nordul peninsulei. Distrugerea splendidei mânăstiri Monte Cassino, folosită de germani ca post de observaţie, bombardarea Romei ocupate de germani, ravagiile provocate de debarcarea aliată la Anzio, demolarea podurilor din Florenţa — iată moştenirea lui Mussolini. În final prietenia cu Führerul a transformat Italia într-o zonă-tampon pentru germani. Deghizat într-o uniformă a Wehrmacht-ului, Ducele de pe vremuri a încercat să fugă în Germania în aprilie 1945. A fost prins de partizani şi împuşcat.

Al Doilea Război Mondial a fost războiul conferinţelor globale. Transportul aerian le-a dat liderilor beligeranţi şi asistenţilor lor posibilitatea de a se întâlni şi discuta informal probleme de interes comun. Churchill a traversat de două ori Atlanticul pentru a se întâlni cu Roosevelt, o dată la Washington în 1941 şi o dată la Quebec în 1943. Spre sfârşitul lui noiembrie în acelaşi an, generalisimul Chiang Kaishek a zburat la Cairo, unde s-a consultat cu Roosevelt şi Churchill în legătură cu strategia din Orientul Îndepărtat, iar două zile mai târziu liderul britanic şi cel american s-au întâlnit cu premierul Stalin la Teheran.

Cu excepţia trupelor de ocupaţie în teritoriile stăpânite de naziști şi a celor angajate în confruntarea cu Aliaţii în Italia, grosul armatelor lui Hitler era desfăşurat pe frontul de est. Pentru a reduce această presiune, e de înţeles că Uniunea Sovietică a reclamat deschiderea unui „al doilea front”. Dorinţa ruşilor s-a împlinit la 6 iunie 1944, cu invazia din Normandia. Sosise Ziua Z.

Ca urmare a unei strategii îndrăzneţe, a planificării detaliate şi coordonării precise puse la punct de Cartierul General Suprem al Forţelor Expediţionare Aliate (SHAEF în engleză), soldaţii care au traversat Canalul sau au fost paraşutaţi cu misiunea de a asalta zidul Atlanticului, bine apărat, au reuşit să captureze oraşele Cherbourg şi Caen în răstimp de o lună. Sub conducerea generalului Eisenhower, eliberarea Franţei a devenit în curând realitate. La 15 august a avut loc o nouă debarcare, de această dată pe Riviera. Zece zile mai târziu, toţi ceilalţi Aliaţi s-au oprit în afara Parisului pentru a le acorda soldaţilor francezi onoarea de a se alătura rezistenţei — numită Forţele Franceze din Interior — în misiunea de eliminare a ultimilor germani rămaşi în capitala franceză. Înaintând la sud de Paris, Armata a III-a americană, comandată de generalul George S. Patton, a declanşat un atac blindat rapid spre fluviul Rin. Însă în nord, în Belgia şi Olanda, geografia şi vremea i-au ajutat pe germani să opună o ultimă rezistență hotărâtă.

Trupele aliate aeropurtate paraşutate la Arnhem n-au primit sprijinul forţelor terestre de care aveau nevoie în sud. Au fost încercuite şi aproape lichidate. Atât germanii, cât şi Aliaţii au spart digurile pentru a inunda regiunile joase ale ţării, astfel încât mare parte din Delta Rinului a devenit o mlaştină imposibil de traversat. Asta i-a împiedicat pe soldaţii germani să treacă în sud, ca în 1940. A mai împiedicat şi un atac aliat spre nord pentru a înconjura zidul vestic. Aliaţii s-au oprit pentru a-şi consolida cuceririle. Apoi a urmat „Ofensiva din Ardeni”.

Aspectul uimitor al acestui ultim mare contraatac german a fost gradul său de reuşită. La rândul său, acesta s-a datorat faptului că Aliaţii au fost luaţi prin surprindere. Nimeni, nici măcar generalii

germani, nu credeau că armatele lor mai erau capabile de o asemenea rezistenţă. Însă feldmareşalul Karl R. G. Von Rundstedt, care comanda forţele germane din vest, primise un ordin de la Führer. Nu avea loc de întors. După evenimentele din iulie 1944, generalii Wehrmacht-ului erau oameni de sacrificiu.

Fricţiunile între Hitler şi comandamentul general german durau de foarte multă vreme. Din nucleul gărzii personale a lui Hitler de dinaintea lui 1933 se formase „SS", abreviere pentru Schutzstaffel sau Eşalon de protecţie. Hitler promisese de nenumărate ori ierarhiei Wehrmacht că membrii SS nu vor fi înarmaţi. Apoi se răzgândise brusc şi formase divizii SS, dotându-le cu cele mai bune echipamente şi denumiri pompoase ca Totenkopf (Cap de mort), Leibstandarte Adolf Hitler şi aşa mai departe. Când soldaţii Wehrmacht şovăiau, ofiţerii SS erau trimişi să îi ţină pe poziţii. Însă auto numirea lui Hitler în funcţia de comandant suprem al forţelor armate a fost pică — tura care a umplut paharul. Wehrmacht-ul a uneltit o revoltă. La 20 iulie, o bombă plasată într-o geantă i-a provocat lui Hitler doar câteva răni uşoare, iar faptul că a scăpat i-a întărit convingerea în alianţa lui cu destinul. După ce generalul von Witzleben şi alţi conspiratori au fost strangulaţi cu brutalitate, Hitler a apucat ferm hăţurile. El a fost cel care a ordonat crearea unei breşe germane spre mare.

Declanşat într-un moment în care oraşele Bruxelles, Anvers şi Aachen se aflau deja în mâinile Aliaţilor, atacul celor 24 de divizii a început la 16 decembrie şi a durat opt zile. Cu ordinul de a nu lua prizonieri, trupele SS şi Wehrmacht au început să roiască pe o suprafaţă de aproximativ 260 de kilometri pătraţi. La Bastogne, Divizia americană 101 aeropurtate a fost încercuită şi i s-a cerut să capituleze. Germanii au primit drept răspuns, de la generalul Meauliffe, monosilabicul acum consacrat: „*Nuts*!"[44] Elemente ale Armatei a III-a au ridicat asediul oraşului Bastogne. La 24 decembrie, un raid cu 7.000 de avioane i-a oprit pe germani. Ultimii germani nu au fost alungaţi de pe teritoriul belgian decât la începutul lunii februarie a anului următor.

În timp ce Aliaţii se pregăteau să traverseze Rinul în forţă, nişte soldaţi americani norocoşi au descoperit un pod de cale ferată rămas intact, la Remagen, în sudul oraşului Bonn. Grosul armatelor aliate a traversat fluviul cu ambarcaţiuni în luna martie.

Între timp, înaintarea sovietică era de neoprit. Finlanda, care trecuse de partea Germaniei în 1941, a suferit un al doilea atac sovietic la scurt timp după Ziua Z. În sud, Armata Roşie a ajuns la graniţa României în martie 1944. A urmat invadarea Ungariei şi Cehoslovaciei, iar cucerirea Peninsulei Balcanice de către sovietici s-a încheiat cu predarea Budapestei în februarie 1945.

În aprilie 1943 guvernul sovietic rupsese relaţiile diplomatice cu

guvernul polonez din exil. Cucerirea Varşoviei în ianuarie 1945 a lăsat să transpară un model nou, deocamdată voalat, de politică de forţă. Mai târziu în aceeaşi lună Armata Roşie a traversat fluviul Oder şi la 7 februarie se îndrepta spre periferia Berlinului.

În ziua aceea, Stalin îi găzduia pe Churchill şi Roosevelt la Ialta, în Crimeea. Din această ultimă întâlnire a celor trei au rezultat acordul de la Ialta, planurile postbelice pentru Germania şi Austria şi o înţelegere privind participarea sovietică la războiul contra Japoniei.

Ales pentru un al patrulea mandat în 1944, Roosevelt nu se simţea prea bine când s-a dus la Ialta. Două luni mai târziu, pe 12 aprilie 1945, a murit la Warm Springs, în Georgia. În aceeaşi după-amiază vicepreşedintele său Harry S. Truman a depus jurământul de învestitură în funcţie. În ziua următoare Armata Roşie a intrat în Viena şi la primele tratative ale Naţiunilor Unite desfăşurate la San Francisco pe 25 aprilie a sosit vestea că trupele sovietice şi americane se întâlniseră pe râul Elba. Înainte ca sesiunea de două luni să se încheie cu semnarea Cartei Naţiunilor Unite, războiul în Europa se terminase. La 1 mai, amiralul Karl von Dönitz a anunţat că Hitler se sinucisese în buncărul său de sub cancelaria demolată din Berlin. Ziua Victoriei în Europa a fost 7 mai 1945.

Sentimentele antigermane erau intense când Stalin s-a întâlnit cu Truman şi Churchill la Potsdam, în iulie, să discute planurile pentru perioada postbelică. Pe britanici îi înfuriaseră în mod deosebit bombele şi rachetele cu rază lungă de acţiune lansate de germani după Ziua Z de pe coastele franceze, belgiene şi olandeze. (Numite „armele-V” — „V” a fost răspunsul nazist la „V-ul de la Victorie” aliat. În germană venea de la *Vergeltung* — răzbunare.) După cum am menţionat, Uniunea Sovietică se simţea profund revoltată după deportarea în masă a propriilor cetăţeni, folosiţi ca sclavi de organizaţia Todt.

Indignare internaţională a stârnit şi descoperirea lagărelor de concentrare naziste unde evreii, deţinuţii politici şi toţi „inamicii statului” erau duşi să moară de boli şi foame, ori în extrem de eficientele camere de gazare.

Un tribunal alcătuit din reprezentanţi a patru puteri i-a judecat la Nürnberg pentru dementele lor „crime de război” pe acei lideri nazişti care nu şi-au urmat Führerul în moarte. Unul dintre ei, Martin Bormann, nu a fost prins, fiind condamnat *în absentia*. Doi au murit în aşteptarea procesului, trei au fost achitaţi, şapte condamnaţi la închisoare pe viaţă şi zece spânzuraţi. Hermann Göring s-a sinucis în celulă în ajunul zilei când urma să fie spânzurat.

În timpul Conferinţei de la Potsdam, alegerile din Marea Britanie l-au adus în funcţie pe liderul socialist Clement Attlee. Ca nou prim-ministru, el i-a luat locul lui Winston Churchill la masa conferinţei.

Acum, cu doi parteneri ai Axei învinşi, Aliaţii şi-au concentrat întreaga atenţie asupra războiului cu Japonia.

O posibilă invazie japoneză în Australia fusese anticipată în 1942. Dată fiind suprafaţa oceanică gigantică, de multe ori la distanţă de peste 35.000 de mile nautice chiar şi de Japonia, trupele americane, britanice, australiene şi filipineze au început un nou tip de război amfibiu numit „saltul din insulă-n insulă".

Iniţiind o ofensivă comună în iulie 1943, Aliaţii au ocolit câteva dintre insulele mai mari aflate sub ocupaţie japoneză şi le-au atacat pe cele care ofereau baze aeriene pornind de pe care avioanele puteau hărţui liniile japoneze de aprovizionare. În felul acesta, japonezii din multe insule puteau fi înfometaţi fără să fie nevoie de luptă directă. Însă o privire pe hartă vă va dezvălui amploarea acestei operaţiuni. Dacă Aliaţii ar fi invadat doar o insulă dintr-o sută, şi tot puteţi înţelege de ce războiul din Pacific a costat un număr aşa mare de vieţi.

Ofensiva a început cu ocuparea micii Insule Rendova din arhipelagul Solomon. Până la sfârşitul anului fuseseră securizate Insula Bougainville şi baza aeriană Munda, de pe Insula Noua Georgie. În Noua Guinee, Salamaua căzuse, iar japonezii din Lae erau încercuiţi. Aliaţii au lovit apoi în Insulele Gilbert, demarând o manevră amplă de încercuire.

În 1944 japonezii au constatat la ce treabă grea se înhămaseră. Chiar dacă multe insule nu erau decât atoli de corali, stăpânirea lor reprezenta o necesitate vitală pentru Aliaţi. Într-un arc exterior, s-au efectuat debarcări la Kwajalein şi Eniwetok, în arhipelagul Marshall, plus un asalt îndrăzneţ în Insulele Mariane. Recuperând Insula Guam ocolită înainte, în august Aliaţii au dobândit o bază de unde avioanele Superfortress puteau bombarda Kyushu, cea mai sudică insulă japoneză. Înaintând pe coasta Noii Guinee, au luat Aitape, apoi Hollandia, Insulele Amiralităţii şi Schouten. Debarcări s-au făcut şi în Caroline şi Moluce. La 19 octombrie, generalul Douglas Macarthur a reuşit să-şi îndeplinească o promisiune, punând piciorul pe Insula Leyte din Filipine.

Între timp, pe continentul asiatic trupele lui Chiang Kaishek repurtau victorii, iar japonezii fuseseră alungaţi din India. Deoarece Drumul Birmania spre China se afla tot în mâinile japonezilor, s-a organizat un serviciu de transport aerian peste „deal" din India până la Chongqing, capitala provizorie a lui Chiang Kaishek. Apoi a început campania epuizantă, dar reuşiră, care i-a obligat pe japonezi să abandoneze jungla birmaneză.

Ultima etapă a războiului din Pacific a început târziu în 1944, când Insulele Saipan şi Mariane au devenit baza unei ofensive aeriene totale împotriva obiectivelor industriale japoneze. Expediţia era extrem de riscantă: Japonia se afla la peste 1.500 de kilometri depărtare. În

martie 1945 o bătălie de o lună pentru insula-fortăreaţă Iwo Jima a oferit bombardierelor americane o bază la 1200 de kilometri distanţă de Yokohama. În aprilie a urmat invazia Insulei Okinawa. Coincizând cu înfrângerea Germaniei, cea mai mare ofensivă aeriană a războiului s-a dezlănţuit împotriva unor oraşe aflate la doar 525 de kilometri distanţă. Între timp, în sud-estul Asiei, amiralul Louis Mountbatten a anunţat victoria deplină a forţelor britanice, americane şi chineze asupra japonezilor, care încetaseră atacurile „banzai”[45].

Înspăimântaţi deja de numărul vieţilor pierite în război, Aliaţii ştiau că invazia planificată în Japonia urma să răpună şi altele. În timp ce trupele re-desfăşurate se mutau spre est de pe fronturile europene, în scenă a intrat ştiinţa, dând războiului un deznodământ rapid şi terifiant.

Fizicienii din toată lumea înţeleseseră de mult că atomul nu era, aşa cum crezuseră grecii, o entitate fundamentală şi neschimbătoare. Cercetările în problema transformării „materiei” în „energie” prin fisiunea atomică fuseseră îngrădite doar de necesitatea de a asigura material „fisionabil” în cantităţi suficiente pentru realizarea de experimente. După cum ştiţi, formula-cheie, fundamentală, pe care s-au bazat aceste experimente ajunsese din Germania în America în capul unui savant german exilat, Albert Einstein.

Aliaţii ştiau că naziştii alocaseră sume mari de bani pentru continuarea cercetărilor în domeniul atomic. La curent cu acest lucru, britanicii efectuaseră un îndrăzneţ raid de sabotaj la o fabrică de „apă grea” situată la Rjukan, în Norvegia ocupată de nazişti. Unor oameni de ştiinţă ca Enrico Fermi, Lisa Meitner şi Einstein le era clar că descoperirea energiei atomice avea să pună o armă puternică în mâinile celor dintâi descoperitori. Preşedintele Roosevelt a fost persuadat în legătură cu urgenţa problemei şi, drept urmare, la Oak Ridge în Tennessee s-a înfiinţat, în cel mai mare secret, un laborator atomic — care avea să evolueze într-un oraş de sine stătător.

La 16 iulie 1945, oamenii de ştiinţă britanici şi americani care lucrau împreună au fost martorii primei explozii atomice văzute vreodată de om. A avut loc în deşert, la White Sands, lângă New Mexico. La 6 august a avut loc o a doua explozie, de această dată în oraşul japonez Hiroshima. Printr-o singură detunătură devastatoare trei cincimi din oraş au fost distruse, multe mii de persoane au fost ucise şi la fel de multe rănite. Peste trei zile, o a treia bombă atomică, şi mai distrugătoare, a fost lansată la Nagasaki.

Aceste evenimente, asociate cu declaraţia de război contra Japoniei făcută de sovietici şi o invazie simultană a Manciuriei, au îngenuncheat Imperiul Soarelui-Răsare. După ce li s-a garantat că împăratul lor, Hirohito, va putea rămâne pe tron, japonezii s-au predat formal la bordul navei de război *Missouri*, ancorată în Golful

Tokyo. Era Ziua Victoriei împotriva Japoniei, 2 septembrie 1945.

Coşmarul războiului global se terminase. Totuşi, pe măsură ce relatările detaliate despre cele petrecute în Hiroshima şi Nagasaki umpleau secţiunile de ştiri, toată omenirea şi-a dat seama că începuse o eră nouă şi îngrijorătoare. Statele Unite şi Marea Britanie nu îşi puteau ţine descoperirea secretă la nesfârşit. Ce viitor îi era hărăzit lumii acum, când această forţă înspăimântătoare se afla la dispoziţia omului? În căutarea unui răspuns, lumea s-a îndreptat spre Organizaţia Naţiunilor Unite.

71 NAŢIUNILE UNITE

CUM AU MOŞTENIT STATELE UNITE SUPREMAŢIA MONDIALĂ ŞI CUM I-AU GĂZDUIT PE PARTICIPANŢII LA UN EXPERIMENT DE PROPORŢII ÎN RELAŢIILE INTERNAŢIONALE

OSCAR WILDE A SPUS ODATĂ ÎN GLUMĂ: „CÂTĂ VREME E considerat o ticăloşie, războiul va fi mereu fascinant. Când va fi socotit vulgar, va înceta să mai fie popular.” Dacă ar fi înlocuit cuvântul „vulgar” cu „nerentabil” ar fi ajuns şi mai aproape de adevăr. Armatele nu mărşăluiesc doar „cu burta plină”, cum se spune, ci şi pline de speranţă; speranţa răsplăţii învingătorului — bogăţii, teritorii noi, o viaţă mai bună sau, ironic, pace. Înlăturaţi această speranţă şi armatele îşi vor înceta marşul.

Ravagiile provocate de Primul Război Mondial păreau să fi făcut exact asta. Numindu-l „un război pentru a pune capăt războiului”, optimiştii susţineau că un al doilea măcel mecanizat avea să fie complet nepractic şi neprofitabil chiar şi pentru câştigător. Însă omenirea e sclava obişnuinţei şi învaţă greu din propriile greşeli. Peste două decenii a izbucnit un alt război. Cei care l-au început sperau într-o victorie rapidă, violentă şi profitabilă. Și au fost învinşi, oraşele lor au suferit mari distrugeri, iar guvernele lor au falimentat. Însă şi învingătorii au suferit la fel, dacă nu cumva şi mai mult. Zone vaste din Uniunea Sovietică erau în ruine. China era sfâșiată de neînţelegeri interne. Imperiul Britanic s-a dezintegrat parţial, iar povara supremaţiei a trecut asupra Statelor Unite. Pentru a-şi susţine economia şi a avea ţări cu care să colaboreze pe plan comercial, Statele Unite au fost nevoite să acorde sprijin financiar atât foştilor aliaţi, cât şi foştilor inamici. (În scurtă vreme acest ajutor a servit unui scop diferit, aproape și mai important, despre care vom vorbi mai târziu.)

Ciuperca atomică de la Nagasaki nu făcuse doar să reteze brusc visul Japoniei cu privire la o „sferă de co prosperitate” asiatică. Asemenea unui deget îndreptat spre cer, părea să avertizeze că războiul cu arme atomice va însemna „câştigătorul nu ia nimic”. Alternativa era un nou tip de arbitraj internațional.

Chiar şi înainte de detonarea bombei atomice, Winston Churchill propusese ca Statele Unite, Commonwealth-ul bri — tanic şi URSS să se coalizeze pentru crearea unei organizaţii la fel de insolite în istorie ca formarea Statelor Unite ale Americii. Atât de mare era urgenţa, încât în ciuda fiascoului reprezentat de Liga Naţiunilor, ideea a prins.

Anticipând prăpădul şi mizeria pe care urma să le lase războiul, Administraţia Naţiunilor Unite pentru Ajutorare şi Reabilitare şi-a ţinut prima sesiune în Atlantic City în noiembrie 1943 şi a doua în Montreal în luna septembrie a anului următor. (În 1947 ANUAR, sau UNRRA, în engleză, a devenit Organizaţia Internaţională pentru Refugiaţi.)

În aprilie 1944, la o întrunire a miniştrilor aliaţi desfăşurată la Londra s-a propus formarea unei Organizaţii a Naţiunilor Unite pentru Reconstrucţie Educaţională şi Culturală. La Conferinţa de la Bretton Woods, în luna iulie a aceluiaşi an, 44 de state au participat la prima Conferinţă Monetară şi Financiară a Naţiunilor Unite, vizând ameliorarea condiţiilor economice internaţionale prin crearea unui Fond Monetar Internaţional şi a unei Bănci Internaţionale pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare.

În sfârşit, după Conferinţa de la Dumbarton Oaks ţinută în octombrie, „cei trei mari" au publicat propunerile pentru o organizaţie internaţională permanentă numită Naţiunile Unite. Propunerea a fost susţinută de Churchill, Roosevelt şi Stalin la Ialta, fiind elaborată detaliat la San Francisco în 1945. Carta Naţiunilor Unite prevedea reprezentarea tuturor naţiunilor iubitoare de pace într-o Adunare Generală şi un Consiliu de Securitate mai puternic ce urma să includă cinci membri permanenţi — Statele Unite, Marea Britanie, URSS, China şi Franţa — plus şase membri aleşi pentru un mandat de doi ani fiecare. S-au mai creat un Consiliu Economic şi Social şi o Curte Internaţională de Justiţie. Activitatea administrativă urma să fie preluată de Secretariat, condus de un secretar general. Primul care a ocupat această funcţie a fost norvegianul Trygve Lie.

Problema modalităţii de vot în Consiliul de Securitate a creat dificultăţi de la bun început. În cele din urmă, la Conferinţa din Crimeea s-a convenit că un vot negativ sau „veto" al unuia dintre cei cinci membri permanenţi va fi suficient pentru respingerea oricărei propuneri, cu excepţia celor privitoare la procedură.

Uniunea Sovietică şi-a manifestat curând vechea agresivitate şi neîncrederea proverbială faţă de lumea occidentală utilizându-şi excesiv dreptul de veto. A devenit limpede că URSS nu dorea să încerce rezolvarea onestă a problemelor postbelice în care era implicată. Deşi în 1943 Uniunea Sovietică dizolvase de bunăvoie „Cominternul" — propria organizaţie propagandistică internaţională — într-un gest amical faţă de „democraţiile partenere", acum delegaţii

ei îşi acuzau aliaţii recenţi de „imperialism economic”, în încercarea de a masca intenţiile imperialiste crescânde ale sovieticilor înşişi. Însă acestea au ieşit repede la lumină.

La Conferinţa de la Potsdam se convenise asupra împărţirii Germaniei şi Austriei. Capitalele celor două ţări, deşi situate în zonele acordate sovieticilor, erau divizate în patru sectoare. În momentul în care URSS a coborât „Cortina de Fier” între teritoriile ei şi cele deţinute de celelalte trei puteri ocupante, Anglia, Franţa şi Statele Unite menţineau în continuare cartiere generale ale guvernului militar la Viena şi Berlin. Pentru Uniunea Sovietică, acest aranjament era iritant. În scopul de a-i obliga pe Aliaţi să iasă din Berlin, în 1948 guvernul sovietic a luat măsura blocării complete a traficului rutier, feroviar şi maritim dinspre vest. Riposta americană a fost „podul aerian”, o linie de transport pe calea aerului care aproviziona sectoarele franceze, britanice şi americane cu bunuri de primă necesitate, ca alimentele şi cărbunele. După un an şi jumătate de escaladare a tensiunii, timp în care chestiunea a fost adusă-n atenția Naţiunilor Unite, Uniunea Sovietică a ridicat blocada în mai 1949. În loc să se retragă din ţările balcanice pe care le invadaseră, sovieticii le-au atras tot mai aproape în orbita lor. În cele din urmă, printr-o lovitură de stat înscenată cu dibăcie, în 1948 au plasat Cehoslovacia în spatele Cortinei de Fier.

În alte regiuni ale Europei, tacticile sovietice violente au cunoscut mai puţin succes. În Italia, regele Victor Emanuel III a abdicat în favoarea fiului său Umberto. La rândul său, acesta s-a supus unui referendum ţinut în 1946 şi Italia a devenit republică. În haosul din această ţară deziluzionată şi sărăcită, primejdia unui „puci” comunist se contura ameninţător la orizont. Atunci şi-a dat primele roade Planul american de ajutorare Marshall, implementat în cadrul Programului de Redresare Europeană. Acest plan, propus de generalul George C. Marshall, şeful statului-major în vremea războiului şi ulterior secretar de stat, era conceput să acorde ajutor financiar ţărilor care nu se aflau sub controlul comuniştilor — devenind aşadar răspunsul realist al Americii la expansiunea sovietică. Ieşind din al Doilea Război Mondial ca promotoare energică a cauzei autoguvernării, SUA a devenit în mod logic protectoarea, ţărilor care se opuneau dominaţiei totalitariste.

Strategia americană de „îngrădire a sovieticilor” a stăvilit şi răspândirea influenţei sovietice în Franţa. După un succes substanţial al facţiunii comuniste la alegerile naţionale în 1946, Franţa clocotea. În următorii câţiva ani mai multe guverne franceze au căzut unul după altul. Totuşi, în această perioadă s-a format Consiliul Europei, alcătuit din ţările din Benelux (Belgia, Ţările de Jos şi Luxemburg), Franţa, Italia, Anglia, Irlanda şi cele trei regate scandinave. Până în 1950,

graţie Planului Marshall, Franţa se stabilizase suficient pentru a nu se mai teme de comunism şi a prezenta Planul Schuman, care susţinea unificarea producţiei de cărbune şi oţel în Europa Occidentală. Invitată să se alăture, Marea Britanie s-a ţinut deoparte.

Iosif Stalin întâmpina acum o rezistenţă neaşteptată în una dintre ţările balcanice. Sub mareşalul Tito, şeful gherilei în timpul războiului, Iugoslavia părea satisfăcută la început să se numere printre sateliții sovietici. În 1948, Tito s-a răzgândit brusc şi s-a instalat ca dictator comunist fără susținerea Uniunii Sovietice. Chiar dacă Tito nu a apelat făţiş la puterile occidentale pentru sprijin, acestea au salutat breşa creată de iugoslav în Cortina de Fier. Spre sfârşitul deceniului 1950, Iugoslavia a primit din partea Statelor Unite ajutoare substanţiale prin Planul Marshall.

În sud, Grecia era singura ţară europeană unde eliberarea nu pusese capăt luptelor. În 1944, după ce britanicii i-au biruit pe invadatorii naziști, forţele de rezistenţă procomuniste i-au atacat imediat pe eliberatori pentru a preîntâmpina restaurarea monarhiei. În 1946, când un plebiscit a hotărât rechemarea regelui George II, gherilele antiregaliste, ajutate de comuniști infiltraţi din nord, şi-au intensificat jafurile în chip de protest. La moartea regelui George în 1947 a urcat pe tron fratele său, Paul. În acelaşi an, Statele Unite au alocat 300 de milioane de dolari ca ajutor pentru Grecia, iar livrările americane au permis forţelor greceşti să pună capăt ostilităţilor în 1949.

Deoarece sioniştii insistau pentru crearea unui stat evreiesc independent în Palestina, iar recent înfiinţata Ligă Arabă ameninţa să contracareze o astfel de mişcare prin rezistenţă armată, în aprilie 1947 Marea Britanie a supus medierii Naţiunilor Unite problema. La 15 mai 1949 s-a încheiat mandatul britanic pentru Palestina şi s-a proclamat Republica Israel. Războiul a izbucnit imediat, însă Liga Arabă nu era pe măsura forţelor israeliene. Un armistiţiu temporar a fost obţinut cu ajutorul mediatorului suedez al ONU, contele Folke Bernadotte, acelaşi care acţionase şi ca intermediar pentru aranjarea capitulării Germaniei în 1945. După asasinarea lui Bernadotte de către un extremist politic, medierea a fost continuată de un american, dr. Ralph Bunche. El a reuşit să obţină un armistiţiu israeliano–egiptean. Pentru prima oară în două mii de ani, poporul evreu avea un stat şi un steag proprii. În 1949 s-a votat acceptarea Israelului în ONU.

Naţionalismul se afirma de mult timp şi în India. Independenţa fusese una dintre condiţiile impuse britanicilor în schimbul participării la războiul contra Japoniei. Totuşi, Liga Musulmană condusă de Mohammed Ali Jinnah căuta să creeze un stat musulman separat al Pakistanului. Hinduşii s-au opus ferm acestui plan, iar Marea Britanie a devenit din ce în ce mai reticentă în luarea unei poziţii. Împingând situaţia la extrem, la începutul lui 1947 englezii au anunţat transferul

iminent de autoritate în „mâini indiene responsabile", cerându-le hinduşilor şi musulmanilor să ajungă la o înţelegere. În pofida împărţirii Indiei britanice în republicile Pakistan şi India, retragerea efectivă a britanicilor în august 1949 a fost urmată de conflicte religioase şi vărsări de sânge. Mahatma Gandhi, avocatul hindus a cărui doctrină a „rezistenţei pasive" contribuise într-o măsură foarte mare la obţinerea independenţei indienilor, a fost asasinat în 1948. Discipolul său, Pandit Nehru, a plasat curând India într-o poziţie de supremaţie în problemele asiatice. Atât India, cât şi Pakistanul sunt membri ONU.

În alte regiuni orientale, strigătul de luptă japonez „Asia pentru asiatici" stârnise un ecou naţionalist puternic. Fidelă promisiunii făcute, SUA a acordat Filipinelor independenţa în 1947. În Indiile de Est olandeze a izbucnit o revoltă care s-a încheiat doar atunci când, datorită intervenţiei ONU, s-au format Statele Unite ale Indoneziei. Britanicii s-au confruntat cu rebeliuni similare în Birmania şi Malaya, iar francezii din Indo-china s-au trezit implicaţi într-un război total în junglă contra gherilelor bine înarmate din provincia Vietnam.

Caracterul comunist similar al tuturor acestor insurecţii nu a fost o coincidenţă. Propagarea influenţei sovietice, chiar dacă momentan ţinută sub control în Europa, a fost favorizată în Orient de exploatarea suferită de populaţiile autohtone din partea făuritorilor imperiilor occidentale. Deşi aveau multe motive de recunoştinţă în domeniile asistenţei medicale şi educaţiei, din nerăbdarea de a scutura jugul vestic nu şi-au dat seama că schimbând pur şi simplu o formă de imperialism cu alta aveau mai mult de pierdut decât de câştigat.

Cel mai tragic exemplu al acestei situaţii a fost China. Chiar dacă războiul contra Japoniei vindecase temporar vechile antagonisme politice, sfârşitul lui a provocat o nouă erupţie. Guvernul reacţionar şi dictatorial al lui Chiang Kaishek s-a bazat pe sprijinul aliaţilor occidentali pentru a se menţine la putere, însă a dat greş într-un moment crucial. Forţele comuniste susţinute de sovietici, comandate de liderul comunist veteran

Mao Zedong, au atacat armatele naţionaliste în octombrie 1945. Chiang a cerut ajutor de la Statele Unite, dar a fost refuzat categoric. A fost obligat să cedeze teren, iar în cele din urmă, în ianuarie 1949, a demisionat şi a fugit în Insula Formosa. Acolo a început să clădească cea mai amplă forţă anticomunistă din Asia.

Odată înstăpâniţi pe China continentală, comuniştii chinezi au stabilit o capitală nouă la Peiping. Ulterior trupele lor au invadat provincia Tibet, situată la mare altitudine în Himalaya. India, care se arătase amabilă cu Mao Zedong, a privit foarte îngrijorată această mişcare. În Indochina franceză, sprijinul acordat de China comunistă trupelor mişcării Viet Minh i-a obligat pe francezi să-şi retragă forţele

de pe poziţiile de frontieră. Pe acest fundal frământat s-a desfăşurat Războiul din Coreea.

După cum se convenise la Ialta, Coreea a fost împărţită în două zone pe linia paralelei 38, nordul fiind ocupat de Uniunea Sovietică, iar sudul — de Statele Unite. Fricţiunile între cele două puteri rivale s-au reflectat în violenţele izbucnite în timpul alegerilor organizate în 1946 şi 1948 în zona americană. După crearea Republicii Democrate Coreene în nord, ambele ţări s-au mobilizat, sud-coreenii cu ajutorul ofiţerilor americani, nord-coreenii cu sprijin sovietic. La 25 iunie 1950, fără niciun avertisment sau provocare, armata nord-coreeană a traversat paralela 38. Luaţi prin surprindere, sud-coreenii au bătut în retragere. Atunci a intrat în luptă, pentru prima oară, steagul Naţiunilor Unite. Folosind ca Japonia ca bază de atac, generalul Douglas Macarthur a preluat comanda forţelor ONU combatante în Coreea.

Trupele americane din Coreea au fost completate uluitor de repede cu soldaţi din forţele de ocupaţie prezente în Japonia sau aduşi din Statele Unite. Curând li s-au alăturat contingente din Anglia, Australia, Canada, Filipine, Franţa şi Turcia. Forţele ONU au reuşit să-i împingă pe nord-coreeni înapoi peste paralela 38 şi au ajuns la graniţa cu Manciuria în noiembrie 1950. Atunci a intervenit China comunistă. Depăşite masiv numeric, trupele ONU s-au retras pe unde veniseră. În portul

Hungnam s-a desfăşurat cu succes cea mai mare evacuare de trupe după Dunkerque, soldaţii fiind debarcaţi în sudul peninsulei, gata să lupte din nou. Aspra iarnă coreeană a părut să convină trupelor chineze chiar şi mai puţin decât forţelor ONU, astfel că în primăvară chinezii s-au retras iarăşi în nord.

Dându-şi seama că doar o manifestare de forţă avea să descurajeze guvernul sovietic de la alte agresiuni, Statele Unite au demarat un program de mobilizare şi producţie de echipament militar la capacitate maximă. Concomitent, a promis susţinere şi cooperare strânsă celor douăsprezece state europene care semnaseră Pactul Atlanticului de Nord în 1949. Franţa s-a opus cu înverşunare unei propuneri americane de reînarmare a Germaniei de Vest. Pe de altă parte, Konrad Adenauer, cancelarul republicii formate recent la Bonn, a utilizat poziţia de forţă a Germaniei de Vest în negocieri pentru a insista ca reînarmarea să fie acompaniată de egalitatea deplină a Germaniei de Vest cu celelalte ţări din Pactul Atlantic.

Apoi, la 19 decembrie 1950, cele douăsprezece state membre ale Pactului Atlantic s-au întrunit la Bruxelles şi l-au desemnat pe generalul Dwight D. Eisenhower comandant suprem al armatei vest-europene propuse.

RĂZBOIUL RECE IA AMPLOARE ÎN EUROPA, PE CÂND ÎN ALTE ZONE IZBUCNESC OSTILITĂŢI DESCHISE

RĂZBOIUL DIN COREEA NU S-A SFÂRŞIT AŞA CUM SE SFÂRŞESC de obicei războaiele, cu o victorie şi un tratat de pace. După multe luni de lupte confuze şi îndârjite între forţele Naţiunilor Unite şi cele ale comuniştilor, negocierile în vederea armistiţiului au început la 5 iulie 1951. Convorbirile au trenat mai bine de doi ani, timp în care ciocnirile armate au continuat cu intermitenţe. Piatra de încercare care a provocat cele mai grave probleme a fost repatrierea prizonierilor. Reprezentanţii Naţiunilor Unite doreau un program de repatriere voluntară, însă nord-coreenii insistau ca toţi prizonierii să revină în ţările de origine, fie că voiau sau nu. Asta ar fi dus la executarea a mii de comunişti care nu doreau să se întoarcă. Totuşi, într-un final s-au făcut compromisuri şi la 27 iulie 1953 s-a încheiat oficial un armistiţiu, iar condiţiile politice au revenit la situaţia de dinaintea agresiunii.

Războiul fusese nepopular în Statele Unite (care furnizaseră majoritatea soldaţilor în forţele Naţiunilor Unite, compuse din cincisprezece naţiuni) şi costisitor — se cheltuiseră miliarde de dolari şi numărul victimelor se ridica la aproape două milioane. Ce s-a realizat efectiv? Pentru prima oară în istorie, o forţă internaţională reprezentând un grup de state reuşise să respingă un asalt militar împotriva unei ţări paşnice. Organizaţia Naţiunilor Unite trecuse primul mare test. Totuşi, pentru masa populaţiei din Asia se petrecuse ceva şi mai remarcabil. Milioane de persoane, supuse secole la rând infamiilor din partea europenilor, au văzut conflictul ca pe o retezare a ambiţiilor imperialiste americane în Orientul Îndepărtat de către China, o ţară în curs de dezvoltare. Forţa şi influenţa occidentalilor fuseseră zădărnicite de o putere orientală trezită după un somn secular. De bine, de rău, din cenuşa Coreei se ivise o „nouă” forţă în politica mondială, iar lucrurile s-au schimbat pentru totdeauna. În prezent statul coreean militarizat rămâne o zonă divizată şi potenţial periculoasă unde nu s-a implementat încă un acord de pace.

În timp ce luptele pe paralela 38 în Coreea continuau, statele care fondaseră Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord şi-au îndeplinit planurile pentru fortificarea Europei de Vest împotriva atacurilor comuniste. Celor doisprezece semnatari originali ai pactului (Belgia, Canada, Danemarca, Franţa, Islanda, Italia, Luxemburg, Ţările de Jos, Norvegia, Portugalia, Marea Britanie şi Statele Unite) li s-au alăturat, în 1954, Grecia, Turcia şi Germania de Vest. Războiul din Coreea intensificase temerile americanilor legate de expansiunea Rusiei, iar Statele Unite luaseră iniţiativa de a promova cauza reînarmării Germaniei de Vest. Pe de altă parte, francezii manifestau o preocupare

considerabilă în legătură cu reînarmarea recentului cuceritor şi şi-a exprimat totodată nemulţumirea faţă de angajamentul nu prea entuziast al britanicilor pentru organizaţie. În ciuda acestor dificultăţi interne, în 1954 s-a născut Uniunea Europeană occidentală, ca semn al determinării statelor vestice de a se opune unei noi expansiuni sovietice. Ruşii nu puteau privi aceste mişcări altfel decât alarmaţi. Le-au contracarat în 1955 prin crearea Organizaţiei Tratatului de la Varşovia, care încerca să imite programul occidental. Cei opt membri ai acestui pact (Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Germania de Est, Ungaria, Polonia, România şi URSS) au arătat deosebiri considerabile de opinie în multe chestiuni, demonstrând tensiuni interne grave — politice, economice şi ideologice. Dezacordurile existente între membrii celor două grupuri nu pot ascunde faptul că Europa este iarăşi, ca de atâtea ori în istorie, divizată în două tabere armate. Din fericire, constatăm totuşi acţiunea unor forţe care, într-un viitor întru câtva îndepărtat, ar putea pune capăt gâlcevilor şi certurilor naţionaliste care au năpăstuit viaţa europeană atâtea veacuri la rând.

La 10 august 1952 a fost pusă în practică o propunere elaborată de francezii Jean Monnet şi Robert Schuman. Mai precis, Planul Schuman, prin care şase ţări industrializate (Belgia, Franţa, Italia, Luxembourg, Ţările de Jos şi Germania de Vest) s-au coalizat formând Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului în vederea împărţirii resurselor minerale. Acordul a reprezentat o reuşită considerabilă, astfel încât agenţiile de cooperare organizate pentru supravegherea funcţionării lui au devenit baza unei cooperări lărgite între statele respective. La 1 ianuarie 1958 s-a creat Comunitatea Economică Europeană sau Piaţa Comună. Scopurile organizaţiei includ: un plan pentru dezvoltarea activităţilor economice în toată comunitatea europeană prin eliminarea barierelor tarifare, asigurarea liberei circulaţii a muncitorilor şi capitalului peste frontierele politice şi speranţa că în cele din urmă, prin intermediul cooperării economice, se va ajunge şi la unitatea politică. Structura a fost un succes deosebit, deşi Franţa a blocat de câteva ori cererea de aderare a Marii Britanii. Amânările au fost doar temporare şi Marea Britanie a fost acceptată ca membră în 1971. Cu toată această cooperare economică, Europa Occidentală se îndreaptă încet spre ziua în care ţările vor da uitării neînţelegerile dintre ele şi se vor uni pentru o cauză comună.

La douăzeci de ani după cel mai oribil dintre războaie, Europa era (în mare parte graţie ajutorului american) mai prosperă ca niciodată. Era totuşi departe de unitatea politică deplină şi trebuia să facă faţă rivalităţii americano-sovietice, care putea exploda oricând într-un război. Chiar şi aşa, Europa Occidentală era mai optimistă şi mai conştientă ca niciodată de responsabilităţile şi oportunităţile ei. Autocraţi din secolul al XIX-lea, ca Napoleon I şi ţarul Alexandru I,

visaseră să unească Europa cucerind celelalte ţări, însă nu izbutiseră. Acum exista şansa ca politicienii secolului XX, aleşi în funcţie şi răspunzători în faţa electoratului, să reuşească acolo unde predecesorii eşuaseră. Cine ar îndrăzni să-l compare pe Robert Schuman cu marele corsican — şi totuşi, dinaintea unei realităţi ce seamănă cu Statele Unite ale Europei, oare numele celui dintâi nu ar putea ajunge la faima celui de-al doilea? S-au întâmplat şi lucruri mai ciudate de atât.

Se povesteşte că pe mormântul lui Timur cel Şchiop (căruia noi îi zicem Timur Lenk) se află o inscripţie: „Dacă aş fi în viaţă, ai tremura." Groaza pe care a inspirat-o în timpul vieţii acest bărbat răzbate prin avertismentul înfiorător. Dintre cei care au trăit după Timur Lenk puţini au folosit frica aşa de eficient ca el. Un astfel de om a fost Iosif Vissarionovici Djugașvili, căruia lumea îi spune Stalin, „omul de oţel". Originar din Georgia, de lângă Marea Neagră, acest fost student la teologie întruchipa, când și-a sfârşit zilele, teroarea a milioane de persoane. La 5 martie 1931, când o moarte dubioasă i-a pus capăt celor treizeci de ani de guvernare ca lider atotputernic al sovietelor, dispariția lui a provocat puţine lacrimi. Cu el mort și îngropat, s-a desfăşurat obişnuita luptă pentru putere, iar lider al Rusiei a devenit Gheorghi Malenkov. Din momentul acela, atitudinea Rusiei faţă de Occident şi în special faţă de Statele Unite s-a caracterizat prin schimbări rapide de linie politică. Deşi derutante şi iritante, acestea au constituit, în ansamblu, o ameliorare în comparaţie cu inflexibilitatea lui Stalin. Chiar dacă lumea a trăit într-o stare de tensiune, pericolul a fost mai mic decât înainte şi poate ne e îngăduit să concepem posibilitatea ca într-o bună zi competiţia şi „coexistenţa paşnică" să înlocuiască frica. „Dezgheţul" survenit în Războiul Rece nu a dus la concesii majore ale sovieticilor faţă de Vest, ci e dovada faptului că sovieticii nu mai urmăreau linia „dură" a lui Stalin, care afirma inevitabilitatea războiului dintre ei şi Occident. Păreau să creadă că puteau cuceri lumea prin mijloace „paşnice" şi erau dispuşi să încerce să facă asta utilizând instrumente politice şi economice, nu militare.

Malenkov, care s-a axat pe creşterea fluxului de bunuri de consum pentru populaţia rusă, în detrimentul producţiei militare, a fost înlăturat din funcţie la 8 februarie 1955, deoarece unele elemente conducătoare nu agreau acest tip de măsuri. A fost urmat de Nikolai Bulganin, un mareşal al armatei sovietice, şi de Nikita Hruşciov, funcţionar de partid şi una dintre cele mai remarcabile personalităţi politice ale secolului. Bulganin, o figură destul de ştearsă, a fost privat treptat de putere de către vicleanul Hruşciov, care a rămas liderul Rusiei până la răsturnarea sa în 1964. De remarcat că nici Malenkov, nici Bulganin nu au fost executaţi. Nu au fost decât „retrogradaţi". Faptul în sine ilustrează schimbarea apreciabilă petrecută în Rusia

după moartea lui Stalin. Timp de aproape un deceniu Hruşciov a ocupat centrul scenei lumii, oferind un spectacol cu adevărat memorabil (chiar dacă pe alocuri neverosimil). Oricare i-ar fi fost metehnele şi idiosincraziile, lui îi revine în mare măsură meritul pentru faptul că, la sfârşitul mandatului său, relaţiile dintre Rusia şi ţările apusene se îmbunătăţiseră mult mai mult decât ar fi putut-o face vreodată sub Stalin. Hruşciov şi-a dat probabil seama că inflexibilitatea nu era calea uşoară spre succes. Stalin crezuse asta. Sau poate crezuse că era într-adevăr posibil ca sistemul comunist să întreacă statele capitaliste în competiţie economică deschisă. Nu ştim ce avea în minte. Poate cu totul alt motiv.

Prima fisură în monolitul comunist a apărut odată cu dezertarea lui Tito în 1948. În acel an, când, la 28 iunie, Iugoslavia a fost exclusă din Cominform, s-a văzut clar că în blocul comunist nu mergea totul ca pe roate. În multe locuri mocneau nelinişti, provocate în principal de sentimentele naţionaliste antagonice directivelor sovietice, care impuneau tuturor loialitatea supremă faţă de Moscova. La 17 iunie 1953, muncitorii din Berlinul de Est s-au revoltat împotriva condiţiilor existente în sectorul lor din oraşul divizat. Vedeau cu ochii lor că viaţa în Berlinul de Vest ocupat de occidentali era superioară în toate aspectele celei din Berlinul de Est ocupat de sovietici. Cu ajutor american generos, germanii vestici înfăptuiseră miracolul reconstruirii teritoriului devastat şi acum se bucurau de un standard de viaţă egal cu cel din orice altă ţară europeană, iar Berlinul era un fel de lumină ce strălucea în bezna Germaniei de Est. Existenţa cenuşie şi înregimentată a berlinezilor estici se vedea limpede şi contribuia în mare măsură la nemulţumirea populaţiei. Au izbucnit dezordini. Timp de câteva zile lumea incredulă a privit scene de luptă între tinerii germani care aruncau cu pietre şi tancurile ruseşti masive; inevitabil, tancurile au câştigat. Ordinea a fost restabilită, chiar dacă nu şi mulţumirea. La 28 iunie 1956 revolte similare au izbucnit în oraşul polonez Poznan. Aici, vechiul resentiment împotriva ocupaţiei ruseşti s-a unit cu protestele romano-catolice împotriva amestecului statului în probleme religioase şi, împreună, au generat o situaţie explozivă. După câteva demonstraţii violente, s-a încheiat un armistiţiu instabil şi Polonia a rămas în orbita rusă (deşi legăturile cu Occidentul s-au consolidat considerabil în ultimii ani). Chiar şi aceste dificultăţi ale ruşilor cu statele-satelit au fost eclipsate de revolta izbucnită în Budapesta la 24 octombrie 1956. Mii de maghiari, conduşi de Imre Nagy, au participat la o insurecţie naţională cu nucleul în Budapesta împotriva stăpânitorilor ruşi ai ţării. Lumea uluită a văzut alungarea din funcţii a marionetelor ruşilor şi instalarea unor ofiţeri revoluţionari. Armata rusă de ocupaţie se retrăsese pentru a observa mersul revoluţiei şi a evalua dacă poliţia şi armata maghiare vor reuşi

să o reprime sau nu. La 4 noiembrie, ruşii au hotărât că lucrurile nu puteau fi lăsate să continue în direcţia în care o luaseră, iar Armata Roşie s-a întors în Budapesta, zdrobind revolta. Mii de persoane au fost ucise şi alte mii arestate, închise în lagăre sau deportate în Siberia. Aproape un sfert de milion de maghiari au fugit din patrie, refugiindu-se în Occident. Deşi fără succes, revolta a demonstrat clar gradul de nemulţumire existent în statele-satelit şi i-a făcut pe mulţi să se întrebe dacă nu cumva marionetele din Europa de Est se vor dovedi pietre de moară, nu mărgăritare la gâtul ruşilor. Revolta a mai arătat şi că noua politică de „coexistenţă paşnică" promovată de Kremlin nu putea fi împinsă mai departe. După ascensiunea la putere a anti stalinistului Wladislaw Gomulka în urma tulburărilor din Polonia, Hruşciov nu se amestecase direct, deoarece considera că problemele reprezentau doar o extensie a naţionalismului şi independenţei poloneze şi l-a acceptat pe Gomulka ca pe o alternativă la intervenţia armată. Însă în Ungaria era altă poveste. Acolo, ameninţarea înlăturării totale a regimului roşu a provocat furia ruşilor. Gomulka a rămas la putere până la revoltele din 1970, în timp ce Nagy a fost asasinat în mod perfid. Astfel, chiar dacă ruşii nu au dus-o ireproşabil în aceste zone nefericite, nimeni nu a mai reuşit să scape de sub dominaţia comunistă. Iugoslavia rămâne un stat „comunist neutru" şi menţine un comunism naţional precar; Albania a încetat să mai acţioneze ca purtătoare de cuvânt a Chinei roşii şi s-a izolat; Polonia catolică e singura ţară comunistă care recunoaşte legal Piaţa Comună; România are legături economice mai strânse cu Franţa decât cu vecinii ei şi aşa mai departe. Chiar şi aşa, nicio persoană sau ţară nu poate să trăiască în umbra Armatei Roşii şi să fie complet independentă de influenţa rusă, însă evenimentele din statele-satelit au arătat că nici măcar aderenţa strictă la principiile marxiste nu a fost suficientă pentru a înăbuşi complet independenţa de spirit care face din om cel mai avansat animal.

Rusia nu este singurul centru al comunismului. Am menţionat anterior rolul tot mai important jucat în problemele internaţionale de China roşie după fuga lui Chiang în Formosa la sfârşitul lui 1949. Nici despoţii din Antichitate, nici dictatorii din lumea modernă nu au reuşit să impună populaţiei un control de nivelul celui atins de preşedintele Mao şi susţinătorii săi. Viaţa de familie, atât de dragă civilizaţiei chineze, a fost suprimată aproape complet şi înlocuită cu loialitatea necondiţionată faţă de stat. S-a demarat un program de comunizare forţată pe lângă care eforturile depuse de ruşi cu un sfert de secol înainte în aceeaşi direcţie par nesemnificative. De asemenea, chinezii au început să aibă o pondere tot mai însemnată în problemele Asiei. Intervenţia în Coreea a fost doar prima din multe asemenea aventuri. Tibetul, revendicat de mult de chinezi, a fost invadat şi

zdrobit în 1951. Teritorii indiene au fost anexate în 1959 şi 1962. Pentru milioanele de persoane din regiunile subdezvoltate ale lumii, obişnuite vreme îndelungată cu purtările agresive ale albilor, astfel de acţiuni din partea chinezilor au fost acceptate şi chiar aplaudate. Pentru aceşti oameni, Revoluţia Chineză, bazată pe răscoala ţăranilor (în contrast cu accentul pus de ruşi pe clasa muncitorească industrială), a exercitat o atracţie considerabilă. Necesităţile şi dorinţele lor se regăsesc în convingerile şi acţiunile lui Mao (sau cel puţin aşa declară ei), iar China şi-a asumat un loc de lider în politica internaţională depăşit doar de URSS şi Statele Unite. Această ascensiune spre supremaţie a fost însoţită de suferinţe teribile. Numeroase familii au fost dezrădăcinate şi oraşe întregi au fost mutate sau reînfiinţate fără niciun respect pentru viaţa omenească. Pe plan intern, opoziţia faţă de noile programe a echivalat de obicei cu moartea. În 1958 preşedintele Mao a admis lichidarea a 800.000 de „inamici ai revoluţiei", însă experţii de la Naţiunile Unite estimează un număr mai mare de execuţii. În 1956 Mao a ţinut un discurs celebru în care a ordonat ca în China să „înflorească o sută de flori. O sută de şcoli de gândire să se ia la întrecere". Nu a prevăzut că invitaţia sa la o libertate intelectuală mai mare se va traduce în denunţarea amplă a exceselor regimului său. Când s-a întâmplat acest lucru, vechile zăbale s-au întors şi de atunci încoace au rămas la locul lor. În ciuda multelor vitregii şi calamităţi suferite, înfăţişarea Chinei s-a transformat. O naţiune şovăitoare a devenit un gigant, deşi trebuie să depăşească dificultăţi enorme. China a afişat un anti occidentalism fanatic, în special spre sfârşitul anilor '60, pe parcursul „Revoluţiei Culturale". Alte evoluţii au indicat şi existenţa unor deosebiri profunde între China şi Uniunea Sovietică. La începutul anului 1956 s-a văzut clar că relaţiile chino–sovietice nu mergeau prea bine. Motivele fricţiunii (pe lângă diferenţele ideologice deja amintite) includ rivalitatea celor doi giganţi roşii pentru supremaţia asupra lumii comuniste şi convingerea chinezilor că un război atomic cu Vestul e inevitabil, pe care ruşii nu o vor accepta, deoarece în joc se află progresul lor industrial obţinut cu greu. Au existat mici conflicte de frontieră şi se poate ca viitorul să aducă un clivaj total între liderii comunişti, însă e imposibil să prezicem dacă acesta va fi de bun sau rău augur pentru lume. Între timp, acest stat în care trăieşte o cincime din populaţia lumii s-a angrenat într-o industrializare rapidă care, având în vedere resursele practic nelimitate de oameni şi minereuri, îl va transforma într-un lider mondial pentru mulţi ani de acum înainte. În pofida multelor vitregii şi calamităţi îndurate în timpul exceselor Marelui Salt Înainte, cum numesc ei mişcarea industrială din 1958, chinezii au făcut progrese industriale imense, inclusiv în fabricarea de arme nucleare.

Deşi China a aderat în cele din urmă la Organizaţia Naţiunilor Unite în 1971, destinul ei exact e deocamdată incert. Sigur este totuşi că această ţară uriaşă s-a trezit şi va juca un rol major în viitorul omenirii.

În Orientul Îndepărtat s-a ridicat din nou şi o altă putere. Daunele provocate de înfrângerea totală a Japoniei — simbolizată de ciupercile atomice de la Hiroshima şi Nagasaki — au fost remediate sub îndrumarea fermă a generalului Macarthur. Împăratul Japoniei a renunţat la „divinitatea" de odinioară, Mitsubishi şi alte dinastii de magnaţi s-au destrămat şi s-a promulgat o constituţie nouă care a permis înfiinţarea unor sindicate muncitoreşti şi instituţii politice democratice solide. Rămâne de văzut dacă această democratizare va fi sau nu permanentă.

Japonia a făcut repede paşi gigantici spre redresarea şi expansiunea economică prin cooperarea cu Occidentul. Graţie „miracolului economic japonez", harnicul şi inteligentul popor nipon producea iarăşi bunuri vândute pe tot globul. Tokyo a ajuns cel mai populat oraş din lume, iar Japonia a devenit un loc unde căile vechi se întretaie şi îmbină cu cele noi. Florile de cireş, chimonourile şi sanctuarele şintoiste au rămas, însă pe acoperişurile caselor japoneze de modă veche din oraşele mari s-a înălţat o pădure de antene de televiziune. Automobilele au înţesat străzile înguste. Panourile şi reclamele cu neon fac publicitate la orice, de la ultimul film american până la ultimul automobil Toyota ieşit de pe benzile de montaj japoneze. Cowboy japonezi zdrăngănesc la chitare în localurile de noapte, în timp ce magazinele din centrul cartierul comercial al capitalei Tokyo — Ginza — oferă cravate englezeşti şi rochii de gală franţuzeşti.

Cele mai mari transformări s-au petrecut probabil în viaţa socială a japonezilor. Femeile joacă un rol mai important în afaceri, educaţie şi viaţa politică. Familia democratică modernă îl înlocuieşte pe tatăl atotputernic. Poate că aceste schimbări nu sunt decât preludiul estompării, dacă nu și al dispariţiei vechilor valori militare moştenite de poporul japonez din trecutul feudal.

Poziţia durabilă a Statelor Unite ca putere supremă a lumii a fost una dintre realităţile tabloului internaţional după capitularea partenerilor Axei în 1945. Cu excepţia Uniunii Sovietice, niciun stat de pe pământ nu a cutezat vreodată să conteste serios puterea militară a Statelor Unite. Mai prosperă decât orice altă naţiune (deşi însumează doar a douăzecea parte din populaţia globului, americanii au aproape o treime din veniturile estimate ale lumii), cetăţenii SUA se consideră angajaţi în apărarea lumii libere. Participarea Americii la acţiunea din Coreea i-a demonstrat hotărârea de a îndeplini exigenţele noului rol. Vechiul spirit de izolare (sau neutralitate) dispăruse definitiv. Încă din

1949 Statele Unite susţinuseră crearea NATO ca bastion împotriva expansiunii ruseşti în Europa şi, făcând-o, se obligase la o implicare constantă în afacerile europene. Un angajament similar în afacerile asiatice şi-a luat la 8 septembrie 1954, când s-a format Organizaţia Tratatului Asiei de Sud-Est (ASEAN). Acest acord, numit uneori şi Pactul de la Manila, includea Australia, Franţa, Marea Britanie, Noua Zeelandă, Pakistan, Republica Filipinelor şi Statele Unite. Pactul a fost semnat la doar un an după ce conservatorul Dwight Eisenhower preluase frâiele guvernului american de la Harry Truman şi constituia un indiciu al faptului că în politica externă americană nu se petrecuse nicio schimbare fundamentală. Eisenhower — care putea vorbi dintr-o poziţie de forţă militară incredibilă, deoarece la 1 noiembrie 1952 Statele Unite adăugaseră la propriul arsenal cea mai puternică armă, bomba cu hidrogen — a continuat politica de „îndiguire" a comunismului inaugurată de predecesorii săi prin Doctrina Truman. În 1955 s-a semnat un pact care garanta siguranţa Insulei Formosa, iar la 5 ianuarie 1957 s-a anunţat un program pentru combaterea incursiunilor roşii în Orientul Mijlociu (Doctrina Eisenhower). Deşi a continuat strategiile menite să limiteze răspândirea comunismului, Eisenhower a încercat totodată să îmbunătăţească relaţiile diplomatice între Statele Unite şi Rusia. În vara lui 1955 s-a întâlnit cu liderul sovieticilor la un „summit" desfăşurat la Geneva, în Elveţia. Ulterior, în 1959, l-a găzduit pe primul şef de stat rus care a vizitat Statele Unite, în cadrul schimbului de vizite între Nikita Hruşciov şi vicepreşedintele american Richard Nixon. Aprofundarea înţelegerii apărute în urma acestor întruniri s-a spulberat la 5 mai 1960, când un avion de spionaj american a fost doborât adânc în teritoriul rus (incidentul U-2). Modul în care a gestionat incidentul administraţia de la Washington (iniţial Statele Unite au pretins că aparatul era o navă a serviciului meteorologic deviată de la rută, iar vicleanul Hruşciov a exploatat bucuros această încercare grosolană de dezvinovățire) a dus la o scădere considerabilă a prestigiului american. America nu şi-a spălat „obrazul" decât în octombrie 1962, când noul preşedinte, John F. Kennedy, a instituit o blocadă navală în Cuba pentru a împiedica guvernul sovietic să furnizeze rachete „ofensive" liderului revoluţionar cubanez Fidel Castro. Maniera hotărâtă şi curajoasă în care a fost tratată această problemă explozivă a stârnit admiraţie şi încredere în poporul american şi în noul său lider. În mod tragic, preşedintele Kennedy a fost asasinat la 22 noiembrie 1963 şi mandatul prezidenţial a trecut în mâinile lui Lyndon B. Johnson.

În 1956, la sud de Sahara, în Africa, existau doar trei state independente (Liberia, Etiopia şi Uniunea Africii de Sud). După un deceniu erau 37. Intrarea regiunilor africane pe terenul politicii internaţionale a fost un fenomen extrem de important. *Uhuru*, un

cuvânt swahili care înseamnă „libertate” sau „independenţă”, a răsunat pe tot continentul după crâncena revoltă Mau Mau izbucnită în 1952 în Kenya britanică. Primul stat african devenit liber a fost ex-colonia britanică Coasta de Aur, care şi-a dobândit independenţa la 6 martie 1957, luându-şi numele de Ghana. A fost urmată curând de Guineea, Nigeria, Gabon, Coasta de Fildeş şi în cele din urmă de peste alte treizeci de ţări. În unele cazuri, perioada de tranziţie de la statutul de colonie la cel de naţiune independentă a fost marcată de o relativă acalmie (ca în majoritatea fostelor colonii britanice, unde participarea autohtonilor la guvernare fusese încurajată într-o oarecare măsură). În alte zone lucrurile au stat altfel. De exemplu, marii colonii belgiene Congo i s-a acordat independenţa la 1 iulie 1960. În câteva ore a început o revoltă armată care a degenerat repede în anarhie şi atrocităţi. Europenii au fugit pentru a scăpa cu viaţă şi doar intervenţia soldaţilor Naţiunilor Unite, majoritatea originari din ţări africane, a prevenit un potenţial război civil dezastruos. Totuşi, atât de slab şi inept era noul guvern congolez, iar vechile diviziuni tribale din ţară erau atât de puternice, încât tensiunile nu s-au dezamorsat timp de câţiva ani. Experienţa din Congo a ilustrat faptul că tinerelor ţări le lipsesc multe dintre caracteristicile guvernamentale care asigură stabilitatea economică şi politică şi că aceste lipsuri vor persista în anii care vin. Zonele emergente sunt dezavantajate de dezbinarea religioasă şi tribală şi au o nevoie extraordinară de lideri instruiţi şi responsabili. Prea adesea aventurierii politici înzestraţi cu charismă (acel farmec inefabil care l-a făcut pe bunicul lui Hendrik van Loon să uite de ura olandezilor pentru francezi şi să urmeze stindardul lui Napoleon) au provocat mult rău ţărilor lor prin acţiuni nesăbuite sau neinspirate. Kwame Nkrumah, primul lider dictatorial al Ghanei, şi Patrice Lumumba, stângistul cam instabil care a condus Congo până la răpirea şi asasinarea sa la şase luni după obţinerea independenţei, constituie exemple elocvente ale acestui gen de guvernare iresponsabilă. Liderii africani mai clarvăzători au încercat să construiască o federaţie africană şi, chiar dacă un astfel de proiect presupune probleme enorme, primii paşi s-au făcut. În 1961 s-a format Organizaţia Comună Africană şi Malgaşă pentru promovarea unităţii africane. În 1963, grupul a fost succedat de Organizaţia Unităţii Africane. Obiectivele acestor organizaţii au fost promovarea unităţii şi dezvoltării Africii şi încercarea de a şterge urmele colonialismului european. În prezent însă, pretutindeni în Africa domnesc dictaturile, corupţia şi ineficienţa — moştenirile unui colonialism european mult mai interesat de câştigurile economice decât de progresul social sau cultural al popoarelor supuse. Tot pretutindeni se manifestă, de asemenea, conştiinţa forţei în creştere a persoanelor de culoare şi interesul pentru problemele lor, indiferent unde apar ele. Mândria

pentru moştenirea neagră a fost subliniată fără încetare de lideri ca Julius Nyerere din Tanzania şi îi împinge pe mulţi africani să se intereseze de problemele rasiale şi legate de drepturile civile din

Statele Unite. Nu e exagerat să spunem că locuitorii din Nairobi, Lagos sau Conakry urmăresc orice evoluţie în relaţiile rasiale americane. Nici să spunem că divergenţele rasiale în Statele Unite ar putea influenţa simțitor competiţia dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică pentru favoare politică în Africa neagră. Oricum se va rezolva această problemă, nu putem decât să sperăm că popoarele Africii vor accepta programe precaute pe termen lung pentru ameliorarea propriei situaţii şi nu vor cădea pradă proiectelor utopice oferite de lideri egoişti şi agitatori din exterior.

Probleme au existat şi la nord de Sahara. Mulţi arabi palestinieni care populaseră teritoriile pe care se crease statul Israel trăiau ca refugiaţi în Fâşia Gaza, pe ţărmul Mediteranei, sau în Cisiordania, pe malul vestic al râului Iordan. Refugiaţii sărăciţi, care îndură seră condiţii mizerabile în taberele de refugiaţi, complotau la distrugerea Israelului pentru a se întoarce la fostele lor case. Din acest motiv reprezentau un motiv de îngrijorare serioasă pentru israelieni. Ba mai mult, statele arabe din Orientul Mijlociu şi Africa de Nord refuzau să recunoască noul stat israelian şi juraseră să-i împingă pe israelieni înapoi în mare. Egiptul (care în 1958 a fost redenumit Republica Arabă Unită) și-a asumat un rol de frunte în lumea arabă. Liderul Egiptului în această aventură a fost Gamal Abdel Nasser, unul dintre conducătorii revoluţiei din 1952 care a înlăturat regimul corupt al infamului rege Farouk.

Deşi primul război arabo–israelian (1948) a fost oprit prin acţiunea Naţiunilor Unite, tensiunile din Orientul Mijlociu au continuat să escaladeze. În cadrul unui acord cu Egiptul, Marea Britanie apărase mulţi ani Canalul Suez. În 1956, trupele britanice s-au retras. În acelaşi an Nasser a luat în stăpânire canalul şi l-a închis pentru navele israeliene. Israelul a trimis o armată pentru a prelua controlul asupra canalului, iar trupele britanice şi franceze au debarcat în zonă pentru a asigura libera circulaţie a navelor din toate ţările. La întrunirea Organizaţiei Naţiunilor Unite, atât Statele Unite, cât şi Uniunea Sovietică au susţinut o condamnare ONU a acţiunilor militare, iar Marea Britanie, Franţa şi Israel şi-au retras forţele. Ca recompensă pentru retragerea Israelului în fostele graniţe, Statele Unite au garantat trecerea liberă a navelor israeliene în Marea Roşie prin Strâmtoarea Tiran, anterior supusă unei blocade.

Până la moartea sa în 1970, Nasser a fost liderul necontestat al lumii arabe. A reuşit să scoată Canalul Suez de sub controlul străin şi, în consecinţă, prestigiul şi potenţialul său ca lider era aproape nelimitat. După războiul israeliano–egiptean din 1956, controversa

legată de dreptul Israelului de a exista şi raidurile ocazionale au continuat. În momentul în care egiptenii au re impus blocada în Strâmtoarea Tiran, israelienii au înţeles că războiul era inevitabil. Au luat iniţiativa şi puternicele forţe israeliene au desfăşurat simultan campanii contra Egiptului, Iordaniei şi Siriei, obținând victorii răsunătoare. După şase zile de luptă, când s-a ajuns la un acord de încetare a focului, israelienii ocupau toată Peninsula Sinai, Fâşia Gaza, malul estic al Canalului Suez, toată Cisiordania şi Înălțimile Golan, poziţie strategică în vestul Siriei. După Războiul de Şase Zile, statele arabe erau mai înverşunate ca niciodată şi au început să trimită în Israel luptători instruiţi în tehnici de gherilă, iar israelienii au continuat să contraatace. În 1969, în timp ce activităţile de gherilă continuau, a murit prim-ministrul Levi Eshkol. L-a urmat doamna Golda Meir, care în tinereţe predase la o şcoală în Statele Unite.

De ce Orientul Mijlociu e un butoi cu pulbere unde o singură scânteie ar putea aprinde un conflict având potenţialul de a se transforma în temutul al Treilea Război Mondial?

Israelul a început ca stat neutru, dispus să accepte ajutor atât din partea comuniştilor, cât şi a occidentalilor. Curând însă Uniunea Sovietică s-a întors dinspre israelieni spre arabi, privind lacom la petrolul acestora şi la posibilitatea de a-şi afirma puterea maritimă în Marea Mediterană. Statele Unite şi multe alte ţări occidentale nu vor ca speranţele Rusiei de a domina regiunea să devină realitate. De aceea, Statele Unite, care au încercat să-i ajute atât pe arabi, cât şi pe israelieni, au fost obligate să devină cel mai ferm susţinător al Israelului dintre marile puteri.

Arabii spun că petrolul e amestecat de multe ori cu sânge şi nisip. Din păcate e adevărat. Regiunea e împărţită în două tabere armate, miza fiind marile câmpuri petroliere din Peninsula Arabică şi Africa de Nord, controlul asupra Canalului Suez şi dominaţia militară în bazinul mediteraneean.

Ţările din Orientul Mijlociu şi Africa au multe în comun cu vecinii lor asiatici şi cu statele din America Latină. Împărtăşesc problema teribilă a suprapopulării. Se estimează, de pildă, că populaţiile din Republica Arabă Unită şi din Costa Rica se vor dubla în mai puţin de două decenii, iar în China numărul locuitorilor creşte anual cu 15–25 de milioane. Toate suferă de lipsă de capital şi muncitori calificaţi. Diferenţele între standardele de viaţă din aceste zone subdezvoltate şi cele din ţările occidentale puternic industrializate sunt imense. În timp ce venitul pe cap de locuitor în Statele Unite la jumătatea deceniului 1960 depăşea 3.000$, muncitorul bolivian câştiga în medie aproximativ 130$, iar lucrătorul indian primea în medie 55$ pentru munca pe un an. Prăpastia dintre aceste popoare este evident uriaşă. Programe pentru ajutorarea acestor ţări, ca Alianţa pentru Progres

sponsorizată de Statele Unite în America Latină, încearcă să remedieze efectele a secole de exploatare, însă problemele, în ciuda cheltuielilor colosale, rămân acute. 500 de milioane de dolari în ajutoare americane ajung anual în statele africane şi o sumă dublă se acordă an de an pentru popoarele latino-americane. Francezii, britanicii şi ruşii au contribuit, de asemenea, la ajutorarea noilor state şi vor continua să se întreacă pentru a câştiga favoarea fostelor colonii. Tinerele naţiuni au înţeles foarte clar avantajele şi dezavantajele pe care le au în această confruntare politică decisivă între Est şi Vest şi de aceea s-au mulţumit să accepte ajutor din partea ambelor tabere, fără a se angaja pe plan politic faţă de niciuna. În prezent, banii şi bunurile curg spre aceste naţiuni tinere în cantităţi mult mai mari decât pe vremea colonialismului şi putem observa spectacolul foştilor stăpâni care concurează pentru graţiile popoarelor care acum un deceniu le erau practic înrobite.

Europa s-a recuperat aproape complet după al Doilea Război Mondial. Marea Britanie nu mai stăpâneşte mările, dar reprezintă în continuare o forţă în politica europeană, iar comunitatea statelor sale constituie un factor major în economia mondială. Franţa s-a redresat după ce suferise de pe urma problemelor interne şi a revoltelor coloniale în 1951. Charles de Gaulle, care ajutase la crearea celei de-a Cincea Republici Franceze şi la stabilirea ordinii în haosul din 1958, a redobândit o poziţie proeminentă în Franţa. Coloniile franceze au dispărut — unele prin revolte sângeroase (Algeria şi Indochina), altele prin separări amiabile (membrii Comunităţii Franceze, precum Ciad şi Gabon) —, dar Franța și-a recăpătat statura. De Gaulle i-a convins pe francezi de destinul lor măreţ şi i-a condus pe dificilul drum spre stabilitate politică şi prestigiu internaţional. La retragerea lui De Gaulle din politică în 1969, Franţa devenise una dintre puterile nucleare ale lumii, iar acum se vede drept liderul unei Europe noi unde speră să înlocuiască Statele Unite în rolul de factor determinant în politică. Mulţi francezi au suferit cumplit din cauza pierderii Algeriei şi Indochinei, însă aceste pierderi trebuiau îndurate. Datorită lor Franţa e o ţară mai bună.

În 1963, Franţa şi Germania de Vest au semnat un tratat de prietenie. Prin această declaraţie iscălită de Charles de Gaulle şi Konrad Adenauer s-a înlăturat parte din ura şi neîncrederea de veacuri. Dintre toate evenimentele bizare şi surprinzătoare din trecutul recent, acesta e cu siguranţă unul dintre cele mai încurajatoare. Poate nu ar fi exagerat să sperăm că alte persoane şi ţări, profitând de exemplul celor două vechi inamice, îşi vor rezolva neînţelegerile altfel decât prin război.

Lumea de astăzi e ameninţată ca niciodată înainte cu distrugerea totală. Scânteia care va declanşa al Treilea Război Mondial ar putea

sări dintr-un incident iscat în Berlinul divizat (care din 1961 e împărţit în două de un zid real!) sau dintr-o nouă ciocnire israeliano–arabă. S-ar putea isca din una dintre luptele periodice între Pakistan şi India; cea mai recentă victorie indiană asupra Pakistanului şi crearea statului Bangladesh în 1972 a aţâţat cu siguranţă ura dintre musulmani şi hinduşi. Ori s-ar putea aprinde în Cuba, Cipru sau pe frontiera sino-sovietică. În Vietnam sau altundeva în sud-estul Asiei. Ţinând cont de aceste situaţii potenţial explozive, e limpede că Organizaţia Naţiunilor Unite nu a rezolvat toate problemele lumii. Însă a realizat multe lucruri — agresiunile s-au oprit în Coreea şi Orientul Mijlociu, în Congo şi Cipru ordinea a înlocuit dezordinea şi s-au implementat multe programe umanitare. Organizaţia e departe de a fi perfectă, însă, aşa cum a spus preşedintele american John Kennedy, rămâne „ultima speranţă a lumii".

73 PRĂBUŞIREA VECHII ORÂNDUIRI

PE MĂSURĂ CE AMINTIREA RĂZBOAIELOR DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX SE ESTOMPEAZĂ, NOILE GENERAŢII SE STRĂDUIESC „SĂ ÎMBLÂNZEASCĂ FEROCITATEA OMULUI ŞI SĂ ÎNDULCEASCĂ VIAŢA LUMII"

ÎN 1971, TOŢI MARII LIDERI AI CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI Mondial — Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill, Dwight D. Eisenhower, Charles de Gaulle şi Douglas Macarthur — erau morți. Cum s-a exprimat John Fitzgerald Kennedy, făclia a trecut la o generaţie nouă, născută în acest secol, temperată de război şi disciplinată de o pace grea şi amară. Generaţia mai tânără, viguroasă şi nerăbdătoare, privea cu ochi critici problemele vechi.

Pentru mulți oameni din toată lumea John Kennedy a reprezentat activismul de tip nou şi idealismul înalt care au marcat tulburaţii ani '60. În ianuarie 1961, tânărul Kennedy a preluat răspunderile preşedinţiei de la figura părintească şi foarte populară a lui Dwight David Eisenhower. Și-a dedicat scurtul discurs inaugural explicării rolului ţării sale într-o lume înfometată şi învrăjbită. Statele Unite, a spus el, au fost chemate „să poarte povara unui lung conflict crepuscular… împotriva inamicilor comuni ai oamenilor: tirania, sărăcia, boala şi războiul". A cerut ambelor tabere din Războiul Rece să „ia de la capăt misiunea de căutare a păcii, înainte ca puterile întunecate ale nimicirii, dezlănţuite de ştiinţă, să înghită întreaga omenire într-o distrugere planificată sau accidentală". În numeroase alte ocazii a spus: „E vremea să punem iarăşi America în mişcare. Putem face mai mult, trebuie să facem mai mult…"

Înconjurat de tineri străluciţi, preşedintele Kennedy vedea o „Nouă Frontieră" şi în patrie, şi în străinătate, iar americanii erau electrizaţi de idealismul său. „Nu întreba ce poate face ţara pentru tine", a mai

zis el, „întreabă ce poţi face tu pentru ţară”. Inspiraţi de cuvintele lui, mii de tineri americani — şi, de asemenea, mulţi mai vârstnici — s-au înrolat în Peace Corps[46] sau, ca Freedom Riders[47], au ajutat persoanele sărace şi neinstruite din sud sau din Appalachia, unde, printre altele, i-au învăţat pe bărbaţii şi femeile uitaţi de lume să-şi exercite dreptul de vot în calitate de cetăţeni americani.

Pentru a le asigura alor săi egalitatea de şanse şi o libertate mai mare, dr. Martin Luther King jr., un tânăr pastor baptist de culoare, a combătut segregaţia din autobuze în oraşul Montgomery, Alabama, dar şi în şcoli, la locurile de muncă şi în locuinţe pe tot cuprinsul ţării. El ne-a vorbit despre „visul egalităţii de şanse… visul unei naţiuni în care oamenii nu vor mai fi judecaţi după culoarea pielii, ci după calităţile lor”.

Discriminarea nu era o problemă nouă. În anii ’40, preşedintele Truman a transformat drepturile civile într-o dezbatere naţională. În timpul administraţiei sale, un raport istoric intitulat *Pentru garantarea drepturilor* a denunţat discriminarea religioasă şi rasială ca două rele îngemănate ce zădărnicesc împlinirea idealului democraţiei americane. În deceniul 1950 preşedintele Eisenhower încheiase desegregaţia în rândul forţelor armate şi aplicase viguros decizia de desegregaţie a şcolilor emisă de Curtea Supremă într-o confruntare dramatică din Little Rock, Arkansas.

După moartea prematură a preşedintelui Kennedy, Lyndon Johnson s-a angajat să continue politica Noilor Frontiere. În discursul despre starea naţiunii, noul preşedinte a asigurat populaţia că satisfacerea nevoilor sociale ale ţării va crea o „Mare Societate”. În „Marea Societate, credea preşedintele Johnson, guvernul federal avea responsabilitatea planificării şi rezolvării problemelor naţionale ca sărăcia, discriminarea, asistenţa medicală necorespunzătoare, a problemelor oraşelor şi aşa mai departe. În mod special, dorea să facă viaţa din oraşe mai acceptabilă, să asigure o educaţie bună tuturor copiilor şi locuri de muncă pentru toţi. Până ca Războiul din Vietnam să şteargă visul Marii Societăţi, Johnson a făcut câteva progrese spre obiectivele lui, asigurând adoptarea legilor privitoare la drepturile civile şi drepturile de vot şi inaugurând războiul contra sărăciei.

Deceniul 1960 a avut şi o faţetă urâtă. Asasinatele politice cărora le-au căzut victime Martin Luther King şi cei doi fraţi Kennedy, John F. Şi Robert, răzmeriţele şi frământările din campusurile universitare, ca să nu mai pomenim de câteva războaie crunte în Asia şi Africa — toate umbresc realizările deceniului. Viaţa în oraşele mari a devenit tot mai periculoasă, mai nesănătoasă şi mai neplăcută. Tone de materiale poluante au fost aruncate în atmosfera şi în apele noastre; cartierele sărace au devenit mai murdare şi tot mai nesigure.

În timpul scurtului său mandat de „o mie de zile”, preşedintele

Kennedy a arătat calea pe care trebuiau înfruntate aceste provocări de acasă şi din străinătate. În politica externă a schiţat un stil pentru sine şi pentru succesori când a spus: „Să nu negociem niciodată de frică. Dar să nu ne fie niciodată frică să negociem." A încercat, de asemenea, să promoveze mai buna înţelegere între şefii de stat prin contactele personale. Nikita Hruşciov i s-a părut „o nucă greu de spart". Iată cum a descris preşedintele Kennedy dificultăţile întâmpinate în negocierile cu ruşii, după o întrunire de două zile la Viena: „Sovieticii şi noi atribuim înţelesuri total diferite aceloraşi cuvinte: război, pace, democraţie şi voinţă populară. Avem perspective diferite despre bine şi rău, despre ce înseamnă o afacere internă şi ce înseamnă o agresiune. Şi, mai presus de toate, avem concepţii foarte diferite despre unde se găseşte acum lumea şi încotro se îndreaptă." În ciuda acestor dificultăţi, Statele Unite şi Uniunea Sovietică au făcut totuşi un prim pas spre prevenirea războiului nuclear, negociind un tratat pentru stoparea proliferării armelor nucleare în alte ţări. Tratatul era imperios. China comunistă şi Franţa fabricau şi testau deja arme nucleare, iar alte ţări, ca Israel şi India, intenţionau să facă acelaşi lucru. Tratatul a fost redactat de administraţia Johnson şi aprobat de Senatul Statelor Unite la scurt timp după ce Richard Nixon a devenit preşedinte. Ulterior l-au semnat majoritatea ţărilor lumii.

Pentru a încetini cursa înarmărilor, care nu era doar monstruos de scumpă, ci şi periculoasă (pe considerentul că dacă un băieţel are o petardă va fi tentat să o facă să explodeze), cele două superputeri au negociat în 1963 Tratatul de interzicere parţială a testelor nucleare, prin care au căzut de acord să înceteze testele cu arme nucleare, în aer, sub apă sau în spaţiu. În 1968, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, împreună cu alte ţări, au interzis utilizarea armelor nucleare în spaţiu. În sfârşit, preşedintele Nixon a trimis reprezentanţi la Helsinki, în Finlanda, pentru a demara convorbirile cunoscute ca SALT (Tratative asupra reducerii armamentelor strategice).

În anii '60, bărbaţii şi femeile secolului XX s-au luptat cu probleme vechi, înregistrând anumite succese. În anii aceia omenirea a conştientizat însă câteva probleme extrem de grave de-abia observate la începutul deceniului.

74 NAVA SPAŢIALĂ PĂMÂNT

TREBUIE SĂ MENŢINEM SISTEMELE CARE SUSŢIN VIAŢA PE PĂMÂNT SAU SĂ PLĂTIM PREŢUL

ÎN ERA SPAŢIALĂ, OMUL SECOLULUI XX SONDEAZĂ NECUNOSCUTUL cu aceeaşi curiozitate şi acelaşi spirit de aventură care îi însufleţea şi pe strămoşii săi în epoca marilor descoperiri. Asemenea exploratorilor din secolul al XVI-lea, astronauţii îşi asumă riscuri mari, caută faima, cochetează cu dezastrul şi sunt răsplătiţi

prin faptul că văd cei dintâi lumi noi „ivindu-li-se la orizont”. Există însă şi o mare deosebire. Dacă în urmă cu patru secole treceau luni, adesea ani de zile, până ca descoperirile să devină general cunoscute, în ziua de astăzi comunicarea instantanee prin televiziune, presă şi cablu permite lumii întregi să privească în direct lansări impunătoare de nave spaţiale, oameni călătorind în spaţiu, vehicule cosmice îndocând şi oameni aterizând realmente pe Lună.

La 12 aprilie 1961, într-o rachetă numită Vostok I, rusul Iuri Gagarin a fost primul om care a pătruns în marea întindere a spațiului cosmic. De când trăieşte pe această planetă, omul a visat să plece pentru a explora cerurile de deasupra lui. Acest vis a devenit realitate când nava lui Gagarin s-a ridicat la o altitudine de 327 km deasupra pământului, cu o viteză de peste 27.000 km/h. Zborul lui a reprezentat un jalon important în cursa pentru supremaţie spaţială între Uniunea Sovietică şi Statele Unite, care se accelerase odată cu lansarea de către ruşi a primului lor satelit artificial, Sputnik I, la 4 octombrie 1957. Privirea omului e aţintită acum asupra stelelor cu totul altfel decât înainte. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial omenirea era legată încă de pământ. Acum întregul univers ne face cu ochiul.

Când Gherman Titov, al doilea „cosmonaut” rus care a înconjurat Pământul, zbura în jurul globului, a contactat echipa de la sol spunând: „Sunt un vultur! Sunt un vultur!” Mulţi dintre noi îi împărtăşesc euforia atunci când îşi dau seama că, deşi îngrozitoarea ameninţare a războiului nuclear nu ne părăseşte nicio clipă, abia am început să ne folosim potenţialul de creatori ai propriilor destine. Ne găsim în pragul unor minunăţii la care strămoşii noştri nici n-au visat să ajungă vreodată. Lumea este cu adevărat un loc absolut minunat şi totodată primejdios.

Omul pe Lună a fost triumful suprem al „Omului de Fier”, expresia pe care Hendrik van Loon o aplica Revoluţiei Industriale. Isprava a fost realizată de oameni curajoşi şi de competenţele tehnice ale „turnului de control”. Însă au conlucrat mai mulţi factori. În realitate, mica navetă spaţială, prevăzută cu sistemele necesare susţinerii vieţii, a fost sprijinită de grandioasa forţă industrială americană. Într-un anumit sens, călătoria pe Lună şi înapoi, efectuată de Neil A. Armstrong, Edwin E. Aldrin jr. Şi Michael Collins, a fost motivată şi de mândria naţională şi de eventualele avantaje militare şi comerciale decurse din „întâietate”.

Da, oricât de fantastice sunt aventurile din cosmos, toţi cosmonauţii şi astronauţii trebuie inevitabil să se întoarcă pe pământ, de unde au fost lansaţi în spaţiu.

Până foarte recent am luat drept bun faptul că sistemele care asigură condiţiile de viaţă pe pământ au o capacitate nelimitată. Dar

de când am început să le monitorizăm am aflat, spre îngrijorarea noastră, că avem necazuri mari. Oamenii de ştiinţă din lumea întreagă ne avertizează că, dacă nu încetăm să folosim abuziv sistemele care susţin viaţa, viitorul Pământului e realmente sumbru. Astronauţii pun în contrast frumuseţea uimitoare a Pământului ce se roteşte în negrul catifelat al spaţiului cu cenuşiul rece al Lunii. Văzută din spaţiu, suprafaţa Pământului e însufleţită de culori incredibil de frumoase — nuanţe vii de albastru, verde strălucitor şi vârtejuri de alb. De pe pământ, la o cercetare mai atentă, peisajul nostru e cicatrizat şi deteriorat, mutilat de-a lungul anilor de excesele nechibzuite ale oamenilor care îl locuiesc.

Potrivit cărţii Genezei, Dumnezeu a spus omului: „Creşteţi şi vă înmulţiţi şi umpleţi pământul şi-l supuneţi; şi stăpâniţi peste peştii mării, peste păsările cerului, peste toate animalele, peste toate vietăţile ce se mişcă pe pământ şi peste tot pământul.” Iată o poruncă pe care omul a îndeplinit-o fidel, punându-se în mare pericol. Într-un anumit sens, întreaga poveste a omenirii este povestea modului în care omul şi-a modificat împrejurimile pentru a le adapta propriilor necesităţi fizice şi spirituale tot mai mari. A ucis cerbii ca să-i mănânce şi lupii ca să fie în siguranţă; a doborât păduri ca să-şi facă adăpost, terenuri agricole şi materiale de construcţii; a săpat pământul pentru combustibili şi metale; a îndiguit şi schimbat cursul apelor pentru irigaţii şi a folosit chimicale pentru a combate paraziţii sau boala şi a uşura truda câmpului. În cele din urmă, eforturile omului de a îmblânzi natura şi de a-şi acoperi nevoile au afectat serios ecologia pământului. (Ecologia este relaţia tuturor făpturilor vii cu mediul înconjurător şi cu celelalte forme de viaţă.)

Problemele ecologice au început în Grădina Edenului. Când a azvârlit primul cotor de măr, Adam a iniţiat procesul prădării „bunului pământului”. Până de curând resursele de apă, aer şi sol ale planetei păreau inepuizabile. Din zorii civilizaţiei, sistemele care susţin viaţa pe pământ au păstrat aerul, presiunea şi temperatura într-un echilibru delicat, astfel încât viaţa să se poată întreţine. Câtă vreme oamenii au trăit în societăţi tradiţionale, vieţile lor au fost restrânse de datini şi limitate de uneltele primitive pe care le aveau la dispoziţie. În aceste circumstanţe, omenirii îi lipsea puterea de a distruge mediul înconjurător la un nivel global. Chiar şi aşa, oamenii au deşertificat mare parte din „Semiluna fertilă” — văile fluviilor Eufrat, Tigru şi Nil care slujiseră ca „leagăne ale civilizaţiei” în zorii istoriei scrise. La fel ca primii colonişti din Lumea Nouă, oamenii puteau totuşi fugi oricând de consecinţele ignoranţei lor spre păşuni mai verzi şi ţinuturi virgine.

Astăzi pe Pământ nu mai există Grădină a Edenului. Zilele lipsite de griji ale inocenţei şi prisosului s-au terminat. Atât de mare e puterea

omului astăzi, încât poate distruge sau deteriora foarte grav mediul la scară globală — şi o şi face. Astăzi culegem roadele amare ale dezvoltării neplanificate, ale exploatării feroce a resurselor naturale şi ale ignoranţei pure. Pâraie odinioară limpezi, curate, sunt colorate acum în curcubeie ce nu oglindesc strălucirea cerului după o ploaie, ci pelicula formată de reziduurile aruncate în ele. Tăiem ţinuturi împădurite pentru autostrăzi, pavăm terenuri cultivabile pentru parcări de centre comerciale, murdărim lacuri şi râuri tulburând echilibrul vieţii în aceste ape de care depinde bunăstarea omului. Încă mai perfidă şi mai primejdioasă e o ameninţare nouă şi atroce dezlănţuită de geniul uman, puterea energiei atomice nu numai de a anihila, ci şi de a polua şi distruge viaţa — umană, animală şi neînsufleţită.

Problemele de mediu sunt universale. În câmpia aridă din Castilia, în Spania, există un parc magnific cu stejari bătrâni. Pădurea e una dintre puţinele rămase din imensele păduri de stejari ce se înălţau odinioară în Spania. A supravieţuit deoarece era rezervaţia de vânătoare a regilor spanioli. Câmpiile aspre, secetoase din Spania şi, de fapt, din tot bazinul mediteraneean sunt un exemplu tragic a ceea ce se întâmplă când lumea ignoră ecologia. În Evul Mediu, în Grecia, Italia, ca şi în Spania, proprietarii înstăriţi de oi îşi lăsau enormele turme libere, tulburând astfel echilibrul delicat al naturii. În India, apa poluată cauzează anual două milioane de morţi şi 50 de milioane de cazuri de afecţiuni grave.

Omul începe acum să priceapă că fiecare pas spre o viaţă mai bună a avut, aproape invariabil, drept cost deteriorarea mediului. Automobilele ne-au dat posibilitatea de a călători confortabil pe distanţe scurte sau lungi, însă gazele de eşapament pe care le emit poluează aerul. Pesticidele optimizează recoltele agricole şi erbicidele chimice ne scutesc de o muncă extenuantă, însă poluează râurile şi atmosfera.

De poluare nu putem scăpa complet. Readucerea mediului natural la puritatea originară ar implica revenirea la condiţiile de viaţă din epoca de piatră. Omul ar putea totuşi îmbunătăţi calitatea mediului înconjurător dacă ar fi dispus să plătească preţul implicat. Ar putea renunţa la creşterea rapidă; posibil să i se mărească taxele; iar unele produse pe care le cumpără, acum fabricate ieftin în detrimentul mediului, vor fi mai scumpe. În prezent, populaţia în creştere şi cantitatea tot mai mare de bunuri produse trimit „resurse alterate”, sau poluanţi, în atmosferă, în cursuri de apă şi soluri într-un ritm atât de rapid, încât acestea nu pot fi asimilate fără a crea efecte nocive.

O altă preocupare globală este creşterea populaţiei. Populaţia planetei, acum de 3,6 miliarde de persoane, creşte la o rată care în 30 de ani va dubla numărul de locuitori. Şi populaţia de 205 milioane a

Statelor Unite va depăşi 305 milioane în acelaşi interval temporal. Ştiind că în prezent cel puţin o treime din populaţia lumii e subnutrită, locuieşte în condiţii improprii şi nu are îmbrăcăminte adecvată, foametea şi mizeria universală constituie o posibilitate sumbră. Creşterea demografică va înceta — şi de fapt trebuie să înceteze — curând, deoarece nava spaţială Pământ, de care omenirea se agaţă, e o sferă cu doar 12.750 de kilometri în diametru, învăluită într-o peliculă subţire de aer şi nori.

În secolul I p.Ch., pe când împărat roman era Augustus, populaţia lumii fusese estimată la 250 de milioane de persoane. A fost nevoie de şaisprezece veacuri pentru a dubla această cifră. Astăzi, populaţia de peste trei miliarde de persoane se va dubla în 30 de ani, iar din acel moment populaţia lumii va creşte cu un miliard la fiecare opt ani. Dacă ajunge pe la 70 de ani, cineva născut în 1972 va trăi într-o lume cu 15 miliarde de locuitori. E posibil ca nepotul său să împartă nava spaţială Pământ cu alţi 60 miliarde de semeni. Jumătate din omenire suferă chiar şi acum de foame. În fapt, pe planetă astăzi există mai puţină mâncare pe cap de locuitor decât în timpul Marii Crize din deceniul 1930. Mii de persoane mor anual din cauza malnutriţiei, dacă nu chiar de foame, chiar în prezent.

Pe scurt, savanţii ne-au avertizat că urmăm o cale confortabilă spre colapsul iminent al civilizaţiei, deoarece distrugem sistemele care susţin viaţa pe nava spaţială Pământ, dublând numărul de pasageri (populaţia lumii) la fiecare 30 de ani, sporindu-ne cererea de resurse naturale limitate şi poluând astfel planeta.

75 PĂMÂNTUL CA SAT GLOBAL

MINUNILE ŞTIINŢEI ŞI TEHNOLOGIEI AU FĂCUT DIN PLANETA NOASTRĂ O LUME CARE SE MICŞOREAZĂ ŞI I-AU ÎNFRĂŢIT PE TOŢI OAMENII

CE SE POATE SPUNE DESPRE AVERTISMENTELE SUMBRE ALE savanţilor care profeţesc apocalipsa? Ar trebui să le respingem descoperirile şi avertismentele despre populaţie şi poluare drept o ficţiune ştiinţifică?

Poate cel mai bine ar fi să amintim că oamenii din toate timpurile au crezut că nicio generaţie dinainte nu a văzut lucruri atât de îngrozitoare sau de minunate ca ei. În această privinţă nu ne deosebim de strămoşii noştri. Avem impresia că trăim într-o lume ale cărei ameninţări sunt mai teribile şi ale cărei promisiuni sunt mai mari decât toate cele dinainte. Uităm că posibilitatea holocaustului atomic nu e mai terifiant de reală pentru noi decât erau hoardele lui Atilla pentru popoarele înspăimântate din secolul al V-lea şi că binecuvântările materiale ale civilizaţiei noastre ni se par la fel de fabuloase cum le apăreau cele din China contemporanilor lui Li-Po cu

multe veacuri înainte de naşterea lui Hristos. Odată, când norii întunecaţi ai războiului se mai risipiseră, Winston Churchill a spus că, la urma urmelor, omenirea ar putea în curând să o „apuce pe un drum larg, neted al păcii şi îmbelşugării, în loc să dea târcoale şi să tragă cu ochiul pe la porţile iadului".

Statele Unite şi alte state puternic industrializate chiar intră acum într-o epocă postindustrială mai umană. Mai multe persoane sunt angajate pentru a le asigura servicii semenilor în domenii ca educaţia, medicina şi agrementul. Se estimează că veniturile pe cap de locuitor în societăţile post industriale vor fi de 50 de ori mai mari decât în economiile preindustriale.

Probabil că în viitor tuturor persoanelor li se vor garanta salarii minime şi servicii sociale de bază. În ţările post industriale educaţia va fi un proces care va dura toată viaţa. Probabil că în anii maturităţii veţi participa la cursuri periodice de formare pentru alte cariere, urmând poate chiar şi patru specializări diferite în decursul vieţii. Va fi un aspect esenţial, deoarece numărul mai mare de ore libere va deschide noi oportunităţi pentru împlinirea personală.

Succesul misiunii *Apollo 11* a transformat Luna într-o provincie a omului. Însă la nivel psihologic a realizat mai mult. Acum oamenii cred că nimic nu ar trebui să stea în calea construirii unei lumi mai bune, în care toţi locuitorii pământului să se bucure de o „viaţă bună", adică de mai mult timp liber, siguranţă economică, dreptate socială şi un mediu curat, sănătos. Bineînţeles, competenţele tehnice şi ştiinţifice care au dus omul pe Lună nu pot fi utilizate pentru a opera miracole similare cu fiinţele umane, care nu pot fi programate matematic. Însă multe persoane cred acum că o ţară capabilă să exploreze Luna e cu siguranţă în stare şi să facă viaţa pe pământ mai sigură, mai confortabilă şi mai satisfăcătoare.

În ziua de astăzi multă lume se îngrijorează mai puţin pentru insuficienţa bunurilor materiale şi mai mult pentru cali — ta tea propriei vieţi. Calitatea vieţii cuiva e determinată de frumuseţea şi puritatea mediului natural, de libertatea de a se ocupa cu activităţi plăcute în timpul liber, chiar cu preţul pierderii unei părţi din venit şi al reducerii producţiei. Muncitorii speră într-o săptămână de lucru mai scurtă, pentru a se bucura de mai multe ceasuri de răgaz în care să facă ceea ce le place. Am văzut numeroasele miracole tehnologice din generaţia trecută: televiziunea, informatica, explorarea cosmică, învingerea unor boli şi tehnologia erei spaţiale.

Din multele realizări ale Revoluţiei Industriale, probabil că progresul în domeniul electronicii e cel mai semnificativ pentru civilizaţia mondială. El a făcut posibilă epoca spaţiului. Începând cu jumătatea secolului al XIX-lea, vocea umană a fost amplificată de telegraf, telefon şi radio, până a ajuns în toate colţurile pământului.

După inventarea fotografiei, şi pozele au fost trimise prin cablu, puse în circulaţie, iar acum, prin intermediul televiziunii, evenimentele pot fi înregistrate în timp ce se petrec. Fără cuvintele convingătoare revărsate din difuzoarele radio, naţionalismul tânăr al africanilor negri, al locuitorilor din sud-estul Asiei sau al arabilor nu s-ar fi putut bucura de acelaşi avânt.

Datorită perfecţionării sateliţilor de comunicaţii, începând cu Early Bird în 1965, pentru prima oară în istorie lumea poate fi adusă laolaltă prin cuvintele rostite. Până acum, ştirile instantanee nu existau decât la nivelul satelor. Vizionarii cred că acest tip de comunicare instantanee va crea un sat global şi că în ultimă instanţă graniţele naţionale se vor estompa, devenind perimate. Problemele altor ţări ne vor fi atât de familiare încât vor părea ale noastre. Deosebirile dintre oameni, care creează suspiciune şi ostilitate, vor tinde să se diminueze. Într-adevăr, e posibil ca nu peste mult timp cu toţii să vorbim o a doua limbă, globală. Persoane din Arctica şi până la tropice vor putea împărtăşi beneficiile educaţiei, ştirile despre evenimente importante, ba chiar şi simfoniile interpretate în marile centre urbane.

Pare limpede că, deşi lumea e mai primejduită ca niciodată, omenirea are mijloacele de a colabora pentru prevenirea unui dezastru de proporţii — un nou război mondial, suprapopularea sau poluarea ireversibilă. Alarma a fost dată la Naţiunile Unite şi purtată de mijloacele moderne de comunicare în toate cele patru zări ale lumii. Cu hotărâre şi curaj, omul va triumfa.

76 ÎNCEPUTURILE EPOCII HIGH-TECH

TEHNOLOGIA AVANSEAZĂ ŞI IZBUCNESC NOI RĂZBOAIE

PROBABIL CĂ OAMENII DIN TOATE TIMPURILE AU INSISTAT ŞI vor insista că epoca lor e cea mai dramatică, captivantă şi provocatoare din lunga istorie a umanităţii. Aterizarea pe Lună în iulie 1969 a părut să marcheze o nouă etapă a ingeniozităţii şi triumfului omenesc. Deceniul 1960 a fost, în mare parte, o perioadă foarte optimistă; anii ’70, nu. În anii ’70 şi la începutul anilor ’ 80, chiar şi cele mai mari realizări ştiinţifice au părut binecuvântări cu două feţe. Iar câteva dintre problemele constante ale condiţiei umane au refuzat cu încăpăţânare să dispară. Descurajarea războiului nuclear şi protejarea mediului înconjurător constituie probabil cele mai mari provocări pe care le-a înfruntat vreodată omenirea.

Se pare că progresele extraordinare aduse de ştiinţă ţărilor avansate din punct de vedere tehnologic şi persoanelor care şi le pot permite nu cunosc limită. Programele de explorare spaţială dezvoltate de Statele Unite şi Uniunea Sovietică au continuat cu un preţ ridicat. Ambele puteri au trimis nave cosmice departe în univers. În 1970 s-a

desfăşurat la mare distanţă în spaţiu o operaţiune dramatică de salvare, când explozia unui rezervor de oxigen din modulul navei *Apollo 13* a pus în pericol viaţa astronauţilor. Câţiva ani mai târziu, o navă fără echipaj uman a transmis fotografii de aproape cu Saturn, dezvăluind câteva din secretele inelelor sale. Aceste nave se pot deplasa cu viteze care ating 80.000 km/h. *Viking I* a aterizat pe Marte în 1976, transmiţând fotografii pentru ştirile de noapte la televizor. În cosmos circulă atât de mulţi sateliţi, încât e posibil ca noi, cei de pe pământ, să începem să ne facem griji în legătură cu „deşeuri spaţiale” care ar putea să ne cadă pe planetă. E posibil ca progresele în programele spaţiale susţinute de Statele Unite şi Uniunea Sovietică să fi fost realizate în vederea altui obiectiv: războiul, care ar putea transforma popularul serial *Star Wars* şi jocurile video din sălile de distracţii într-o realitate terifiantă.

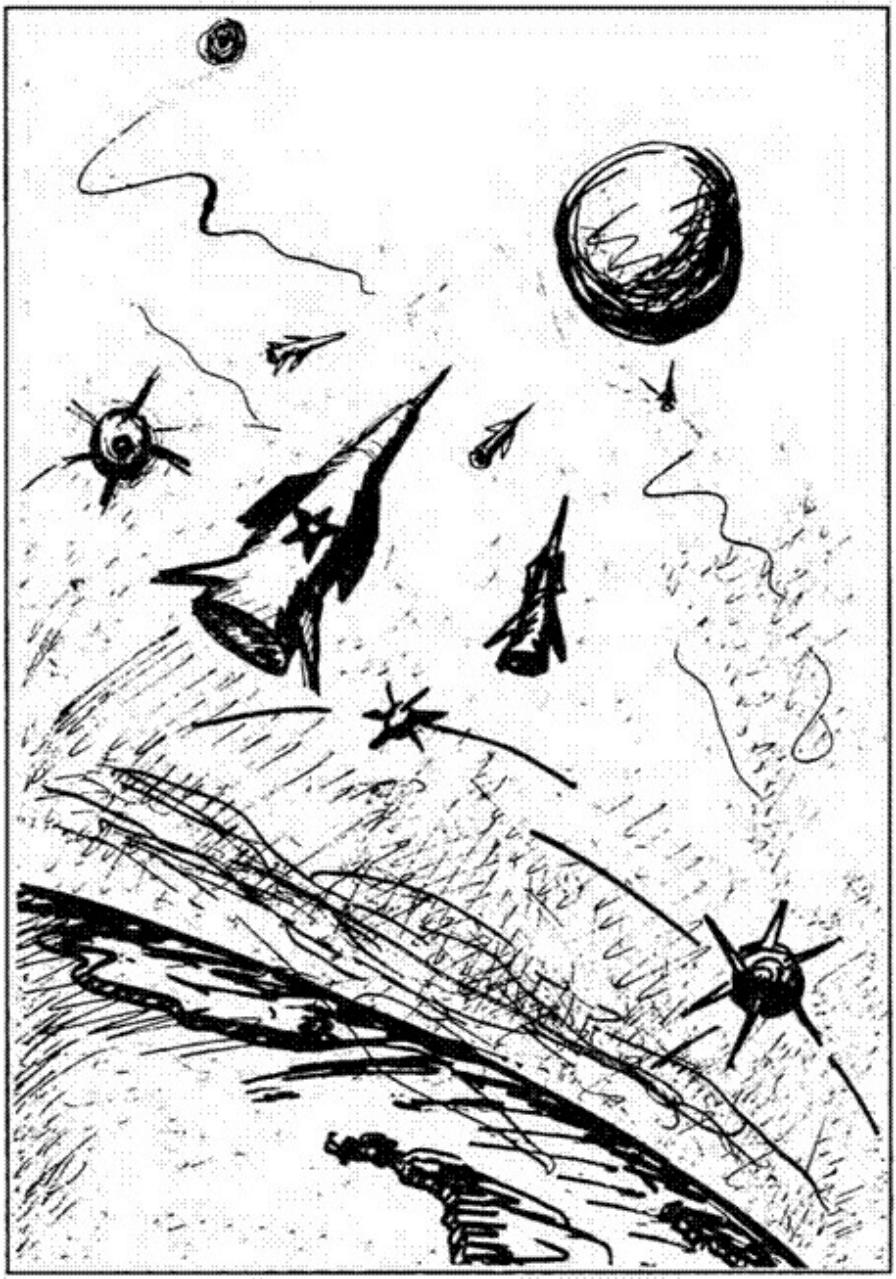

CURSA SPAŢIALĂ

Înapoi pe *terra firma*, revoluţia electronică, cel mai recent stadiu al Revoluţiei Industriale, a avut un impact incredibil asupra vieţii noastre, de la modul în care realizăm operaţiuni bancare până la felul în care gătim mâncarea. Un computer care acum douăzeci de ani ocupa efectiv o încăpere întreagă s-a redus la dimensiuni de buzunar. Trăim în era „computerului personal”. Se prea poate ca informatica

(„cunoştinţele de utilizare a computerului”) să devină obligatorie pentru studenţi şi elevi, la liceu şi în unele gimnazii. Jocurile video computerizate au ajuns în vogă spre sfârşitul anilor ’70. Acum avioanele pot zbura practic singure. Telecomunicaţiile instantanee şi procesoarele de text au modernizat activităţile comerciale şi sistemul de învăţământ, ducând la rivalităţi economice îndârjite între corporaţia gigantică IBM şi competitorii săi, dar şi între Japonia şi Statele Unite. Prin anii ’50, când s-a aflat prima oară de computere, s-a vorbit despre faptul că epoca „butonării” ar putea duce în cele din urmă la atrofierea corpului din cauza inactivităţii. Când apăsăm butoane, doar degetele noastre fac activitate fizică. În unele domenii computerele au înlocuit munca manuală la un nivel fără precedent. Roboţii computerizaţi instalaţi la benzile de asamblare din fabricile de automobile din Detroit şi Japonia par să dea viaţă primelor romane de science-fiction. Chiar dacă puţini neagă contribuţia masivă a computerelor la facilitarea a numeroase aspecte ale vieţii, ea a implicat şi un cost pentru indivizi. Revoluţia computerelor a creat o categorie nouă de personal funcţionăresc instruit în utilizarea computerelor. Pe de altă parte, în diverse ramuri industriale numărul locurilor de muncă s-a redus din cauza computerelor, contribuind într-o anumită măsură la ratele mai ridicate ale şomajului în unele domenii de producţie. Computerul a „dezumanizat” afacerile, reducând contactele personale. Într-adevăr, în unele industrii computerele au crescut semnificativ productivitatea, dar au înlesnit, totodată, acumularea puterii economice în mâinile câtorva companii gigantice, deoarece doar firmele mari îşi pot permite să ţină pasul cu progresele rapide şi costisitoare din tehnologia informatică. Cele mai puţin capabile să intre în competiţie rămân în urmă. Dezvoltările în tehnologia electronică au şi potenţialul de a lărgi mai mult prăpastia dintre ţările bogate şi cele sărace. Iar unele persoane îşi fac griji, oarecum justificat, în legătură cu utilizarea pe care ar putea-o da computerului guvernul — mai exact colectarea informaţiilor despre cetăţeni prin apăsarea unui singur buton. Protejarea informaţiilor computerizate stocate de guverne, companii, universităţi şi spitale s-ar putea dovedi dificilă. Ce se întâmplă când o companie rivală sau o putere străină reuşeşte să acceseze computerul altcuiva? Se vor rescrie oare legile astfel încât să pedepsească furtul de informaţii computerizate, ca în cazul spargerii de locuinţe sau magazine? Până în momentul de faţă computerul a fost prietenul omenirii, însă i-ar putea deveni duşman dacă cetăţenii vor fi supuşi arbitrar practicii pe care un expert a numi-o „violenţa tăcută” a computerului.

Știința geneticii a făcut progrese uimitoare, permiţându-le savanţilor să înţeleagă alcătuirea corpului uman mai bine ca niciodată. Anumite posibilităţi sunt şi reconfortante, şi neliniştitoare. Pe măsură ce

înţelegem genele umane, se conturează posibilitatea de a prevedea ce indivizi pot moşteni anumite boli ori sunt deosebit de predispuşi să le contracteze la un moment dat în viaţă. Concomitent, medicii pot determina structura genetică a bebeluşilor înainte de naştere; aflarea sexului fătului şi prezenţa anumitor forme de retardare mintală sunt doar primii paşi. S-ar putea ca în curând să depistăm predispoziţia unui făt la boli ca distrofia musculară sau hepatita. Astfel de „monitorizări" prenatale pentru depistarea devierilor genetice devin din ce în ce mai sofisticate.

Totuşi, odată cu strădania savanţilor de a înţelege mai profund originile şi caracteristicile genetice ale bolilor care afectează omenirea, se ridică inevitabil anumite întrebări etice.

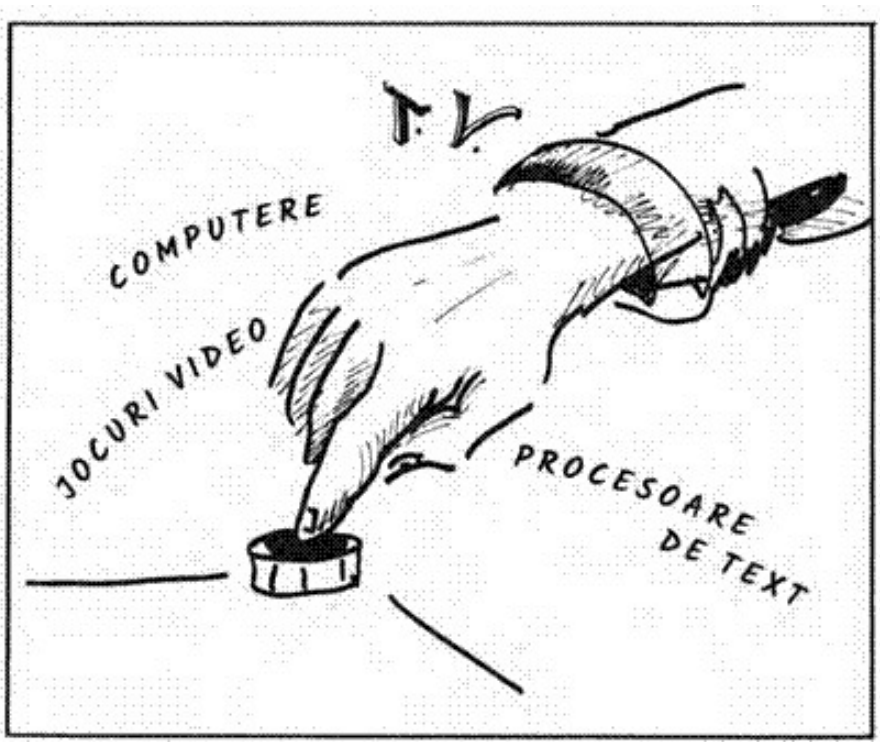

EPOCA BUTONULUI

Ar trebui medicii să aibă competenţa de a modifica anumite aspecte ale naturii umane? Oare familiile vor fi tentate să întrerupă sarcina unui făt la care medicii au depistat riscul de a contracta o boală peste 40 de ani? Poate cineva să fie refuzat de un angajator deoarece oamenii de ştiinţă au constatat că structura sa genetică sugerează posibilitatea unei afecţiuni cândva în viitor? Manipularea genetică a creat deja un şoarece supradezvoltat; ce implicaţii pot avea, în viitorul îndepărtat, asemenea intervenţii asupra naturii umane?

Şi alte progrese majore în ştiinţă şi tehnologie au generat ameninţări. În 1979, o scurgere de apă radioactivă la centrala nucleară de la Three Mile Island, în Pennsylvania, a pus în pericol siguranţa întregii regiuni învecinate. Timp de câteva zile specialiştii au încercat să răcească reactorul nuclear pentru a preveni „topirea", o supraîncălzire a centralei care ar fi dus la degajarea de materiale radioactive pe zone de sute de kilometri dens populate. Locuitorii oraşelor din apropierea centralei au aşteptat neliniştiţi, gata să-şi abandoneze căminele în caz de dezastru. Din fericire, experţii au reuşit să evite catastrofa. Însă ameninţarea acestui accident a ridicat noi întrebări în legătură cu siguranţa şi eficienţa energiei atomice ca alternativă fezabilă la petrol. După câţiva ani, decidenţii politici au început să se lupte cu problema demontării centralelor nucleare după scoaterea lor din uz, un aspect pe care constructorii originari poate nici nu l-au luat în considerare.

Cursa înarmării nucleare rămâne în continuare un pericol şi mai mare pentru planeta noastră, mai ales că ea nu mai implică doar două puteri, Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Marea Britanie, Franţa şi China au negreşit capacitatea de a purta un război nuclear. Probabil şi India, Pakistanul (două ţări care se duşmănesc de moarte), Israelul, Africa de Sud şi, poate, Argentina. An de an, supravieţuitorii bombelor atomice din 1945 la Hiroshima şi Nagasaki se întrunesc pentru a reaminti lumii ororile incredibile care s-ar putea întâmpla din nou. Nu putem decât să sperăm că omenirea a învăţat o lecţie.

Nici mediul înconjurător din Statele Unite şi alte ţări nu s-a descurcat prea bine. S-a constatat că aruncarea chimicalelor toxice şi a altor reziduuri periculoase în multe oraşe creează riscuri grave la adresa sănătăţii, impunând evacuarea unui număr mare de persoane, ba chiar a unor oraşe întregi. Nu demult, Agenţia pentru Protecţia Mediului, înfiinţată în primul rând pentru protejarea Statelor Unite, a permis companiilor mari să polueze în continuare mediul. „Ploaia acidă" a devenit un litigiu diplomatic între Canada şi Statele Unite, deoarece poluanţii produşi în SUA au fost purtaţi prin aer în Canada, unde au căzut pe sol sub forma precipitaţiilor contaminate, ucigând peştii şi plantele din lacuri îndepărtate. Chiar şi călătoriile cu avioanele supersonice au generat o ciocnire similară între progresul tehnologic şi necesităţile omului. În 1976, primul avion supersonic de linie, Concorde, rodul unei parteneriat între Franţa şi Marea Britanie, a redus la aproape jumătate timpul necesar traversării Atlanticului. Concorde leagă Parisul şi Londra de New York şi Washington, iar zborul ia ceva mai mult de trei ore. Însă mulţi sunt îngrijoraţi de consecinţele ecologice ale transportului supersonic. Pe deasupra, costul biletelor la Concorde era prohibitiv pentru aproape toată lumea. Din aceste motive, Congresul Statelor Unite a refuzat să aprobe

fonduri pentru o linie americană civilă cu avioane supersonice.

Francezilor le revine meritul pentru cea mai impresionantă îmbunătăţire în transportul feroviar. Japonia avea de mult un tren „glonţ" care asigura legătura între principalele oraşe când francezii au inaugurat TGV („tren de mare viteză") în septembrie 1981. Trenul francez era şi mai rapid, putându-se deplasa în siguranţă la viteze de până la 355 km/h. TGV a redus la sub două ore călătoria de 462 de kilometri de la Paris la Lyon, al doilea oraş ca mărime al Franţei, parcursă cu o viteză medie de aproape 240 km/h. Acest tren transportă zilnic mii de persoane, iar rapiditatea îi permite să concureze cu succes cu avionul.

Ploaia acidă, deşeurile toxice şi poluarea atmosferică şi acustică sunt probleme relativ noi. În anii '70, cea mai veche problemă a lumii, foametea, era la fel de gravă ca întotdeauna. La sfârşitul lui 1974, rezerva mondială de cereale a atins minimumul ultimilor 26 de ani. S-a estimat că jumătate de miliard de indivizi din toată lumea nu au avut suficientă mâncare. În fiecare săptămână, aproximativ 10.000 de persoane se stingeau din viaţă în Africa, Asia şi America Latină. Pentru Bengalul de Vest, specialiştii au estimat că 15 milioane de oameni mureau de foame. Aşa-numita Revoluţie Verde a sporit randamentul agriculturii şi a creat mai multe terenuri cultivabile în numeroase regiuni din lume. Dar nici această veste bună nu ajungea pentru acoperirea nevoii de alimente în faţa creşterii demografice rapide şi a schimbărilor în clima planetei.

Populaţia planetei noastre a continuat să crească cu aproximativ 200.000 de persoane zilnic, adică 7,5 milioane pe an. În ianuarie 1984 pe Pământ existau circa 4,7 miliarde de persoane. S-a estimat că aceeaşi rată a creşterii demografice va dubla populaţia lumii până la sfârşitul acestui secol, care nu mai este atât de departe. Oraşe ca Singapore, Ciudad de Mexico, Calcutta şi Rio, ale căror resurse erau deja suprasolicitate de numărul enorm de locuitori, au fost inundate cu mii de emigranţi săraci din zonele rurale, mulţi trăind în cartiere de cocioabe ridicate la periferia metropolelor înfloritoare. În pofida unei încetiniri a creşterii demografice în ultimii ani — de exemplu în China, India, Rusia şi unele ţări occidentale —, resursele alimentare sunt din ce în ce mai suprasolicitate de numărul de oameni în continuă creştere. Amplificând această problemă enormă, clima planetei a început să se schimbe prin 1970. Iernile aspre şi secetele pârjolitoare au devenit ceva obişnuit în multe zone din lume. Unii curenţi oceanici şi-au modificat traiectoria, cu rezultate dezastruoase. De exemplu, când curenţii s-au îndepărtat de coasta peruană, populaţia de anşoa a fost aproape nimicită. Anşoa constituie o sursă de proteine în furajele pentru animale. Rezultatul a fost o diminuare a stocurilor de carne. Pentru prima oară în douăzeci de ani, producţia

globală de alimente a scăzut, reducându-se cu aproximativ 33 de milioane de tone.

PLOAIA ACIDĂ

Oricât de minore ar putea părea într-un grafic, schimbările climatice au avut un impact dramatic şi dezastruos asupra perioadei de vegetaţie din unele ţări. De exemplu, faţă de anii ’40 temperatura globală medie a coborât cu 0,55 de grade Celsius. Această scădere a temperaturii a micşorat cu zece zile perioada de vegetaţie în multe ţări de pe latitudinile temperate ale Pământului, adică în cele mai productive regiuni. Grâul şi orezul, culturile asociate mai strâns cu Revoluţia Verde, sunt deosebit de vulnerabile la schimbările climatice. O scădere a umidităţii afectează negativ recoltele de cereale. O intensificare a vânturilor reci care suflă în jurul planetei a împiedicat formarea vânturilor ecuatoriale încărcate de umiditate, care aduc ploaia în numeroase regiuni. Africa de Vest şi India au suferit secete teribile. Pe de altă parte, creşterea poluării din atmosferă poate cauza un efect „de seră”, încălzind anumite regiuni ale globului. Dacă enorma calotă polară începe să se topească, nivelul oceanelor ar putea creşte periculos, unele oraşe litorale fiind ameninţate de inundaţii.

Creşterea demografică, schimbările climatice şi limitările Revoluţiei Verzi au contribuit la lărgirea prăpastiei dintre ţările bogate şi cele sărace. Oamenii au început să vorbească şi despre diferenţe între „nord şi sud”, nu doar între „est şi vest”, comparând popoarele nordice mai prospere cu vecinii mai puţin dezvoltaţi din sud.

Foamea a riscat să devină sursa unui conflict global. Uneori oamenii desemnează ţările care nu sunt nici industriale şi capitaliste, nici comuniste, prin expresia Lumea a Treia, deşi, în timp, multe dintre aceste ţări au optat pentru una dintre tabere. Deosebirile în creşterea economică a ţărilor i-au făcut pe unii economişti să subîmpartă Lumea a Treia cu populaţia ei de două miliarde de persoane în trei segmente: „lumea a treia" cu suficiente materii prime pentru a atrage investiţiile şi tehnologia străine (ţări ca Zair, Maroc, Brazilia); „lumea a patra", cu o anumită cantitate de materii prime, dar fără capital (ca Peru şi Republica Dominicană), şi „lumea a cincea", acele ţări lipsite de materii prime şi incapabile să producă alimente suficiente pentru supravieţuirea propriei populaţii. Astfel de state, precum Ciad şi Etiopia în Africa sau Bangladesh în Asia, au suferit secete letale în anii '70. Nenorocirea acestor ţinuturi ajunse la sapă de lemn a fost agravată de războaiele civile.

De parcă nu ar fi fost de ajuns, refuzul temporar al ţărilor arabe de a vinde ţiţei Occidentului, embargoul petrolier din octombrie 1973, a iniţiat o perioadă în care preţul energiei a urcat vertiginos pe mai toată planeta. În următorii zece ani, preţul benzinei a crescut de patru ori, în Statele Unite ajungând de la circa 30 de cenţi pe galon la un maximum de peste 1,40$ — chiar și așa, un preț mult mai mic decât în Europa Occidentală. Embargoul a avut un impact imediat în Statele Unite şi a provocat cozi lungi la benzinării. Limita de viteză s-a redus de la 110 la 85 de km/h, în scopul economisirii de combustibil. Americanii au călătorit mai puţin cu maşina şi avionul, deoarece costul biletelor de avion s-a mărit odată cu scumpirea combustibilului. Multe oraşe şi companii au demarat programe de „partajare a maşinilor" pentru a-i încuraja pe automobilişti să împartă energia şi costurile. Americanii, care întotdeauna deţinuseră maşini mari, cumpărau acum modele mai mici şi cu un consum eficientizat de combustibil, fabricate într-o proporţie tot mai mare în Japonia. Pe parcursul anilor următori, oamenii s-au adaptat la preţurile mai ridicate ale energiei menţinând temperaturi mai mici în locuinţe şi birouri pe timpul iernii. Unii americani au reacţionat vehement la aceste privaţiuni, învinuind ţările producătoare de petrol, îndeosebi pe arabi, pentru schimbarea stilului de viaţă american. „Suntem asemenea unui castel", a remarcat un specialist în criza energetică, „un castel medieval splendid care se apăra de atacatorii străini. După care ne-am dat brusc seama că sursa de alimentare cu apă se află în afara castelului." Britanicii au descoperit petrol în Marea Nordului; Mexic şi Venezuela au prosperat ca ţări producătoare de petrol, cel puţin până la începutul anilor '80, când preţul la petrol a scăzut din nou. Americanii şi europenii de rând au trebuit să accepte câteva modificări ale stilului de viaţă. Erau invidioși pentru petrolul de sub

nisipurile Orientului Mijlociu. Problema ţiţeiului şi energiei, care a pus Statele Unite în dezavantaj faţă de Uniunea Sovietică — care avea acces la mai multe rezerve petroliere —, a afectat strategiile diplomatice ale preşedinţilor americani şi deciziile domestice ale oamenilor de rând confruntaţi cu preţurile în creştere ale combustibilului şi cu iernile reci.

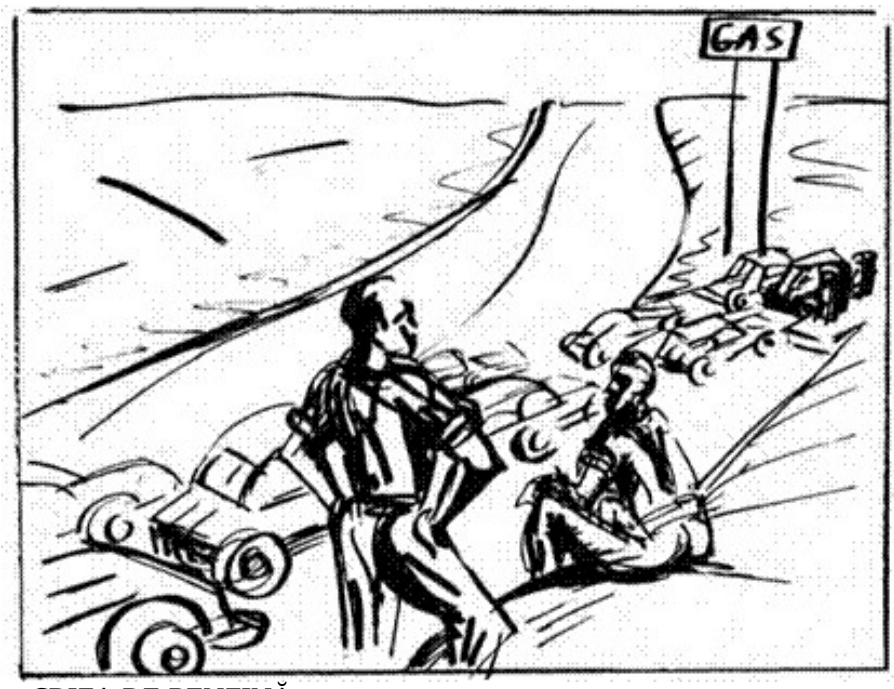

CRIZA DE BENZINĂ

Revoluţia Iraniană din 1978–79 a adus o a doua perioadă de scumpire a petrolului. Preţul barilului a crescut de peste zece ori faţă de media anterioară primei scumpiri şi embargoului originar. Pe de altă parte, şi cererea s-a micşorat, deoarece americanii și-au redus consumul de energie. Procentul Statelor Unite în consumul global de petrol a căzut de la 31% în 1970 la 25% în 1982. În 1983, o gospodărie medie americană utiliza cu o cincime mai puţină energie decât în momentul impunerii embargoului. Controlul guvernamental asupra industriei petroliere se încheiase, fapt care a intensificat producţia şi a adus companiilor petroliere profituri enorme „picate din cer”. Concomitent, controalele mai laxe în privinţa poluării au permis arderea altor tipuri de combustibil, în special a cărbunelui, care continua să fie o resursă uriaşă în Statele Unite. În 1977 s-a deschis conducta de 7,7 miliarde de dolari Trans-Alaska, care aduce petrol din acest stat mare şi bogat în minerale. În acelaşi timp, companiile producătoare de automobile au construit maşini mai eficiente din

punctul de vedere al consumului de combustibil. Între 1973 şi 1983, distanţa parcursă cu un galon de benzină s-a dublat la majoritatea maşinilor.

În 1983 a survenit o relativă „saturare" sau o ofertă excedentară de petrol; preţurile la petrol s-au stabilizat şi chiar s-au micşorat temporar; unele state producătoare de petrol, dar relativ sărace, ca Venezuela, Mexic şi Nigeria, care primiseră împrumuturi considerabile, s-au aflat în imposibilitatea de a-şi plăti datoriile naţionale, fapt care a stârnit teama unei crize financiare internaţionale. Însă costurile economice ale deficitului de petrolul persistă. Criza petrolului şi costurile mai ridicate la energie au scurtcircuitat progresul în multe ţări subdezvoltate care nu dispun de surse proprii de energie. Pe de altă parte, statele din Orientul Mijlociu bogate în petrol au câştigat sume de bani — în principal dolari americani — cu care nu ştiau ce să facă. Rezerva petrolieră a transformat Kuweitul în cea mai bogată ţară din lume din perspectiva venitului pe cap de locuitor. Arabii au cumpărat cu dolari americani numeroase bunuri imobiliare în Europa şi Statele Unite. Pentru mulţi europeni şi americani, lumea părea să se fi întors cu susul în jos, deoarece Occidentul devenise un „raion de reduceri" pentru statele cu mult petrol. Criza energetică a corodat încrederea Statelor Unite, făcându-i pe americani să se întrebe dacă mai puteau considera că totul e posibil. De asemenea, poziţia ţării în economia mondială s-a schimbat. Industriile siderurgică, automobilistică şi electronică din SUA s-au clătinat în confruntarea cu substanţiala competiţie străină, deoarece produsele japoneze şi germane, adesea superioare tehnologic şi fabricate mai ieftin, au inundat piaţa americană.

În politica externă, niciun conflict nu a împovărat atât de mult sufletul poporului american ca Războiul din Vietnam. Implicarea americană în acest teritoriu frământat începuse formal în deceniul 1950. În bătălia de la Dien Bien Phu din mai 1954 forţele comuniste conduse de Ho Şi Min îi învinseseră pe francezi, care colonizaseră ţara. La o conferinţă desfăşurată la Geneva, în Elveţia, Vietnamul a fost împărţit în două state, de nord şi de sud, iar Ho Şi Min a format un guvern comunist în nord. Ngo Dinh Diem a devenit premierul Vietnamului de Sud, susţinut de Statele Unite. În 1955, posibilitatea reunificării s-a evaporat în momentul în care Statele Unite au acceptat decizia lui Diem de a refuza organizarea alegerilor ce ar fi putut duce la unirea Vietnamului. În sud, războiul de gherilă între susţinătorii comuniştilor şi guvernul sud-vietnamez a devenit o scenă la ordinea zilei. Câţiva consilieri militari americani au fost asasinaţi în iulie 1959.

Patru ani mai târziu, guvernul dictatorial al lui Diem s-a confruntat cu mai multe valuri de protest. Când americanii nu s-au mai implicat,

a fost înlăturat şi executat. În nouă luni de zile s-au succedat 13 guverne, pe măsură ce Vietcong[48] — comuniştii sud-vietnamezi — şi-au întărit poziţia în zonele rurale şi au lansat un război total împotriva guvernului din Vietnamul de Sud.

Implicarea Statelor Unite în războiul civil vietnamez a „escaladat” — unul dintre cuvintele care au ajuns să simbolizeze anii ’60. În 1964, preşedintele Lyndon Johnson a solicitat Congresului adoptarea unei rezoluţii care îl invita să facă „toate demersurile necesare” în Asia de Sud-Est. Preşedintele a pretextat faptul că vasele nord-vietnameze atacaseră distrugătoarele americane din Golful Tonkin. În 1965 au fost trimişi în Vietnam puşcaşi marini americani. O altă lovitură de stat în Vietnamul de Sud, de această dată organizată de armata sud-vietnameză, i-a adus la putere pe generalul Nguyen Van Thieu ca şef de stat şi pe mareşalul Nguyen Cao Ky în funcţia de premier. Până la sfârşitul lui 1965, în Vietnam ajunseseră aproximativ 150.000 de soldaţi americani. Trei ani mai târziu, forţele americane în Vietnam numărau peste jumătate de milion de oameni.

Aşadar Statele Unite luptau la capătul celălalt al lumii într-un război nedeclarat, pe care tot mai mulţi cetăţeni americani nu îl considerau necesar, moral sau cu o miză care să justifice costurile imense în bani şi vieţi omeneşti. Primele dezbateri publice despre şi contra războiului (numite „conferinţe”) s-au desfăşurat în campusurile universitare încă din primăvara lui 1965. Studenţii şi-au ars sfidător ordinele de recrutare. În 1967, pe măsură ce luptele s-au extins şi în zona demilitarizată dintre nord şi sud, valuri de avioane americane au început să bombardeze nordul. Însă nici bombele aruncate de sus, nici soldaţii de la sol nu au putut anihila Vietcong, sprijinit de unităţi din nord. La 30 ianuarie 1968, Vietcong a lansat ofensiva Tet, atacând practic toate oraşele sudice importante. În ciuda înfrângerii finale a ofensivei Tet, forţele comuniste au dat o lovitură majoră Vietnamului de Sud. Au demonstrat că puteau organiza o campanie militară majoră în sud, continuând simultan să-i hărţuiască pe sud-vietnamezi şi americani cu luptele de gherilă. Ofensiva Tet a mai dat lumii şi una dintre cele mai îngrozitoare imagini ale războiului, o fotografie pe care milioane de persoane au văzut-o pe ecranul televizorului. Şeful Poliţiei Naţionale sud-vietnameze a fost imortalizat de cameră împuşcând cu pistolul un prizonier în tâmplă. O imagine şi mai cumplită este cea a unei ţărănci îngrozite cu un copil desfigurat oribil de substanţa numită napalm, lansată de avioanele americane.

În America, preşedintele Johnson a anunţat că nu va candida pentru un al doilea mandat în 1968, iar între reprezentanţii Statelor Unite şi cei ai Vietnamului de Nord s-au demarat în sfârşit negocieri de pace la Paris. Senatorul Eugene Mecarthy a candidat pentru învestitura democrată ca preşedinte având ca punct principal în program opoziţia

faţă de război. Richard Nixon, care l-a învins pe Hubert Humphrey, candidatul democraţilor la prezidenţiale, a pus accentul pe negocierile secrete în convorbirile de la Paris şi a încercat să obţină „vietnamizarea" conflictului. Însă protestele contra războiului au luat amploare în Statele Unite, îndeosebi în toamna lui 1969.

VIETNAM

În aprilie 1970, preşedintele Nixon a trimis soldaţi în Cambodgia pentru a ataca zonele unde Vietcong se găsea relativ în siguranţă peste graniţă. Bombardamentele masive au ucis mii de săteni. În Statele Unite au urmat valuri de protest, în special în rândul studenţilor universitari, una dintre demonstraţii culminând cu împuşcarea a patru studenţi neînarmaţi la Kent State University de către Garda Naţională. În primăvara lui 1972, comuniştii au lansat o nouă ofensivă majoră. Nixon a ordonat navelor americane să mineze portul Haiphong şi alte bazine portuare majore. Convorbirile secrete se îndreptau deja spre o retragere a americanilor din conflict. În iunie 1972, luna în care scandalul efracţiei Watergate a aruncat o umbră enormă asupra preşedintelui Nixon şi a vieţii politice americane, majoritatea trupelor americane au fost retrase din Vietnam.

În ianuarie 1973 s-a semnat un acord de pace, dar războiul — pentru vietnamezi — era departe de a se fi terminat. Ambele părţi au încălcat armistiţiul. Armata sud-vietnameză, confruntată cu tăierea fondurilor militare din partea Statelor Unite şi slăbită de corupţie şi

indiferenţă, a abandonat treptat regiunea muntoasă. Vietcong a acaparat unul câte unul oraşele sudice. În 1975, Vietnamul de Sud a căzut în mâinile forţelor comuniste. Camerele de televiziune au surprins iarăşi cele mai memorabile momente ale acestui război dezastruos, cu americanii şi civilii sud-vietnamezi îmbulzindu-se disperaţi spre elicoptere după ce Saigonul „a căzut" sau „a fost eliberat" (în funcţie de punctul de vedere al fiecăruia — istoria pare adeseori să fie o chestiune de „capra cărui vecin a murit"). Până la sfârşitul lui 1976, Laos şi Cambodgia deveniseră şi ele comuniste.

Cel mai lung război purtat de Statele Unite se sfârşise. Peste

56.000 de americani muriseră în Vietnam, o cifră mică pe lângă cei aproximativ 1.250.000 de vietnamezi răpuşi. Vietnamul a lăsat multe cicatrici în America deceniului 1970 şi de la începutul anilor '80. În primul rând, televiziunea îl adusese în sufrageriile americanilor. Iar costurile au fost enorme. Se cheltuiseră peste 140 de miliarde de dolari, o sumă ce a alimentat inflaţia în SUA. Şi celelalte costuri au fost mari. Războiul a contribuit la înstrăinarea multor tineri care spre sfârşitul anilor '60 şi la începutul deceniului 1970 erau de vârsta facultăţii. Unii studenţi au scăpat de recrutare plecând în Canada, declarând că nu vor satisface serviciul militar din motive morale, sau chiar mergând la închisoare din cauza convingerii lor că Războiul din Vietnam, şi războiul în general, este ceva greşit. Campusurile americane au explodat de furie, au fost zguduite de proteste şi, uneori, de violenţă. Unii protestatari radicali au încercat să „aducă războiul acasă". În 1970, o explozie provocată de un activist care se opunea războiului a ucis un cercetător dintr-o universitate americană. Însă războiul a atins conştiinţa Americii. Un locotenent american a fost condamnat pentru crime în masă în urma acţiunilor comise împotriva civililor în 1968 la My Lai, în Vietnam. Bombardarea brutală a Vietnamului de Nord în ziua de Crăciun, în 1972 — chiar după ce secretarul de stat Henry Kissinger promisese înaintea alegerilor din noiembrie că pacea era „la uşă" — i-a înfuriat pe mulţi americani. Mai mult, războiul a provocat tensiuni grave în relaţiile dintre America şi aliaţii săi. Ambasadele americane din aproape toate ţările lumii au fost ţinta unor demonstraţii. Daniel Ellsberg, care a dezvăluit conţinutul „Dosarelor Pentagonului", unde se vorbea despre un război american secret în Cambodgia presupus „neutră", a obligat ţara să se confrunte cu moralitatea propriilor politici. Şi totuşi, în ciuda carnajului, cetăţenii americani au grăbit încheierea războiului. Experienţa din Vietnam a obligat Statele Unite să-şi reanalizeze rolul în lume.

Scandalul Watergate a slăbit şi mai mult încrederea în sine a americanilor, deja zguduită profund de Războiul din Vietnam. Richard Nixon, vicepreşedintele lui Dwight Eisenhower din 1952 până în 1960, nu reuşise să-şi depăşească pe deplin reputaţia de „Tricky Dick",

„Dick cel Şmecher”, ce data de la începuturile carierei sale politice. Victorios în faţa lui Hubert Humphrey la alegerile din 1968, republicanul Nixon a fost ales cu o majoritate covârşitoare împotriva lui George Megovern în 1972. Puţini au acordat atenţie arestării, mai devreme în luna iunie, a cinci bărbaţi prinşi în timp ce instalau microfoane în sediul Comitetului Naţional al Partidului Democrat din clădirea Watergate în Washington D.C. Faptul că cei cinci „spărgători” aveau legături cu CIA şi cu comitetul pentru realegerea lui Nixon a influenţat în mică măsură rezultatul alegerilor.

Totuşi, procesul spărgătorilor de la Watergate a scos la iveală faptul că aceştia erau „pedepsiţi pe nedrept” în locul unor persoane sus-puse. Pe măsură ce scandalul Watergate a acaparat atenţia opiniei publice, responsabilitatea afacerii murdare a ajuns tot mai aproape de Nixon. Fostul său consilier, John Dean, l-a numit pe preşedinte conspirator în muşamalizarea afacerii Watergate. S-a aflat că Nixon înregistrase conversaţii purtate în Biroul Oval. Preşedintele a încercat să împiedice accesul investigaţiei la benzile cu înregistrări şi i-a cerut procurorului general Elliot Richardson să-l demită pe procurorul special pentru afacerea Watergate, Archibald Cox. Richardson a refuzat, după care şi-a dat demisia. Tentativa fără precedent a lui Nixon de a obstrucţiona procesul judiciar, supranumită „Masacrul de Sâmbătă Seara”, a provocat cereri tot mai vehemente pentru demisia sau punerea sub acuzare a preşedintelui. Când benzile au fost în sfârşit predate procurorului afacerii Watergate, dintr-una lipsea un segment de peste 18 minute. S-a dovedit că spargerea de la Watergate era doar „vârful icebergului”, doar unul dintr-un lung şir de tertipuri murdare şi activităţi ilegale ale funcţionarilor din administraţia Nixon, printre care şi acceptarea de contribuţii electorale ilegale din partea unor mari corporaţii. Benzile au dezvăluit o parte întunecată a mandatului prezidenţial al lui Nixon. Din anturajul lui, unele persoane implicate în delicte au fost condamnate şi închise, inclusiv cei mai apropiaţi colaboratori ai preşedintelui. Nixon însuşi, care minţise în legătură cu această afacere, a demisionat dezonorat în august 1974, pentru a nu fi inculpat de Senat. A fost înlocuit de Gerald Ford, el însuşi numit vicepreşedinte de curând în locul lui Spiro Agnew, care demisionase după ce a răspuns în instanţă că nu contestă acuzaţiile de evaziune fiscală. Gerald Ford i-a acordat o „graţiere deplină, liberă şi absolută” lui Nixon, care s-a retras la proprietatea sa din San Clemente, California, pentru a-şi scrie memoriile. Reputaţia preşedinţiei americane a fost cu siguranţă pătată, însă Constituţia şi populaţia Statelor Unite şi-au dovedit forţa. Gerald Ford părea o persoană oarecum neverosimilă în poziţia de preşedinte al Statelor Unite. Un comentator de televiziune l-a întrebat o dată dacă „putea dobândi din mers calităţile necesare funcţiei”. Pentru mulţi, încrederea publică în

Ford s-a zdruncinat atunci când i-a acordat graţierea prezidenţială lui Nixon, având în vedere că alţi inculpaţi de mai mică anvergură din scandalul Watergate ajunseseră la închisoare. Deşi Ford a restaurat parţial integritatea instituţiei prezidenţiale, el nu a reuşit să-l învingă pe Jimmy Carter, guvernator al Georgiei, la alegerile din 1976. Carter, ales de o coaliţie care reprezenta Sudul, clasa muncitoare şi minorităţile, avea un profil populist. Însă şi reputaţia lui a pălit repede, deoarece s-a dovedit incapabil să facă faţă problemelor economice interne crescânde şi crizelor de politică externă. Încrederea publică în Carter ca şef de stat experimentat şi ferm s-a erodat. A suferit o înfrângere zdrobitoare în faţa lui Ronald Reagan la alegerile din 1980, Carter câştigând doar două state şi Districtul Columbia.

Preşedintele nou ales a promis să reducă rolul guvernului şi să echilibreze bugetul federal, refăcând totodată imaginea de putere a ţării în lume şi scoţând-o din impasul economic. La rândul lui, nici Reagan nu părea cel mai potrivit pentru cea mai de impact funcţie din lume. Având în vedere că Reagan fusese actor, alegerea lui sugera că un sprijin financiar puternic şi o prezentare abilă erau cele mai importante însuşiri ale unui candidat la preşedinţie în epoca televiziunii.

În trecut preşedinţii americani în funcţie aveau un avantaj colosal asupra contracandidaţilor în campaniile electorale. Pe parcursul deceniilor 1960 şi 1970 acest tipar s-a schimbat cu înfrângerea lui Ford şi a lui Carter. Prestaţia preşedinţilor americani e supusă acum unei cercetări amănunţite şi aproape instantanee de către presă. Discursurile lor sunt analizate rapid şi evaluate cu aceeaşi viteză şi atenţie ca prestaţia jucătorilor de baseball din American World Series sau a fotbaliştilor de la Cupa Mondială. Problemele întâmpinate de preşedinţii recenţi în a fi realeşi indică şi scăderea încrederii publice în ei; le-a lipsit abilitatea de a genera încrederea publicului care îi caracteriza pe Franklin Roosevelt, Dwight Eisenhower şi John F. Kennedy.

Anii ’70 au însemnat progrese pentru drepturile femeilor, îndeosebi în Statele Unite. În 1972, Senatul a adoptat Amendamentul constituţional pentru egalitatea în drepturi, pentru a pune capăt discriminării de gen. Totuşi, zece ani mai târziu amendamentul nu fusese încă ratificat de un număr suficient de state pentru a deveni lege. Au existat însă alte schimbări care au ameliorat situaţia legală a femeii. În 1973, Curtea Supremă a legalizat avortul în primele stadii de sarcină. Mai multe femei au intrat în câmpul muncii, inclusiv în domeniile dreptului, medicinii, afacerilor şi învăţământului universitar, chiar dacă în numeroase profesii femeile au continuat să primească salarii mai mici ca bărbaţii pentru aceeaşi muncă prestată. Femeile care candidau şi câştigau funcţii politice nu mai constituiau

ceva inedit. În 1974, Ella Grasso din Connecticut a devenit prima femeie aleasă guvernator al unui stat fără să-şi fi succedat soţul în funcţie. Sandra Day O'Connor, desemnată de preşedintele Reagan, a fost prima femeie la Curtea Supremă. Femeile au făcut paşi semnificativi în sport, deoarece o lege federală a garantat sprijinirea financiară a sportului feminin în licee şi facultăţi. Jucătoare de tenis ca Billie Jean King şi Chris Evert Lloyd s-au impus ca personalităţi sportive de talie naţională. Margaret Thatcher a devenit prima femeie prim-ministru în Anglia, când Partidul Conservator din care făcea parte a câştigat alegerile din 1979. În 1983, Sally Râde a fost prima femeie americană astronaut care a zburat în spaţiu. În cazul a milioane de femei, trecerea treptată la adresarea cu *Ms* în loc de *Miss* sau *Mrs* — ca paralelă la adresarea *Mr*[49] pentru bărbaţi — a contribuit la îmbunătăţirea propriei imagini de persoană completă, fără referire la starea civilă. Toate acestea au reprezentat un început bun. Nu trebuie să uităm nicio clipă că povestea neamului omenesc este şi povestea femeilor.

Mişcarea pentru drepturile civile a fost unul dintre cele mai semnificative fenomene ale deceniului 1960. Pe parcursul anilor '70, persoanele de culoare au început să dobândească funcţii politice, îndeosebi ca primari în oraşe americane mari ca Detroit, Los Angeles şi Atlanta. La a douăzecea aniversare a marelui „marş spre Washington" din august 1963, când Martin Luther King a rostit faimosul discurs *I have a dream*, puţini ar fi negat faptul că americanii de culoare realizaseră progrese. Însă rămâneau multe de făcut. Segregaţia persista în multe sisteme educaţionale. Sentinţa Curţii Supreme în cazul de „discriminare inversă" al lui Allan Bakke, un student din California, a anulat regimul preferenţial decretat în instanţă pentru prezenţa minorităţilor în educaţie şi mediile profesionale. Mişcarea pentru drepturile civile a evitat o nouă înfrângere odată cu eşecul tentativei administraţiei Reagan de a acorda scutiri de taxe şcolilor care îi discriminau pe negri. Viitorul economic al tinerilor de culoare se profila tot sumbru, deoarece în rândurile lor se înregistra cea mai mare rată de şomaj din Statele Unite, iar guvernul a redus multe dintre programele de asistenţă socială pentru întreţinerea săracilor.

Pe parcursul deceniului 1970 şi homosexualii au început să-şi revendice dreptul la tratament corect. În ciuda reacţiei conservatoare violente, comunităţile *gay* au înflorit în numeroase oraşe, îndeosebi la New York şi San Francisco, obţinând mai multă acceptare decât înainte şi un oarecare grad de reprezentare politică.

Viaţa în anii '70 şi la începutul anilor '80 reflecta un amestec de continuitate cu trecutul şi schimbare. Orchestrele simfonice, opera şi trâmbiţata sosire a unor expoziţii artistice ilustre aduse din Europa au

găsit un public pasionat în marile oraşe americane. Dar nucleul amuzamentului popular au rămas televiziunea, radioul, înregistrările muzicale şi listele de bestselle-ruri — toate ajutate de îmbunătăţiri tehnologice. Televiziunea prin cablu a adus numeroase canale în tot mai multe locuinţe americane. De asemenea, receptarea semnalului TV nu mai depinde de topografie, de vreme sau de mărimea şi amplasarea unei antene. Unele canale au început să ofere filme de lung metraj 24 de ore din 24. Apăsând un singur buton, putem avea acces în orice moment al zilei la ştiri, la buletinul meteo, la sport, toate aduse din depărtări prin satelit. Evoluţia aparaturilor electronice ne permite înregistrarea programelor de televiziune pentru a le viziona mai târziu şi închirierea de casete cu filme populare pentru a le urmări oricând în locuinţele private, cu floricelele de porumb pregătite imediat în bucătărie. Radioul în FM a rămas popular, mai cu seamă posturile care pun accentul fie pe muzica clasică, de obicei radioul public, sau pe rock-and-roll. Spre sfârşitul deceniului 1970, industria înregistrărilor pe vinil a început să întâmpine dificultăţi, pricinuite în principal de progresele uimitoare în tehnicile de înregistrare pe bandă, ce păreau să scoată din uz discul de vinil. Concertele rock, chiar dacă semănau mai puţin cu evenimentele de amploare de la sfârşitul anilor ’60 şi din primii ani ’70 (precum cel mai faimos, desfăşurat la Woodstock, în statul New York, în 1969, unde au participat sute de mii de persoane), erau aşteptare cu nerăbdare de generaţiile mai tinere. Tinerilor li se adăuga generaţia anilor 1960, care îmbătrânea vrând-nevrând, dar care umplea o sală de concert sau un stadion pentru a asculta grupuri ca Rolling Stones şi The Who. Faptul că starul star de la Rolling Stones, Mick Jagger, a împlinit 40 de ani în 1983 nu a părut să-i potolească nici pe el, nici legiunile de fani. Toanele precum „discomania” (muzica de discotecă) au avut o existenţă efemeră, pe când nostalgia pentru genul rock-and-roll de acum 20 de ani a supravieţuit. Aceeaşi nostalgie se regăseşte în succesul remarcabil al unor filme ca *American Graffiti*, povestea unor elevi de liceu de pe la jumătatea anilor ’60, şi *Animal House*[50], despre farsele şi capcanele studenţilor în epoca inocentă de dinaintea Războiului din Vietnam.

Această nostalgie a însoţit evoluţia unei noi generaţii de studenţi, ce păreau să fi abandonat activismul social de la sfârşitul deceniului 1960. Obţinerea unor note bune şi grija pentru carieră într-o perioadă extrem de concurenţială au căpătat o importanţă covârşitoare, deşi calitatea sistemului de învăţă mint american, îndeosebi în licee, părea că scade sau cel puţin că nu progresează. Unii şi-au exprimat consternarea în legătură cu sfârşitul idealismului, exprimat în sloganul *Looking Out for Number One*[51]. Alţii au susţinut că, pentru a construi o lume mai bună, omul trebuie să fie practic.

În ciuda îmbătrânirii inevitabile a generaţiei ’60 şi a speranţei de viaţă în continuă creştere, cel puţin în lumea dezvoltată, mare parte din cultura noastră se axează în continuare pe tinereţe şi tineret. Actriţe tinere ca Brooke Shields şi Jodie Foster au simbolizat cultul tinereţii în filmele de succes, însă într-un mod mult mai monden şi mai puţin inocent decât o făcuse Shirley Temple cu patru decenii înainte. Aşa cum „gândeşte tinereşte” a devenit o lozincă în publicitatea comercială, „rămâi tânăr” s-a afirmat ca raţiune a vieţii. Joggingul a ajuns pasiune naţională în Statele Unite şi multă lume a luat în serios vechiul proverb „eşti ceea ce mănânci”, încercând să adopte o alimentaţie mai sănătoasă. Aşa-numitele alimente naturale, odinioară asociate cu hipioţii dispăruţi deja de pe scena americană, se găseau acum în gospodăriile obişnuite. Oamenii de ştiinţă au făcut progrese considerabile în cercetarea cauzelor cancerului, marele ucigaş al secolului nostru, avertizându-ne împotriva pericolelor fumatului şi amintindu-ne că anumite alimente considerate absolut normale secole la rând, ca sarea şi carnea roşie, nu ne fac neapărat bine. Savanţii au făcut progrese mult mai modeste în colosala luptă pentru găsirea unui tratament al cancerului, în ciuda îmbunătăţirilor aduse tehnicilor de depistare şi a conştientizării publice sporite.

Cu câţiva ani în urmă, un scriitor rus a publicat o cărţulie intitulată *Va supravieţui Uniunea Sovietică până în 1984?* Până acum URSS s-a dovedit capabilă să facă faţă problemelor economice, să reprime disidenţa şi să supravieţuiască valurilor de naţionalism din ţările aservite şi din interiorul graniţelor. Uniunea Sovietică a dat puţine semne de schimbare în anii guvernării lui Leonid Brejnev, care a murit în 1981. Viaţa disidenţilor a rămas la fel de grea. Cea mai faimoasă voce a opoziţiei din Uniunea Sovietică, scriitorul Aleksandr Soljeniţân, a emigrat în Statele Unite ca refugiat. Numărul evreilor plecaţi din Rusia în Statele Unite sau Israel a crescut. Preşedintele Jimmy Carter i-a încurajat pe disidenţi în numele drepturilor omului în 1976, când i-a trimis fizicianului Andrei Saharov o scrisoare prin care se angaja că va „încerca să obţină eliberarea prizonierilor de conştiinţă”.

Deşi preşedintele Carter şi conducătorul rus Leonid Brejnev au semnat al doilea Tratat pentru reducerea armamentelor strategice (SALT) în 1979, cele două puteri au rămas inamice înverşunate. De atunci încoace, în ciuda a numeroase discuţii, niciuna din ţări nu a părut serioasă în legătură cu reducerea arsenalului nuclear, americanii amplasând rachete Pershing puternice în Europa, ignorând mişcările antinucleare vehemente atât în Europa, cât şi în Statele Unite. Acţiunile sovieticilor nu au inspirat deloc încredere în Occident nici măcar după moartea lui Brejnev. În 1979, Armata Roşie a invadat statul vecin Afganistan în momentul în care facţiunea susţinută de sovietici în această ţară muntoasă şi săracă s-a confruntat cu o

opoziţie fermă. Sovieticii au jucat un rol în reprimarea sindicatului Solidaritatea din Polonia şi s-au implicat în câteva evenimente din Africa, în special în Angola, Mozambic şi Etiopia. În septembrie 1983, ruşii au doborât un avion coreean de pasageri deviat de la traseu în spaţiul aerian de deasupra insulei sovietice Sahalin, în nordul Japoniei, confundându-l cu un avion de spionaj. A urmat un scandal internaţional. Am părut pe punctul de a ne întoarce la Războiul Rece, mai ales că Armata Roşie a început să-şi asume un rol politic mai pronunţat în Uniunea Sovietică, iar problema supremaţiei în elita vârstnică a Biroului Politic sovietic a rămas nerezolvată.

În deceniile 1950 şi 1960, americanii, inclusiv responsabilii pentru politica externă a Statelor Unite, au tins să considere în bloc Uniunea Sovietică şi China drept puteri comuniste ostile intereselor lumii libere. După Războiul din Vietnam, în care

Uniunea Sovietică şi China au ajutat Vietnamul de Nord şi forţele Vietcong, lumea occidentală a înţeles mai bine numeroasele aspecte istorice, teritoriale şi ideologice care despart cele două puteri. Prin anii ’70 s-ar fi zis că cei doi vecini gigantici se vor lupta între ei, nu cu Statele Unite.

Deşi Statele Unite şi URSS se înarmaseră atât de masiv încât s-ar fi putut distruge reciproc în mai puţin de o oră, au constatat că forţa armelor nu e suficientă pentru a-şi impune voinţa şi a câştiga prieteni în lume. Sovieticii au strivit scânteia libertăţii şi relativa libertate de exprimare ce caracterizase „Primăvara de la Praga” din Cehoslovacia în 1968. După invadarea Afganistanului în 1979, s-au trezit împotmoliţi într-un război cu gherilele hotărâte să lupte până la moarte.

În 1980, în Polonia s-a înfiinţat o mişcare sindicală numită Solidaritatea. Susţinerea acordată de poporul polonez acestei mişcări, care se opunea, în numele libertăţii, deciziilor arbitrare luate de stat, indica faptul că în blocul est-european puteau surveni şi alte fisuri. Ameninţarea armatei sovietice şi impunerea legii marţiale de către autorităţile poloneze nu au putut eradica dorinţa de mai multă libertate. În 1983, Lech Walęsa, un muncitor din Gdansk, scena revoltelor contra regimului organizate în 1970, a câştigat Premiul Nobel pentru pace pentru rolul jucat în evenimentele din oraş ca lider al Solidarităţii.

La fel ca Uniunea Sovietică, Statele Unite trebuie să-şi asume parţial responsabilitatea pentru problemele întâmpinate de democraţie în unele zone din lume. În septembrie 1973, armata chiliană, ajutată şi încurajată de CIA, s-a întors împotriva preşedintelui ales de popor, marxistul Salvador Allende. Guvernul militar care a urmat a inaugurat domnia terorii, torturii şi exerciţiilor. Zece ani mai târziu, Statele Unite îl sprijineau încă pe generalul Pinochet, dictatorul acestei ţări

nefericite. Au susţinut şi alte dictaturi în America Latină, de pildă în Argentina (deşi SUA a înclinat în favoarea britanicilor în scurtul război din 1982 între Anglia şi Argentina pentru Insulele Falkland) şi în Brazilia. În America Centrală, Statele Unite au ajutat regimurile opresive din Guatemala şi El Salvador. În Asia, susţinerea Statelor Unite a conferit legitimitate şi putere guvernelor din Filipine şi Coreea de Sud, pe care mulţi dintre cetăţenii acestor state le considerau represive. După ce o revoluţie de stânga a pus capăt dictaturii din Nicaragua, guvernul Statelor Unite i-a învinuit pe ruşi şi cubanezi pentru această evoluţie şi altele similare din America Centrală. O asemenea strategie politică a atras criticile mai multor aliaţi ai americanilor, ca Franţa şi Mexicul.

În octombrie 1983, Statele Unite au invadat insuliţa Grenada (cu o populaţie de 110.000 persoane) din Caraibe, lângă coasta venezuelană. Deşi planificată anterior, invazia a constituit un răspuns la cererea insulelor învecinate, care doreau ca Statele Unite să înlăture o facţiune stângistă instalată de curând la putere. Pretextând că studenţii americani la medicină de pe insulă ar fi în pericol, preşedintele Reagan a justificat invazia invocând prezenţa pe insulă a consilierilor şi armelor din Cuba şi URSS. Această acţiune, aprobată larg în Statele Unite, a stârnit critici covârşitoare la ONU din partea a peste o sută de ţări, inclusiv a unora dintre cei mai apropiaţi aliaţi ai Americii, care au deplâns încălcarea legislaţiei internaţionale. La o scară mai mică şi mai puţin sângeroasă, intervenţia Statelor Unite le amintea unora de invazia sovietică în Afganistan, arătând că ambele superputeri erau dispuse să ignore opinia mondială pentru a-şi atinge obiectivele. Concomitent, Statele Unite acţionau făţiş în scopul răsturnării guvernului din Nicaragua, în America Centrală, pe când sovieticii erau angajaţi în activităţi similare în Africa. Dacă ar trăi, bătrânul Machiavelli ar putea cita proverbul: „cu cât mai mult se schimbă lucrurile, cu atât rămân la fel”.

În Iran, sprijinul american nu l-a putut menţine pe şah la putere împotriva opoziţiei copleşitoare înfruntate de acest împărat puternic şi bogat. A fost alungat de la putere în 1979 şi s-a refugiat în Statele Unite, iar apoi în Egipt, unde a murit. Revoluţia iraniană l-a adus în fruntea statului pe ayatollahul Khomeini, un lider religios decis să creeze un stat bazat pe fundamentalismul islamic. Mulţi iranieni de rând care detestau temuta poliţie secretă a şahului aveau acum motive să se teamă de noul regim, îndeosebi comuniştii şi gruparea religioasă Bahai.

Asocierea strânsă dintre şah şi Statele Unite a generat în Iran o ură formidabilă faţă de America şi americani. Într-o dimineaţă de duminică din noiembrie 1979, o mulţime furioasă a asaltat ambasada americană din Teheran şi a luat 150 de ostatici. Iranienii i-au ţinut pe

ostatici în condiţii mizerabile mai bine de un an, timp în care lumea a stat şi a privit. În ciuda puterii sale, SUA nu a reuşit să le obţină eliberarea. O tentativă militară de a-i elibera a eşuat. În cele din urmă, ostaticilor li s-a dat drumul după mai mult de un an petrecut în captivitate.

Deşi la vremea respectivă era încă inamicul nedeclarat al Statelor Unite în Vietnam, în 1972 China a primit vizita preşedintelui Nixon. Pe parcursul deceniului următor, relaţiile între cele două puteri s-au îmbunătăţit spectaculos. Preşedintele Carter a fost primul şef de stat american care a recunoscut oficial Republica Populară Chineză. În China, Revoluţia Culturală, declanşată în 1966, a oprit dezvoltarea economiei. Tinerii din „Gărzile Roşii" răscoleau China în încercarea de a „purifica" ţara de presupuşii inamici ai lui Mao şi de a-i reeduca pe intelectuali şi alţi potenţiali duşmani obligându-i la munci agricole.

Mao însuşi, un bătrân din ce în ce mai firav, se arăta rar în public. Soţia lui, Jiang Qing, şi „Grupul celor Patru" au eliminat fără cruţare opoziţia. Lin Biao, comandantul armatei, complotase asasinarea lui Mao, însă a murit într-un accident de avion pe când încerca să fugă din ţară după descoperirea conjuraţiei.

E posibil să fi fost asasinat. Un cutremur major survenit în China a părut să prevestească prăbuşirea „dinastiei" comuniste, deoarece pe vremea dinastiilor imperiale asemenea catastrofe naturale anunţau sfârşitul binecuvântării divinităţii (mandatul Cerului) şi căderea împăratului. În ianuarie 1976 a murit Ciu Enlai, respectat lider chinez care deschisese calea spre raporturile mai bune cu Occidentul. Preşedintele Mao Zedong, personalitate majoră a secolului nostru, a murit în luna septembrie a aceluiaşi an.

Cât timp ar fi putut continua nebunia Revoluţiei Culturale?

Doi generali, Ye Jianying şi Li Xiannan, au dat practic o lovitură de palat, arestând „Grupul celor Patru". Bătrânii generali au readus la conducerea politică o victimă a Revoluţiei Culturale, pe Deng Xiaoping. În 1981, Partidul Comunist Chinez a admis că se comiseseră erori. Mao a rămas un mare erou, însă unul uman care săvârşise şi greşeli însemnate. Responsabilitatea de a repara multe din pagubele produse în perioada 1966–1976 a revenit noului regim. O misiune în care a reuşit remarcabil de bine. China rămâne o ţară săracă în care patru din cinci persoane lucrează în agricultură. Producţia a crescut atunci când ţăranilor li s-a acordat mai mult control asupra pământului cultivat. Nivelul randamentului industrial a făcut salturi spectaculoase, oraşul Pekin producând de zece ori mai mult oţel decât producea toată China la începutul anilor '40. Centrele industriale chineze și-au diversificat fabricarea bunurilor de consum, unele dintre acestea fiind comercializate în Occident. În ultimul timp la televiziunea chineză au început să se vadă şi reclame. Guvernul a

continuat să se ocupe de enorma problemă a suprapopulării, deoarece după al Doilea Război Mondial populaţia s-a dublat, ajungând la extraordinarul total de un miliard. Actuala conducere a Chinei vrea să menţină relaţiile bune cu Statele Unite şi totodată să le îmbunătăţească pe cele cu Uniunea Sovietică. Trei probleme considerabile vor sta în calea ameliorării relaţiilor între Statele Unite şi China. Statele Unite continuă să susţină şi să înarmeze guvernul din Taiwan, frământata insulă ocupată de trupele chineze naţionaliste învinse, care fugiseră de armatele lui Mao în 1949. Succesorul lui Chiang Kaishek, rivalul lui Mao în timpul războiului civil chinez, pretinde în continuare că el reprezintă guvernul legitim al Chinei. Pe deasupra, deşi chinezii ar dori ca Statele Unite să intensifice comerţul cu ţara lor, producătorii americani se tem că vor fi inundaţi de bunurile fabricate în China la un cost mult mai redus. În sfârşit, chinezii sunt iritaţi de faptul că guvernul american nu permite exportarea în China a unor echipamente tehnologice delicate ce ar putea fi utilizate în scopuri militare. Lăsând deoparte aceste probleme, chinezii din oraşele mari nu se mai miră când văd turişti americani care admiră minunile uneia dintre cele mai fabuloase civilizaţii ale omenirii, o civilizaţie înzestrată cu potenţialul de a oferi lumii noastre o contribuţie la fel de maiestuoasă ca aceea a strămoşilor, care i-au uimit pe vizitatorii europeni pionieri ca Marco Polo şi Matteo Ricci cu secole în urmă.

În deceniul 1970, Orientul Mijlociu a devenit cel mai periculos focar de tulburări, sporind tensiunea dintre Uniunea Sovietică şi Statele Unite. O stare permanentă de încordare între ţările arabe şi Israel s-a repercutat asupra întregii regiuni. În 1973, la şase ani după primul război arabo–israelian, în ziua de Iom Kippur, sărbătoare religioasă ebraică, vecinii arabi ai Israelului au lansat un atac inopinat. După câteva succese iniţiale, au fost înfrânţi categoric de forţele superioare ale armatei şi aviaţiei israeliene. Sprijinul acordat Israelului de puterile occidentale, în special de Statele Unite, a provocat embargoul arab asupra petrolului care, după cum am văzut deja, a avut consecinţe dezastruoase pentru economia mondială. În cele din urmă Israelul şi Egiptul au început să discute despre posibilitatea unui acord de pace. În 1978, preşedintele egiptean Anwar Sadat şi prim-ministrul israelian Menahem Begin au semnat Acordurile de la Camp David. Din cauza rolului jucat în aceste negocieri dificile, Sadat, care a vizitat Israelul în 1977, şi-a atras ostilitatea statornică a câtorva state arabe. A fost asasinat în 1981. Acordurile de la Camp David, la care preşedintele Carter a avut un aport masiv, au impus Israelului să retrocedeze Egiptului Peninsula Sinai.

Dar în Orientul Mijlociu nu s-a ajuns încă la pace. Statele arabe au refuzat să recunoască existenţa şi legitimitatea statului Israel, creat pe

pământurile ocupate mii de ani de evrei şi arabi. Problema populaţiei palestiniene a rămas nerezolvată. Aproximativ 3,2 milioane palestinieni au devenit un popor fără ţară, pioni în neînţelegerile dintre statele arabe şi cetăţeni de categoria a doua în Israel. Câteva sute de mii trăiau în condiţii îngrozitoare în taberele de refugiaţi din Cisiordania şi Iordania. Din această disperare şi sărăcie s-a născut Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP). Facţiunile violente din OEP au lovit Israelul prin acte de terorism, făcându-i pe israelienii de pretutindeni vulnerabili la atacuri sângeroase.

Tacticile OEP au pus în umbră faptul că pentru populaţia palestiniană trebuia făcut ceva. Expansiunea israeliană în Cisiordania, în încercarea de a recrea regatul biblic al lui Israel, i-a obligat la noi strămutări. Politicile inflexibile ale premierului Begin, care a demisionat în septembrie 1983, au împiedicat realizarea oricărui compromis. Begin, el însuşi terorist pe vremea conflictului cu britanicii după al Doilea Război Mondial, a ordonat o invazie a Libanului, de pe al cărui teritoriu grupurile de gherilă palestiniene lansaseră atacuri împotriva Israelului. În vara lui 1982, israelienii au alungat mare parte din OEP, inclusiv pe liderul acesteia, Yasser Arafat. Prezenţa israelienilor a permis forţelor creştine să obţină o victorie incertă asupra musulmanilor din Liban. A dus şi la masacrarea de către creştini a sute de musulmani în taberele de refugiaţi palestinieni Sabra şi Shatila din Beirut. Din păcate, cât timp teroriştii OEP i-au ucis pe israelieni şi bombele israeliene au căzut peste civilii din Beirut, problema palestiniană nu s-a apropiat de o rezolvare. Totodată, tragedia Libanului continuă. Acest pământ urgisit rămâne net divizat între creştini şi musulmani. Chiar şi în interiorul acestor două grupări religioase majore persistă rivalităţi aprige, iar facţiuni mici şi înarmate îşi dispută puterea, în ciuda prezenţei forţelor de pace internaţionale. O dimineaţă din luna octombrie 1983 a fost zguduită de bombe puternice care au omorât peste 200 de puşcaşi marini şi aproximativ 100 de soldaţi francezi trimişi în zonă pentru a menţine pacea. Moartea acestor americani, cel mai catastrofal număr de victime suferite într-o singură zi de o forţă americană după Războiul din Vietnam, a iscat îndoieli în legătură cu rolul Statelor Unite în Orientul Mijlociu.

În ce priveşte Europa, perioada de după 1970 a adus stânga la putere în lumea mediteraneeană, pe când dreapta s-a descurcat mai bine în nordul Europei. O revoluţie a răsturnat regimul instaurat de dictatorul portughez Salazar. Generalul Franco, care după sfârşitul războiului civil în 1939 guvernase Spania cu mână de fier, a murit în noiembrie 1975, mult după admiraţii lui colegi Adolf Hitler şi Benito Mussolini. Prestigiul personal şi determinarea regelui Juan Carlos au facilitat o tranziţie surprinzător de paşnică spre democraţie în această

ţară îndelung frământată, unde socialiştii au ajuns la putere în 1982. O tentativă de lovitură de stat organizată de ofiţeri militari a eşuat după ce aceştia au ţinut ostatic parlamentul spaniol. Şi Franţa a ales un preşedinte socialist, pe François Mitterrand, în mai 1981; el i-a urmat lui Valéry Giscard d'Estaing şi s-a arătat chiar mai antisovietic decât predecesorul său de dreapta. După pierderea eroului lor, generalul De Gaulle, în noiembrie 1970, şi a succesorului său, Georges Pompidou, câteva luni mai târziu, gaullиştii s-au orientat tot mai mult spre Jacques Chirac, primarul Parisului, care a fost ales preşedinte al Franţei în 1995. În Italia, guvernele s-au succedat unul după altul. Terorismul de extremă stânga şi extremă dreapta au accentuat instabilitatea ţării. În Grecia, o lovitură militară din 1967 l-a adus la putere pe Georgios Papadopoulos. În 1973, o revoltă studenţească a precedat o nouă lovitură de stat care a evoluat spre o guvernare socialistă tulbure, provocând îngrijorarea Statelor Unite pentru soarta bazelor sale militare în această ţară strategică.

Biserica Catolică a traversat o perioadă marcată de schimbări. Conciliul Vatican II, desfăşurat în 1962, a consfinţit libertatea de discuţie în interiorul Bisericii. În efortul de a le transmite tuturor credinţa, a hotărât ca liturghia să nu se mai celebreze în latină, ci în limba fiecărui popor. În 1978, fumul ieşit pe tradiţionalul coş de la Vatican a anunţat o noutate uimitoare pentru cele 700 de milioane de catolici de pe glob: pentru prima oară în 455 de ani cardinalii aleseseră un papă neitalian, pe cardinalul Karol Wojtya din Cracovia, Polonia. Noul papă şi-a câştigat o mare popularitate într-o bună parte din lume, vizitând mai multe ţări decât oricare dintre predecesorii săi şi supravieţuind unei tentative de asasinat în 1981. Urmărea cu o energie ieşită din comun evenimentele din ţara sa de origine şi a constituit o sursă de sprijin pentru membrii sindicatului Solidaritatea împotriva guvernului comunist.

Africa rămâne un continent frământat, sfâşiat de sărăcie, foamete şi războaie civile. Războiul de trei ani purtat de Biafra pentru independenţa faţă de Nigeria s-a încheiat în 1970, costând viaţa a două milioane de biafrezi. În Africa de Sud persistă un regim rasist bazat pe supremaţia albilor şi pe segregaţie. După un război civil, Rhodesia a cunoscut o tranziţie relativ paşnică de la regimul de guvernământ al minorităţii albe la guvernarea de către majoritatea neagră şi a fost redenumită Zimbabwe. În Ciad, forţele susţinute de libieni au declanşat un război civil împotriva unui regim sprijinit de Statele Unite şi Franţa, fosta putere colonială a regiunii. În Uganda, regimul criminal al dictatorului nebun Idi Amin a îngrozit lumea civilizată. Trupele tanzaniene l-au alungat pe Amin în 1979.

Bineînţeles, dictaturile nu şi-au canalizat violenţa doar împotriva propriilor cetăţeni. Asasinatul politic constituie mai departe un semn

trist al vremurilor; terorismul a devenit un stil de viaţă pentru multe grupări dornice să-şi atingă obiectivele contra statelor puternice. Asasinarea preşedintelui Kennedy în 1963, a fratelui său Robert în 1968 şi a lui Martin Luther King, marele activist pentru drepturile civile, în acelaşi an, au fost urmate de atentate la viaţa candidatului prezidenţial George Wallace în 1972 şi două tentative îndreptate împotriva preşedintelui Gerald Ford. În 1981, atât papa, cât şi preşedintele Reagan au supravieţuit gloanţelor asasinilor. Multă lume a plâns asasinarea fostului solist al trupei Beatles, John Lennon, care cânta despre pace, împuşcat de un dement în 1980 la New York.

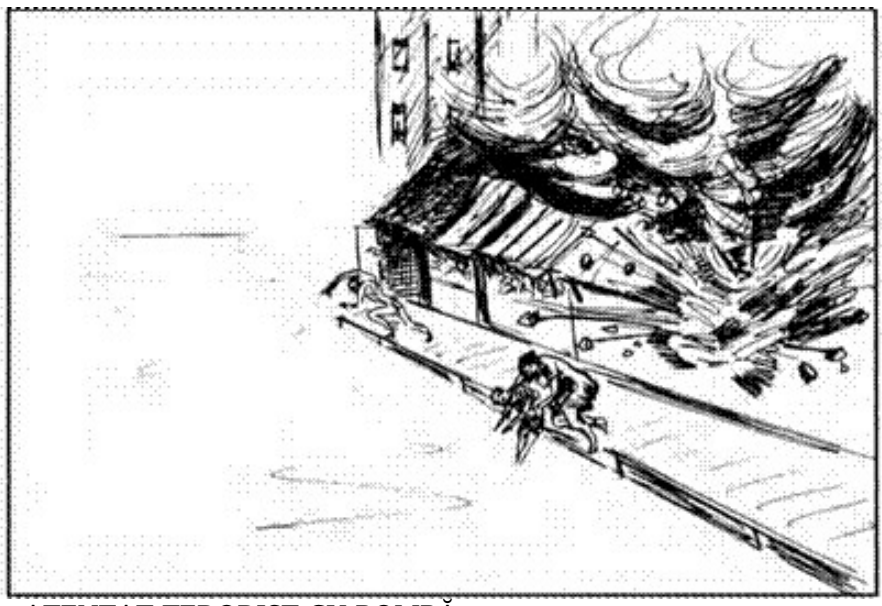

ATENTAT TERORIST CU BOMBĂ

Terorismul s-a afirmat ca o armă mortală a grupărilor violente. În 1972 s-au desfăşurat la München, în Germania de Vest, Jocurile Olimpice, simbolul posibilităţilor de cooperare internaţională şi competiţie paşnică. Opt terorişti palestinieni înarmaţi masiv au luat ostateci mai mulţi atleţi israelieni, ucigând 11 în momentul în care poliţia s-a năpustit în clădirea unde erau ascunşi. Lumea, şocată de această vărsare de sânge şi uluită de determinarea imperturbabilă a teroriştilor de a ucide oameni nevinovaţi şi de a se lăsa ucişi la rândul lor, a văzut şi alte asemenea tragedii. În Irlanda de Nord, violenţa a escaladat începând din 1969, când Armata Republicană Irlandeză catolică, declarată ilegală, şi-a atacat brutal şi frecvent inamicii irlandezi şi englezi, cerând desprinderea Irlandei de Nord de Marea Britanie. Grupările protestante au răspuns cu aceeaşi monedă. În deceniul 1970 lumea a asistat la numeroase atacuri sângeroase

împotriva evreilor. Puţini pot uita oribilul spectacol al cadavrelor întinse în faţa unei sinagogi din Paris în 1980 sau în cartierul evreiesc din acelaşi oraş. În semn de protest faţă de masacrarea compatrioţilor de către turci înaintea Primului Război Mondial, armenii au organizat câteva atacuri care au avut drept ţinte demnitari şi avioane civile. În Italia, Brigăzile Roşii de extremă stânga au lansat o serie de atacuri sângeroase împotriva statului. Teroriştii de dreapta au aruncat în aer gara din Bologna, omorând aproape o sută de persoane, şi tot ei poartă răspunderea pentru o explozie ucigaşă la sărbătoarea Oktoberfest din München în 1980. Teroriştii păreau capabili să lovească aproape oriunde, chiar şi în apropierea Palatului Buckingham din Londra pe parcursul unei parade. Anumite acte teroriste au fost puse în legătură cu Libia şi regimul dictatorului Gaddafi. În 1976, israelienii au dat o lovitură terorismului când un comando a salvat 104 ostatici care fuseseră duşi cu avionul pe aeroportul Entebbe din Uganda. Un pătimaș sau doi, dispuşi să moară pentru ceea ce credeau a fi o cauză dreaptă, puteau crea o stare de frică, acutizând ura dintre duşmani şi îngreunând încă și mai mult găsirea unor soluţii rezonabile la problemele politice şi internaţionale în lumea noastră frământată.

Tema rezistenţei umane nu e cu siguranţă nouă în istoria omenirii. Lovite de crize economice şi de degradarea mediului înconjurător, vulnerabile la dictaturi sau terorism şi prinse în conflictul pentru supremaţie dintre două superputeri, popoarele planetei se pot consola simțitor ştiind că omenirea a supravieţuit pericolelor din trecut. Am asistat la regenerarea mai multor oraşe americane ruinate, ca Baltimore şi Detroit, şi la renaşterea unor resurse naturale distruse temporar, ca fluviul Tamisa în Anglia şi lacul Erie în Statele Unite. Uriaşele provocări ecologice care ne stau în faţă ar putea fi rezolvabile prin acţiuni hotărâte. Ar trebui să ne dea speranţe masiva mişcare din Europa împotriva armelor nucleare şi larga susţinere populară de care au parte mişcările ecologiste, preocupate de ocrotirea mediului, în Statele Unite. De asemenea, avem în lume exemplul multor persoane cărora le putem admira curajul, integritatea şi angajamentul energic în folosul omenirii: persoane ca Jacobo Timerman, intelectualul care a luat poziţie împotriva persecutării evreilor şi a promovat democraţia în Argentina; Anwar Sadat, care a depus eforturi remarcabile pentru a-şi uni ţara, Egiptul, şi a aduce pacea în Orientul Mijlociu; Maica Tereza, călugăriţa mărunţică care a muncit ani la rând neştiută de nimeni printre săracii deznădăjduiţi din Calcutta înainte de a i se acorda Premiul Nobel pentru pace şi a atrage atenţia lumii asupra celor flămânzi, săraci şi uitaţi din vastul subcontinent şi din alte părţi ale lumii; Gabriel García Márquez, scriitor care a supravieţuit regimului autoritarist din Chile şi a primit Premiul Nobel pentru literatură; dramaturgul Athol Fugard, ivit din lumea segregată rasial a

Africii de Sud pentru a-şi încânta publicul cu piesele sale; şi Lech Walęsa, care a condus sindicatul polonez Solidaritatea în lupta pentru libertate. Aceşti bărbaţi şi femei au lucrat cu altruism pentru o lume mai bună. Cu cât mai dificile vor fi provocările pe care le va avea de înfruntat omenirea în viitor, cu atât mai mult trebuie să colaborăm între noi.

77 UN MILENIU NOU

NOI LIBERTĂŢI ŞI RAPORTURI GLOBALE

ULTIMELE DOUĂ DECENII DIN SECOLUL XX AU FOST MARCATE de schimbări politice dramatice, remarcabile datorită caracterului lor paşnic, şi care au adus libertatea multor naţiuni conduse anterior de guverne autoritariste. Concomitent, transformările tehnologice fascinante şi îmbogăţitoare au făcut lumea să pară mai mică. Desigur, unele probleme care au afectat dintotdeauna omenirea — foametea, bolile, violenţa şi războiul — continuă să împovăreze viaţa a milioane de persoane. Şi totuşi, având în vedere gradul tot mai ridicat de interdependenţă a naţiunilor şi schimbările semnificative din comunicare, mare parte din omenire are motive să fie optimistă, ba chiar entuziasmată în legătură cu viitorul.

Neîndoielnic, cel mai important eveniment din ultimele decenii şi, probabil, al perioadei postbelice, a fost prăbuşirea comunismului în Europa. Pe vremea când reprezentanţii Uniunii Sovietice şi ai Statelor Unite se priveau bănuitor peste masa convorbirilor purtate la jumătatea anilor ’80 în vederea reducerii arsenalului nuclear, puţini şi-ar fi închipuit că în câţiva ani comunismul se va prăbuşi în Uniunea Sovietică şi în Europa de Est și că Uniunea Sovietică se va dezintegra prin desprinderea succesivă a statelor-satelit. Dintre factorii care au conlucrat la doborârea comunismului, cel mai important a fost că, în ciuda promisiunilor de a aduce bunăstarea economică, comunismul n-a funcționat. Pe deasupra, absenţa libertăţii politice în Uniunea Sovietică şi în statele-satelit mai mici a nemulţumit și demoralizat profund un număr mare de oameni.

În 1985, secretar general al Partidului Comunist şi, prin urmare, şef al Uniunii Sovietice a devenit Mihail Gorbaciov. În comparaţie cu predecesorii lui mai vârstnici, Gorbaciov era tânăr şi dinamic. El a înţeles că supravieţuirea comunismului, în care el își punea speranțe, necesita implementarea unor reforme economice şi chiar politice esenţiale. Gorbaciov a adus în guvern câţiva oameni relativ liberali şi a ordonat o relaxare a cenzurii stricte care sufocase atât de mult timp exprimarea artistică şi politică. Şi, pentru prima oară, un lider sovietic a început să discute deschis o realitate sumbră: anume că economia sovietică era incapabilă de creştere dacă muncitorii şi fermierii nu primeau stimulente economice reale pentru a munci din greu.

Gorbaciov a anunţat politica perestroika, sau restructurarea economiei comuniste pentru ca aceasta să devină mai productivă şi să ofere mai multe bunuri de consum. Insistând asupra „necesităţii unei revoluţii în gândire", el a cerut o lărgire a proprietăţii private în Uniunea Sovietică şi a sperat că va convinge ţările occidentale să investească în URSS. Între timp însă, cheltuielile masive pentru a ţine pasul cu Statele Unite în cursa înarmărilor şi înflorirea „pieţei negre", unde bunurile şi serviciile erau tranzacţionate ilegal, au împovărat economia sovietică.

Spre sfârşitul anilor '80, mişcările naţionaliste puternice au căpătat mai multă influenţă în Lituania, Letonia şi Estonia — „ţările baltice" din nord —, dar şi în Ucraina, Georgia şi Armenia, state din vasta întindere sudică a imperiului sovietic. Cam peste tot în Uniunea Sovietică, opoziţia democrată a căpătat încredere, cerând mai multe reforme, în unele zone unindu-şi forţele cu grupurile naţionaliste. În paralel, criza economică din URSS s-a accelerat pe măsură ce productivitatea a încetinit până aproape de stagnare în 1988. Acest lucru i-a convins pe mulţi dintre partizanii reformelor din Rusia şi alte state ale Uniunii că reformarea sistemului comunist nu va fi suficientă şi că regimul comunist, instaurat în 1917, trebuia abandonat.

Între timp, Gorbaciov a efectuat vizite de mare succes la Washington, Londra şi Paris, unde a fost primit ca prieten. Gorbaciov a oprit treptat implicarea sovietică în lungul şi sângerosul război civil din Afganistan. Mai presus de toate, pe măsură ce mişcările naţionaliste din estul Europei s-au intensificat în condiţiile nemulţumirii economice tot mai violente, Gorbaciov a dat clar de înţeles că Uniunea Sovietică nu va mai trimite tancuri şi soldaţi în sprijinul liderilor comunişti din Polonia, Germania de Est şi din alte state, care intenţionau să îşi reprime propriii cetăţeni. Strigătele protestatarilor „Gorbi, Gorbi, Gorbi!" au dovedit că se petrecea o transformare remarcabilă: în vreme ce în trecut conducătorii sovietici reprezentau o ameninţare serioasă pentru mişcările favorabile schimbării în sfera lor de influenţă, un lider sovietic devenea acum simbolul speranţei de reformare. În vara lui 1989, Gorbaciov a afirmat răspicat că „orice amestec în treburile interne şi orice încercare de îngrădire a suveranităţii statelor, prietene şi aliate sau altfel, sunt inadmisibile".

Scăpate de ameninţarea imixtiunii sovietice, statele din Europa de Est au respins rând pe rând comunismul. În Ungaria, unde grupurile de opoziţie erau bine organizate, şi în Polonia, unde acestea aveau legături strânse cu influenta Biserică Catolică, autorităţile comuniste au încercat să ajungă la un compromis. În Ungaria, lideri reformatori ajunseseră la putere încă din 1988. Guvernul a abandonat pur şi simplu comunismul, iar în mai 1989 a scos gardul de sârmă ghimpată

de pe graniţa cu Austria. În Polonia, cu un an înainte, guvernul demarase negocierile cu Solidaritatea, grupul de opoziţie politică născut din grevele şi mişcările de reformă iniţiate în 1980 în şantierele navale din portul Gdansk. În 1989, în Polonia s-au ţinut primele alegeri libere după al Doilea Război Mondial. Candidaţii susţinuţi de Solidaritatea au obţinut rezultate foarte bune, obligând guvernul să împartă puterea. Lunga eră comunistă din Polonia s-a sfârşit un an mai târziu, când Partidul Comunist Polonez şi-a schimbat numele şi a început să funcţioneze ca orice alt partid politic.

Vântul schimbării a ajuns repede şi în Germania de Est şi Cehoslovacia, două dintre cele mai opresive state comuniste. Inspiraţi de transformările din Uniunea Sovietică, Ungaria şi Polonia, germanii estici de rând au început să-şi ceară libertatea. Mii şi-au exprimat votul cu picioarele, fugind în Germania de Vest în numere record; eforturile poliţiei est-germane de a-i opri au devenit din ce în ce mai şovăielnice, chiar dacă liderul Germaniei de Est, Erich Honecker, a refuzat orice compromis în direcţia reformelor. Vizita lui Gorbaciov în octombrie 1989 a scos în stradă şi mai mulţi protestatari care îi scandau numele. Honecker a fost alungat de la putere şi înlocuit cu un preşedinte care a anunţat că din momentul respectiv germanii din Est aveau dreptul de a călători în Vest şi că Zidul Berlinului, care din 1961 era un simbol al despărţirii dintre Est şi Vest, va fi dărâmat. Mulţimi entuziasmate s-au îmbulzit la zid, unde gărzile nu au reuşit sau nu au dorit să-i împiedice să treacă pe porţi ori să sară pentru a-i îmbrăţişa pe fraţii de dincolo. În câteva zile, trei milioane de est-germani trecuseră în Republica Federală Germania, majoritatea pentru prima oară. Un poet din Germania de Est a comentat: „Trebuie să plâng de bucurie că s-a întâmplat atât de repede şi de simplu. Şi trebuie să plâng de furie că a fost nevoie de atâta amar de vreme.” La primele alegeri libere desfăşurate în Germania de Est au câştigat lesne conservatorii favorabili unificării cu Republica Federală Germană. Germania de Est şi cea de Vest au devenit o singură Germanie unită în decembrie 1990.

În Cehoslovacia, vestea căderii Zidului Berlinului a provocat o mobilizare în masă a oamenilor de rând şi sfârşitul regimului comunist în zece zile. Mulţimi enorme, frenetice s-au strâns în centrul capitalei Praga pentru a cere reforme, protestând contra bătăilor aplicate de poliţie manifestanţilor. Fără sprijinul armatei sovietice, autorităţile comuniste au fost obligate să negocieze cu partizanii alegerilor libere. În decembrie 1989, Adunarea Federală, dominată de comunişti, a votat sfârşitul monopolului Partidului Comunist în viaţa politică a ţării. Preşedinte a fost ales Václav Havel, un tânăr dramaturg ale cărui scrieri fuseseră interzise de guvern şi care suferise ani de închisoare din cauza activităţilor politice. Ceea ce Havel a numit „Revoluţia de

catifea" adusese libertatea Cehoslovaciei practic fără vărsare de sânge. Rivalităţile dintre cehi şi slovaci au determinat totuşi crearea a două ţări separate în 1993, Republica Cehă şi Slovacia.

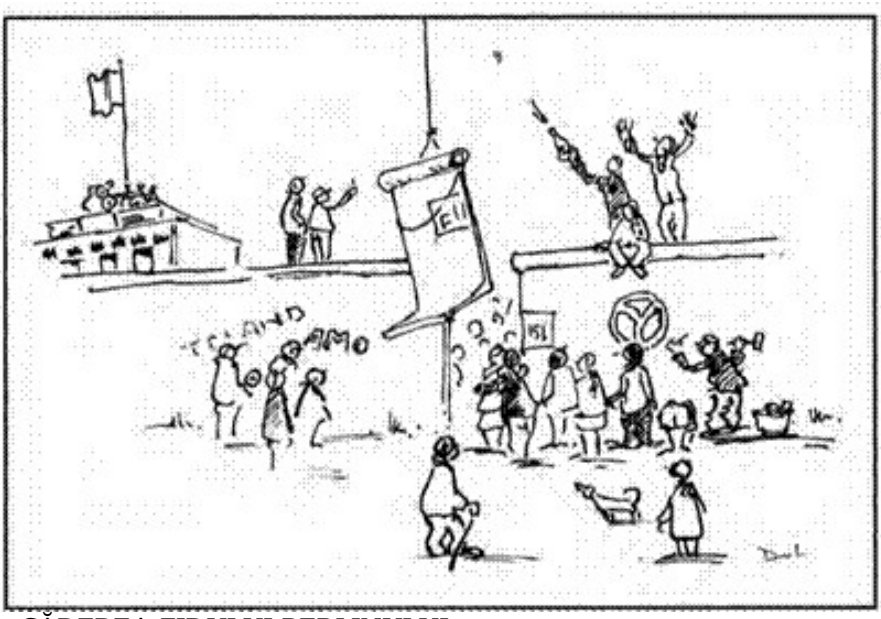

CĂDEREA ZIDULUI BERLINULUI

Regimurile comuniste din Bulgaria, România şi Albania s-au prăbuşit tot la sfârşitul lui 1989, în toiul crizei economice şi năzuinţelor populare pentru o viaţă mai bună. În Bulgaria, câţiva oficiali ai Partidului Comunist şi ofiţeri de armată au decis că schimbarea era inevitabilă şi l-au îndepărtat pe nemilosul lider care încercase să-şi atragă susţinerea populară întorcând populaţia de etnie bulgară împotriva minorităţii turce. În România, coruptul dictator Nicolae Ceauşescu şi soţia lui au recurs la forţă în încercarea de a-şi menţine puterea când nemulţumirea şi demonstraţiile au luat amploare. Când protestatarii au strigat acoperindu-i vocea la începutul unui discurs, forţele româneşti de securitate au deschis focul asupra mulţimii. Cuplul Ceauşescu a încercat să fugă cu elicopterul, însă au fost prinşi, judecaţi de un tribunal format la repezeală, condamnaţi la moarte şi împuşcaţi, iar corpurile îngheţate au fost lăsate la pământ pentru a fi filmate de camerele de televiziune. În cele din urmă comunismul a căzut chiar şi în cea mai înapoiată şi mai izolată ţară din Europa, Albania; lipsa de alimente a dus la greve, revolte şi la demisia guvernului comunist în iunie 1991. Comunismul s-a prăbuşit şi aici cu o viteză uimitoare.

Colapsul subit, dramatic al guvernelor comuniste din estul Europei a intensificat presiunile în direcţia unei schimbări rapide în Uniunea

Sovietică. La începutul lui 1990 s-a permis înfiinţarea partidelor necomuniste şi s-au abrogat restricţiile privitoare la cultele religioase. Congresul Deputaţilor Poporului l-a ales pe Gorbaciov în funcţia de preşedinte, o poziţie de autoritate care a încetat să mai fie legată automat de Partidul Comunist. Rusia şi alte câteva state au declarat că pot adopta legi care să le invalideze pe cele implementate anterior de Uniunea Sovietică. Lituania a fost prima republică care şi-a declarat independenţa faţă de Uniunea Sovietică.

Gorbaciov credea totuşi că sistemul comunist poate fi salvat ducând mai departe reformele. În Rusia, Boris Elţân, un reformator gălăgios, băutor înveterat şi tot mai popular, a început să conteste autoritatea lui Gorbaciov, în special la începutul lui 1991, când acesta a părut să se abată de la linia reformistă din cauza criticilor venite din partea comuniştilor intransigenţi care doreau schimbări mai mici sau nu le doreau deloc. Exasperându-i şi mai tare pe intransigenţi, Gorbaciov s-a răzgândit iarăşi în aprilie, acceptând ideea că republicile sovietice trebuiau să fie autonome, fapt ce punea efectiv capăt existenţei Uniunii Sovietice. În august, câteva figuri influente din armată, Partidul Comunist şi KGB (serviciile secrete sovietice) l-au pus pe Gorbaciov sub arest la domiciliu la casa lui de vară din Crimeea. În Moscova, Elţân a încurajat opoziţia faţă de lovitura de stat şi armata a rămas loială guvernului legitim. Lovitura eşuată a accelerat colapsul Uniunii Sovietice. Gorbaciov s-a întors la Moscova ca erou. Elţân, preşedinte al parlamentului rus, a suspendat Partidul Comunist. Gorbaciov a desemnat şi alţi miniştri reformatori, iar guvernul sovietic a recunoscut autonomia republicilor care alcătuiseră, din ce în ce mai refractare, Uniunea Sovietică. Până la sfârşitul lui 1991, 13 din cele 15 republici ale fostei URSS îşi declaraseră independenţa. De Crăciun în 1991, extenuat, Gorbaciov a demisionat după şase ani formidabili la putere. Uniunea Sovietică nu mai exista.

Colapsul comunismului a pus capăt Războiului Rece şi a eliberat deodată lumea de ameninţarea unui război nuclear între

Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Totuşi, drumul spre stabilitatea economică şi politică nu a fost uşor nici pentru statele care formaseră Uniunea Sovietică, nici pentru fostele state comuniste din estul Europei. Majorităţii acestor ţări le lipseau tradiţiile guvernării parlamentare. Mai mult, transformarea economiilor comuniste controlate de stat în economii libere, de piaţă, s-a dovedit extrem de dificilă. Economia de piaţă liberă nu putea fi implementată fără a provoca imediat harababură şi scumpiri continue. În consecinţă, preţurile au crescut dramatic peste tot, şocuri violente pe care economiştii occidentali le-au considerat necesare pentru a creşte producţia şi a aduce mai multe bunuri de consum în magazine. Dar inflaţia galopantă le-a provocat necazuri mari oamenilor de rând.

Până în ianuarie 1992, când Elţân a anunţat sfârşitul controlului preţurilor în Rusia, costul multor articole esenţiale se triplase. În plus, declinul autorităţii statale, oricât de opresivă ar fi fost ea, a încurajat un val de criminalitate şi violenţă, deoarece bandele interlope au profitat de haosul din jur. Libertatea avea preţul ei.

Sfârşitul comunismului a adus şi o escaladare rapidă a rivalităţilor înverşunate — şi uneori extrem de violente — între diverse popoare care pe parcursul perioadei sovietice fuseseră obligate să trăiască într-o relativă armonie. Nicăieri nu s-au văzut mai limpede ca în Iugoslavia, unde sârbii, croaţii şi bosniacii musulmani alcătuiau principalele trei grupuri etnice, fiecare cu religia proprie — ortodoxă rusă, catolică şi musulmană. Iugoslavia s-a fărâmiţat în grupuri etnice beligerante şi mai întâi Croaţia, apoi Bosnia şi-au declarat independenţa faţă de Iugoslavia dominată de sârbi. În Bosnia a urmat curând un război civil cu dovezi de „purificare etnică" şi genocid. „Europa moare în Sarajevo", avertiza un afiş din Germania despre capi tala bosniacă, bombardată sistematic de sârbi. Luptele din Bosnia ar fi costat, după unele estimări, viaţa a nu mai puţin de 150.000 de persoane, plus alte 2,8 milioane refugiate. În cele din urmă, în 1995, guvernul american i-a încurajat pe sârbi, croaţi şi musulmani să semneze Acordul de la Dayton, adus la îndeplinire prin prezenţa a aproximativ 60.000 de căşti albastre, trupe ONU, din care o treime soldaţi americani.

Contingentele ar fi trebuit să ocrotească minorităţile etnice, însă în multe cazuri au asistat neputincioase la încălcarea unui lung şir de armistiţii. Vechile rivalităţi etnice n-au fost uşor de depăşit nici în alte zone. Faptul a fost vizibil mai ales în ţările cu minorităţi etnice semnificative, ca Rusia, România şi Letonia. Naţionalismul agresiv a rămas o ameninţare în Europa de Est. Cantitatea considerabilă de echipamente militare nucleare rămase din perioada sovietică în Ucraina, Belarus şi Kazahstan a continuat să constituie o potenţială ameninţare la adresa păcii în lume.

După dispariţia Uniunii Sovietice, ochii lumii s-au întors tot mai mult spre celelalte state comuniste, în primul rând spre China. În 1987, al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Chinez a marcat un compromis între reforma economică moderată — desprinderea de controlul statal şi apropierea de iniţiativele capitaliste —, dar a menţinut opoziţia faţă de orice reformă politică. A fost prezidat de Deng Xiaoping, bătrânul lider chinez a cărui încurajare adusese reforme economice semnificative începând din 1979. Totuși, la începutul lui 1989, în China, şi în special la Beijing, a luat amploare o mişcare populară în favoarea reformării democratice; în luna mai, la demonstraţii au participat peste 1 milion de persoane. După ce la 4 iunie 1989 în China s-a impus legea marţială, trupele chineze au

intervenit în Piaţa Tiananmen în Beijing, zdrobind mişcarea prodemocratică. Într-un moment dramatic, unul dintre manifestanţi a ieşit singur în calea unui tanc al armatei chineze. Milioane de spectatori din toată lumea l-au privit la televizor cu respiraţia tăiată. Însă îndepărtarea lui Zhao Ziyang, politician reformist, şi înlocuirea lui cu Jiang Zemin a reflectat predominarea intransigenţilor în cercurile conducătoare ale comuniştilor chinezi. În represiunea care a urmat, sute de militanţi au fost ucişi şi alţi câteva mii închişi, ceea ce a înrăutățit iarăși, şi mai mult, relaţiile chinezilor cu Occidentul.

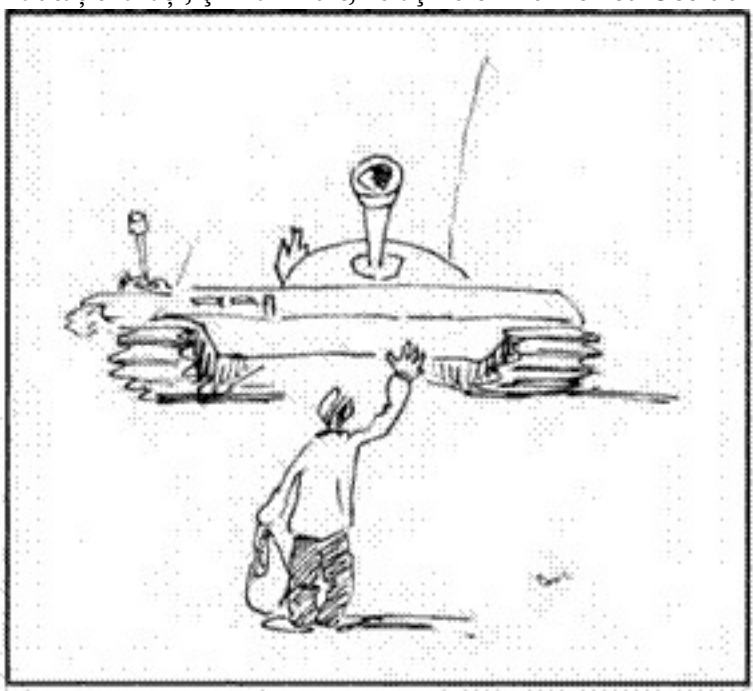

MIŞCAREA DEMOCRATICĂ ÎN CHINA

Ulterior liderii occidentali au căutat zadarnic semnele unei transformări politice semnificative în această ţară cu 1,3 miliarde de locuitori, aproape o pătrime din populaţia lumii. Comerţul cu Vestul a adus bunurile de consum la dispoziţia populaţiei chineze, cel puţin în oraşele mari, însă economia era afectată de inflaţie, de şomaj şi de utilizarea slabă a forţei de muncă. Din ce în ce mai mulţi chinezi s-au simţit înstrăinaţi de regimul comunist autoritar. În ciuda mesajului voios al lui Ding, care afirma că „e grozav să te îmbogăţeşti”, China continuă să fie în mare parte o ţară extrem de săracă. Zonele rurale, în special, au rămas sărace şi uneori la un pas de instabilitate; în consecinţă, în anii ’90, aproximativ 100 de milioane de persoane s-au îmbulzit în oraşele litorale mari. În plus, populaţia Chinei s-a mărit considerabil în 1997, când Hong Kong, portul prosper şi supraaglomerat, cu 6 milioane de locuitori, pe care guvernul britanic

îl deţinea ca teritoriu din secolul al XIX-lea, a trecut în stăpânirea chinezilor, conform unui acord prealabil. Guvernul comunist chinez a promis să menţină capitalismul şi democraţia în Hong Kong pe o perioadă de 50 de ani.

După prăbuşirea Uniunii Sovietice, Cuba a rămas singurul avanpost comunist în afara Asiei. Liderul cubanez Fidel Castro a rămas la conducere în ciuda unui embargou economic impus de SUA în scopul de a limita comerţul cu insula caraibeană şi a pune în dificultate poporul cubanez, în speranţa că îl va înlătura pe Castro. În 1991, retragerea subită a milioanelor de dolari pe care Uniunea Sovietică îi furnizase anual a înrăutăţit situaţia economică din Cuba, lipsa neputând fi compensată nici măcar de intrările considerabile de valută străină adusă de turişti.

Sancţiunile economice au avut un efect vital în altă zonă a globului. În Africa de Sud, apartheidul (separarea legală şi inegalitatea impusă persoanelor de culoare) s-a terminat în sfârşit, ca rezultat al eforturilor eroice depuse de reformatorii din interiorul ţării şi al presiunii diplomatice şi economice internaţionale crescânde asupra guvernului alcătuit exclusiv din albi. Episcopul Desmond Tutu, laureat al Premiului Nobel pentru pace în 1984, făgăduise poporului său: „Vom fi liberi”. Cum violenţa făcea ravagii mai peste tot în Africa de Sud, în 1985 guvernul a declarat legea marţială şi a orchestrat represalii sângeroase împotriva câtorva lideri de culoare. Guvernului sud-african i s-au impus sancţiuni economice internaţionale şi, în cele din urmă, numeroase corporaţii şi-au vândut operaţiunile din Africa de Sud. În iunie 1991 au fost abrogate legile care îi segregau pe sud-africani pe criteriul rasei. Doi ani mai târziu, guvernul alb al Africii de Sud a acceptat un aranjament de partajare a puterii cu un comitet de tranziţie multipartinic, dând persoanelor de culoare posibilitatea de a juca pentru prima oară un rol în guvernare. A urmat încetarea sancţiunilor economice internaţionale. În 1994, la primele alegeri libere şi universale ţinute în Africa de Sud, Nelson Mandela, prizonier politic timp de 27 de ani, a devenit primul preşedinte de culoare al Africii de Sud. Ţara încearcă să depăşească încetul cu încetul deceniile de inegalitate, ca şi vechile rivalităţi tribale care au erupt în violenţe.

În mare parte din restul Africii, războiul şi natura au conspirat împotriva oamenilor, majoritatea săraci. Lipsurile şi foametea bântuiau în Etiopia, Ciad, Niger, Sudan şi alte state africane afectate de secetă în anii ’80, şi în ţările sfâşiate de război ca Somalia, Rwanda şi Zair în deceniul 1990. Războiul civil din Angola s-a terminat în 1991, dar altul continua să facă ravagii în Mozambic. Contribuţiile Crucii Roşii şi darurile din partea ţărilor mai prospere au alinat întru câtva aceste suferinţe abominabile.

REFUGIAŢI

În 1992, la cererea ONU, Statele Unite au trimis 20.000 de soldaţi în Somalia, ţară din Cornul Africii de Est. Obiectivul operaţiunii „Restore Hope” (Redarea speranţei) era restaurarea ordinii. După alungarea unui dictator rămas la putere mulţi ani, țara era răvășită de un război între fracțiunile armate ale diverşilor comandanţi locali, care împiedica distribuirea alimentelor din străinătate într-o ţară unde liderul uneia dintre facţiuni a spus: „Dacă ai o armă eşti bărbat; dacă n-ai, eşti un nimeni.” Forţa de menţinere a păcii trimisă de ONU a realizat prea puţine lucruri şi mai mulţi pacificatori au fost asasinaţi.

În anii ’90 toate privirile s-au îndreptat spre Africa Centrală. În Rwanda, guvernul era ameninţat de un colaps economic, de conflictul etnic între hutu şi tutsi, dar şi de formarea partidelor politice rivale. În timp ce guvernul hutu se lupta să rămână la putere, peste jumătate de milion de persoane au fost ucise şi alte două milioane au fugit în ţări

învecinate ca Zair, Tanzania şi Burundi. Mii de persoane au murit din cauza unei epidemii de holeră izbucnite în precarele tabere de refugiaţi şi multe altele au fost obligate de soldaţii din Zair să se întoarcă în Rwanda. În Rwanda, noul guvern tutsi a arestat mii de etnici hutu pe care i-a acuzat de participare la masacru, iar ONU a înfiinţat un tribunal pentru judecarea unora dintre cei acuzaţi de crime împotriva umanităţii. Fluxul masiv de refugiaţi din Rwanda a accentuat, de asemenea, instabilitatea din Zair şi Burundi, care traversau la rândul lor o schimbare de regim.

Din fericire, în alte zone din Africa situaţia nu era la fel de sumbră. În unele state, ca Zambia, începutul deceniului 1990 a adus mai multă libertate politică, slăbirea treptată a guvernării autoritare şi apariţia partidelor politice. În Zair, Mobutu Sese Seko, care fusese dictator o perioadă îndelungată şi acumulase o avere impresionantă în detrimentul propriei ţări, a fost alungat de la putere, iar Zairul și-a schimbat numele în Congo.

Şi în America de Sud s-a observat o tendinţă pronunţată spre instalarea unor guvernări democratice, guvernele autoritariste fiind înlocuite rând pe rând cu guverne alese. În 1984 un conservator moderat a devenit preşedintele Argentinei, unde mii de oameni fuseseră torturaţi şi ucişi în anii regimului militar de dreapta pe parcursul deceniului 1970. În Brazilia, o mobilizare în masă a populaţiei a contribuit la instaurarea guvernării democrate în 1985, după 20 de ani de regim militar. Moderaţii au ajuns la putere şi în Uruguay, înlocuind o altă dictatură militară. În anul 1988, electoratul chilian a respins o lege care ar fi prelungit mandatul conducătorului militar al ţării, generalul Augusto Pinochet. În Paraguay, dictatorul Alfredo Stroessner, care făcuse din mica lui ţară latino-americană un paradis pentru criminalii de război naziști, a fost înlăturat de la putere în 1990 printr-o lovitură militară.

În Nicaragua, rebelii de dreapta — „Contras” — au declanşat un război civil împotriva guvernului marxist „sandinist”. Începând din 1985, Contras au fost finanţaţi parţial din profiturile obţinute prin vânzarea ilegală de arme din SUA spre Iran. Pe lângă tentativa de răsturnare a guvernului nicaraguan, celălalt obiectiv al operaţiunii era câştigarea sprijinului iranian în vederea eliberării ostaticilor ţinuţi de facţiunile musulmane din Liban (au fost eliberaţi în timpul Războiului din Golf). Când detaliile înţelegerii „arme pentru ostatici” au devenit publice în 1986, Casa Albă a negat că ar fi ştiut ceva despre această afacere. Însă interminabilele audieri în Congres desfăşurate în anul următor au dat în vileag implicarea mai multor înalţi oficiali ai preşedinţiei. Raportul Congresului afirma că preşedintele Reagan „crease sau cel puţin tolerase un mediu” propice unor asemenea acte ilegale. Scandalul a adus în lumina investigaţiei publice un preşedinte

din ce în ce mai detaşat de propria instituţie prezidenţială. Câţiva dintre principalii consilieri prezidenţiali, inclusiv consilierul pe probleme de securitate naţională, au fost obligaţi să demisioneze din cauza afacerii „Iran-Contra", fiind ulterior condamnaţi penal.

În 1987, preşedinţii republicilor Costa Rica, El Salvador, Honduras, Nicaragua şi Guatemala au semnat un acord care îşi propunea să pună capăt sângeroaselor războaie civile din America Centrală. Acordul impunea armistiţii, alegeri libere şi stoparea sprijinului acordat rebelilor din exterior. În 1990, preşedinţii statelor din America Centrală au semnat o nouă înţelegere care preconiza dizolvarea forţelor Contra din Nicaragua. În Nicaragua puterea a fost transferată pe cale paşnică unui guvern nemarxist în 1990, când Violeta Barrios de Chamorro l-a învins la urne pe fostul preşedinte marxist Daniel Ortega. Cât despre Panama, unde dictatorul militar Manuel Antonio Noriega era implicat în profitabilul trafic de droguri spre Statele Unite, trupele americane au invadat ţara în 1990, arestându-l pe liderul panamez şi ducându-l în SUA, după care au instalat un guvern mai pe placul administraţiei de la Washington. Declarat vinovat de un juriu din Florida pentru trafic de droguri, Noriega a fost condamnat la mulți ani de detenţie. Lungul război civil din El Salvador s-a terminat în 1991, când rebelii de stânga şi guvernul au ajuns la un acord, chiar dacă violenţele sporadice au continuat. În Guatemala, războiul civil care durase 36 de ani s-a încheiat cu un acord de pace semnat în 1996.

Schimbările politice dramatice au adus regimuri democratice şi în alte zone, în ţări ai căror cetăţeni trăiseră îndelung sub guverne represive. În Filipine, Ferdinand Marcos, ales iniţial preşedinte în 1965, era exclus de la un al treilea mandat în 1972. Cu toate acestea, bucurându-se de susţinerea necondiţionată a Statelor Unite datorită importanţei strategice a insulelor pentru marina şi aviaţia militară americană, Marcos a introdus legea marţială şi apoi a supravegheat adoptarea unor legi noi care i-ar fi permis să fie reales în 1981. Însă presiunea în direcţia reformelor s-a intensificat şi din interiorul ţării, şi din străinătate, iar gherilele de stânga s-au ciocnit cu trupele guvernamentale. Benigno Aquino, liderul opoziţiei, a fost asasinat în august 1983 la coborârea din avionul care îl aducea la Manila după mulţi ani în exil. Asasinatul fusese plănuit la cele mai înalte niveluri ale regimului Marcos. În 1986, unul dintre oponenţii lui Marcos la alegerile prezidenţiale a fost Corazon Aquino, văduva liderului asasinat al opoziţiei. În urma acuzaţiilor de fraudă electorală generalizată, Marcos a fugit din Filipine, ţară pe care el şi familia lui au jefuit-o practic decenii la rând. Republica Filipine a devenit o democraţie viabilă.

Alte ţări au traversat cu mai puţină determinare răsturnări la fel de

dramatice. În Cambodgia, milioane de persoane au fost exterminate literalmente în „câmpurile morţii” înfiinţate de brutalul dictator Pol Pot şi de susţinătorii lui comunişti, khmerii roşii, spre sfârşitul anilor ’70. Speranţa că în această ţară devastată de război se vor instala pacea şi stabilitatea guvernamentală părea palidă chiar şi după retragerea armatei vietnameze din Cambodgia în 1990, după peste un deceniu de ocupaţie. În 1991, în urma unui acord de pace, prinţul Norodom Sihanouk a revenit ca preşedinte în fosta lui capitală, Phnom Penh. Între timp, pe fundalul instabilității politice persistente şi al unui nou exil forţat al lui Sihanouk, milioane de mine terestre au rămas îngropate superficial, mii dintre ele ucigând şi mutilând persoane, îndeosebi copii, care au avut ghinionul de a călca pe ele.

Orientul Mijlociu rămâne probabil regiunea cea mai volatilă din lume. În 1980, între Irak şi Iran s-a declanşat un război care a durat până în 1988, când s-a semnat în sfârşit un armistiţiu. Pe parcursul deceniului 1980, relaţiile SUA cu Iranul, al cărui lider fundamentalist, ayatollahul Khomeini, cerea înfrângerea Statelor Unite, pe care le considera „Marele Satan”, s-au deteriorat. În 1985, o navă militară americană aflată în Golf a doborât un avion civil iranian, confundând aeronava cu un avion de vânătoare; 259 de persoane au pierit. Totuşi, după moartea ayatollahului Khomeini în 1989, relaţiile dintre Statele Unite şi Iran s-au ameliorat treptat, pe măsură ce raporturile SUA cu rivalul Iranului, Irakul, s-au înrăutăţit.

Spre deosebire de războiul dintre Iran și Irak, care a trenat ani de zile, Războiul din Golf din 1991 s-a terminat foarte rapid. În august 1990, dictatorul irakian Saddam Hussein a ordonat invadarea micului stat învecinat Kuweit. Lungul război cu Iranul adusese Irakul în pragul dezastrului economic. Ţara avea datorii mari neachitate către Kuweit şi alte state arabe. Saddam susţinea că supraproducţia kuweitiană forţa scăderea preţurilor la petrol pe piaţa mondială. Vastele rezerve de petrol ale vecinului mai mic s-au dovedit o tentaţie irezistibilă pentru dictator.

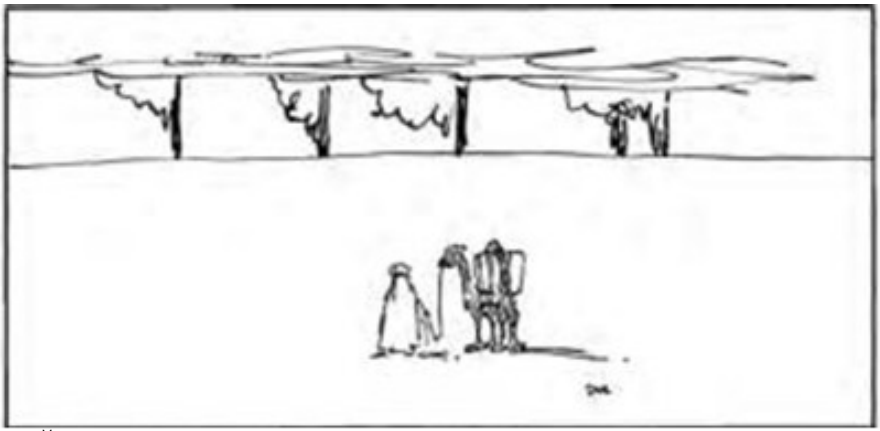

RĂZBOIUL DIN GOLF

Invazia irakiană în Kuweit a destrămat unitatea arabilor, Liga Arabă condamnând invazia. În noiembrie 1990, Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite a autorizat măsuri militare împotriva Irakului în cazul în care forţele acestuia nu aveau să se retragă din Kuweit până la jumătatea lui ianuarie. Trupele irakiene s-au desfăşurat de-a lungul graniţei cu Arabia Saudită, aliată a Statelor Unite, şi pe lungimea coastei kuweitiene, ascunzându-se în spatele fortificaţiilor şi a unor câmpuri minate, timp în care s-au răspândit zvonuri că Irakul se pregătea de un război chimic. După comasarea a peste jumătate de milion de soldaţi, pe 17 ianuarie 1991 forţele ONU, alcătuite în mare parte din trupe şi avioane militare americane trimise în Golful Persic din ordinul preşedintelui George Bush, au declanşat raiduri aeriene împotriva Irakului şi a instalaţiilor sale din Kuweit. Aliaţii au câştigat repede controlul spaţiului aerian, forţele irakiene fiind spulberate de planificarea şi echipamentul superioare. Cerul s-a acoperit de fumul negru ridicat din sutele de puţuri petroliere incendiate de armata irakiană în timpul retragerii. La 24 februarie a început atacul terestru împotriva forţelor irakiene în Kuweit şi în sudul Irakului. Operaţiunea „Furtună în Deşert” a izgonit rapid forţele irakiene, cărora analiştii militari le supraestimaseră numărul şi calitatea armamentului. Televiziunea a adus războiul în casele din mai toată lumea, ca pe un soi de joc video nou, iar reporterii reţelelor majore transmiteau reportaje dramatice despre rachete irakiene Scud, de fabricaţie sovietică, lansate de la sol împotriva bazelor americane şi înspre Israel. Pe când forţele aliate au pierdut 340 de combatanţi, cel puţin 110.000 irakieni, inclusiv civili ucişi în raidurile aeriene, au murit în timpul Războiului din Golf. La jumătatea lui martie, prinţii kuweitieni s-au întors în palatele lor. Războiul din Golf s-a încheiat cu un acord de încetare a focului. Irakul a acceptat inspectarea bazelor militare de către ONU, care suspecta că Saddam ascundea arme chimice şi

biologice.

Cu toate acestea, Războiul din Golf nu a însemnat sfârşitul puterii lui Saddam. Dictatorul a continuat să provoace Organizaţia Naţiunilor Unite şi îndeosebi Statele Unite. În 1997 şi 1998, când Saddam a refuzat inspecţia amplasamentelor suspectate că ar fi produs şi stocat arme chimice, Statele Unite au ameninţat cu atacuri aeriene. Între timp, un embargo impus de ONU asupra comerţului cu Irakul a provocat multă suferinţă irakienilor de rând, care continuau să plătească preţul megalomaniei liderului.

Tot în Orientul Mijlociu, chestiunea palestiniană înveninase multă vreme relaţiile dintre Israel şi vecinii arabi. În 1988 Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP) a acceptat să renunţe la instrumentul terorismului şi să recunoască statului Israel dreptul la existenţă, aprinzând astfel un licăr de speranţă că problema palestiniană va avea o soluţie durabilă. În acelaşi an, regele Hussein al Iordaniei a renunţat la revendicările asupra Cisiordaniei şi Fâşiei Gaza, ambele ocupate de Israel. Yitzak Rabin a devenit premierul Israelului în 1992, când la putere a ajuns o coaliţie de centru-stânga. La îndemnul lui Rabin, cabinetul israelian a anunţat încetarea construirii controversatelor colonii evreieşti noi în teritoriile ocupate, un impediment în calea păcii de durată. În anul respectiv, guvernul israelian le-a acordat o autonomie limitată palestinienilor din Fâşia Gaza şi Cisiordania. Un acord care prevedea oficial autonomia palestiniană s-a semnat în mai 1994, fiind pecetluit în luna iulie a aceluiaşi an la Washington prin strângerea de mână între prim-ministrul israelian Yitzak Rabin şi liderul palestinian Yasser Arafat pe peluza Casei Albe.

Arafat şi Rabin au încercat să implementeze pacea, dar rămăseseră o mulţime de probleme. Arafat s-a confruntat cu o presiune puternică din partea militanţilor care continuau să ceară un stat palestinian. Atacurile teroriste contra israelienilor s-au înteţit, provocând o reacţie israeliană dură şi înăsprirea opoziţiei de dreapta, refractară faţă de orice compromis. Apoi, în noiembrie 1994, când tocmai părăsea o manifestaţie pentru pace, premierul Rabin a fost împuşcat letal de un tânăr israelian extremist. În 1996, prim-ministru a fost ales cu o majoritate strânsă conservatorul Beniamin Netanyahu, fapt care a lăsat în suspensie posibilitatea unei păci de durată.

În ciuda destinderii tensiunilor dintre foştii inamici în lume, accesul facil la arme, bombe şi gaze toxice, dar şi dificultatea preîntâmpinării actelor de violenţă au contribuit la crearea unui sentiment cronic de nesiguranţă, întrucât teroriştii au întreprins campanii care au dus la rănirea şi moartea a numeroase victime nevinovate. Mare parte din terorismul politic din deceniile 1980 şi 1990 a fost legat într-un fel sau altul de situaţia instabilă din Orientul Mijlociu. Israelienii şi evreii au

fost deosebit de expuși la atacuri teroriste. Cel mai sângeros act de terorism s-a înregistrat în 1988, când o bombă montată de terorişti originari din Orientul Mijlociu a aruncat în aer un avion civil Pan Am 747 deasupra localităţii Lockerbie, în Scoţia, omorându-i pe toţi cei 259 de pasageri de la bord. Teroriştii din Orientul Mijlociu au mai declanşat o bombă și în subsolul turnului World Trade Center din New York în 1993, omorând şase persoane şi rănind multe altele.

Extremiştii din toată lumea au continuat să recurgă la violenţă în încercarea de a-şi atinge obiectivele. Fundamentaliştii islamici s-au făcut vinovaţi de atacurile teroriste din statele arabe, unde doreau să impună o guvernare religioasă strictă. Grupurile fundamentaliste au organizat atacuri sângeroase împotriva turiştilor străini din Egipt la jumătatea anilor ’90; în Algeria, extremiştii au măcelărit mii de bărbaţi, femei şi copii pentru a-şi manifesta opoziţia faţă de guvernul algerian laic care anulase alegerile într-un moment când sondajele indicau posibilitatea ca fundamentaliştii să ajungă la putere şi să impună un stat strict religios. În Statele Unite, în ciuda unei scăderi a ratei criminalităţii per ansamblu în deceniul 1990, grupările antiguvernamentale militante de dreapta au comis câteva atacuri oribile. O bombă detonată în 1995 în faţa unei clădiri guvernamentale din Oklahoma City a omorât 168 de persoane, inclusiv copii care se jucau într-o grădiniţă din edificiu. Un alt atac a avut loc într-un parc din Atlanta în timpul Jocurilor Olimpice de vară din 1996, ucigând două persoane. Extremişti militanți împotriva avortului au pus bombe în clinici în care medicii efectuau întreruperi de sarcină sau au hărţuit şi chiar împuşcat medici din clinici. În Irlanda de Nord, extremiştii şi-au continuat atacurile teroriste în efortul de a compromite convorbirile de pace între protestanţi şi catolici. Violenţele au continuat cu intermitenţe în zonă, în ciuda armistiţiilor intrate în vigoare în 1994 şi 1997, precum şi a eforturilor depuse de Tony Blair, şeful „noului” Partid Laburist, de a ajunge la un acord.

Greutăţile economice, războiul civil şi haosul politic rezultate frecvent din schimbările de guvern au mărit numărul de refugiaţi care se revarsă peste graniţe căutând o viaţă mai bună în economii mai prospere şi societăţi mai libere. Mii de haitieni au plecat pe mare în bărci şubrede, traversând apele caraibiene, uneori agitate şi întotdeauna bântuite de rechini, în încercarea de a ajunge în Statele Unite. Kurzii au fugit de represiunea din Irak şi Turcia. Albanezii s-au îmbarcat în absolut orice obiect plutitor, încercând să treacă Marea Adriatică în Italia. Comentariul unui jurnalist albanez despre ţara lui vorbeşte pentru refugiaţii din multe alte zone ale lumii: „Nu se găseşte pâine în brutării, nu se găseşte lapte. E criză de sare… Toţi sunt deziluzionaţi. Nu există bani şi nu există speranţă.” Sute de mii de nord-africani au ajuns în Franţa şi în alte ţări europene prin Spania,

ferindu-se de poliţie și prestând munci de ocazie. În 1995, aproape trei milioane de persoane trăiau ilegal în ţările din vestul Europei.

Pe parcursul recesiunii economice de la începutul anilor ’90, imigranţii aflați în ţări relativ prospere au devenit uneori ţapi ispăşitori pentru probleme economice precum şomajul, fiind învinuiţi că muncesc clandestin pentru salarii foarte mici. În Europa Occidentală xenofobia (ura faţă de străini) şi rasismul au devenit vizibile cum nu mai fuseseră din perioada interbelică, îngroșând electoratul candidaţilor de extremă dreapta în Franţa, Austria şi Germania, unde neonaziştii *skinhead* şi extremiştii au comis mai multe atacuri letale asupra azilurilor de imigranţi. În Statele Unite, temerile că imigranţii ilegali vor potopi ţara şi secătui resursele medicale şi educaţionale s-au reflectat în tentativele de a limita ajutoarele sociale acordate imigranţilor, de a combate educaţia multiculturală şi de a insista pe engleză ca unică limbă oficială.

Și totuși, aceştia au fost ani preponderent înfloritori pentru economia americană. În Statele Unite, în 1982 bursa de valori a intrat într-o perioadă de creştere abruptă şi au urmat cinci ani de „bani câştigaţi uşor” care i-au îmbogăţit pe mulţi americani. „Yuppies” (tineri profesionişti bine plătiți din oraşe), ţinta multor glume, erau mulţumiţi, deoarece slujbele în speculaţiile financiare aduceau câştiguri uriaşe datorită cărora mulţi își permiteau cheltuieli extravagante.

Corporaţiile mari au înghiţit frecvent firmele mai mici prin fuziuni și achiziții frenetice. Obligaţiunile *junk*, cu grad mare de risc, au proliferat. Mai mulţi brokeri proeminenţi de pe Wall Street au fost închişi pentru „delict de iniţiere”, întrucât utilizaseră informaţii privilegiate în legătură cu evoluţiile diverselor companii pentru a investi şi câştiga sume mari de bani. Liberalizarea a fost un alt semn distinctiv al anilor ’80. Noua epocă de concurenţă intensificată în Statele Unite a zguduit chiar şi Compania Americană de Telefonie şi Telegrafie, când venerabila Ma Bell a pierdut monopolul pe care îl deţinea de decenii, fapt ce le-a oferit consumatorilor costuri mai mici.

Datoria federală americană s-a triplat, iar deficitul comercial a crescut trimestru de trimestru, în principal din cauza măririi semnificative a cheltuielilor pentru apărare la începutul preşedinţiei lui Reagan. Acţiunile pe Wall Street au fost supraevaluate considerabil şi s-au prăbuşit deodată în „Lunea Neagră”, pe 19 octombrie 1987. Indicele Dow Jones a căzut 500 de puncte, reprezentând 23%, şi mulţi investitori s-au temut de o nouă Mare Criză. Preşedintele bursei de valori de la New York a comentat sumbru: „Ceva care să semene cu un colaps financiar mai mult decât asta nu vreau să văd.” Economia a scăpat totuşi cu bine din furtună şi preţul acţiunilor a crescut din nou.

Creşterea economică din SUA în anii ’90 a fost alimentată de

companiile care şi-au perfecţionat cu viteză produsele şi productivitatea utilizând tehnologia informaţiei, născută şi dezvoltată preponderent în Silicon Valley, California. Boomul economic a creat numeroase locuri de muncă în Statele Unite, unde aproape 60% dintre femeile adulte lucrau, în comparaţie cu totalul de aproximativ 35% înregistrat cu treizeci de ani în urmă. Salariile femeilor s-au apropiat de cele ale bărbaţilor, iar sportul feminin a făcut progrese rapide în facultăţi şi la nivel profesional. Totuşi, în anumite profesii s-a menţinut o „barieră invizibilă", îndeosebi în unele domenii comerciale, împiedicându-le pe femeile calificate să înainteze mai mult. Salariile afro-americanilor au crescut, de asemenea, deşi rata şomajului în rândul tinerilor de culoare şi al altor grupuri minoritare, ca hispanicii, a rămas disproporţionat de mare.

Economia Statelor Unite a jucat un rol decisiv în politica americană. În 1992, Bill Clinton, fost guvernator al statului Arkansas, l-a învins pe preşedintele George Bush, a cărui companie a suferit din cauza recesiunii economice şi a creşterii şomajului. Clinton şi-a asumat funcţia de preşedinte cu speranţe mari în direcţia unei schimbări semnificative; însă tentativele lui de a crea un plan naţional de asigurări de sănătate s-au lovit curând de opoziţia Asociaţiei Medicale Americane şi a multor americani de rând care se temeau de costurile şi restricţiile presupuse de un asemenea program. În 1994, victoriile zdrobitoare ale republicanilor în alegerile pentru Congres le-au asigurat acestora controlul şi în Senat, şi în Camera Reprezentanţilor, pentru prima oară în 50 de ani. Ajutat de o economie în creştere, Clinton a fost reales totuşi în 1996, deşi era urmărit în continuare de scandaluri financiare şi sexuale. Succesul lui Clinton s-a datorat în parte deplasării lui spre centrul politic, uneori preluând anumite poziţii republicane și cerând o diminuare a rolului jucat de guvern. În 1996 a semnat un act menit „să pună capăt asistenţei sociale aşa cum o ştim", după cum s-a exprimat. În 1998, preşedintele Clinton a prezentat primul buget echilibrat în 30 de ani.

Economia Statelor Unite nu există într-un vacuum. Economiile lumii depind tot mai mult unele de altele. În 1992, douăsprezece state membre ale Comunităţii Europene (CE) şi majoritatea ţărilor din Asociaţia Europeană a Liberului Schimb au semnat Tratatul de la Maastricht, în oraşul olandez care a dat şi numele documentului. În 1994, Austria, Norvegia, Suedia şi Finlanda au fost invitate oficial să adere la Uniunea Europeană, dar cetăţenii norvegieni au respins în acelaşi an aderarea. Tratatul anticipa crearea unei Zone Economice Europene care să elimine barierele comerciale naţionale şi, în principiu, controalele la punctele de frontieră. Comunitatea Europeană şi-a asumat un rol mai însemnat (dar nu lipsit de controverse) în planificarea şi coordonarea economică între state, pregătind totodată

şi implementarea unei monede comune — numită „euro” —, a cărei introducere a fost programată pentru începutul lui 1999, urmată de o perioadă de tranziţie şi de implementarea deplină în 2003. Între timp totuşi, gradul din ce în ce mai mare de integrare economică şi politică europeană a stârnit o opoziţie considerabilă din mai multe direcţii, în special din partea britanicilor conservatori „eurosceptici” care se temeau că o consolidare a autorităţii exercitate de Bruxelles va submina suveranitatea Marii Britanii. Pe de altă parte, în timp ce majoritatea Marii Britaniei se apropia de spiritul continentului, apropierea a devenit şi fizică. În 1994 a intrat în funcţiune „Chunnel”[52], un tunel de 50 de kilometri care face legătura feroviară între Marea Britanie şi Franţa, aducând Londra la o distanţă de numai câteva ore de Paris şi Bruxelles.

Confruntat cu competiţia din partea CE, în 1992 Congresul SUA a promulgat Acordul Nord-American de Comerţ Liber (NAFTA). NAFTA a ridicat treptat restricţiile comerciale dintre Statele Unite, Canada şi Mexic.

Spre sfârşitul lui 1997 pieţele şi monedele asiatice au căzut, îndeosebi la Seul, în Coreea de Sud, şi Singapore, iar impactul s-a făcut simţit pe bursele de valori din lumea întreagă. Repercusiunile financiare internaţionale au reflectat interconexiunea crescândă a economiilor regionale. Globalizarea economiei internaţionale a necesitat sume uriaşe pentru salvarea economiilor în dificultate, al căror colaps ar fi avut un impact serios asupra economiei mondiale. În 1995, un împrumut american de 50 de miliarde de dolari a ajutat economia împotmolită a Mexicului, ţară a cărei monedă, peso, se devalorizase masiv, generând un risc de instabilitate politică. Spre deosebire de Statele Unite, în Europa ratele şomajului au rămas extrem de înalte, aproape 20% în Spania, 13% în Franţa, cu Germania nu foarte departe în urmă. Şomajul a afectat în special tineretul care, confruntat cu un viitor văzut ca nesigur, a înregistrat o creştere a criminalităţii şi a consumului de droguri.

Pe parcursul ultimelor două decenii ale secolului XX, problema consumului ilegal de droguri a depăşit atât în Statele Unite, cât şi în Europa capacitatea autorităţilor de a împiedica introducerea substanţelor narcotice din Asia de Sud-Est şi America Latină, îndeosebi din Columbia. După 1985, când traficanţii au adus-o în Statele Unite, dependența de cocaina numită *crack* a luat amploare în rândurile clasei de mijloc şi printre săracii din centrele urbane, care au recurs la droguri pentru a scăpa de sentimentele de disperare generate de şomaj şi lipsuri. Cruciadele naţionale organizate în Statele Unite împotriva drogurilor ilegale, mărirea bugetelor federale alocate supravegherii în aeroporturi sau la graniţe şi programele educative nu şi-au atins nici pe departe obiectivele. S-a văzut că pentru un număr crescând de

tineri era din ce în ce mai greu să „spună nu” drogurilor ilegale.

Pe lângă problemele create deliberat de oameni — războaie, crime, droguri şi terorism —, omenirea a rămas vulnerabilă şi la accidentele dezastruoase sau la catastrofele naturale. Cutremure devastatoare au ucis cel puţin 30.000 de persoane în Armenia în 1988, 10.000 în India în 1993 şi peste 5.000 în Kobe, Japonia, în 1995. În 1985, o erupţie vulcanică din Columbia a declanşat avalanşe distrugătoare de noroi care au îngropat peste 25.000 de persoane.

Pe lângă dezastrele naturale, accidente catastrofale au lovit lumea. În decembrie 1984, cel mai grav accident industrial din istorie a făcut peste 2.500 de morţi, când de la fabrica de insecticide Union Carbide din oraşul Bhopal, în India, s-a degajat în atmosferă un gaz toxic. În aprilie 1986, cel mai grav accident nuclear din istorie s-a petrecut la centrala nucleară de la Cernobâl, în Ucraina. Unul dintre reactoarele nucleare a explodat, emanând deşeuri radioactive şi praf pe care vânturile l-au purtat în diverse zone din Europa şi Asia. „Vă rog spuneţi lumii să ne ajute”, a implorat un operator radio amator. Evacuarea masivă a populaţiei din împrejurimile reactorului nu a reuşit să împiedice numeroase decese, afecţiuni grave şi malformaţii la naştere, şi nici contaminarea unor produse agricole şi a rezervelor de apă.

Deversările de petrol au provocat daune mai puţin letale, dar totuşi considerabile mediului înconjurător, punând în pericol viaţa sălbatică, fauna şi flora, peştii din apă şi plajele.

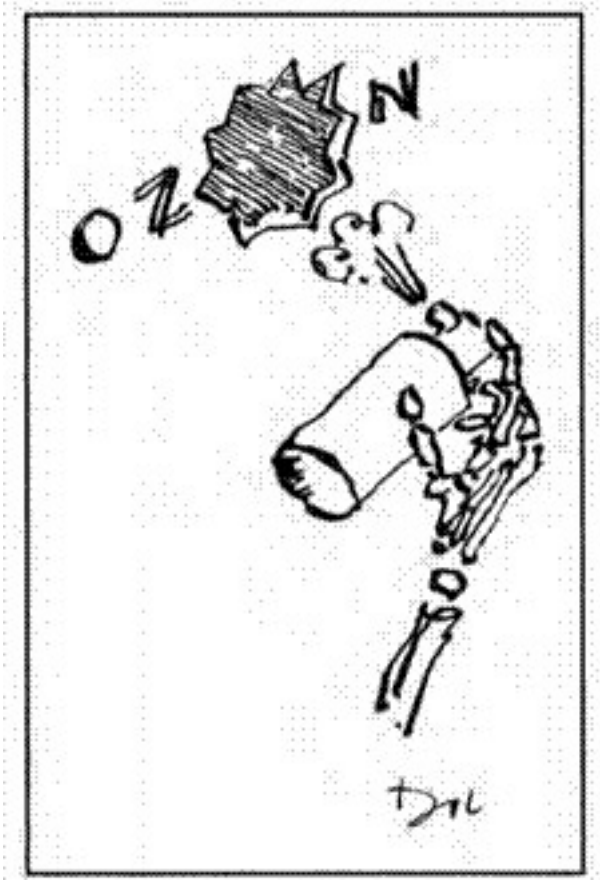

POLUAREA STRATULUI DE OZON

Martie 1990, petrolierul *Exxon Valdez* a lovit un recif din Strâmtoarea Prince William din Alaska, deversând 250.000 de barili de petrol în apele oceanice, unul dintre cele mai grave dezastre ecologice din istorie. Alte deversări majore au poluat mediul natural în Puerto Rico şi pe coastele sudice ale Angliei.

Poluanţii au vătămat grav atmosfera. Fotografiile făcute din sateliţii ce înconjoară Pământul au arătat degradarea stratului de ozon care protejează Pământul de anumite efecte nocive ale razelor directe ale soarelui. Daunele ecologice au căzut, la propriu, şi din cer. „Ploaia acidă", care îşi are originile în poluarea chimică industrială pe Pământ, îi preocupă tot mai mult pe ecologişti şi pe oamenii de ştiinţă. A început să distrugă pădurile din vestul Germaniei, din Statele Unite şi din Canada, dar şi în estul Germaniei şi Republica Cehă, unde sub comunism nu au existat practic restricţii împotriva poluării. Îngrijorarea crescândă generată de daunele provocate mediului înconjurător a determinat organizarea unui „Summit al Pământului" desfăşurat la Rio de Janeiro în Brazilia în 1982, la care au participat

delegaţi din 178 de ţări.

Chiar dacă progresele din ştiinţă şi medicină au redus neîncetat, ba chiar au eliminat ameninţarea multor boli din numeroase zone pe glob, boli vechi sau noi au continuat să facă victime. În Africa Centrală, o epidemie a virusului letal Ebola a secerat mii de vieţi în 1995, amintindu-le savanţilor că anumite afecţiuni depăşesc capacitatea medicinii de a găsi tratamente. Virusul SIDA, care cauzează o boală fatală cu evoluţie lentă ce distruge sistemul imunitar uman, a fost observat prima oară la începutul deceniului 1980 şi a fost izolat de cercetători în 1984. SIDA a făcut ravagii mai ales în Republica Centrafricană şi Zair, dar nu a cruţat practic nicio ţară. În Occident, homosexualii au fost deosebit de vulnerabili la ea; boala s-a răspândit însă şi la populaţia heterosexuală neconsumatoare de droguri. Faptul că în 1991 baschetbalistul profesionist Magic Johnson a anunţat că testul HIV îi ieşise pozitiv şi retragerea lui din lumea sportului a avut efectul oportun de a aduce boala în centrul atenţiei publice în lumea occidentală. Deşi în prezent mulţi pacienţi cu SIDA trăiesc mai mult decât înainte datorită combinaţiilor de medicamente care le prelungesc viaţa, la această boală nu s-a găsit încă un tratament.

Costurile asistenţei medicale au crescut simțitor în toate ţările. În Statele Unite, în 1990 familiile cheltuiau pentru îngrijiri medicale peste 730 de miliarde de dolari anual, de două ori mai mult decât cu un deceniu înainte; totuşi, o minoritate considerabilă — aproximativ una din nouă familii lucrătoare — nu avea asigurare de sănătate şi nici acces la asistenţa medicală curentă. Costul ridicat al medicilor, spitalelor sau altor centre de sănătate şi tratamentele nenecesare au contribuit la generarea acestor cheltuieli exorbitante. În ţările cu programe extinse de asistenţă medicală și îngrijire mai ieftină, ca Franţa, Marea Britanie şi Suedia, costurile medicale au ameninţat să depăşească posibilitatea guvernelor de a le acoperi.

Progresele remarcabile din ştiinţă şi medicină au ridicat şi câteva probleme de ordin etic. Nicăieri nu s-a văzut acest lucru mai clar decât în domeniul geneticii, care se transformă cu rapiditate şi în care savanţii au identificat gene asociate cu diverse boli. Aceste studii ar putea fi utilizate la identificarea şi modificarea genelor defectuoase care duc la apariţia bolilor ereditare ca distrofia musculară sau anemia falciformă, dar pe de altă parte ar putea fi întrebuinţate abuziv de viitorii părinţi (avortarea unui făt predispus la cancer) sau de angajatori (refuzul de a angaja o persoană care prezintă riscul genetic al instalării timpurii a bolii Alzheimer). E posibil ca aceste aspecte să genereze dileme morale, dar şi legale. Alte probleme etice a ridicat clonarea unei oi în 1997, în Marea Britanie. Lumea s-a temut de posibilitatea clonării oamenilor, fapt care a stârnit dezbateri

înverşunate.

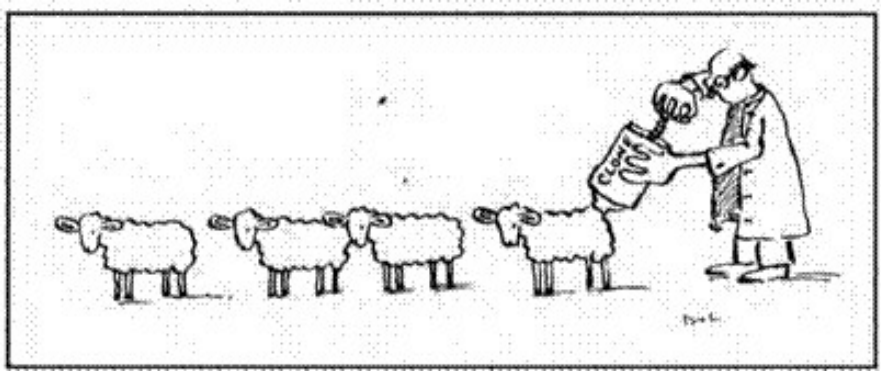

CLONAREA OII DOLLY

În comparaţie cu dramatismul primei aterizări pe Lună în 1969, explorarea spaţiului a părut aproape o rutină în deceniile 1980 şi 1990. La un an după ce doi astronauţi americani au devenit primii oameni care au păşit în spaţiu fără a fi legaţi de astronavă, tragedia a lovit programul spaţial. În 1986, naveta spaţială *Challenger* s-a dezintegrat în spaţiu la 73 de secunde după decolare. Cei şapte membri ai echipajului au murit în momentul în care capsula navei s-a prăbuşit în ocean sub privirile îngrozite ale spectatorilor de la Cape Canaveral şi ale publicului transmisiunii televizate în direct. Printre cei care au pierit se găsea şi o profesoară şi mamă din New Hampshire, Christa Meauliffe, cooptată în programul spaţial în scop publicitar.

Mai mult de doi ani au trecut înainte de lansarea în spaţiu a unei alte navete cu echipaj uman. Între timp, pe măsură ce programul spaţial s-a reactivat treptat, Statele Unite au încurajat dezvoltarea rachetelor cu utilitate comercială. SUA a lansat rachete fără echipaj uman pentru a colecta informaţii despre stele şi planete. *Voyager 2* a zburat lângă planeta Uranus în 1986, iar patru ani mai târziu s-a apropiat la 4.900 de kilo — metri de Neptun. În 1991, nava spaţială *Columbia* a încheiat cu succes o misiune ştiinţifică de 11 zile pe orbită, lansând un satelit de comunicaţii. În 1997, telescopul spaţial Hubble, lansat iniţial de naveta *Discovery*, a trimis pe pământ imagini spectaculoase din zone îndepărtate ale universului, inclusiv fotografiile a sute de galaxii necunoscute anterior. Simbolizând sfârşitul Războiului Rece, în 1995 naveta spaţială *Atlantis* şi staţia spaţială rusă *Mir* s-au conectat în spaţiu. Iar în 1997 un vehicul robotizat a aterizat pe Marte.

Celor câteva generaţii aproape obişnuite cu explorările spaţiale impresionante, revoluţia comunicaţiilor terestre din deceniile 1980 şi 1990 li s-a părut chiar şi mai remarcabilă. Televiziunea a apropiat

lumea, datorită expansiunii rapide a televiziunii prin cablu şi apoi prin satelit, la început în Statele Unite şi treptat în mare parte din restul lumii. În 1998, la inaugurarea Jocurilor Olimpice de iarnă din Japonia, deschise cu *Oda bucuriei* a lui Beethoven, dirijorul s-a aflat în faţa orchestrei din Nagano şi cinci coruri s-au auzit din Africa de Sud, Australia şi încă trei continente, vocile lor fiind transmise instantaneu prin satelit.

Odată ce televiziunea a facilitat micşorarea distanţei dintre continente şi ţări, starul american de baschet Michael Jordan a devenit una dintre cele mai cunoscute personalităţi mondiale. Mulţi tineri din Occident şi din toate colţurile lumii purtau hanorace sportive, şepci şi încălţăminte scumpă de marcă (adesea fabricate de muncitori săraci din Asia lucrând pe salarii mizerabile).

Începând de pe la jumătatea anilor ’80, computerele personale au transformat modul în care generăm, descoperim şi comunicăm informaţia. Progresele în domeniile computerului personal şi programelor informatice s-au succedat atât de rapid, încât a fost nevoie de o armată din ce în ce mai mare de experţi în tehnologia înaltă pentru a ţine pasul cu ele. Datorită îmbunătăţirilor uimitoare aduse cipurilor computerizate, care au mărit exponenţial capacitatea de memorie a calculatoarelor, acestea au devenit mai mici şi totodată mai fiabile. E-mailul (poşta electronică) a făcut posibilă comunicarea practic instantanee între persoane care deţin computere, oriunde s-ar afla în lume, facilitând, de exemplu, colaborările între cercetători aflaţi la distanţe mari unii de alţii. Internetul a deschis o lume de pagini web informative pentru oricine stă în faţa unui computer. Studenţii au început să navigheze pe net pentru a găsi informaţiile necesare lucrărilor; universităţile şi colegiile şi-au afişat toate atuurile pe propriile site-uri; părinţii efectuează tranzacţii bancare, rezervă bilete de avion şi camere de hotel, comandă cărţi sau haine, îşi urmăresc echipele sportive preferate şi citesc ziare străine disponibile pe Internet. Pe la jumătatea anilor ’90 telefoanele mobile „celulare” au devenit o banalitate la colţ de stradă, în bănci, autobuze, restaurante şi cafenele (adeseori spre neplăcerea altor clienţi) sau în automobile.

Pe de altă parte, revoluţia informatică a generat întrebări etice şi chestiuni juridice spinoase în jurul exprimării libere (are cineva dreptul de a încărca pornografie pe Internet?) şi confidenţialităţii. Concomitent, a crescut şi preocuparea legată de faptul că, datorită inovaţiilor tehnologice şi interconexiunilor globale prin Internet, programele au devenit vulnerabile la viruşi şi reprezintă o ameninţare la adresa intimităţii, permiţându-le hackerilor lipsiţi de scrupule să adune informaţii despre orice utilizator de computer, de exemplu despre finanţe sau aspecte care ţin de viaţa privată.

La începutul secolului XX era nevoie de săptămâni pentru a face

înconjurul lumii pe vas, singura modalitate prin care se putea efectua o astfel de călătorie pe atunci. Lumea părea într-adevăr foarte mare şi majoritatea popoarelor lumii păreau o preocupare secundară pentru Occident. Acum avioanele cu reacţie ne transportă repede în orice colţ al planetei, iar informaţiile despre evoluţia economiei japoneze şi posibilele schimbări politice din China, India, sud-estul Asiei, Orientul Mijlociu sau orice alt loc din lume ne stau la dispoziţie instantaneu şi sunt importante pentru toţi. La fel, persoane care odinioară nu ar fi contat decât pentru ţările lor au dobândit o importanţă universală. Aşa se face că multă lume aştepta ahtiată ştiri despre prinţesa Diana a Marii Britanii — de la căsătoria cu prinţul Charles, la naşterea fiilor, la bulimia ei şi la cum i s-a destrămat mariajul. Şi toţi i-au plâns moartea prematură într-un accident rutier survenit din cauza vitezei excesive, când sute de milioane de persoane au urmărit procesiunea funerară solemnă transmisă în direct în lumea întreagă.

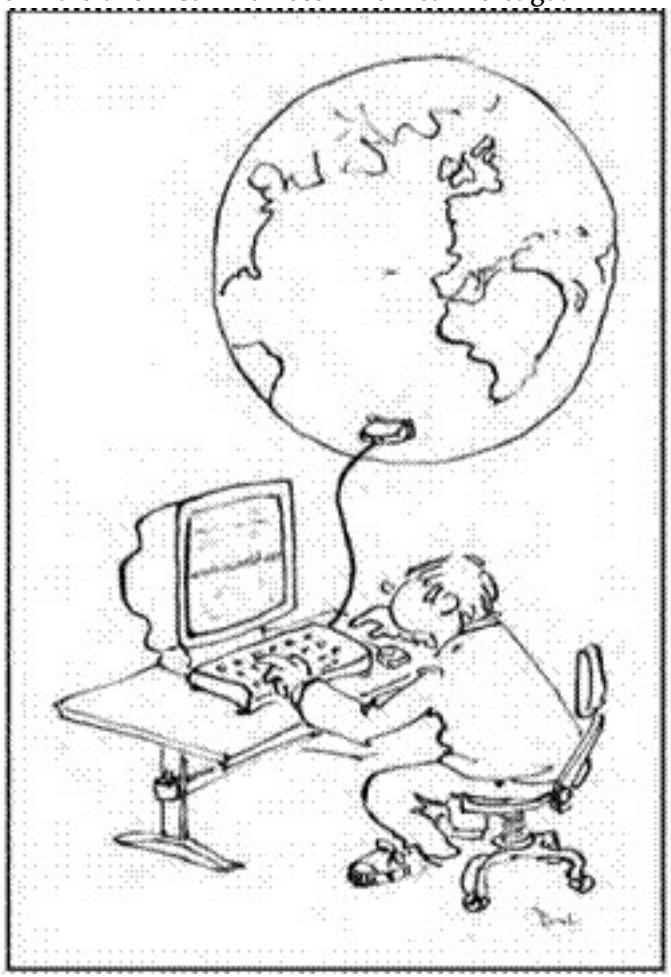

WORLD WIDE WEB

Remarcabila revoluţie a mijloacelor de transport a transformat orizonturile omenirii, pe măsură ce călătoria cu automobilul, apoi cu avionul, le-au depăşit în importanţă pe cea cu vaporul și chiar pe cea cu trenul, o invenţie din secolul al XIX-lea. Revoluţia în comunicaţii a fost fără îndoială şi mai spectaculoasă, inventarea telefonului fiind urmată de inventarea radioului, a televiziunii şi apoi a computerului. La sfârşitul secolului XX, omul de rând din numeroase zone are la îndemână o lume de informaţii prin intermediul călătoriei, ştirilor şi computerului personal. Globul s-a micşorat fără doar şi poate.

Între timp, condiţiile de viaţă ale majorităţii oamenilor s-au îmbunătăţit simțitor de-a lungul ultimei sute de ani. În deceniile de la sfârşitul secolului, procentul populaţiei care nu beneficiază de suficiente alimente s-a redus la aproximativ 25%, deşi în Africa şi Asia, precum și în alte locuri, persistă încă multă mizerie şi ar mai fi destule de făcut. Totuşi, cum ororile fascismului şi experimentul eşuat al comunismului sunt de domeniul trecutului în cea mai mare parte a lumii, avem toate motivele să sperăm şi să fim optimişti că primul secol al noului mileniu va aduce nu doar alte progrese în ştiinţă şi tehnologie, ci şi o viaţă mai bună pentru o proporţie mai mare din populaţia planetei.

78 O LINIE

CUM ACEA LINIE PE CARE NI S-A PĂRUT CĂ O VEDEM ÎN ZORII NOULUI MILENIU S-A DOVEDIT ÎNŞELĂTOARE

CÂND PRIVIM SPRE TRECUT, TINDEM SĂ DEFINIM ISTORIA ÎN linii sau puncte — acele momente exacte înainte şi după care lucrurile au fost diferite. Şi chiar dacă da, există zile care contează pentru noi mai mult decât altele la nivel personal (de exemplu ziua de naştere, ca să dăm doar un exemplu), mai ştim şi că alegerea unei zile, a unei săptămâni sau luni ca moment decisiv e riscantă; ca şi cum am lua o picătură de apă dintr-un val care se întoarce şi am spune: „Asta e. Chiar asta. Asta e pică tura care a întors valul.” Aşadar, dragă cititorule, chiar dacă lucrurile au fost foarte diferite pentru tine în ziua de *după* ce te-ai născut, în comparaţie cu situaţia din ziua *dinainte*, pentru majoritatea miliardelor de alți oameni de pe planetă viaţa cotidiană merge înainte fără să clipească. Şi totuşi, toate acestea fiind spuse, putem afirma că la începutul secolului XXI părea să se întrevadă o linie, cel puţin temporar.

Înainte de a discuta însă despre ea, să aruncăm o privire foarte rapidă la altă linie identificată, proclamată şi apoi uitată, deoarece al doilea mileniu p.Ch. Sau e.n. — cum se numesc în mod obişnuit anii erei noastre — a început cu un moment de panică devenit apoi un fleac. A început cu o abreviere devenită fenomen, o linie acum deja ştearsă numită „Y2K”[53].

Y2K nu a fost o linie reală, cum ar fi coada unei comete sau o linie militară, ca faimoasa Linie Maginot, un lanţ de fortificaţii ridicat de francezi de-a lungul graniţei cu Germania înaintea celui de-al Doilea Război Mondial. A fost o linie de calcul — separarea între 1999 şi 2000 — la ceasurile digitale şi în sistemele digitale IT. Guvernele din toată lumea s-au temut că această schimbare de la cifrele 99 la 00 va provoca o catastrofă. Poate acum vă vine greu să credeţi, însă funcţionarii guvernamentali şi-au imaginat probleme cu reţelele energetice şi serviciile municipale. Aşadar guvernele au făcut ceea ce au făcut de-a lungul timpului toate guvernele confruntate cu o potenţială criză viitoare: au studiat-o. Întrebări legate de această problemă au umplut ziarele din toate capitalele lumii, pe vremea când oamenii mai citeau încă ziare, deoarece sursele de ştiri online şi blogurile nu ajunseseră încă la ordinea zilei. Unii comentatori au sugerat că avioanele ar fi putut cădea din cer, dat fiind că funcţionau pe baza unor sisteme computerizate potenţial confuze. Au existat temeri că reţelele urbane de alimentare cu apă se vor închide, că spitalele se vor opri, că reţelele de electricitate vor întrerupe curentul peste tot. (În unele zone din Statele Unite oamenii au stocat alimente şi provizii.) Apoi, când s-a apropiat miezul nopţii şi am trecut din deceniul 1990 în primele secunde ale noului deceniu, s-au constatat doar probleme minime. În realitate, a fost exact ca orice altă zi cu erori digitale, iar Y2K s-a dovedit o distragere a atenției de la alte probleme pe care le-am fi putut observa dacă nu ne-am fi zgâit la ceasurile noastre digitale.

Totuşi, începutul anilor ’00 şi al celui de-al doilea mileniu al erei noastre poate fi considerat un exemplu bun pentru felul în care ne ocupăm de probleme în zilele noastre şi în epoca modernă. Retrospectiv, criza Y2K, sau criza care nu a existat, constituie o analogie a modului în care multe guverne şi surse de ştiri vedeau lumea în zorii secolului XXI, în special în Statele Unite şi Europa: ne concentram asupra progreselor revoluţionare din informatică şi din tehnologiile informaţiei, care merg în paralel cu evoluţia Internetului. Însă am lăsat fascinaţia pentru viitor să ne ascundă lucrurile pe care le-am fi putut vedea în momentul respectiv. Îngrijoraţi pentru schimbarea de la 99 la 00, nu am observat că unele probleme din vechime erau tot lângă noi, ca sărăcia, războiul şi resentimentele mocnite asociate cu ele, toate putând aprinde intoleranţe vulcanice bazate pe credinţe religioase.

Deceniul 1990 a fost unul pe parcursul căruia multe dintre lucrurile pentru care nu ne-am făcut griji — sărăcia extremă menţionată anterior şi instabilitatea politică — au sfârşit prin a opri în loc mare parte din lume. Din păcate, s-a dovedit că multe dintre noile conexiuni care apropiaseră ţările în privința mijloacelor de comunicare şi

călătoriilor ieftine puteau fi utilizate și pentru a împărtăși prețul acţiunilor sau cântece pop, dar și pentru a transmite furie sau frică.

79 PE MUCHIE DE CUŢIT

ALEGEREA CARE ERA CÂT PE CE SĂ FIE ALTFEL: GEORGE W. BUSH *VS* AL GORE ŞI SAGA NUMĂRĂTORII NEBUNEŞTI A VOTURILOR

ŢINÂND CONT DE ATENŢIA ACORDATĂ CU UN AN ÎNAINTE eventualităţii unei erori informatice dezastruoase, americanii au fost şocaţi să vadă că alegerile din 2000 s-au împotmolit timp de câteva săptămâni într-o dispută axată pe numărătoarea voturilor — nu cu ajutorul unui computer extrem de complicat, ci manual.

Cursa electorală a fost strânsă şi, în mod surprinzător, neinteresantă, căci niciunul dintre candidaţi nu suna, în apariţiile de la radio sau televizate, absolut convins că ar fi candidatul cel mai bun și niciunul nu părea *foarte* interesat de funcţie. Toată toamna lui 2000 cursa a fost strânsă, deşi, spre final, George W. Bush, guvernatorul Texasului şi fiul fostului preşedinte George H.W. Bush, părea să se îndrepte spre victorie. Bush candida contra lui Al Gore, fost senator din Tennessee şi vicepreşedinte sub Bill Clinton, un democrat popular care reuşise să reziste în politică în ciuda tuturor acuzaţiilor aduse de republicani. În 1998, la alegerile de la jumătatea mandatului, partidul lui Clinton a pierdut majoritatea în Camera Reprezentanţilor în favoarea republicanilor. Ulterior, din cauza indiscreţiilor personale făcute publice accidental, Camera Reprezentanţilor aproape l-a obligat pe Clinton să demisioneze, prin procedura numită „punere sub acuzare”. Totuşi, în ciuda scandalului personal şi a tumultului, Clinton a izbutit cumva să rămână în funcţie şi să ducă la capăt un mandat de patru ani pe care mulţi i-au considerat rodnici din perspectiva locurilor de muncă şi a investiţiilor.

Să revenim însă la cursa electorală între Bush şi Gore, în anul 2000. În seara alegerilor, diferenţa strânsă a luat lumea prin surprindere. După ce buletinele de vot au început să curgă, ziarele au anunţat un scor strâns în favoarea guvernatorului Bush, apoi s-au contrazis. Un titlu din ediţia de dimineaţă a ziarului *St. Louis Post-Dispatch* spunea: „Bush câştigă la limită”. Următorul titlu avertiza: „Naţiunea aşteaptă”. În cele din urmă reporterii şi — straniu — oamenii pe stradă şi acasă au început să vorbească despre nişte lucruri numite *hanging chad* — „cioturi nedesprinse”. (Nu trebuia să punem expresia în ghilimele, dar am simţit că merită.)

Deşi în engleză sună ca un simptom al unei răceli serioase sau o problemă care ține de instalaţiile sanitare, era vorba de o bucățică de hârtie cât un punct, tăiată prin capsare din buletinul de vot în momentul în care alegătorul votează. Dacă fragmentul de hârtie nu e

capsat sau atârnă de buletin, maşinile de vot nu numără voturile. O hârtiuţă nedesprinsă reprezenta sau nu reprezenta un vot? Şi oare genul acesta de probleme nu ar trebui să apară mai degrabă în ţările unde alegerile constituie o noutate, nu într-un loc cu peste două sute de ani de experienţă în alegerea preşedinţilor? La un moment dat în timpul dezbaterilor pe tema voturilor şi buletinelor perforate, alegerile s-au redus la câteva voturi din statul Florida: ceva mai puţin de 1.700 de voturi într-o ţară cu 281 de milioane de locuitori, ceea ce, dacă numărăm totalul celor care au votat, însumează mai puţin de 0,5 % din totalul voturilor.

Ţara a aşteptat nu câteva zile, ci câteva săptămâni. Timp de mai bine de o lună, persoane care în mod normal nu se gândesc deloc la funcţiile guvernului discutau despre echilibrul de putere între Congres şi Curtea Supremă, întrebându-se cine va controla executivul. Oameni care în mod obişnuit se uitau la baseball sau la baschet acum priveau spre Florida şi spuneau: „E o nebunie!”

În cele din urmă, rezultatul alegerilor nu a fost decis de publicul votant, de un expert în buletine perforate sau dând cu banul, ci de Curtea Supremă, într-un caz numit Bush *vs.* Gore. Ar fi nevoie de câteva cărţi pentru a explica exact ce s-a petrecut, însă o versiune prescurtată sună cam aşa: Curtea a intervenit pentru a opri renumărarea voturilor în Florida. Curtea a spus că, potrivit prevederilor constituţionale, alegerile nu puteau continua în mod legal. Bineînţeles, aceste lucruri au fost spuse de o majoritate a Curţii, și anume cinci judecători. Patru judecători nu au fost de acord cu colegii lor, ceea ce a făcut ca decizia Curţii să fie şi mai interesantă (şi totodată mai controversată).

Deşi vicepreşedintele Gore obţinuse un număr mai mare de voturi, rezultatul scrutinului a fost în favoarea guvernatorului Bush care, după acordarea voturilor din Florida, a câştigat majoritatea în Colegiul Electoral, un sistem complicat care hotărăşte în final rezultatul alegerilor prezidenţiale.

Ca să recapitulăm (deoarece povestea i-a încurcat chiar şi pe politologi): printr-o decizie care a nemulţumit patru din nouă judecători, Curtea Supremă a hotărât că persoana care primise mai puţine voturi a câştigat alegerile. Oare se vor supăra votanţii? Oare se va prăbuşi sistemul? Să fi fost acesta virusul Y2K în politica americană şi acum sistemul politic din SUA era ca un computer stricat, inutil? Ce a însemnat faptul că nişte echipe de avocaţi, o echipă republicană şi o echipă democrată, s-au dus în Florida şi apoi la Curtea Supremă pentru a-şi susţine cazul?

A fost o perioadă de suspans, când lumea nu ştia cum vor evolua lucrurile şi când orice ritual ceremonial mărunt a fost analizat amănunţit. Într-o zi cenuşie şi ploioasă din ianuarie 2001, când

vicepreşedintele Gore s-a întâlnit cu proaspăt investitul preşedinte George Walker Bush pe treptele Capitoliului american — la câteva secunde după ce Bush depusese jurământul, devenind cel dintâi preşedinte american din noul mileniu —, strângerea grăbită de mână a părut să arate că experimentul politic american reuşise cumva, chiar şi încâlcit, posibil corupt şi cu siguranţă urât fiind, să meargă înainte, pentru moment.

80 O ZI TRISTĂ

UN MIC GRUP DE TERORIŞTI ATACĂ NEW YORKUL ŞI SCHIMBĂ FAŢA LUMII

ÎN DIMINEAŢA ZILEI DE 11 SEPTEMBRIE CERUL ERA SENIN ŞI albastru, aşa de limpede şi curat încât, dacă l-aţi fi văzut şi v-aţi gândi mai târziu la el, parcă ar fi voit să spună ceva, deşi nu era altceva decât cerul, desigur, fără alt înţeles în afară de cel pe care i l-aţi fi dat în momentul respectiv. Echipa de baseball New York Yankees se îndrepta spre calificarea în *play-offs*, deşi un meci împotriva rivalilor istorici, Boston Red Sox, fusese anulat din cauza ploii torenţiale din seara precedentă. Pe cerul acelei dimineţi, din Boston decolaseră două avioane. Însă, în loc să-şi continue traseul până la destinaţiile finale, au fost deturnate de terorişti care au transformat ambele aparate de zbor în arme care aveau drept ţintă turnurile World Trade Center — emblematicele Turnuri Gemene de 110 etaje din Lower Manhattan.

Primul turn a fost lovit la 8:46, al doilea, 17 minute mai târziu. Focul înteţit de combustibilul avioanelor a distrus în cele din urmă ambele clădiri. Cei din cartierele din jurul Manhattanului, din sate şi oraşe aflate la kilometri depărtare au stat pe dealuri sau în zonele mai înalte şi au privit spre portul New York. Nori de fum şi cenuşă acopereau Lower Manhattan, risipindu-se spre alte cartiere, ca o gigantică dâră neagră plutind trist pe cerul curat.

Mii de membri din echipajele de intervenţie — poliţişti, pompieri şi personal pentru situaţii de urgenţă de toate felurile, unii veniţi de la câteva străzi, alţii din statele învecinate — s-au grăbit să ajungă la faţa locului. Mulţi şi-au pierdut viaţa urcând în turnuri chiar înaintea prăbuşirii tragice a ambilor zgârie-nori.

Nu peste mult timp un alt avion deturnat a lovit clădirea Pentagonului, sediul Departamentului American al Apărării, iar un al doilea s-a prăbuşit pe un câmp din Pennsylvania, după ce pasagerii reuşiseră să-i învingă pe piraţi. Dacă nu o făceau, se crede că teroriştii ar fi încercat să lovească în Casa Albă sau Capitoliul. Aproape 3.000 de persoane au murit doar în atacul propriu-zis de la World Trade Center, cel mai negru din istoria SUA, însă ulterior alţi membri ai echipajelor de salvare şi-au pierdut viaţa ca urmare a suferinţelor provocate de condiţiile riscante de la locul dezastrelor.

La început nu a fost clar cine provocase atacurile şi lumii îi era foarte dificil — ca întotdeauna — să-şi imagineze de ce ar vrea cineva să omoare oameni nevinovaţi care mergeau pur şi simplu la serviciu. Încetul cu încetul, identităţile piraţilor aerieni au devenit cunoscute şi s-a dovedit că erau membrii unei grupări teroriste care îşi spunea „al-Qaida", nume care înseamnă „baza" sau „fundaţia". Liderul ei, Osama bin Laden, declarase război Statelor Unite.

Cu doar câţiva ani înainte, SUA îl sprijiniseră pe bin Laden. În anii '80 acesta luptase contra ocupaţiei sovietice în Afganistan, un război pe care, în cele din urmă, Uniunea Sovietică l-a pierdut. (Amintiţi-vă: în timpul Războiului Rece Statele Unite erau prietenoase cu anumite grupări pur şi simplu pentru că respectivele grupări nu erau prietene cu Uniunea Sovietică — un comportament care este întotdeauna riscant.) Uniunea Sovietică a fost atunci doar ultima dintr-o serie de naţiuni şi imperii care s-au poticnit în vastul şi asprul teren al Afganistanului. Deoarece această ţară avea un drum străvechi care odinioară lega Europa de Asia, oameni ca Alexandru cel Mare, Ginghis Han şi alţii s-au luptat vreme îndelungată pentru ea.

Bin Laden practica o variantă extremistă şi puritană a ceea ce numea el islam, o interpretare atât de extremă încât adepţii islamului de pretutindeni au respins-o. El vedea lumea în termenii unui război sfânt şi credea că creştinii şi evreii din lumea occidentală erau porniți să distrugă islamul. Armata lui nu era una tradiţională, ci utiliza teroriști sinucigaşi pentru a ataca civili. Nu aveau legătură cu vreun guvern anume.

Ca urmare a acestor convingeri, după cum am spus, bin Laden declarase război Statelor Unite. Anterior, membrii al-Qaida reuşiseră să organizeze câteva atacuri ucigaşe de mai mică anvergură împotriva Statelor Unite. În 1998 au detonat bombe plasate la ambasadele americane din Kenia şi Tanzania, în Africa, iar în 1993 au atacat o navă de război americană acostată în Yemen. În acelaşi an, un terorist afiliat la reţeaua al-Qaida a pus o bombă în subsolul de la World Trade Center, omorând şase persoane şi avariind unul dintre Turnurile Gemene (fără a-l distruge).

Evenimentele care au condus la atacurile din 2001 au fost dezbătute ani la rând — şi posibil să mai fie discutate și în clipa în care citiţi cartea prezentă. Se pare că guvernul SUA ar fi deţinut informaţii despre iminenţa unui atac de un gen sau altul, aşa că de ce nu a făcut nimic pentru a-l preveni? Ce anume ar fi trebuit să facă? La aceste întrebări oamenii au dat răspunsuri de bun-simţ — şi altele cu mai puţin bun-simţ sau chiar complet lipsite de aşa ceva, de exemplu grupul care susţine că Turnurile Gemene sunt şi acum la locul lor, ascunse de oglinzi gigantice de mărimea unor zgârie-nori.

După atacurile pe care acum le numim simplu „9/11" sau „11

septembrie", *Ground Zero* — terenul pe care se înălţau înainte cele două turnuri de 110 etaje — a devenit destinaţie de pelerinaj, un loc unde oamenii îşi exprimă tristeţea şi rememorează cele întâmplate. Vizitele au început la scurtă vreme după prăbuşirea turnurilor, deşi în primele săptămâni accesul pe străzile din Lower Manhattan a fost restricţionat. Birourile şi magazinele au tras obloanele, iar casele au fost acoperite de praful ucigător. Timp de câteva zile niciun avion nu a avut permisiunea să decoleze de pe aeroporturile americane, iar poliţia inspecta camioanele şi maşinile la intrările și ieşirile din oraş. Pe tot cuprinsul ţării, responsabilii din domeniul siguranţei publice au fost în stare de alertă în legătură cu posibilele activităţi teroriste. În contrast cu situația din urmă cu doar câteva luni, când lumea răsuflase uşurată că Y2K nu adusese sfârşitul lumii, 11 septembrie a părut să schimbe lucrurile. Această dată a reprezentat o linie după care lumea a fost diferită o bucată de vreme.

81 RIPOSTA

STATELE UNITE AU PARTE DE COMPASIUNE, DAR JURĂ RĂZBUNARE

VĂ MAI AMINTIŢI ULTIMELE ALEGERI PREZIDENŢIALE AMERICANE, cele despre care am vorbit cu câteva pagini în urmă? Cele în care candidatul care a câştigat — George W. Bush — nu ieşise câştigător prin vot popular, ci printr-un vot al Colegiului Electoral, colegiul care nu e un colegiu în sensul obişnuit, ci unul alcătuit din persoane alese pentru a reprezenta statele Uniunii? Vă aduceți aminte cum spuneam că după acele alegeri situaţia din Statele Unite era oarecum instabilă? Vă amintiţi când am menţionat că oamenii au înghiţit în sec atunci când câştigătorul votului popular, vicepreşedintele Al Gore, a spus: „În regulă, fii tu preşedinte", în loc să spună: „Nici pomeneală!"? Ei bine, să mai spunem că după încheierea alegerilor preşedintele George Bush nu părea să aibă cine ştie ce mandat.

Ce este un mandat? Cuvântul provine dintr-un termen latin, *mandatum*, care înseamnă „comandă, ordin". Altfel spus, preşedintele nu avea un ordin clar din partea electoratului american. Nici prea multă susţinere nu avea. Însă după atacurile de la 11 septembrie le-a primit deodată pe amândouă. Dacă aţi citit cu atenţie această carte, nu va fi greu să vă închipuiţi un moment în care un grup de persoane, simţindu-se atacate, s-a raliat în jurul propriului lider. Oamenii se regrupau în mod firesc în jurul conducătorilor după un pericol cu mult înainte ca grecii să-i atace pe troieni. După 11 septembrie, americanii — simţind colţii unei recesiuni şi spaima persistentă în urma acelui atentat neașteptat cu avioane deturnate — s-au raliat în jurul lui George Bush. Şi iată că preşedintele Bush a primit brusc un mandat,

sau cel puţin aşa se părea. În primul rând, mandatul îi cerea să se asigure, pe cât posibil, că nu vor mai exista atacuri.

Preşedintele a venit printre pompieri şi echipajele de salvare lângă un morman fumegând de moloz — pe locul numit *Ground Zero* — şi a spus într-un megafon: „Vă aud. Şi restul lumii vă aude, iar cei care au dărâmat aceste clădiri ne vor auzi pe toţi în curând."

Echipajele de salvare l-au ovaţionat, însă acest gen de afirmaţie îi neliniştea pe cei din afara Americii. Era ca şi cum cel mai vânjos tip din cartier ar fi fost trântit la pământ, iar acum urma să care pumni şi abia mai târziu să pună întrebări. La patru săptămâni după 11 septembrie o mulţime de oameni din toată lumea stătea cu sufletul la gură. Ce avea să facă SUA, ţara cu cea mai mare forţă militară de pe glob?

În ce o privește, lumea a arătat compasiune. Multe guverne şi-au exprimat sprijinul pentru Statele Unite. Ziarul francez *Le Monde* a titrat pe prima pagină *„Nous sommes tous Américains*", în traducere „Suntem cu toţii americani", o trimitere parţială la faimosul discurs ţinut de preşedintele John F. Kennedy în Berlin, la apogeul Războiului Rece, când Uniunea Sovietică rupsese Berlinul de restul Europei. (Kennedy spusese „*Ich bin ein Berliner*", ceea ce înseamnă „Şi eu sunt berlinez".) Liderii şi teologii islamici au denunţat atacurile comise de al-Qaida. Pe străzile din Teheran, capitala Iranului, oamenii au privegheat aprinzând lumânări.

Peste aproximativ o lună, preşedintele Bush, înarmat cu autorizaţia din partea Congresului SUA, a anunţat că va bombarda Afganistanul. Obiectivele erau taberele al-Qaida. Diverse guverne din lume i-au susţinut decizia, dar multe s-au temut şi că americanii se vor folosi de acest pretext pentru a lovi în alte direcţii — de exemplu în Orientul Mijlociu, pentru a-şi proteja accesul la petrol, de care economia americană, ca atâtea alte economii, are întotdeauna nevoie. Pentru a combate al-Qaida, armata americană i-a luat în vizor şi pe talibani, regimul islamic care cârmuia mare parte din teritoriul afgan unde își aveau sălaș membrii al-Qaida.

Am menţionat deja că Afganistanul e o zonă pe care diverse imperii au încercat să o controleze de-a lungul timpului, un punct de confluenţă a continentelor, o ţară aspră de-a lungul unei rute străvechi, Drumul Mătăsii, din Europa în Asia. Un alt fapt care merită repetat e că în Afganistan prietenii şi inamicii schimbaseră taberele. La un moment dat, Statele Unite se purtau amical cu oricine dorea să scoată Uniunea Sovietică din Afganistan, de obicei grupuri de ţărani şi căpetenii rurale ce tindeau să nutrească credinţe religioase ortodoxe. Acest lucru s-a întâmplat în timpul Războiului Rece. După plecarea sovieticilor şi prăbuşirea imperiului lor, aceste grupări au condus Afganistanul şi au întemeiat un stat islamic militant unde femeile, de

pildă, au foarte puţine drepturi. SUA era acum pe urmele talibanilor, cu argumentul că regimul militant îl adăpostea pe Osama bin Laden, omul responsabil pentru planificarea atacurilor de la 11 septembrie.

O parte a poveştii omenirii care pare să se adeverească tot mai mult pe măsură ce trece timpul e legată chiar de pământul pe care trăieşte neamul omenesc: istoria şi geografia — vechi drumuri şi trecători din munţi, râuri şi canale strategice — influenţează evenimentele petrecute în lume, aşa cum au făcut-o întotdeauna şi, prin urmare, aceleaşi şi aceleaşi bătălii se dau la nesfârşit, folosindu-se aceleaşi avantaje, aceleaşi mijloace de apărare. Oricât l-am acoperi cu sateliţi şi computere, teritoriul rămâne acelaşi.

Ţinând cont de aceste lucruri, putem spune că în secolul al XIX-lea britanicii au încercat să stăpânească Afganistanul şi au eşuat. Apoi a încercat şi Uniunea Sovietică, dar a eşuat şi ea. (Şi, că veni vorba, acest eşec a însemnat într-o anumită măsură și că Uniunea Sovietică, un imperiu autoritarist, a pierdut controlul asupra ţărilor cucerite în secolul XX, astfel că a redevenit o Rusie mai mică, dar tot puternică.) În 2002 armata americană i-a îndepărtat în sfârşit pe talibani de la putere în Afganistan, deşi Osama bin Laden a reuşit cumva să scape. Mii de soldaţi americani s-au găsit în poziţia în care se aflaseră şi trupele sovietice şi, înaintea lor, trupele britanice — s-au împotmolit, războindu-se cu ţărani locali care cunoşteau terenul mai bine decât ei şi care de-a lungul generaţiilor luptaseră adesea împotriva forţelor străine care încercaseră să-i controleze.

Trupele americane se aflau într-o poziţie dificilă. Mii de americani şi afgani au murit, învolburând istoria Europei şi Asiei. Încă o dată, singura superputere rămasă în lume se încurcase în rivalităţi şi geografii antice — şi să nu uităm că acest lanţ de evenimente începuse cu fumul ieşit din două clădiri, din două turnuri înalte a căror distrugere s-a repetat la nesfârşit în imaginile difuzate la televizor şi, tot mai mult, pe Internet.

82 O MONEDĂ NOUĂ

SĂ CERCETĂM O CLIPĂ CE POATE ÎNSEMNA O MONEDĂ NOUĂ, CE REALIZĂRI TRECUTE ÎNTRUCHIPEAZĂ ŞI CE DIFICULTĂŢI VIITOARE IMPLICĂ

PE CÂND DEASUPRA AFGANISTANULUI ŞI ORIENTULUI MIJLOCIU treceau nori negri, Europa celebra un Revelion luminos şi vesel în 2002. În primele minute ale lui ianuarie, un milion de persoane s-au adunat în Berlin pentru a sărbători sosirea nu a unui lider politic, a unui star rap ori a unei celebrităţi, ci a unui nou tip de monedă. Una care a înlocuit marca germană, francul francez şi peseta spaniolă. Era o nouă valută, euro!

Economia mondială începea să dea semnele unui crah major aflat la

orizont — despre care vom discuta pe scurt —, însă în ziua în care euro a debutat ca valută internaţională valoarea lui a crescut şi a pornit cu dreptul. Euro este o valută europeană acceptată pe teritoriul tuturor (sau cel puţin în majoritatea) ţărilor membre ale Uniunii Europene, prescurtată UE. În ianuarie 2002 a fost întrebuinţată rapid pentru a cumpăra de toate, de la şampanie la cafea. Euro a fost utilizat pentru prima oară de cineva din Réunion, departament francez din Oceanul Indian. (Un „departament" este un teritoriu guvernat de Franţa.) În oraşul St. Denis, capitala administrativă, primarul a cheltuit 76 de eurocenţi la o tarabă de fructe. A cumpărat un kilogram de lici[54].

Dar euro *nu* a fost nicidecum o schimbare nesemnificativă. A reprezentat un moment important, chiar dacă — să fim cinstiţi — foarte plicticos: e vorba despre chestiile pe care le ţineţi în buzunar ca să vă cumpăraţi suc sau chipsuri. În momentul acelui Revelion, euro a marcat triumful unei mişcări iniţiate în Europa după al Doilea Război Mondial. În acea perioadă, un ministru francez, Robert Schuman, a pledat pentru înfiinţarea „unei confederaţii europene pentru menţinerea păcii". Schuman crescuse într-o regiune la graniţa dintre Franţa şi Germania — o zonă pentru care cele două ţări s-au războit cu regularitate. S-a născut cetăţean german, însă a devenit francez după Primul Război Mondial, când Franţa a anexat oraşul său natal. Când a devenit prim-ministru al Franţei, a propus un fel de adunare europeană, o uniune, o modalitate în care europenii să coopereze în loc să reia o înfruntare care ar fi putut declanşa un alt război mondial. La o simplă răsfoire a paginilor acestei cărţi veţi observa că ţările Europei s-au luptat foarte mult între ele.

Ideea era următoarea: dacă Europa s-ar fi unit mai profund — prin comerţ, prin monedă, printr-un organism politic, printr-o constituţie şi, la un moment dat, prin forţele armate —, ar fi fost mai puţin probabil ca naţiunile europene să îşi declare război. De obicei, două sau trei ţări îşi uneau forţele pentru a se apăra de alta sau, în unele cazuri, pentru a ataca alte state. La asta se gândise Hitler când s-a aliat cu Stalin înaintea celui de-al Doilea Război Mondial.

La o privire retrospectivă, vedem că Schuman, ca ministru francez, se gândea probabil şi că o uniune europeană l-ar fi protejat de o nouă bătălie cu o Germanie agresivă. Uniunea s-a născut prin înfiinţarea Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului de către Franţa, Germania de Vest, Italia, Olanda, Luxemburg şi Belgia. Anglia nu urma să aibă de-a face cu uniunea; patria lui Shakespeare se considera legată mai strâns de Statele Unite decât de vecinii europeni. Marea Britanie a rămas loială lirei sterline şi nu a trecut la euro. La fel Norvegia, care a votat de mai multe ori împotriva adoptării monedei euro.

Însă până la urmă au aderat din ce în ce mai multe state europene, formând iniţial Comunitatea Europeană, care în anii ’90 şi-a schimbat numele în Uniunea Europeană. Fuzionarea forţelor armate şi navale este, fireşte, mai complicată, mai ales că, după al Doilea Război Mondial, Germania de Vest a redevenit un gigant economic. Din acest motiv valuta din spatele euro este marca germană. Ceea ce înseamnă că Germania are o anumită putere asupra economiilor celorlalte ţări, fapt care, da, iscă îngrijorare celorlalte state.

De fapt asta înseamnă UE — legarea intereselor germanilor de interesele tuturor celorlalţi. Funcţionează întotdeauna? Nu. După cum vom vedea, moneda euro a avut problemele ei şi chiar dacă Uniunii Europene i s-a decernat Premiul Nobel pentru pace, în viitorul apropiat va avea de înfruntat multe provocări. Totuşi, moneda euro s-a născut din impulsul de a conecta Europa, chiar dacă din când în când a despărţit-o.

83 RĂZBOI ÎN ORIENTUL MIJLOCIU, DIN NOU

CUM AU HOTĂRÂT STATELE UNITE SĂ PLECE LA RĂZBOI PENTRU A PREVENI UN RĂZBOI, DAR TOT ACOLO AU AJUNS

PUTEREA E PERICULOASĂ. PUTEREA POATE FI UN INAMIC ÎN sine. Nu e greu de înţeles de ce un lider poate râvni după mai multă putere, chiar când nu se află în război. Şi, deşi de regulă e foarte greu să obţină cineva mai multă putere, preşedintele Bush nu a trebuit decât să ceară şi i s-a acordat.

În octombrie 2001, Congresul american a adoptat o lege numită *USA Patriot Act*. Numele documentului reprezintă un acronim pentru *Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism*[55]. Documentul i-a conferit preşedintelui mai multă autoritate pentru a combate terorismul. Nimeni nu pretinde că lupta împotriva terorismului e uşoară. Să ne gândim de ce se numesc „terorişti”. Să provoci teroare implică oameni înspăimântaţi, şi ce e mai groaznic decât o ameninţare îngropată în viaţa cotidiană, pândind să lovească atunci când ne aşteptăm mai puţin. În lupta împotriva teroriştilor e uşor să pierzi urma ţintei, mai ales că teroriştii se ascund printre noi. Viaţa noastră de zi cu zi — cu toate libertăţile de care ne bucurăm — poate fi prejudiciată dacă îi atacăm pe terorişti. Ideea luptei pentru libertate şi atacarea libertăţii s-au încâlcit repede. Renunţ la libertatea mea *pentru* libertatea mea? Protejez libertatea privindu-i pe alţii de libertăţile lor? Care este punctul în care bătălia pentru salvarea libertăţii ajunge, de fapt, să o distrugă?

Iată întrebările cu care se confruntau Statele Unite după 11 septembrie, iar multe dintre împuternicirile cerute de guvern s-au vădit secrete, ţinute departe de public. Aflăm despre ele doar atunci

când prind de ştire reporterii. Însă ştim că preşedintele Bush a reuşit să extindă capacitatea guvernului de a colecta informaţii prin intermediul Internetului şi telecomunicaţiilor. De asemenea, guvernul SUA a ridicat mii de imigranţi şi i-a închis în lagăre. În unele cazuri, aceşti prizonieri au fost trimişi, împreună cu luptătorii talibani din Afganistan, într-o închisoare din Cuba, la baza navală americană din golful Guantanamo. Ofiţerii americani de acolo nu au respectat regulile de interogare acceptate de tratatele internaţionale, precum, de pildă, Convenţia de la Geneva. În golful Guantanamo şi în alte locuri — în secret, Statele Unite au utilizat bazele a numeroase ţări de peste ocean — teroriştii au fost torturaţi, cum s-a întâmplat, de altfel, şi cu indivizi care s-au dovedit a nu fi teroriști.

Dacă alegerile controversate din 2000 au fost un test pentru democraţia americană — oare avea să existe o tranziţie paşnică chiar şi în condiţiile în care nu era limpede cine câştigase la urne? —, pentru mulţi utilizarea torturii şi eliminarea drepturilor civile a reprezentat un eşec al democraţiei americane.

DAR CEA MAI MARE EXTINDERE CERUTĂ (ŞI OBŢINUTĂ) DE preşedintele Bush a fost probabil extinderea sferei de motive pentru declanşarea unui război. Preşedintele Bush a argumentat că pentru a apăra Statele Unite era necesară atacarea anticipată a altor ţări, în ceea ce se numeşte „război preventiv”. Orientul Mijlociu a fost înțesat de dispute privind frontierele încă din epocile acoperite în primele capitole ale acestei cărţi. Persistă conflictul dintre israelieni şi palestinieni, iar de când ţările industriale au devenit dependente de petrol, zona a fost supravegheată atent şi disputată de străini. Ţara pe care preşedintele Bush a hotărât să o atace preventiv a fost Irakul, stat din Orientul Mijlociu de două ori şi ceva mai mare decât Idaho şi leagănul uneia dintre cele mai vechi civilizaţii din lume.

La începutul lui 2002, preşedintele a definit Irakul, Iranul şi Coreea de Nord drept o „axă a răului”. Iată ceva ce Statele Unite au făcut frecvent în istorie — au descris un inamic drept „rău” —, fapt ce a îngreunat adesea relaţiile SUA cu ţara în cauză mai târziu, de pildă în momentul în care toate părțile și-ar fi dorit să termine războiul. S-a întâmplat așa în Vietnam, de exemplu. Însă așa a procedat preşedintele Bush. A început, totodată, să adune argumente pentru un război preventiv contra Irakului, unde — spunea preşedintele Bush — brutalul dictator Saddam Hussein produsese arme cumplite, pe cât se pare bombe teribile, nimicitoare. Preşedintele Bush şi vicepreşedintele Dick Cheney s-au referit la aceste arme folosind expresia „arme de distrugere în masă”. Deşi inspectorii internaţionali nu au reuşit să găsească aceste arme de distrugere în masă, Statele Unite au susţinut că deţin informaţii secrete. Cu toate că mulţi s-au arătat sceptici, un

reporter de la *New York Times* s-a dus în Irak şi a pretins că putea confirma existenţa lor.

Americanii au insistat — în conferinţele de presă prezidenţiale, ba chiar şi într-o prezentare dramatică la ONU — nu numai pe existenţa armelor de distrugere în masă, ci şi asupra faptului că Saddam Hussein colabora cu al-Qaida, gruparea care atacase turnurile World Trade Center. Statele Unite au atacat Irakul, l-au capturat pe Saddam Hussein, executat mai târziu, şi mii de americani şi irakieni şi-au pierdut viaţa, însă nici urmă n-a fost de arme de distrugere în masă. Central Intelligence Agency, sub preşedintele Bush, a spus că n-au existat. La fel, s-a dovedit că legăturile dintre Saddam Hussein şi al-Qaida nu fuseseră adevărate. În 2013, la a zecea comemorare a invaziei, *Times* afirma într-un editorial: „Războiul din Irak a fost nenecesar, costisitor şi nociv pe toate planurile. S-a bazat pe informații defectuoase manipulate în vederea unor scopuri ideologice. Costurile umane şi economice teribile din ultimii zece ani ne arată de ce aşa ceva nu trebuie să se mai întâmple niciodată."

Cu câteva zile înainte de invazia în Irak, preşedintele Bush a dat însă un nou ultimatum la televizor, cerând ca Saddam Hussein şi consilierii lui să îşi părăsească ţara în 48 de ore. Trei zile mai târziu, la 20 martie 2003, Statele Unite şi câţiva aliaţi au invadat Irakul, preventiv. Curând s-a văzut clar că SUA nu planificase o armată suficient de mare pentru a administra Irakul, pentru a guverna statul, pentru a-l stabiliza, astfel încât populaţia să aibă alimente, apă şi să trăiască în siguranţă, indiferent de duritatea luptelor pe care le dădeau soldaţii americani aflaţi în zonă. Şi totuşi, la 2 mai 2003, deşi Saddam Hussein era încă în libertate, preşedintele Bush a aterizat pe puntea portavionului USS *Abraham Lincoln* în uniformă de pilot, după care, în costum şi aşezat sub o pancartă pe care scria „Misiune îndeplinită", a ţinut un discurs. „Statele Unite şi aliaţii noştri au câştigat Bătălia Irakului", a spus. În Irak a urmat un război civil, iar misiunea militară americană nu s-a încheiat decât în 2010. Aproximativ 50.000 de soldaţi au rămas pe loc, constituind ceea ce viitorul preşedinte a numit „forţă de tranziţie", soldaţi care vor sta în Irak până la noi ordine. (În cele din urmă toate forţele SUA au fost retrase în 2011.)

Gândiţi-vă la lume ca la o intersecţie aglomerată şi periculoasă reglementată de numai câteva legi. Traversatul devine mai primejdios dacă oamenii te cataloghează drept un vehicul deosebit de periculos. Vor ignora cele câteva reguli existente pentru a se proteja. Chiar dacă eşti un şofer atent, prudent şi corect, restul lumii de pe stradă va începe să-şi facă griji şi apoi să se teamă de tine, eventual ajungând mai apoi la concluzia că le înrăutăţeşti tuturor situaţia, că eşti o ameninţare şi că trebuie să fii cumva strunit, că trebuie luate măsuri în ce te privește.

Propria ta siguranţă — în viaţa ta şi ca ţară pe scena lumii — este legată în mare măsură de felul în care te înţeleg ceilalţi. Din acest motiv, ce s-a petrecut în 2004 în decursul Războiului din Irak a avut un impact serios. Atunci, un grupaj de fotografii de la Abu Ghraib, o închisoare americană din Irak, a fost publicat şi difuzat pe Internet, apoi în ziare şi la emisiunile televizate, imaginile fiind transmise în lumea întreagă. Fotografiile arătau prizonieri torturaţi, maltrataţi şi posibil ucişi în moduri pe care lumea — chiar şi disciplinații soldaţi americani — le-a găsit dezgustătoare.

Ar fi deranjat pe oricine indiferent de ţară, însă anumite aspecte erau cu deosebire insultătoare pentru practicile religioase musulmane. Aşa se face că persoane care compătimiseră poate Statele Unite după 11 septembrie, persoane cărora nu le plăcea că teroriştii atacă oameni nevinovaţi în numele islamului au încetat să mai compătimească într-atât Statele Unite. De la sfârşitul Războiului Rece între Statele Unite şi Uniunea Sovietică, în lume rămăsese o singură superputere, SUA, iar lumea se temea acum că această superputere ar putea să declare un război preventiv oricând şi că putea acţiona după bunul-plac.

84 O NOUĂ PRIVIRE ASUPRA MARILOR ORAŞE

ORAŞELE S-AU UMPLUT DE LOCUITORI ŞI NE-AM DAT SEAMA CĂ SUNT UN HABITAT NATURAL AL OAMENILOR, CEEA CE ÎNSEAMNĂ CĂ NE AŞTEAPTĂ MULTĂ MUNCĂ

LA ÎNCEPUT, SECOLUL XXI PĂREA UN SECOL BUN PENTRU creaturile crescute în noroi. De ce? E nevoie de câteva pagini pentru a explica, ceea ce vom face analizând oraşele, unde oamenii se tot mută de multă vreme. Pe parcursul secolului XX oamenii au migrat spre oraşe în principal pentru locuri de muncă sau pentru că era din ce în ce mai greu să trăiască din cultivarea pământului. Adeseori s-au mutat de la ţară când au fost lipsiţi de munca şi de resursele legate de alimentaţie, de exemplu copacii, sau dacă apa a fost contaminată, poluată de fabrici ori culturile agricole cu prea multe chimicale. Până atunci activităţi la scară mică ale unor familii sau comunităţi, fermele au trecut, pe parcursul secolului trecut, în gestiunea companiilor mari, care adeseori plăteau mai puţini bani unui număr mai mic de persoane. Ideea este că, până la începutul secolului XXI, jumătate din populaţia lumii s-a mutat în oraşe, care în ţările dezvoltate de pe glob creşteau cu un total de cinci milioane de rezidenţi pe lună. Chiar aşa, cinci milioane de rezidenţi pe lună. Imaginaţi-vă că populaţia Republicii Singapore s-ar muta la voi în oraş în luna august! Imaginaţi-vă populaţia din Toledo, Ohio, înmulţită cu 20, şi gândiţi-vă că toţi aceşti oameni şi-ar face apariţia la voi în oraş o dată la câteva săptămâni!

Nu e bine să ajungi într-un oraş dacă nu prea ai bani, însă oamenii

sunt atraşi în metropole de posibilitatea supravieţuirii. În oraşe există diverse tipuri de economii, unele operând în afara legilor restului economiei. Însă în multe oraşe mari există acum zone întinse, supraaglomerate, numite „periferii”. Persoanele din periferiile urbane au multe probleme legate de siguranţă şi apa curată, deşi Organizaţia Naţiunilor Unite a anunţat, pe un ton optimist, că salubritatea publică şi calitatea apei din oraşe s-au îmbunătăţit între 1990 şi 2008. Totuşi, extinderea rapidă a periferiilor implică o suprasolicitare a ameliorărilor. Se estimează că până la jumătatea secolului XXI două miliarde de persoane vor trăi în periferiile urbane, adică un număr de două ori mai mare decât cel din prezent.

Să vedem însă de ce trăiesc oamenii în oraşe, problemă care necesită răspunsuri la alte câteva întrebări.

De ce trăiesc oamenii în oraşe?

Parţial, motivul este că în oraşe se găsesc deja oameni. Oamenilor le place să trăiască lângă alţi oameni. Printre alţi oameni, omul simte că are o şansă de a-şi rezolva problemele prin diverse tipuri de tranzacţii sau înţelegeri, prin înţelegeri avantajoase, dar şi, frecvent, foarte dezavantajoase. Oamenii se stabilesc în general lângă alţi oameni. Se prea poate să doriţi un loc să hoinăriţi singuri, să aveţi nevoie de linişte şi odihnă, însă ca fiinţe vii vă place să vă stabiliţi în grupuri.

De ce au apărut oraşele mari unde au apărut?

Oamenii şi-au întemeiat un sălaş acolo unde erau feriţi de vânt, furtuni şi valuri înalte, locuri unde elementele naturii — râuri, golfuri, oceane — le puteau asigura hrana. Uneori, exact motivul pentru care oamenii întemeiază un anumit oraş este şi cauza necazurilor care îi lovesc în locul respectiv. Port-au-Prince este un oraş din Haiti întemeiat datorită faptului că munţii înalţi din jurul aşezării protejau corăbiile din golf şi le ofereau vizitatorilor lemn pentru construcţii şi pentru prepararea mâncării. Acelaşi lucru e valabil pentru San Francisco, în California. Ambele oraşe au munţi înalţi în jur, însă ambele sunt expuse cutremurelor, adică exact aceloraşi forţe care au dus la apariţia munţilor ocrotitori — e vorba despre geologie, ştiinţă în care citim pământul ca pe o carte de istorie.

Locuri ce pot părea sigure pe termen scurt pot fi periculoase uneori. Dacă v-aţi fi plimbat pe străzile din Port-au-Prince la începutul secolului XXI, după ce a fost lovit de un cutremur devastator, aţi fi văzut un oraş în criză de apă, unde bărbaţii, femeile și copiii erau lipsiți de apărare — o periferie urbană periculoasă. Noaptea se aprindeau focuri pe străzi, nu exista electricitate, domnea nesiguranţa — era un fel de zonă de război fără vreo armată.

Ce a declanşat schimbarea în modul în care ne gândim la ecologia propriilor oraşe?

Pe măsură ce tot mai multe persoane s-au mutat în oraşe gigantice

şi pe măsură ce oraşele gigantice din multe ţări occidentale au început să aibă mai multă grijă de apele dinăuntrul şi din jurul lor — în 1972, de exemplu, preşedintele republican Richard Nixon a semnat Legea pentru protecţia apelor în Statele Unite —, a început să se afirme ideea unui mediu natural pentru oameni. Am început să considerăm oraşele drept un loc natural — un loc de care ar putea beneficia un număr mai mare de persoane dacă e menţinut curat şi prietenos cu mediul înconjurător. Şi ţineţi minte: când vorbim despre *noi*, cei care trăim în oraşe, vorbim despre majoritatea oamenilor.

Ce legătură există între ecologie şi economie? Şi cum se raportează ea la oraşe?

Ca şi „economia", termenul „ecologie" îşi are rădăcina într-un cuvânt grecesc, *oikos*, care înseamnă „casă", iar ecologul se interesează de casa unui animal, a unei insecte sau a unei păsări şi cum trăieşte animalul respectiv acolo. Probabil nu e o coincidenţă faptul că ecologii au început să se gândească la natura oraşelor cam în perioada în care oamenii au început să se mute din regiunile rurale la oraşe. În anii '70, când s-au implementat primele legi pentru protecţia apelor şi ţările industrializate, au început să se ocupe de râurile lor imunde — în Cleveland, Ohio, apa unuia era atât de poluată încât lua foc —, s-a produs un efect de avalanşă, astfel că acum, în primii ani ai secolului XXI, unele comunităţi din Statele Unite au început să dărâme digurile, descătuşând apele pentru a permite peştilor să circule liber. Însă ideea pe care aş vrea să o subliniez aici este că oraşele constituie o aşezare naturală pentru oameni. Oraşele, cu toate activităţile lor ecologice şi economice, sunt căminele noastre.

Ce legătură are numărul de peşti dintr-o zonă cu numărul de oameni?

Desigur, multă vreme oamenii au gândit altfel, însă în primul deceniu al secolului XXI a devenit populară — şi nu fără un temei inclusiv economic — preocuparea pentru ecologia oraşului. În deceniul 1950, un număr mare de locuitori din mai multe oraşe americane, precum New York, s-au îmbolnăvit din cauza norilor de poluare care pluteau deasupra lor. Îngrijirea oamenilor e mai ieftină dacă nu sunt bolnavi, dacă aerul nu e poluat şi o mulţime de persoane sunt ocrotite dacă aerul din oraş e curat. Şi nu doar aerul celor care îşi permit să trăiască în spații agreabile. La începutul secolului XX a devenit clar că oamenii muncesc mai bine dacă sunt sănătoşi, lucrează mai inteligent dacă sunt educaţi, se simt mai bine dacă pot să citească o carte într-o bibliotecă publică sau să asculte gratuit muzică într-un parc! Şi accesul la diversitatea economică a unui oraş — atunci când e facilitat de un transport public de calitate — îi ajută pe locuitori să iasă din sărăcie.

A mai devenit clar şi că oraşele mari din lumea întreagă au multe lucruri în comun. S-ar putea spune că ecologia lor e similară. După

cum am discutat, oraşele tind să se nască în apropierea surselor stabile de hrană, adesea pe malul apei, la gurile de vărsare ale râurilor în mare sau în apropierea lor. Într-un anumit sens, peisajul unui oraş reprezintă o protecţie — cum sunt porturile pentru nave, de exemplu. Şi, după cum am observat, sunt construite în apropierea surselor abundente de hrană, surse care ar putea porni, dacă privim istoria oraşului, de la peşte. Nu e o coincidenţă faptul că locurile unde trăiesc şi se înmulţesc peşti în cantităţi uriaşe au devenit oraşe foarte mari. Din cele aproximativ trei duzini de metropole din lume, aproape 70% se află în estuare sau delte.

Ce e un estuar?

Cuvântul „estuar" provine din cuvântul latinesc pentru „val", iar un estuar e locul unde fluviile se întâlnesc cu oceanele. Datorită substanţelor nutritive şi miriadelor de creaturi care înfloresc în ele şi în împrejurimi, estuarele sunt cele mai productive sisteme ecologice din lume. De exemplu, cele mai mici creaturi care cresc în delta Fluviului Perlelor din Hong Kong se găsesc în stomacele delfinilor albi şi ale marsuinilor fără înotătoare dorsală de pe coastele Chinei. Heringii din râurile din Massachusetts pot sfârşi în stomacul focilor canadiene, iar regularizarea viiturilor din bazinul râului Chao Phraya, în Thailanda, o influenţează pe cea din Bangkok şi producţia agricolă destinată acestui oraş.

În anii '90, oamenii de ştiinţă din toată lumea au început să documenteze importanţa estuarelor urbane şi rezistenţa lor surprinzătoare. Deşi fuseseră stoarse de resurse, afectate de poluare şi toxine, în mod incredibil, erau tot acolo atunci când savanţii s-au aplecat asupra lor. Iar acum, când în unele locuri există ape mai curate, e o perioadă bună pentru creaturile care trăiesc în noroi, la baza lanţului nostru trofic.

Care e viitorul creaturilor din noroi?

Greu de spus. Dat fiind că numărul peştilor din oceane s-a redus, ne rămâne să sperăm că viitorul creaturilor din noroi se va îmbunătăţi. Savanţii au început să înţeleagă că noroiul din vechile mlaştini secătuite şi suprasolicitate poate fi replantat. Pe de altă parte, din cauza încălzirii globale, oamenii de ştiinţă sunt, de asemenea, conştienţi că nivelurile oceanelor s-au ridicat rapid. Mlaştina situată astăzi la marginea unui port ar putea fi portul de mâine. Oare ar trebui să facem din vechiul centru mlaştina de mâine? Iată genul de întrebări spinoase cu care ne confruntăm astăzi, considerând întotdeauna oamenii şi oraşele ca parte a ciclurilor naturale, ca pe nişte creaturi.

Organizaţia Meteorologică Mondială a ONU a constatat că între 2000 şi 2010 am avut cei mai torizi ani înregistraţi din deceniul 1850 încoace, de când a început monitorizarea, cu temperaturi deosebit de

ridicate în Africa şi în zone din Asia şi Antarctica, deşi probabil că în momentul în care citiţi cartea de faţă veţi fi trăit deja un an şi mai cald. 2010 a adus musoni estivali extremi în Asia, temperaturi estivale extreme în Rusia şi ploi neobişnuit de abundente şi inundaţii în Indonezia, Australia, Africa, Europa şi America de Sud. Fluviul Amazon a cunoscut o secetă, iar renumitul pasaj nord-vestic din Europa spre Asia peste Cercul Arctic, o rută periculoasă şi imposibilă peste gheaţa arctică, în căutarea căreia mulţi exploratori au murit în secolul al XIX-lea, s-a dezgheţat aproape complet în timpul verii, parcurgerea ei devenind o nimica toată în comparaţie cu ce fusese.

Dacă în secolul anterior au existat întrebări legate de încălzirea globală, ele şi-au primit răspunsul în secolul XXI. Nu încape îndoială că atmosfera s-a încălzit şi e limpede că emisiile industriei umane au creat condiţiile încălzirii. Arzând cărbune şi combustibili fosili, am umplut atmosfera cu gaze care au creat un fel de seră, gazele menținând temperaturile.

Cât de repede vor creşte temperaturile?

Răspunsul la această întrebare nu e foarte limpede. Nu vă lăsaţi derutaţi de cei care spun că creşterea globală a temperaturilor ar fi o mistificare. Aceşti oameni invocă o furtună puternică de zăpadă drept dovadă că lumea nu se încălzeşte. Ei sunt cei care confundă lucrurile, poate din cauza deosebirii dintre „climă” şi „vreme”. Diferenţa ţine de durată. Vremea e ninsoarea dintr-o zi de miercuri din februarie; clima e probabilitatea ca într-o zonă să fie, de regulă, suficient de frig cât să ningă în multe zile de miercuri pe parcursul multor ani în luna februarie. Dar, aşa cum am spus, se face frecvent o confuzie între climă şi vreme. Da, poate că în New England în luna martie mai ninge într-o miercuri, însă în 2010 putem privi retrospectiv o serie de zile de miercuri recente şi vom constata că probabilitatea ninsorilor a fost mai mică într-un loc unde în trecut ningea din abundență.

Am început să constatăm şi că vremea a devenit din ce în ce mai extremă, mai aspră decât cea cu care erau obişnuiţi oamenii. În 2012, uraganul Sandy a lovit oraşele New York şi New Jersey mai puternic decât orice uragan în ultimul secol, provocând daune de miliarde de dolari regiunii şi afectându-i vitalitatea economică.

Cum rămâne cu creaturile din noroi?

Privind oraşul ca pe un habitat natural pentru oameni şi considerându-l conectat în mod natural cu regiunea în care se află — cu râul şi dealurile, cu suburbiile, căile ferate şi autostrăzile din preajma lui —, guvernele au luat măsuri pentru a reduce poluarea degajată din oraşele lor, pentru a construi sisteme mai bune de transport public, pentru a îngriji mai bine pădurile, de dragul rezervelor de apă şi de dragul sănătăţii propriilor cetăţeni. Oraşele au început să se reconsidere şi să se înţeleagă ca locuri într-un anumit

sens naturale, ca locuri unde oamenii pot trăi în mod natural şi unde depind de bunăstarea micilor creaturi din noroi, deoarece ele hrănesc peştii şi insectele, care la rândul lor hrănesc păsările, şi tot ele hrănesc ierburile ce formează mlaştinile care absorb apa adusă de furtunile puternice.

Ideea că oraşul este un fenomen cumva natural reprezintă în sine un concept încurajator; ne oferă, de pildă, din ce în ce mai multe instrumente pentru a opri încălzirea globală. Ţările cu economii mari — precum Statele Unite — au evitat să semneze tratate cu privire la încălzirea globală, deşi savanţii le-au cerut s-o facă, ca un demers menit să ducă la diminuarea efectului de seră. Şi tinerii au făcut presiuni pentru a le convinge. În 2012, studenţii au început să ceară facultăţilor, universităţilor, oraşelor şi metropolelor să retragă banii investiţi în companiile care contribuie la accelerarea încălzirii globale. În 1992, o fetiţă de zece ani s-a adresat Naţiunilor Unite cu următoarele cuvinte:

Bună seara, mă numesc Severn Suzuki şi reprezint ECO — Organizaţia de Copii pentru Protecţia Mediului. Suntem un grup de copii de 12 şi 13 ani din Canada şi încercăm să declanşăm o schimbare: Vanessa Suttie, Morgan Geisler, Michelle Quigg şi cu mine. Împreună am strâns bani pentru o călătorie de 9.000 de kilometri ca să vă spunem vouă, adulţilor, că trebuie să vă schimbaţi modul de a acţiona. Vin astăzi aici fără intenţii ascunse. Lupt pentru viitorul meu. A-mi pierde viitorul nu e ca pierderea unor alegeri, a câtorva puncte la bursa de valori. Mă aflu aici pentru a vorbi în numele tuturor generaţiilor viitoare. Mă aflu aici pentru a vorbi în numele copiilor care mor de foame în lumea întreagă şi cărora nu le aude nimeni strigătul. Mă aflu aici pentru a vorbi în numele nenumăratelor animale care mor pe planetă fiindcă nu mai au unde să meargă. Nu ne putem permite să nu fim auziţi… Toate acestea se întâmplă sub ochii noştri şi totuşi noi ne purtăm de parcă am avea la dispoziţie tot timpul din lume şi toate soluţiile… Figurăm măcar pe lista voastră de priorităţi? Tata spune mereu: „Eşti ceea ce faci, nu ceea ce spui.” Ei bine, ceea ce faceţi voi mă face să plâng noaptea. Voi, oamenii mari, spuneţi că ne iubiţi. Vă provoc: vă rog, faceţi în aşa fel ca faptele voastre să vă reflecte spusele. Vă mulţumesc pentru atenţie.

85 UN OM DE CULOARE AJUNGE PREŞEDINTELE AMERICII

LA UN SECOL ŞI JUMĂTATE DUPĂ RĂZBOIUL CIVIL AMERICAN, BARACK OBAMA, UN SENATOR DIN ILLINOIS, CÂŞTIGĂ NIŞTE ALEGERI ISTORICE

POATE VĂ AMINTIŢI CĂ ÎNTR-UN CAPITOL ANTERIOR AM DISCUTAT despre un avocat din Illinois ales în funcţia de preşedinte al Statelor Unite la jumătatea secolului al XIX-lea. Am văzut cum,

datorită Proclamaţiei de emancipare promulgate în 1863 de acest preşedinte, sclavia „dispăruse din toate regiunile lumii civilizate”, după cum s-a exprimat van Loon. (La vremea respectivă excepţia a fost Cuba care, guvernată de spanioli, a menţinut instituţia sclaviei.)

Afirmaţia era valabilă în ce priveşte tolerarea fățișă a sclavagismului de către guverne, dar sclavia a persistat în alte modalităţi decât cele vizate explicit de guvernul american. Chiar şi la începutul secolului XXI, până la 27 de milioane de oameni de pe planetă pot fi numiţi „sclavi”. Cum îi definim pe sclavi? Persoane obligate să lucreze fără altă plată în afară hranei necesare supravieţuirii, ţinute fraudulos şi sub ameninţarea violenţei. (Guvernele susţin că totalul sclavilor ar atinge doar jumătate din cifra prezentată aici, însă organizaţiile neguvernamentale care se ocupă de drepturile omului și supraveghează atent executivele estimează că numărul lor este dublu faţă de cel declarat de guverne.) Numărul mare de sclavi moderni este în parte o consecință a creșterii populației globului — aproape șapte miliarde de oameni trăiesc pe planetă în clipa în care scriu această frază. Are însă de-a face şi cu ferocitatea de care pot da dovadă oamenii, îndeosebi cei care se ocupă cu activități care implică bani şi lăcomie.

Statele Unite au deconcertat mereu lumea. Pe de-o parte, când şi-au proclamat independenţa faţă de Marea Britanie s-a declarat o ţară bazată pe adevăruri axiomatice — unul dintre ele fiind „toţi oamenii au fost creaţi egali”. Pe de altă parte, preşedintele George Washington deţinea o plantaţie cu sclavi, ca şi preşedintele Thomas Jefferson, autorul Declaraţiei de Independenţă, deşi prietenii francezi ai lui Washington şi Jefferson, ba chiar şi generalii britanici care plecau le-au spus americanilor să-şi elibereze sclavii. Chiar şi după ce preşedintele Lincoln, fost senator de Illinois, i-a eliberat pe sclavi printr-o proclamaţie prezidenţială, versiuni mai puţin făţişe ale sclaviei au continuat să existe alături de alte prejudecăţi vechi de veacuri.

„Cuvintele scrise pe un pergament nu s-au vădit a fi de-ajuns pentru a-i elibera pe sclavi din lanţuri sau a le asigura bărbaţilor şi femeilor de orice culoare şi crez drepturi şi obligaţii depline în calitate de cetăţeni ai Statelor Unite.” Aceste cuvinte au fost rostite de un alt senator din Illinois, Barack Obama, în 2007. „A fost nevoie de generaţii succesive de americani dornici să-şi aibă contribuţia care le revine — prin proteste şi lupte, pe străzi şi în tribunale, prin război civil şi nesupunere civilă, pândiţi mereu de riscuri — pentru a micşora prăpastia dintre promisiunea idealurilor noastre şi realitatea vremii lor.”

Obama candida la preşedinţie când a rostit aceste cuvinte. Ţinea un discurs în Philadelphia pe tema raselor, a relaţiilor dintre negri şi albi,

o veche problemă a americanilor. Obama a spus publicului că se înscrisese în cursa pentru preşedinţie datorită convingerii lui că „poate nu arătăm la fel şi nu am venit din acelaşi loc, însă toţi vrem să mergem în aceeaşi direcţie — spre un viitor mai bun pentru copiii şi nepoţii noştri”.

„Această convingere vine din credinţa mea neclintită în decența şi generozitatea poporului american. Dar vine şi din povestea vieţii mele.”

Ca tânăr senator, Obama scrisese un volum de memorii foarte bine vândut şi avea deja un renume de excelent orator. A vorbit despre viaţa sa ca fiu al unui bărbat de culoare din Kenya şi al unei femei albe din Kansas. A povestit cum a fost crescut în parte de un bunic alb care supravieţuise Marii Crize şi luptase în al Doilea Război Mondial şi de o bunică albă care lucra într-o uzină de bombardiere în timp ce soţul ei se găsea peste mări. A urmat cursurile Universităţii Harvard, una dintre cele mai bogate şcoli din lume şi a trăit în Indonezia, una dintre cele mai sărace ţări. „Sunt căsătorit cu o americană de culoare ce poartă în vene sângele sclavilor şi al proprietarilor de sclavi — o moştenire pe care am transmis-o scumpelor noastre fiice”, a spus el în discurs. „Am fraţi, surori, nepoate, nepoţi, unchi şi verişori de toate rasele şi de toate nuanţele, împrăştiaţi pe trei continente, şi cât voi trăi nu voi uita niciodată că povestea mea nu ar fi posibilă în nicio altă ţară de pe Pământ.”

La 145 de ani după Proclamaţia de emancipare, un afro-american a devenit preşedinte al Statelor Unite. A primit aproape 70 de milioane de voturi, cele mai multe primite vreodată de cineva la alegerile prezidenţiale până la el. Lucrurile nu au fost uşoare. Preşedintele a trecut repede de la un moment extrem de simbolic la frământările politicii de toate zilele — şi-a petrecut mare parte din primul mandat străduindu-se să rezolve impasul politic iscat de disputa cu republicanii, care de câteva ori a fost cât pe ce să blocheze guvernul federal din cauza diferenţelor cu privire la gestionarea bugetului guvernamental. A izbutit să promulge legi importante referitoare la sistemul asigurărilor de sănătate.

Obama a fost reales în 2012, în ciuda a numeroase legi de identificare a votanţilor apărute subit în ţară, reglementări menite să îngreuneze accesul la vot. Un raport a arătat că pentru a respecta întru totul noile legi, fiecare votant ar trebui să cheltuiască aproximativ 11 dolari, o sumă mai mare decât taxa electorală pe care o aveau de plătit votanţii de culoare şi pe care legislaţia drepturilor civile a interzis-o în anii ’60. Iar la începutul celui de-al doilea mandat al lui Obama, la exact un secol şi jumătate după proclamaţia lui Lincoln pentru eliberarea sclavilor, s-a dovedit că electoratul afro-american a votat într-o proporție mai mare decât ansamblul populaţiei.

În 2007, Obama pledase, în campanie, pentru închiderea închisorii americane de la Guantanamo, din Cuba, însă nu a făcut-o. Sub comanda lui, Forţele Speciale americane l-au capturat şi ucis pe Osama bin Laden în Pakistan. Să observăm că Obama nu a renunţat la multe dintre puterile prezidenţiale acordate prin *Patriot Act* — după cum am spus, la putere se renunţă greu. De asemenea, a sporit utilizarea de către armata americană a dronelor, aeronave fără pilot controlate de la distanţă, capabile nu doar să lovească obiectivele militare, ci şi să ucidă civili. Însă mare parte din mandatul său prezidenţial s-a concentrat asupra teribilului declin economic care lovise lumea în perioada în care a fost ales.

86 CERERI DE IERTARE

O NOTĂ FOARTE SCURTĂ DESPRE CEVA CE S-A ÎNTÂMPLAT TOT MAI FRECVENT ÎN LUME PE MĂSURĂ CE GUVERNELE ŞI-AU EXAMINAT MAI ÎNDEAPROAPE ISTORIA

ÎNDEPĂRTÂNDU-NE DE SUBIECTUL PREŞEDINŢIEI LUI OBAMA, aş dori să ating pe scurt subiectul cererilor de iertare. E un subiect foarte serios, chiar dacă e tratat superficial sau cu sarcasm când este discutat la ştiri. Le menţionez din cauza unui incident petrecut în primul an al mandatului lui Obama. La Cairo, Obama a ţinut un discurs care viza reconcilierea cu musulmanii din toată lumea. Discursul a fost etichetat frecvent drept „cerere de scuze". Nu a fost aşa ceva. Discursul cerea ca Occidentul şi Islamul să-şi examineze relaţia. Nu e puţin lucru.

„Relaţia dintre Islam şi Occident cuprinde secole de coexistenţă şi cooperare, dar şi conflicte sau războaie religioase", a observat Obama. Discursul s-a bucurat de o primire călduroasă în Orientul Mijlociu. „Câtă vreme relaţia noastră e definită de diferenţele dintre noi, le vom da putere celor care seamănă ura, nu pacea, şi care promovează conflictul în locul cooperării ce poate ajuta popoarele noastre să dobândească dreptatea şi prosperitatea. Acest cerc al suspiciunii şi discordiei trebuie să înceteze."

Dacă stăm să ne gândim, programul spaţial american s-a bazat pe algebra formulată de matematicienii musulmani — iată o relaţie între culturile noastre. Sau, cum a spus George Washington într-un discurs care pleda în favoarea unei comunităţi evreieşti din Rhode Island: „Cu toţii suntem fii ai lui Avraam." Cel de-al 44-lea preşedinte al Statelor Unite s-a exprimat aşa: „Am venit aici în căutarea unui nou început între Statele Unite şi musulmanii din toată lumea; un început bazat pe interes reciproc şi respect reciproc; şi bazat pe adevărul că America şi Islamul nu se exclud şi nu trebuie să fie în competiţie", a spus Obama. „Dimpotrivă, ele se intersectează şi împărtăşesc principii comune — principiile dreptăţii şi progresului; toleranţei şi demnităţii tuturor oamenilor."

Aduc în discuție aici discursul lui Obama din două motive. În primul rând, e un exemplu de grup de oameni — sau, în cazul de față, liderul unui grup, Statele Unite — care își analizează mai atent relația cu alt grup. Analizează istoria relațiilor între cele două grupuri. Al doilea motiv pentru care îl menționez este faptul că țările în general s-au arătat deodată mai favorabile acestui gen de acțiuni decât în urmă cu câțiva ani. Popoarele au încercat să privească evenimentele întâmplate în trecut, să le înțeleagă din perspectiva națiunii ca grup de oameni. În 2010, guvernul Marii Britanii și-a cerut scuze pentru „Duminica Sângeroasă", o zi în care soldații englezi au ucis 13 civili irlandezi catolici în Irlanda de Nord. În 2013, statul irlandez și-a cerut scuze de la aproximativ zece mii de femei și fete întemnițate și tratate ca niște sclave în spălătoriile gestionate de Biserica Catolică. În 1988, Statele Unite și-au cerut scuze pentru că în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au internat în lagărele de prizonieri cetățeni americani de origine japoneză. În a doua campanie electorală a lui Obama, oponenții i-au descris discursul din Cairo ca pe o cerere de scuze, deși nu a fost așa ceva. Cam în aceeași perioadă, însă, un alt guvern și-a cerut foarte explicit scuze.

În 2008, mulțimea adunată în fața parlamentului australian a plâns ascultându-l pe premierul Kevin Rudd, care a cerut iertare populației aborigene din Australia, oameni izgoniți de pe pământurile lor, populate apoi de alți australieni. A cerut scuze în mod special unui grup numit „Generațiile Furate", expresie care desemnează zeci de mii de copii luați din familiile lor și obligați să se asimileze în grupuri nonaborigene până prin anii '70. „Ne cerem iertare pentru durerea, suferința și chinurile acestor Generații Furate, ale descendenților lor și pentru familiile pe care le-au lăsat în urmă", a spus Rudd. „Le cerem iertare mamelor, taților, frații și surorilor pentru destrămarea familiilor și comunităților. Și ne cerem iertare pentru umilința și prejudiciile provocate unui popor mândru și unei culturi mândre."

87 DECLIN ECONOMIC

EXAMINĂM O PERIOADĂ ÎN CARE MULȚI OAMENI DIN LUMEA ÎNTREAGĂ ȘI-AU PIERDUT DEODATĂ LOCURILE DE MUNCĂ ȘI NE GÂNDIM DE CE SE ÎNTÂMPLĂ AȘA ȘI CE SPUNE ASTA DESPRE NOI

CE ESTE O RECESIUNE? SUNĂ CA UN TERMEN MEDICAL, CEVA ce speri că se va întâmpla cu răceala de care suferi, anume că va da înapoi, și chiar este ceva de acest fel, în sensul că o recesiune are legătură cu lipsa expansiunii. De obicei se discută despre recesiuni la știri, ca despre ceva în care se intră sau se iese, iar termenul se poate aplica la o industrie, la o boală sau la o țară. O recesiune a existat în industria discurilor gravate — decenii la rând li s-a spus LP-uri — la începutul anilor 1990, când compact discurile, „CD"-urile, au devenit

modalitatea populară de a asculta muzică. La rândul ei, industria CD-urilor a intrat în recesiune pe măsură ce lumea a început să cumpere şi să asculte muzică în format digital, pe computere portabile. Se consideră că o ţară e în recesiune atunci când produsul intern brut din toate ramurile industriale descreşte pe perioade de 2–3 luni la rând. Aceasta este descrierea tehnică — adică plictisitoare — a unei recesiuni.

Un alt mod de a ne gândi la o recesiune este din perspectiva conexiunilor. Când industria LP-urilor nu a mai mers bine, proprietarii fabricilor de LP-uri au produs mai puţine LP-uri şi au concediat salariaţi din fabricile lor. Aceştia nu mai puteau cumpăra în fiecare seară, să zicem, îngheţată pentru desert de la gelateria locală. Magazinul de îngheţată a trebuit să dea afară nişte angajaţi sau chiar să se închidă. În consecinţă, şi mai multe persoane nu au reuşit, la început, să plătească lucrurile pe care le numim opţionale în viaţă, precum deserturile. Curând însă au întâmpinat dificultăţi nu numai în achiziţionarea lucrurilor opţionale, ci şi a bunurilor esenţiale, ca pâinea. Când aşa ceva se întâmplă la scară naţională, milioane de oameni îşi pierd locul de muncă, de multe ori fără vina lor — e ca şi cum ar fi prinşi într-un curent sau un val, cum vă va spune un economist. E posibil să îi auzim pe unii declarând că suntem în recesiune — pe un reporter de televiziune, de exemplu, sau pe un candidat la preşedinţie care îl acuză pe alt candidat la preşedinţie că a provocat o recesiune sau că nu s-a străduit suficient pentru a opri una, deşi de obicei un lider nu poate face prea multe în această privinţă — într-un anumit sens, recesiunile seamănă cu un fenomen natural, fiind vorba de ajustări ale pieţei. Pe parcursul secolului XX am asistat la câteva recesiuni globale, ceea ce înseamnă că economiile ţărilor de pe glob s-au contractat simultan şi că oameni de pretutindeni şi-au pierdut locurile de muncă şi veniturile.

Cel mai faimos exemplu din istoria recentă a fost o recesiune atât de profundă încât s-a numit „criză” — Marea Criză, despre care am vorbit anterior în legătură cu ascensiunea lui Hitler la putere în Germania. Marea Criză a început în Statele Unite în 1929 şi a continuat până la începutul anilor ’40. Marea Criză a ajuns şi în Europa, unde economiile, încă instabile financiar după Primul Război Mondial, s-au dezechilibrat. După cum am arătat, ascensiunea lui Hitler a fost favorizată de catastrofa financiară provocată de efectele globale ale Marii Crize. Când nu au nimic, nu au mâncare, nu au un acoperiş deasupra capului, oamenii cad în deznădejde.

RECESIUNI GLOBALE AU SURVENIT DE MAI MULTE ORI ÎN ANII 1990 şi apoi în 2001, însă recesiunea globală care a început în 2008 merită analizată, date fiind aspectele pe care le dezvăluie despre

legăturile dintre ţări.

În primul rând, să observăm că în primul deceniu al secolului XXI, când bancherii internaţionali vorbeau despre viitor şi se gândeau unde să-şi investească banii pentru a obţine alţi bani, nu s-au uitat prea atent la aşa-zisele „ţări dezvoltate" ca Franţa, Spania sau Statele Unite. Bancherii credeau că în aceste ţări banii lor se vor înmulţi încet. De aceea au privit îndeaproape ţările în curs de dezvoltare — Brazilia, India, China şi multe state din Africa. Însă în 2008 economia Statelor Unite avea o pondere foarte mare, ca de altfel şi economiile altor ţări dezvoltate.

Să examinăm aşadar economia globală în 2008, când aspectele studiate pentru evaluarea stării unei economii (de exemplu bursa de valori, numărul angajaţilor) arătau destul de bine sau cel puţin aşa lăsau impresia. Nimeni nu poate spune cu exactitate ce se întâmplă în economia internaţională într-un anumit moment. A încerca să facem asta ar fi ca şi cum am vrea să spunem ceva despre toţi peştii din toate mările lumii. Putem spune însă că economia americană e un peşte mare sau cel mai mare — valoarea monetară a tuturor bunurilor produse în SUA, de la avioane cu reacţie la pâini, depăşeşte totalul oricărei alte ţări (deşi nu egalează economia europeană dacă socotim toate statele Uniunii Europene împreună). Prin urmare, ceea ce se întâmplă cu peştele cel mare contează.

Privind retrospectiv, dacă ar fi să alegem totuşi două lucruri care au început ca nişte unde minuscule şi au avut în cele din urmă efecte gigantice, în valuri, am putea examina mai întâi abrogarea Legii Glass-Steagall, o reglementare bancară adoptată în timpul Marii Crize ca parte a istoricului program New Deal implementat de Franklin Delano Roosevelt. Actul îşi propunea să împiedice băncile, care ar trebui să se ocupe de banii populaţiei, să ia banii şi practic să parieze cu ei plasându-i în investiţii riscante. Fără o minimă separaţie între o bancă de economii şi o firmă de investiţii putem sfârşi într-o situaţie asemănătoare cu a ne lăsa peştişorul auriu în grija unui rechin cât suntem la muncă, doar că în viaţa reală peştişorul auriu sunt economiile noastre de o viaţă.

Nu toate firmele de investiţii sunt rechini, însă după prăbuşirea bursei de valori în 1929, care a dus la Marea Criză, mulţi oameni au simţit că rechinii le înghiţiseră peştişorul auriu, iar Legea Glass-Steagall a intrat în vigoare tocmai pentru a preveni aşa ceva pe viitor. În 1999, actul a fost abrogat de majoritatea republicană din Camera Reprezentanţilor, cu sprijinul preşedintelui democrat Bill Clinton. Băncile de investiţii şi firmele de brokeraj au început să cumpere bănci comerciale. S-ar fi zis că rechinii puseseră ochii pe peştişorul auriu.

Celălalt aspect de remarcat la recesiunea globală din 2008 a fost

acela că o problemă impregnată în economia americană a devenit brusc o problemă mondială. La urma urmelor, în zilele noastre cu toţii înotăm în aceeaşi mare financiară, într-o măsură mai largă decât pe vremea când tocmai ieşisem din peşteri — cu toate că, să nu uităm, în 1804, expediţia Lewis şi Clark pe continentul nord-american a vizitat populaţia Mandan şi a remarcat obiecte provenite din China şi alte spații din zona Pacificului.

Revenind însă la Statele Unite, vedem că la începutul secolului XXI a existat o criză a ipotecilor. Fraza „criză ipotecară” nu sună chiar aşa rău până când nu ne dăm seama că în limba engleză *mortgage*, „ipotecă”, e format din două cuvinte latineşti care înseamnă „gaj” și „de moarte”, sau „mortal”. O ipotecă este ceea ce oferă banca proprietarilor de case atunci când îi ajută să cumpere o locuinţă, iar oamenii își pot petrece bună parte din viaţă achitând o ipotecă. Criza s-a declanşat deoarece creditorii au oferit ipoteci unor debitori care în mod normal nu s-ar fi calificat pentru obţinerea unui împrumut. Aceste noi ipoteci s-au numit „subprime”, ceea ce s-ar traduce prin „nu cele mai bune” sau „cu grad mare de risc”. Numeroase ipoteci de acest fel au fost cumpărate şi vândute între instituţii, un proces care a funcţionat bine o vreme. Apoi aceste împrumuturi au fost încorporate în tranzacţii şi investiţii mai vaste, investiţii făcute mai întâi de rechini, dar apoi şi de peştişorii aurii, de firme, familii şi guverne, adică de toţi cei care fac investiţii.

Investiţiile tuturor au mers de minune, producând mulţi bani, dar nimeni nu şi-a dat seama că la temelia întregului edificiu exista o mare problemă. Şi apoi, scumpirea exorbitantă a locuinţelor în 2007 a dezechilibrat și mai mult toate aceste vânzări şi cumpărări de ipoteci „nu tocmai strălucite”, întrucât toţi încercau să facă *și* mai mulţi bani decât de obicei. Cei care se simţeau rechini erau mult mai numeroşi decât în mod obișnuit.

În cele din urmă, din cauza declinului economic, oamenii au început să nu-şi mai poată plăti ipotecile. Tranzacţiile şi investiţiile au început să o ia la vale. Şi la fel s-a întâmplat şi cu economia, mai întâi economia americană — mai ales atunci când instituţiile financiare au început să confişte locuinţele a milioane de persoane. Ceea ce s-a petrecut ulterior în lume a fost o variantă intensificată a celor întâmplate în Statele Unite. Băncile de pretutindeni şi-au verificat titlurile de plasament şi au constatat că în ultimii zece ani achiziţionaseră multe pachete de investiţii de slabă calitate. Ca şi cum v-aţi uita în bucătăria voastră şi aţi vedea că aveţi doar aperitive şi nicio mâncare consistentă.

Una câte una, ţările şi-au văzut economiile afectate — salariaţii şi-au pierdut locurile de muncă, guvernele au trebuit să-și reducă personalul şi să ofere mai puţine servicii. Băncile şi instituţiile

creditoare au ezitat să mai dea împrumuturi. Peste tot în lume banii au încetat să mai treacă dintr-o mână în alta. Au existat proteste pe toată planeta. Guvernul islandez, în faliment, a demisionat când populaţia a umplut străzile. Au avut loc greve generale în Grecia şi proteste în China, unde fabricile producătoare de bunuri pentru export au început să concedieze lucrători.

În căutarea vinovaţilor pentru situaţia grea a atâtor persoane, o mulţime de degete au început să se îndrepte acuzator înspre bănci, care păreau să-şi fi uitat datoria de a păstra în siguranţă banii oamenilor şi deveniseră mai interesate de speculaţii riscante; înspre guverne, care permiseseră această conduită; înspre toţi cei care păreau interesaţi să câştige din speculaţii nu doar mai mulţi bani decât de obicei, ci sume care, la o privire retrospectivă lucidă, denotă lăcomie.

În toată lumea, degetele s-au îndreptat cam în aceleaşi direcţii ca după Marea Criză, iar unora li s-a părut că guvernele erau prea grăbite să ajute băncile şi firmele de investiţii care creaseră haosul, dar nu la fel de grăbite să îi ajute pe cei cărora li se luaseră casele. S-au declanşat şi alte proteste. În Statele Unite, un grup numit Occupy Wall Street a protestat lângă bursa de valori din New York, o capitală globală a banilor. Spuneau că motivele care provocaseră aşa-numita „Mare Recesiune" semănau cu cele care declanşaseră Marea Criză: o diferenţă pronunţată între averea unui număr mic de bogaţi şi averea marii majorităţi a oamenilor obişnuiţi. Proteste ale mişcării Occupy s-au organizat în toată lumea. Un slogan de pe o pancartă spunea: „Discuții pe Wall Street — prea multe!" Ca preşedinte, ministru în guvern, oficial ales sau ca alt responsabil cu politici administrative (ceea ce nu pare mare lucru, dar este), să ai grijă de o economie presupune să o ţii zilnic în formă, pregătind-o pentru orice răceală sau gripă ar putea surveni. E important să îi supraveghezi pe rechini şi să porți de grijă peştişorilor aurii. Iar unul dintre obiectivele guvernanţilor și liderilor din afaceri care acordă atenţie intereselor pe termen lung ale cetăţenilor, consumatorilor şi investitorilor este cel de a-şi menţine pacienţii sănătoşi, astfel încât să nu îi doboare o răceală.

88 CHINA SE ÎNTOARCE
NU CĂ AR FI PLECAT VREODATĂ

DACĂ E SĂ NE GÂNDIM LA CHINA DIN PERSPECTIVA ISTORIEI lumii, nu e greu să ne imaginăm că volumul de faţă ar arăta cu totul altfel dacă ar fi fost scris nu de Hendrik van Loon, ci de cineva născut în China în 1882. Probabil că în loc de Shakespeare la curtea reginei Elisabeta în 1599 s-ar fi concentrat asupra curţii dinastiei Qing şi a dramaturgului Kong Shangren, care, în jurul anului 1699, a scris *Evantaiul cu floare de piersic*, o piesă care descrie ultimele zile ale dinastiei Ming. Din punctul de vedere al chinezilor, perioada

călătoriilor europene de explorare — când exploratorii spanioli, francezi, portughezi şi britanici căutau o rută uşoară spre China — s-ar putea intitula epoca în care oamenii s-au pierdut şi s-au abătut adeseori din drum încercând să ne găsească. În 1405, un comandant chinez a plecat să exploreze lumea în fruntea unei flote militare alcătuite din 62 de corăbii şi 28.000 de oameni, ancorând în Golful Persic, Africa şi posibil Australia.

A spune că statul chinez s-a ivit brusc pe scena lumii în 2008 ar fi ridicol. Şi totuşi, China s-a arătat cumva reticentă din punctul de vedere al relaţiilor externe, uneori chiar şi decenii la rând. După ce s-a confruntat cu agresiunea europeană la începutul secolului al XIX-lea şi după ce a trecut printr-un război civil, China s-a concentrat mulţi ani asupra ei însăşi. Uneori chinezii au fost periculos de liniştiţi. Preşedintele Mao a impus un marş brutal spre modernizare care a costat viaţa a aproximativ 45 de milioane de oameni între 1958 şi 1962.

Deng Xiaoping, care a guvernat China în deceniul 1980, a susținut aplicarea unor reforme economice, tolerând pieţele libere şi introducând modele comerciale din restul lumii, astfel că economia chineză a început să crească într-un ritm rapid. Având nevoie de resurse naturale, China a devenit un investitor important pe continentul african, într-o perioadă când se vorbea despre intrarea Africii într-o epocă de pace, dacă nu și de înflorire. (În 2012 industria mondială a cărbunelui utiliza 10% din apa dulce din China.) Mai recent, guvernul chinez a cheltuit mult pentru infrastructură, astfel încât în 2008, când economia mondială nu mergea pe roze (vezi paginile 656–657) China tocmai părea dornică să-și extindă conexiunile. În punctul cel mai coborât al recesiunii globale, China deţinea sume uriaşe de valută americană, iar când economia europeană simţea slăbiciunea monedei euro, economia Chinei abia începea să îşi încetinească ritmul.

ŞI IATĂ CĂ ÎN 2008 CHINA A GĂZDUIT JOCURILE OLIMPICE. AI Weiwei, un artist chinez de renume internaţional, a proiectat gloriosul Stadion Naţional în formă de cuib de pasăre, iar când lumea întreagă a privit ceremonia de deschidere la televizor, mai că se putea auzi cum le cad oamenilor feţele de admiraţie. A fost o reprezentaţie spectaculoasă şi chiar dacă, după cum am remarcat, *nu* a fost o petrecere pentru marea intrare a Chinei pe scena lumii — deoarece China a fost pe scena lumii încă de dinainte să se fi inventat o scenă a lumii —, aşa părea.

Au existat însă şi multe contradicţii. În strădania de a obține creştere economică, guvernul chinez a deschis pieţele, dar nu s-a arătat neapărat deschis şi către alte libertăţi sociale. Nu peste mult

timp, în primăvara lui 2011, guvernul chinez l-a arestat pe Ai Weiwei, artistul care proiectase stadionul olimpic, reţinându-l mai multe luni fără proces. Criticase guvernul. Într-o intervenție artistică, a decorat peretele unei clădiri cu ghiozdane de elevi, pentru a aminti populaţiei de un scandal guvernamental — autorizarea construcţiei unei şcoli de calitate proastă într-o zonă seismică. Mii de copii au murit când şcoala s-a dărâmat. (Numărul exact al victimelor nu e cunoscut, deoarece guvernul chinez nu l-a făcut public.)

Închiderea lui Ai Weiwei a provocat protestele altor ţări şi ale organizaţiilor pentru drepturile omului. Dacă auziţi că o ţară învinuiește o altă ţară de încălcarea drepturilor omului, puteţi fi siguri că statul acuzator e la rândul lui vinovat de anumite încălcări, pe care le-ar prefera trecute sub tăcere. Însă o deosebire importantă între China şi ţările care se plâng de China este că în China nu există o presă liberă care să dezvăluie abuzurile, deşi la începutul secolului XXI existau unele semne că presa chineză ar putea deveni ceva mai liberă.

Ceea ce ne face să revenim asupra unei întrebări ridicate la începutul celui de-al doilea mileniu. Oare pe viitor creşterea economică e mai probabilă în ţările cu un sistem politic în care statul deţine un grad ridicat de control centralizat asupra societăţii şi economiei, precum China sau, în America de Sud, Brazilia? E probabil ca Rusia să se dezvolte mai mult, având în vedere că guvernul limitează drepturile şi libertăţile individuale, ca libertatea presei?

89 PRIMĂVARĂ

REVOLUŢIILE ÎN ORIENTUL MIJLOCIU ŞI DREPTURILE OAMENILOR DE PRETUTINDENI

ÎN DECEMBRIE 2010, UN BĂRBAT VINDEA FRUCTE ÎN TUNISIA, un loc străvechi colonizat de fenicieni în jurul anului 1100 a.Ch. Bărbatul care vindea fructe în Tunisia se găsea, mai precis, în Tunis, capitala ţării. Vindea fructe pe stradă ca să-şi susţină familia. Era o afacere mică, cea mai mică cu putință: un singur om. Într-o zi, un inspector guvernamental i-a confiscat fructele, s-a certat cu el, l-a pălmuit şi, potrivit celor mai credibile relatări, făcând-o de față cu lumea, l-a umilit. (Inspectorul era o femeie, fapt care a complicat situaţia.) Bărbatul a depus o plângere la guvern, însă reclamaţia nu a dus la nimic. Peste câteva zile — fără afacere, fără să poată plăti mâncarea familiei —, într-un gest înfiorător de protest, bărbatul şi-a dat foc.

E de prisos să spunem că a fost un gest extrem. A fost un act disperat, nu doar de disperare personală, ci disperare a unui cetăţean, un cetăţean care nu avea niciun cuvânt de spus în privința guvernului său care i se părea nu doar prost condus, ci şi corupt și nepăsător într-

un mod înjositor. Vânzătorul de fructe a murit peste câteva zile, însă până atunci tunisienii din tot oraşul ieşiseră pe străzi pentru a-i susţine cauza, dar în primul rând pentru a protesta împotriva corupţiei pe care o percepeau la toate nivelurile guvernării, de la inspectorii comerciali la cei mai înalți demnitari.

Fapt incredibil, protestul s-a intensificat. Situaţia semăna cu un incendiu în pădure, un incendiu care se răspândeşte, care schimbă complet peisajul. Foarte curând, conducătorul autocrat şi corupt al Tunisiei fusese alungat şi tunisienii se pregăteau să instaleze un nou guvern. Protestele au continuat chiar şi după ce transformaseră Tunisia. S-au extins în lumea arabă şi peste câteva săptămâni izbucniseră manifestaţii şi în Egipt, unde populaţia a ieşit din nou în stradă și s-a ciocnit cu poliţia, protestând împotriva guvernului care, în opinia manifestanţilor, nu îi reprezenta corect. În cele din urmă dictatorul Egiptului a fost înlăturat şi încetul cu încetul s-a format un guvern reprezentativ.

În Cairo oamenii au scandat un slogan: „poporul vrea să dărâme regimul”. Diferite versiuni ale lozincii s-au strigat în Bahrain, Tunisia şi Siria în perioada numită curând „Primăvara Arabă”, iar comentatorii au remarcat că tineretul alimenta înflăcărarea politică folosind telefoanele mobile şi computerele pentru a trimite mesaje ferite de ochii conducătorilor. Mulţimi de oameni au umplut pieţele cântând, aprinzând lumânări şi ascultând discursuri. La proteste au participat și numeroase femei. Acest aspect a fost semnificativ, având în vedere că în Orientul Mijlociu femeile au drepturi legale limitate. În scurtă vreme, protestele din Libia au dus la căderea dictatorului Muammar Gaddafi. După demonstraţiile din Iordania şi Liban, ambele ţări au avut guverne noi, iar în Arabia Saudită, după manifestaţiile organizate de femei, regele le-a acordat subit drept de vot.

Imaginaţi-vă diferenţa de la o zi la alta în Tunisia, de la un an la altul în Orientul Mijlociu. Imaginaţi-vă că vecinii voştri au ieşit în stradă, scandând într-o piaţă, şi că apoi guvernul demisionează. Acest lucru a părut să se întâmple peste tot. A fost şi entuziasmant, şi terifiant, deoarece, aşa cum se întâmplă întotdeauna, când ziua de azi trece şi devine ieri ne face să ne punem întrebări legate de mâine. Istoria prilejuieşte întrebări: oare ce urma în Orientul Mijlociu după stingerea acestui incendiu? Ce alte guverne urma să devoreze şi, apropo, de unde pornise? Una e să ne imaginăm o revoluţie în Franţa sau protestele din 1765 în Statele Unite, însă acum cetăţenii strigau pentru a prelua controlul asupra guvernelor dintr-o regiune uriaşă a globului, toţi deodată, într-o singură primăvară — şi în toată lumea oamenii priveau evenimentele la televizor sau pe computer chiar în timp ce se petreceau.

În proteste se puteau recunoaşte anumite tipare, sau cel puţin aşa

părea. Guvernele răsturnate apelaseră la corupţie, forţă militară şi o prezenţă accentuată a poliţiei pentru a se menţine la putere şi deodată această putere era spulberată de cetăţeni mai tineri şi mai educaţi decât generaţiile anterioare. Decenii la rând occidentalii susţinuseră că cetăţenii arabi nu ştiu să se descurce cu democraţia, că alegerile sunt cumva ceva care îi depășește — occidentalii vorbind aşa cum o fac adesea, cu un rasism intrinsec, de parcă ei ar fi capabili să facă lucruri de care alte regiuni n-ar fi capabile. Însă în 2011 democraţia nu mai părea o problemă sau o teorie pentru Orientul Mijlociu: popoarele arabe preluau cu repeziciune controlul asupra guvernării.

Unele revoluţii au eşuat ori s-au prelungit şi nu s-au încheiat. Multe dintre alegerile care au urmat au dat rezultate care au preocupat lumea occidentală — aducând la guvernare partide islamice. Puterea politică islamică, reprezentată de partide în Egipt şi în alte state, nu mai fusese atât de extinsă din vremurile de dinaintea invadării Egiptului de către Napoleon. S-au ivit şi alte întrebări: Ce urma să se întâmple? Ce ţări se vor alia? Oare siguranţa Israelului, stat evreiesc creat în zonă într-un secol în care naziştii încercaseră să nimicească poporul evreu, urma să fie și mai periclitată, având în vedere animozitatea fundamentaliştilor islamici radicali faţă de Israel şi relaţiile complicate cu palestinienii care trăiesc în teritoriile sub control israelian?

Democraţia însemna oare că fundamentaliștii religioși vor câştiga alegerile şi apoi vor prelua controlul guvernelor, de pildă nepermiţând femeilor să voteze sau privându-le şi de alte drepturi? Într-un discurs din 2012, secretarul american de stat Hillary Clinton a descris drepturile femeii drept „opera neîncheiată a secolului XXI”, iar femeile cu dreptul de a se exprima liber s-au întrebat dacă e o coincidenţă faptul că ţările care ameninţă siguranţa lumii sunt totodată şi zone unde femeile şi fetele se bucură de mai puţină demnitate şi mai puţine oportunităţi.

„Nu e o coincidenţă”, a continuat Clinton, „că atât de multe ţări în care domnia legii şi democraţia se zbat să prindă rădăcini sunt totodată şi locurile unde femeile şi fetele nu pot participa ca cetăţeni deplini şi cu drepturi egale la viaţa publică. De exemplu în Egipt, unde femeile s-au găsit în primele rânduri ale revoluţiei, iar acum li se neagă locul la masă şi se confruntă cu un val crescând de violenţă sexuală. Nu e o coincidenţă că atât de multe ţări care fac saltul de la sărăcie la prosperitate sunt locuri care încearcă să confere putere femeilor. Cred că una dintre întrebările nerezolvate pentru restul acestui secol este dacă state ca India şi China îşi pot susţine creşterea şi se pot afirma ca adevărate puteri economice. Mare parte din acest proces depinde de soarta femeilor şi fetelor”.

NU E O COINCIDENŢĂ NICI FAPTUL CĂ DREPTURILE FEMEILOR se află în strânsă legătură cu teritoriul, cu pământul sau, altfel spus, cu adunarea zilnică a resurselor necesare vieţii, de exemplu mâncarea şi apa care hrănesc copiii. Oricine a studiat Primăvara Arabă în desfăşurare sau măcar a privit protestele izbucnite în lume în acel an, va fi observat că ele s-au raportat frecvent la probleme legate de pământ, de apă, de mâncare, de aerul curat. În Siria, seceta a răpus turmele păstorilor şi a afectat resursele alimentare a peste un milion de persoane. În plus, fără ploaie, regiunea Orientului Mijlociu — unde puţurile de apă riscau deja să sece — nu îşi poate reface rezervele subterane de apă: giganticele iazuri din subteran, numite „acvifere", aveau niveluri periculos de joase la începutul secolului XXI. Arabia Saudită a utilizat tehnologia de foraj petrolier pentru a crea o sursă subterană gigantică şi timp de mai multe decenii a cultivat grâu, însă în momentul izbucnirii Primăverii Arabe apa aceea era deja pe terminate. La începutul celui mai torid secol cunoscut până acum, savanţii au prognozat că Yemenul va fi prima ţară care va rămâne complet fără apă. Între timp, populaţia din regiune s-a înmulţit, cu tot mai mulţi tineri în căutarea unui loc de muncă şi tot mai multe persoane care au nevoie de apă curată şi de mâncare.

În timp ce ţările industriale ca Statele Unite au pierdut locuri de muncă şi industrii, în ţările cu economii în dezvoltare — şi mai puţine drepturi cetăţeneşti — au înregistrat o probabilitate mai mare protestele contra întrebuinţării neadecvate a pământului. În China, numărul de persoane care s-au plâns guvernului de poluarea industrială a crescut spectaculos, ca şi protestele de altfel. De câteva ori la începutul noului mileniu oraşul Beijing a trebuit să îşi întrerupă activitatea din cauza poluării industriale — smogul îi ucidea locuitori.

Acest lucru poate părea fie înfricoşător, fie promiţător. Oare nu e bine ca oamenii să protesteze pentru a-şi proteja pământul? Pe măsură ce lumea merge înainte probabil drepturile omului vor avea o legătură tot mai strânsă cu pământul pe care trăiesc. Poate că siguranţa noastră depinde tot mai mult de cât de bine ne purtăm unii cu alţii, nu de brutalitatea războaielor. În 2001 a murit Wangari Maathai, o kenyană care a iniţiat o mişcare pentru reîmpădurirea Kenyei. Le plătea femeilor sărace o mică sumă de bani în schimbul plantării copacilor. Copacii au stopat degradarea solului, care împiedica practicarea agriculturii. De asemenea, familiile sărace pot folosi copacii ca lemn de foc. Când a protestat împotriva planului guvernului kenyan de a construi un zgârie-nori în parcul central din Nairobi, poliţia a bătut-o până a lăsat-o inconştientă. Asta nu a oprit-o. Un oficial ONU a numit-o „o forţă a naturii". A fost prima femeie africană care a câştigat Premiul Nobel pentru pace.

Calendarul e o invenţie omenească, nişte date înşirate pe hârtie sau

pe un ecran. E doar un calcul al zilelor care au trecut şi al zilelor ce vor veni. Însă când ajungem la sfârşitul sau la începutul unui secol, ne simţim ca pe un prag, într-o uşă prin care lăsăm în urmă o epocă şi pătrundem în alta. Ce am văzut în urma noastră stând în prag? Războaie în Europa, conflagraţii mondiale uriaşe, cu peste 60 de milioane de morţi doar în al Doilea Război Mondial, aproape 2% din populaţia globului. Am văzut planeta devastată, secătuită de resurse: unele se vor reface, altele nu. Am văzut încercări de a crea organizaţii care să împiedice războaiele mondiale, organizaţii străduindu-se să ţină sub control statele naţionale care au acţionat agresiv împotriva altor ţări — mă refer aici la eforturile Europei în raport cu Germania şi chiar la Statele Unite, care după al Doilea Război Mondial au construit legături economice şi politice strânse cu Japonia. Am văzut oameni care au încercat să țină-n frâu tendinţa de a distruge planeta. Am văzut tineri afirmându-se. Şi am înţeles că bătălia pentru drepturile fundamentale ale omului a ajutat într-o măsură tot mai mare pe toată lumea, a purtat corabia omenirii, ne-a ţinut teferi şi nevătămaţi pe mările veşnic agitate.

90 PRIETENI

CUM AM TRANSFORMAT MODUL ÎN CARE COMUNICĂM UNII CU ALŢII

ADESEORI NE VINE SĂ RÂDEM CÂND VEDEM TEHNOLOGIILE utilizate de-a lungul timpului pentru a comunica între noi. Picturi rupestre! Ce primitiv! Aşa ar fi putut spune egiptenii care îşi scriau unii altora texte pe papirus. De multe ori, schimbările în modul în care comunicăm ne transformă şi modul în care percepem distanţele. Pe vremuri oceanul constituia în sine o metodă de comunicare — pentru plutele feniciene de la 700 a.Ch. Şi chiar pentru circulaţia scrisorilor până la instalarea primelor cabluri de telegraf la jumătatea secolului al XIX-lea. Lumea a părut să se micşoreze după apariţia telegrafului — cu punctele şi liniuţele codului Morse — şi mai târziu, când pe fundul oceanelor s-au întins cabluri de telefonie.

Lumea s-a schimbat din nou la începutul secolului XXI; a fost un moment de transformare subită în ce priveşte modalităţile de comunicare între oameni. Cine ştie ce crezi tu, cititorul, despre noutăţile în comunicare ce păreau atât de avansate în 2004, când s-a creat o companie numită Facebook? Însă tipul de interacţiune reprezentat de Facebook — persoane care se întâlnesc conectându-se prin computere sau telefoane dotate cu posibilităţile computerului — era nemaiauzit. Facebook a început ca o platformă de socializare pentru organizarea şi colectarea contactelor, pe care compania le-a numit „prieteni”. Milioane şi apoi peste un miliard de persoane s-au „conectat” între ele pe Facebook. Ne vom opri însă imediat să

analizăm ce înseamnă exact a fi conectat.

Facebook a devenit o modalitate prin care persoanele, cu ajutorul unui computer, îşi arată reciproc ce fac şi ce gândesc este și un mod de a împărtăşi fotografii. Utilizatorii s-au înscris în „grupuri" organizate pe criteriul intereselor comune. A devenit un fel de obsesie, persoane de pretutindeni înscriindu-se şi intrând în legătură cu alte persoane. Vorbitorii de engleză au început să folosească substantivul *friend*, „prieten", ca verb — „m-am împrietenit cu el pe Facebook". Aproximativ în aceeaşi perioadă au apărut alte reţele sociale diferite, dar similare — Tumbir şi Twitter —, mărci care vor dispărea sau vor rezista în timp. Twitter e folosit pentru a scrie fraze scurte, care s-ar putea numi „titluri", conectând şi urmărind persoane cu interese comune. La fel ca Facebook, Twitter a devenit o modalitate prin care grupurile comunică altfel decât prin mass-media informative tradiţionale. De exemplu, grupări din toată lumea care au protestat contra guvernelor s-au folosit de conturi de Twitter sau de pagini de Facebook pentru a-şi comunica obiectivele. Manifestaţiile din Egipt, Tunisia şi Moldova, în 2010, s-au aju tat într-o anumită măsură de Twitter. (Ajutorul a fost mai mic decât cel raportat iniţial, deşi Twitter a reprezentat un factor însemnat.) În consecinţă, unele guverne au încercat să închidă conturile de Twitter.

Au existat şi cazuri de utilizare a reţelelor sociale pentru a-i induce în eroare sau vătăma pe alţii. În 2012, contul de Twitter al unei agenţii importante de ştiri a fost spart de un utilizator neautorizat — altfel spus, a fost atacat de hackeri. În urma ştirilor false despre guvernul SUA, bursa de valori a căzut brusc, deoarece computerele companiilor care cumpără şi vând acţiuni erau programate să urmărească diverse conturi de Twitter. La rândul lor, guvernele au început să utilizeze interacţiunile pe Internet ca pe un fel de armă — echipa secretă de hackeri a unui guvern luptă cu echipa secretă de hackeri a altui guvern, încercuindu-se reciproc ca submarinele nucleare în timpul Războiului Rece.

Multe s-au scris şi s-au spus despre influenţa formelor de *social media* apărute în secolul XXI şi, deşi au transformat neîndoielnic relaţiile interumane, reţelele de socializare din secolul nostru suscită totuşi aceeaşi întrebare ridicată şi de revoluţiile în comunicaţii din trecut. Cu alte cuvinte, se poate argumenta că în 2012 Twitter şi un dispozitiv mobil conectat la Internet prezintă pentru o ființă umană aceleaşi provocări precum cele generate de telegraf în America antebelică. Henry David Thoreau, filosof şi poet american din secolul al XIX-lea, vedea provocarea adusă de apariţia noilor invenţii ca pe o problemă de cumpănire personală. „Suntem nerăbdători să facem un tunel pe sub Atlantic şi să aducem Lumea Veche cu câteva săptămâni mai aproape de cea nouă", scria el în *Walden* în 1854, „dar se prea

poate ca prima veste care va trece prin el spre urechile mari şi avide ale americanilor să fie aceea că prinţesa Adelaide are tuse măgărească”.

Ce vrea să spună? Că toţi se reped să se conecteze, să afle ştirile, dar în realitate nu există atâtea ştiri. Thoreau, care în ciuda lucrurilor pe care poate le-aţi citit sau auzit era un mare admirator al tehnologiei — a condus fabrica de creioane a tatălui său, proiectând cele mai bune creioane din Statele Unite la vremea respectivă —, numea „aparate” invenţiile ca telegraful. Îi plăceau aparatele. Şi le testa într-un singur fel: folosesc aparatul pentru a-mi îmbunătăţi condiţia sau las aparatul să mă folosească pe mine?

Aplicaţi întrebarea la orice invenţie, la orice instrument de comunicare, program sau cont folosiţi astăzi, la orice lucru cu care interacţionaţi. Puneţi-vă întrebări în aceste direcţii: Mă conectez cu adevărat? Intru în legătură sau înţeleg cu adevărat? Viaţa mea e interactivă sau apăs pur şi simplu butoane şi dau clicuri? Cum mă pot conecta realmente cu ideile şi persoanele din lumea mea fizică? Ce înseamnă un prieten adevărat?

Ca majoritatea ideilor bune și clare, testul lui Thoreau dă impresia că ar fi fost creat ieri. De asemenea, lumea pare la fel de proaspătă şi nouă — în ciuda tuturor lucrurilor pe care le-am făcut ca să o murdărim — ca atunci când el a organizat o explorare a naturii sălbatice nu în vreun loc îndepărtat, ci chiar în oraşul său natal. Thoreau s-ar putea întreba de ce folosim dispozitivele GPS ca să ne dăm seama unde ne aflăm când ne-am descurca mai bine ridicând privirea şi uitându-ne în jurul nostru.

O CRONOLOGIE ILUSTRATĂ

500 000 a.Ch. — 2000 p.Ch.

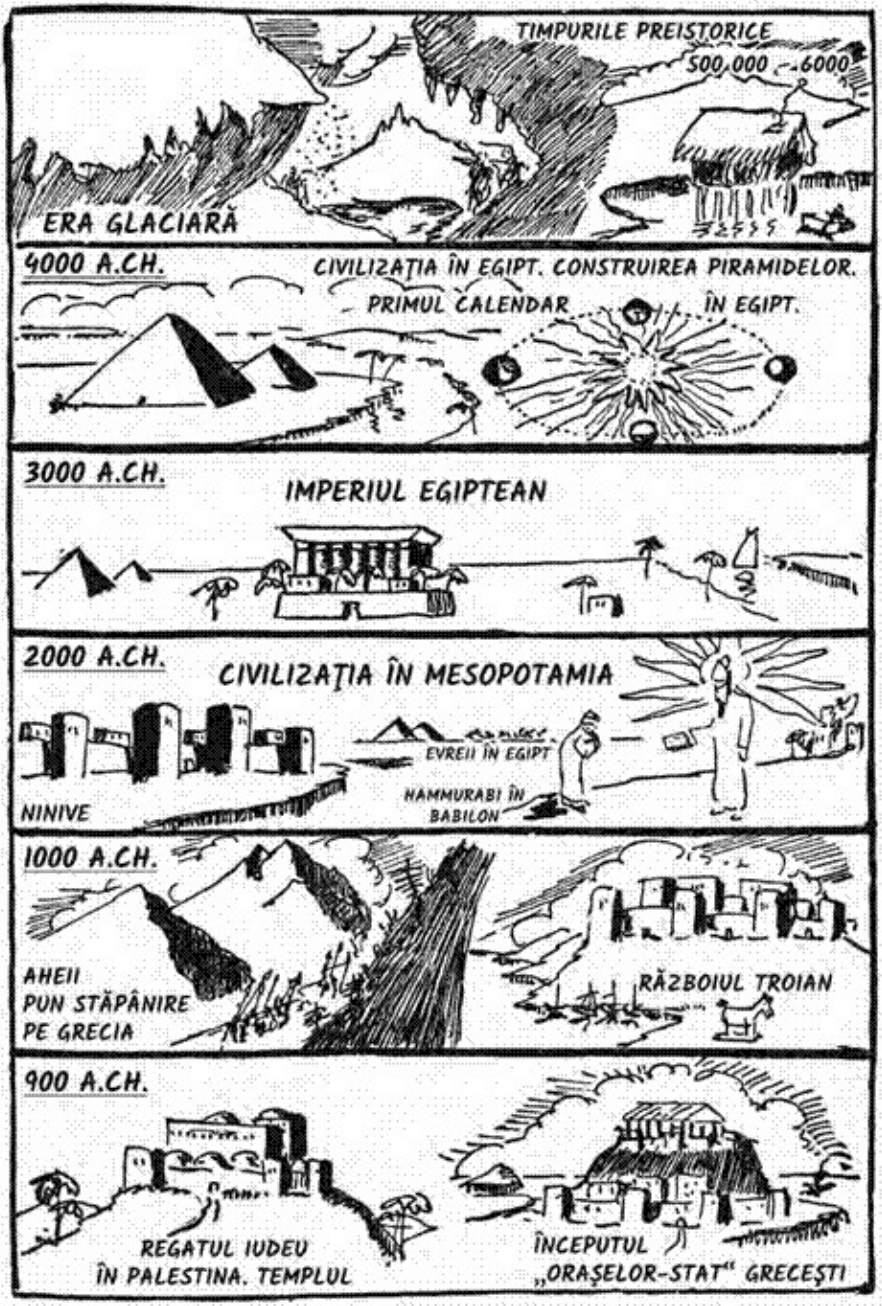
TIMPURILE PREISTORICE
500.000 – 6000
ERA GLACIARĂ
4000 A.CH.
CIVILIZAȚIA ÎN EGIPT. CONSTRUIREA PIRAMIDELOR.
PRIMUL CALENDAR ÎN EGIPT.
3000 A.CH.
IMPERIUL EGIPTEAN
2000 A.CH.
CIVILIZAȚIA ÎN MESOPOTAMIA
EVREII ÎN EGIPT
HAMMURABI ÎN BABILON
NINIVE
1000 A.CH.
AHEII PUN STĂPÂNIRE PE GRECIA
RĂZBOIUL TROIAN
900 A.CH.
REGATUL IUDEU ÎN PALESTINA. TEMPLUL
ÎNCEPUTUL „ORAȘELOR-STAT" GRECEȘTI

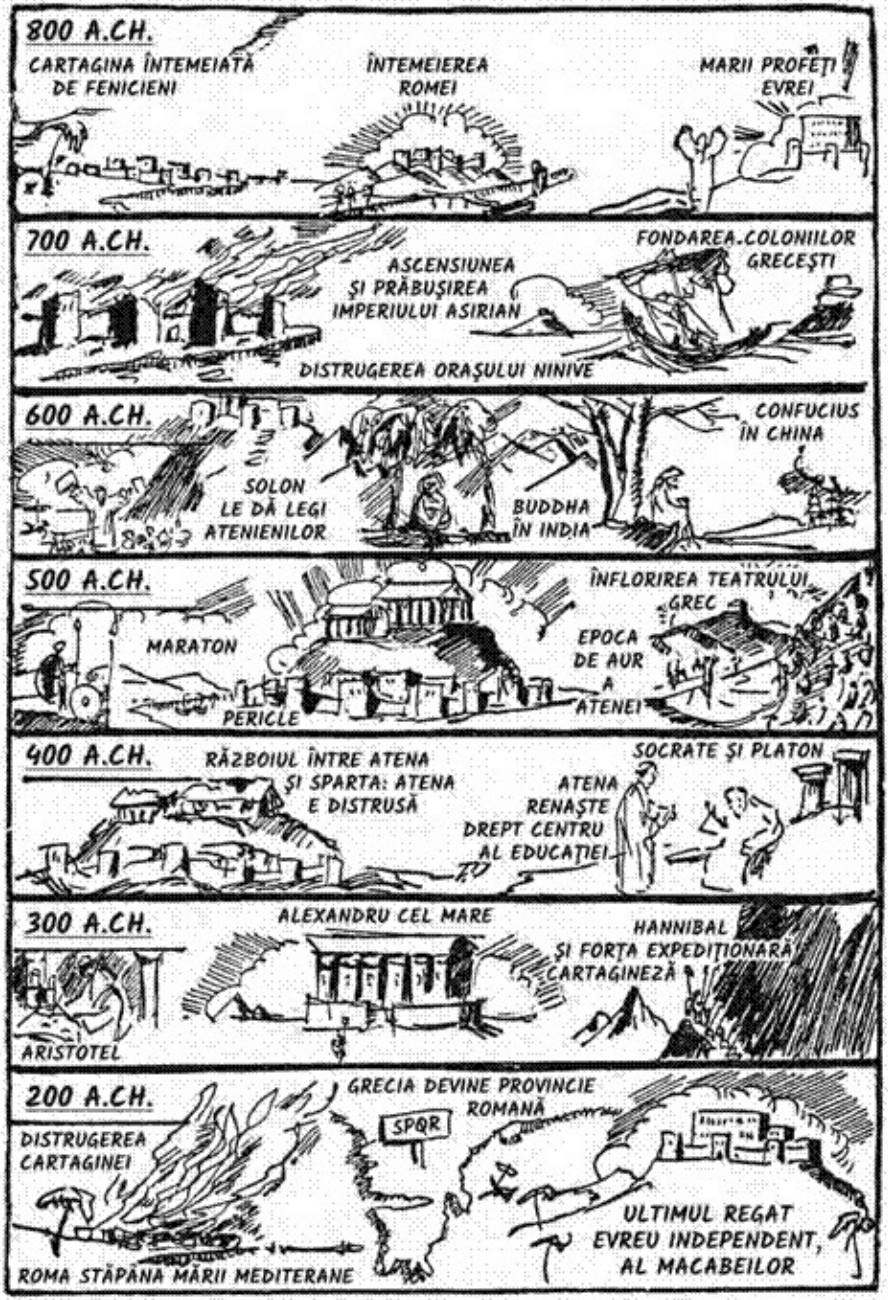
800 A.CH.
CARTAGINA ÎNTEMEIATĂ DE FENICIENI
ÎNTEMEIEREA ROMEI
MARII PROFEȚI EVREI
700 A.CH.
ASCENSIUNEA ȘI PRĂBUȘIREA IMPERIULUI ASIRIAN
FONDAREA COLONIILOR GRECEȘTI
DISTRUGEREA ORAȘULUI NINIVE
600 A.CH.
SOLON LE DĂ LEGI ATENIENILOR
BUDDHA ÎN INDIA
CONFUCIUS ÎN CHINA
500 A.CH.
MARATON
PERICLE
ÎNFLORIREA TEATRULUI GREC
EPOCA DE AUR A ATENEI
400 A.CH.
RĂZBOIUL ÎNTRE ATENA ȘI SPARTA: ATENA E DISTRUSĂ
ATENA RENAȘTE DREPT CENTRU AL EDUCAȚIEI
SOCRATE ȘI PLATON
300 A.CH.
ALEXANDRU CEL MARE
ARISTOTEL
HANNIBAL ȘI FORȚA EXPEDIȚIONARĂ CARTAGINEZĂ
200 A.CH.
DISTRUGEREA CARTAGINEI
GRECIA DEVINE PROVINCIE ROMANĂ
SPQR
ROMA STĂPÂNA MĂRII MEDITERANE
ULTIMUL REGAT EVREU INDEPENDENT, AL MACABEILOR

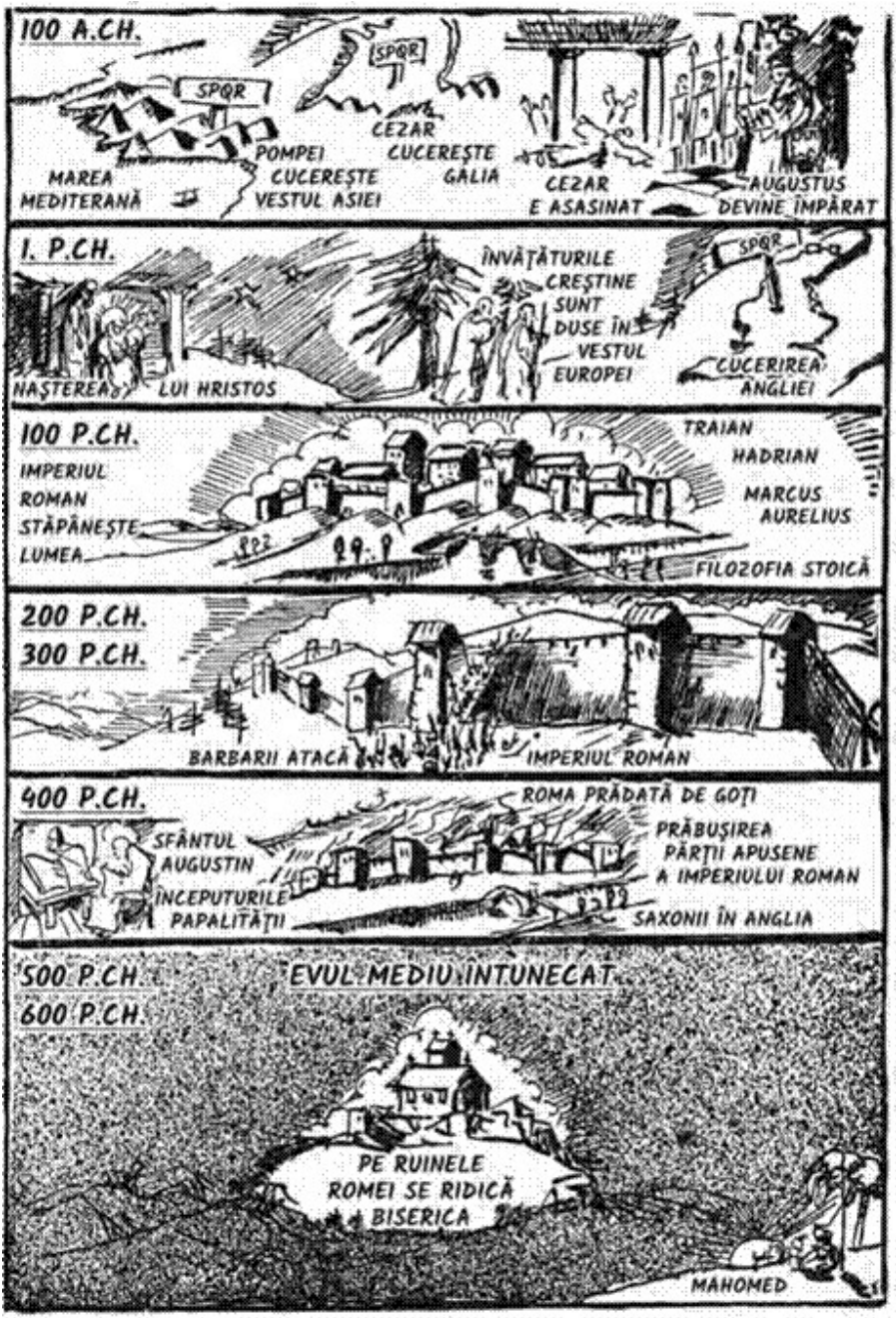
100 A.CH.
SPQR
SPQR
CEZAR CUCEREȘTE GALIA
POMPEI CUCEREȘTE VESTUL ASIEI
MAREA MEDITERANĂ
CEZAR E ASASINAT
AUGUSTUS DEVINE ÎMPĂRAT
I. P.CH.
ÎNVĂȚĂTURILE CREȘTINE SUNT DUSE ÎN VESTUL EUROPEI
NAȘTEREA LUI HRISTOS
SPQR
CUCERIREA ANGLIEI
100 P.CH.
IMPERIUL ROMAN STĂPÂNEȘTE LUMEA
TRAIAN
HADRIAN
MARCUS AURELIUS
FILOZOFIA STOICĂ
200 P.CH.
300 P.CH.
BARBARII ATACĂ IMPERIUL ROMAN
400 P.CH.
ROMA PRĂDATĂ DE GOȚI
SFÂNTUL AUGUSTIN
PRĂBUȘIREA PĂRȚII APUSENE A IMPERIULUI ROMAN
ÎNCEPUTURILE PAPALITĂȚII
SAXONII ÎN ANGLIA
500 P.CH.
EVUL MEDIU ÎNTUNECAT
600 P.CH.
PE RUINELE ROMEI SE RIDICĂ BISERICA
MAHOMED

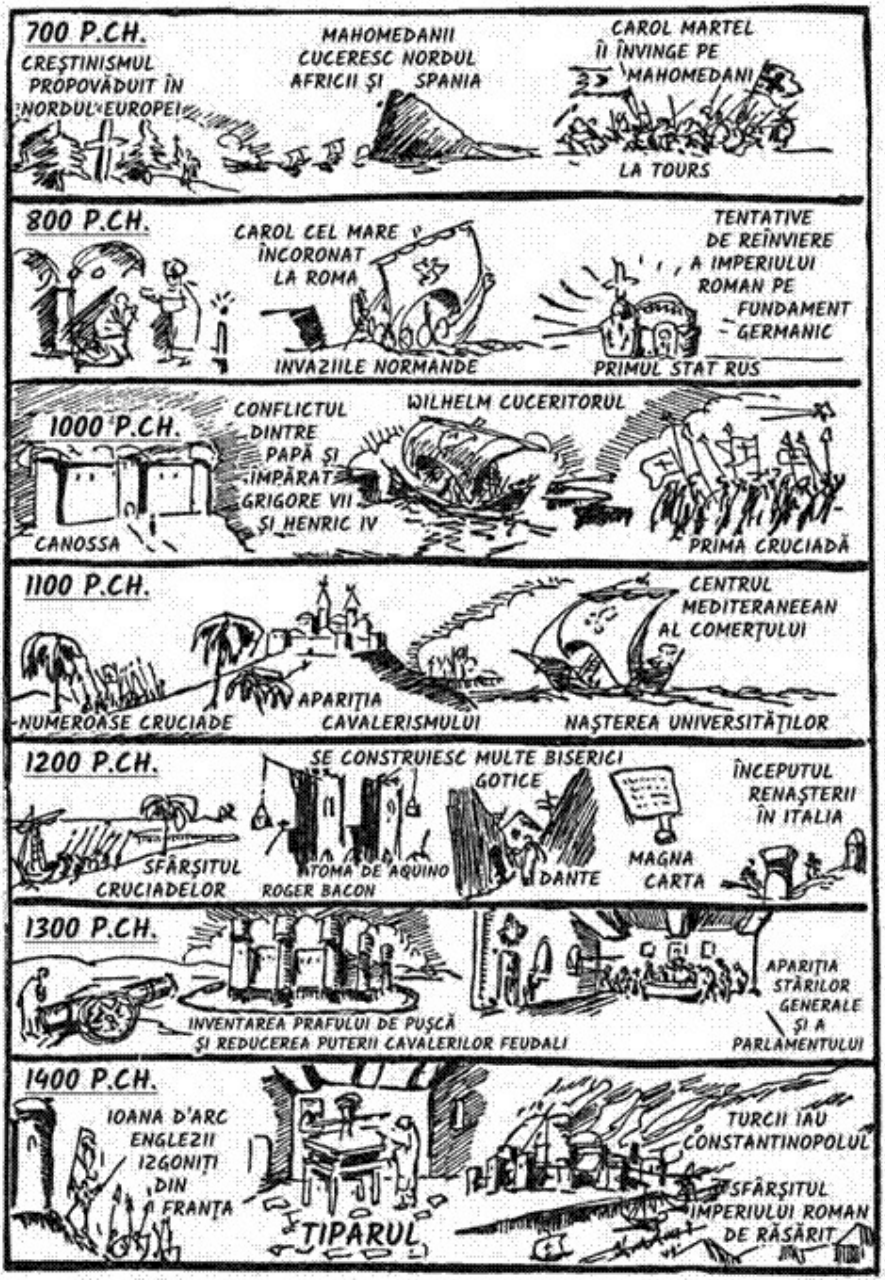
700 P.CH.
CREȘTINISMUL PROPOVĂDUIT ÎN NORDUL EUROPEI
MAHOMEDANII CUCERESC NORDUL AFRICII ȘI SPANIA
CAROL MARTEL ÎI ÎNVINGE PE MAHOMEDANI
LA TOURS
800 P.CH.
CAROL CEL MARE ÎNCORONAT LA ROMA
TENTATIVE DE REÎNVIERE A IMPERIULUI ROMAN PE FUNDAMENT GERMANIC
INVAZIILE NORMANDE
PRIMUL STAT RUS
1000 P.CH.
CONFLICTUL DINTRE PAPĂ ȘI ÎMPĂRAT GRIGORE VII ȘI HENRIC IV
WILHELM CUCERITORUL
CANOSSA
PRIMA CRUCIADĂ
1100 P.CH.
CENTRUL MEDITERANEEAN AL COMERȚULUI
NUMEROASE CRUCIADE
APARIȚIA CAVALERISMULUI
NAȘTEREA UNIVERSITĂȚILOR
1200 P.CH.
SE CONSTRUIESC MULTE BISERICI GOTICE
ÎNCEPUTUL RENAȘTERII ÎN ITALIA
SFÂRȘITUL CRUCIADELOR
TOMA DE AQUINO
ROGER BACON
DANTE
MAGNA CARTA
1300 P.CH.
APARIȚIA STĂRILOR GENERALE ȘI A PARLAMENTULUI
INVENTAREA PRAFULUI DE PUȘCĂ ȘI REDUCEREA PUTERII CAVALERILOR FEUDALI
1400 P.CH.
IOANA D'ARC
ENGLEZII IZGONIȚI DIN FRANȚA
TIPARUL
TURCII IAU CONSTANTINOPOLUL
SFÂRȘITUL IMPERIULUI ROMAN DE RĂSĂRIT

1500 P.CH.

COLUMB

MAGELAN

EPOCA MARILOR DESCOPERIRI

REFORMA

ERASMUS. ZWINGLI
LUTHER. MELANCHTON. CALVIN

CONTRAREFORMA

EŞECUL ARMADEI

REGINA ELISABETA A ANGLIEI

REVOLTA ŢĂRILOR DE JOS ÎMPOTRIVA SPANIEI. ABJURAREA REGELUI FILIP II
PRIMA SOLICITARE CA MAREA SĂ FIE DESCHISĂ TUTUROR POPOARELOR

1600 P.CH.

COLONIILE EUROPENE ÎN TOATĂ LUMEA

RĂZBOAIELE RELIGIOASE

RĂZBOIUL DE 30 DE ANI
GUSTAV ADOLF AL SUEDIEI

SFÂRŞITUL RENAŞTERII

APARIŢIA ŞTIINŢEI
GALILEO, NEWTON

SHAKESPEARE
MOLIERE

REVOLUŢIE ÎN ANGLIA

REGELE CAROL AL ANGLIEI E EXECUTAT

CROMWELL

1700 P.CH.

ECHILIBRUL PUTERILOR
LUDOVIC XIV ŞI WILHELM DE ORANIA

RUSIA DEVINE PUTERE INTERNAŢIONALĂ

PRUSIA DEVINE PUTERE INTERNAŢIONALĂ

REVOLUŢIA AMERICANĂ

WASHINGTON
FRANKLIN
HAMILTON
JEFFERSON

FILOZOFII:
SPINOZA
DESCARTES
DIDEROT
VOLTAIRE
KANT, GOETHE

J.S. BACH, MOZART

REVOLUŢIE ÎN FRANŢA. REGELE LUDOVIC XVI E EXECUTAT. REPUBLICA FRANCEZĂ

1800 P.CH.

ASCENSIUNEA ŞI PRĂBUŞIREA LUI NAPOLEON

SFÂNTA ALIANŢĂ

EPOCA REACŢIUNII

MOTORUL CU ABUR

MEDICINA MODERNĂ

NAVA CU ABUR

IGIENĂ ŞI STUDII SOCIALE

ABOLIREA SCLAVIEI

ABRAHAM LINCOLN

CALEA FERATĂ

ELECTRICITATE

BEETHOVEN
WAGNER

REVOLTA COLONIILOR SPANIOLE ÎN AMERICA DE SUD
LUPTE PENTRU INDEPENDENŢA NAŢIONALĂ ÎN EUROPA
IMPERIUL GERMAN RESTABILIT

1900 P.CH.

PERFECŢIONAREA MOTORULUI CU COMBUSTIE INTERNĂ

PRODUCŢIA LA SCARĂ MARE

RIVALITATE COMERCIALĂ

RIVALITATEA ÎNARMĂRILOR

RĂZBOI MONDIAL

EPOCA MECANIZATĂ

LIGA NAŢIUNILOR
NAŢIUNILE UNITE
RĂZBOIUL ATOMIC ŞI CHIMIC
ZBORURI ÎN SPAŢIU

INSTABILITATE ECONOMICĂ MONDIALĂ.
IMPERIILE GERMAN ŞI RUS DISPAR. CREAREA A NUMEROASE STATE NOI.

[1] Cuvântul *saw* din originalul englez prezintă această omonimie (n. Red.).
[2] În originalul englez: *I believe I saw a giraffe*. *I* (rom. „eu“) și *eye* (rom. „ochi“) sunt omofone, *be* („a fi“) și *bee* („albină“) sunt fonetic apropiate, la fel și *leaf* („frunză“) și *leave* („a pleca“) (n. Red).
[3] Forma grecizată a numelui asirian Assurbanipal (n. Tr.).
[4] Nume dat Chinei de europeni în Evul Mediu (n. Tr.).
[5] Arhipelag la vest de Peninsula Cornwall în Marea Britanie (n. Tr.).
[6] În prezent India (n. Tr.).
[7] În Antichitate gimnaziul desemna un loc public pentru desfăşurarea activităţilor fizice (n. Tr.).
[8] Trib grec antic care a dat şi numele Golfului Maliac (n. Tr.).
[9] Numele fenician al Cartaginei. Înseamnă „oraşul nou“ (n. Tr.).
[10] Numele antic al Strâmtorii Dardanele (n. Tr.).
[11] Epistolele din capitolul prezent nu sunt scrisori autentice, ci reprezintă o formă narativă utilizată de autor pentru a-şi reda viziunea asupra istoriei (n. Tr.).
[12] În prezent Châons-en-Champagne (n. Tr.).
[13] Goţii se împărţeau în două mari ramuri: cea apuseană, a vizigoţilor, şi cea răsăriteană, a ostrogoţilor (n. Tr.).
[14] Mai cunoscut cu numele latinizat Meroveus (n. Tr.).
[15] Un alt nume sub care este cunoscută bătălia de la Chalons, menţionată anterior (n. Tr.).
[16] Tabără a armatei continentale în timpul Războiului de Independenţă american. În iarna 1777–1778 mulţi soldaţi americani au murit aici de foame şi frig (n. Tr.).
[17] Este vorba despre asedierea trupelor egiptene şi britanice de către forţele sudaneze în oraşul Khartoum, în 1884–1885. Generalului Charles Gordon i s-a ordonat să evacueze oraşul, dar salvarea tuturor soldaţilor săi era imposibilă, motiv pentru care a decis să rămână în Khartoum, unde şi-a pierdut viaţa (n. Tr.).
[18] În perioada interbelică, contemporanii se refereau la Primul Război Mondial numindu-l „Marele Război“ (n. Tr.).
[19] În prezent Palos de la Frontera (n. Tr.).
[20] Numit frecvent şi Ahura Mazda (n. Tr.).
[21] Leopold von Ranke (1795–1886) (n. Tr.).
[22] Este vorba despre ocupaţia Belgiei de către germani la 4 august 1918, în timpul Primului Război Mondial (n. Tr.).
[23] Gen de poezie populară engleză alcătuită de obicei din cinci versuri de un comic absurd (n. Tr.).
[24] Denumirea statului Sri Lanka până în 1972 (n. Tr.).
[25] Gruparea Disidenţilor refuza doctrinele Bisericii Anglicane (n. Tr.).
[26] Prima ediție a cărții a apărut în 1921, curând după revoluția

bolșevică din Rusia (n. Red.).
[27] În prezent Uusikaupunki, în Finlanda (n. Tr.).
[28] Vechiul Regim (n. Tr.).
[29] În limba franceză „caiete“ (n. Tr.).
[30] Iacobini erau numiţi călugării dominicani, după numele primei mănăstiri pe care o înfiinţaseră în Paris, Sfântul Iacob (n. Tr.).
[31] Membru al mişcării republicane irlandeze Sinn Féin, opusă divizării Irlandei (n. Tr.).
[32] În Spania este numit Războiul de Independenţă spaniol (n. Tr.).
[33] În prezent Opava, pe teritoriul Cehiei (n. Tr.).
[34] RMS *Mauretania*, pachebot britanic lansat în 1906, prima navă propulsată de patru elice, vasul cel mai rapid și cel mai mare din epocă. (n. Red.).
[35] „Billy cea pufăitoare“, expresie care desemna locomotivele experi-mentale de la începuturi. Provine din diminutivul prenumelui construc-torului, William Hedley, şi din faptul că scoteau abur (n. Tr.).
[36] Un joc de cuvinte bazat pe numele lui Carol Martel, care înseamnă „Ciocanul“ (n. Tr.).
[37] William Jennings Bryan (1860–1925), politician american care în ultimii ani ai carierei s-a remarcat prin activitatea de combatere a teoriei evoluţioniste (n. Tr.).
[38] Autorul se adresează aici cititorilor din Statele Unite (unde a apărut în 1921 prima ediție a cărții), majoritatea de confesiune protestantă (n. Red.).
[39] Titlu academic utilizat mai ales în ţările germanofone, aproximativ echivalent cu cel de „profesor universitar“ (n. Tr.).
[40] Cântec italian folosit de mai multe grupări politice în prima jumă-tate a secolului XX şi adoptat ca imn triumfal de Partidul Naţional Fascist (n. Tr.).
[41] Denumirea germană a oraşului polonez Gdansk (n. Tr.).
[42] „Cei câţiva“, supranume dat aviatorilor aliaţi care au luptat în bătălia Angliei (n. Tr.).
[43] În engleză, joc de cuvinte intraductibil bazat pe expresia „a trimite pe cineva la Coventry“, care echivalează cu „a ostraciza, a exclude pe cineva din societate“, şi faptul că oraşul Coventry a fost distrus de bombardamentele naziste în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (n. Tr.).
[44] „Prostii!“/ „Pe naiba!“ — răspunsul generalului avea sensul unui refuz categoric (n. Tr.).
[45] Denumire dată de Aliaţi atacurilor în valuri lansate de infanteria japoneză. Este o prescurtare a expresiei „Trăiască împăratul“, strigătul de luptă al soldaţilor niponi (n. Tr.).
[46] Program de voluntariat inițiat de guvernul Statelor Unite în 1961 (n. Tr.).

[47] Organizaţie americană înfiinţată tot în 1961 de activiştii pentru drep-turile civile, denumită astfel deoarece, printre altele, parcurgeau cu auto-buzul diverse distanţe în semn de protest împotriva segregării rasiale în mijloacele publice de transport, prezentă în statele sudice (n. Tr.).
[48] Frontul naţional pentru eliberarea Vietnamului de Sud (n. Tr.).
[49] În engleză, *Ms* este o formulă generică de adresare pentru femei care, spre deosebire de *miss* (domnişoară) sau *mrs* (doamnă), nu face referire la starea civilă (n. Tr.).
[50] În România cunoscut cu titlul *Peripeţii la colegiu* (n. Tr.).
[51] „În căutarea locului întâi“ (n. Tr.).
[52] Nume abreviat pentru Canalul Mânecii, de la „Channel Tunnel“ (n. Tr.).
[53] Trecerea la anul 2000 a sistemelor informatice (n. Tr.).
[54] Fructul unui arbore tropical (n. Tr.).
[55] Lege pentru unirea şi întărirea Americii prin furnizarea instrumentelor adecvate necesare interceptării şi opririi terorismului (n. Tr.).

Table of Contents

NOTA EDITORULUI LA EDIŢIA ADUSĂ LA ZI
INTRODUCERE NOUĂ
CUVÂNT ÎNAINTE
ISTORIA OMENIRII
1 PREGĂTIREA SCENEI
2 PRIMII NOŞTRI STRĂMOŞI
3 OMUL PREISTORIC
4 HIEROGLIFELE
5 VALEA NILULUI
6 ISTORIA EGIPTULUI
7 MESOPOTAMIA
8 SUMERIENII
9 MOISE
10 FENICIENII
11 INDO-EUROPENII
12 MAREA EGEE
13 GRECII
14 ORAŞELE GRECEŞTI
15 AUTOGUVERNAREA GREACĂ
16 STILUL DE VIAŢĂ GRECESC
17 TEATRUL GREC
18 RĂZBOAIELE PERSANE
19 ATENA CONTRA SPARTEI
20 ALEXANDRU CEL MARE
21 UN REZUMAT
22 ROMA ŞI CARTAGINA
23 ASCENSIUNEA ROMEI
24 IMPERIUL ROMAN
25 IOSUA DIN NAZARET
26 CĂDEREA ROMEI
27 ASCENSIUNEA BISERICII
28 MAHOMED
29 CAROL CEL MARE
30 NORMANZII
31 FEUDALISMUL
32 CAVALERISMUL
33 PAPĂ CONTRA ÎMPĂRAT
34 CRUCIADELE
35 ORAŞUL MEDIEVAL
36 AUTOGUVERNAREA MEDIEVALĂ
37 LUMEA MEDIEVALĂ

38 COMERŢUL MEDIEVAL
39 RENAŞTEREA
40 EPOCA EXPRIMĂRII
41 MARILE DESCOPERIRI
42 BUDDHA ŞI CONFUCIUS
43 REFORMA
44 RĂZBOAIELE RELIGIOASE
45 REVOLUŢIA ENGLEZĂ
46 ECHILIBRUL PUTERILOR